Slovenski slavistični kongres
Monošter 2009

Slovenski mikrokozmosi
medetnični in medkulturni odnosi

Med narečjem in knjižnimi jeziki
Zgodovina jezika in besedil
Književnost v Porabju, Prekmurju in Italiji
Književost med kulturami
Kultura in šolstvo v Porabju
Poklon Danetu Zajcu in Svetlani Makarovič

Uredila Irena Novak Popov
Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2009

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 20

Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi

Med narečjem in knjižnimi jeziki
Zgodovina jezika in besedil
Književnost v Porabju, Prekmurju in Italiji
Književost med kulturami
Kultura in šolstvo v Porabju
Poklon Danetu Zajcu in Svetlani Makarovič

Uredila
Irena Novak Popov

Zveza društev
Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2009

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 20
Slovenski slavistični kongres, Monošter, 1.–3. oktober 2009

Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi. Med narečjem in knjižnimi jeziki, Zgodovina jezika in besedil, Književnost v Porabju, Prekmurju in Italiji, Književnost med kulturami, Kultura in šolstvo v Porabju, Poklon Danetu Zajcu in Svetlani Makarovič.

Uredila: Irena Novak Popov

Tehnični urednik: Matjaž Zaplotnik
Oblikovanje naslovnice: Pšenica Kovačič
Fotografija na naslovnici: Mlada žanjica, <http://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Mlada_žanjica.jpg>. Uporabljena skladno z licenco Creative Commons »Priznanje avtorstva – Deljenje pod enakimi pogoji 3.0 Nedoločena«, avtor Franc Lanjšček, posneto 18. julija 2004 v Murskih Črncih.
Oblikovanje logotipa Slovenskega slavističnega kongresa Monošter 2009: Damijan Sovec
Izdala: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana, september 2009
Recenzenta: prof. dr. Miran Košuta, prof. dr. Alenka Šivic Dular
Računalniški prelom in tisk: Tiskarna Pleško, d. o. o., Ljubljana
Naklada: 500 izvodov

JAK Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6:316.7(082)
821.163.6.09(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2009 ; Monošter)
Slovenski mikrokozmosi - medetnični in medkulturni odnosi / [Slovenski slavistični kongres, Monošter, 1.-3. oktober 2009] ; uredila Irena Novak Popov. - Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2009. - (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, ISSN 1408-3043 ; 20)

Vsebina na nasl. str.: Med narečjem in knjižnimi jeziki ; Zgodovina jezika in besedil ; Književnost v Porabju, Prekmurju in Italiji ; Književnost med kulturami ; Kultura in šolstvo v Porabju ; Poklon Danetu Zajcu in Svetlani Makarovič

ISBN 978-961-6715-04-1
1. Gl. stv. nasl. 2. Novak-Popov, Irena
247586048

Kazalo

Irena Novak Popov *Odkriti Porabje* 7

Med narečjem in knjižnimi jeziki 11
Zinka (Terezija) Zorko *Prekmursko goričko podnarečje v Porabju na Madžarskem* 13
Janko Durič *Jezikovna analiza nagrobnih napisov v Porabju in na Goričkem* 28
Hotimir Tivadar *Pomen glasoslovja in pravorečja pri učenju slovenščine* 41
Peter Weiss *Novejši prekmurski narečni slovarji* 52
Danila Zuljan Kumar *Jezikovno preklapljanje v jeziku v stiku* 62
Marijanca Ajša Vižintin *Pravica do maternega jezika pri manjšinah in priseljencih v Sloveniji* 79
Primož Jakopin *Večjezični utrinki iz evropske zakonodaje* 92

Zgodovina jezika in besedil 105
Matej Šekli *Sklanjatev samostalnikov (moške in srednje) o-jevske sklanjatve v jeziku slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikov* 107
Metka Furlan *Asimilacijski vzorec v gornjeseniških primerih tipa smétke 'smeti' v širšem slovenskem kontekstu* 120
Előd Dudás *Prevzeto madžarsko besedje v stari knjižni prekmurščini* 131
Kozma Ahačič *Večjezičnost na slovenskem prostoru v prvi polovici 18. stoletja in uresničena potreba po normiranju – uvodna besedila v Hipolitovi in celovški slovnici (1715, 1758)* 141
Natalija Ulčnik *Časopis* Prijatel *kot prvi javni medij v prekmursko-porabskem prostoru* 150

Književnost v Porabju, Prekmurju in Italiji 161
Franci Just *Zatišja in stišja porabskega literarnega mikrokozmosa* 163
Marija Stanonik *Zarodki besedne umetnosti v prvem prekmurskem časopisu Prijátel (1875–1878)* 179
Irena Avsenik Nabergoj *Recepcija izročila o Lepi Vidi v Prekmurju in Slovenskem Porabju* 191
Vladka Tucovič *»Zaigrajte mi Kék nefelejts«: madžarsko pesemsko izročilo v prozi Miška Kranjca* 204
Irena Štuhec *Izkušnja s sodobno pomursko književnostjo* (*Feri Lainšček:* Muriša, *Štefan Kardoš:* Rizling polka) 217
Irena Novak Popov *Fragmenti v zaprti formi: poskus s poezijo Milana Vincetiča* 230
David Bandelj *Perspektive sodobne poezije Slovencev v Italiji* 245

Književost med kulturami 259
Mladen Pavičić *O* Szlovén irodalmi antológia 261
Jutka Rudaš *Literarni (kon)teksti* 272
Gergely László Bakonyi *Vloga parodij epov Simona Jenka in Sándorja Petőfija v poetiki žanrov* 284
Ines Cergol *Koper kot referenčna točka v Nazorjevi istrski tematiki* 296

Kultura in šolstvo v Porabju 305
Katalin Munda Hirnök *Porabski Slovenci in čezmejno kulturno sodelovanje – stanje in perspektive* 307
Marija Kozar-Mukič *Besede in predmeti Porabcev* 324
Elizabeta Bernjak *Prenova dvojezičnega šolstva v čezmejni regiji ob slovensko-madžarski meji* 330
Valerija Perger *Vloga porabskega narečja pri ohranjanju narodnostne identitete v Porabju na Madžarskem* 343

Poklon Danetu Zajcu in Svetlani Makarovič 357
Hana Mžourková *Poezija Daneta Zajca in slovenska ekspresionistična poezija* 359
Petra Ražem *Vzporednice med poezijo Daneta Zajca in likovno umetnostjo Janeza Bernika* 371
Dragica Haramija *Pravljični svet Svetlane Makarovič* 389
Milena Mileva Blažić *Intertekstualnost v mladinskih besedilih Svetlane Makarovič* 397
Silvija Borovnik *Elementi pravljičnega v pesniškem delu Svetlane Makarovič* 408
Alenka Jensterle-Doležal *Lirski subjekt pri Svetlani Makarovič – lik čarovnice* 417
Olga Tratar *Ljudski lik desetnice v poeziji Svetlane Makarovič* 430

Predstavitve knjig in projektov 441
Irena Avsenik Nabergoj *Longing, Weakness and Temptation* 443
Kozma Ahačič *Primož Trubar: Abecednik (1550)* 444
David Bandelj *Razbiranja žarišča. Razmišljanja o meji in literaturi* 445
Carmen Kenda-Jež *Shranli smo jih v bančah* 446
Vesna Mikolič in Krištof Jacek Kozak (ur.) *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU* 448
Dragica Haramija *Sedem pisav: opusi sedmih sodobnih mladinskih pisateljev* 449
Fedora Ferluga-Petronio *Grčki, latinski, talijanski i hrvatski izvori u djelima Junija Palmotića* 450
Fedora Ferluga-Petronio (ur.) *Alojz Gradnik – pesnik Goriških brd* 451
Fedora Ferluga-Petronio *Alojz Gradnik – poeta del Collio Goriziano* 453
Vladimira Korošec in Danica Rangus *Stopinjice v svet književnosti* 454
Petra Kodre *Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti v 20. stoletju* 456
Alenka Jensterle Doležal *V krogu mitov: o ženski in smrti v slovenski književnosti* 456
Irena Novak Popov *Izkušnja in pripoved: razprave o slovenski prozi* 457
Vita Žerjal Pavlin *Lirski cikel v slovenski poeziji 19. in 20. stoletja* 457
Jožica Škofic *Ponovne objave člankov s kartami za Slovenski lingvistični atlas (do leta 2008) na zgoščenki in spletu* 458
Vladka Tucovič *Slovenistika v Kopru: mnogo več kot le pravopis in postavljanje vejic [Elektronski vir]* 459
Katja Sturm Schnabl *Projekt znanstvenih enciklopedij o manjšinski tematiki* 460
Carmen Kenda-Jež *Med dialektom in idiolektom: k raziskavam ziljskega narečja v Lipalji vasi* 461
Andreja Legan Ravnikar Slovenska krščanska terminologija 461
Peter Weiss *ZRCola – vnašalni sistem za zapletena jezikoslovna besedila* 462

Irena Novak Popov

Odkriti Porabje

Slovenski slavistični kongres v Monoštru

Priti v Porabje sploh ni preprosto, kajti pokrajina na sosednjem Madžarskem, kjer že od 6. stoletja naprej živijo Slovenci, ni zarisana ne na običajnih slovenskih avtokartah ne v Atlasu Slovenije, kakor da bi bila nad skrajno severovzhodno »kurjo« glavo le nezanimiva praznina. Za potovalni podvig potrebujemo vodnika, za začetek najbolje iz Prekmurja: npr. poznavalca takmkajšnjega literarnega ustvarjanja od začetkov do današnjih dni Francija Justa, avtorja pregleda slovstva pri porabskih Slovencih *Besede iz Porabja, besede za Porabje* in številnih drugih predstavitev. Lahko bi se odločili za pisatelje in pesnike, ki v prekmurskem narečju pisana besedila objavljajo v časopisu Porabje in Slovenski koledar, kot so Feri Lainšček, Milan Vincetič, Milivoj Roš ali Ernest Ružič. Lahko se zanesete na Valerijo Perger, ker že dolgo pozna in najbolje artikulira stiske in nenehne prenove slovenskega šolstva za manjšino, ki izgublja in znova najdeva svojo materinščino. Če ste iz Ljubljane, boste na Inštitutu za narodnostna vprašanja našli »porabsko ambasadorko« Katalin Munda Hirnök, ki nadaljuje pred leti začete družboslovne raziskovalne projekte o medetničnih razmerjih v obmejnih regijah. Če vam je bližji Maribor, gotovo berete ali poslušate razprave dialektologinje Zinke Zorko ali jezikoslovca Marka Jesenška, oba strokovnjaka za Prekmurje in Porabje. Ko ste enkrat že v Porabju, se lahko obrnete na najboljše informatorje: Marijano Sukič, urednico tednika *Porabje*, Franceka Mukiča, avtorja dvojezične *Slovenske slovnice*, *Porabsko-knjižnoslovenko-madžarskega slovarja* in prvega romana v porabščini *Garaboncijaš* (Črnošolec), ter njegovo ženo Marijo Kozar-Mukič, slavistko in etnologinjo, ki službuje v muzeju Savaria v Sombotelu in je avtorica številnih knjig o porabski slovenski kulturi. Morda pa ste v TV oddaji Slovenska kronika ali Slovenski utrinki že ujeli kak porabski obraz, npr. Jožeta Hirnöka, predsednika Zveze Slovencev na Madžarskem. Vsekakor do Porabja tudi v simbolnem smislu običajnemu Slovencu ni tako lahko priti, čeprav je danes tednik *Porabje* preko spleta dostopen vsem.

Sama sem v Porabje »zašla« oziroma našla pot pred desetimi leti, ko sem na ekskurzijo v severovzhodno Slovenijo peljala študente tretjega letnika ljubljanske

slovenistike, kajti imela sem srečo, da sta bili med njimi tudi študentki iz Beltincev/ Beltinec in Črenšovcev/ Črenšovec, ki sta mi pomagali vzpostaviti stike z domačini. Prišli smo do Monoštra, si ogledali muzej Avgusta Pavla (še danes se spomnim cvetov iz barvastega krep papirja), srečali urednico časopisa *Porabje* in se sprehodili po mestu. Potem sem kot nova predsednica Slavističnega društva Slovenije prevzela zavezo, ki jo je dal moj predhodnik Miran Košuta, da bo namreč zadnja postaja slavističnega kongresnega popotovanja po prostorih slovenskih manjšin v sosednjih državah Monošter. Pokrajinsko društvo Prekmurja in Prlekije je bilo pripravljeno skupaj s Porabci prevzeti organizacijo 20. kongresa in se v ta namen celo preimenovalo v Slavistično društvo Prekmurja, Prlekije in Porabja. Iskrivi impulzi so sprva prihajali preko njegove predsednice Vere Granfol, ki pa se je zaradi hude bolezni navsezadnje morala odpovedati delu pri organizaciji in namesto nje je premišljeno pripravljanje kongresa prevzel nase neutrudni Franci Just.

Kot predsednica sem se najprej podala v pustolovščino raziskovanja v osrednji Sloveniji skoraj neznanega prostora (in to velja tudi za izobražence) in preko spletnega kataloga COBISS in drugih virov izbrskala imena ljudi, institucij, publikacij, s pomočjo katerih bi bilo mogoče zasnovati program kongresa. Potem smo se z Borisom Pangercem, Matjažem Zaplotnikom, Vero Granfol, Miranom Koroščem in Francijem Justom odpravili spoznavat kraje prihodnjega dogajanja. Po branju mnogih razprav so se podatki in podobe začeli strjevati v zamisel tematskih sklopov programa: v jezikoslovju razmerje med narečjem, pokrajinskim knjižnim jezikom, standarno knjižno slovenščino in v stiku z (večinskim) jezikom okolja, s posegi v daljno in bližnjo zgodovino jezikovnih sprememb, priročnike in publikacije; na področju literarne vede pojavi med narečnim, regionalnim in nacionalnim sistemom ter med folklorno preteklostjo in sodobno umetnostjo. Spoznati dejavnost slovenskega šolstva v Porabju, od vrtca prek osnovne (narodnostne, dvojezične) šole do gimnazije in univerze, je pomembno zaradi cilja, doseči polno fukcionalno dvojezičnost namesto poljezičnost. Ob bolonjski visokošolski reformi je dosežek študij slovenščine na madžarskih univerzah, ne le za pripadnike manjšine v Szombathelyju, ampak tudi za Madžare v Budimpešti. Okrogla miza o sodobnih javnih medijih, ki skrbijo za obveščanje in osveščanje Slovencev zunaj Slovenije, naj bi predstavila uredniške koncepte in jezikovne izbire časopisnih, radijskih in televizijskih oddaj. En sklop razmišljanj smo namenili tudi okroglima obletnicama rojstva dveh ključnih modernih slovenskih pesnikov, 80-letnici Daneta Zajca in 70-letnici Svetlane Makarovič.

Še preden je bil program dokončno domišljen in vzpostavljen stik s potencialnimi avtorji prispevkov, je bilo treba kongres prijaviti na Agenciji za raziskovalno dejavnost in si izmisliti imena predavateljev ter naslove njihovih razprav, potem je steklo obveščanje o dogodku preko spletne strani Slavističnega društva, foruma *Slovlit* in

pisanje desetin osebnih vabil. Naslov *Slovenski mikrokozmosi: medetnični in medkulturni odnosi* je bil izbran zaradi poudarka, da se znanstvne pozornosti vredni pojavi odvijajo tudi v manj znanih, obrobnih, čezmejnih pokrajinah in skupnostih ne le v večjih središčih s koncentriranim intelektualnim, gospodarskim in političnim kapitalom in da so tamkajšne rešitve problemov morda celo izvirnejše, ker so avtohtone. V ozadju je bila tudi misel, da je proces usihanja pripadnosti slovenstvu, zlasti tiste, ki je vezana na jezikovno sporazumevanje, kljub neugodnim politično-gospodarskim okoliščinam mogoče upočasniti, zaustaviti ali celo preobrniti, če za to obstaja dovolj vere, volje in znanja ter podpore državnih in lokalnih institucij.

Upala sem, da bo med udeleženci več posebej vabljenih referentov iz Italije in Avstrije, zlasti iz okolij, ki jih nismo (dovolj) spoznali na kongresih v Trstu in Celovcu (Beneška Slovenija, Rezija, Kanalska dolina, Ziljska dolina, Štajerska itn.). V najsvetlejšem trenutku je bilo pripravljeno priti v Monošter in predstaviti svoj pogled na katerega od slovenskih mikrokozmosov kar 43 strokovnjakov, toda mnoge obljube so povozile druge obveznosti, udeležbe na drugih sočasnih znanstvenih srečanjih in izčrpanost. Tako sta iz prispevkov najbolj vztrajnih in zavzetih nastala zbornik 20. slovenskega slavističnega kongresa ter spremljevalni kulturno-strokovni program, ki bo docela zapolnil naše tridnevno bivanje v Porabju in ostal kot spomin na žive dogodke.

V zborniku so zbrani skoraj vsi razsikovalci, ki se s Slovenskim Porabjem strokovno ukvarjajo že dalj časa in nam bodo ob pogledu v preteklost predstavili današnjo resničnost v kulturi, šolstvu, jeziku in književnosti, kar doslej še ni bilo zbrano v eni knjigi. Ob njih so tu tudi raziskovalci tistih literarnih ustvarjalcev, ki so panonski svet pretvorili v simbolni duhovni prostor umetniških romanov, novel in poezije in ga s tem naredili za specifični topos slovenske kulture. Pridružili so se nam predstavniki madžarskih univerz, kjer poteka študij slovenščine in s tem v zvezi novi prevajalski podvigi ter možnost primerjalnih jezikoslovnih in literanih raziskav, kakršna sta tudi dva dosežka študentov iz Budimpešte, in v obratni smeri, poznavalka madžarske književnosti in njene recepcije v Sloveniji. V uvodu mnogih razprav boste slišali in brali o zgodovinskem politično-kulturnem kontekstu, brez katerega si je težko razložiti današnje stanje ali načrtovati prihodnje projekte čezmejnega sodelovanja, s katerim se ta regija v novi evropski resničnosti skuša osvoboditi nekdanje zaprtosti, nerazvitosti, izseljevanja in staranja. Kajti čeprav geografsko nismo daleč od kraja 16. slovenskega slavističnega kongresa iz leta 2005 (Lendave), in slovensko-madžarske večkulturne situacije v Sloveniji, je porabska perspektiva na sobivanje in sodelovanje sosedov vendarle drugačna.

Slavistični kongres naj ne bi bil le širjenje strokovnih spoznanj, enkratna priložnost za zavedanje in gojenje odprtosti, občutljivosti za sožitje sosednjih kultur in jezikov,

temveč tudi podpora slovenski manjšini z argumenti naših stok. Nenakolonjeni Slovencem v Porabju že dolga desetletja pišejo nekrologe, in vendar oni živijo in delujejo. Opora preživetju so velikanski napori razumniške elite, ki deluje z vero, voljo in znanjem, čeprav v še danes neugodnih razmerah in ob prikritem oviranju, ki bi moralo biti večkrat kritično razgaljeno.

Naj oboje ilustriram z enim samim primerom. Ko sem Franceka Mukiča, urednika Radia Monošter v e-pismu zaprosila, da bi napisal uvod v pričujočo publikacijo, v katerem bi predstavil, kakšen pomen ima lahko za Porabje Slovenski slavistični kongres, mi je žalostno potožil, da bi to storil veliko raje, kakor da se mora ubadati z birokratskimi zapisniki, poročili, tabelami, grafi in zasliševanji za madžarsko državo, ki »našemu radiu, kljub svoji dolžnosti zagotavlja le polovico potrebnih sredstev, istočasno pa z morilsko naslado in zadirčnim pikolovstvom išče vse morebitne napakice; saj vendar je nemogoče, si dopovedujejo, da Slovenski radio kljub slabim pogojem še vedno obstaja, medtem ko si oni že deseto leto nadvse prizadevajo, da bi nas zmlinčili.«

Premalo časa je bilo, da bi se s prošnjo za uvodne besede obrnila na poznavalce, ki mi jih je prijazno predlagal kot zamenjavo zase. Najprej »višjo pedagoško svetovalko mag. Valerijo Perger, ki je v okviru svojega šestnajstlegnega poslanstva med Porabci daleč več časa prebila v Porabju, kakor jaz sam. Konkretne vsakodnevne 'slavistične, slovenistične, madžaronske itd.' razmere pozna takorekoč bolje kot jaz, saj živi med domačini, zlasti med šolsko populacijo, medtem ko jaz kot kaka dnevna ptica selivka zjutraj drvim iz 60 kilometrov oddaljenega Szombathelya, da ne bi zamudil službe v Monoštru, pozno zvečer pa hitim, da bi po možnosti še isti dan prisopihal domov. Gospa Valerija na porabsko resničnost lahko gleda tudi z določeno distanco, kar omogoča objektivnejšo oceno v zvezi s slovensko identiteto Porabcev. Kot dobro poznavalko porabskih razmer pa bi se upal predlagati celo akademikinjo Zinko Zorko, ki že več desetletij opravlja 'dušnopastirsko službo' med slovenskimi učitelji in drugimi kulturniki v Porabju. V skrajnem primeru pa bi lahko tudi Marijana Sukič in Jože Hirnök kot dva najbolj izpostavljena in odločujoča voditelja Zveze Slovencev na Madžarskem opravila to delo, saj je bilo v preteklih dveh desetletjih v velikanski meri tudi od njiju odvisno, po kakšni poti je krenilo slovenstvo v Porabju.«

Vse omenjene boste slišali in videli na kongresu v takšni ali drugačni vlogi, veliko nevidnega dela so za nas opravili tudi pred kongresom, zato sem v njihovem imenu in iz občudovanja do vsega, kar počnejo, sama sedla k pisanju »teh nekaj besed«. Objavljeni prispevki bodo na kongresu predstavljeni v skrčeni obliki, toda verjamem, da vas bodo s pronicljivostjo in novimi informacijami pritegnili in boste zbornik vzeli v roke tudi doma. Navsezdanje je v njem zbrano takorekoč vse, kar odpira oči in preprečuje, da bi nam bilo Slovensko Porabje še naprej »španska vas«. Morda vas bo očarala narečna govorica, melanholično-šegave in čarobne literarne pisave, ljudje, zgodovina ali pokrajina, in boste v kraje, ki jih ni na slovenskih zemljevidih, še prihajali, s prijatelji, dijaki in učenci, v nič več neznani slovenski mikrokozmos.

Med narečjem in knjižnimi jeziki

Zinka (Terezija) Zorko
Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

Prekmursko goričko podnarečje v Porabju na Madžarskem

Prispevek osvetljuje današnjo jezikovno podobo slovenskega Porabja z dvema govoroma – gornjeseniškim in števanovskim – prekmurskega goričkega podnarečja. Glasoslovna in oblikoslovna ravnina ter izbrano besedje predstavljajo števanovski govor, odlomka iz prvega porabskega romana F. Mukiča Garaboncijaš in pripoved Irene Barber ponazarjata pisno podobo porabskega jezika, prepis besedila s filma o lončarju pa današnjo narečno govorico.

UVOD

V dolini reke Rabe na Madžarskem živi okoli 5000 Slovencev v slovenskih vaseh: Gornji Senik, Dolnji Senik, Slovenska ves, Sakalovci, Števanovci, Otkovci, Andovci, Verica, Ritkarovci; okrog 650 Slovencev živi tudi v mestu Monošter, gospodarskem in kulturnem središču Slovenskega Porabja.

Slovensko Porabje je stisnjeno med avstrijsko in slovensko mejo v Železni županiji. Geografsko je Slovensko Porabje del prekmurskega Goričkega. V pokrajini med Rabo in Dravo so se Slovenci skupaj z Obri naselili v drugi polovici 6. stoletja. Ob koncu 8. stoletja je to območje prišlo pod frankovsko oblast. Skozi vse 9. stoletje so se tod naseljevali Slovenci iz Karantanije. Pribinova kneževina v Spodnji Panoniji je obsegala ozemlje med Rabo in Dravo in je segala proti zahodu verjetno do današnje koroško-štajerske narečne meje pri Selnici in Rušah. Pred ustanovitvijo cistercijanskega samostana v Monoštru leta 1183 je bilo to področje redko naseljeno, poraščeno z gozdom, v dolinah pa močvirno. Cistercijanci so za obdelovanje svoje posesti potrebovali delovno silo, zato so naseljevali tudi Slovence od drugod. Poleg samostana je dobila v času Matije Korvina veleposest družina Battyány iz Dobre, in sicer Gornji Senik, Dolnji Senik, Verico in Ritkarovce. Števanovci, Otkovci, Andovci, Sakalovci in Slovenska ves so spadali k monoštrski opatiji. To je pustilo svojo sled v načinu življenja ljudi, v gospodarskem in socialnem razvoju ter v narečju. Turški boji, tako npr. monoštrska bitka leta 1664, so še danes živi v porabskih pripovedkah.

Po dualizmu 1867 se je pospešilo raznarodovanje na Ogrskem, zlasti se je stopnjevala madžarizacija okrog leta 1878, ko se je monoštrski samostan odcepil od opatije v Heiligenkreuzu. Po razpadu Avstro-Ogrske je oživelo narodnostno prebujanje med Slovenci na Madžarskem. Slovenski duhovniki so zahtevali avtonomijo za Slovensko krajino (Prekmurje) v okviru Madžarske. Po mirovni konferenci v Parizu je bila Slovenska krajina dodeljena Jugoslaviji z mejo na razvodju med Rabo in Muro. S podpisom trianonske pogodbe med antanto in Madžarsko je 9 slovenskih vasi ob Rabi ostalo na Madžarskem. Do leta 1981 so za prebivalce teh vasi uporabljali besedo Vend, odtlej pa Szlovén. V obdobju med obema vojnama niso skrbeli za ohranitev in razvoj narodnostnih skupnosti, slovenščino sta ohranjali le cerkev in družina; brali so mohorjevke in tednik *Novine*.

V spremenjeni madžarski ustavi leta 1972 je določba o enakopravnosti vseh narodnosti omogočila več ur slovenščine v osnovnih šolah, sodelovanje Slovencev v upravi in v politiki ter pravico, v uradnih in na sodiščih govoriti slovensko (M. Kozar-Mukič, 1984).

Slovensko Porabje meri 94 km^2; na severu je ravninsko, na zahodu in jugu pa gričevnato. V t. i. drobnih vaseh živi manj kot 500 prebivalcev; v Števanovcih in Otkovcih je 521 prebivalcev in 163 hiš, na Gornjem Seniku 925 prebivalcev in 330 hiš (M. Kozar-Mukič, 1984). Po obliki so to razložena posestva kot na Goričkem; prvotne velike grude so preuredili v ozke in dolge njive. Razdrobljenost kmetijskih zemljišč je posledica dednih delitev posesti.

V Slovenskem Porabju so tri župnije: Gornji Senik (od 1698), Dolnji Senik in Števanovci; slovensko bogoslužje je bilo možno tudi v Števanovcih, kjer je duhovnik Gornjeseničan. Sedež škofije je bil sprva v Győru, od 1777 pa v Szombathelyu. Pošto imajo od konca 19. stoletja. Najstarejša šola je gornjeseniška iz 17. stoletja, števanovska pa iz 18. stoletja. V začetku je bil povsod pouk v materinščini, 1908. leta pa je madžarščina postala učni jezik, slovenščina le še predmet. Danes obiskujejo porabski Slovenci tri osnovne šole: gornjeseniško, števanovsko in monoštrsko. Poleg predmeta slovenski jezik poučujejo dvojezično tudi glasbeno vzgojo ter spoznavanje okolja. Madžarski radio ima vsako nedeljo 15-minutno oddajo v slovenščini. Županijska knjižnica v Szombathelyu (poleg slovenskih darovalcev) oskrbuje porabske knjižnice s slovensko literaturo.

Ob koncu 19. stoletja so prebivalci Slovenskega Porabja prodajali živino, jabolka, slive, les, bučno olje, gobe, med in jajca. Ukvarjali so se z obrtjo, npr. z lončarstvom; bili so mizarji, sodarji, kovači, zidarji, mlinarji, peki, krojači; za gospodo so lovili brinjevke.

Najstarejša kulturna skupina v Slovenskem Porabju je gornjeseniški mešani pevski zbor »Avgust Pavel«, kot cerkveni ustanovljen leta 1938 in od 1971 je sodeloval na

pevskem taboru v Šentvidu pri Stični. Slovenske kulturne skupine so od leta 1977 združene v »Porabje«, ki šteje 70 članov.

Število prebivalcev v Porabju nenehno pada, saj se od začetka 20. stoletja stopnjuje izseljevanje, sprva v ZDA, v evropske države in druge predele Madžarske, po letu 1945 pa tudi v industrijsko razvitejši Monošter. (Gornji Senik: leta 1900 1398 prebivalcev, leta 1981 pa 926; Števanovci: leta 1900 897 prebivalcev, leta 1981 pa 499.) Leta 1981 je bilo vseh prebivalcev Slovenskega Porabja 3336. Leta 1980 se je na Gornjem Seniku ukvarjalo samo s kmetijstvom 41 % prebivalstva (1960. leta 80 %), v Števanovcih pa 25 % (1960. leta 64 %).

Kmečke domove v Slovenskem Porabju, značilne za drugo polovico 19. stoletja, uvrščamo k panonskemu tipu: stavbe so bile iz lesa, opeke, najbolj razširjene pa so bile ilovnate hiše, pokrite s slamo.

Narečje, zapisano v tej raziskavi, govorita starejša in še srednja generacija, najmlajši pa se večinoma naučijo najprej madžarščine in šele v vrtcu ali osnovni šoli se začnejo učiti slovenskega knjižnega jezika. Prebujanje narodnostne zavesti poteka zelo počasi; upajmo, da asimilacija ne bo prekrila vseh slovenskih korenin. Stike z matično domovino je pospešil maloobmejni prehod pri Martinju v bližini Gornjega Senika. Visoka učiteljska šola v Sombotelu usposablja slovenske učitelje za porabske šole in skrbi za njihovo redno izpopolnjevanje. Za ohranjanje jezika imajo največjo odgovornost starši, ki se s pogovornim jezikom v družini odločajo, ali bo materni jezik otroka slovenščina ali madžarščina (M. Kozar-Mukič, 1988).

1 PREKMURSKO GORIČKO PODNAREČJE V PORABJU

1.1 Naglas in kolikost

Prekmurska narečja ne poznajo intonacijskih opozicij, naglas je jačinski, dolg ali kratek. Dolgi in kratki naglašeni zlogi so možni v vseh besednih zlogih večzložnih besed. Besedni naglas je podoben, kot je v večini slovenskih narečij in v knjižnem jeziku; po naglasnem umiku sta *e*, *o* še kratka: *sèstra*, *kòsa*, kratki polglasnik ima odraz *e*: *mègla*; v sedanjiški glagolski spregatvi tipa *nesem* in *berem* je ohranjeno končniško naglaševanje: *na'sẹ:n*, *be'rẹ:n*; v 1. moški in 1. ženski sklanjatvi se veliko samostalnikov sklanja po mešanem naglasnem tipu.

1.2 Fonološki sistem

1.2.1 Samoglasniki

V Porabju obstajata dva temeljna govora: na Gornjem Seniku in v Števanovcih. Razlikujeta se zlasti v samoglasniškem in soglasniškem sistemu. V razpravi bo natančneje predstavljen števanovski govor, saj je fonološki sistem gornjeseniškega govora že opisan (T. Logar, 1979).

Sinhroni sistem dolgih naglašenih samoglasnikov sestavljajo v Števanovcih monoftongi in diftongi: *i:*, *ü:*/*ü̯i̯*, *u:*, *e̯:*, *o̯: e̯:i̯*, *o̯:u̯*, *a:i̯*, *a:u̯*, *a:* in *ŗ:*.

Dolgi naglašeni ***i*** se sliši v redkih slovenskih besedah, v prevzetih madžarskih in nemških besedah in v imenih: *'di:van*, *Ma'ri:ja*, *'pi:reci*, *'i:ža*. Dolgi diftongični ***e̯:i̯*** z ozkim *e*-jem je nastal iz praslovanskega dolgega *i*: *'be̯:i̯jo, do'je̯:i̯jo, 'le̯:i̯st, 'te̯:i̯, 'tre̯:i̯, 'te̯:i̯sti, 'te̯:i̯ti* ´iti´, *'ze̯:i̯d, ži've̯:i̯, za'pe̯:i̯tala.* Fonem ***ü:*/*ü̯:i̯*** je nastal iz dolgega *u*: *'ču̯:jen*, *'dü̯:i̯ša, g'lü̯:i̯* ´gluh´, *g'rü̯:i̯ška, ka'pü̯:sta*, *'lü̯:i̯ctvo, 'lü̯:i̯č, 'lü̯:i̯pin, p'lü̯:i̯če, 'sü̯:knice* ´ošpice´. Dolgi ***u*** je redek glas, saj niso vsi vokalični *l* prešli v *u:*; večina *-olt → o̯:u̯nt -*: *'pu:n*, *'ču:n*, *'ku:čt'e* ´kolki´, *'fu:di*; *'go̯:u̯čati*, *'žo̯:u̯nta*, *s'ko̯:u̯nza*, *'to̯:u̯nčti*, *'do̯:u̯mbati* ´dolbsti´. Fonem ***a:i̯*** je naslednik stalno dolgega *ě*: *'ba:i̯li, g'ra:i̯* ´greh´, *k'la:i̯št* ´klop´, *'la:i̯pi*, *'ma:i̯* ´meh´, *'na:i̯* ´ne´, *'na:i̯sterin, 'ma:i̯sec, m'la:i̯ko, s'ma:i̯, s'va:i̯ča, s 'ta:i̯m, z'va:i̯zda.* Fonem ***a:u̯*** je nastal iz dolgega etimološkega *o* in iz stalno dolgega nosnega *ǫ*: *'ba:u̯g*, *'m a:u̯č*, *'na:u̯č*, *'ra:u̯g*; *'ra:u̯b*, *go'la:u̯b*, *'g a:u̯bec*, *'ma:u̯dŗ*, *'ma:u̯ž*, *'pa:u̯t*, *t'ra:u̯be*, *'da:u̯d'a* ´doga´, *'ra:u̯ka*, *že'na:u̯*. Dolgi ozki ***e*** je pogost fonem, saj so številni glagoli I. glagolske vrste naglašeni v sedanjiški spregatvi na končnici *-e̯:n*, *-e̯:š*, *-e̯: 'de̯:n*, *'de̯:š*, *'de̯:*; prav tako je pogost končniški naglas v samostalniški sklanjatvi (*čŗpn'je̯:*). Dolgi ozki ***e*** je nastal iz etimološkega padajočega *e*, stalno dolgega nosnega *ę* in iz dolgega padajočega polglasnika: *na'se̯:n*, *pŗ'de̯:n*, *za'be̯:*, *ta'če̯:n*, *mŗ'ge̯:n*, *'le̯:d*, *'me̯:d*, *'pe̯:č*, *pa'pe̯:o*, *'pe̯:rd'a*, *va'če̯:r*, *'d'e̯:'tra*, *g'le̯:dan*, *'me̯:nja*, *'pe̯:ta*, *p'le̯:šen*, *s're̯:ča*, *'ze̯:la*, *'če̯:st*, *'de̯:n*, *'le̯:n*, *s'ne̯:ja*, *'ze̯:men*; *bar'be̯:r.* Dolgi ozki ***o*** je redek; pojavlja se v poziciji pred *r*, *m*, *n*, *j* in na koncu besede ter v prevzetih besedah: *g'no̯:j*, *'to̯:rba*, *pla'fo̯:n*, *z'jo̯:* ´zjedel´, *m'lo̯:* ´mlel´. Dolgi odprti ***a*** je nastal iz stalno dolgega *a*; govori se tudi v prevzetih besedah: *'a:te*, *d'va:*, *ko'ša:r*, *po'ka:panje* ´pogreb´, *'ra:nč* ´zdaj´, *'pa:* ´zopet´, *'ta:* ´tja´, *za'ba:damo*, *ko'ba:d*, *'na:stela*; *bi'ka:*, *si'na:*, *vra'ga:, g'ra:ta*.

Vokalični *ŗ* se izgovarja z rahlim prizvokom polglasnika: *'bŗvan, 'čŗf, 'dŗva, 'kŗf, 'kŗst, 'pŗst, 'pŗpŗ, s'mŗtan, s'kŗb, 'tŗd, 'žŗt*; skupina *trl → tråo*: *d'råo, m'råo, ž'råo*.

Kratki naglašeni samoglasniki so nastali: iz praslovanskih staroakutiranih vokalov, ki so se zgodaj skrajšali in tu večinoma ostali kratki do danes; iz novoakutiranih *e*, *o*, *ə*; iz prednaglasnih *e*, *o*, *ə*, ł po naglasnem umiku.

Sistem kratkih naglašenih samoglasnikov je takle: *i, ü, u, ie, ö, uo, e, å*.

Kratki naglašeni ***i*** zastopa akcentuirani i, umično naglašeni i, kratko naglašeni i v zaprtem zlogu in akcentuirani i v prevzetih besedah: *ko'pita, la'sica, 'lipa, pok'rivao, 'riba, s'liva, pše'nica, vas'nica, spovad'nica, 'žito, p'rinas, v'sigdar; f'tič, 'sit; ma'šin*. Kratki naglašeni ***ü*** je refleks akcentuiranega *u*, pozicijsko pa tudi *i* za *m*, b, *v* in pred *m*: *'bük, 'ümo, 'üšo, 'müš, 'vü*. Kratki naglašeni ***u*** je redek; zastopa akcentuirani ł: *'buja, 'dužan, 'žuna*. Diftongični kratki **ie** je zelo frekventen, saj je zastopnik novoakutiranega polglasnika, kratkega polglasnika v zaprtem zlogu, umično naglašenega polglasnika,

akcentuiranega jata, akutiranega nosnega ę, novoakutiranega *e* in umično naglašenega *e*: *ˈmieša, ˈpiesja, pr̥ˈmiekne*, *ˈsienja ´*semenj´, *ˈvieški; ˈpies, naˈtiešťe; ˈbiečka, ˈmiegla, ˈpieťeo, sˈtiebr̥; pokˈliekniti; bˈrieza, ˈlieto, ˈmiesto, ˈpiena, poˈviedati, ˈriezati; ˈžienska, ˈžienin, ˈnieso, ˈpieko; ˈčielo, ˈriebra, sˈpiekla, ˈžiena*. Glas ***ö*** je pozicijska varianta za *e*, *u* v položaju za *v* ali pred *r*, *j*: *dˈvöma ´*dvema´, *fˈčöra*, *kˈröi ´*kruh´, *ˈmöja ´*muha´, *ˈsöja ´*suha´, *ˈvöja ´*uho´, *ˈvöiš ´*uš´, *ˈvörvan ´*verujem´, *sˈtöibi ´*skubi´. Diftongični kratki ozki ***uo*** je nastal iz akcentuiranega nosnega ǫ, novoakutiranega *o*, umično naglašenega *o* in iz kratko naglašenega *o* v zadnjem zaprtem zlogu: *ˈguoba*, *ˈmuoštˈi*, *ˈtuoča*, *ˈnuoša, ˈnuosim, pˈruosim, ˈvuola; ˈkuonac, ˈkuoza, ˈuofca ´*ovca´ in ´osa´, *ˈkuoj, ˈkuoš, kˈruop, ˈpuop ´*pop´. Široki kratki ***e*** je redek: *ˈedan*. Kratki labializirani ***å*** je nastal iz akcentuiranega *a* in iz kratkega *a* v zaprtem ali zadnjem zlogu; izgovarja se rahlo diftongično *oa*: *ˈbåba, ˈfåra, ˈkårči, kˈråva, ˈmåti, ˈpåmet, zaˈkåpčati; bˈråt, bˈråo, ˈkå, kˈlå, ˈmåk, ˈnåš, ˈrån ´*hram´.

Nenaglašeni vokali so *i, u, e, o, a* in r̥. Za nenaglašene samoglasnike je značilno, da se zelo redko reducirajo, saj je samoglasniški upad opaziti le ob zvočnikih. Končni naglašeni *i* je tako nizek in tako širok, da bi ga lahko pisali s širokim *e*. Nenaglašeni *o* se izgovarja zelo ozko, v soseščini *n*, *m* blizu *u*.

Nenaglašeni *i* je nastal iz *i* ali pa iz *u* v zlogu pred naglašenim *i*. Končni *i* je nizek in širok: *igˈlọ:u*, *ˈpu:ni*, *ˈlü:štili*, *kˈra:li*, *ˈkåpčica*, *pˈrieslica*, *ˈžieni*, *mˈra:i̯ti*; *sťiˈbẹ:n*, *pisˈti:li*, *viˈše:i̯ ´*uši´.

Nenaglašeni *u* je redek; nastal je iz nenaglašenega ł: *puˈža:k*. Zelo široki *e* (*ä*) je refleks za nenaglašeni *e*, ę, *ə*, deloma *ě*: *vˈriemena*, *cveˈtẹ:*, *zagˈre:i̯žen*, *ˈmieše*.

Nenaglašeni ozki *o* je nastal iz etimološkega *o*, *ǫ*, v izglasnih zlogih pa tudi iz skupin *-ał*, *-ił*, *-əł*, *-ał* in končnega *-lj*: *sˈvẹ:čeo*, *koˈpita*, *ozˈra:i̯li*, *oˈde:i̯te*, *ˈra:u̯žo*, *spadˈnola*, *ˈla:žao*, *ťˈkåo*, *ˈme:i̯slo*, *zˈdigno*, *ˈsẹ:o*, *pˈrẹ:o*, *paˈpe:o*, *kˈra:o*, *ˈka:šao*.

Vokal *a* je v nenaglašeni poziciji nastal iz etimološkega *a*, iz nenaglašenih *e*, *ę*, *ě*, *ə* v prednaglasnih in iz *ə* v ponaglasnih zlogih: *ˈgọ:unčali*, *ˈkåpčica*, *ˈka:u̯ca*, *ˈka:lac*, *klaˈpa:č*, *saˈčẹ:*, *cvaˈtẹ:n*, *klaˈčẹ:n*, *pasˈnica*, *vaˈčẹ:r*, *baˈtẹ:žna*, *naˈsẹ:n*, *ˈvietar*, *ˈdˈa:ram*, *žˈriebac*, *ˈdˈa:jac, ˈla:pac ´*hlapec´, *ˈtiedan*.

Nenaglašeni r̥: *spr̥to ˈla:i̯t*, *pr̥ˈde:i̯va*, *pr̥ˈvẹ:žemo*, *so mr̥ˈle:i̯*, *ˈpr̥pr̥*, *pr̥žˈga:na*; *ˈga:br̥*, *riˈdˈa:va*, *riˈdẹ:ča*, *čˈr̥år̥n*, *roˈdˈẹ:mo ´*orjemo´. Nastal je iz etimološkega vokaličnega r̥, po redukciji *-ər* → r̥, *trět* → *tr̥t*, *trit* → *tr̥t*; na začetku besede pa je vokalični r̥ razpadel v *ri-*, *ro-*; poseben razvoj kaže beseda *ˈza:jtrek*.

1.2.2 Soglasniki

V štev anovskem govoru poznajo naslednje konzonante: *p, b, t, t', d, d', k, g, f, s, z, š, ž, j, c, č, v, u̯, m, n, nj* (palatalni *n´*), *l, r, j/i̯*.

Mehkonebni pripornik *x* je postal zveneč in je onemel; v poziciji za vokalom pred pavzo ga je zamenjal *j*; izginja tudi j v končnici tipa *-ajo-* v 3. os. mn.

Zveneči konzonanti so pred pavzo ohranjeni; to je izjemna redkost med slovenskimi govori. Končni *-m* variira z *-n* kot v vseh prekmurskih govorih. Zlasti zanimiva je v tem govoru palatalizacija *k* v *c* pred nekdanjo množinsko končnico *-i*, ki jo je kasneje zamenjala moška končnica *-je*; ta se izgovarja za nezvenečimi soglasniki kot mehki *-t´e*, za zvenečimi pa kot mehki *-d´e*: *d'vọ:rnict'e, 'la:i̯šnjact'e, k'linčect'e, mar'tinčect'e, sg'ma:ct'e*; *g* pred *e* da *d'*: *'ånd'eo*, *'uod'enj*. *J* pred zadnjimi vokali je dal *d'* in prav tako pred *e,* če je pred j zvočnik ali če je *j* v začetku besede: *'d'å*, *'d'åblan*, *'d'iesan*, *'d'åuša*, *'d'iesti*, *'d'a:i̯n*, *'d'a:jca*, *tg'd'ẹ:* ´trije´, *d'ra:i̯vd'e*, *ko'ša:rd'e*; *zord'e'nica*, *s'kuord'a*. V poziciji za nezvenečimi konzonanti in pred sprednjimi samoglasniki pa se *j* razvije v *t'*: *d'vọrnict'e*, *'sü:i̯knict'e*, *'ve:i̯t'e*. Tudi *kj* → *t'*: *'vielt'e* ´veliko´, *'u:nut'a* ´vnuka´, *'fa:šent'e*; *slo'viensť'e*, *'bu:i̯cet'e*, *'ciect'e*; *das't'ẹ:* ´deske´; *-ške* → *šte*: *'muošt'e*, *člo'viešt'e*, *na'bešt'e*. Skupina *-šč* → *-št'*: *gošt'ica* ´koščica´, *'ešt'e*, *'tiešt'e, g'ruobišt'e, 'küšt'er*. *V* se pred samoglasniki in pred zvenečimi soglasniki izgovarja kot ustničnozobni glas, pred nezvenečimi soglasniki in na koncu zloga ali pred pavzo izgubi zven in se premenjuje s *f*, vendar je v *-ov*, *-ouv* v sklanjatvi zveneč. Primeri: *'čg̯rf*, *'čg̯rčefka* ´sodra´, *f'čöra*, *f'küpar*, *of'cẹ:*, *mo'litef*, *'tikef, 'za:fca*; *f'kg̯č'ma:u̯*, *f'cerkef, zd'råf*, *p'råf*. *V* je tudi proteza: *'vüjec, 'vöja*. Velarni ł → *l*, na koncu zloga pred pavzo pa *-o*: *z'jọ:* ´zjedel´; *lj* se je depalataliziral in se razvija kot končni *-l*: *m'råvla*, *'kåšao*, *k'ra:o*. *N* je povečal svojo frekvenco na račun *-m*: v 1. osebi ednine glagolske spregatve: *na'sẹ:n*; v orodniku ednine moškega spola: *s s'tiebron*; v leksemih: *'vüzen, t'ra:n* ´tram´.

Poseben razvoj je v nekaterih besedah doživela skupila *-olt* → *ọ:u̯t* → *ọ:u̯nt*; pojavil se je sekundarni nosni *n*, pred *b* pa *m*: *'gọ:u̯nčati*, *s'kọ:u̯nza*, *'tọ:u̯nčti*, *'žọ:u̯nti*; *'dọ:u̯mbati* ´dolbsti´.

Palatalni *n'* je v štev anovskem govoru ohranjen. Zapisujem ga z *nj*: *gg̯'ba:nja*, *gos'tüvanje*, *'ka:menje*, *'kuonja*, *mrav'li:njak*, *n'jiva*, *'uod'enj*, *s'vinja*, *š'tiedanj, z'na:menja*. *X* je onemel: *g'rå* ´grah´, *'ra:u̯pti* ´hropsti´, *'rien* ´hren´, *g'ra:i̯* ´greh´.

Na koncu besede, kadar gre za sklonski morfem, se namesto *-x* pojavlja *-j*; tako tudi sredi besede med samoglasniki: *pg̯ 'žienaj*, *tg̯'böj*, *'dü:ja* ´duha´, *'möja* ´muha´, *'t'üjati*, *'vöja*.

Soglasniške diferenciacije: *tl* → *kl*: *mek'la:u̯, k'lå*; *dn* → *gn*, *n*: *g'nies, 'tg̯no*; *tm* → *km*: *k'mica*; *sv* → *stv*: *st'va:u̯ra* ´svora´.

1.3 Oblikoslovje

V oblikoslovju tega govora je shranjeno vse bogastvo razvoja oblik in pisanost naglasnih tipov; zlasti končno naglaševanje ustvarja podobo ritmično razgibanega jezika. Ohranjena je vsa fleksija, trije spoli, tri števila, trije časi; zanimivo je, da ženske uporabljajo obliko moškega spola, ko govorijo o sebi v prvi osebi: *'d'å sa*

'bẹ:jo; pa tudi v pripovedi o ženski uporabljajo moško obliko, če se njeno ime končuje na soglasnik.

Prva moška sklanjatev pozna nepremični, mešani in končniški naglasni tip: ed.: *kla'pa:č- ø , -a, -i, -ø, -i, -on*; dv.: *kla'pa:č-a, -ov/-a, -on, -a, -i, -i*; mn.: *kla'pa:č-i, -ov, -on, -e, -i, -i*. Ed.: *s'va:i̯t, sve'ta:, sve'ta:i̯, s'va:i̯t, sveta:i̯, s s'va:i̯ton,*; dv.: *sve'ta:, sve'ta:, sve'ta:ma, sve'ta:, sve'tå̯j, sve'ta:ma*; mn.: *sve'ta:, sve'ta:u̯v, sve'ta:u̯n sve'ta:, sve'tå̯j, s'va:i̯ti/sve'ta:u̯vi*. Dativ in lok. sg. *-a:i̯* ← *-ě*, lok. pl. *-å̯j* ← *-ax*; *-a*: v pluralu je verjetno kot tip *učiteljá* v ruščini.

Še primer iz stare *u*-jevske sklanjatve: z *-ov* se podaljšujejo le redki imenovalniki in orodniki množine. Pogosta je končnica *-je* → *d'e* (*t'e*) v imenovalniku množine; ta je iz stare *i*-jevske sklanjatve. Ed.: *'ma:u̯st, mos'ta:, mos'ta:i̯, 'ma:u̯st, mos'ta:i̯,, mos'ta:u̯n*; dv.: *mos'ta:, mos'ta:u̯v, mos'ta:ma, mos'ta:, mos'tå̯j, mos'ta:ma;* mn.: *mos'te:i̯, mos'ta:u̯v, mos'ta:i̯m, mos'tẹ:, mos'tå̯j, mos'ta:u̯vi*. V množini: *si'na:u̯d'e, vet'ra:u̯d'e, bo̯'da:u̯d'e*.

Samostalnik pes se sklanja: ed.: *'pies, p'så, p'se:i̯, p'så, p'se:i̯, s pi'sa:u̯n, pi'sa:, -a:u̯v, pi'sa:n, pi'sa:, p'sie, pi'såmi*.

V 1. moški sklanjatvi so naslednje posebnosti: *a:i̯* v dativu in lokalu sg.; *-on* v or. ed. in daj. mn. iz *-om* v izglasju; naglašeni *-å̯j* ← *-ax* v mestniku množine; *-a:ma* v dvojini, *-åmi* v or. mn. poleg */-i/-a:u̯vi*; naglašeni *-a:* v imenovalniku množine.

I. ženska sklanjatev

Nepremični naglasni tip: ed.: *'ra:u̯ž-a, -e, -i, -o, -i, -ov;* dv.: *'ra:u̯ž-i, -i, -ama, -i, -aj, -ama;* mn.: *'ra:u̯ž-e, -e, -an, -e, -aj, -ami*. V rodilniku dvojine in množine je pogosta tožilniška končnica.

Po mešanem naglasnem tipu se sklanja veliko samostalnikov. Vzorec: ed.: *'ra:u̯ka, ro'tʹẹ, ro'tʹa:i̯, ro'ka:u̯, pr̥ ro'tʹa:i̯, za ro'ka:u̯v;* mn.: *ro'tʹẹ:, ro'tʹẹ:, ro'tʹåm/ro'kåm, ro'tʹẹ:, ro'kå̯i̯, ro'kʹåmi*.

Dvojina se ne uporablja. Po tem naglasnem tipu gredo: *g'la:va, 'i:gla, 'kuosa, 'gr̥da* ´greda´, *'šiega*, *'kr̥čma*, *'ziemla*, *'zima* itd. Končniški naglasni tip je dobro ohranjen; na osnovi je naglašen le imenovalnik ednine; ohranjata se ednina in množina: *'miegla mag'lẹ: mag'la:i̯ mag'la:u̯ mag'la:i̯ mag'la:u̯v; mag'lẹ: mag'lẹ: mag'låm mag'lẹ: mag'låj mag'låmi*. Tako še: *'dieska das'tʹẹ:, 'biečka bač'tʹẹ:*.

II. ženska sklanjatev

Nepremični naglasni tip: ed.: *'me:i̯š, 'me:i̯ši/'me:i̯š, 'me:i̯ši, 'me:i̯š, 'me:i̯ši, 'me:i̯šov;* dv.: *'me:i̯ši, 'me:i̯ši, 'me:i̯šima, 'me:i̯ši, 'me:i̯ši, z 'me:i̯šima;* mn.: *'me:i̯ši, 'me:i̯ši, 'me:i̯šin, 'me:i̯ši, 'me:i̯ši, z 'me:i̯ši*. Mešani naglasni tip: ed.: *k'la:i̯t, -i, -i, -ø, -i, -kle'tʹa:u̯v;* mn: *k'la:i̯ti, -i, -in, -i, -i, -i/kle'tʹåmi*. Po tem tipu se v množini sklanja *'vöi̯š* ´uš´: *vi'še:i̯, vi'še:i̯, vi'ša:i̯n, vi'še:i̯, vi'šå̯j, vi'šåmi*; v orodniku še: *z 'dʹåsli, s 'pr̥si, z 'ga:u̯sli*.

Samostalniki tipa *b'rieskef* imajo v orodniku ednine *z b'rieskvo*. V orodniku ednine se razen tipa z *'ra:u̯žov* pojavlja končnica *-a:u̯v*.

I. srednja sklanjatev: nepremični, premični, mešani in končniški naglasni tip. Ed.: *'miesto, -a, -i, -o, -i, -on;* mn.: *'miesta, -a, -an, -a, -aj, -ami/-i;* dvojina se je izgubila. Mešani naglasni tip: *se'na:u̯, ma'sa:u̯, tas'ta:u̯*. Končniški naglasni tip: *k'lå, k'lie, k'lån, k'lå, k'la:j, k'låmi*. Premični naglasni tip *'tiele – ta'lẹ:ta*; *ta'lieta* – tudi *'tievci*. Pogosta je feminizacija nevter, zlasti v pluralu: *d'ra:i̯vo – d'ra:i̯ve*; *'mẹ:nja ´*ime´, *'vöja ´*uho´; *v'ra:i̯man* je srednjega spola.

1.3.1 Pridevniki

Pridevnik je izgubil možnost razlikovanja oblike; prevladuje določna oblika tudi za izražanje nedoločnosti. Nekaj pridevnikov: *'se:i̯vi, 'pe:i̯sani, 'čr̥en, ri'dẹ:č, ri'd'a:vi, 'žọ:u̯nti, za'lẹ:ni, z'la:ti, sre'bṛni, 'la:i̯pi, 'vüsit'i, s'ta:ri, m'la:di, 'nizit'i, k'riepak, 'öjdi, 'duobar, 'lågvi, s'la:dki, 'ra:i̯dki, 'ma:u̯dṛ*.

Stopnjevanje lastnosti se najpogosteje opisuje z *'buola*, *'nåj'buola*, poznajo pa tudi stopnjevanje z obrazilom *-ši*, *-ejši*; presežnik se tvori opisno s primerniško obliko: *'la:i̯pi – 'liepši – 'nåj'buola 'liepši; k'riepak – k'riepči – 'nåj'buola k'riepči; 'öjdi – 'öjši – 'nåj'buola 'öjši; g'luobit'i – g'luobši – 'nåj'buola g'luobši; 'duobri – 'ba:u̯gši – 'nåj'buola 'ba:u̯gši; s'ta:ri – sta'rẹ:jši – 'nåj'buola sta'rẹ:jši; s'låbi – sla'bẹ:jši – 'nåj'buola sla'bẹ:jši; 'ni:zit'i – 'buola – 'ni:zit'i.* Elativno stopnjevanje: *'tṛno 'duobri ´*zelo´, *sploj 'duobri ´*najbolj´.

Sklanjatev pridevnika za moški in srednji spol: ed.: *'na:u̯vi, na:u̯v,-oga, -omi, –1./2., -on, -in;* dv.: *'na:u̯va, -i, -ima, -a, -i, -ima;* mn.: *'na:u̯vi, -i, -in, -e, -i, -imi.*

Ženski spol: *'na:u̯va -e -oj -o -oj -ov*; dv.: *'na:u̯vi*; mn.: *'na:u̯ve*.

1.3.2 Zaimki

Osebni zaimek: *'d'å 'miene me 'mieni mi 'miene me 'mieni 'mienov/'mienon; 'te:i̯ 'tiebe te 'tiebi ti 'tiebe te ta'be:i̯ 'tiebov/'tiebon*; *'uon n'jiega ga n'jiemi mi n'jiega ga n'jien z n'je:i̯n; 'müva/'müvadva 'na:ja 'na:ma 'na:ja 'na:ma z 'na:ma; 'vüva/'vü:vadva 'va:ja 'va:ma 'va:ja 'va:ma z 'va:ma; n'jieva n'jẹ:ja n'je:i̯ma n'jẹ:ja n'je:i̯ma n'je:i̯ma; 'me:i̯ 'na:s 'na:m 'na:s 'na:s 'nåmi; 've:i̯ 'va:s 'va:m 'va:s 'va:s 'våmi; 'uoni n'je:i̯ je n'je:i̯m jim n'jẹ: je n'jẹ:j n'je:i̯mi.*

Svojilni zaimki: *'muoj, t'vuoj, nje'gọ:v, n'jẹ:n, od 'na:ja, od 'va:ja, 'nåš , 'våš, n'je:i̯gvi*. Kazalni zaimki: *'ta: 'ta: 'ta:u̯, 'te:i̯sti, 'tåk 'vielt'i*.

Vprašalni zaimki: *s'tuo 'kuoga 'kuomi 'kuoga 'kuomi s 't'a:i̯m, 'kå* (nima sklanjatve), *s'tẹ:ri, 'kåk, 'čid'an*.

Oziralni zaimki: *s'tọ:, 'kå, s'tẹ:ri*.

Nedoločni in drugi zaimki: *s'toj ´*kdo´, *'kå, 'nikaj, 'nikoga, 'nikši, 'ne:i̯sterin, 'ništ'e, 'såk, 'såkši, 'se:i̯ ´*vsi´, *'oveši, d'rügi*.

1.3.3 Števniki

Glavni števniki: *'edan, d'va:/d'va:i̯, t're:i̯, š'ti:ri, 'pẹ:t, 'šiest, 'sieden, 'uosan, 'edenajst, d'vájsti, d'våd'vájsti, t'ra:i̯sti, š'tirit'ra:i̯sti, š'tirideset d'vå, s'ta:u̯, 'diezero, mil'ja:u̯n, š'ti:ri mil'ja:u̯ne, 'pẹ:t mil'ja:u̯n.*

Vrstilni števniki: *'pr̥vi, d'rügi, če'tr̥ti, 'a:u̯smi*. Ločilni in množilni števniki so redki.

1.3.4 Glagol

Števanovski glagol se v glagolskih oblikah, osnovah, časih, naklonih in načinih bistveno ne razlikuje od glagola v slovenskem knjižnem jeziku. Opozoriti je potrebno na poudarjene in nepoudarjene oblike pomožnika *'be:i̯ti: 'sån/san si d'e/'d'este/ je/'neje, 'na:i̯ga; sva 'd'esta/sta sta/'d'esta; smo ste 'sa:u̯/so; 'be:i̯jo 'be:i̯la bi'la:u̯ bi'le:i̯; 'ba:u̯dan/'ba:u̯n 'ba:u̯daš/'ba:u̯š 'ba:u̯de/'ba:u̯/'de; 'ba:u̯deva/'ba:u̯va 'ba:u̯deta/'ba:u̯ta 'ba:u̯deta/'ba:u̯ta 'ba:u̯demo/'ba:u̯mo 'ba:u̯dete/'ba:u̯te 'ba:u̯dejo/'ba:u̯jo; 'boj/'bojdi, 'bojva, 'bojta, 'bojmo, 'bojste; 'oj na'sẹ:n! ´*naj nesem!´. V 1. osebi dvojine je ohranjena končnica –va. Glagol spregajo takole: *'niesti: na'sẹ:n na'sẹ:š na'sẹ: na'sẹ:va na'sẹ:ta 'nasẹ:ta na'sẹ:mo na'sẹ:te na'sẹ:jo; 'niesi; 'nieso, 'niesla, 'niesli; od 'niesen*.

1.3.5 Prislovi so pogosto rabljene besede, zlasti se prislovi kraja pogosto uporabljajo ob glagolih, pri katerih že predpona napove gibanje v določeno smer. Prislovi imajo nekatere starejše končaje: -e, -ar, -oma. Krajevni prislovi: *do'ma:u̯, do'ma:, 'u:zork* ´zadaj´, *na'zåj, 'tü:i̯´* tu´, *'tån, 'tån ta 'guore, 'inde* ´tam´, *'tẹ: ´* tja´, *nap'ra:j, 'vünaj, 'duole, 'guore, z'vüne, 'kån, 'dẹ:/g'dẹ:, p'ra:i̯k, k'ra:j* ´proč´, *'dålač, z'dålače, 'lẹ:s ´* sem´, *'dieleč, 'ka:u̯li*. Časovni prislovi: *f'časi, v'sigdar, 'då ´*kadar´, *zaz'ra:nkoma, 'råno, z'dåj, zve'čẹr, spr̥to'la:i̯t, v'nuoči, no'coj, s'nuočkar, d'ra:i̯ve, 'vr̥kar ´vrh´, 'nikdar, k'då*. Načinovni prislovi: *'fu:rtoma, 'ra:i̯dko, po'ma:lek, s'pa:u̯tjov, 'lågvo, f'küpar, s'puotkar, tr̥'ba:i̯, 'kẹ:lko*. Vzročni prislovi: *za 'niega 'vuolo, 'tẹ:ko, za'kåj, 'za:to*. Členki: *'ešte, 'žẹ:, 'pa:* ´zopet´, *'vendar ´*menda´, *'na:i̯ ´*ne´.

1.3.6 Med medmeti so zanimivi razpoloženjski medmeti – kletvice. *Pa'ru:n te v'da:ri! Ti pr̥k'lẹ:ti 'd'u:dež! T'vuojga vra'ga:! Z'la:u̯di 'oj te 'ta: na'sẹ:! Na 'mọ: 'dü:šo! 'Idi f 'piet'eo! 'Idi vra'ga:u̯n! 'D'å sa 'duobar, v'råg je 'lågvi, 'kå me 'ta: na'sẹ:!*

1.4 Fonološke razlike med gornjeseniškim in štev anovskim govorom

V gornjeseniškem narečju so dolgi samoglasniki: *i:, ü:, u:, e:i̯, o:u̯, ẹ:, ọ:, a:* in r̥:; kratki naglašeni pa: *i, ü, u, ẹ, /ö/, ọ , e, a,* r̥. Dolgi *i* se ne diftongira v *e:i̯* in dolgi *ü* v *ü:i̯* kot v Števanovcih, diftonga *e:i̯* in *o:u̯* sta ožja kot v Števanovcih, kjer je *ě* → *a:i̯, o* → *a:u̯*; kratka ozka *e* in *o* se v Števanovcih diftongirata v *ie* in *uo*, kratki *a* pa v

drseči diftong *oa* (zapisuje se z *å*). V soglasniškem sistemu je razlika v razvoju *j* pred sprednjimi samoglasniki v *d'* (Števanovci) ali prek *g'* v *g* (G. Senik), za nezvenečimi nezvočniki in pred sprednjimi samoglasniki pa v *t'* (Števanovci) ali v *k* (G. Senik): *'d'a:i̯n –'ge:i̯n*, *vlas't'e̯ – vlas'ke̯:*; *m* pred pavzo se v Števanovcih premenjuje v *-n*, na G. Seniku je ohranjen; skupina *št'* je ohranjena v Števanovcih, na G. Seniku pa se je disimilirala v *šk*: *'ešt'e – 'eške*, *'kü:št'er – 'kü:šker*.

1.5 Narečno besedje v *Andovskih zgodbah* Karla Holca

V *Andovskih zgodbah/Andovskih prpovejstih* je zbranih deset pripovedi iz vsakdanjega življenja vaščanov iz najmanjše slovenske porabske vasice Andovci. Te zgodbe na zanimiv način pripovedujejo o življenju tamkajšnjih ljudi (*Andovski vsakdan*), predvsem o smešnih dogodkih iz vaškega življenja (*Bicikel*, *Pravi korenjak*, *Hudičeve ženske*, *Straža*, *Vodnjak*, *Krava in gesaprim*), običajnih in tam še živečih ljudskih vražah (*Koline*, *Smrt*). Z literarnimi osebami, med katerimi imajo glavno vlogo vaški posebneži, in pripovedovalcem, ki daje jasno vedeti, da je andovski človek, so Holčeve pripovedi zasidrane v vaški svet Andovcev. Ta svet je močno idiličen, zaprt vase in v življenje, ki mu določajo ritem letni časi in z njimi povezani vaški običaji in kmečka opravila. V geografsko sicer zaprtem in upočasnjenem svetu pa so Andovčani, kakor jih slika Karel Holec, notranje razgibani in sproščeni ljudje; ti ljudje še poznajo sproščujoči ljudski smeh, odprto in brez zavisti se smejejo sebi in svojim sovaščanom ob dogodkih, ki so posledica drobnih spodrsljajev pri vaških opravilih, razvad ali značajskih posebnosti. Humor je tako izrazita odlika teh pripovedi, avtor ga je znal ubesediti v izrazito živem in ljudsko nazornem dialogu, iz katerega se bralcu razkrivajo zanimive značajske poteze andovskih oseb. Andovske zgodbe dokazujejo, da so za smeh in drobne »vragolije« enako kot moški odprte tudi andovske ženske (*Vražje ženske*), z njimi se povsem enakovredno kosajo tudi v rabi nič kaj sramežljivih ljudskih izrazov.

Samostalniki: *baja* (madž. baj) ´marnje´, *cvek* (srvnem. Zwëc) ´zatič´, *čaralica* ´čarovnica´ (Bezlaj: csl. *čarъ*, *čarodějъ*), *čemer* ´strup´ (Bezlaj: prvotno fitonim »Helleborus«), *draut* (nem. Drat) ´žica´, *dvor* ´dvorišče´, *ezermešter* (madž.) ´tisočmojster´, *(dosta) fela* ´veliko vrst´, *förtak* ´predpasnik´, *frtau* ´četrt´, *garica* (srvnem. garre) ´lestev´, *gazda* (madž.) ´gospodar´, *istina* ´resnica´, *kaštiga* ´kazen´ (it. castigare), *klapač* ´kladivo´, *köčoj* (madž. kosci) ´kočija´, *korat* ´žaba´, *kromči* ´krompir´, *kukorca* ´koruza´ (Bezlaj: izhodišče domnevno turško: *kokoroz*, *kukuruz*; rastlina prenesena iz srednje Amerike), *lampe* (nem. Lippen) ´ustnice´, *luft* (nem.) ´zrak´, *mara* ´živina´, *marlinščica* ´malina´ (Bezlaj: ide. **mel* ´temne barve´), *mlajši* ´otroci´, *Perün* ´grom´, *pojeb* (srvnem. bav. puobe) ´fant´, *posanca* ´kozarec´ (Bezlaj: iz **po-sъsanica*: ki je posesana), *poštaš* (madž.) ´poštar´, *prejlonč* ´ročaj, ročica pri plugu´ (Bezlaj: disim. iz

**prě-rǫčь, rǫč* < roka), *ronja* (madž.) ´cunja´, *rosag* ´država´, *somar* (madž. szamar) ´osel´, *sodak* (nem. Soldat) ´vojak´, *sonžet* ´senožet´, *stopaj* ´korak´, *svetek* ´praznik´, *šalaš* ´hlev´, *šanec* (srvnem. schanze) ´jarek´, *špajsne svinje* (nem. Spass) ´smešne´, *štraf* ´kazen´, *tanač* (madž.) ´nasvet´, *vasnica* ´vas´, *vöpomrla ves, vretina* ´izvir´, *žma* ´okus´;

Glagoli: *bojati se* ´bati se´, *broditi si* ´misliti si´, *ciŋgati* ´žvenketati´, *cükati* ´urinirati´, *dolaklocniti* ´telebniti´, *frkati* ´smrčati´, *gratati* (nem. geraten) ´postati´, *mantrati se* (srvnem. marter) ´mučiti se´, *nücati* ´uporabljati´, *pitati* ´vprašati´, *paštjiti se* ´podvizati´, *popejvati* ´peti´, *reketati se* ´režati´, *ragati* ´ropotati´, *sinjavati (se)* ´riniti´, *smo se špilali bojno* (nem. spielen) ´smo se igrali vojno´, *špotati se* (nem. spotten) ´posmehovati se´, *vcujzakapčiti* ´pripeti´, *vösprobati* (nem. probieren) ´preizkusiti´, *vözdjaklati* ´jecljati´ (Bezlaj: osnova je onomatopeja: **ęčati* > ječati), *vözdregati* ´izvleči´, *zgončati se* ´dogovoriti se´;

Prislovi: *kaulakvrat* ´naokoli´, *dočas* ´tako dolgo´, *gnauksvejta* ´nekoč´, *gnes* ´danes´, *indašnji* ´nekdanji´, *kaulek* ´okoli´, *kauli* ´okoli´, *kumar* ´komaj´, *lagvo* ´slabo´, *naleki* ´zlahka´, *notra* ´noter´, *od tistec* ´od tam´, *ozark* ´od zadaj´, *pa* ´zopet´, *podnešnji* ´opoldanski´, *prvin* ´nekoč, sprva´, *ranč* ´niti´, *spotkar* ´spodaj´, *vcuj* (nem.) ´k´, *venej* ´zunaj´, *vodne* ´čez dan´, *vrkar* ´zgoraj´, *zazraŋkoma* ´od daleč´, *zazraŋka* ´zarano´, *zranja*.

2 PRVI PORABSKI ROMAN *GARABONCIJAŠ*

Francek Mukič je leta 2005 izdal roman *Garaboncijaš* v prekmurskem knjižnem jeziku, leta 2007 pa isto delo, prestavljeno v slovenski knjižni jezik, z naslovom *Črnošolec*.

Marija Stanonik je v svoji knjigi *Slovenska narečna književnost* (2007) natančno predstavila to »porabsko legendo«.

Večplastna »porabska legenda« deluje kot zgodovinski roman, ki se godi po 2. svetovni vojni na tromeji Madžarske, Jugoslavije in Avstrije. Življenjsko zgodbo Marcija Ločarina/Lončarja razpredata šahista – arhivar Miško in učitelj Tibi ob partijah šaha. Motiv šahovnice ima svoje globlje sporočilo, to je motiv prehajanja državne meje, ki se tragično konča. Avtorju ponuja zgodovina skupinske prizore iz porabske zgodovine od leta 1664 prek leta 1919, ko je bil na Gornjem Seniku na vidiku »rdeči teror«, med drugo svetovno vojno je Madžarska podpirala Hitlerja, ob koncu jugoslovanski partizani v Porabju niso bili dobro zapisani, le nekaj zagnanih Slovencev je junija 1945 pripravljalo miting v prid slovenstvu, nato so morali porabski partizani izročiti svojo vojaško opremo madžarskemu vojaštvu, prebivalce nemškega rodu pa so izgnali v Nemčijo. Leta 1947 so se porabski mladinci udeleževali mladinskih

delovnih akcij v Jugoslaviji, vendar je bila v Porabju velika gonja proti slovenskim šolam. Slovence so imenovali Vendi ali Vandali. Meja med Jugoslavijo in Avstrijo je bila zlasti po letu 1948 zelo zastražena in skoraj zaprta. Glavna oseba Marci jo večkrat tudi prestopi. Zadnji dan Marcijevega življenja, od jutranjega prebujanja do »zadnje« večerje, zajema velik del zgradbe romana. Začne se z zvočno kuliso zvonjenja iz cerkve, motiv ogledala kaže skrivnostno »dvojno« Marcijevo osebo, pitje in polivanje rdečega vina v gostilni nakazuje kri, Marcijevo smrt. Ne vedo, kdo ga je ubil – ali partizani ali madžarski mejaš, ne kdo je naročil umor. Legenda o svetem Medardu pravi, da se je nekoč nad njim razdivjal vihar, a jastreb je nad njim razgrnil peruti, da ga dež ni zmočil. Tako so se kazali »črnošolci – garaboncijaši«, tak je tudi Marcijev nezakonski sin, ki ga avtor imenuje Garbanjcijaš.

Marija Stanonik opozarja na sporočilno funkcijo in simbolni pomen motivov za slovstveno folkloro: pojavljajo se netopirji, po kitajskem verovanju začarane grešne duše, kresni čas zaznamuje praprot, preskakovanje ognja na kresni večer, sveto število tri: trije kosci, tri ptice, svetopisemska motivika desetih devic in podobno. Prav tako je pomembna poetika v romanu: okvirno kompozicijo ima motiv treh koscev – apokaliptičnih jezdecev, ki simbolizirajo smrt; motiv pokošene trave – človek je kakor trava na polju, zjutraj sveža, zvečer jo pokosijo in posušijo. V romanu je veliko simbolike: kukavica mu odšteje le dvajset let, motiv ptičev: sinica s črno glavo in rumenim trebuhom ter črni žolnec z rdečim madežem na glavi in pod repom kot Marcijev drugi jaz. Vse tri ptice se pojavijo ob Marcijevem pogrebu. Po starem verovanju ptice pomenijo dušo.

Mukičeva metaforika *črnega* poudarja baladno poanto *Garaboncijaša*. Barvna skala Mukičevega romana je izrazito ekspresionistična: krvavo rdeča, žalostno črna in bela kot znamenje Marcijeve izgubljene mladosti. Melanholično plat zastopa pesem o hladnem vetru: »Strašen vöter piše, piše in ladno šumi …«

Francek Mukič ima smisel za paradoks tudi v drobnih stvareh, obvlada prakso medbesedilnosti, saj se navezuje na *Sveto pismo*, slovstveno folkloro in zgodovinopisje.

Vrkaj na bregej

Dà je Ločarin Marci z lopatov na pravoj rami prisaupo z austrijske strani gor na kugeu, je stano pa se zdeno. Za njim so bile austrijske plamine z vesnicami; Ženavci so bili pauleg Varaša do konca drüge bojne drügi center Sinčarov, kam so lidgé odili kipüvat, slüžit, se vračit, na cug sejdat …

Na drügi strani se je na dugi vlejko brejg Grebenjšček z grebenom kak kakši kraugli grad. Na srejdik se je kak kača sükala duga koritasta gorénjesinčarska dolina. Za tistim dugim kokautovim grebenom se je skrivalo skrivnostno Slasko, Jugoslavija. Na drügi strani granice so vesnice na Goričkom: Dolenci, Čepinci, Martinje, Trdkova. Ranč takše slovenske vesi, kak so Števanovci, Andovci, Verica, Sakalauvci ali Gorenji Sinik. Lidgé so stau pa stau

lejt živeli na bajdvom tali zdajšnje meje v največšom meri pod koronov svetoga Števana. Vsi vküper so bili Slovenci na Vogrskom. V tistaj cajtaj pa, dà se godi naša pripovejst, traubijo, ka je na slaski strani – v Dolenjci? v Čepinci? v Martinji? na Trdkovi? – Rákošina pa Stalina največši protivnik, bandit ino sam vrag Tito, pes na lanci imperialistov.
Na prvomajski paradi v Somboteli so pred enim mejsecom pa pau na velkom autoni kauli po varaši vozili grobijanskoga Črnoga psa na lanci. Na glavau so ma poveznili generalsko šapko, na gaubec privezali črne očale prauti sunci, na šinjek povejšeni tabli pa je pisalo: TITO. Lidgé so se hrzali kak konji pa s prstom kazali na čüdnoga psa.

3 PRIPOVED IRENE BARBER

Stari stariške

Lidge so tak mislili, ka paver aj ostane paver, sploj pa ženska. Moj stari oča so na tau ovak gledali, pa so držino prtisnili zato ka: »Mlajši včite se! Če te sa včili, te nete tak žmetno živeli, kak sa dja v Meriki mogo delati žmetno, pa tü doma tö moran delati. Vej de van lažejše.« Moj stari oča je zato na tau pozitivno gledo, zato ka je on 1900 odišo v Meriko. Tan je vido, kak sa da živeti. Etak je on cejlak z drügin mišlenjon prišo domau. Doma smo strašno po siromačkon, leko povejn, zaostanjeno živeli. Nej je samo tau žmetno, ka fizično delaš, liki drügo je tö leko žmetno. Stari oča so s takšin mišlenjon prišli domau. Zato so mojemi brati s celoj močjauv pomagali s pejnazami, z volauv. Moj brat je ešče v glasbeno šaulo tö odo. Tau je tistoga ipa nika velkoga bilau, da sa nišče nej včiu! Biu je dijak, v gimnazium je odo, pa sakši je ga gledo. Te sa je tak pomalek začnilo, ka so davali v šaule. Dapa tau je največši zrok bijo, ka so sa nej mogli šaulati, ka je nej bilau pejnaz. Stari oča so tau večkrat gučali doma: »Ti si Slovenec, ti guči slovenski!« Oni so strašno velki Slovenec bili. Pa tau si tak čüto v držini. Moj stari oča je bijo kovač. Sploj je takši bijo, steri je emo dobro ime, ka je dober majster bijo. Njega so držali za dobroga majstra.
Moja baba, od staroga oča žena, je mrla te, da sa sa dja narodila. Gnesden odin na cintor na njeni grob, pa sa spominan na njo.

Vöra

Mi smo trnok velki vörnicke bili, katoličani smo. Pred gesti smo Boga molili, večer smo Boga molili, sakšo nedelo smo šli k meši pa smo sa redno spovadavali; prva spauvad, firma, v cerkvi smo sa zdavali pa tak ta dale. Bogaboječi smo bili. Da sa mi je v dijaškon domi fejst taužilo po domi, sa molila Boga, aj mi da telko mauči, ka dja svoje šaule vö spravin.
Navčila sa sa vogrski tö moliti, liki meni je najdrakše Sveta Marija, Mati boža po slovenski. Tau nikak cinga v moji vüjaj, tau je nika posabno, da sa ti srce segreje. Tau na moreš pozabiti. Tau je našo, tau do srca sega. Tau je materin djezik, tü si doma.
Dosta lüdi je bilau, steri so nej baugali, pa so zato dobili kakšni štraf. Dja sa tö bila ena med tistimi. Da sa sa ženila, te sa v cerkev šla, 1958. Te smo mi v cerkev šli, moji stariši

bi nauri gratali, če bi sa dja nej v cerkvi zdavala. Po tistin so mi gučali, ka tau nej dobro, strašno.

Tau je trpelo od 50. leta naprej cejlak do 80. lejt, te sa je malo zmirilo. Bole so že razmeli, ka kakoli branijo njino vöro, ka s kin sa je človek narodo, na koj ga je mati navčila, tisto na more samo tak pozabiti, če je malo pr pameti.

4 PRIPOVEDUJE LONČAR KAREL DONČEC – PREPIS FILMA

'Tåk 'mọran p'råjti, ka tṛno 'tẹško san lon'ča:r g'ra:to, ka 'sigdar san 'duọsta 'dẹlo/'dielo. 'Uona ne 'dieła, 'muọja 'žäna je va'ne:i̯ 'dieła, tü je 'mäne 'ne:i̯ po'ma:gala. 'Mieli smo g'rünt pa 'kọnja san 'jẹmo. 'Jå sån tü 'duọsta 'dielo va'ne:i̯. S'pṛvoga san 'ọsen 'le:i̯t 'dielo f 'Päšt änoma 'tåkšoma 'va:lalata. 'Tẹ so mi 'da:li 'sẹnde'sẹt d'va: 'sa:zaleka za po'sọ:do. Då pa 'tẹ, g'då so mi 'duọla 'zẹ:li, kå so mi p'råjli, kå 'såmo 'pẹ:deset d'va: 'sa:zaleka do'bi:n, tẹ san 'väč 'ne:i̯ 'dielo jin.

Jå, 'uọna tü z 'Andovec 'bi:i̯la, pa sva 'tẹ sän p'rišla. Tü sva 'tjüpila to 'mięsto, 'gẹ smo 'zåj. Od mate'rẹ: pa od 'ọčo. N'jẹni 'ju:š je tü 'nuọtṛ 'bi:jo, d'rü:go san pa 'jå vö p'la:čo. Ne 've:i̯n, 'kåk p'råvijo.

F 'šo:u̯lo san f Š'tẹvanofce 'ọdo. 'Ja:, 'jå sån 'såmo 'šẹ:st k'la:sof 'imo. Tię sån pa t'ri: 'le:i̯ta 'pa: 'ọdo. Tån, g'då san za 'i:naša 'be:i̯jo. 'Tisto 'sọboško 'vẹ:si sån 'ọdo.

'Pṛvin sån 'ọdo 'duọsta po 'sänje … 'to:u̯ 'duọsta pa 'duọsta. F'såkši 'tjäden san 'üšo. 'Tẹ: svå d'va: 'dieła. 'Tẹ: sån s 'konjon 'ọdo, pa 'a:u̯tomobil 'tjüpo pa z 'a:u̯tonon 'ọdo. Z'dåj 'väč ne 'ọdin 'ni:kan 'ne:i̯. Žä 'vẹ:ndik 'äno 'šẹ:st ali 'ọsen 'le:i̯t 'ni:kan 'ne:i̯, kå tü do'ma: ne zado'lẹ:n 'dieła 'tälko, 'kälko 'ta: odne'sẹ:jo od 'mẹne.

'To:u̯ je že de'vẹ:t'rięstoga 'lięta bi'lo:u̯ … Pa sån 'tẹ: 'žålostno 'såmo 'äno 'lięto f'küp ž n'jo:u̯f 'bi:u̯, 'sån 'pa: k so'da:kon 'üšo i sån d've:i̯ 'lięte pṛ so'da:kaj 'be:i̯jo. … Pa sån 'tẹ: 'pa: do'ma: 'be:i̯jo 'äno 'lięto, pa sån 'tẹ: 'üšo v 'bọjno.

'To:u̯ je 'tṛno, 'tẹško bi'lo:u̯. 'Pṛvi va'čẹ:r smo že 'do:u̯bili 'äden 'sünjek 'bọmbazaš. Pa 'pṛvi va'čẹ:r je že 'lü:jctvo s'pådnilo. Po 'tistin smo v 'va:raša p'ri:šli; 'tån je 'bo:u̯kše bi'lo:u̯, 'tẹ: so nås ne tälko 'mọgli do'sẹ:gniti, liki g'då smo na'za:j … 'tẹ: smo iš'le:i̯ pa smo p'rišli f 'tåkšo 'va:raš 'fẹ:la, 'kåk 'välka 'vẹ:s – 'Pọlomija. 'Tån so p'rišli 'märiški, 'to:u̯ ne 've:i̯n, åli 'märiški åli 'ångolski … pa so nås 'tisti 'gẹ:puš'ka:livali. Pa 'tån je p'räveč 'duọsta 'lü:jctva s'pådnilo. Jå sån si tü 'tåk – 'tẹ: že 'ne:i̯ 'če:i̯sti 'be:i̯jo č'luọvak, kå 'mislo, kå da 'färtik. Sån si 'duọla 'lẹ:go na čre'vo:u̯, år ne 've:i̯din, g'då me stre'le:i̯jo. Pa bi 'to:u̯ 'ne:i̯ 've:i̯do, 'såmo sån si s'lięt kar zb'rọdo, xåt kå bi 'to:u̯ 'ne:i̯ 've:i̯do.

LITERATURA

BARBER, Irena, Pšajd, Jelka, 2007: *Če klonkaš, sa ti opre: življenjske zgodbe iz Porabja*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej.

HOLEC, Karel, 2003: *Andovske zgodbe*. Murska Sobota: Založba Franc-Franc.

KOZAR MUKIČ, Marija, 1984: *Slovensko Porabje*. Ljubljana, Sombotel.

KOZAR MUKIČ, Marija, 1988: *Gornji Senik*. Ljubljana, Sombotel.

MUKIČ, Francek, 2005: *Garaboncijaš: porabska legenda*. Murska Sobota: Založba Franc-Franc.

STANONIK, Marija, 2007: *Slovenska narečna književnost*. Maribor: Slavistično društvo. Zbirka ZORA (51).

ZORKO, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 6).

Janko Durič
Osnovna šola Tišina

Jezikovna analiza nagrobnih napisov v Porabju in na Goričkem

Tema prispevka zajema zapis in jezikovno analizo nagrobnih napisov na geografsko zaokroženem območju Porabja in Goričkega v Prekmurju. Zajeto je bilo petindvajset pokopališč. Ob dialektološki jezikovni analizi je vključen tudi sociološki in etnološki pogled na stanje nagrobnih napisov v času in prostoru. Mojo pozornost so pritegnili nagrobni zapisi v narečju oz. starem prekmurskem knjižnem jeziku, v katerem so v 18. in 19. stoletju duhovniki zapisali številne knjige za cerkvene ter veroučne potrebe. Osnovno teoretično izhodišče za jezikovno analizo sem tako našel pri nagrobnih zapisih v dialektu, ki so prevzeti iz verskih knjig, najpogosteje psalmov, ki v sedanjem času vse bolj izginjajo z nagrobnikov. Nagrobni zapisi so pravo bogastvo Slovencev, predvsem pri dokazovanju identitete v Porabju. Stanje nagrobnih napisov mi je razkrilo, da ti v današnjem času vse bolj izginjajo, na velikih nagrobnikih so vklesana zgolj imena in letnice.

1 ORIS PODROČJA

Nagrobni napisi so zbrani na področju Goričkega in Porabja. Gorička pokopališča (vseh je 19) so na celotnem prostoru od avstrijske do madžarske meje razporejena med deset katoliških župnij in sedem evangeličanskih cerkvenih občin. V mnogih primerih so na skupnem pokopališču pokopani rajni različnih veroizpovedi. Samostojna pokopališča imajo slovenska porabska naselja Gornji Senik, Dolnji Senik, Slovenska ves, Sakalovci, Števanovci in Ritkarovci; prebivalce naselij Andovci, Verica in Otkovci, ki so v sklopu Števanovcev, pa pokopavajo na števanovskem pokopališču. Zajetih je vseh šest slovenskih pokopališč v Porabju, katerih verniki spadajo v tri porabske katoliške župnije v sombotelski škofiji na Madžarskem.

Porabske razmere so bile specifične, saj sta imeli madžarska cerkev in oblast v preteklosti odklonilen odnos do vsega, kar je bilo slovensko. Po pravilu je veljalo, da so v mnogih zavednih slovenskih družinah brez premisleka dali vklesati madžarske besede, da bi imeli mir tako živi kot mrtvi.

2 O ČEM GOVORIJO NAGROBNIKI

Nagrobnik je glava groba, nosilec imena ali podobe pokojnega, podaljšan spomin na preminulega, simbol življenjske smotrnosti, steber kulture, indeks likovne moči, znanilec in ščit groba. Nagrobnik simbolizira svojo sporočilnost iz globine groba vsem, ki se ozrejo nanj in v nebo kliče po nepozabnosti, da klic po vstajenju ne bi šel mimo njega. Vsak nagrobnik je že simbol tistega, čigar ime nosi. (Tobias 1998: 36). Nagrobnik ima svojo vlogo in jo v največji moči izpolnjuje, ne glede na to, iz kakšnega materiala je, kako je obdelan, kako velik je, ali je z napisom ali brez njega.

Etnologi in antropologi so vero v nesmrtnost duše našli pri vseh starih narodih. Izraz te vere je bilo spoštljivo pokopavanje umrlih, o čemer pričajo najdeni grobovi oziroma grobišča. Ko so Slovenci sprejeli krščanstvo, so svoje umrle začeli pokopavati po krščanski navadi, pri tem so se pokopališča selila k cerkvam. Prvi namen nagrobnika je, da označuje grob: »Tukaj počiva …«; dalje naj bi nagrobnik povedal, ali je bil pokojni kristjan; jasen odgovor na to vprašanje je takšno ali drugačno znamenje križa na njem (kot razpelo je znamenje Kristusove odrešilne smrti). Že v drugi polovici 18. stoletja, ko so se pri nas začele razvijati kmetije, ki so se oprijele umnega gospodarjenja, se je to videlo tudi na pokopališčih. Ko je umrl gospodar ali družinski član take kmetije, je dobil lepši nagrobnik. Nagrobnik je postavila kmetija, zato ni bil samo spomenik pokojnemu, ampak spomenik kmetije. Tako razkazovanje se je danes razbohotilo med vsemi sloji in mnogi kar tekmujejo, kako bi na grobu svojih pokojnih postavili čim večji spomenik – sebi. (Čuk 1994)

Spoznal sem, da po nagrobniku spoznaš socialno stanje pokojnega. Nekateri so bili pokopani v grobnicah, drugi so imeli velik nagrobnik s kratko predstavitvijo življenjske poti – najpogosteje izobraženci ali bogatejši. Najstarejši kmečki nagrobniki so bili preprosti leseni križi z dvokapno streho, kakršnih pa je le malo ohranjenih na Goričkem, nekaj več v Porabju, predvsem na pokopališču v Ritkarovcih. V 19. stol. so leseni križi imeli tudi okrasno oblikovano pločevinasto streho, kar je bilo sicer bolj značilno za pokrajine v notranjosti Slovenije in manj za deželo med Muro in Rabo. Do začetka 20. stoletja so postavljali nagrobnike le premožnejši, kasneje tudi drugi. Ob lesenih so se pojavili še litoželezni križi, ki so jih pobarvali s črno in srebrno barvo. Krasi jih razpelo in Marija z angeli, na ovalni ali oglati tabli je napisano ime pokojnega. Kamniti nagrobniki so bili dodatno obogateni s fotografijami, vendar le pri premožnejših. (Kozar 1996: 89)

3 ZNAČILNOSTI PORABSKIH POKOPALIŠČ IN NAGROBNIH NAPISOV

Zgodovino in značilnosti pokopališč na Madžarskem je opisal Iván Balassa v monografiji *Pokopališča madžarskih vasi* (1989). V uvodu govori o tem, da se je z razisko-

vanjem pokopališč etnografija intenzivneje ukvarjala od druge polovice prejšnjega stoletja, vendar je bilo to raziskovanje zelo enostransko, saj se je ukvarjala predvsem z lesenimi nagrobniki kalvinskih pokopališč, komaj kaj pa se je izvedelo o križih in spomenikih. Po navedbah Balasse »je madžarsko kmečko prebivalstvo tekom stoletij izoblikovalo posebno pokopališko kulturo, ki je značilna samo zanjo, čeprav vsebuje elemente, ki so poznani v širšem evropskem merilu. Pokopališč v Podonavju ne poznamo v toliki meri, da bi o njih lahko oblikovali splošno mnenje, ampak kaže, da se proti zahodu že močneje povezujejo s sosednjimi kot tista ob Donavi, ki bolj ohranjajo poteze vzhodnih«. Žal v Balassevi monografiji ne zasledimo podatkov o Železni županiji, slovenska etnografija pa še ni pripravila podatkov o pokopališčih. V opisih vraž in navad, vezanih na temo smrti, nekaj avtorjev kaže tudi na pokopališča. (Kozar 1996 b: 375)

V Porabju so bili napisi na grobovih do leta 1960 večinoma slovenski, v manjši meri madžarski in nemški. Največ nemških napisov je na pokopališču v Dolnjem Seniku, kar izhaja iz dejstva, da je tu živelo največ prebivalcev nemške narodnosti. Na enajstih lesenih križih, ki označujejo grobove štirih moških, štirih žensk in treh zakonskih parov, so madžarski napisi. Zakladnica pokopaliških verzov se »deduje«, nadaljujejo se začetni in končni obrazci. Najpogosteje je uporabljena fraza »Tu počiva …«, v madž. »Itt nyugszik …«, ki jo uporabljajo skoraj vsa verstva. V večini slovenskih pokopališč se najdejo napisi v slovenskem (Eti počiva …) in nemškem jeziku (Hier ruhet …). Spominu nepozabnega in ljubljenega zakonca so namenjene besede nepozabléna tivárisica, lübleni tiváris, lüblena zsena. Od začetka 70-ih let se ta vrsta začetnega obrazca pojavlja zelo redko. Končni obrazci so v uporabi do danes, na primer: Naj pocsiva vu meri!, Naj pocsivajo vu meri bozsem!, Boug mu daj vecsni pocsitek!, Szrécsamo sze!, Pokoj vecsni Amen. Večkrat najdemo tudi sklic na postavitelja spomenika: Posztavo szin Márkánár Fránc iz Amerike. Ob začetnih in končnih obrazcih nagrobnih napisov se pojavljajo tudi epitafi. V letih po 1950 je bil priljubljen naslednji: »Težak je kamen, a težja je žalost, ki je prodrla v srce cele družine«. Iz let po 1970 se je pogosto pojavljal: »Kar je tebi mir in počitek, je za nas večna bolečina.« Na otroških nagrobnikih je le redko epitaf: »Angel varuh bil si / v nebo odleteti moral si / bolečina naših src naj ne skali sna ti.« Obstajajo pa tudi individualni epitafi: »Le zakaj jočete? Božji obraz je bil to, ki se je nadme zgodaj sklonil, jaz pa sem šel za njim. Zdaj živim v žaru svetlobe in moja duša je čista. Rože so ovenele. Moja senca je padla. Moj blagoslov bo žarel nad vami.« (Prav tam: 387)

4 VZORCI REDKIH IN NEVSAKDANJIH NAGROBNIH NAPISOV

Redki narečni nagrobni napisi z zajetega območja so navedeni neposredno ne v prevodu v slovenski knjižni jezik, saj bi jim tak zapis vzel čar posebnosti. Izbrani primeri epitafov so:

1. P. V. M. / Vören Tivaris J. / Predrági Ocsu (na katoliškem pokopališču v Kančevcih). Edina letnica pokopanega je 1888, nagrobnik je bil pred leti obnovljen in velja za enega najstarejših ohranjenih na območju Goričkega.
2. TU PRNEJO (na pokopališču v Fokovcih). Edinstven napis je nastal pred približno dvajsetimi leti na željo naročnika Ludvika Vöröša, ki je dal postaviti spomenik že pred svojo smrtjo. V obliki piramide, ki je bila značilna za nagrobnike prve polovice 20. stoletja, ga je izdelal kamnosek Erjavec iz Beltincev.
3. Eti pocsivajo nepozabléna tivárisica. / Pokoj vecsni Amen (na pokopališču na Gornjem Seniku). Epitaf v seniškem govoru je eden od številnih, ki je po tradiciji sestavljen iz dveh napisov; napisa zgoraj in napisa spodaj. Na fotografiji je napis spodaj zakrit s cvetjem iz plastike, značilnim »okrasom« porabskih pokopališč. Napis je vklesan v betonsko osnovo z malimi tiskanimi črkami, nad njim je na vrhu prilepljena podoba pokojne.
4. ETI POCSIVÁJÓ NASI SZTARISKE / NÁJ POCSIVÁJÓ VUMÉRI (na pokopališču na Gornjem Seniku). Plošča z napisom (velike tiskane črke) je zalepljena na s cvetočimi vejami okrašen nagrobnik iz betona. Vrh nagrobnika krasi simbol križa, pod njim je prilepljena podoba pokojnih zakoncev.
5. Moji dnévi szo léhnoli kak széncza / jasz tá széhnem kak trava! Zolt 102.12 (na pokopališču v Tešanovcih). Nagrobnik ima prekmurski napis, ki je vzet iz psalmov evangeličanskih verskih knjig. V prvi polovici 20. stoletja ga je postavil znani kamnosek, ki se je v tem primeru podpisal z Mocsnik, pri mnogih ostalih kot Močnik .
6. Eti počiva / mro 11. maja 1925 63 let star / in toga žena / roj. 19. febr. 1867 / umrla 20. jan. 1949 in njihov sin Jožef spadnu v bojni 1916 21 let star. / Bog njim daj večni pokoj (na pokopališču v Tešanovcih). Je primer nagrobnika z več napisi. Predvidevam, da je nastal pred drugo svetovno vojno, čeprav je letnica zadnjega pokopanega 1949 (Lük Frančišča). Iz nagrobnih podatkov je razvidna usoda družine, ki je izgubila svojega sina na fronti prve svetovne vojne. Tudi ta nagrobnik je izdelal kamnosek Močnik iz Murske Sobote.
7. Čista dekla tü počiva Jezusova Zaročnica / umrla kak služben̄ica plebanošova / na Gornjemi Siniki l. 1916. / Vcelom Žitki služ̄bovala, Ves zaslužek cerkvi dala za Gornji Sinik. / Vsikdar verna čista dobra k obhajili rada hodla Cerkev kinčila. / Pravi kinč za mater staro Močno drži vero pravo (na pokopališču na Gornjem Seniku). Ta nagrobni napis je primer kratkega življenjepisa služkinje Sakovič.

Tako vsebinsko bogati nagrobni napisi so bili značilni za nagrobnike izobražencev, predvsem duhovnikov, zdravnikov in učiteljev. Vsebinsko bogat napis je na majhnem nagrobnem kamnu, zakritem z bogatim pušpanom, vklesane črke pa so po skoraj devetdesetih letih izgubile lesk in reliefno obliko.

Da nagrobni napis nikakor ni zanemarljiva, ampak v slovenski zavesti celo stalno navzoča pesniška vrsta, dokazujejo France Prešeren (Grobni napisi: Matiji Čopu, Antonu Linhartu, Francetu Julianiju, Ovsenekovima dečkoma in Juriju Kalanu), Anton Medved (prve objavljene v *Domu in svetu*), Alojz Gradnik (Pojoča kri), Ciril Kosmač. Ta problematika je bila na robu zanimanja Josipa Vidmarja, ki se je sicer prvi soočil z »mrtvaškim plesom«, to je motivom smrti v slovenski poeziji, ker je nagrobni napis praviloma izrecno prigodno literarno dejanje. (Stanonik 1999: 67)

5 JEZIKOVNA ANALIZA NAGROBNIH NAPISOV

Največ zbranih in analiziranih nagrobnih napisov na goričkih in porabskih pokopališčih izvira iz začetka 20. stoletja. To obdobje sovpada s časom raziskav in objavo študije A. Pavla: *Glasoslovje slovenskega govora Cankove* (Budimpešta, 1909).

Za analizo narečne podobe zapisanega jezika sem izbral narečne nagrobne napise z dveh pokopališč, na Gornjem Seniku v Porabju in v Tešanovcih na ravenskem delu Goričkega.

Pisava, naglas in kolikost

Nagrobni napisi na pokopališčih v Porabju so zapisani z madžarsko latinico; njena abeceda ima naslednji vrstni red in izgovor (fonem v [ ] oklepaju):

a [a], **á** [á], **b** [b], **c** [c], **cs** [č], **d** [d], **dz** [dz], **dzs** [dž], **e** [e], **é** [é], **f** [f], **g** [g], **gy** [dj], **h** [h],

i [i], **í** [í], **j** [j], **k** [k], **l** [l], **ly** [j], **m** [m], **n** [n], **ny** [nj], **o** [o], **ó** [ó], **ö** [oe], **ő** [óe], **p** [p], **q** [q],

r [r], **s** [š], **sz** [s], **t** [t], **ty** [ć], **u** [u], **ú** [ú], **ü** [ue], **ű** [úe], **v** [v], **w** [uv], **z** [z], **zs** [ž].

Prekmurska narečja ne poznajo intonacijskih opozicij, naglas je jakostni, dolg in kratek. Dolgi in kratki naglašeni zlogi so možni v vseh besednih zlogih večzložnih besed. Besedni naglas je podoben kot v večini slovenskih narečij in v knjižnem jeziku. Po naglasnem umiku sta *e, o* še kratka: *sèstra, kòsa,* kratki polglasnik ima odraz *e: mègla (məgla ← meglà)*; v sedanjiški glagolski spregatvi tipa *nesem* in *berem* je ohranjeno končniško naglašanje:

– *na'sẹ:n, be'rẹ:n;* v 1. moški in 1. ženski sklanjatvi se veliko samostalnikov sklanja po mešanem naglasnem tipu. (Zorko 2003 c: 20)

Delitev

Prekmursko narečje sestavljajo tri temeljna podnarečja: goričko, ravensko in dolinsko. Glasoslovno se razlikujejo po mlajših prekmurskih inovacijah:

1. zaokroženje kratkega in nenaglašenega *a* v goričkem in ravenskem podnarečju;
2. zaokroženje dolgega naglašenega *a* v dolinskem podnarečju;
3. razvoj končnega *-ł* v *-o* (goričko, ravensko) ali v *-u* (dolinsko);
4. sprememba *j* > *d'* (goričko, ravensko);
5. *t* > *k* pred *ļ* (ravensko, dolinsko).

Kot obrobno narečje slovenskega jezikovnega ozemlja ohranja strukturne prvine: kračino kot odraz starega akuta. Zveze z zahodnoslovanskimi jeziki (slovaščina) se kažejo zlasti v glagolski spregatvi tipa *ne'sę:š* (slš. *nesieš*).

Kot narečje v stiku z nemščino in madžarščino ima prekmurščina nekatere posebne razvoje, npr.: sprednja zaokrožena samoglasnika *ü* in *ö* za *e* ob zvočnikih *v* in *r* ter palatalni zaporniški izgovor *j* kot: enofonemski *dj, tj, kj, dž,* odvisno od glasovne soseščine. (Zorko 2003 b: 1)

Prekmursko besedje se spričo dolgotrajne odrezanosti od drugih slovenskih narečij in zaradi stika s sosednjimi jeziki močno razlikuje od osrednjeslovenskega; prevladujejo številni panonizmi, germanizmi se uporabljajo tako pogosto kot v drugih slovenskih narečjih, presenetljivo malo pa je madžarskih leksemov. Ker ima prekmurski jezik dolgo zgodovinsko izročilo in ker se trdno ohranja v zasebnem sporazumevanju, uporablja pa se tudi v obrednem jeziku pri evangeličanih, se tudi sistemsko malo spreminja. (Prav tam: 2) Na leksikalni ravni prevladujejo splošnoslovenske in panonskoslovenske besede, pogoste so tudi nemške in madžarske popačenke. Narečni prislovi, členki in vezniki nosijo pridih starinskosti. (Prav tam: 4)

Leksika in oblikoslovje v govoru Cankove

Govor vasi Cankove, kamor spadajo v moji jezikovni analizi tudi Tešanovci (ravensko podnarečje), ohranja večino prekmurskih glasov, nekaj pa je tudi inovacij. Kot obrobno narečje slovenskega jezikovnega prostora ohranja strukturne prvine: kratko naglašene samoglasnike kot reflekse starega akuta, novega akuta na *e, o* in polglasniku in kot rezultat naglasnega umika na prednaglasna *e* in *o*.

Prekmurščina ima kot narečje v stiku z nemščino in madžarščino edinstvene razvoje, ki so skoraj neznani v drugih narečjih: *dj, g, dž* za *j* in sprednja zaokrožena samoglasnika *ü* in *ö*.

Gradivo je bilo zbrano na Cankovi konec leta 2001. V glavnem potrjuje ugotovitve Avgusta Pavla, zlasti na ravni glasoslovja in oblikoslovja, v leksiko pa se sprejemajo sodobne knjižne besede. (Zorko 2003a: 74) Govor Cankove (prekmursko ravensko podnarečje) razlikuje dolge in kratke naglašene samoglasnike. Kratki naglašeni samoglasniki so lahko v kateremkoli zlogu.

Naglasni premiki v prekmurščini in konzonantske razlike

Prekmurščina pozna premik cirkumfleksa za zlog na desno, ko so se podaljšali kratko cirkumflektirani *o, e,* ə: *zlâto > zlatô, öko > ôko > okô*. Število cirkumflektiranih vokalov se je povečalo s pojavitvijo novega cirkumfleksa, če je bila odpravljena dolžina ali šibki polglasnik za skrajšanim staroakutiranim zlogom: *vídi:mo > 'vi:dimo*.

Cankovske oblike z drugim naglasnim umikom na predpono so: *'pǫgno, 'pǫslo*, ostal pa naj bi prvotni dolgi cirkumfleks v oblikah *o'dę:gno, so 'o:u̯dali, 'po:u̯bro, 'zę:žgo*.

(Prav tam, str. 77)

Izvor

Dolgi samoglasniki: so si po izvoru in razvoju zelo podobni po podnarečjih prekmurskega narečja, in sicer:

v goričkem podnarečju (Gornji Senik): *i:, ü:, u:, e:i̯, o:u̯ , ę:, ǫ:, a:, r̥:*;

v ravenskem podnarečju (Cankova): *i:/i:i̯, ü:/ü:i̯, u:, e:i̯, o:ú, ę:, ǫ:, ö:, a:, r̥:*;

v dolinskem podnarečju (Polana): *i:, ü:, u:, e:i̯, o:u̯, i:e,* å:*, ö:, r̥.*

Delitev

Dolgi samoglasniki so nastali iz starih in novih cirkumflektiranih samoglasnikov.

– *i: / i:i̯* ← cirk. dolgega *i: bo'gi:i̯ se, 'bi:i̯la, gu'či:i̯n, 'si:ni, 'zi:i̯ma*;
– *ü: / ü:i̯* ← *u: b'rü:i̯s, 'k ü:i̯piti, g'rü:i̯ška;*
– *u: / u:u̯* ← *ł: 'ku:čti, , 'vu:u̯k;*
– *ę:* ← *e: 'mę:t, 'pę:č;*
← *ę: 'pę:tek;*
← *ə: 'dę:n;*
– *ö:* ← *u: 'kö:jati,* 'kuhati';
– *ǫ:* ← *-ł: cv'rǫ:, m'rǫ:*;
– *e:* ← *ě: 'be:i̯li, c've:i̯t, s'vei̯t;*
– *o:u̯* ← *o: me'so:u̯, 'no:u̯č;*
←*ǫ: gu'lo:u̯p, 'po:u̯t;*
– *a:* ← *a: g'la:va, t'ra:va;*
– *r̥:* ← *r̥: 'čr̥:f, 'gr̥:m, 'mr̥:zl̥ca.*

Kratki naglašeni samoglasniki so nastali iz staro- in novoakutiranih ter iz umično naglašenih vokalov.

– *i* ← *i: 'lipa, 'miš, 'riba*;
– *ü*← *u: k'lün, 'küščar*;

– *u* ← *l̥:'pun*;
– *ẹ* ← akcent. *ě: 'cẹsta, st'rẹja;*
– *ọ* ← novoakut. *o*: *'nọsi, p'rọsi, 'nọš*;
← akcent. *ọ*: *'gọba, 'tọča*;
– *ö* ← *i, ě*, ə, *o, u*: *'šörki, 'džöu̯, 'vöter*;
– *e* ← akcent. *ę*: *te'leta, 'zet*;
← sekund. nagl. *e*: *'žena, 'pekli*;
← akcent. ə: *'meša, 'pes*;
← akcent. e: *'gesi* 'kis', *'ren* 'hren', *'zeldže*;
– *å* ← akcent. *a*: *k'råva*;
– *r̥* ← akcent. *r̥ : 'br̥f, 'gr̥ča, 'vr̥ba.*

Nenaglašeni *i* je lahko nastal tudi iz nenaglašenega jata: *'medvit, zvi'ri:na* in iz nenaglašenega *u*: *liš'čånje* 'lupina'.

Izbrani vzorci za dolge samoglasnike z gornjeseniškega in tešanovskega pokopališča:

(Razlaga zaporedja primerov: prepis, narečje-fonemsko, knjižno)
– *i: / i:i̯*← cirk. dolgega *i*: *(pocsiva), po'csi:i̯va,* 'počiva' (G. Senik)
– *ü:* ← *u*: *(zaslužek), zas'lü:žek,* 'zaslužek' (G. Senik)
– *ü:i̯* ← *u*: *(dühi), 'dü:i̯i,* 'duhu' (G. Senik)
– *u:* ← *u*: *(lubleni), lib'lę:ni* 'ljubljen'(G. Senik)
– *o:u̯* ← *o*: *(Bou̯g), 'Bo:u̯g,* 'Bog' (G. Senik)
– *ẹ:* ← *e*: *(vecsnoszt), 'vẹ:čnost,* 'večnost' (Tešanovci)
– *e:* ← *ę*: (*széncza*), 'sę:*nca*, 'senca' (Tešanovci)
– *ọ:* ← *o*: (*mozs*), *'mọ:zs*, 'mož' (G. Senik)
– *ö:* ← *e*: (*vekivecsna*), *'vöki'vöčna*, 'večna' (G. Senik)
– *a:* ← *a*: (*tezsáve*), *te'ža:ve*, 'težave' (G. Senik)
– *r̥:* ← samogl. *r̥: (smrt), s'mr̥:t*, 'smrt' (G. Senik)

Kratki naglašeni vokali *e, o* in *a* se lahko v goričkem podnarečju diftongirajo. Moderna vokalna redukcija je živa le ob zvočnikih.

Oblikospreminjevalni in oblikotvorni vzorci ohranjajo prvotna slovanska sklonila, osebila, neosebne glagolske oblike, posebno tvorbo prislovov, veznikov, vseh šest sklonov v treh številih, stare jatove končnice, podaljševanje moških osnov v množini, vse tri spole itd.

Iz pisne ravnine današnjega prekmurskega slovstva in publicistike lahko strnemo nekaj zakonitosti. Pisava je slovenica. Diakritično znamenje za mesto naglasa se uporablja le kot pomenskorazločevalno, kvaliteta dolgih in kratkih vokalov sredi besede se ne označuje, dvoglasnika ej in ou/au sta dolga, označujeta se ü in ö, u zastopa zlogotvorni l. (Zorko 2003 b: 2)

Pri soglasnikih prihaja do naslednjih najpogostejših razlik:
– nezvočniki (pa tudi zvočnik *v*) so nezveneči pred nezvenečimi zaporniki in pred premorom;
– vzglasni *v-* v dialektu onemi: *vzéo > 'zeu̯*;
– *v* se obnaša kot nezvočnik pred soglasniki in pred premorom: *'za:vec > 'za:fci, f'ča:si*;
– končna trdi *-l* in palatalni *lj* sta zgodaj sovpadla in se razvila v *-u*: *s'pa:u, k'ra:u (kralj)*;
– zvočnik *j* je pravi pripornik in se v podnarečjih izgovarja kot *g, dj, dž, k: jesti > gẹ:sti*, *bratovje > b'råtovge; jaboko > 'džåboko; vlasje > vlas'kẹ:;*
– *h* lahko onemi ali pa ga zamenja *-j* na koncu besede; *: st'ra:j > st'ra:; krüh > krüj*;
– *h* je lahko zapisan poleg izgovorjenega *-j*: *düjh*;
– končni *-m* se zamenjuje z *-n*: *'dẹlan, 'din*. (Zorko 2003 b: 2–4)

Pri zapisu soglasnikov so uporabljali madžarsko označevanje sičnikov in šumnikov:
– **cz** [c] *Decza* → 'otroci'; stari madž. zapis za glas c /2162/;
– **sz** [s] *osztáli* → 'ostali';
– **s** [š] *nas* → 'naš';
– **cs** [č] *vecsni* → 'večni';
– **zs** [ž] *zsena* → 'žena'.

Za soglasnike, ki jih imajo tako madžarščina kot goričkі in ravénski govor, pa so uporabljali: **gy** za [dj, gj, đ], **ty** za [ć, t'], **ny** za [nj] in **ly** za [lj].

Oblikoslovje

V cankovskem govoru se trdno ohranja dvojina pri vseh spolih, srednjespolske končnice v množini s tematičnim *a* pa povzročajo globinsko prehajanje samostalnikov srednjega spola v ženski spol, saj imajo levi ujemalni prilastki in povedkova določila ženskospolske končnice in osebila: *'Dẹlo san k'mẹčke 'de:i̯'la.*

Pri posameznih besednih vrstah teoretičnim uvodom sledijo primeri z nagrobnih napisov pokopališč na Gornjem Seniku in v Tešanovcih; teoretične ugotovitve sem povzemal po Zorko (2003 a).

Samostalniška beseda

1. Samostalniki moškega spola

Sklanjajo se po nepremičnem, premičnem, mešanem in končniškem naglasnem tipu. Vzorec za naglasni tip:
– ed. *b'rât b'råta b'råti b'råta b'råti b'råton*
– dv. *b'råta b'råtof b'råtoma b'råta b'råtoma b'råtoma*
– mn. *b'råti b'råtof b'råton b'råte b'råtaj b'råtami/b'råti*

V im. mn. se končnica *-je* za *v* fonetično realizira kot *-ge* ali -dže: *bre'go:u̯vdže, vra'go:u̯vdže.* Samostalnik *ljudje* izgovarjajo kot *lid'gę:* ali *lid'žę:*. Posebno pozornost je treba posvetiti oblikam tipa *vuc'kę:* v prekmurščini.

Primeri samostalnikov moškega spola z nagrobnih napisov pokopališč na Gornjem Seniku in v Tešanovcih so: *mér, miri* → 'mir, miru'; *Jeszus, Jezuš* → 'Jezus'; *Boug* → 'Bog' (oú < o); *pocsinek, počinek* → 'počitek'; *szin* → 'sin'; *mozs* → 'mož'; *Ocsa, Ocsevje* → 'oče, očetje'; *mlájsi* → 'otroci'; *osztáli* → 'ostali'; *Tiváres, tiváris, továris* → 'zakonski drug'; *Sztariske, Sztaristye* → 'starši'; *düh* → 'duh'; *szpomin* → 'spomin'; *Goszpoudne, Gospodne* → 'Gospod (Bog)'; *szvejt*, (*na*) *szvejti* → 'na svetu'; *Siniki,* (*na*) *Siniki* → 'na Seniku'; *žitek, žitki* → 'življenje, življenju'; *zaslužek* → 'zaslužek'; *kinč* → 'okras'; *èsperes* → [*ešpereš*] 'dekan'.

2. Samostalniki ženskega spola

Samostalniki ženskega spola s končnico *-a* in brez končnice se sklanjajo po nepremičnem in mešanem naglasnem tipu:

– ed. *'lipa 'lipe 'lipi 'lipo 'lipi 'lipof*;
– dv. *'lipi 'lip/'lipi 'lipama 'lipi 'lipama 'lipama*;
– mn. *'lipe 'lip/'lipi 'lipan 'lipe 'lipaj 'lipami*.

Primer II. ženske sklanjatve je samostalnik *kri*, ki se sklanja:

– 'kr̥:f kr̥:'vi: 'kr̥:vi 'kr̥:f 'kr̥:vi kr̥:v'džo:u̯f.

Ostali primeri so: *vecsnoszt* → 'večnost'; *britkoszt* → 'britkost'; *Szvetloszt*, Svetlost → 'svetloba'; *Zsena* → 'žena'; *Zaročnica* → 'zaročenka'; *Tuvarisiza, Tivárisica* → 'zakonska družica'; *hcserka* → 'hčerka'; *szesztra* → 'sestra'; *službenica* → 'služabnica'; *tezsáve* (mn.) → 'težave'; *szórcá* → [sórcá] 'srca'; *széncza* → 'senca'; *bojna* → 'vojna' (b < v); *zemla* → 'zemlja'.

3. Samostalniki srednjega spola

Samostalniki srednjega spola se sklanjajo po nepremičnem, premičnem in mešanem naglasnem tipu, delimo jih na štiri podskupine.

Vzorec je samostalnik *leto*:

– ed. *'lę̯to 'lę̯ta 'lę̯ti 'lę̯to 'lę̯ti 'lę̯ton;*
– dv. *'lę̯ti 'lę̯:i̯t 'lę̯toma 'lę̯ti 'lę̯toma 'lę̯toma;*
– mn. *'lę̯:i̯ta 'lę̯:i̯t 'lę̯:i̯ton 'lę̯:i̯ta 'lę̯:i̯taj 'lę̯:i̯ti /'lę̯:i̯tami*

Primeri so: *Decza*, *Deca* → 'otroci/dete'; *szrcé, v srci* → 'srcé, v srcu'; *stajenja* → 'vstajenja' (v-); *gorisztanenye, goristanenje* → 'vstajenje'; *obhajili* → 'obhajilu'; *(vu) imeni* → 'v imenu'.

Pridevniška beseda

Pridevnik je v nedoločni obliki, če se končuje na *-en*: *'betežen, 'påmeten, s'me:i̯šen*, večina drugih pridevnikov se v moškem im. ed. končuje na *-i*: *'nisiki, g'lọboki, 'šürki.*

Pridevniška sklanjatev je večinoma trda.

1. Pridevniki moškega spola se sklanjajo takole, tip *'lę:i̯p,* 'lep' :

– ed. *'lę:i̯pi 'lę:i̯poga 'lę:i̯pomi 'lę:i̯poga/ 'lę:i̯pi 'lę:i̯pon 'lę:i̯pin;*
– dv. *'lę:i̯piva 'lę:i̯pi 'lę:i̯pima 'lę:i̯piva 'lę:i̯pima 'lę:i̯pima;*
– mn. *'lę:i̯pi 'lę:i̯pi 'lę:i̯pin 'lę:i̯pe 'lę:i̯paj 'lę:i̯pimi*

Primeri: *Bozsem, Bozsemi, Božem* → 'Božjemu'; *vekivecsni, vecsni*, → 'vekovečni, večni'; *szlednyi* → [slednji] 'zadnji'; *lübleni, lubleni* → 'ljubljeni' (ü < u); *zsalujocsi*, → 'žalujoči'; *nepozábleni* → 'nepozabljeni'; *postüvani* → 'spoštovani'; *obteženi* → 'obremenjeni'; *zsaloszen* → 'žalosten' (izpust t); *szpadnjenomi* → [*spadnjenomi*] 'padlemu'; *voren* → [*vören*], 'veren' (ö < e); *trudni* → [*trüdni*], 'truden' (ü < u); *milosztiv* → [*milostiv*], 'milostljiv'.

2. Pridevniki ženskega spola:

Tip za žensko sklanjatev sem izbral pridevnik tip *'lę: i̯pa,* 'lepa':

– ed. *'lę:i̯pa 'lę:i̯pe 'lę:i̯poj 'lę:i̯po 'lę:i̯poj 'lę:i̯pof;*
– dv. *'lę:i̯pivi 'lę:i̯pi 'lę:i̯pima 'lę:i̯pivi 'lę:i̯pima 'lę:i̯pima;*
– mn. *'lę:i̯pe 'lę:i̯pi 'lę:i̯pin 'lę:i̯pe 'lę:i̯paj 'lę:i̯pimi.*

Primeri: *Vekivecsna, Vecsna* → 'Vekovečna, Večna'; *Lübléna, lübléna* → [lüblena], 'ljubljena' (*ü* < *u*); *plebanošova* → 'župnikova'; *zsalüvana* → [žalüvana], 'obžalovana'; *žalojoča* → 'žalujoča'; *nepozablena, pozablena* → 'ne- pozabljena'.

Pridevniki se stopnjujejo z obraziloma *-ši* in *-ejši* ali pa stopnjo opisujejo z *'bọle* in *'mę:nje*: *'lę:i̯pi 'lępši 'naj'lępši; 'lęjki le'žejši; d'ra:gi d'råkši.*

Primeri: *Jezusovon, Jezušovom*→ [Jezušovon], 'Jezusovo, Jezusovom'; *dicseno* → [*odičeno*], 'olepšano – okrašeno'; *eseloga* → 'veselega' (-oga < -ega); *(na) tihinszkon* → [na tihinskon], hiperkorekcija (h → j)*; tujinskom* (u → ü→ i; m → n) 'na tujem'.

Zaimki

Primeri osebnih zaimkov so: *'ges/'ge, menę:, 'ti: 'ti:i̯*; pri zaimkih poznamo tudi primere redukcije: *nyegovi > 'negvi.* Ostali so: *jasz* → [*jas*], 'jaz'; *nyemi, nyim* → 'njemu, njim'; *nyej* → 'njej, ji'; *nas* → 'naš'; *vász* → 'vas'; (*vu*) *meni* → ' v meni'.

S kazalnimi zaimki se začno narečno zapisani nagrobni napisi. Taki zaimki so: *etti, eti* → 'tu'; verjeten vpliv madž., kjer *itt* pomeni v slov. 'tu'; *tui* → ' tu'; *tü* → 'tu' (ü < u); *tá, toga* → 'ta, tega' (trda sklanjatev); *to* → 'to'; (*na*) *ovon* → 'na onem'.

Vprašalni, količinski zaimki so: *sterá* → [*štera*], 'katera'; *vszi* → 'vsi'.

Glagol

Glagoli v prekmurščini so kot v knjižnem jeziku dovršni in nedovršni, prehodni in neprehodni, imajo posebne oblike za povedni in velelni naklon ter za trpni način. Uporablja se tudi oblika za predpretekli čas. V glagolski spregatvi sta v dvojini ohranjeni osebili *-va* in *-ve* za ženski spol.

Tudi pri glagolih poznamo primere redukcije: *dotekno* > *'tekno; bodo* > *'do; bojdi* > *'boi̯*. Nekateri glagoli so posebnost: *krasti* ima obliko *k'rådnoti; iti* ima sedanjik *'iden,* velelnik *'idi;* glagol *tolči* se glasi *'ku:u̯či* itd.

Primeri: *počivaju* → 'počivajo'; *szvejti, svejti* → 'sveti'; *zsálüjejo* → [*žalüjejo*], 'žalujejo'; (*szi*) *zapusztila* → 'si zapustila'; *dai* → 'daj'; *dóbi* → [dou̯bi], 'dobi' (ou̯ < o); *veli* → 'pravi'; *verje* → 'veruje'; *merje, mro, mrla* → 'umre, umrl, umrla'; *bojdi* → 'bodi'; *živo bode* → 'bo živel'; *(szo) vidili* → 'so videli'; *sla* → 'šla'; *hodla* → 'hodila'; *posztavo* → [postavo], 'postavil'; *szmo* → 'smo'; *csakajo* → 'čakajo'; *sližbovala* → 'služila'; *kinčila* → 'okraševala'; *szrécsamo (sze)* → 'srečamo se' (za prih. oblika sed. – dov.); *zdruzsimo (sze)* → 'združimo se'; *staniti* → 'vstati (z groba)'; *spadnu* → 'padel, umrl'; *sprosi* → 'zaprosi'; *hodte* → 'pridite'; *szo léhnoli* → [so lehnoli], 'so izginili'; *szehnem* → [sehnem], 'uvenem'; *erče* → 'reče'; (premet samogl. r).

Prislov

Tvorba prislovov v narečju je zanimiva zaradi ohranitve arhaičnih oblik; stari prislovi:

– *'nindri* 'nekje', *'indri* 'drugje', *p'ɣrlę* 'prej'.

Ostali primeri: *mirovno* → 'mirno'; (*szi*) *dobró* → 'si dobro'; *mirno* → 'mirno'; *negdaj* → 'nekdaj'; *v celom* → 'celo, vse (življenje)'; *vsikdar* → 'vedno'; (*na*) *veke* → 'večno'.

Vezniki, členki in medmeti

Vezniki so priredni in podredni, ohranjen je veznik *no* iz *ino*; *kå* opravlja vlogo knjižnega *da*. Med pogostimi členki omenjamo *'gęli* 'jeli', *'ba:r* 'samo', *'lekar* 'baje', *ešče* 'še'.

Razpoloženjski in posnemovalni medmeti so posebni ali enaki kot v knjižnem jeziku, le fonetična realizacija je narečna.

Primeri: *szaj* → 'saj'; sz [s], *ino* → 'in', *ij, i* → 'in', *pa* → 'pa', *kak* → 'kot', *nej* → 'ne', *ički* → 'in če', *či li* → 'čeprav', *oj, oh, o*.

Predlogi

Predlogi se po obliki in sklonskem vezanju ne razlikujejo od knjižnih, posebnost je zapis skupaj s pregibnimi besednimi vrstami.

Primeri: *sz* → [s]; *vo*, *vu*, *va* → 'v'; *vomeri*, *vumeri* → 'v miru' (e < i); *szteboj* → 's teboj'; *vcelom* → 'v celem, vse (življenje)'; *naveke* → 'na veke, večno'.

Velika začetnica – ne na začetku povedi

Zapis nagrobnih napisov na kamen kaže spoštovanje do pokojnih, zato je poudarjen zapis občnih imen z veliko začetnico; v primeru analiziranih gornjeseniških in tešanovskih napisov gre v večini za samostalnike, le nekaj je pridevnikov. Posebnost sta samostalnika *Tivariš* in *Tuvarisiza* 'tovariš in tovarišica', kar je poimenovanje za žensko in moškega 'zakonski drug, družica'.

Ostali primeri: *Zsena, Žena, Mati, Tuvarisiza, Szesztra, Zaročnica, Nepozablena, Lüblena, Zsalüvana, Ocsa, Brat, Tovariš, Goszpodne, Sztaristye, Deca, Nepozableni, Lübleni, Postüvani, Žitek, Szvetloszt, Cerkev, Zemla, Pokoj, Szvejti.*

LITERATURA

ČUK, Silvester, 1994: Kaj nam govorijo nagrobniki. *Ognjišče* 30/11, 70–71.

KOZAR MUKIČ, Marija, 1996 a: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem*. Monošter – Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

– – 1996 b: Porabska pokopališča – Vasi szlovén temetők. (Prevedla.Toplak, Alenka). *Vasi Szemle* (Szombathely), 3, 375–388.

STANONIK, Marija, 1999: Nagrobni napisi na slovenskih pokopališčih. *Etnolog* 9/1, 63–73.

TOBIAS, Franc, 1998: *Mesta pokojnih*. Slovenska Bistrica: Zavod za kulturo.

ZORKO, Zinka, 2003 a: Oblikoslovje in leksika v govoru Cankove. V: *Avgust Pavel*. Maribor: Slavistično društvo – Zora.

– – 2003 b: Prekmursko narečje med Muro in Rabo na vseh jezikovnih ravninah primerjalno z današnjim nadnarečnim prekmurskim knjižnim jezikom. V: *Mednarodno znanstveno srečanje*: *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost.* (Povzetki). Murska sobota, 14.–15. julij.

– – 2003 c: Prekmursko narečje v Porabju na Madžarskem. V: Lučka Lorber (ur.), *Družbeno-geografska in narodnostna problematika slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem*. Maribor: Znanstveni inštitut za regionalni razvoj pri Univerzi v Mariboru.

Hotimir Tivadar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Pomen glasoslovja in pravorečja pri učenju slovenščine (s poudarkom na porabskem primeru)

V slovenskem prostoru, še posebej v izobraževanju, se zelo pogosto poudarja, da je potrebno »lepo« govoriti. Načeloma je to v preteklosti pomenilo govoriti knjižno. Vprašanja, ki se nam ob tem postavljajo, so povezana predvsem z razmerjem med narečjem in knjižnim jezikom – ali je narečje res »nižja«, manj »lepa« zvrst oz. ali je res »neprecenljivo bogastvo«, kar se v zadnjem času še posebej izpostavlja. Kako lahko »knjižna fonetika« koristi porabskim govorcem slovenščine, pa je osrednje vprašanje, ki sem si ga zastavljal kot predavatelj slovenske fonetike na vsakoletnih obnovitvenih seminarjih za učitelje iz Porabja v različnih krajih po Sloveniji. V svojem prispevku želim povezati teoretične predpostavke in dejstva s prakso in realnim izobraževalnim procesom.

1 POUK KNJIŽNE IZREKE MED PRIMARNIM GOVOROM IN PRAVOREČNIMI PRAVILI

»Govor je v meni, in če se vrnem k sebi, ga bom našel.« (Ivo Škarić)

Osnovni namen pričujočega članka je osvetliti pomen pouka glasoslovja pri pouku slovenščine s posebnim poudarkom na pouku v porabskih šolah. Govor je prav gotovo ontološka značilnost človeka, kar ni potrebno posebej poudarjati. O primarnosti govora in sekundarnosti zapisane besede so razpravljali jezikoslovci že na začetku prejšnjega stoletja, če omenimo samo češke jezikoslovce, ki so se zbirali v Praškem lingvističnem krožku (več glej Nebeská 1996). Slovenski jezik je s svojimi skoraj 50 narečnimi govori prav gotovo ena največjih posebnosti in združevalnih komponent slovenskega naroda. Mogoče je prav zaradi tega jezik bil že od knjižnih začetkov tisto vezivo slovenskega naroda, ki se je združeval prav okoli knjig (abecedniki, molitveniki in Biblija od 16. stoletja naprej, čitalnice v 19. stoletju). Prav zaradi tega

ima slovensko jezikoslovje tudi uveljavljen izraz knjižna izreka in zborni jezik kot govorjeni del knjižnega jezika (Toporišič 1976, 2000) oz. govorjeni knjižni jezik, Tivadar 2003), skratka tradicionalno poimenovanje, povezano s knjigo.

Dolgo časa je v slovenskih šolah veljalo učenje slovenščine na podlagi pisnega jezika, kar je posledica tradicionalne podrejenosti pravorečja pravopisu. *Slovenski pravopis* (SP 2001) je namreč tudi pravorečni priročnik, kar je bilo izpostavljeno že na več mestih (Dular 2002; Tivadar-Jurgec 2003). Še vedno govor tudi v šolah izhaja iz pisnega jezika (razmerje črka: glas, predlog z/s, knjižno branje nezložnih predlogov, zapisovanje nezvočnikov itd.), ni pa več npr. prepoznavanja neknjižne izreke, navajanja samoglasnikov in soglasnikov slovenskega knjižnega jezika ipd. (Zavod za šolstvo 1984, 1990; Križaj 1998).

Če primerjamo realizacijo učnega načrta in zastopanost fonetike v slovenskih učnih knjigah (učbenikih in delovnih zvezkih) – količino strani o fonetiki – dobimo največ 6 % strani, namenjenih pridobivanju glaso(slo)vnega znanja v 17 (od 44) učbenikih in delovnih zvezkih, torej je glasoslovje zastopano le v 38 % osnovnošolskih učnih knjig (učbenikov in delovnih zvezkov). Edino pri učbeniku *Gradim slovenski jezik, 1. del* je zastopanost 9 %. V novejših učbenikih je sicer obvezen dodatek tudi nosilec zvoka, CD, ki ponazarja zapisana poglavja (prim. S. Kranjc: *Moja slovenščina 1–6*). Toda naglasna znamenja celo študentom slovenistike pogosto pomenijo tudi sam naglas, kar kaže na pomanjkanje ustreznega glasoslovnega pouka v šolah.[1] Še toliko bolj razveseljivo je dejstvo, da si učitelji iz Porabja želijo tudi fonetičnih vaj (že od leta 1999 jih imajo na rednih vsakoletnih seminarjih v Sloveniji, ki so dobro obiskani). In pri fonetično-govornih vajah za učitelje iz Porabja, ki sem jih izvajal zadnjih deset let na njihovih vsakoletnih izpopolnjevalni seminarjih v Sloveniji, sem spoznal, da je naglasna znamenja dejansko potrebno razlagati skupaj s slovarjem in uporabo priročnikov v povezavi s fonemi in naglasom.

[1] Določene analize so bile že narejene v okviru anketiranja po slovenskih šolah in pregleda učnih načrtov z glasoslovnega stališča v okviru seminarjev pri predmetu Naglasoslovje in tonemskost, del teh raziskav je bil tudi že predstavljen v okviru doktorske disertacije (Tivadar 2008a). Skupna značilnost anket in pregleda učbenikov je precejšnja zapostavljenost glasoslovja in učenja knjižne izreke predvsem v srednjih šolah, medtem ko so osnovne šole z govornim nastopom naredile velik korak proti učenju in vaji govora pri pouku slovenščine. Posebno skrb pa bo potrebno nameniti tudi teoretičnemu podajanju snovi (razlaga naglasov, fonemov itd.) in sprotnemu »učenju«, opozarjanju na ustrezno izreko pri vseh predmetih v osnovni šoli.

2 GOVOR V PREKMURJU IN PORABJU

Porabje je bilo do leta 1919 zelo povezano z drugim delom panonske narečne skupine, tj. Prekmurjem. Tako gospodarsko, politično, predvsem pa govorno se je ta del slovenskega nacionalnega prostora razvijal skupaj in si je vsaj na fonetični ravnini v marsičem podoben. Po avgustu leta 1919, ko je bilo Prekmurje zavzeto s strani jugoslovanske vojske, je Porabje ostalo izven slovenskega državnega prostora, ostalo je del madžarske krone. Med drugo svetovno vojno je bilo Prekmurje sicer še enkrat vključeno v madžarski nacionalni prostor, vendar le začasno – po vojni je Prekmurje spet pripadlo Jugoslaviji, medtem ko je Porabje ostalo del Madžarske in Varšavskega pakta. Meja med državama se je skoraj povsem zaprla, predvsem po letu 1948 je bilo prehajanje zelo oteženo. Po Riglerju še nejasno razločeni porabski in prekmurski dialekti (»Porabje štejemo k severnemu govoru, kajti prevelikih svojih posebnosti Porabje nima«; Rigler 1973, cit. po Rigler 2001: 375) naj bi se razločili zaradi državne meje: »Sedaj bodo seveda nastajale vse večje razlike, kajti državna meja je močno pretrgala medsebojne stike in obenem preusmerila Prekmurje pod slovenski knjižni vpliv, medtem ko Porabje tega vpliva ne čuti in ostaja pod madžarskim vplivom.« (Rigler 2001: 375) Ob tem moramo omeniti dejstvo, da na porabskem delu Goričkega praktično do padca Berlinskega zidu in samostojne slovenske države ni bilo mejnega prehoda in je bilo prestopanje državne meje še toliko težje. Cestne povezave so bile (in so ponekod še danes) zelo slabe. Šele v zadnjem času prihaja do mnogih čezmejnih projektov tako na gospodarskem kot kulturnem področju. Porabske vasi so namreč po letu 1919 bile odprte le proti Monoštru in središču Madežarske. Predvsem pa je bil državni jezik, ki so se ga učili v šolah, madžarski, slovenščina je bila kvečjemu le dodatni, pravzaprav tuji jezik, in še to šele od 70. let 20. stoletja. Povsem drugače je že od petdesetih let 20. stoletja na slovenski strani, kjer je že od leta 1959 uveden dvojezični sistem, ki prekmurskim Madžarom zagotavlja veliko mero pridobivanja jezikovne kompetence v jeziku matičnega naroda.

Zakaj ta opis znanih zgodovinskih okoliščin? Pogosto je v slovenskem prostoru izpostavljena dihotomija med narečjem in knjižnim jezikom, ki naj bi bili »konkurenčni« zvrsti. Pogosto lahko naletimo na svetobolno romantično obžalovanje izgube narečij, za kar naj bi bil kriv tudi knjižni jezik. Opozarjanje na narečje kot osnove in »neprecenljivega bogastva« za ohranitev jezika nekega naroda je lahko problematično predvsem z vidika uporabe jezika v mnogih javnih in uradnih položajih, ki že zaradi vsebine zahtevajo rabo knjižnega jezika. Knjižni jezik (prestižni in nevtralni jezikovni kod) je namreč v manjši ali večji meri vezivno tkivo neke narodnostne skupnosti, pa naj živijo pripadniki te jezikovne skupnosti znotraj ali zunaj matične države. Ne smemo enačiti manjšinskega jezika in vloge narečja med manjšino ter funkcioniranje

jezika v matični skupnosti – zanimive so trditve, da je narečje izhodišče za razvoj drugih zvrsti jezika manjšine (Bernjak 2000), kar se pogosto poudarja v primeru narečja v matični državi (v mnogih publikacijah se uporablja besedna zveza narečno bogastvo, »bogastvo narečne dediščine« ipd.; prim. Jesenšek 1995/96). Zanikovanje, neuporabljanje, zanemarjanje, sramovanje (lastnega) narečja in odrekanje življenjskega okolja (govornih položajev in rabe) narečnemu govoru gotovo ni ustrezno, vendar je poveličevanje narečij in narodnega bogastva ter odrekanje govornega položaja (rabe, kakovosti, učenja) knjižnemu jeziku škodljivo tudi za sama narečja.

Po letu 1919 je Porabje ostalo zunaj matične slovenske skupnosti, Prekmurje pa je v tem času izgubilo svojo (prekmursko) knjižno ustvarjalnost. Kljub temu oz. verjetno prav zaradi tega, ker je izgubilo svojo (pokrajinsko) knjižno ustvarjalnost, se je še bolj povezalo z osrednjeslovenskim prostorom in v veliki meri ohranilo svoj prekmurski (narečni in pokrajinski) jezik, ki se na prekmurskem območju še zelo uporablja. Sodobno prekmurščino bo sicer potrebno še posebej raziskati ne samo z narečnega vidika iskanja informatorjev, ampak predvsem s sociolektalnega vidika razvoja prekmurskega narečja v sodobnosti. Pregled prekmurskih radijskih (Tivadar 2003) in televizijskih postaj – TV As, Idea TV (Tivadar 2008a: 137–139) nam pokaže, da se v zabavnih oddajah uporablja večinoma prekmurščina, prav tako govorci v različnih pogovorih nemalokrat odgovarjajo v narečju, ki s tem prestopa meje svojega običajnega družbenega okolja. Kakšna je govorna usposobljenost prekmurskih intelektualcev v knjižnem jeziku, je drugo vprašanje. Pregled in analiza osrednjega lokalnega radia s statusom posebnega pomena sta pokazala, da profesionalni govorci zaenkrat ne odstopajo pretirano s svojim narečnim naglasom v primerjavi z nacionalnim radiem, še posebej, če upoštevamo sorazmerno majhno bazo govorcev (Tivadar 2003). Ob tem moramo izpostaviti še dejstvo, da je npr. preko TV-voditelja Jožeta Činča, ki je prejel celo dokaj prestižno slovensko medijsko nagrado Viktor (2006), prekmursko narečje celo prestopilo meje regije (TV Pika, Čarli TV, NET TV). Pogovorne oddaje (npr. Ugasni televizor, Kak je inda fajn bilou na Murskem valu) predvsem na prekmurskem območju so tako na radiu kot televiziji pogosto načrtno oblikovane v narečju. »Prekmursko« (tako jezikovno kot kulturno) pomeni za ostali slovenski prostor posebno privlačnost, kar je posledica večstoletne ločenosti Prekmurja od preostalega dela Slovenije.

3 POMEN KNJIŽNE SLOVENŠČINE

Knjižni jezik v slovenskem prostoru kljub odprtju medijskega prostora in množice narečij tudi v javnosti ostaja najverodostojnejša jezikovna zvrst, kar dokazuje daleč največje poslušanje novic na Radiu Slovenija (in tudi celotnih programov A1 in Vala

202; več Tivadar 2008a, b), kjer je knjižna govorica najkakovostnejša in prevladujoča, pri branih besedilih celo ekskluzivna; podobno je stanje na televizijah, kjer poleg nacionalnih programov temu vzorcu sledita tudi POP TV in Kanal A, komercialni vseslovenski televiziji. Prisotnost neknjižnih zvrsti je posledica spremenjene jezikovne stvarnosti, ki je povzročila tudi liberalnejši odnos do jezika. Poleg združevalne vloge knjižni jezik opravlja tudi reprezentativno funkcijo na nacionalni in državni ravni. Zanikanje narodnoreprezentativne in narodnozdruževalne vloge knjižnega jezika bi slovenščino postavilo v neenakovreden položaj, sploh če upoštevamo izkušnje manjšin na Madžarskem, v Avstriji in Italiji – raba jezika samo v izobraževalnih institucijah (vrtec, šola, univerza) in ohranjanje kulturne dediščine (narečja) namreč niso dovolj. Primera najbolj oddaljenih slovenskih narečij (Porabje in Rezija) namreč kažeta, da je knjižni jezik kot povezovalni in nacionalni element zelo pomemben tudi za ohranitev in življenje narečij. V nepolnem stoletju so namreč skoraj izginili porabski govori, čeprav so bili prej v enakem položaju kot sorodna prekmurska narečja. Osnovni element madžarizacije je bil prepričevanje o neslovenskosti jezika in prebivalcev med Muro in Rabo, t. i. vendska teorija,[2] kar je bil neuspešen poskus v smislu popolnega izginotja narodnosti (število Slovencev v Porabju je po osamosvojitvi Slovenije celo narastlo).

3.1 Knjižni jezik med lokalnim in globalnim

Sedanja globalizacija brez upoštevanja lokalnega – nasprotje načela »misli globalno, deluj lokalno«, ki pomeni prav življenje in delo v jeziku okolja – namreč pomeni siromašenje (reduciranje) določene že razvite kulture. Nerazumljivo je tolikšno prizadevanje za ohranitev pokrajine, avtohtonih živali in rastlin, vodá, obenem pa neprizadeto opazovanje slabenja knjižnega jezika. Pri tem bi ponovna drobitev slovenskega jezika na neknjižne zvrsti – narečja – in na ta način zmanjševanje števila govorcev posamezne jezikovne skupine pomenila tudi dokončno izginotje jezika. In ko ni govorcev, tudi ni jezika. Dober primer je prav Porabje, ki je kljub sorazmerno razviti ljudski kulturi zaradi pomanjkanja ljudi ostalo brez govorcev. Knjižni jezik ima namreč po definiciji tudi nacionalno komponento, kar obenem pomaga tudi pri ohranitvi narečij in kulture določenega naroda v celoti. Ko se enkrat jezik preneha

---

[2] Zanimiva je bila debata konec devetdesetih let 20. stoletja v lokalnem časopisu (Pomurski Vestnik) o priključitvi Prekmurja Sloveniji, ki se je razvila po izidu knjige *Od Pomurja do Trianona* (Zsiga 1996) in ob razglasitvi 17. avgusta (v spomin na praznovanje priključitve Prekmurja k Jugoslaviji, ki se je odvijalo 17. avgusta 1919 pred beltinsko cerkvijo) za občinski praznik Občine Beltinci in kasneje tudi za državni praznik; na madžarski strani je bila izpostavljena krivičnost priključitve Prekmurja k Sloveniji oz. takratni Jugoslaviji. Ob tem pa se je na porabski del slovenskega kulturnega prostora pozabljalo oz. se ga namerno postavljalo v ozadje.

govoriti, (p)ostane le tuji. Strokovnjaki vidijo rešitev v uvedbi izumirajočega jezika v šole ter dvojezičnosti (*Atlas jezikov* 1999: 210–213). Če smo malo provokativni, si moramo zastaviti naslednje retorično vprašanje: kateri jezik uvesti v Porabju – porabski govor ali knjižni jezik? Omenjeno vprašanje si moramo zastaviti zaradi velike različnosti med knjižnim jezikom in narečjem, česar pri pouku slovenskega (knjižnega) jezika ne smemo pozabiti – vprašanje ustrezne metodologije in jezikovne usmeritve. Ali bo od knjižne slovenščine tako oddaljena in desetletja izolirana porabščina tudi dejansko lahko še živela, bo zanimivo spremljati tudi v 3. tisočletju (in to predvsem pri mlajši generaciji).

Koliko sta pomembni že omenjena identifikacija z državo in narodnoreprezentativna vloga, najbolje izrazi podatek o naraščajočem deležu deklariranih Slovencev v ZDA po osamosvojitvi, o čemer govori slovenski Američan Joe Valencic.[3] Zanimivo je tudi njegovo opažanje sodobnega pogovornega jezika:

> Slovenci v Sloveniji čedalje bolj govorijo tako kot mi v Clevelandu. Ko tukaj slišim, da mi bodo ljudje forvardirali mejl, slišim, kako bi mi nekaj podobnega rekli pred osemdesetimi leti, ko smo se soočili s stvarmi, za katere nismo imeli slovenskih besed. Ko rečem ljudem, da sem googlač, me vsi razumejo, tako kot smo se mi razumeli, ko smo tramvaju v Clevelandu rekli štrikkar. Ameriški Slovenci smo del vzhodnoevropskega golaža, vendar izražamo svojo posebno identiteto in ta je pozitivna. (http://www.dnevnik.si/novice/aktualne_teme/zgodba/203764/)

O stanju in perspektivah slovenstva v ZDA in Kanadi več v: Valenčič 2002 (Tivadar 2008a: 51)

3. 2 Knjižni jezik kot zavorni element pri sproščeni komunikaciji

Pri naših lektorskih govornih vajah in seminarjih je bilo pogosto problematizirano dejstvo, da je knjižni jezik najvišja jezikovna zvrst, najpopolnejša in najzahtevnejša (Toporišič 1992: 82–83).[4] Pri tem je potrebno poudariti predvsem izpostavljanje prestižnosti kot osnovnega, da ne rečem edinega kriterija knjižnosti in predvsem izpostavitev knjižnega kot »najvišjega«. Prestižnost je sicer eden izmed pomembnih kriterijev knjižnosti tudi v češki teoriji knjižnega jezika (Nebeská 1996), nikakor pa ni edini, predvsem pa je knjižni jezik tudi jezik, ki ima normo in običajno živi v (knjižnih) besedilih. V slovenskem narečno zelo razslojenem in tradicionalnem pro-

---

[3] Prim. Intervju: Bob Dylan? Tudi on je povezan s Slovenci!, sobota, 30. 09. 2006, besedilo: Ervin Hladnik-Milharčič.

[4] »(Naj)višja socialna zvrst kakega jezika […] Knjižni jezik je tudi najbolj uzaveščena socialna zvrst. […] Naravno živo govorno podstavo ima v okolju z največjim prestižem, slovenski v Ljubljani in širšem mestnem okolju okrog nje.« (geslo knjižni jezik, Toporišič 1992: 82–83)

storu je poudarjanje elitnosti knjižnega jezika trčilo ob veliko navezanost na narečni govor, kar je potem dajalo vtis neznanja lepe in edine prave slovenščine (Tivadar 2008b). Največji trk je gotovo doživelo prav v Porabju, kjer učenje knjižnega jezika v preteklosti (v 70-ih in 80-ih letih 20. stoletja) ni dajalo pravih rezultatov. Učenje slovenskih govorcev npr. s pomočjo neke vrste »fonolaboratorijskih vaj« v porabski osnovni šoli prav gotovo ni ustrezna metodologija, še posebej, če je bilo tovrstno učenje podprto z dopovedovanjem, da narečje ni »lepo« oz. je »nižje« kot knjižni jezik in se »takó« v šoli ne sme govoriti.

4 UČENJE SLOVENSKEGA GOVORA PRI PORABSKIH INTELEKTUALCIH

Osnovno vodilo pri učenju slovenske izreke na vsakoletnih seminarjih jezika in kulture za učitelje iz Porabja (od leta 1999) je bilo izrabiti narečje pri samem pouku. Predvsem v prvih letih sem pri starejših govorcih (govorkah) precej poskušal uporabiti narečni govor pri samem pouku fonetike in govora (sam namreč v zasebnem govornem položaju v družini in s Prekmurci govorim prekmursko narečje), vendar je bilo to uspešno predvsem za navezavo stika s sogovorci. Porabski govor nam je služil za pogovor o določenih pomenih ali fonetičnih značilnostih besed, daljšega govorjenega povsem narečnega diskurza pa nismo imeli. Pri pogovoru o stroki (jeziku, kulturi, komunikaciji) smo praktično v celoti morali preiti na knjižni jezik. Ali bi bilo v sedemdesetih letih 20. stoletja možno kako drugače izvesti učenje govora, lahko le ugibamo. Slovenski govor v Porabju je treba danes pri mladih vzpostavljati večinoma na novo, saj sedaj najbolj aktivna generacija narečni govor že bolj malo pozna. Mogoče bo k oživljanju narečnega govora pripomoglo že omenjeno povezovanje z bližnjim slovenskim prostorom – Prekmurjem. Fonetične značilnosti porabskega narečja, v nekaterih značilnostih podobnega madžarskemu jeziku, pa so vsekakor uporabne tudi pri načrtovanju pouka slovenskega govora, pri fonetičnih vajah.

Osnovna značilnost porabskega izgovora je povezana z značilno intonacijo, ki vpliva tudi na izgovor posameznih fonemov, ki so izgovorjeni premalo artikulirano, na splošno preveč zadaj.

Porabci imajo pri slovenski knjižni izreki največ težav z najdaljšim slovenskim fonemom (Tivadar 2008a, b), tj. fonemom /a/. V narečju in madžarskem jeziku je ta fonem izgovorjen drugače (2 različna a-jevska fonema), odvisno tudi od naglašenosti, medtem ko je v slovenskem jeziku izgovorjen le na en način, nikakor pa ne zadaj. Izgovor fonema /a/ zadaj in zaokroženo kot /å/ še posebej pri nenaglašenih samoglasnikih v slovenskem govoru otežuje govor in izgovorjavo pregibanjsko zahtevnejših (daljših) besed, saj je večina artikulacijske energije porabljena za izgovor a-jevskega

fonema. Prav tako je tak govor tudi slabše razumljiv (slišen), obenem tudi narečno zelo zaznamovan. Tovrstna izgovorjava fonema /a/ je povezana z madžarsko in prekmursko-porabsko intonacijo: »Zlasti na slušni vtis slovenskih narečij močno vpliva **besedna** in **stavčna** intonacija.« (Logar 1993, na zadnji strani karte slovenskih narečij).

Prav tako je precej težav pri izgovorjavi nenaglašenih /e/ in /o/, ki sta daljša, /e/ izrazito potegnjeno širok, /o/ ožji, kar je tudi posledica značilne porabske stavčne intonacije, npr.: A bi šlà [å] dán*e*s zv[E]čér z máno /ozek in podaljšan nenaglašen o/ v kíno? ↑ /ozek in podaljšan nenaglašen o/.

Polglasnik, ki je tudi zapisan z <e> oz. <r> je fonem, ki ga porabski govorci ne poznajo (npr. Porab[E]c gre čez cestišče.) in se ga morajo priučiti, najbolje skupaj s pregibanjem in govornimi vajami ter vsakodnevno rabo jezika.

Pri soglasnikih imajo tako kot ostali slovenski govorci nekaj težav z izgovorom fonema /v/, ki pa ga potem hitro osvojijo – še najtežje osvojljiv je dvoglasniški u̯ za samoglasnikom (primera siv, nov), ki je načeloma pri prostem govoru prekratek, potem pa ga med branjem podaljšujejo (verjetno vpliv tako branja kot narečja in madžarskega jezika).

Naglasno mesto, ki v slovenščini ni vezano na točno določen zlog v besedi, je ravno zaradi dejstva, da madžarščina ima stalno mesto naglasa, predvsem pri branju besedil, predstavljalo določeno težavo, ki jo lahko odpravimo le z vajo in sprotno uporabo priročnikov.[5] Naglas je z značilnimi naglasnimi znamenji (ostrivec, krativec, strešica) označen v kodifikacijskih priročnikih – slušatelje iz Porabja pa je potrebno še posebej opozoriti, da naglas na a, i in u ne spremeni kakovosti samoglasnikov, saj je sicer predvsem /a/ bil še posebej odprto izgovorjen.

Na koncu je potrebno izpostaviti 2 temeljni zakonitosti, ki sem jih opazil pri knjižnem govoru Porabcev:

a) občutek neznanja slovenščine, tudi strahospoštovanje pri nekaterih govorcih (posledica šolanja v slovenskem jeziku?) onemogoča oz. zelo zavira govor(jenje),
b) pretirana razpotegnjenost govora – prerazporeditev energije izgovora na vse zloge, ne na točno določen (naglašeni) samoglasnik ima za posledico daljšanje nenaglašenih samoglasnikov. Pri počasnejšem govoru je tudi bilo več možnosti za prevzemanje samoglasniških fonemov iz prvega jezika – madžarščine (opozoril bi predvsem na fonem /a/, pa tudi na pretirano daljšanje in diftongizacijo ozkega /o/). Dobra metoda za odpravo teh »zavor« je bila npr. uporaba poezije in pete pesmi

[5] Za slovenščino namreč pravimo, da imamo prosto oz. svobodno mesto naglasa (Breznik 1982: 357; Toporišič 2000), Garde bi slovenščino prišteval med jezike s prostim, »premičnim naglasom«. Naglasa se v slovenskem knjižnem jeziku (pri tujih govorcih nejezikoslovcih) večinoma naučimo skupaj z besedo (njenim pomenom), kar sovpada s fonološkostjo naglasa v jezikih s premičnim naglasom (Garde 1993: 11).

(npr. *Tagada* Adija Smolarja), ki je govorce prisilila v porabo energije na točno določenih zlogih:

Ena mi je ženska srce ranila,
sem ljubil jo zelo, a me je zapustila.
Vendar jaz nisem človek, ki zato bi stokal,
Jaz pojem TAGADA, namesto, da bi jokal.
TAGADAGADAGADA, TAGADAGADA ...

Najprej smo poslušali pesem, jo poskusili zapeti in potem tudi prebrati ter na pamet povedati. Samoglasniki in soglasniki so morali biti jasno artikulirani (to je uporabno tudi pri učenju drugih tujejezičnih in naravnih govorcev).

In da ne bi to naštevanje težav izzvenelo kot nekaj negativnega – zavzetost, želja in končni učinek teh naših fonetično-govornih ur je na zelo visokem nivoju, čeprav gre načeloma za nekaj ur fonetičnega pouka enkrat na leto.

5 SKLEPNA MISEL O GOVORU IN PORABSKEM PRIMERU

Poudarjanje jezika kot največjega bogastva (pogosto tudi pri narečjih) in kulturne vrednote (prim. Zakon o javni rabi slovenščine 2004) ter pomena njegove ohranitve oz. ohranjanja lahko pomeni njegovo izginevanje oz. vsaj krizo. Kot pravi Ada Vidovič Muha, ob natančni komparativni analizi z mednarodno jezikovno situacijo tako Zakona o javni rabi slovenščine (takrat še predloga) kot Ustave Republike Slovenije, »je zakon, ki se nanaša na državni jezik v postmoderni informacijskih družbi, izraz krize jezikovne identitete« in posredno »priznanje poraza takih instrumentov jezikovne politike, ki jih dopušča narava jezika kot samo človeku lastnega načina sporazumevanja«. (Vidovič Muha 2003: 22) Res je to še vedno bolje kot le tiho pristajanje na pešanje jezika in kulture, a pomemben je koncept jezikovne politike in družbeni položaj stroke.

In podobno stališče moramo zavzeti tudi v porabskem primeru – čeprav je slovenskih govorcev malo, je ohranjanje slovenskega jezika v Porabju potrebno tudi zaradi ohranjanja kulture. Predvsem pa zaradi nadaljnjega življenja ljudi in jezika, ki ga gospodarsko-politično sodelovanje (kratkoročne gmotne koristi spodbujajo tudi rabo jezika; *Atlas jezikov* 1999: 214) med Prekmurjem in Porabjem po dokončni ukinitvi meje samo še dodatno utemeljuje. Verjetno bo sedaj potekalo ohranjanje slovenskega jezika in kulture res predvsem preko šolskega sistema in knjižnega jezika ter govora v šolah – zanimiv bo razvoj in življenje zasebne (dialektalne) rabe slovenskega jezika sedaj madžarsko govoreče mlajše generacije Slovencev na območju nekoč zelo živega porabskega narečja. Če sodim po lastnih izkušnjah pri izobraževanju

porabskih učiteljev, položaj in razvoj slovenščine v zadnjih devetdesetih letih ni bil posebej spodbuden, prav gotovo pa je nov pristop celovitega jezikovnega pouka (v 3. tisočletju), ki vključuje sinergijo med knjižnim in neknjižnim (narečnim, tujejzičnim) dobra popotnica za prihodnost. S še živimi zavzetimi in zavednimi Porabci ter raziskovanjem realnega govora na prvem mestu.

VIRI IN LITERATURA

Atlas jezikov (uredniki svetovalci Bernard Comrie, Stephen Matthews, Maria Polinsky), 1999. Ljubljana: DZS.

BREZNIK, Anton, 1982b: Naglas v šoli. Jezikoslovne razprave (ur. J. Toporišič). Ljubljana: Slovenska matica, 343–365.

BERNJAK, Elizabeta, 2000: Univerzalije jezikovnih stikov na dvojezičnem območju ob slovensko-madžarski meji: (Posledice kodne izbire in kodne menjave za jezikovni sistem in identiteto manjšine). *Živeti z mejo.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem, 222–235.

DULAR, Janez, 2002: Pravopisni kompromis ali kompromisni pravopis? V: *Ustvarjalnost Slovencev po svetu. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. (Ur. Krakar Vogel, Boža) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 215–218.

GARDE, Paul, 1993: *Naglasak*. Zagreb: Školska knjiga.

KRIŽAJ-ORTAR, Martina (idr.), 1998: *Učni načrt. Osnovna šola, Slovenščina.* Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

JESENŠEK, Marko, 1996: Ob življenjskem jubileju dr. Zinke Zorko. *Jezik in slovstvo* 41/6, 327–329.

LOGAR, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Priloge: Karta slovenskih narečij; Slovenska narečja (Zvočni posnetek).

RIGLER, Jakob, 2001: *Zbrani spisi 1: Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

TIVADAR, Hotimir, 2003: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. V: Gajda, Stanisław (ur.), Vidovič-Muha, Ada (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 281–299.

– – 2008a: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana, Praga.

– – 2008b: Vprašljivost nekaterih »večnih resnic« v govorjenem knjižnem jeziku – na primeru samoglasnikov. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica, Phon. Prag.*, 11, str. 59–74.

TIVADAR, Hotimir, Jurgec, Peter, 2003: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2, 203–220.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

– – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.

– – 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

VALENČIČ, Joe, 2002: Z delom uma in srca – ustvarjalnost med Slovenci v Severni Ameriki. *Ustvarjalnost Slovencev po svetu. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2003: Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Simpozij Obdobja 20* (ur. Ada Vidovič Muha). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 5–25.

Zakon o javni rabi slovenščine (ZJRS), 2004: Uradni list RS 86/2004 z dne 5. 8. 2004.

Program življenja in dela osnovne šole (2. zvezek), jezikovno-umetnostno vzgojno izobraževalno področje (učni načrti), 1984. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.

Slovenski jezik v osnovni šoli. 1990. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.

Zsiga, Tibor, 1996: *Muravidéktől Trianonig*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

Peter Weiss
ZRC SAZU v Ljubljani

Novejši prekmurski narečni slovarji

Tale komentirani pregled predstavlja prekmurske narečne slovarje zadnjega pol stoletja predvsem s slovaropisnega stališča in nima namena, da bi bil popoln, saj upošteva le nekatere krajše slovarje, dodane knjigam z narečnimi besedili. Ko govorim o prekmurščini v narečnih slovarjih, se zavedam posebnega statusa prekmurskega knjižnega jezika, ki je sploh v preteklosti imel na vzhodu slovenskega etničnega ozemlja izjemno narodnoobrambno in narodnozdruževalno vlogo.

1 (Dvojezični) *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem* Marije Kozar (1996) vsebuje marsikateri rezultat, kakršnega pričakujemo v narečnem slovarju (narečne oblike besed in besednih zvez), vendar pa gre v osnovi za leksikonsko oz. enciklopedično delo, katerega vrednost se bo sčasoma, ko bo znanje, zapisano v njem, čedalje redkejše, le še povečevala. Zato na to knjigo le opozarjam. – Marija Bajzek Lukács napoveduje svoj slovar gornjeseniškega porabskega govora (Bajzek Lukács 2005: 399, 400). – Zanimiv slovar bo (lahko) nastal na osnovi monografije o glasoslovju cankovskega slovenskega govora Avgusta Pavla iz leta 1909, morda ko to delo dobimo v slovenskem prevodu, ki se napoveduje.

2 Prekmurščina v starejših slovarjih je bila podrobneje že predstavljena (Bajzek Lukács 2005: 395–398), zato tule čisto na kratko. Knjižna prekmurščina je bila slovarsko prvič upoštevana leta 1790 v slovensko-madžarskem slovarčku v dvojezičnem učbeniku z naslovom *ABC kni'sicza* Miklóša Küzmiča. Na koncu prevoda madžarske slovnice v knjižno prekmurščino – izšla je leta 1833 v Gradcu – je prevajalec Jožef Košič dodal krajši madžarsko-slovenski slovar. Prekmurščina je predvsem po zaslugi Oroslava Cafa dobro zastopana tudi v slovensko-nemškem slovarju Maksa Pleteršnika iz let 1894–1895 (prim. Narat 2005). Janoš Flisar je v Budimpešti leta 1922 in potem še leta 1942 objavil madžarsko-prekmurski slovar, leta 1943 pa prekmursko-madžarskega. Knjižno prekmurščino je v svojih slovarjih pisal z madžarskim črkopisom (na način *cs* za /č/, *sz* za /s/, *s* za /š/ in *'z* za /ž/), čeprav je bil ta za prekmurščino v veljavi le do

leta 1913 (več o tem Novak 1976: 13–14). (Marija Bajzek Lukács (2005: 397) piše, da bibliografije ne upoštevajo Flisarjevega slovarja iz leta 1943, vendar ga v bibliografiji prekmurskih tiskov navaja Kuzmič (1999: 60, št. 305). Posebna težava pa je seveda dosegljivost teh izvodov, tako kot prekmurskih tiskov za recimo raziskovalce nasploh.)

3 Sorazmerno veliko je število prekmurskih aneksnih slovarjev (ali slovarčkov, saj le redko obsegajo več kot 10 strani), to je takih, ki so dodani natisnjenim proznim ali verznim besedilom predvsem v knjigah, da pomagajo bralcu pri razumevanju konkretno zapisanega. V teh slovarjih je narečno besedje razloženo z ustreznicami osrednjeslovenskega knjižnega jezika in gesla v njih so večinoma dvodelna: narečni besedi ali besedni zvezi je pripisana osrednjeslovenska knjižna ustreznica.

Nekatere knjige s prekmurskimi narečnimi besedili so brez tovrstnih slovarjev (Terseglav 1989; Rešek 1990), saj je očitno prevladalo stališče, da so namenjene tistim narečnim govorcem, ki bodo besedila tako ali tako razumeli, ali da v besedilih ni nič problematičnega. Vendar pa tudi v knjigah brez slovarčkov najdemo posamezne razlage narečnih besed v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku v obliki opomb h konkretnim mestom v besedilih, npr.: »To posmehljivko [‚Sopi, lopi düjpla, / risauska pütra! ...‘ – PW] so govorili otroci tistim, ki so jih na risále (na binkošti) zgodaj zjutraj našli še v postelji« (Rešek 1990: 34). V zbirki s slovenskimi narečnimi besedili Glasovi so jezikovne posebnosti zapisane in v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku razložene včasih na koncu posameznega besedila, potem pa še enkrat v abecedno urejenem slovarju na koncu posamezne knjige (na oba načina Rešek 1995; samo s slovarjem na koncu knjige Krajczar 1996).

Dovolj zavzeti avtorji in izdajatelji pa se potrudijo, da so sploh v obsežnejših knjigah z narečnimi besedili objavljeni dodani slovarji, ki se imenujejo npr. *narečni izrazi* (Dravec 1957: 385–390), *besednjak nekaterih narečnih izrazov v objavljenem besedilu* (Šebjanič 1979: 67–71), *slovar narečnih besed in besednih zvez dólinskega Prekmurja* (Ftičar 2004 171–212), *slovar narečnih in drugih manj znanih besed* (Krajczar 1996: 289–301), *slovarček narečnih besed* (Rešek 1995: 315–320), *slovarček narečnih izrazov* (Novak 1997: 391–394) ali preprosto *slovarček* (Košič 1992: 185–190).

Slovarček z naslovom *Pomen nekih izrazov* v knjigi *Izbor prekmurskega slovstva* Vilka Novaka (1976: 187–191) naj bi, kot je videti, bolj opozoril na prekmurske posebnosti (lekseme in besedne zveze) in knjigi ni bil dodan prvenstveno zato, da bi bralcu, ki ne obvlada prekmurščine, omogočal razumevanje narečnih posebnosti iz ponatisnjenih besedil v tej knjigi. Tako v razdelku Jezik prekmurskih pisateljev najdemo besedo *gnes* ‘danes’ (Novak 1976: 14), v ponatisnjenem besedilu Števana Küharja pa *dnesdén* ‘dandanes, danes’ (Novak 1976: 171), vendar ne ene ne druge ni v slovarčku.

V aneksnih slovarjih večinoma ni opozoril na razlike med posameznimi podnarečji ali krajevnimi govori. Nekaj razlik pa vendarle navaja slovarček v knjigi *Slovensko Porabje* (Mukič – Kozar 1982: 123–126), kjer je v posameznih primerih opozorjeno na krajevne posebnosti (tule iz Štévanovcev) ali na oblike, zapisane pri posameznih avtorjih (konkretno pri Avgustu Pavlu in Števanu Lüliku):

óbad (Štévanovci), óbed = kosilo
obvüpano (Pavel) = obupano
[..]
pêjnez (Štévanovci) = denar
[..]
sâki (Lülik) = vsak
sâkokrat (Lülik) = vsakič

Res pa lahko slovarček dokumentira rabo posameznih besed in besednih zvez v tudi konkretnih krajih, kar je izpeljano npr. v Dravčevi *Glasbeni folklori Prekmurja* (Dravec 1957), kjer so besede iz besedil v slovarju marsikdaj zapisane v besedilnih oblikah (sploh deležniki na -l) – tule je abecedna razvrstitev taka kot v Dravčevi knjigi):

šteti, *štele* brati, brale; hoteti, hotele 6, 43
štejla hotela 81/II

Pripisana številka pomeni številko besedila, pod katerim je naveden kraj, kjer je bilo besedilo zapisano. (Pri tem pa se je treba zavedati omejene vrednosti tega podatka za konkretno besedo, besedno zvezo ali besedno obliko v ljudskih verznih besedilih nasploh, saj so se ta širila ne samo iz kraja v kraj, ampak tudi iz narečja v narečje in iz ene narečne skupine v drugo.)

V izdaji *Martjanske pesmarice* Vilka Novaka (gre za rokopisno pesmarico deloma že iz 16. ali vsaj 17. stoletja) vsebuje dodani slovarček (Novak 1997: 391–394) tudi nakazani podatek o izvoru besede, npr. v obliki *madž.* ali *iz madž.* ali *nem.* ali *nem. iz grš.*, vendar selektivno: pri *ország* je v oklepaju zapisano *madž.*, pri *orsáčki* pa ne, čeprav je osnova izvorno prav tako madžarska.

Proznemu delu *Za nápršnjek vedríne* Jožeta Fričarja (2004), napisanemu v govoru dólinskega Prekmurja, je dodan obsežni slovar narečnih besed in besednih zvez (str. 171–212), ki je v primerjavi z drugimi tovrstnimi izdaten, in sicer pri navedbi osnovnih in stranskih slovarskih oblik iztočnice, pri pomenski razčlenitvi in pri označevanju (največkrat *star.[insko]*, pa tudi *etnol.[oško]*, npr. *obláke krížati* ‘zvoniti ob hudi uri’ – Ftičar 2004: 189), ponekod pa je nakazan še etimološki podatek.

Slovarček prekmurskega slovničnega izrazja v Košičevem prevodu slovnice madžarskega jezika *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetníke* iz leta 1833 je objavila Marija Bajzek-Lukač (1994: 191–193).

Avtorji, ki morajo poskrbeti za slovarčke v knjigah z besedili in ki so največkrat tudi avtorji besedil ali izbora, so v nelahkem položaju. Predvideti morajo namreč bralčevo znanje in poznavanje (konkretno prekmurskega) narečja. Ob tem njihovo obvladanje narečja sámo zase ni kdo ve kolikšna prednost, saj mora sestavljalec slovarčka na besedišče pogledati od zunaj, s stališča osrednjeslovenskega knjižnega jezika, tu pa se radi dogajajo kratki stiki, da torej v slovarčku beremo znane stvari, kar ni tako hudo, ali da neznane niso pojasnjene. Ker so v slovarčkih pojasnjevane konkretne besede ali zveze, tudi ne prihaja do kdo ve kolikšne potrebe po pomenskem razčlenjevanju.

4 Na spletu na videz ni več dosegljiv *Prekmurski narečni slovar*, ki ga je pred nekaj leti urejal Atilla Szabo, do njega pa vendarle lahko (tako kot do vseh ugaslih spletnih in zdaj torej arhivskih strani) pridemo prek ameriške spletne strani http://web.archive.org/collections/web.html z vnosom naslova prvotne strani s prekmurskim narečnim slovarjem http://www.sobotainfo.com/?mode=slovar (različica ima datum 11. 10. 2007 – zadnji dostop do arhivske strani 30. 8. 2009). Sestava gesla v spletnem slovarju je preprosta: iztočnica, pri pregibnih besedah prva stranska slovarska oblika, ustreznica v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku, ponazarjalni primer in včasih etimološki razdelek. Iztočnice in ponazarjalni primeri so vedno zapisani brez naglasnih znamenj, gesla, ki so večinoma samostalniška in glagolska, pa so razvrščena v skupine (v tem primeru pod črko C) in znotraj njih niti niso razvrščena po abecedi. Nekaj izbranih primerov, vendar v prvotni razvrstitvi:

cuj 1. zraven, 2. k (fraza: cuj k); *1. Stoj čisto polek stejne, idi malo bole cuj.; 2. Postavi se cuj k stejni ka te poslikan.*
Oba pomena izhajata iz istopomenske nemške glagolske predpone 'zu'. Obstaja veliko glagolov s predpono 'cuj', npr. cuj dati, cuj se sesti, cuj napisati itd. Obstaja tudi oblika 'coj'.

cimprača (-e) hiša; *Naša cimprača ma pet oken*

cücek (-ki) ledena sveča, ledenjak; *S streje so viseli ledeni cücki.*

cuknoti (-en) pocukati; *Mali je očo dvakrat cukno za rokaf.*
Beseda izhaja iz nemškega glagola 'zucken'. kar pomeni 'trzati, trzniti'.

counati (-n) oponašati; *Mali ga je začno counati kak papiga.*

5 V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja je Vilko Novak poskrbel za objavo dveh izdaj *Slovarja beltinskega prekmurskega govora*, ki ga je sestavil njegov brat Franc Novak (Novak 1985, 1996). Druga izdaja je bila popravljena in razširjena

predvsem z etimološkimi podatki. Kljub slovaropisnim pomanjkljivostim (o tem Weiss 1998; v oceni prve izdaje je Marc Greenberg zapisal, da slovarja »seveda ne smemo presojati s stališča tistega, kar bi lahko bil, amprak predvsem s stališča tega, kar je« – Novak 1996: X) pa je slovar dobro dokumentiral piščevo in urednikovo dojemanje obsega besedja in besednih zvez v narečju in razmerje obojega do osrednjeslovenskega knjižnega jezika.

6 V *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarskem slovarju*, ki ga je sestavil Francek Mukič (2005), so porabskim leksemom dodane osrednjeslovenske knjižne in tudi madžarske ustreznice – zadnje je dobrodošla novost pri slovarskem vzpostavljanju medjezikovnih razmerij, za slovensko skrajno vzhodno jezikovno okolje zelo razumljiva in razumna. Sestava slovarja je celična: vsako geslo je zapisano v treh vzporednih celicah: v prvi najdemo narečno iztočnico z morebitnim stranskim pregibanjskim podatkom (npr. rodilnikom ednine) in v nekaterih primerih z besednovrstnim podatkom ter narečnim ponazarjalnim primerom, v drugi osrednjeslovensko knjižno ustreznico leksema in ponazarjalnega primera z morebitnimi označevalniki in v tretji madžarsko ustreznico leksema in ponazarjalnega primera (tu brez označevalnika). Tako v geslu *cűca* -e ž beremo ‘češplja (nižje pog.) žensko spolovilo’ in ponazarjalni primer »cűca åj se nűca, vèj se ne ponűca« ‘Češplja naj se nuca, saj se ne ponuca. (vulg.)’. V slovarju poleg občnih besed najdemo tudi osebna in krajevna imena. Osnovo slovarja tvori besedje gornjeseniškega govora, medtem ko so leksemi (npr. *žuboréti* ‘žlobudrati’), posebni pomeni (npr. *mótor* ‘motor, motorno kolo’, kar je splošnejše, in ‘avto’, kar se uporablja v Andovcih, Števanovcih in v Slovenski vesi) in ponazarjalni primeri (npr. v geslu *kåša*) iz drugih krajev porabskega področja označeni s krajšavami, ki so razvezane na strani IV. Celična sestava sicer bogatega slovarja ne omogoča prevelike pomenske členitve in več ponazarjalnih primerov, sploh pa ne uporabe kazalk in vodilk, kar je škoda.

7 Prekmursko narečno terminologijo s področja lončarstva, zbrano v Filovcih (Koletnik 2008: 21–82), in kmetijstva, zbrano v Rogašovcih, na Tišini in v Črenšovcih, pod naslovom *Kmečko orodje, pridelki, delo na polju in v hlevu* (Koletnik 2008: 90–140) in pod naslovom *Na vrtu in v sadovnjaku* (Koletnik 2008: 141–160), ter prekmurske toponime (str. 168–220) je skupaj še z nekaj drugimi razpravami zbrala v knjigi dialektologinja Mihaela Koletnik (2008). V teh, delno pred tem že objavljenih slovarjih so prvič po slovarskem zajetju prekmurskega besedja v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju in v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v katerem je prekmursko besedje opremljeno z označevalniškim pojasnilom »nar. vzhodno«) iztočnice in stalne zveze poknjižene, kar je v skladu s sodobnim slovaropisnim pristopom. Pomeni v terminoloških slovarjih so natančno navedeni (prim. geslo *blanja*

s petimi pomeni – str. 24), in to tudi pri stalnih terminoloških zvezah, gesla pa so med seboj povezana s sopomenkami. Ponazarjalni primeri po potrebi segajo čez eno samo poved, kar je pohvalno (npr. v geslu *ročica* – str. 125). Le redko bi lahko tisti edini navedeni primer odpadel kot premalo poveden, npr. »ˈTo:u̯ jä ˈri:nčäk« v geslu *rinček* (str. 124). – Etimološki podatki so neizenačeni, saj so kje pretirano natančni (npr. v geslu *amfora* – str. 21), marsikje drugje pa jih pogrešamo. – Prav tako bo treba še premisliti (abecedno) razvrstitev prekmurskih toponimov (str. 168–220, konkretno 198: *Milanovo*, *Na Miškovem*, *Črna mlaka* (I), *Črna mlaka* (II), *Prek Črne mlake*, *Piča mlaka*), ki bi jih bilo smiselno razvrščati po abecedi od samega začetka, ne po abecedi jedrnega dela imena, pri neprvih sestavinah večbesednih imen pa bi bile navedene kazalke. – Več terminoloških slovarjev v eni knjigi brez skupnega seznama deluje rahlo nepregledno.

Splošni pripombi k terminološkim slovarčkom sta dve. Manjkajo knjižnoslovensko-prekmurske kazalke (*prilič*, str. 121, pomeni ‘ročaj, držaj’ in kazalki od teh dveh osrednjeslovenskih knjižnih besed k *prilič* bi zelo povečali uporabo slovarja). – Razlage so, če sta narečni in osrednjeslovenski knjižni leksem enaka, praviloma prepisane iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika, namesto da bi na tistem mestu stala knjižna osrednjeslovenska ustreznica. Namesto ustreznice je razlaga negospodarna in zavajajoča, saj uporabnik ne more vzpostaviti pravega ustreznišKega razmerja med narečjem in knjižnim jezikom: z razlago namesto z ustreznico, ki jo predstavlja, si nepoznavalec narečja težko pomaga, poznavalec narečja pa iz razlage ne more razbrati ali uganiti ustreznice. V večini primerov bi zadoščali trije tipi navajanja ustreznic in razlag (str. 104–105, 107):

(1)

kosec [..] ‘kdor kosi’: namesto tega bi moralo biti *kôsec*, onaglašeno zato, da se loči od *kósec*, in

kosišče [..] ‘držaj pri kosi’: moralo bi biti ‘kosišče’, saj je v knjižnem jeziku za isto predmetnost isti leksem kot v prekmurščini (torej vzporedno primeru **žakelj** [..] *vreča*, kjer namesto zadnjega leksema tudi ni zapisano ‘priprava iz kosa tkanine, papirja, sešitega, zlepljenega na treh straneh, za shranjevanje, prenašanje česa drobnega, sipkega’)

(2)

kvasiti [..] ‘povzročati, da postaja kaj (zaradi vrenja) kislo; kisati’: moralo bi biti ‘kisati |povzročati, da postaja kaj (zaradi vrenja) kislo|’, in

korenje [..] ‘podzemeljski del rastline, ki ji dovaja vodo in v njej raztopljene snovi’: knjižno je to *korenina*, kar v razlagi ni zapisano (v geslu *kvasiti* je), zato ‘korenina |podzemeljski del rastline|’ – v knjižnem jeziku je drug pomensko ustrezen leksem, zato ga zapišemo (seveda z zamejitvijo v pokončnicah)

(3)

korbulja [..] 'manjša pletena košara brez ročajev' [kar je ustrezno – leksema za ta predmet v knjižnem jeziku ni, zato namesto njega zapišemo razlago]

Pohvalno je, ker se sestavljalka slovarja kmetijskega izrazja ni časovno ustavila pred najnovejšimi tehničnimi pridobitvami, ampak jih je enakovredno upoštevala, ponazorila in obdelala (npr. *bala* z zvezami *kiklata bala*, *okrogla bala* in *silažna bala* ter *balirati* in *balirka* – Koletnik 2005: 90–91). Poživljajoča novost v slovenskem narečnem slovaropisju pa so fotografije in skice, ki bogatijo terminološka slovarja s področja lončarstva in kmečkega orodja ipd., kar bo zaradi čedalje preprostejše uporabe fotoaparatov in kamer in zaradi čedalje lažjega reproduciranja kmalu postalo standard vsaj v delu (narečnih) terminoloških slovarjev. Razveseljivo je, da so upodobljeni ne samo predmeti, ampak tudi dejanja, npr. *tlačiti glino* (str. 76) ali *potegniti skozi dol* (str. 63), tu pa se dognanja v narečnem terminološkem slovarju lahko združijo s spoznanji in dosežki, do katerih se je dokopala dialektologinja in avdiovizualna dokumentaristka Herta Maurer-Lausegger.

8 *Slovar stare knjižne prekmurščine* Vilka Novaka (2006) je izšel po avtorjevi smrti – dokončan je bil na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Slabih dvajset let prej ga je napovedal poskusni snopič istega avtorja (Novak 1988).

Končni izdelek je slovaropisno komajda zadovoljiv, kar je še za kak njegov vidik ugotovila tudi kritika (Narat 2007). Slovar bi lahko izpolnjeval več vlog, kot jih, če bi bil izdelan vsaj z minimalnimi obrtniškimi zahtevami, čeprav bi si od njega – kot od vsakega slovarja v okviru možnega – želeli še kak presežek. Gradivska zbirka zanj je sicer obsežna, ker pa je zgodovinska, se ne širi (več) in je omejena in zato (lažje) obvladljiva.

Z današnjega stališča je nejasno, ali je slovar moral iziti do določenega roka, navsezadnje pa je tudi povsem nepomembno: slovar je zaradi zamolčanih, narobe zapisanih in narobe prepisanih ter zgrešenih podatkov močno pomanjkljiv, tako da si ob korektnih jezikovnih povezavah in dokumentiranih zapisih zapomnimo predvsem tisto, česar kot uporabniki iz slovarja ne izvemo, in tisto, kar je narobe. To je lahko tudi nauk za načrtovanje slovarskih del: na koncu, v časovni stiski zamujene priložnosti so izgubljene za vedno, saj ni mogoče upati na ponovno, boljšo izdajo. V očitni stiski je nastal tudi slovarski uvod, ki izkazuje veliko slabše rešitve v primerjavi z Novakovim poskusnim snopičem, saj je »preglednica črkovnih znamenj in ustreznih glasov« v poskusnem snopiču (Novak 1988: 14–17) veliko obsežnejša od »črkovnih znamenj« (Novak 2006: IX–X), ki jih je podpisala avtorica uvoda Milena Hajnšek Holz – ta seznam ni uporaben niti kot abecedni seznam, saj sta npr. črki *u* in *ü* v njem predstavljeni ločeno (tako kot recimo *t* in *u*), v slovarju pa *ü* nastopa na istem mestu kot *u*, le v enakopisnicah (bi) za njim. Preglednica v poskusnem snopiču navaja razmerje *'ſ – ž*

(Novak 1988: 16–17), v nazadnje izšlem slovarju pa tega sploh ni, čeprav npr. v geslu *mežopotamiánski* ‘mezopotamski’ najdemo zapis *Me'ſopotámiánsſkoga*.

V tem slovarju kljub izrazito boljšim možnostim za natis v primerjavi s poskusnim snopičem ne srečamo več črk *o̊* in *ů* iz izvirnikov, ampak ju nadomeščata povsem neustrezni črki *ŏ* in *ŭ*. Razlikovati bi bilo treba tudi izvirna *ü* in *ű* (slednje recimo v naslovu knjige Jožefa Košiča *Zobriszani Szloven i Szlovenka med MŰROV i RABOV*, str. 1, pa tudi še pozneje: *hűdoga*, *csűje*, *drűgoga*, str. 9, *poszlűsajo*, str. 8, in to ob *naszledüvajoucse*, *tü*, str. 8, kar pomeni, da je Košič na ta način razlikoval kolikost samoglasnikov) ter *ö* (*vöraj*, str. 5) in *ő* (*kőszecske*, str. 4), vendar pa sta ta dva para v *Slovarju stare knjižne prekmurščine* povsod sovpadla v *ü* in *ö*. Huda šlamparija je, ker razlikovanje v slovarju, ki ima toliko skupnega z madžarščino, ni upoštevano niti v današnji obliki madžarskega imena *Kőszeg* (Novak 2006: VIII, 190). Za dolgi *ſ* (v pokončnem okolju ſ) je treba pač uporabljati ta znak, ne pokončnega matematičnega znaka za integral, in opuščaj ’ je treba ustrezno prepisati iz starih prekmurskih knjig – resica ' se je razširila šele z rabo računalnikov in je v stari knjižni prekmurščini potvorba. (V zgodovinskih slovarjih se izvirne črke in znaki načeloma molče prepisujejo, odstop od tega načela pa se pojasni v uvodu k slovarju.)

Škoda je, ker niso bile upoštevane zamisli, od katerih je nekatere napovedoval poskusni snopič in ki jih je poudaril France Novak (2005: 407): »Ima pa [načrtovani slovar stare knjižne prekmurščine – PW] nekaj originalnih rešitev: oblikoslovno zaglavje, citate v izvirnem zapisu, avtorske opombe.« Prvega in tretjega zdaj v slovarju ni, navedki pa so le pogojno »v izvirnem zapisu«.

Zbrane podatke v tem slovarju bi bilo treba povezati z različnih stališč, žal pa je njegovim sestavljalcem tu povsem spodletelo. Na to slovarsko gradivo lahko uporabnik pogleda recimo s stališča osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Če želimo najti besedo ali besede, ki pomenijo npr. ‘zdravnik’, imamo na razpolago nekaj možnih postopkov. (1) Trenutno lahko pač na slepo srečo poskusimo, ali je ta beseda zapisana v slovarju na ustreznem mestu: ni. To pomeni, da je v stari knjižni prekmurščini sploh ni bilo, in sicer (a) niti kot leksema (b) niti kot pomenke – slednje je sicer manj verjetno, a vendar ne neverjetno. (2) Če verjamemo, da beseda je v slovarju, pregledamo celoten slovar, in sicer dele slovarskega besedila z osrednjeslovenskimi knjižnimi ustreznicami, ki so zapisane ležeče. Ta postopek je časovno skrajno potraten in lahko da rezultat, ni pa nujno, da ga: uporabnik se lahko zmoti ali pa obupa, ker ne verjame, da bo sploh kaj našel. (3) Kot ljudje knjige uporabimo enega od virov za slovar, in sicer prevod Nove zaveze Svetega pisma Štefana Küzmiča iz leta 1771. V konkordanci Svetega pisma najdemo zapisano, kje v Novi zavezi se pojavi zveza z besedo zdravnik: Matejev evangelij, 9. poglavje, 12. vrstica: »Ne potrebujejo zdravnika zdravi, ampak bolni.« V Küzmičevem prevodu: »ne potrebűjo ti zdravi vrácsa; nego ti beté’zni.« Iskana beseda je torej *vráč*. Toda pri tem iskanju ni pomagal slovar. Kaj pa, če besede

ni niti v Svetem pismu? (4) Poskusim lahko tudi tako, da po telefonu pokličem teto v Mursko Soboto, ki morda prekmurski izraz za 'zdravnik' pozna, ampak tudi v tem primeru je slovar odveč. – Daleč najboljša rešitev te zadrege je bila v rokah slovaropiscev: v sami glavnini slovarja (slabše je v dodatku, ker mora uporabnik potem v manj srečnem primeru iskati dvakrat) bi moralo biti navedeno tudi kazalčno geslo z osrednjeslovensko knjižno iztočnico *zdravnik*, v njem pa bi morala biti navedena prekmurska gesla, v katerih o ustrezni pomenki izvemo kaj več (ob besedi *vráč* sem sam v slovarju slučajno našel še sopomenki *pádar* in *vráčitel*). – Besede *zloč* 'razred' v slovarju ni, čeprav se pojavlja celo v naslovu izpisane knjige Janoša Kardoša *Nôve knige cstenyá za vesznícski sôl drügi zlôcs* iz leta 1870 (Novak 2006: VIII; Škafar 1978: 45 ima *drűgi* namesto *drügi*).

9 V prekmurskih narečnih slovarjih vključno s *Slovarjem stare knjižne prekmurščine* so iztočnice nepoknjižene (s stališča osrednjeslovenskega knjižnega jezika); hvalevredna izjema je knjiga s slovarji lončarskega in kmetijskega izrazja ter prekmurskih toponimov Mihaele Koletnik (2008). Dosegljivi narečni slovarji dokumentirajo prekmursko knjižnojezikovno prizadevanje na skrajnem slovenskem vzhodu (sploh zgodovinski slovar stare knjižne prekmurščine), tako kot še na marsikaterem drugem zemljepisnem in terminološkem področju slovenskega jezika pa bo treba z natančnejšimi raziskavami tudi za prekmursko narečje natančneje ugotoviti in slovarsko zajeti razširjenost in živost besed in besednih zvez. Zapisovalci, dialektologi in narečni slovaropisci imajo, kot vidimo, vendarle vzeti v roke marsikaj gradivskega, slovaropisno raven pa bo dobro še ustrezno nadgraditi.

LITERATURA

BAJZEK LUKÁC, Marija, 1994: Krátki návuk vogrszkoga jezika. V: *Košič in njegov čas: zbornik razprav o Jožefu Košiču*, ur. Zinka Zorko – Marija Bajzek – Stjepan Lukač, Budimpešta: Košičev sklad, 1994.

– – 2005: Prekmurščina v slovarjih. V: *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost: zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja*, ur. Jože Vugrinec, Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2005, 394–400.

DRAVEC, Josip, 1957: *Glasbena folklora Prekmurja: pesmi.* Ljubljana: SAZU, 1957 (Dela razreda za filološke in literarne vede 11 = Inštitut za slovensko narodopisje 2).

FTIČAR, Jože, 2004: *Za nápršnjek vedríne* I. Murska Sobota: Stopinje – Odranci: Kulturno društvo Osem src, 2004.

KOLETNIK, Mihaela, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave.* Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2008 (Zora 60).

KOŠIČ, Jožef ,1992: *Življenje Slovencev med Muro in Rabo: izbor del.* Budimpešta, 1992.

KOZAR, Marija, 1996: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem = A Magyarországi Szlovének néprajzi szótára*, Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem – Szombathely: Savaria Múzeum, 1996.

KRAJCAR, Karel, 1996: *Kralič pa Lejpa Vida: slovenske pravljice in povedke iz Porabja.* Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi 13).

KUZMIČ, Franc, 1999: *Bibliografija prekmurskih tiskov 1920 – 1998.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MUKIČ, Francek, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar.* Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

MUKIČ, Francek, KOZAR, Marija, 1982: *Slovensko Porabje*, Celje: Mohorjeva družba (Naši kraji 5).

NARAT, Jožica, 2005: Cafove prekmurske besede v Pleteršniku. V: *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost: zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja,* ur. Jože Vugrinec. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 99–129.

– – 2007: Slovar stare knjižne prekmurščine. *Slavistična revija* 55/4, 681–686.

NOVAK, Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva.* Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

– – 1988: *Slovar stare knjižne prekmurščine: poskusni snopič*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik.

– – (ur.), 1997: *Martjanska pesmarica.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.

– –2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Slovarji).

NOVAK, Franc, 1985: *Slovar beltinskega prekmurskega govora.* Dopolnil in uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba, 1985.

– – 1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora.* 2., popravljena in dopolnjena izdaja, priredil in uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996 (Panonika).

– – 2005: O rokopisnem slovarju stare knjižne prekmurščine Vilka Novaka. V: *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost: zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja*, ur. Jože Vugrinec. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 401–410.

REŠEK, Dušan, 1990: *Strijc so strino: šaljive in erotične ljudske pesmi iz Prekmurja.* Murska Sobota: Pomurska založba (Panonika).

– – 1995: *Brezglavjeki: zgodbe iz Prekmurja*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi 9).

ŠEBJANIČ, Franc, 1979: *Slovenski obrednik Mihaela Bakoša.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1979.

ŠKAFAR, Ivan, 1978: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919.* Ljubljana: SAZU, (Biblioteka 6).

TERSEGLAV, Marko, 1989: *Porabska pesmarica.* Budimpešta: Tankönyvkiadó, 1989 (Donava).

WEISS, Peter, 1998: Trije narečni slovarji. *Jezikoslovni zapiski* 4, 189–196.

Danila Zuljan Kumar
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici

Jezikovno preklapljanje v jeziku v stiku

Prispevek analizira jezikovno (govorno) vedenje dveh dvojezičnih govorcev, ki sta rojena v Italiji v jezikovno mešanem zakonu (slovensko-italijanski in slovensko-furlanski), najprej sta obiskovala slovenske šole, eden od njuju potem še italijansko univerzo. Eden je poročen s Slovenko, drugi z Italijanko, oba pa sta se za stalno preselila v Slovenijo, kjer njuni otroci obiskujejo vrtec in šolo. To je na Goriškem razmeroma nov pojav, saj so se v preteklosti tovrstne družine večinoma za stalno naselile v Italiji. Pojav je pravzaprav dvostranski: tudi družine iz Slovenije se naseljujejo v Italiji. Govorcema se je bilo najtežje jezikovno prilagoditi v slovenski strokovni oz. žargonski terminologiji, ki sta jo začela spoznavati šele po preselitvi. Težko se jima je bilo prilagoditi tudi podnapisom pri gledanju filmov.

1 SOCIOLINGIVSTIČNI UVOD

V prispevku bomo podali kratko študijo dveh od rojstva dvojezičnih govorcev. S pomočjo besedilnih izsekov iz sicer daljšega pogovora z njima in njunima ženama bomo poskusili prikazati govorne navade dveh mladih dvojezičnih govorcev, rojenih v Italiji, ki sta se odločila za življenje v Sloveniji. Zanimal nas bo način komunikacije v njuni primarni ter zdajšnji družini, kako svoj govor prilagajata različnim govornim položajem in kako se je njun govor spremenil, odkar živita v enojezičnem slovenskem okolju. Pri snemanju smo uporabili metodo vodenega pogovora, pri analizi diskurza pa metodo interakcijske sociolingvistične analize: vprašanja smo usmerili na sociolingvistično opazovanje dvojezičnega govorca (spreminjanje govornega vedenja glede na govorni položaj, sogovorca/e, temo diskurza ipd.).[1]

[1] Več o tej metodi opazovanja govorca glej v Cameron (2004).

1.1 Prvi govorec[2]

Prvi govorec, Andrej, je doma iz Števerjana (Občina Števerjan v Brdih, Italija), v Gorici je zaključil vse svoje šolanje v slovenskem jeziku od vrtca do srednje šole. Zaposlen je kot računovodja v slovenski ustanovi v Gorici v Italiji. Oče je po rodu Slovenec iz Beneške Slovenije, mama je Furlanka. V družini so se pogovarjali italijansko, ko sta bila z očetom v slovenski družbi pa slovensko. Žena je Slovenka iz Nove Gorice, kjer zdaj živita skupaj s hčerko Nino, v času snemanja pogovora staro dvajset mesecev. Žena Mojca je učiteljica, zaposlena v Solkanu, čeprav zna italijansko, z Andrejem doma govorita slovensko. Hčerka obiskuje vrtec v Novi Gorici, z babico po očetovi strani govori italijansko.[3]

Na vprašanje, kako je potekala komunikacija v primarni družini ter od česa je odvisno, ali z očetom govori en ali drugi jezik, odgovarja Andrej takole:

[1]
D: Čaki, ti ti s tvojo mamo govoriš italijansko al furlansko?[4]
A: Taljansko.
D: In s tatom slovensko?
A: Tudi s tatom taljansko. Če sva sama, taljansko, če sva v slovenski klapi slovensko.
D: Ma od česa je odvisno, kdaj govoriš z očetom slovensko?
A: Doma smo vedno govorili taljansko z mamo. Tudi z očetom italijansko. Pri mizi smo govorili samo italijansko, ker če bi rekel pri mizi, mama, daj mi en kosa kruha, bi ne dobil nič (smeh), alora je blo treba govorit taljansko.
A: In s tatom?
A: S tatom, tudi, smo govoril taljansko, smo govorili taljansko, se navadiš, ne vem, in potem je težko menjat. Pero, če bi bil tukaj (v družbi, ki govori slovensko – op. D. Z. K.) moj tata, bi govorili slovensko, razumeš.

---

[2] Obema govorcema ter njunima ženama se lepo zahvaljujem za sodelovanje.

[3] V tej starosti Nina že ločuje med jezikoma, in sicer tako, da njuno rabo veže na določene osebe. Tako na vprašanje, kaj je spekla nona, odgovarja pane, na vprašanje, kaj sta videli z nono na sprehodu, odgovarja uccellini 'ptički', kaj je jedla pri noni za zajtrk, pa cereali. Na njeno ločevanje med jezikoma kaže tudi dejstvo, da italijanske besede v slovenščini uporablja citatno, čeprav sicer besede v izrekih že pregiba (npr. je zmanjkalo čočolinota 'čokolina', (hočem k) Nataši , Koga ni doma? Miheca.).

[4] Zgledi so zapisani v zelo poenostavljeni fonetični transkripciji, govorci smo uporabljali različico slovenskega pokrajinskega pogovornega jezika, pri čemer pri Aleksandru lahko zasledimo značilnosti notranjskega narečja, kot se govori v Trstu, pri Andreju pa značilnosti briškega narečja. Jezikovnih preklopov v knjižno italijanščino (knj. it.) zaradi lažje berljivosti ne navajamo v fonetični transkripciji. Jezikovne preklope v goriško in tržaško italijanščino (goriš. in tržaš. it.) navajamo v oglatih oklepajih, na enak način navajamo tudi izposojenke v različici slovenščine, ki se govori na Goriškem v Italiji (goriš. slov.).

1.2 Drugi govorec

Drugi govorec Aleksander je rojen v Trstu, kjer je zaključil vse šolanje od vrtca do srednje šole v slovenščini, glasbeni konservatorij v Trstu pa v italijanščini. Zaposlen je kot profesor glasbe v Novi Gorici. Oba starša sta Slovenca, živeča v Trstu. Doma je z mamo govoril italijansko, z očetom pa slovensko. Žena Clara je Italijanka iz Gorice, ki pred poroko slovensko ni znala, se je je pa pozneje dobro naučila. Enako kot Aleksander dela v Sloveniji kot profesorica glasbe, diplomirala je tudi iz filozofije. Oba sta končala še podiplomski študij glasbe. Živita v Brdih v Sloveniji, doma med seboj komunicirata v slovenščini, pri čemer z otrokoma (Serena je stara osem let, Samuel pa pet) govorita vsak v svojem maternem jeziku. Otroka obiskujeta slovenski vrtec in osnovno šolo na Dobrovem v Brdih.

Aleksander nam v naslednjih besedilnih izsekih pripoveduje o tem, kako je potekala komunikacija v njegovi primarni družini, kako je začel z ženo Italijanko govoriti doma slovensko, čeprav se je tudi njemu samemu laže izražati v italijanščini [2], in kako se pogovarjata med seboj otroka [3].

[2]
AL: Z mamo govorim italijansko, z očetom slovensko, ker so se tako odločli, ker so živeli v Trstu, mama da bo govorila italijansko in oče slovensko.
D: Kako pa onadva med sabo?
AL: Onadva med sabo samo dialekt. Starša govorita med sabo italijansko, no, dialekt, trieštin, tržaški …
D: Kako si pa začel z ženo slovensko?
AL: Ma, začel. Ne, jaz sem reku, bašta, zadost, jaz sem naveličan govort samo italjansko, zato ker sem... Zato, ker če se pogovarjamo samo v enem jeziku, je težko oz. meni je težko, zato, ker sem se zavedal to, da jaz kot zamejc, je vse odvisno od okolja, kjer sem. Če sem v italjanskem okolju, mi zalaufa boljše italijanščina, ne, in slovenščina že tako malo zaostaja, ne. Če si v slovenskem okolju, obratno, ne, ti bolj zalaufa slovenščina. Ma meni osebno je, recimo dosti lažja italjanščina, ne.

[3]
D: Ma to, da moraš cel cajt prehajat med jeziki, je to težko al se navadiš tega?
AL: Odvisno od osebe, ne. Na primer za Samuela in Sereno, jaz jih spodbujam, da se pogovarjajo v obeh jezikih. Če slišiš preveč slovensko, ma dejte malo po italijansko.

Stalno naseljevanje mladih dvojezičnih slovensko-italijanskih družin v Sloveniji je na Goriškem razmeroma nov pojav – v prispevku bomo namenili nekaj pozornosti tudi temu, kako sta govorca spremenila svoje govorne navade, odkar živita v slovenskem jezikovnem okolju –, v preteklosti so se tovrstne družine zaradi boljših ekonomskih

razmer naseljevale v Italiji. Pojav je pravzaprav dvostranski; tudi družine iz Slovenije se zaradi nekoliko cenejših stanovanj v Gorici v zadnjem času naseljujejo tja.

2 DVOJEZIČNI GOVOREC

Dvojezični govorec je tisti govorec, ki je sposoben komunicirati v dveh jezikih, pri čemer je stopnja obvladovanja enega ali drugega jezika pri posameznem govorcu lahko zelo različna. Pri dvojezičnih govorcih, ki oba jezika obvladajo do dokaj visoke stopnje, je izbira enega od obeh jezikov v določenem govornem položaju odvisna od več dejavnikov. Ti se razlikujejo glede na to, ali gre za dvojezično skupnost ali le dvojezičnega posameznika. Dejavniki, ki vplivajo na rabo enega od obeh jezikov pri dvojezični skupnosti so naslednji (Weinreich 1979: 4):

1. odnos skupnosti do obeh (vseh) (dia)sistemov v stiku (stereotipen ali poseben);[5]
2. velikost dvojezične skupine in njena socialna in kulturna homogenost ali različnost;[6]
3. demografski podatki;[7]

---

[5] Med izrazite primere stereotipno neenakega odnosa med slovenščino in italijanščino lahko štejemo komunikacijo v trgovini na tej in na oni strani meje. V trgovinah v Gorici nekateri trgovci (povečini slovenskega rodu) govorijo slovensko. Čisto drugačen je položaj v Palmanovi, kjer govorijo izključno italijansko kljub množici slovenskih kupcev. Ponekod je na reklamnih plakatih videti hrvaščino, slovenščine pa še nisem nikjer zasledila. Na tej strani meje je položaj obrnjen: večina Slovencev ob meji bolj ali manj zna italijansko. Prijatelj Italijan me je celo vprašal, kako in predvsem zakaj naj se nauči slovensko, če ljudje v trgovini ali na ulici, brž ko ugotovijo, odkod prihaja, začnejo govoriti italijansko. Vendar se zdi, da gre pri tem v enaki meri za vprašanje jezikovne zvestobe Slovencev do slovenščine oziroma njihove zavesti jezikovne in kulturne identitete kot za dominanten odnos Italijanov do nje. Javno kazanje zvestobe svojemu jeziku pomeni skrajno desničarsko usmerjenim Italijanom izzivanje. Pred časom sem na mejnem prehodu Plešivo v Brdih ob vprašanju obmejnega stražnika, če imam kaj za prijaviti, po slovensko odvrnila, da ga ne razumem. Vprašal me je, zakaj ne govorim italijansko, če živim ob meji. V angleščini sem mu odgovorila, da mora kot uradna oseba na slovensko-italijanskem mejnem prehodu znati tudi slovensko. Italijanski obmejni stražniki, zaposleni na slovensko-italijanski meji, so namreč imeli v Gorici kratke tečaje slovenščine. Kot odgovor mi je ukazal izstopiti. Opravil je podroben pregled avtomobila. To je trajalo celo uro in pol med stalnim prehajanjem mojih sovaščanov, kar je bil tudi stražnikov namen: osramotiti me pred mojimi ljudmi.

[6] Pred časom sem imela za nalogo izpolniti vprašalnico Slovenskega lingvističnega atlasa v Mirniku (v zahodnem delu italijanskih Brd). Do konca 2. svetovne vojne je ta vas imela slovenskega duhovnika in polovico slovenskega prebivalstva. Leta 2006 sem s težavo našla informatorja, ki je bil pripravljen odgovarjati v slovenščini. V pogovoru se je izkazalo, da veliko avtohtonih starejših prebivalcev zna slovensko, vendar se ne opredeljujejo za Slovence.

[7] Sem lahko štejemo primere porok slovenskih fantov iz zamejstva s Furlankami. V preteklosti so, recimo, vsi otroci s Plešivega govorili slovensko, četudi je bila mati Furlanka, ki se jezika svojega moža ni naučila, toda družina se je vseeno štela za slovensko. Drugačen podatek velja za Golo

4. odnos večinske skupnosti do kulture in kulturne dediščine posameznega jezika v stiku;
5. stopnja tolerance do mešanja jezikov;[8]
6. odnos enojezične skupine do manjšinske jezikovne skupnosti oz. do jezikovne skupnosti v stiku.[9]

Dejavniki, ki vplivajo na rabo enega od obeh jezikov pri dvojezičnem posamezniku, so naslednji (Wenreich 1979: 4, Titone 1977: 143):

1. posameznikova sposobnost verbalnega in pisnega izražanja;
2. njegovo relativno poznavanje obeh jezikov v stiku, kar vključuje sposobnost fonetičnega razločevanja, sprejetja drugačnega naglasa, prilagajanja ortografiji drugega jezika ipd.;
3. njegovo poznavanje zvrstnosti posameznega jezika;
4. vezanost enega ali drugega jezika na osebo ali govorni položaj;
5. njegov odnos do posameznega jezika v stiku.

Brdo, kjer so se, po pripovedovanju informatorja, celo slovenski otroci z otroki iz mešanih družin pogovarjali furlansko, kar pomeni, da so se mešane družine hitro pofurlanile. Vendar je potrebno upoštevati drugačno demografsko danost Golega Brda. Tam je bilo zaradi geografskih ovir (hribovje) med vasjo in ostalim slovenskim ozemljem in zaradi odprtosti proti Furlaniji veliko več porok slovenskih fantov s Furlankami.

[8] Večina staršev nima bojazni pred tem, da bi njihov otrok oba jezika mešal. Obstajajo pa tudi slovenske družine v italijanskem delu Brd, ki želijo svojega otroka »zavarovati« pred mešanjem med jezikoma. To naj bi mu po njihovem mnenju škodovalo pri nadaljnjem šolanju v italijanskem jeziku (iz italijanskega dela Brd, ki so izrazito kmetijsko usmerjena, se veliko otrok šola na znani italijanski čedajski srednji kmetijski šoli). Vendar se taki starši navadno sami izločijo iz slovenske skupnosti. Take družine tudi ne obiskujejo slovenske maše pri Subidi, ampak italijansko v Krminu. Na drugi strani poznam več primerov italijanskih oziroma furlanskih staršev, ki pošiljajo svoje otroke v dvojezični vrtec in šolo ali na tečaje slovenskega jezika. Sama sem na jezikovni šoli Wall Street v Gorici poučevala dve deklici. Prva, Anna, je bila v času najinega srečevanja stara pet let in pol. Tretje leto je obiskovala dvojezični vrtec. Govorila je že dokaj tekočo slovenščino, čeprav njena starša, Furlana, nista znala niti besede slovensko, vendar se jima je zdelo pomembno, da njun otrok zna jezik okolice. Druga, Annalisa, ki je bila v času najinega srečevanja stara dvanajst let, hodila je sicer v italijansko šolo, na Wall Streetu pa se je že več let učila slovensko. Babica po materini strani je bila Slovenka, z njo se je slovensko tudi pogovarjala, v družini pa so govorili le italijansko. Starša sta želela, da se deklica nauči slovensko predvsem zaradi morebitnega širjenja družinskega podjetja na vzhod. Oče je takrat navezoval stike z Rusi, svojo dejavnost je v prihodnosti želel razširiti v Slovenijo.

[9] Ignoranca do manjšinskega jezika ali do jezika v stiku je za pripadnika te jezikovne skupnosti boleča, še posebej, če se pojavi v družini. Pri obiranju grozdja smo se nečakinje in tete pogovarjale slovensko. Med nami je bil tudi sin sestrične (takrat v najstniških letih), ki slovensko ni znal (mati Slovenka, oče Furlan). Ker nas ni razumel, je svojo mamo ves čas gnjavil, naj mu prevaja, dokler to ni postalo tako moteče, da mu je ena od tet odvrnila, naj se vendar nauči slovensko. Vpričo vsega slovenskega sorodstva ji je zabrusil: »Sloveno non mi interessa.« Ta izjava kaže na odnos (velikega) dela italijanske populacije do slovenskega jezika.

Na primerih iz pogovora je videti, kako ti dejavniki vplivajo na izbiro jezika pri obravnavanih govorcih. Po njunem mnenju na izbiro enega od obeh jezikov ne vpliva toliko sposobnost verbalnega izražanja na sploh, ampak to, na katerem področju življenja je govorcu v enem od jezikov lažje razmišljati, zato smo vprašanji najprej usmerili na dve področji, na katerih razmišljanje in izjavljanje odraslega človeka poteka brez večjega mentalnega napora. Prvo področje je računanje, ki praviloma pri odraslem človeku poteka dokaj mehanično, zanj ni potreben velik miselni napor, drugo je preklinjanje kot čustvena reakcija.

Zgled [4] kaže, da je pri Aleksandru računanje odvisno od tega, v katerem jezikovnem okolju se nahaja – poštevanko vedno računa v slovenščini, ker se jo je v tem jeziku naučil, Andrej pa lažje računa v italijanščini, kar po njegovih besedah velja tudi za njegove sodelavce, ki so Slovenci, ker, kot pravi, »prej, ku jast v glavi obrnem številke po slovensko, že zračunam«.[10]

[4]
D: Kako računaš poštevanko?
A: Miselno, kako računaš, kadar si sam?
AL: Ma odkar so mi rekli, da ponavadi šteješ v maternem jeziku, ne, se trudim, da bi v obeh jezikih, ne.
D: Ma recimo, da ne razmišljaš.
AL: Ma recimo, če je račun pet krat šest, slovensko, ker sem se tako naučil, poštevanka. Drugače, odvisno od konteksta, v katerem sem. Če je delovni kontekst slovenski, računam po slovensko. Če pa je kakšen italijanski kontekst, po italijansko.

Zgled [5] kaže, da oba govorca podzavestno uporabljata italijanske kletvice, eden od vzrokov za to je, kot pravi Aleksander, »ker Slovenci nimamo pisanega repertoarja teh«, drugi vzrok pa v tem, pa se na Primorskem uporabljajo pretežno iz italijanščine in furlanščine prevzete kletvice.

[5]
D: Ti, kako pa preklinjaš?
C: Kaj pomeni?
A: Bestemia.
AL: Haha, dio can, cavoli, porka vacca, kak jebenti pride vmes. Ma, ma, Slovenci nimamo pisanega repertoarja, ne, teh ...
D: Andrej je rekel včeraj, kako si že rekel?
A: Fan culo Če se močno razjezim, mi pride ven v italjanščini mene, mislim, tisto [inštintivo],[11] ki ti pride ven direktno, ne ...

[10] Tu je Andrej mislil na obrnjeno zaporedje izgovora enic in desetic v slovenščini.
[11] Izposojenka, ki se govori v goriš. in tržaš. slov., ne pa tudi v pokrajinski različici v Sloveniji.

Zgled [6] prikazuje nepoznavanje fonetičnega razločevanja med jezikoma. Andrej je uporabil fonetično interferenco pri besedi herpes, kar je pri prijateljih izzivalo smeh.

[6]
A: Kadar sem pəršu v plac, ne, s Frankotom, Mojcu, vsakikrat, kə sem reku en stavek, je bil smeh, na primer, ne, tuə je prav eklatantno, ne, bi se reklo, ne, alora Taljani ne rabijo h-ja, ne. Alora, če jaz rečem tisto herpes, o, imaš erpes, po taljansko direktno, ne, hohoho, herpes, ki erpes, ne, ma pole se naučiš, zdaj rečem tudi jaz herpes, ne.
D: Ma rečeš zato, da se ti ne bodo smejali?
A: Ne, ne, se naučiš, padeš v štos.

Aleksander je nekoč izzval smeh, ko je med slovenskimi prijatelji besedo piknik naglasil po italijansko, pri čemer sam sploh ni vedel, kaj je sprožilo humor.

[7]
AL: Jaz pa se spomnim za štos, ko sem dirigiral orkester šolski, ne, in sem rekel, fantje, prihodnji teden za konec šolskega leta, smo... organizirali piknìk, vsi v momentu v smeh, ne. Angleško je piknìk. Hočem reč,... Ma tudi niti ne veš, kaj...

Eden od ključnih dejavnikov, ki vplivajo na izbiro jezika v komunikaciji dvojezične osebe, je vezanost jezika na osebo. Aleksander je bil vse življenje navajen z mamo, sicer Slovenko, govoriti italijansko,[12] enkrat pa se je odločil poskusiti govoriti slovensko [8], kar se je po besedah obeh sogovorcev izkazalo za zelo težko, ker se, po Andrejevih besedah, »navadiš govoriti v enem jeziku«.

[8]
AL: Jaz sem naredil en eksperiment, sem uspel govorit tudi z mojo mamo dve leti od tega slovensko, ma je na muka, veš, se ti zdi, kot da greš proti naravi, ne nekaj takega. Se moraš prav posilt. Sem prau mogu razmislit: sem Slovenc, moja mama je Slovenka, ne, in moramo govorit slovensko.
D: Kako si povedal mami, da je žena noseča?
AL: Be, vedno po italjansko. Ko so take zadeve intimne, srčne, prešaltaš vsekakor na tisti jezik, ki ti je najbliže.

[12] Njegovi materi je komunikacija v italijanščini bližja kot v slovenščini, ker je bila kot otrok iztrgana iz slovenskega okolja. »AL: /../ ona ima drugo štorijo, zato ker je je bila deportirana med vojno v Nemčijo. Tako da je bla majhna, je pozabila slovenščino, tako da v tistem času, ko bi mogu v materinskem jeziku razvit tiste abstraktne pojme, jih ni razvila. Ona jih je razvila potem v nemščini al pa italijanščini, kasneje, ne. Tako da zdaj se trudim govorit slovensko, samo če je treba kaj bolj intimnega, tako bolj tako, ne zmore ona.«

V naslednjem zgledu se Andrej razgovori o tem, kako ga je zmotilo, da se je v slovenskem jezikovnem okolju raba prevzetih besed iz slengovske zvrsti preselila celo v formalni govorni položaj (npr. v službo), hkrati pa so nekatere besede, ki jih sam in dvojezično okolje, v katerem je zrasel, uporablja, v slovenskem okolju ali zaznamovane kot starinske ali celo neznane.

[9]
D: Andrej, zadnjič si mi reku, da v bistvu odkar si prišel v Slovenijo, ne govoriš več stisnit, da govoriš sprintat.
A: Ja, ja, prej sem bil vajen, je bilo stampare, stisnit.
C: Ja, namesto s š.
A: Š štampa, ne, pero, kadar smo bli v šoli, ne, je blo stisnit, ne. Ona (Mojca – op. D. Z. K.) se je smejala večkrat nekaterim besedam našim, ki so rekli, da so s pamtiveka, pero, mi jih porabmo. Ne vem, zdaj mi ne pade na pamet niti ena. Ne vem, je blo en par besed, ki sem prašal njo, kako, o, ma to je kar neki. [...] Lej, ki mi ne pride gor zdaj... Ma so slovenske besede, ne, ker pole sem šel z ihte, ne čem rečt, pizdarija, ni riəs, ne, grem pogledat, ne, in v tistin jkskz (smeh), kako se kliče slovar, ne slovar
AL: SSKJ. (smeh)
A: in je notri, ne, in je slovenska beseda normalna, ni starinska, samo ni v rabi pri vas, ne, ki, in fatti, vse, sprintam, ne, fotka, ki ni slika, je fotka, ne, razumeš, je vse tako postalo oramai, tudi, več že ku v pogovornem jeziku, že med, ne vem, kak šef reče sprinti, ne, ni več tisto, da rečeš samo mularija, ne.
D: In kako rečeš ti?
A: Štampiəri. (smeh)
AL: Ma po domače bi reku štampiəraj, štampiəraj mi to, štampiəraj mi uno. Če ne, zdaj je treba natisni mi al pa printaj mi, ma printaj mi mi ni všeč.

Govorec jasno pokaže občutljivost za jezikovno rabo in se zaveda interferenc v jezikovni zvrsti (slengovske besede v knjižnem jeziku), ki ga motijo, hkrati pa v govoru ves čas preklaplja iz jezika v jezik, tudi znotraj izrekov, zato nas bo zanimalo, kako delujejo mehanizmi jezikovnega preklapljanja in kaj sproža preklope.

3 JEZIKOVNO PREKLAPLJANJE[13]

Termin se nanaša na izmenično rabo dveh ali več jezikov v istem diskurzu. Gumperz ga definira kot sopostavljanje izrekov, ki pripadajo dvema različnima slovničnima sistemoma, znotraj istega diskurza (Gumperz 1992: 81). Zlasti pogosto je v spontani konverzaciji med dvema ali več dvo- ali večjezičnimi govorci v večjezičnih skupnostih ali družinah.[14] Preklapljanje ima lahko različne oblike: govorec lahko preklopi pri posamezni besedi ali besedni zvezi, enem izreku ali celem nizu izrekov. Obstaja več razlogov, ki privedejo do jezikovnega preklapljanja (Crystal 2006: 414 in Gumperz 1992: 63):

Govorec uporabi jezikovni preklop kot izraz solidarnosti ali spoštovanja do določene socialne, narodnostne, jezikovne ali katere druge skupnosti. Sem sodi vsakoletni velikonočni pozdrav papeža v več kot 150 različnih jezikih.

Dvo- ali večjezična govorca preklopita v drug jezik takrat, ko želita druge izključiti iz pogovora oz. želita, da ju drugi ne razumejo (na primer v dvigalu). Primer je slovenska družina, ki sicer živi v Južni Ameriki, vendar pogosto prihaja na obisk v Slovenijo, in katere starša pri grajanju otrok in medsebojnem prerekanju preklopita na španščino.

Če dvojezična govorca pri komuniciranju navadno uporabljata jezik A, je lahko funkcija preklopa v jezik B doseči poseben učinek, npr. poudariti pomen povedanega,[15] posredovati pomensko pomembne informacije, doseči humorni učinek ali, kot se je izrazil Aleksander, »da ustvariš posebno vzdušje«. Na vprašanje, kaj sproži jezikovni preklop, odgovarja:

> [10]
> AL: Ma ne vem. Sam ne bi vedu. V smislu, se zgodi, kaj, se zgodi, da ti je lažje, v tistem trenutku se izrazit v enem jeziku kot v drugem, se dogaja, ne, in med med zamejci se pogosto zgodi, da se magari pogovarjaš 70 procentov po slovensko in potem hočeš povedat en stavek na en določen način in rečeš v italijanščini. To se pogosto dogaja, vsaj med mojimi prijatelji.

---

[13] Širši in natančnejši pojem bi bil kodno preklapljanje, ker je pri tem jezikovnem pojavu mišljeno preklapljanje iz sistema v sistem (torej lahko tudi med posameznimi zvrstmi znotraj istega jezika). Ker pa gre v našem primeru dejansko za preklapljanje med dvema jezikoma, uporabljamo pojem jezikovno preklapljanje.

[14] Zdomci, jezikovne manjšine oz. narodnostna in jezikovna stičišča, kot npr. celotno področje vzdolž slovensko-furlansko-italijanske meje.

[15] Na Primorskem je pri dvojezičnih govorcih tovrsten preklop pogost pojav, še posebej v primerih, ko govorec meni, da bo z uporabo citatne besede najbolj natančno in najhitreje posredoval namen sporočila. Pred kratkim mi je znanec opisoval neko zborovodkinjo in njeno delo s skupino približno takole: »Glej, ne vem, kako naj ti povem. Navdušen sem. Ona je … z eno besedo tremenda« (v tem konteksu je mišljeno kot ‘strašno sposobna ženska’).

D: Ma misliš, da tisti stavek, ki ga češ povedati v italijanščini, več poveš z njim?
AL: Ustvariš eno drugačno vzdušje, zato, ker je vezano verjetno na določene izkušnje in dogodke, al pa če je vezano, ne vem, na enega pisatelja, na en film al kake take zadeve, ki doživljaš na en drugačen način, alora se rajši vežeš na tiste besede v tistem jeziku, zato da vzbudiš paralele.

Kadar se govorec ni sposoben izraziti v jeziku A, preklopi v jezik B. V tem primeru je jezikovni preklop strategija, ki jo uporabi kot sredstvo za nadomestitev svoje zmanjšane jezikovne zmožnosti v jeziku A. Vendar po mnenju naših sogovorcev razlog za preklop ni vedno samo zmanjšana jezikovna zmožnost, ampak tudi druge vrste zmožnosti ali veščin, npr. gledanje filmov s podnapisi. V romanskem svetu je zaradi sinhronizacije filmov sposobnost hkratnega spremljanja filma in podnapisov manjša kot tam, kjer so podnapisi običajni. Kot drugi razlog preklopa Andrej navaja, da mu je metaforika v italijanščini veliko bliže kot v slovenščini. Pri športu italijanski komentator uporablja izraze, ki so zelo povedni, česar, po njegovem mnenju v slovenščini ni oz. je za to »potreben cel spis«.

[11]
A: […] jast na primer, največja težava za mene je bila, ko sem prišel .. kadar sem začel gledat slovensku televizju, ki jaz ne morem gledat istočasno enega filma in brat spodaj, ki piše. To zame je muka. Jaz vedno sem gledal sinhronizirane filme v italijanščini. Zame Claudio Amendola je bil Rambo. (smeh) Vsak filmski igralec ameriški je imel svojega .. ku se reče interpretatore, ku se reče?
AL: Tist, ki da glas ... (prekrivni govor AL, C in D – op. D. Z. K.)
C: Tist, ki interpretira ...
D: Tisti, ki interpretira ...
A: Sylvester Stallone ima enega in Schwartenegger ima drugega. Ne bo nikoli tisti Sylvester Stallone delal Schwarteneggerja. /…/ In potem gledaš televizjo. Ker televizja, daj, bodmo si na jasnem, je tudi tisto, kar ti da največ inputov, kar se tiče besedišča in tako dalje in razviješ tisto besedišče in kadar vidiš, ne vem, moto [dži pi] (GP – op. D. Z. K.), ne, jaz ne bom poslušal, ne vem, kako se kliče … Alešič, jaz ga ne morem slišat, mislim, Guido Meda, kadar ki je tisti taljanski, ma čisto en filing, govori prav po soje, ne, stalno, ne, Franco Bulatto dietro, ne, [žverničato],[16] uporablja take izraze, ki v slovenščini niti nepojemljivi so, [žverničare][17] pomeni e e e iztrgati proč barvo, ne. Alora, Valentino Rossi [ha žverničato] Jorge Lorenzo, kar pomeni, da mu je šel tako blizu, da mu je pretrgal proč barvo, razumeš? Pero, kako boš reku ti ki takega v slovenščini? Končaš stavek, je že

[16] Pog. it.
[17] Knj. it. sverniciare ‘odrgniti barvo’.

končalo tekmovanje, ne. (smeh) Ne, mislim, taljanščina ima veliko izrazov, ki v eni besedi magari poveš en pojem, ki v slovenščini moreš napisat en spis, ne.

Ob strinjanju tudi Aleksander navede svoj primer, vendar poudari svojo izkušnjo z »dolžino« italijanščine [12], potem pa navede še primer [13], pri katerem se mu zdi slovenščina povednejša kot italijanščina.

[12]
AL: Sem šel v trgovino, sem šel iskat anticalcare. (smeh) Nisem znal, kako bom prašal jast ..
A: Anticalcare?
AL: Sredstvo za odstranjevanje vodnega kamna.
A: E, videš. (smeh)
AL: E, ma ni vedno tako. Vsakikrat ko smo prevajali tekste z ravnateljem, italijanščina je vedno daljša.

[13]
AL: Ma, oprosti, je tudi v slovenščini, ki je več izrazov, na primer imaš pet šest izrazov za različne vrste leda, ne, medtem ko v italijanščini imaš samo ghiaccio, je ghiaccio compresso, ghiaccio cosi, ma je je vedno ghiaccio, nimaš več izrazov, razumeš?

Ker sta se govorca odločila za življenje v slovenskem jezikovnem okolju Nove Gorice in Brd (Aleksander živi v Brdih dobrih osem let, Andrej pa v Novi Gorici dve leti in pol), nas je zanimalo, na katerem področju življenja jima je bila jezikovna prilagoditev najtežavnejša. Oba poudarjata, da so jima na začetku največ problemov delali žargonski izrazi ter besedni red.

[14]
D: Si kaj spremenil govor, odkar si tu?
AL: Ma veš kako, jaz sem bil slab v domačem izražanju že doma. Sem zelo premenil.
C: Se spomniš na začetku, Tatjana se ti je vedno smejala. Ko ti je delal kašən intervju, se ti je smejala.
AL: Jaz počasi se se ... tako, se moram privadit na na slovenski knjižni jezik kot izrazoslovje in besedni red posebno, ne, ker besedni red je tisto, kar je najbolj zajebano.
Ne vem, enkrat me je bilo sram, ma zdaj, ker vidim, da tudi so ... tudi tukaj Slovenci iz Slovenije, da so tut nekateri, ki se slabše izražajo (smeh), ki se izražajo slabše ku jaz ... (smeh)

[15]
A: Italijansko izrazoslovje mi je teklo bolj kot slovensko, ker v zamejstvu, če smo prav rečt, tehnična terminologija je taljanska, ker jaz nisem slišal ... ne boš slišal nobenga fanta,

sem očistil uplinjač, sem pucu [karburator],[18] ne, res, (smeh), sem menjal [kandele],[19] sem menjal svečke. [...]
AL: Veš, kaj je največji problem? Ko sem mogu it v slovensko železnino, nisem znal, kaj prašat. Mi daš cacciavite? Mi daš, kaj? Eno [...] Jaz nisem znal tolmačit, kako se reče cacciavite po slovensko
A: Ma tudi [bulon].[20]
AL: Tudi [bulon], matica [...].

Govorca uporabljata jezikovne interference na vseh jezikovnih ravninah, analiza posameznih vrst interferenc bi tako presegla prostorski okvir prispevka, zato se v nadaljevanju posvečam le eni vrsti, in sicer skritim interferencam.

4 POJEM JEZIKOVNE INTERFERENCE

Jezikovno interferenco definiramo kot sprejem jezikovne prvine iz jezikovnega sistema A v jezikovni sistem B, pri čemer ne gre le za preprosto dodajanje tujih jezikovnih vzorcev, ampak za preureditev razločevalnih lastnosti jezikovnega sistema B, saj vsako dodajanje ali odvzem jezikovnih prvin v sistemu pogojuje ponovno določitev njegovih razločevalnih lastnosti (Vogt, v Weinreich 1979: 1). Ločimo več vrst interferenc: 1. leksikalno – prevzemanje leksemov; 2. semantično – prenos pomena zaradi medjezikovne identifikacije s tujim modelom; 3. morfološko – prenos vezanih morfemov; 4. fonološko – prevzemajo se fonemi ali glasovi iz drugega jezika; 5. prozodično – prenos naglasa ali intonacije; 6. skladenjsko – prenos skladenjskih pravil ter 7. ortografsko – prenos grafemov (Sočanac 2004: 32–33).

Ohlapnejša je delitev na vidne in skrite interference. Skrite interference ne vključujejo nobenega vidnega prenosa v smislu leksikalnih ali morfoloških interferenc (na primer prevzem furlanskega večalnega besedotvornega obrazila -on v primorskih govorih: mačkon, praščon, packon), ampak gre za posnemanje pomena ali strukture iz jezika A z jezikovnimi sredstvi jezika B. Tovrstne interference, ki jih imenujemo tudi kalki,[21] postopek, pri katerem z jezikovnimi sredstvi lastnega jezika posnemamo pomen neke besede ali strukture oz. njeno zgradbo v tujem jeziku, pa kalkiranje, spadajo med t. i. pomenske in skladenjske premike. Pomenski in skladenjski premiki niso že sami po sebi jezikovne interference. Jezikovna interferenca vključuje jezikovni prevzem, nov

[18] Izposojenka v goriš. in tržaš. slov., knj. it. carburatore.
[19] Izposojenka v goriš in tržaš. slov.
[20] Izposojenka v goriš. in tržaš. it., furl. bulòn, knj. it. bullone.
[21] Na zelo poveden način je take vrste interference označil znani italijanski jezikoslovec G. I. Ascoli že leta 1883, ko je kalke iz nemščine v alpskih romanskih govorih označil kot »materia romana, spirito tedesco« (Skubic 1990: 4).

pomen in/ali nova struktura (različna od pomena ali strukture v nekem nadsistemu; npr. v razmerju krajevni govor : narečje oz. narečje : knjižni jezik) pa lahko vznikneta že v jeziku (sistemu) samem. V vasi Vedrijan v Brdih je vezava glagola s predmetom v tožilniku, med tem ko v knjižnem jeziku glagol zahteva dajalniško vezavo: 'oni so nas ‘nam’ kuhali. Gre za skladenjski premik, ki pa ni skladenjska interferenca, saj v italijanskem jeziku in stičnem furlanskem narečju take strukture ne poznamo.

Naj opozorimo tudi na razlikovanje med jezikovnim prevzemom, ki spada v skupino pomenskih in skladenjskih premikov, in jezikovnim vplivanjem: pri prevzemu struktura ali pomen v jeziku B ne obstajata, pri vplivanju pa struktura ali pomen besede v jeziku B sicer obstajata, vendar v rabi nimata iste funkcije, če pa jo imata, ta nosi označevalnik starinsko, redko ali kako drugače zaznamovano.

4.1 Pomenski in skladenjski kalki

Med pomenske in skladenjske kalke spadajo strukturne in pomenske interference, ki jih lahko natančneje poimenujemo pomenski in skladenjski premiki, nastali zaradi stičnosti z drugim jezikom.[22] Pri tem gre za prevzem strukture ali pomena iz jezika A v jezik B.

4.1.1 Skladenjski kalki

O skladenjskih kalkih govorimo takrat, ko skladenjska struktura v jeziku B (ali bolje enem od sistemov ali podsistemov jezika B), odstopa od norme (jezika B oz. je v jeziku B sploh ni), jo pa najdemo v jeziku v stiku (jeziku A oz. enem od sistemov ali podsistemov jezika A). Taki primeri so: posnemanje glagolske vezave (primorsko (prim.) mu boli trebuh < it. gli fa male la pancia, furl. gi fâs mâl la panse), kalkiranje italijanskih in/ali furlanskih besednih zvez (prim. mam toplo < it. ho caldo, furl. i ai cialt; prim. danes se slišim slabo < it. oggi mi sento male, furl. uè mi šinti mal; goriš. in tržaš. slov. klicati note < it. chiamare le note). V zgledu [16] Aleksander in Clara opozorita na kalkirane strukture »brez drugega«, »za + nedoločnik«, »brat + predložna zveza (od + samostalniška besedna zveza)«, ki so v splošni rabi na Primorskem. Clara, ki se je učila knjižne slovenščine na jezikovnem tečaju,[23] se zaveda kalkirane strukture, vendar jo zaradi indentifikacije s skupnostjo oz. prilagajanja okolju, v katerem biva, uporablja tudi sama. V zgledu [17] poročata o slovenskih jezikovnih interferencah v italijanskem jeziku svojih otrok, ki pretežni del časa prebijeta v slovenskem jezikovnem okolju.

---

[22] Podrobneje o strukturnih in pomenskih interferencah glej v Zuljan Kumar 2002, 2003 in 2004.

[23] Tudi sicer ima razvito védenje o razlikah v tvorjenju jezikovnih struktur v italijanščini in slovenščini.

[16]
AL: Ma so vsi taki izrazi, ki so tudi v Sloveniji, ne, mislim, tu na Primorskem taki izrazi, ki ... recimo brez druzga, ne to, to ..
C: Senz'altro.
AL: To je prav direktni prevod iz senz'altro.
C: In in za + infinitivo. Jaz vem, da ni redu, ma če rečejo vsi, govorim tudi jaz zdaj tako, vem, da je narobe, oppure to, je brat od Andreja. To ni v redu, ne, ma če vsi rečejo ... (smeh)
D: Ja, ti si se učila knjižno in zdaj slišiš tu drugače.
C: Ja, alora govorim tudi jaz, ne. (smeh)

[17]
A: Na primer rečeš ... ker po slovensko je se blešči, ne, vedno, sem popravljala tolikokrat .. o, come si brilla, ne, questo, po italijansko come brilla, ne, ali ...
D: To pomeni otroci razmišljajo po slovensko in prevajajo v italijanščino?
C: E, ja, be ..
D: Ker so več časa v tem okolju, ne.
AL: Ci prepariamo ci, je rekel enkrat Samuel, se reče prepariamo ci ali ci prepariamo.
C: Oppure, aspetta, aspetta, un'altra, ma se ne spomnim, se ne spomnim … Aiuta a la mamma. V italijanščini je aiuta la mamma, pomagaj mamo.
D: Si na en način pomaga otrok, ne. On ima vzorec v slovenščini in pole poskusi v italijanščini.
C: Ali obratno kot za vidit, italijansko je andiamo a vedere, po slovensko gremo za videt, to ni v redu, ne?

4.1.2 Pomenski kalki

Med pomenske kalke prištevamo širitev pomenskega polja slovenske besede zaradi njenega enačenja z ustrezno enakovredno tujo besedo (na primer glagol odpreti ima v primorskih narečjih poleg osnovnega pomena še pomen ‘prižgati’: odpreti luč < it. aprire la luce, furl. viarsi la lûs). V našem primeru je Andrej uporabil pomenski kalk, ki je izzval smeh, ko je v službo poklical, da bo zamudil, ker pelje v bolnico gospo, ki si je zlomila ret (‘rit’), s čimer je mislil na trtico. Na ta dogodek je Andreja spomnila Mojca.

[18]
M: Tisto povej, ko si je Ana zlomirala ret, ne si je zlomila trtico, in on (pokaže na Marka) je reku, da si je zlomila ret.
A: [se ga spacâ il cul][24] .. (smeh), si je zlomila ret, ne. (smeh)
M: Se sliši ful smešno, ne, v slovenščini.

[24] Goriš. it.; knj. it. Lei si è spaccata il culo.

4.2 Jezikovno vplivanje

S pojmom jezikovno vplivanje (v našem primeru skladenjsko vplivanje) razumemo širitev skladenjske vloge neke strukture zaradi tujejezične interference. V primorskih narečjih sodi sem raba povednega naklona v pogojnem odvisniku za pretekli čas (Če sem bila mogla, sem jo bila pojedla < it. Se potevo, l'avrei mangiata, furl. Se podevi, la varès manzade), raba nedoločniškega polstavka namesto razvezanega (eksplicitnega) odvisnika (ni bilo redko srečat takega človeka tu po naših dolinah < knj. it. non era inusuale incontrare una persona di questo tipo nelle nostre valli).

Rabo povednega naklona v pogojnem odvisniku ter rabo nedoločnika (nedoločniškega polstavka) v vlogi predmetnega odvisnika poznamo tudi v slovenskem knjižnem jeziku, vendar je ta struktura rabljena mnogo manj kot v zahodnih slovenskih narečjih. Glede na to dejstvo bi težko rekli, da gre za jezikovni prevzem. Primernejši bi bil termin jezikovno vplivanje. To pomeni, da ne gre za sprejemanje nove, v jeziku B neavtohtone strukture, ampak za strukturo, ki v jeziku že obstaja, vendar so se njene funkcije razširile. To je oblika skrite interference, ki jo Weinreich (1979: 7) imenuje medjezikovna identifikacija (interlingual identification). Do medjezikovne identifikacije pride, ko neka struktura v jeziku B zaradi posnemanja vzorca iz jezika A ob svoji običajni dobi dodatno funkcijo. V našem pogovoru je primer jezikovnega vplivanja Andrejeva raba nedoločniškega polstavka namesto namernega odvisnika: »Za tisto, ker ker imam tudi mobi in in certo senso naj bi tudi pəršparal na tistem, ker namesto klicat z mobitem, kličem tudi s taljanskim.«

Za konec navajamo besedilni izsek, v katerem se Andrej in Aleksander pogovarjata o telefonskih ponudnikih. Andrej je slišal, da imajo na Vodafonu posebno ponudbo, ki jo velja izkoristiti. Sogovorca sta ostala sama, pogovor se je usmeril v strokovni jezik mobilne telefonije. Ker jima je bližja v italijanščini in ker sta zaradi odsotnosti drugih udeležencev pogovora (sprememba govornega položaja) lahko interferencam iz italijanščine pustila prosto pot (pred spraševalko sta svoj govor kontrolirala), lahko vidimo v njunem govornem vedenju bistveno spremembo. Prevladujoči jezik komunikacije je sicer še slovenščina, vendar prepredena s preklopi v italijanščino, italijanskimi leksikalnimi in skladenjskimi interferencami ter nekaj angleškimi interferencami.

Pri zgledu [19] se postavlja vprašanje razmerja med jezikovnim preklopom in jezikovnim prevzemom. V teoriji je razlikovanje jasno: če je beseda ali besedna zveza fonetično in morfološko prilagojena novemu jeziku in se tudi ritmično vklaplja v izrek, tako da izrek daje vtis, da je izgovorjen samo v enem jeziku, gre za izposojanje (Gumperz 1992: 68), v nasprotnem primeru gre za jezikovni preklop. Toda opiranje zgolj na jezikovni kriterij razlikovanja se pogosto izkaže za premalo natančno, saj

obstajajo primeri, kjer je meja med izposojanjem in preklapljanjem zelo nejasna.[25] V zgledu [19] predstavlja primer oklevanja med prevzemom in preklopom Andrejev izrek: »Je offerta limitata, ker pərnesem en drugo... drugi numero notərka, ne, chioè numero Vodafon.« Govorec postavi števnik druga v ženski spol, ker mu namerava pridati samostalnik številka, potem pa se ustavi, števnik postavi v moški spol in prida italijanko besedo numero. V italijanščini je ta samostalnik moškega spola, toda tudi prevzeti samostalnik numero je v primorski narečjih moškega spola. Ali gre torej tukaj za prevzem ali za preklop? Čeprav se beseda sklanja, ohranja spol, kot ga ima v italijanščini. Podobno je v izreku: »Zame je na [figada], chioè, chioè ... sem nərdu calcolo, pustmo stati internet, pustmo stati messaggi, ki jih niti ne pišem, ne, pero, če ti računeš, ne, nardiš, e, ottocento minuti o per venti nove euro diviso otto cento minuti mi pride ven, da mi stane, sedem centu na minuto, tudi če kličem v Sloveniju.« Je samostalnik calcolo prevzeta beseda ali preklop? Iz konteksta odgovora ne moremo dobiti. Zgleda kažeta, da je meja med prevzemom in preklopom lahko zelo nejasna.

[19]
A: Alora, grem na tre, chioè, bi rad šel na tre, praticamente, ne, ker zdaj je en opcion, posebna, chioè, osemsto minut pogovorov an take stvari ...
AL: Koliko?
A: Ventinove euro, ventinove euro plačaš na mesec fisso, in imaš osemsto minut pogovoru, štiərsto messaggi in deset [džiga][26] in traffico internet, [špeciale][27] se mi zdi, ima Vodafon ki takega, ti ki slediš tem zadevam?
AL: Ma jaz se spomnim, sem že gledal za tre, chioè, če majo kašna offerta.
A: Ma majo samo zdaj tre power, majo samo zdaj, ker če ne, ista stvar stane quaranta nove euro.
AL: O, ma je offerta limitata al ...?
A: Je offerta limitata, ker pərnesem en drugo ... drugi numero notərka, ne, chioè numero Vodafon.

[25] Tu lahko podamo primer iz angleščine prevzete besede šit. Beseda ima v izvorni različici v angleščini samoglasnik kratek. V slovenščini pa jo nekateri izgovarjajo z dolgim samoglasnikom (ta ima v angleščini drug pomen shit ‘drek, sranje’ : sheet ‘rjuha’). Ali glasovna prilagoditev tu pomeni prevzem, neprilagoditev pa preklop? (Primer je v pogovoru na to temo podala dr. Tjaša Jakop.). Podoben primer navaja Gumperz (1992: 68): She is grande dame. Če govorec grande izgovori, kot je v francoščini z nosnikom ŋ, potem je pomenski učinek zelo podoben jezikovnemu preklopu. Toda v primerih, kot je zadnji, je jezikovni preklop bolj verjetno motiviran iz stilističnih in metaforičnih vzrokov kot pa iz jezikovnih. Upoštevati moramo še dejstvo, da gre v takih primerih za neke ustaljene obrazce, ki se prenesejo iz enega jezika v drugi in se lahko razlikujejo od stalnega preklapljanja v dvojezičnih okoljih.

[26] Italijanska različica besede giga.

[27] Izposojenka v goriš. in tržaš. slov.

AL: Ma mora biti [uemetiese]?

A: Ja, ker na na [tre dži] (3 G – op. D. Z. K.),[28] ne, tre ne funcionira na [dži ese eme] (GSM – op. D. Z. K.) normalen. [...]

AL: In roaminga ... če če ni roaminga?

A: Če ni roaminga, je vse normalno. Zame je na [figada], chioè, chioè … sem nərdu calcolo, pustmo stati internet, pustmo stati messagi, ki jih niti ne pišem, ne, pero, če ti računeš, ne, nardiš, e, ottocento minuti o per venti nove euro diviso ottocento minuti mi pride ven, da mi stane sedem centu na minuto, tudi če kličem v Sloveniju, zame je dosti.

LITERATURA

CAMERON, Deborah, ³2004: *Working with Spoken Discourse*. London: Thousand Oak, New Delhi: Sage Publications.

CRYSTAL, David 2006: *How Language Works*. London: Penguin Group.

GUMPERZ, John J., 1992: *Discourse strategies* (Studies in interactional sociolinguistics). Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.

SKUBIC, Mitja, 1990: Skladenjski kalki romanskega izvora v zahodnih slovenskih govorih. *Dissertationes. Classis 2, Philologia et litterae*, 153–161.

SOČANEC, Lelija, 2004: *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri* (S rječnikom talijanizama u standardnome hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti). Zagreb: Nakladni zavod Globus.

TITONE, Renzo, 1977: *Primijenjena psiholingvistika*. Psihološki uvod u didaktiku jezika. Zagreb: Školska knjiga.

WEINREICH, Uriel 1979: Languages in Contact. Findings and Problems. Mouton Publishers. The Hague, Paris, New York.

ZULJAN KUMAR, Danila 2002: Pomensko-skladenjski premiki v briškem in nadiškem narečju. *Jezik in slovstvo* 47/5–6, 193–200.

ZULJAN KUMAR, Danila, 2003: Nekaj besednorednih posebnosti v nadiškem in briškem narečju. *Jezikoslovni zapiski* 9/2, 59–80.

ZULJAN KUMAR, Danila, 2004: Vpliv italijanščine in furlanščine na gradnjo zložene povedi v nadiškem in briškem narečju. *Riječ* 10/2, 105–119.

[28] Telefonska kartica.

Marijanca Ajša Vižintin
Osnovna šola Dragomirja Benčiča Brkina, Hrpelje

Pravica do maternega jezika pri manjšinah in priseljencih v Sloveniji

V Sloveniji bivajo poleg Slovencev in Slovenk tudi pripadniki dveh avtohtonih manjšin, Romov in številnih drugih narodnih skupnosti, katerih položaj se glede pravice do učenja in uporabe maternega jezika zelo razlikuje. Pripadniki italijanske in madžarske avtohtone manjšine imajo pravico do izobraževanja v svojem maternem jeziku, obenem se učijo slovenščino kot jezik okolja. Problematiziran je položaj ostalih etničnih/narodnih skupnosti in (otrok) priseljencev ter njihova pravica do maternega jezika. Veliko stvari je nedorečenih že pri učenju slovenščine kot drugega/tujega jezika, še bolj se zaplete pri pravici do učenja maternega jezika otrok priseljencev. Naveden je primer dobre prakse Osnovne šole Dragomirja Benčiča Brkina Hrpelje, kjer so v šolskem letu 2008/09 uvedli pouk albanščine in makedonščine za otroke priseljencev, izvedli več slovensko-albanskih in slovensko-makedonskih ur, medkulturni dan šole s prepletom različnih jezikov ter druge oblike uporabe maternega jezika otrok priseljencev. Cilj učenja maternega jezika pri otrocih priseljencih je razvijanje sporazumevalne zmožnosti v več jezikih, pri otrocih večinskega prebivalstva pa spodbujanje strpnosti in spoštovanje drugačnosti.

1 UVOD

Znotraj državnih meja od leta 1991 samostojne Republike Slovenije sobivamo različne etnične skupnosti. Po podatkih statističnega popisa prebivalstva iz leta 2002 živi v Sloveniji nekaj manj kot dva milijona ljudi (1.964.063), od tega po narodnostni pripadnosti 1.631.363 oziroma 83,1 % Slovencev (Popis 2002).[1] Ostali so se opredelili kot Madžari, Italijani, Romi, Nemci, Hrvati, Srbi, Bošnjaki, Muslimani, Albanci, Makedonci, Črnogorci in drugi. Na pestrost različnih etničnih skupnosti so vplivali selitveni procesi v Sloveniji, ki so del evropskih selitvenih tokov (Lukšič Hacin 1995); iz slovenskega etničnega prostora so se ljudje tako izseljevali kot vanj priseljevali ali pa je bilo slovensko ozemlje le prehodna država – vendar je bila v preteklosti Slovenija

[1] »Konec leta 2006 je v Sloveniji živelo 2.010.377 prebivalcev« (Prebivalstvo Slovenije 2006: 61).

pretežno dežela izseljevanja. Razmere so se spremenile v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, ko smo bili priča slovenskemu izseljevanju v evropske države, hkrati pa priseljevanju, predvsem iz drugih republik nekdanje skupne države Jugoslavije. Ti priseljenci v Sloveniji niso bili deležni nobenih posebnih oblik integracije niti poučevanja slovenščine niti niso dobili posebnega statusa in iz njega izhajajočih pravic – medtem ko imajo pripadniki avtohtone italijanske in madžarske manjšine, ki so ostali znotraj slovenskih državnih meja po drugi svetovni vojni, poseben status in vrsto zakonskih določil, ki urejajo njihov posebni položaj in pravice. Priseljevanje se je nadaljevalo v devetdesetih letih 20. stoletja, ko je postala Slovenija zatočišče beguncem iz nekdanjih jugoslovanskih področij, ujetih v vojno. Konec devetdesetih let 20. in v prvih letih 21. stoletja je Slovenijo zajel ponovni val priseljencev; z nekaterimi prihajajo njihovi otroci, ki se vključujejo v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem. Glede njihove integracije so odprta številna vprašanja, spreminja se (šolska) zakonodaja – ne upošteva pa se niti že sprejeta. Za primer navajam pravico do učenja maternega jezika in kulture, ki omogoča otrokom priseljencem učenje materinščine v osnovnih šolah že od leta 1996 (Zakon o osnovni šoli 1996), a se dejansko izvaja le na osmih slovenskih osnovnih šolah. Na Osnovni šoli Dragomirja Benčiča Brkina Hrpelje pa so poleg učenja slovenščine kot drugega/tujega jezika in materinščine za otroke priseljence začeli izvajati tudi ure medkulturnega dialoga z večinskim prebivalstvom in druge oblike integracije. Zavedajo se pomena večjezičnosti in dejstva, da je integracija dvosmeren proces, ki zahteva tako prilagoditve priseljencev kot večinskega prebivalstva.

2 MANJŠINE V SLOVENIJI

Največ posebnih pravic imajo pripadniki avtohtone/narodne madžarske (6.243 oz. 0,3 %) in italijanske manjšine (2.258 oz. 0,1 %) (Popis 2002). V Svetu Evrope ugotavljajo, da Slovenija za pripadnike italijanske in madžarske skupnosti skrbi vzorno, da ji v primerjavi z Evropsko unijo nudi celo nadstandard manjšinskih pravic, kot enega najpomembnejših segmentov človekovih pravic (Baluh 2008). Na območjih, kjer živita italijanska in madžarska skupnost, je uradni jezik poleg slovenščine še italijanščina ali madžarščina. Pripadniki manjšin lahko svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in za ohranjanje svoje narodne identitete ustanavljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. Dvojezična območja so zakonsko določena, dvojezičnost pa je vidna vsepovsod: dvojezični so javni napisi (npr. ulic, cestnih smerokazov, poimenovanj organizacij), uradni dokumenti, obvestila. Narodni skupnosti sta neposredno zastopani v organih lokalne samouprave in v državnem

zboru. Večinsko prebivalstvo se uči manjšinskega jezika, manjšinsko prebivalstvo pa jezik večine. Pripadniki italijanske in madžarske avtohtone narodne manjšine imajo pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku. Izoblikovala sta se dva modela šolstva. Na območju, kjer živi italijanska manjšina, so šole s slovenskim in italijanskim učnim jezikom, pri čemer se v šolah s slovenskim učnim jezikom učenke in učenci učijo italijanščino kot jezik okolja, v šolah z italijanskim učnim jezikom pa se učenke in učenci učijo kot jezik okolja slovenščino. »Da ne gre za klasične enojezične šole, temveč za ustanove, katerih naloga je razvijati sposobnosti za življenje v dvojezičnem in dvokulturnem okolju, pričajo vsebine pri posameznih predmetih, ki so namenjene intenzivnejšemu spoznavanju zgodovine, tradicij, kulture in jezika naroda (Slovencev) oziroma etnične skupnosti (Italijanov), ki avtohtono poseljujeta to območje« (Nećak Lük 2001: 273). Na območju, kjer živi madžarska manjšina, učenci in učenke obiskujejo dvojezične šole, pouk poteka izmenično v slovenskem in madžarskem jeziku. Glede spoštovanja pravic avtohtonih narodnih manjšin v Sloveniji je slovenska ureditev, po mojem mnenju, lahko zgled marsikateri drugi (evropski) državi, začenši z državami za (nekdanjo?) slovensko državno mejo, kjer živijo tudi predstavniki slovenske manjšine.

Pripadniki romske skupnosti (3.246 oz. 0,2 %) (Popis 2002) imajo precej manj pravic in zaščite. Njihov status ureja 65. člen Ustave Republike Slovenije (1991) in posamezna določila drugih področnih zakonov. Romska skupnost v Republiki Sloveniji nima položaja narodne manjšine, gre za posebno etnično skupnost ali manjšino, ki ima posebne etnične značilnosti (lastni jezik, kulturo, druge etnične posebnosti). Po ocenah živi v Republiki Sloveniji med 7.000 in 10.000 Romov, največ v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju. Pripadniki romske skupnosti so še vedno diskriminirana skupina prebivalcev, ki je socialno ogrožena, brez ali z izrazito nizko izobrazbo, zato brez posebnih ukrepov državnih organov in občin ni mogoče izboljšati njihovega položaja. Urejanje romske tematike se izvaja na področjih izobraževanja, zaposlovanja in bivanjskih razmer (Baluh 2008). V letih 2003 in 2004, ko je nastajala *Strategija vzgoje in izobraževanje Romov v Republiki Sloveniji* (2004), so predstavniki romske skupnosti postavili zahtevo, da se v javni šolski sistem za romske učence vpelje izbirni predmet romski jezik s kulturo, ni pa bilo zahtev po ločenih zasebnih osnovnih šolah za romske otroke ali da bi uvedli javne osnovne šole, v katerih bi potekal pouk pri vseh ali pa vsaj pri polovici predmetov v romskem jeziku. Nekatere rešitve, ki jih uvaja strategija, so: zgodnje vključevanje v vzgojno-izobraževalni sistem, in sicer vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo v vrtcih vsaj dve leti pred pričetkom osnovne šole; namen vključevanja v vrtce je predvsem učenje jezika (tako slovenskega kot romskega) ter socializacija v vzgojno-izobraževalni instituciji; vsebinsko prilagajanje programov; nesegregacija, praviloma nehomogeni oddelki

(Krek 2005). Pouk romskega jezika in kulture kot izbirnega učnega predmeta do danes še ni realiziran.

Glede na pravice avtohtonih manjšin problematiziram položaj ostalih etničnih skupnosti, živečih v Sloveniji, ter njihovo pravico do uporabe maternega jezika. Pripadnike ostalih skupnosti poimenuje Komac (2007a) narodne skupnosti, Josipovič (2006) pa etnične skupine. Večinoma prihajajo iz republik nekdanje jugoslovanske države, pri ohranjanju narodnih posebnosti pa se lahko sklicujejo na 61. člen (izražanje narodne pripadnosti) in 62. člen (pravica do uporabe svojega jezika in pisave) Ustave Republike Slovenije (1991). Podatki statističnega popisa prebivalstva iz leta 2002 (Popis 2002) zgovorno pričajo, da je pripadnikov teh etničnih skupnosti precej več kot pripadnikov avtohtonih manjšin: Hrvati (35.642 oz. 1,8 %), Srbi (38.964 oz. 2,0 %), Bošnjaki (21.542 oz. 1,1 %), Muslimani (10.467 oz. 0,5 %), Albanci (6.186 oz. 0,3 %), Makedonci (3.972 oz. 0,2 %), Črnogorci (2.667 oz. 0,1 %); drugi (3933 oz. 0,2 %), Nemci (499 oz. 0,03 %), narodnostno neopredeljeni/niso želeli odgovoriti/neznano (197.054 oz. 10 %) (Popis 2002). Sedanje stanje je posledica obdobja skupne države Jugoslavije, za katero so bile značilne notranje migracije, ko so ljudje prehajali iz ene republike v drugo in niso bili deležni nobenih posebnih oblik integracije.[2] Kdor leta 1991 ni zaprosil za slovensko državljanstvo in je kasneje to želel spremeniti, je del še vedno nedokončane zgodbe o izbrisanih (Beznec 2007). Priseljence iz republik nekdanje skupne države Jugoslavije spremlja veliko predsodkov. Enega takih, o visoki rodnosti ekonomskih priseljencev, preseže Josipovič (2006). Težave, ki so jih imeli v devetdesetih letih begunci iz Bosne in Hercegovine, opisuje Vrečer (2007). Čeprav živi v Sloveniji že druga generacija priseljencev, so še vedno deležni številnih oblik diskriminacije (Kuzmanić 1999, Kobolt 2002, Komac 2007b). Prav tako ostajajo nerešena vprašanja glede oblik integracije za priseljence in njihove otroke, ki prihajajo v Slovenijo v zadnjih letih.

3 OTROCI PRISELJENCI

O vedno večjem številu priseljencev tako v Sloveniji kot v marsikateri drugi evropski državi zgovorno pričajo statistični podatki. Leta 2006 se je v Slovenijo priselilo 20.016 in odselilo 13.749 oseb.[3] »Med deseterico držav, ki so se Evropski uniji pridružile leta

---

[2] Integracija je večsmeren proces, ki naj bi vplival tako na priseljence kot na večinsko družbo. Po vključitvi posameznikov in upoštevanju različnih kultur naj bi družba delovala povezano in multikulturno, priseljenci pa naj bi v družbi dosegali primerljive položaje v družbi kot avtohtono prebivalstvo. Asimilacija zahteva stapljanje z večinskim prebivalstvom, kulturo in jezikom (Več o tem in o drugih oblikah vključevanja priseljencev glej Lukšič Hacin 1995, Komac 2007, Vrečer 2007).

[3] Še nekaj številk za primerjavo: leta 2005 se jih je priselilo 15.041, odselilo 8.605; leta 2004 se jih

2004, so le tri države, ki so v zadnjih štirih desetletjih več ali manj konstantno beležile večje število priseljenih kot odseljenih iz države. To so: Slovenija, Češka republika in Malta. […] Od 21 držav EU-25, za katere so bile za leto 2006 na voljo podatki, je imelo pozitiven selitveni prirast 17 držav, od teh je bila Slovenija na 8. mestu (s 3,1 na 1000 prebivalcev)« (Prebivalstvo Slovenije 2006: 39). S priseljenci prihajajo tudi njihovi otroci. Otroci priseljenci so v evropskem vzgojno-izobraževalnem procesu v slabšem položaju in dosegajo nižje rezultate kot večinsko prebivalstvo (Heckemann 2008), ugotavlja evropsko poročilo o izobraževanju in integraciji otrok priseljencev ter navaja priporočila, kako izboljšati razmere.[4]

3.1 Pravica do izobraževanja in učenja slovenščine kot jezika okolja

Otroci priseljenci so vključeni v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem, kar jim omogočajo tako evropska kot slovenska zakonska določila: »Otroci, ki so tuji državljani oziroma osebe brez državljanstva in prebivajo v Republiki Sloveniji, imajo pravico do obveznega osnovnošolskega izobraževanja pod enakimi pogoji kot državljani Republike Slovenije. Za otroke iz prejšnjega ostavka se organizira pouk maternega jezika in kulture v skladu z mednarodnimi pogodbami« (Zakon o osnovni šoli 1996). Enajst let kasneje je sledilo dopolnilo, s katerim so tudi z zakonskimi določili potrdili, da se slovenščine kar sami od sebe ne bodo naučili: »Za otroke iz prvega odstavka tega člena, ki potrebujejo pomoč pri učenju slovenščine, se ob vključitvi v osnovno šolo organizira tečaj slovenščine« (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli 2007).

V slovenske vrtce, osnovne in srednje šole je »trenutno vključenih 993 otrok, ki so se priselili v Slovenijo, in 1.977 otrok, ki so se rodili v Sloveniji in jim je slovenščina drugi jezik« (Strategija za uspešnejše vključevanje učencev migrantov na področju

je priselilo 10.171, odselilo 8.269; leta 1999 se jih je priselilo 4.941, odselilo 2.606 (Prebivalstvo Slovenije 2006).

[4] Na grobo povzeta priporočila za izboljšavo razmer za delo z otroki priseljenci (OP) (Heckemann 2008): Pomembno je kvalitetno predšolsko izobraževanje in skrb za OP; za OP je boljši šolski sistem, ki je manj (kasneje) selektiven; v šolski kurikulum in učbenike je potrebno, v sodelovanju s predstavniki novih skupnosti, vnesti njihove elemente in simbole; izboljšati kvaliteto šol, sodelovanje med učitelji, ki so pripravljeni nuditi podporo in sodelovati s starši; desegregacija, kjer je prevelika koncentracija OP; OP naj ne bi bili vključeni v šole za otroke s posebnimi potrebami; izobraževanje učiteljev za delo z OP; finančna podpora šolam z velikim številom OP; učitelji naj bi imeli za OP visoka pričakovanja in jim obenem nudili možnost večkratnega ocenjevanja; v šole bi bilo potrebno vključiti več učiteljev z migrantskim ozadjem; aktivno sodelovanje šole s starši; izvenšolsko sodelovanje z družinam OP; nizki družinski prihodki družin OP naj ne bi vplivali na otrokovo izobraževanje, potrebno je poiskati nadomestne programe; čim prejšnje učenje jezika države gostiteljice in ohranjanje maternega jezika (podčrtala Vižintin); razvoj programov za nadarjene OP.

vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji 2007). Strategija prinaša kvaliteten premik v odnosu do dela z otroki priseljenci: pregled zakonodaje v Evropi in Sloveniji; analizo stanja v Sloveniji; mednarodno primerjavo razmer in rešitve v nekaterih evropskih državah; koncept vključevanja otrok priseljencev v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem; cilje in načela vključevanja ter načrt ukrepov za uresničevanje strategije. Analiza neurejenega stanja opozarja na številna pereča vprašanja in nedorečenosti, na primer že določen tečaj slovenščine, a nedoločeno število ur in oblika izvedbe; obdobje in oblike prilagajanja v vzgojno-izobraževalnem sistemu; sodelovanje s starši in njihovo vključevanje v širše družbeno okolje; nujno potrebno dodatno izobraževanje učiteljev za razvijanje strategij poučevanja slovenščine kot drugega jezika, za razvijanje medkulturnega dialoga itn. Veliko težavo povzroča primanjkljaj gradiv za poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika za otroke: osnovno- in srednješolski učitelji, učiteljice, ki se dnevno srečujejo z naraščajočim številom priseljenih otrok, si želijo učnega načrta in gradiv za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Težav se zavedajo tudi na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik, kjer ponujajo gradiva in tečaje za poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika za odrasle. Zaradi povečanega števila otrok priseljencev so, za vpogled v situacijo, naredili raziskavo med starši in otroki priseljenci ter med učitelji; na posebnih 20-urnih seminarjih, ki jih organizirajo od septembra 2006 naprej, so med učitelji naredili še posebno anketo. »Ti so se v zadnjih letih zelo pogosto obračali na Center za slovenščino koz drugi/tuji jezik in nas prosili za napotke, ki bi jim bili v pomoč pri poučevanju otrok, govorcev slovenščine kot drugega jezika. […] Zadrega z gradivi se je pokazala pri vseh učiteljih, saj so v zvezi s tem vprašanjem pogosto navajali, da se jim gradivo, ki ga uporabljajo, ne zdi ustrezno« (Knez 2008:159, 160). Na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik so se vključili v sistemsko reševanje nastale situacije, predvsem s pripravo ustreznega učnega načrta in gradiv za pouk slovenščine kot drugega jezika, in sicer s prijavo na *Javni razpis za sofinanciranje projektov za uspešno vključevanje otrok, učencev in dijakov migrantov v vzgojo in izobraževanje za obdobje 2008-2011* (Javni razpis 2008).

Zaenkrat se otrokom, katerih materni jezik ni slovenščina, nudi dodatna strokovna pomoč, predvsem za učenje slovenščine, v različnih oblikah in obsegu s pomočjo financiranja dodatnih ur Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije, iznajdljivosti ter prostovoljnega dela posameznikov (Knez 2008). »V šolskem letu 2007/08 je bilo skupaj otrok priseljencev 730 (592 iz držav bivše Jugoslavije, 138 iz drugih držav) na 203 osnovnih šolah; samo v prvih treh mesecih šolskega leta 2008/09 pa jih je bilo 732 (646 iz držav bivše Jugoslavije ter 86 iz drugih držav) na 195 šolah« (Štraus 2009).[5] Učenje slovenščine je ena od oblik integracije za priseljence, največkrat

[5] Vseh osnovnih šol v Sloveniji je 796 (samostojnih, matičnih, podružničnih).

prva in verjetno najpomembnejša – a če je to edina oblika integracije, gre, po mojem mnenju, pravzaprav za asimilacijo (če se morajo otroci priseljenci samo čim hitreje naučiti jezika večinskega prebivalstva, drugih oblik vključevanja v šolski in družbeni sistem pa niso deležni).

3.2 Pravica do maternega jezika

Materni jezik je prvi jezik, ki se ga posameznik začne učiti. »Je sredstvo identifikacije z določeno jezikovno in družbeno (narodnostno) skupnostjo, sredstvo čustvovanja in sporazumevanja z govorci istega jezika, ki so najpogosteje tudi prvi in najbližji (otrokovi) sogovorci. Učenje prvega jezika je nujnost, ki ji je podvržen vsak normalen posameznik (otrok), ki živi v običajni (eno)jezikovni skupnosti« (Pirih Svetina 2005: 9). Otroci priseljenci so iz svoje prvotne skupnosti »iztrgani«, proces usvajanja prvega jezika je prekinjen, zato je pri njih ohranjanje maternega jezika še toliko bolj pomembno, »sploh če pritegnemo v obravnavo pomen in vpliv, ki ga ima ta jezik pri vsakem posamezniku na učenje vseh nadaljnjih jezikov (izhodišče, iz katerega med drugim posameznik razvija in gradi znanje vseh drugih jezikov« (Prav tam). Tudi drugi raziskovalci, ne samo jezikoslovci, poudarjajo pomen znanja maternega jezika, pritrjuje jim Zakon o osnovni šoli (1996, 10. člen), ki omogoča otrokom priseljencem, bivajočim v Republiki Sloveniji, pouk maternega jezika in kulture. A resničnost je drugačna, pouk šestih maternih jezikov in kulture otrok priseljencev se v šolskem letu 2008/09 izvaja le na osmih slovenskih osnovnih šolah:[6] OŠ Angela Besednjaka v Mariboru (hrvaščina), OŠ Cirila Kosmača v Piranu (albanščina), OŠ Danile Kumar v Ljubljani (nemščina, ruščina, finščina), OŠ Dragomirja Benčiča Brkina Hrpelje, Kozina (makedonščina, albanščina), OŠ Frana Erjavca v Novi Gorici (makedonščina), OŠ Hinka Smrekarja v Ljubljani (albanščina), OŠ Jakoba Aljaža v Kranju (makedonščina), OŠ Karla Destovnika Kajuha v Ljubljani (makedonščina) (Štraus 2009).

Večjezičnost je cenjena na Slovenskem že od nekdaj, kar potrjuje znani pregovor »Več jezikov znaš, več veljaš«. Znanje vsaj treh jezikov priporoča Evropska unija, ohranjanje materinščine priporoča evropsko poročilo o izobraževanju in integraciji otrok priseljencev (Heckmann 2008).[7] Postavljajo se mi številna vprašanja, zakaj se pouk maternega jezika in kulture ne izvaja na več slovenskih (osnovnih) šolah. Finančnega bremena, kar je najpogostejši izgovor, za posamezno šolo ni.[8] Je težava v

---

[6] Za podatke se zahvaljujem gospe Bronki Štraus z Ministrstva za šolstvo in šport republike Slovenije.

[7] Priporočilo 15/Recommendatinon 15: »Since multilingualism is of high value the first language should be further developed in general language learning in school« (Heckmann 2008: 77).

[8] Poznam razmere na OŠ Dragomirja Benčiča Brkina Hrpelje, kjer sem zaposlena. Finančne izdatke (ure maternega jezika in kulture ter potne stroške) za učitelja makedonščine krije Veleposlaništvo Republike Makedonije, za učiteljico albanščine pa Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije.

nevednosti ali nezainteresiranosti? Se ne zavedamo več prednosti večjezičnosti?[9] Smo obremenjeni s predsodki, so nekateri jeziki vredni več kot drugi? Je naš cilj asimilacija, integracije, ki bi zahtevala naše sodelovanje, pa ne želimo? In če so vsa moja predvidevanja napačna, zakaj izvajajo pouk maternega jezika, če le-ta ni slovenščina, samo na osmih osnovnih šolah v Sloveniji? Kaj nas ovira, nam preprečuje, da bi otrokom priseljencem omogočili ohranjanje materinščine? Se nismo Slovenci, v preteklosti velikokrat izseljenci, ničesar naučili iz grenkih izkušenj naših prednikov, vključujoč predsodke, poniževanja, kulturne šoke, pritiske večinskih narodov, večkrat zapisanih tudi v literariziranih oblikah? Ali nismo ponosni, ko pridejo na obisk naši sorodniki iz Avstralije, Kanade ali Nemčije, pa znajo njihovi otroci, že druga, tretja (ali četrta) generacija izseljencev, z nami govoriti slovensko?[10] In nazadnje, kje so nadzorni organi, ki bi skrbeli za uresničevanje desetega člena, drugega odstavka, Zakona o osnovni šoli iz leta 1996?

4 MEDKULTURNI DIALOG

Na Osnovno šolo Dragomirja Benčiča Brkina Hrpelje (OŠ DBB Hrpelje) je bilo v šolskem letu 2008/09 vpisanih sedemnajst otrok priseljencev.[11] Otroci priseljenci so bili prejšnji dve leti že deležni poučevanja slovenščine kot drugega/tujega jezika, v šolskem letu 2008/09 pa so se odločili za korak naprej, za medkulturni dialog. Izvajali so različne oblike integracije, ki so pripomogle k učinkovitejšemu vključevanju otrok priseljencev v slovenski šolski in družbeni sistem, razvijanju sporazumevalne zmožnosti v več jezikih, pri otrocih večinskega prebivalstva pa k vzpodbujanju strpnosti in spoštovanju drugačnosti. »Šola je prostor, kjer naj bi bile človekove pravice najbolj varovane in zavarovane. Je institucija, ki za varovanje človekovih pravic lahko največ naredi na področju preventive, z zgledom, s predvidevanjem ter preprečevanjem

---

[9] Otrok priseljenec, ki je vključen v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem, se uči slovenski jezik (kot učni predmet in kot jezik okolja), angleški jezik od četrtega razreda – in svoj materni jezik, če mu je to omogočeno. V šolskem letu 2011/12 bo na vseh slovenskih osnovnih šolah uveden drugi tuji jezik v sedmem razredu. Če se otrok priseli na območje avtohtonih manjšin, se uči še italijansko ali madžarsko. Se ne zavedamo potencialov človeka za slovensko gospodarstvo, ki bi imel razvite sporazumevalne zmožnosti v štirih/petih jezikih?

[10] Primerjaj na primer Štumberger 2007, Lukšič Hacin 2006, Milharčič-Hladnik 2004, Milharčič-Hladnik, Mlekuž 2009.

[11] V šolskem letu 2006/07 sta bila najprej vpisana dva otroka, sredi šolskega leta je prišlo še eno dekle, torej trije otroci priseljenci. V šolskem letu 2007/08 je bilo otrok priseljencev devet. V šolskem letu 2008/09 pa se je sedemnajstim vpisanim malo pred koncem šolskega leta pridružil še osemnajsti otrok priseljenec, od tega jih izhaja osem s Kosova in deset iz Makedonije. Štirje od teh otrok navkljub vpisu v OŠ DBB Hrpelje zaradi neurejene dokumentacije niso prišli v Slovenijo.

neželenih pojavov. Poznavanje pravic, njihovega varovanja in poznavanje primerov kršenja je ključnega pomena za praktične aktivnosti v smeri učinkovite preventive« (Čebašek-Travnik, Urh 2008: 71).

Za otroke priseljence je bil na OŠ DBB Hrpelje organiziran pouk maternega jezika in kulture (albanščine in makedonščine). Trinajst otrok, pet jih je bilo iz Makedonije in osem s Kosova, je obiskovalo dodatne ure slovenščine kot drugega/tujega jezika in ure maternega jezika.[12] Na šolo sta od septembra oziroma oktobra 2008 enkrat tedensko prihajala učiteljica albanščine Alma Bejtullahu in učitelj makedonščine Zekirija Šainoski, dodatne ure materinščine so obiskovali vsi otroci priseljenci.[13] Šolsko knjižnico so obogatili s knjigami v makedonščini in albanščini. K bralni znački, edinstvenemu slovenskemu gibanju za spodbujanje branja, so pritegnili otroke priseljence tudi tako, da so lahko zagovarjali knjige, prebrane v maternem jeziku. Med urami slovenščine kot drugega/tujega jezika so ob spoznavanju slovenskega besednega zaklada vedno znova spoznavali tudi makedonske in albanske besede, kar je pripomoglo k strpnosti in navezovanju stikov tudi med samimi otroki priseljenci z različnim migrantskim ozadjem. Temelje medkulturnemu dialogu, ko prihaja do stika med nosilci različnih jezikov in kultur (Motik 2007), so postavile dvojezične ure: slovensko-albanske in slovensko-makedonske. Izvedli so več različnih dvojezičnih ur od drugega do devetega razreda. Na njih so sodelovali otroci priseljenci, slovenski otroci, učitelja maternega jezika, vodstvo šole, svetovalna služba, učiteljice in učitelji razrednega pouka ter slovenščine, povabljeni so bili starši otrok priseljencev, včasih so se jim pridružili tudi posebni gostje,[14] vse skupaj pa je povezovala učiteljica slovenščine kot

---

[12] V šolskem letu 2008/09 so bile ure za poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika (v obliki dodatne in individualne strokovne pomoči) dodeljene Marijanci Ajši Vižintin, ki se je odločila še za druge oblike integracije ter na OŠ DBB Hrpelje postala (neuradna) koordinatorka za delo z otroki priseljenci. Pri vseh omenjenih izvedenih aktivnostih je bila pomembna naklonjenost ravnateljice Janje Babič, podpora svetovalne delavke Maje Mezgec ter pripravljenost in dovoljenje učiteljic, učitelja razrednega pouka (Vanda Jerala, Martina Kandare, Suzana Godina Jelušič, Andrejka Lukač, Sebastijan Mavrič) in slovenščine (Ksenija Lazar, Maja Starc, Vlasta Race Boljunčič) za izvedbo dvojezičnih ur. Hvaležna sem vsem v 4. poglavju omenjenim sodelavcem in sodelavkam, ki so bili pripravljeni sodelovati.

[13] Otroci so imeli ure materinščine šesto in sedmo šolsko uro. Namenoma so se odločili za ure takoj po pouku – večina otrok je vozačev, saj so predvidevali, da bi prišlo do prevelikega osipa, če bi se otroci priseljenci morali vračati na šolo v poznih popoldanskih urah.

[14] Na eni od slovensko-makedonskih ur so na primer sodelovali: učenci Slovenci in Makedonci, starši otrok priseljencev, ravnateljica, svetovalna delavka, učitelj makedonščine, razrednik in predstavnik Veleposlaništva Republike Makedonije Blagojče Krstanoski. Na eni od slovensko-albanskih ur je bila posebna gostja Roswitha Stütz s Pedagoške fakultete iz Linza. Otroci so v tej uri prisluhnili slovenščini, albanščini, angleščini in nemščini; gostja jim je povedala, da se uči hrvaško, ker prihaja na sever Avstrije veliko priseljencev s Hrvaške in drugih območij nekdanje Jugoslavije.

drugega/tujega jezika. Na dvojezičnih urah iščejo podobnosti in razlike med državami, kulturami, jeziki; se pogovarjajo o vzrokih preseljevanja; primerjajo glasove, črke, abecede; prisluhnejo pesmim, pravljicam, izštevankam v različnih jezikih; se naučijo pozdraviti in predstaviti v makedonščini/albanščini. Dvojezične ure pripomorejo k vzpostavljanju stikov, premagovanju strahov ter predsodkov med otroki večinskega prebivalstva in otroki priseljenci. V šolo privabijo starše otrok priseljencev, ki so zelo ponosni na svoje dvojezične otroke, in vzpostavljajo stike tudi z njimi. Sodelovanje je doseglo višek na medkulturnem dnevu šole (30. 3. 2009), ko so prepletu slovenskega, makedonskega in albanskega jezika prisluhnili vsi starši in otroci, tako predstavniki slovenskega večinskega naroda kot predstavniki različnih manjšin.[15] Staršem otrok priseljencev so poslali trojezična vabila, zato so se odzvali tudi vabilu na medkulturno sladkanje po kulturni prireditvi. »Dober tek« je bilo zapisano v sedmih različnih jezikih (dober tek, dobar tek, приjатно, ju bëfteë mirë, boun apetito, Guten Apetit, Enjoy your meal).

»Priseljevanja v Slovenijo ni mogoče preprečiti, kot bi si to nekateri želeli. Priseljence bomo tudi v prihodnje hudo potrebovali. Dolžnost države torej je, da zgradi mehanizme, ki bodo priseljencem ponudili *slovenstvo* kot njihovo življenjsko izbiro« (Komac 2007a: 3). V šolskem letu 2009/10 nameravajo na OŠ DBB Hrpelje nadaljevati z že uvedenimi oblikami integracije in jih nadgraditi z novimi. Ustreznega gradiva za poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika verjetno še ne bo, saj bodo rezultati *Javnega razpisa* (2008) predvidoma dosegljivi po letu 2011, zato bo učiteljica še naprej sama pripravljala gradivo. Za poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika pri novih otrocih priseljencih razmišlja o posredniku oziroma posrednici v obliki prostovoljne pomoči dveh izmed otrok priseljencev, ki sta v Sloveniji že vsaj dve šolski leti, saj je učenje jezika lažje s posrednikom v maternem jeziku.[16]

---

[15] Različne oblike integracije otrok priseljencev na OŠ DBB Hrpelje v šolskem letu 2008/09 so vzbudile zanimanje tudi med mediji in strokovno javnostjo. Veliko prispevkov je bilo objavljeno v lokalnem časopisu *Občinsko glasilo občine Hrpelje-Kozina*, v *Primorskih novicah* (9. 10. 2008 in 2. 4. 2009), v televizijski oddaji Pomagajmo si (TV Koper in TV SLO 2, 27. 5. 2008), v radijski oddaji Torkov klicaj (Val 202, 5. 5. 2009); strokovni javnosti so bile oblike dela z otroki priseljenci predstavljene v obliki predavanja dvema skupinama študentov na Pedagoški fakulteti Koper Univerze na Primorskem (10. 3. 2009), s strokovnim prispevkom na posvetu *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo* v Kopru (1. 4. 2009) in na posvetu *Povežimo svetove* na Ljudski univerzi v Kopru (9. 6. 2009).

[16] To so ugotovili tudi na Ljudski univerzi v Kopru, kjer so maja in junija 2009 materam priseljenkam z albanskim maternim jezikom že drugič ponudili brezplačen tečaj slovenščine. Tečaj slovenščine vodita v letu 2009 profesorica slovenščine Vladka Tucovič in profesorica albanščine Anila Zaimi (ki živi v Sloveniji že 15 let in govori slovenski jezik na visoki ravni; predstavljeno na posvetu *Povežimo svetove* na Ljudski univerzi v Kopru, 9. 6. 2009). Dvojezično (slovensko-albansko) zloženko, ki je

5 SKLEP

V primerjavi s pravicami italijanske in madžarske avtohtone/narodne manjšine imajo pripadniki Romov in priseljencev, tvorcev novih etničnih manjšin/skupnosti, veliko manj pravic – ne glede na njihovo precej večje število. Izpostavljena je pravica do učenja maternega jezika in kulture, predvsem pri otrocih priseljencih v osnovnih šolah, katerih število se veča iz leta v leto. Na marsikateri slovenski šoli izvajajo za otroke priseljence pouk slovenščine kot drugega/tujega jezika, pri čemer ostajajo odprta številna vprašanja (število ur in oblike izvedbe uzakonjenega tečaja slovenščine, pomanjkanje gradiv) – le na osmih slovenskih osnovnih šolah pa izvajajo, prav tako uzakonjen, pouk maternega jezika in kulture. Postavljam številna vprašanja, zakaj na osnovnih šolah ne izvajajo pouka maternega jezika in kulture, še posebej, če se zavedamo, da so dobro razvite sporazumevalne možnosti v maternem jeziku temelj za učenje drugih jezikov. Učenje slovenščine je največkrat prva in verjetno najpomembnejša oblika integracije – a če je to edina oblika integracije, gre, po mojem mnenju, pravzaprav za asimilacijo. Na primeru Osnovne šole Dragomirja Benčiča Brkina Hrpelje so prikazane druge oblike integracije, ki so postavile temelje medkulturnemu dialogu: dvojezične ure (slovensko-albanske, slovensko-makedonske) so pripomogle k stiku med pripadniki različnih kultur in jezikov, preseganju predsodkov in spoštovanju drugačnosti, poučevanje maternega jezika otrok priseljencev pa tudi k razvoju njihove večjezičnosti. Ne pričakujem, da bodo vsa javna obvestila v Sloveniji zapisana v desetih jezikih, pričakujem pa pripravo gradiv za poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika za otroke, upoštevanje pravice za poučevanje maternega jezika in kulture otrok priseljencev, ter izvajanje različnih oblik integracije za otroke priseljence, z namenom, da se uspešno vključijo v slovenski šolski in družbeni sistem.

VIRI IN LITERATURA

BALUH, Stanko, 2008: *Manjšine oziroma narodne skupnosti*. Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti. Dostopno na: http://www.uvn.gov.si/si/ manjsine_oziroma_narodne_skupnosti/ (23. 7. 2008).

BEŠTER, Romana, 2007: Integracija in model integracijske politike. V: Miran Komac (ur.): *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 105–134.

BEZNEC, Barbara, 2007: *Zgodba nekega izbrisa*. Ljubljana: Študentska založba.

vabila na tečaj slovenščine, so posredovali tudi otrokom priseljencem na OŠ DBB Hrpelje; tečaja slovenščine sta se udeležili dve mami priseljenki.

ČEBAŠEK-TRAVNIK, Zdenka, URH, Brigita, 2008: Varuh človekovih pravic Republike Slovenije ter vzgoja in izobraževanje za človekove pravice. V: Erika Rustja: *Vzgoja in izobraževanje za človekove pravice: predstavitev različnih pogledov na vzgojo za človekove pravice*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 65–72.

HECKMANN, Friedrich, 2008: *Strategies for integrating migrant children in European schools and societies: a synthesis of research findings for policy- makers: report submitted to the European Commission by the NESSE network experts* (April 2008). European Commission´s Directorate-General for Education and Culture. Dostopno na: http://www.nesse.fr/nesse/social-aspects-of-education-and-training/insights-from-european-research (10. 6. 2009).

JAVNI razpis za sofinanciranje projektov za uspešno vključevanje otrok, učencev in dijakov migrantov v vzgojo in izobraževanje za obdobje 2008 – 2011, 2008. Dostopno na: http://www.mss.gov.si/si/okroznice_razpisi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=881 (23. 7. 2008).

JOSIPOVIČ, Damir, 2006: *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KNEZ Mihaela, 2008: Jezikovna integracija otrok priseljencev v slovenski osnovni šoli. V: Mihaela Ivšek (ur.): *Jeziki v izobraževanju*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 155–163.

KOBOLT, Alenka, 2002. *Zdej smo od tu – a smo še čefurji?* Ljubljana: I2.

KOMAC, Miran, 2007a: Spremna beseda. V: Miran Komac (ur.): *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1–3.

KOMAC, Miran (ur.), 2007b: *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

KREK, Janez, 2005: Večkulturizem, pravice in izobraževanje učencev romske etnične manjšine v javni šoli. V: Marko Stabej (ur.): *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 82–92.

KUZMANČIĆ, Tonči, 1999: *Bitja s pol strešice*. Ljubljana: Open Society Institute.

LUKŠIČ HACIN, Marina, 1995: *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

LUKŠIČ HACIN, Marina, 2006: *Spet doma: povratne migracije med politiko, prakso in teorijo.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MILHARČIČ-HLADNIK, Mirjam, 2004: Šolske izkušnje v multikulturnem okolju Združenih držav Amerike skozi zgodbe slovenskih priseljenk. V: *Dve domovini* 20, 217–232.

MILHARČIČ-HLADNIK, Mirjam, MLEKUŽ, Jernej, 2009: *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MOTIK, Dragica, 2007: *Spoznavam sebe, tebe, nas: priročnik za učitelje za delo z učenci in starši*. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

PIRIH SVETINA, Nataša, 2005: *Slovenščina kot tuji jezik*. Domžale: Izolit.

STRATEGIJA za uspešnejše vključevanje učencev migrantov na področju vzgoje in izobraževanja v RS, 2007. Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije. http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/?type=98 (23. 7. 2008).

NEČAK LÜK, Albina, 2001: Življenje na narodno mešanih območjih v Sloveniji: prispevek za okroglo mizo Slovenščina v Evropi, Evropa v Slovenščini. V: Irena Orel (ur.): *Nacionalno, regionalno, provincialno. 37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 271–277.

POPIS 2002 (16. 4. 2003). *Statistične informacije/Rapid reports* 92. Dostopno na: http://www.stat.si/popis2002/gradivo/si-92.pdf (10. 6. 2009).

PREBIVALSTVO Slovenije 2006. *Rezultati raziskovanj 831/2008*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: http://www.stat.si/doc/pub/05-RR-007-0801.pdf (10. 6. 2009).

STRATEGIJA vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji, 2004. Dostopno na: http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/ (10. 6. 2009).

ŠTUMBERGER, Saška, 2007: *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji.* Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

USTAVA Republike Slovenije in ustavni zakon za izvedbo ustave republike Slovenije, 1991. Celje: Mavrica.

VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2008: Tudi druga možnost. *Šolski razgledi*, LIX, 18. 4.

VREČER, Natalija, 2007: *Integracija kot človekova pravica: prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Andragoški center Republike Slovenije.

ŠTRAUS, Bronka, 10. 6. 2009: *Zasebno e-pismo*: po podatkih Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije.

ZAKON o osnovni šoli (ZOsn), 1996. Uradni list Republike Slovenije, 12/1996.

ZAKON o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli (ZOsn-F), 2007. Uradni list Republike Slovenije, 102/2007.

ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2008: *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Primož Jakopin
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani

Večjezični utrinki iz evropske zakonodaje

V prispevku so z vidika večjezičnosti in primera uporabe na področju jezikovnih tehnologij predstavljena besedila enotne evropske zakonodaje, navadno imenovane tudi Acquis Communautaire, za štiri našemu prostoru bližnje jezike, slovenskega (48 milijonov besed), italijanskega (57 mil. besed), nemškega (51 mil. besed) in madžarskega (46 mil. besed), ki jim je zaradi primerjave dodana še angleščina (56 mil. besed). Opisan je tudi postopek za ugotavljanje jezika v tekočem besedilu.

1 UVOD

Na področju jezikovnih tehnologij, predvsem tistega dela, ki se nanaša na pisane vire, so tako kot v jezikoslovju nasploh, poleg analize lastnosti enega samega jezika zanimive primerjave med bližnjimi in tudi bolj oddaljenimi jeziki. Večjezičnih besedilnih korpusov s primerljivo vsebino in po možnosti za vsak jezik referenčno zgradbo je pa malo ali, če bi se hoteli bolj natančno izraziti, skoraj nič. Zato smo se vsi, ki se ukvarjamo s kvantitativnim jezikoslovjem, zelo razveselili, ko so besedila enotne evropske zakonodaje, biti morajo seveda v vseh uradnih jezikih Evropske unije in brez njih ni mogoč pristop nove članice, leta 2007 postala enostavno dostopna na svetovnem spletu. V enem od sedmih skupnih evropskih raziskovalnih centrov (angl. Joint Research Centre) v kraju Ispra na italijanski strani južnoalpskega jezera Lago Maggiore, so besedila, sicer posamič dostopna prek spletišča EURLex, zbrali skupaj, prenesli v format XML, za vsak jezik v eno samo datoteko, in jih dali na splet. Ker seznam vseh dokumentov ni obstajal, so se odločili, da bodo vključili besedila vseh zakonov, ki obstajajo v vsaj desetih jezikih od dvajsetih skupine EU-25 (pred pristopom Bolgarije in Romunije) in v vsaj treh jezikih izmed devetih novih članic, ki so pristopile leta 2004. Nastala je zbirka besedil v 22 jezikih sedanjih članic (dostopna niso le besedila v irskem jeziku), skupaj dolga dobro milijardo besed. Besedila so seveda daleč od najbolj izbrušenih pisanih jezikovnih virov, leposlovja, so strokovna, v njih je tudi veliko tabel in citatov v drugih jezikih in ponekod vsebujejo tudi daljše

nize šuma, zaporedja naključno nametanih znakov. So pa ta besedila le, in vsekakor so vredna razmisleka, kako jih uporabiti v raziskovalne namene.

Za statistični opis so bila izbrana besedila v jezikih naše in sosednjih držav, slovenskem, italijanskem, nemškem in madžarskem, brez hrvaškega, za boljšo primerjavo pa dodana še besedila v angleščini, ki je pač *lingua franca* našega časa. Vsak dokument v zbirki je sestavljen iz obsežnega zaglavja, značilnega za jezik XML, in vsebine same. Kot je razvidno iz primera v preglednici 1, kjer je naveden eden najkrajših dokumentov, nanaša se na uvoz riža iz Tajske, so besedila pripravljena v jeziku XML po standardu TEI, od angl. Text Encoding Initiative (Burnard 1997) in so označena do ravni odstavka.

Preglednica 1: *Primer dokumenta v angleški zbirki*

```
<TEI.2 id=«jrc22005X1229_01-en« n=«22005X1229(01)«
lang=«en«>
 <teiHeader lang=«en« date.created=«2007-04-24«>
 <fileDesc>
 <titleStmt>
  <title>JRC-ACQUIS 22005X1229(01) English</title>
 </titleStmt>
 <extent>4 paragraph segments</extent>
 <publicationStmt>
 <distributor>
 <xref url=«http://wt.jrc.it/lt/acquis/«>
 http://wt.jrc.it/lt/acquis/</xref>
 </distributor>
 </publicationStmt>
 <notesStmt>
 <note>Only European Community legislation printed in the
paper edition of the Official Journal of the European Union
is deemed authentic.</note>
 </notesStmt>
 <sourceDesc>
  <bibl>Downloaded from <xref url=«http://europa.eu.int/
smartapi/cgi/
sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&amp;numdoc=2
2005X1229(01)&amp;lg=en«>http://europa.eu.int/smartapi/
cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&amp;numd
oc=22005X1229(01)&amp;lg=en</xref> on <date>2007-03-29
</date></bibl>
```

```
 </sourceDesc>
 </fileDesc>
 <profileDesc>
 <textClass>
 <classCode scheme=«eurovoc«>4453</classCode>
 <classCode scheme=«eurovoc«>5403</classCode>
 <classCode scheme=«eurovoc«>3732</classCode>
 </textClass>
 </profileDesc>
 </teiHeader>
 <text>
 <body>
 <div type=«body«>
  <p n=«2«>Information concerning the entry into force
of Council Decision 2005/953/EC on the conclusion of an
agreement in the form of an exchange of letters between
the European Community and Thailand pursuant to Article
XXVIII of GATT 1994 relating to the modification of con-
cessions with respect to rice provided for in EC Schedule
CXL annexed to GATT 1994</p>
<p n=«3«>This agreement entered into force on the date of
the signature, 21 December 2005.</p>
<p  n=«4«>----------------------------------------</p>
 </div>
 </body>
 </text>
</TEI.2>
```

Po odstranitvi zaglavja in oznak XML je dokument, kot je razvidno iz preglednice 2, seveda bistveno krajši in bolj pregleden.

Preglednica 2: *Očiščen dokument iz preglednice 1 v slovenski zbirki*

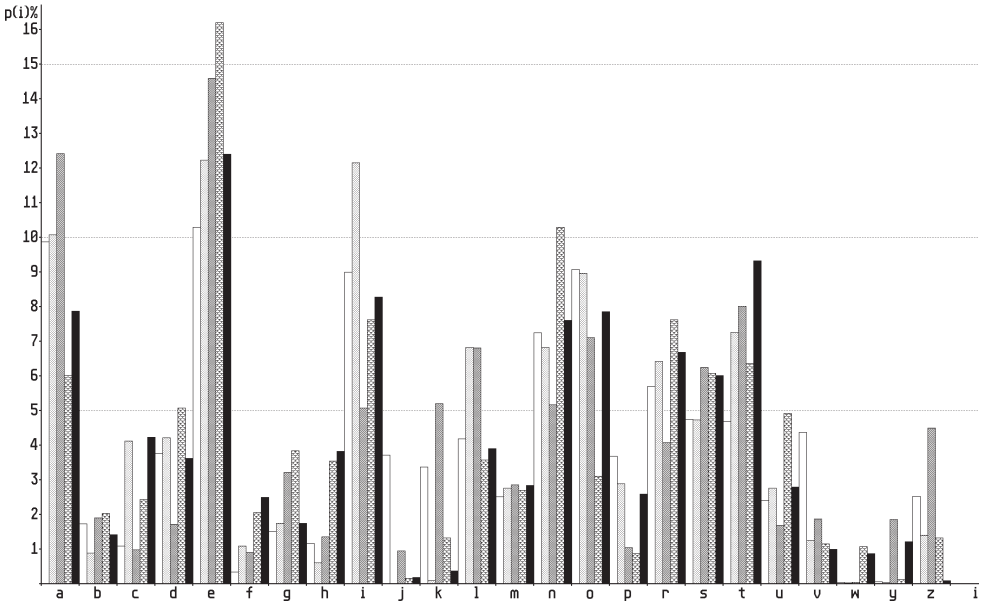
```
Informacije o začetku veljavnosti Sklepa Sveta 2005/953/ES
o sklenitvi Sporazuma v obliki izmenjave pisem med Evrop-
sko skupnostjo in Tajsko v skladu s členom XXVIII GATT
1994 o spremembi koncesij za riž, predvidenih na seznamu
CXL ES, priloženemu GATT 1994
Ta sporazum je začel veljati z dnem podpisa, 21. decembra
2005.
   ---------------------------------------------------
```

Besedila dokumentov so seveda navadno veliko daljša, prejšnji primer (46 besed v slovenski različici) je eden najkrajših. V slovenski zbirki je npr. 20.642 besedil s povprečno dolžino 2.308 besed, v angleški pa 23.545 besedil s povprečno dolžino 2.359 besed.

2 STATISTIČNI OPIS

2.1 Porazdelitev črk

V enostaven statistični opis nekega besedila spada najprej porazdelitev črk. Znano je, da so samoglasniki a, e, i in o zelo pogosti, v slovenskih in angleških leposlovnih besedilih pomenijo precej več kot tretjino celote, za ostale tri jezike od petih izbranih pa ti podatki niso tako hitro pri roki. Na sliki 1 so stolpci z vrednostmi za slovenski jezik bele barve, za italijanski svetlosive, za madžarski srednjesive, za nemški z vzorcem kot opeke na strehi, za angleški pa črne barve. Izpuščene so črke, kjer je pri večini opazovanih jezikov pogostnost pod 0.01 %, npr. č, š, ž ter q in x; tudi diakritična znamenja na samoglasnikih so bila zaradi večje primerljivosti opuščena. V oči najbolj pade velika različnost jezikov pri pogostnosti črke e, ki je pri vseh sicer najpogostejša.

Slika 1: *Histogram porazdelitev najpogostejših črk po jezikih*

Še bolj jasno so ti odnosi razvidni iz preglednice 3; tu so bile črke č, š in ž dodane zaradi kompletnosti slovenske abecede, čeprav se v besedilih drugih obravnavanih jezikov skoraj ne pojavljajo.

Preglednica 3: *Relativne pogostnosti, v odstotkih, za frekventnejše črke po jezikih*

	slovenski	italijanski	madžarski	nemški	angleški
a	9.89	10.08	12.43	6.03	7.88
b	1.74	0.90	1.91	2.04	1.43
c	1.10	4.13	0.99	2.45	4.24
č	1.39	–	–	–	–
d	3.78	4.22	1.73	5.09	3.63
e	10.31	12.24	14.61	16.21	12.41
f	0.35	1.10	0.92	2.07	2.51
g	1.53	1.75	3.23	3.85	1.76
h	1.18	0.61	1.36	3.56	3.84
i	9.00	12.17	5.08	7.64	8.29
j	3.73	0.03	0.96	0.16	0.19
k	3.38	0.10	5.21	1.33	0.38
l	4.20	6.83	6.82	3.58	3.91
m	2.53	2.77	2.86	2.71	2.85
n	7.25	6.83	5.18	10.31	7.62

	slovenski	italijanski	madžarski	nemški	angleški
p	3.69	2.90	1.05	0.89	2.60
q	0.01	0.27	0.03	0.13	0.15
r	5.71	6.43	4.09	7.63	6.69
s	4.76	4.74	6.26	6.09	6.03
š	0.63	–	–	–	–
t	4.70	7.27	8.02	6.37	9.33
u	2.42	2.77	1.70	4.93	2.80
v	4.38	1.26	1.89	1.16	1.01
w	0.06	0.04	0.05	1.08	0.88
x	0.06	0.06	0.10	0.08	0.33
y	0.07	0.06	1.86	0.13	1.22
z	2.54	1.42	4.51	1.34	0.10
ž	0.49	–	–	–	–

V slovenskem jeziku je črke e 10.3 odstotka, v italijanskem 12.2, v angleškem 12.4, v madžarskem 14.61, v nemškem pa kar 16.2. Velika je tudi variabilnost pri ostalih samoglasnikih, a, i, o in u, še večja pa pri sicer manj pogosti črki z. V angleški različici opazovanih besedil je je le 0.1 odstotka, v nemški 1.3, v italijanski 1.4, v slovenski 2.5, v madžarski pa 4.5 odstotka, petinštiridesetkrat več kot v angleški. Na znaten delež tujk oziroma na strokovnost besedila kaže tudi vrednost pri črki f za slovenski jezik: 0.35 % je približno štirikrat več kot je pogostnost te črke pri leposlovju (Jakopin 2002).

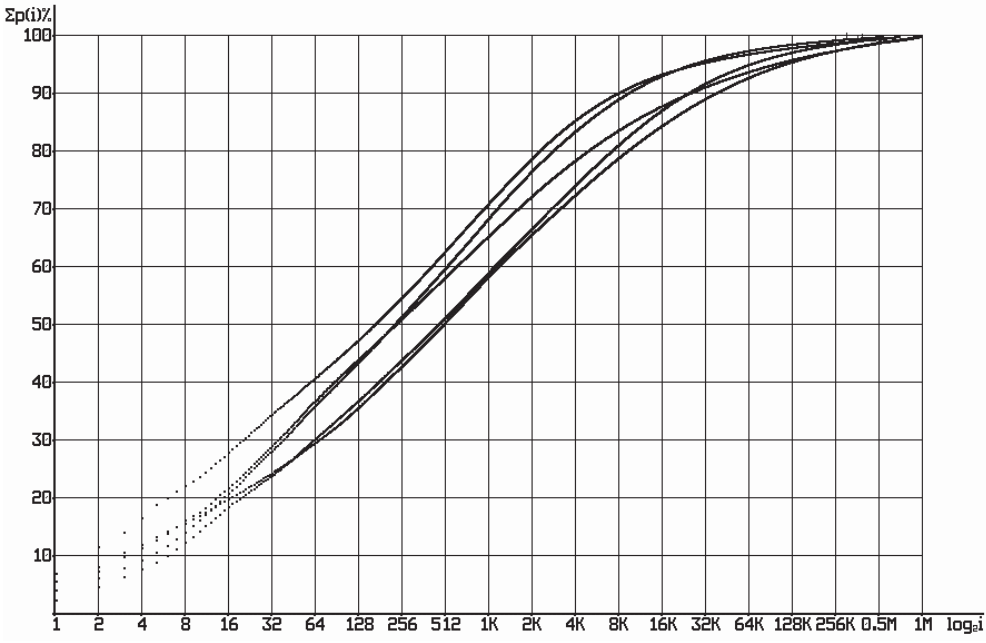
2.2 Pogostnosti besed

Črke o jeziku že kar nekaj povedo, bolj zgovorne so pa seveda besede. Ker *Acquis Communautaire* še ni na razpolago v lematizirani izvedbi, dela z njo pa nikakor ni malo, si kaže ogledati seznam besednih oblik. V preglednici 4 so navedeni osnovni podatki o številu besednih oblik po jezikih.

Preglednica 4: *Števila besednih oblik po jezikih*

jezik	slovenski	italijanski	madžarski	nemški	angleški
vseh besednih enot	715.648	548.564	954.168	1.024.029	724.733
po spremembi velikih črk v male	609.133	474.696	841.977	952.153	663.297
besednih oblik samo iz črk	419.254	305.296	660.909	510.538	251.552
enkratnic	150.959	123.269	266.855	205.358	103.768
oblik s frekvenco 5 ali več	141.882	91.948	192.585	149.956	71.266

Med besedne enote so štete še nebesedne oblike, kakršna so npr. števila, spletni naslovi in podobno (Jakopin 2001). Le-teh je pri zbirki besedil v angleščini precej več kot polovica, pri drugih jezikih pa ne tako veliko. Sprememba velikih črk v male je bila potrebna zaradi besed, pisanih z veliko na začetkih povedi in zaradi naslovov, kjer je celotno besedilo pogosto pisano s samimi velikimi črkami; v nemškem jeziku se samostalniki pišejo z veliko začetnico in zato »dekapitalizacija« ni bistveno zmanjšala števila besednih enot. Enkratnic, besednih oblik, ki se pojavijo samo enkrat (angl. Hapax legomena) je tudi veliko, besednih oblik s pogostnostjo vsaj 5 pa že precej manj.

Slika 2: *Krivulje rasti bes. enot za angleški, italijanski, nemški, slovenski in madžarski jezik*

Hitrost polnitve besednega zaklada pokažejo krivulje rasti, ki so za besedne enote prikazane na sliki 2. Merilo je pollogaritemsko, na abscisi je dvojiški logaritem zaporedne številke besedne enote v seznamu, kjer so razvrščene padajoče po pogostnosti, na ordinati pa vsota pogostnosti besednih enot. Ta je, ko zajamemo vse besede, 100 %. V naslovu navedeno zaporedje jezikov velja od leve proti desni, opazovano v višini 80 %. Iz slike razberemo da pri angleškem jeziku pokrijeta najpogostejši besedni enoti že nad 10 % besedila, prvih 5 nad 20 %, prvih 20 besednih enot že 30 % besedila, za 50 % jih je treba že približno 150, za 80 % približno 2.000, za 90 % pa dobrih 8.000.

S pomočjo preglednice 5 lahko navedemo bolj točne vrednosti: relativna pogostnost prvih dveh angleških besed: *the* (7.97 %) in *of* (4.78 %) je skupaj 12.75 %, prvih petih: *the* (7.97 %), *of* (4.78 %), *to* (2.54 %), *and* (2.50 %) ter *in* (2.41 %) pa skupaj 20.20 %. Pri slovenskem in madžarskem jeziku je npr. treba za 30 % pokritost besedila vzeti trikrat več besednih enot s seznama, namesto 20 več kot 60.

Preglednica 5: *Najpogostejše besedne oblike z relativnimi pogostnostmi po jezikih*

	slovenski		italijanski		madžarski		nemški		angleški	
1.	in	2.59	di	4.31	a	7.23	der	4.51	the	7.97
2.	v	2.43	e	2.20	az	3.12	die	3.97	of	4.78
3.	za	1.98	del	1.83	és	2.48	und	2.51	to	2.54
4.	je	1.34	la	1.57	vagy	0.77	in	1.63	and	2.50
5.	se	1.15	il	1.55	hogy	0.65	des	1.41	in	2.41
6.	ki	1.14	in	1.43	kell	0.65	für	1.26	for	1.31
7.	na	1.13	per	1.27	nem	0.57	von	1.20	A	1.27
8.	z	1.04	a	1.22	cikk	0.46	den	1.17	be	1.04
9.	ali	0.88	della	1.12	Európai	0.40	auf	0.81	on	0.80
10.	s	0.72	che	0.99	E	0.37	zu	0.76	by	0.80

Najpogostejših 10, navedenih v preglednici 5, pri večini obravnavanih jezikov sicer še ni prav zgovornih, nepolnopomenske besedne vrste so v takih seznamih pač vedno na vrhu. Le pri madžarskem jeziku se na devetem mestu znajde prvi pridevnik, *evropski*. Posebnost, ki tudi takoj pade v oči pri slovenskem jeziku, je pomožni glagol *je*, ki ga namesto na vrhu najdemo šele na četrtem mestu. V leposlovju na prvih desetih mestih namreč najdemo naslednje besedne oblike: *je*, *in*, *se*, *v*, *da*, *na*, *so*, *pa*, *ne*, *ki*, *bi* in *z*, v angleškem jeziku pa *the*, *and*, *to*, *of*, *a*, *in*, *was*, *his*, *that*, *I*, *he* in *as*. Podobne razlike, že na teh prvih mestih, bi našli pri ostalih treh jezikih. Da gre za besedila evropske zakonodaje postane bolj jasno, ko si ogledamo nadaljevanje seznama, besedne oblike, ki so po pogostnostih na mestih od 11 do 30. Navedene so v preglednici 6, pri angleškem jeziku na 27. in 28. mestu najdemo že ime evropske skupnosti: *European community*.

Preglednica 6: *Besedne oblike z relativnimi pogostnostmi po jezikih, mesta od 11 do 30*

slovenski		italijanski		madžarski		Nemški		angleški	
11. o	0.71	le	0.96	EK	0.37	Artikel	0.75	or	0.78
12. da	0.68	i	0.86	bizottság	0.36	Oder	0.74	shall	0.73
13. iz	0.63	o	0.73	rendelet	0.34	Werden	0.69	article	0.70
14. so	0.54	delle	0.70	vonatkozó	0.29	Im	0.68	is	0.64
15. člen	0.38	un	0.67	egy	0.26	Mit	0.65	with	0.63
16. št.	0.38	dei	0.61	meg	0.25	Dem	0.57	as	0.60
17. ES	0.36	e	0.60	HL	0.25	Vom	0.53	that	0.57
18. po	0.36	al	0.60	is	0.24	Zur	0.52	this	0.54
19. skupnosti	0.35	non	0.50	o.	0.24	Das	0.51	regulation	0.49
20. ne	0.35	da	0.50	i	0.23	Ist	0.50	no	0.45
21. lahko	0.29	regolamento	0.47	L	0.23	Verordnung	0.49	commission	0.43
22. pri	0.29	l’	0.44	szóló	0.22	Eine	0.46	which	0.40
23. od	0.28	una	0.43	által	0.21	Kommission	0.46	member	0.40
24. skladu	0.28	alla	0.42	egk	0.21	Nicht	0.41	not	0.38
25. do	0.27	commissione	0.42	B	0.19	Sind	0.40	from	0.37
26. kot	0.26	cui	0.40	valamint	0.19	Nach	0.40	are	0.36
27. države	0.25	gli	0.38	említett	0.19	Wird	0.40	European	0.34
28. člena	0.24	articolo	0.36	ha	0.18	Nr.	0.38	community	0.32
29. a	0.24	sono	0.36	C	0.18	Über	0.37	at	0.32
30. uredbe	0.24	nel	0.36	olyan	0.17	Bei	0.36	it	0.30

3 DOLOČEVANJE JEZIKA

Problem določevanja, v katerem jeziku je besedilo, na katerega naletimo, ljudje in računalniki rešujemo na podoben način. Pri spletnih iskalnikih, kakršna sta npr. *Google* ali *NAJDI.SI*, je za uporabnika zelo važen podatek, v katerem jeziku je napisana neka spletna stran; denimo, da bi želeli iskati samo po straneh, ki so napisane v slovenščini. Pri gradnji enojezičnih besedilnih korpusov pa je tudi zelo priporočljivo, da so tujebesedilni deli označeni in lahko uporabniku jezikoslovcu ponudimo npr. seznam besed in besednih oblik, ki vsebuje le besede jezika, ki ga zanima. Vzemimo primer povedi:

Preglednica 7: *Primer povedi iz evropske zakonodaje*

> Z nagrado The Climate Star, ki jo je osnovala Zveza za podnebje (Climate Alliance), se nagrajuje vzorne dejavnosti pri reševanju težav zaradi podnebnih sprememb in zbira pridobljene izkušnje ter dosežene uspehe po vsej Evropi.

Beremo jo od besede do besede in s poznavanjem slovenskih in angleških besed hitro nedvoumno ugotovimo, da je poved v slovenskem jeziku, s petimi angleškimi

besedami. Pri določevanju jezika imena nagrade ni bilo dovolj znanje o besedah, beseda *star* se pojavi tako v slovenskem kot v angleškem jeziku, jo pa zaradi začetnice in sobesedila pred njo prepoznamo kot angleško. Postopki strojnega določanja jezika (npr. Grefenstette 1995) temeljijo na kvantitativnih jezikovnih modelih za posamezne jezike, pridobljenih iz besedil v tem jeziku. Navadno uporabljajo pri sestavljanju tovrstnih modelov podatke o pogostnostih nizov znakov. Ker imamo v primeru opazovanih besedilnih zbirk na razpolago velike količine besedila za posamezen jezik, bi lahko jezikovne modele podprli že kar s preprostejšim modelom, temelječem na pogostnostih besednih oblik. Uporabimo besedni entropijski model (npr. Jakopin 2002, razdelek 6.3.4), ki temelji na dolžinah minimalnih binarnih kod, pripisanih posameznim besednim oblikam pri Huffmanovem kodiranju.

Za ilustracijo vzemimo, da imamo pred seboj osem češenj, štiri črne, dve rdeči ter po eno belo in zeleno (češnje belice so zelo okusne, samo težko jih je dobiti). Pri Huffmanovem kodiranju razdelimo češnje najprej na dve skupini s približno enako vsoto pogostnosti in prvi pripišemo kodo 0, drugi pa 1. Nato postopek ponovimo na vsaki od novonastalih skupin posebej. V našem primeru je kodiranje črnih češenj s tem že končano, v drugem koraku dobi nadaljnji bit še rdeča barva, za tretji korak pa ostane le še razločevanje bele in zelene, ki dobita še po en bit. Rezultat postopka je naveden v preglednici 8.

Preglednica 8: *Primer Huffmanovega kodiranja*

barva	pogostnost	Huffmanova koda	dolžina te kode
črna	4	0	1
rdeča	2	10	2
bela	1	110	3
zelena	1	111	3

Dobljene vrednosti tudi ustrezajo količini informacije, ki jo vsebuje barva na slepo izbrane češnje. Možnost, da bo črna, je enaka možnosti, da ne bo, ali ena polovica (0.5), če verjetnost gotovega dogodka (npr. da je bil dan pred današnjim včeraj) označimo z ena (1.0). Torej vsebuje ta podatek en bit informacije. Da bo naključno izbrana češnja rdeča, je možnosti ¼, podatek je vreden dva bita, da bo bela ali zelena pa 1/8, in je podatek, da je bila bela, vreden tri bite.

Na enak način pripišemo Huffmanove kode besednim oblikam iz opazovanih besedilnih zbirk in si potem pomagamo z njimi pri prepoznavanju jezika besed v povedih. Začetek in del konca slovarja iz preglednice 8, sestavljena iz besednih oblik v slovenski različici zbirke *Acquis Communautaire*, sta prikazana v preglednici 9.

Preglednica 9: *Huffmanove kode in njihove dolžine za slovenske besedne oblike AC*

besedna oblika	pogostnost	Huffmanova koda	dolžina te kode
in	1,201.397	10111	5
v	1,128.497	11011	5
za	921.343	001001	6
je	619.929	101010	6
žvekalna	1	00000100110100001000111111	26
žveplana	1	00000100110100001000111100	26
žveplaste	1	00000100110100001000111101	26
žveplenem	1	00000100110100001000110010	26

Pogoste oblike z začetka seznama imajo kratke kode, redke s konca pa veliko daljše. Besedna oblika *the* ima pri slovenskem modelu (v besedilih slovenske različice jo najdemo le v angleških citatih) Huffmanovo kodo dolgo 10 bitov, pri angleškem pa samo 4.

Skušajmo zdaj, denimo da smo pripravili ustrezne slovarje za entropijske modele vseh petih opazovanih jezikov, z njimi prepoznavati besede iz povedi v preglednici 7: *»Z nagrado The Climate Star, ki jo je osnovala ...«* Pomagamo si z dolžinami Huffmanovih kod pri modelih za opazovanih pet jezikov, za besede iz rahlo skrajšane povedi v preglednici 10.

Preglednica 10: *Huffmanove kode za besede iz dela povedi po posameznih jezikih*

beseda	slovenski	italijanski	madžarski	nemški	angleški
z	7	14	13	12	14
nagrado	20	–	–	–	–
the	10	11	11	11	4
climate	19	19	19	19	15
star	16	17	16	18	17
ki	6	17	10	17	17
jo	11	18	17	18	15
je	6	16	14	12	16
osnovala	23	–	–	–	–
zveza	16	23	22	23	23
za	6	15	15	15	15
podnebje	18	–	–	–	–
climate	19	19	19	19	15
alliance	20	20	19	20	18
se	6	9	14	14	14

beseda	slovenski	italijanski	madžarski	nemški	angleški
vzorne	26	–	–	–	–
dejavnosti	11	23	22	23	22
in	5	6	11	6	5
zbira	17	–	–	–	–
pridobljene	14	–	–	–	–
izkušnje	14	–	–	–	–

Algoritem za določevanje jezika bi, kot že rečeno, šel od besede do besede in pri vsaki s pomočjo najkrajše Huffmanove kode iz tabele skušal prav določiti jezik. Dolžina te kode pri besedici *z* v modelu za slovenski jezik je 7 bitov, za italijanski 14, za madžarski 13, za nemški 12 in za angleški spet 14. Najkrajša je pri slovenskem jeziku, torej se poved začne s slovensko besedo. Koda besedne oblike *nagrado* je pri slovenskem modelu dolga 20 bitov, v drugih modelih je pa sploh ni. Tudi druga beseda je torej slovenska. Kode tretje, *the*, so po opazovanih jezikih dolge 10, 11, 11, 11 in 4 bite. Najmanjša je vrednost za angleški jezik, beseda je angleška. Algoritem gre svojo pot naprej, z rezultati smo zadovoljni, le pri dveh besedah se pojavijo težave. Kode za besedo *star* so za slovenski in madžarski model dolge po 16 bitov, za italijanski in angleški po 17, za nemški pa 18. Nemška beseda torej najbrž ni, glede na ostale besede v povedi bi med madžarsko in slovensko možnostjo algoritem izbral slovensko, ki pa je napačna. Za boljši rezultat bi bilo treba upoštevati še pisavo začetnic in sobesedilo. Pri besedici *in* sta najmanjši vrednosti, 5 bitov, spet za dva jezika, slovenskega in angleškega. Če bi se odločali samo po ostalih besedah v povedi, v slogu trditve, da je najbolj zanesljiva preprosta vremenska napoved taka, da bo jutri enako vreme kot danes, bi izbrali prav.

4 SKLEP

Kakor mnoge druge spletne strani so tudi besedila evropske zakonodaje na prvi pogled videti kot zelo smetnjav, dolgočasen in problematičen jezikovni vir. Z nekaj več potrpljenja in iznajdljivosti pa raziskovalcu vseeno lahko razširijo obzorje in ponudijo vpogled v kak jezikovni kotiček, ki bi mu drugače ostal skrit.

VIRI IN LITERATURA

BURNARD, Lou, 1997: *The Text Encoding Initiative's Recommendations for the Encoding of Language Corpora: Theory and Practice*. <http://users.ox.ac.uk/~lou/wip/Soria/>. [Prepared for a seminar on Etiquetación y extracción de información de grandes corpus textuales within the Curso Industrias de la Lengua (14—18 de Julio de 1997).]

GREFENSTETTE, Gregory, 1995: Comparing Two Language Identification Schemes. V: *Proceedings of the 3rd International Conference on Statistical Analysis of Textual Data*, Rim.

JAKOPIN, Primož, 2001: Words and nonwords as basic units of a newspaper text corpus. V: *COMPLEX 2001 / 6th Conference on Computational Lexicography and Corpus Research »Computational Lexicography and New EU Languages«*, Mason Hall, Birmingham, 28 June-1 July, 2001. Birmingham: Centre for Corpus Linguistics, Department of English, University of Birmingham, 49–65.

– – 2002: *Entropija v slovenskih leposlovnih besedilih*. Ljubljana: Založba ZRC, < http://www.ff.uni-lj.si/hp/pj/disertacija/>.

STEINBERGER, Ralf, POULIQUEN Bruno, WIDIGER, Anna, IGNAT, Camelia, ERJAVEC, Tomaž, TUSFIŞ, Dan, VARGA, Daniel, 2006: The JRC-Acquis: A multilingual aligned parallel corpus with 20+ languages. *Proceedings of the 5th International Conference on Language Resources and Evaluation* (LREC' 2006). Genoa, Italy, 24-26 May 2006. <http://nl.ijs.si/et/Bib/LREC06/lrec06-jrc-340.pdf>.

Zgodovina jezika in besedil

Matej Šekli
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Sklanjatev samostalnikov (moške in srednje) o-*jevske sklanjatve v jeziku slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikov*[1]

V članku je obravnavana sklanjatev samostalnikov (moške in srednje) o-jevske sklanjatve v jeziku slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikov (Brižinski spomeniki, 972–1039; Celovški ali Rateški rokopis, 1362–1390; Stiški rokopis II, ok. 1440; Starogorski rokopis, 1492–98; Kranjski rokopis, 1440(?)–1556). Določene so oblikovne značilnosti posameznih časovnojezikovnih plasti oblikovnega spreminjanja sklanjatvenega vzorca v času, in sicer alpskoslovanska, splošnoslovenska, (gorenjsko-dolenjsko) nesplošnoslovenska.

1 UVOD

V članku je obravnavana sklanjatev samostalnikov (moške in srednje) *o*-jevske sklanjatve v jeziku slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikov. Analizirani so sklanjatveni vzorci v jeziku *Brižinskih spomenikov* (972–1039) ter v jeziku najpomembnejših osrednjeslovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikov – to so *Celovški ali Rateški rokopis* (1362–90), *Stiški rokopis II* (ok. 1440), *Starogorski rokopis* (1492–98), *Kranjski rokopis* (1440(?)–1556). Sklanjatveni vzorec posameznega jezikovnega spomenika je obravnavan tako sinhrono kot diahrono. Opisnojezikoslovni vidik za vsako posamezno besedilo podaja nabor končnic, njihovo razvrstitev ter medsebojno razmerje in vlogo v opisanem sestavu. Zgodovinskojezikoslovni pogled posamezni končnici določa njen izvor in način njenega spreminjanja v času (delovanje glasovne spremembe in nalike/analogije) ter jo posledično umesti v posamezno časovnojezikovno plast oblikovnega spreminjanja sklanjatvenega vzorca v času, ki bi jih lahko definirali kot alpskoslovanska, splošnoslovenska, (gorenjsko-dolenjsko) nesplošnoslovenska jezikovna plast.

---

[1] Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (www.zrc.sazu.si) razvil Peter Weiss.

1.1 Rekonstrukcija praslovanskega sklanjatvenega vzorca

Praslovanski sklanjatveni vzorec samostalnikov (trde in mehke) (moške in srednje) *o*-jevske sklanjatve je mogoče rekonstruirati predvsem na osnovi starocerkvenoslovanskega gradiva kot tudi gradiva ostalih slovanskih jezikov s pomočjo primerjalne metode (določanje vzporedne/horizontalne jezikovne sorodnosti: primerjava izpričanega stanja v jezikih »naslednikih«, tj. ugotavljanje redovitih vzporednic med posameznimi genetsko sorodnimi jezikovnimi sestavi na sinhroni/istočasijski ravni) in metode rekonstrukcije (določanje navpične/vertikalne jezikovne sorodnosti: rekonstrukcija izhodiščnega stanja v jeziku »predhodniku«, tj. projekcija izpričanega stanja v časovno preteklost na diahroni/raznočasijski ravni) (Furlan 2008: 3–5). Samostalniki *o*-jevske sklanjatve so v praslovanščini poznali trdi in mehki ter moški in srednji sklanjatveni vzorec, ki so se med seboj ločili po značilnosti osnove in po končnicah. (Nahtigal 1952: 49–50; Babič 2003: 87–94).

Praslovanske osnove so se torej delile na trde in mehke. Trde osnove so bile osnove na trdi soglasnik (tj. soglasnik, ki ni nastal po praslovanski jotaciji ali praslovanski progresivni/tretji palatalizaciji) (psl. **kupъ*, **zǫbъ*, **dymъ*, **xlěu̯ъ – *prьstъ*, **rodъ*, **sъnъ*, **golsъ*, **morzъ*, **darъ*, **kozьlъ – *otrokъ*, **bogъ*, **duxъ*) in so se sklanjale po trdem sklanjatvenem vzorcu. Mehke osnove so bile osnove na mehki/palatalni soglasnik (tj. soglasnik, ki je nastal po praslovanski jotaciji ali praslovanski progresivni/tretji palatalizaciji) (psl. **gnoi̯ь – *plaščь*, **dъždь – *koń*ь, **komaŕь*, **korĺь – *plačь*, **mǫžь*, **košь – *kъnęzь*, **otьcь*) in so se sklanjale po mehkem sklanjatvenem vzorcu.[2]

Praslovanske končnice so se v različnih sklanjatvenih podvzorcih med seboj razlikovale glede na različne dejavnike, ki so bili: 1. **osnova samostalnika**: trdi in mehki sklanjatveni vzorec sta se med seboj razlikovala po glasovnih značilnostih in nalikovni izravnavi: a) **glasovno** je v sklanjatvenem vzorcu pogojena odsotnosti/prisotnosti praslovanskega preglasa (tj. mehčanja/palatalizacije samoglasnika) v položaju desno od trdega/mehkega soglasnika (psl. **Cъ*, **Co*, **Cě*$_2$, **Cy* (< pie. **ū*), **Cy* (< pie. **ōNC#/*āNC#*) : **C′ь*, **C′e*, **C′i*, **C′i*, **C′ę/*C′ě*$_3$); b) **nalikovno** je pogojena razlika v končnici zvalnika ednine, v mehkem vzorcu je končnica **-u* namreč prevzeta iz *u*-jevske sklanjatve (psl. **mǫžu* ⇐ psl. **synu*); 2. **slovnični spol samostalnika**: moški in srednji sklanjatveni vzorec se med seboj razlikujeta v končnicah imenovalnika in tožilnika vseh treh števil; 3. **narečni praslovanski razliki**: v južnih slovanskih jezi-

[2] Jezikovno gradivo (tako rekonstruirano praslovansko kot fonološko interpretirano v rokopisnih spomenikih nedosledno zapisano slovensko srednjeveško gradivo) je zaradi medsebojne primerljivosti podano v enotni fonološki transkripciji. Od tega načela zaradi nadaljnjega različnega spreminjanja v slovenskih krajevnih govorih odstopa samo zapisovanje fonemskih različic fonema /l/, tj. [l] in [ɫ], v slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikih.

kih se v orodniku ednine pojavljata končnici **-o-mь/*-e-mь* in v tožilniku množine samostalnikov moškega spola mehkega vzorca končnica **-ę*, v severnih, tj. vzhodnih in zahodnih slovanskih jezikih pa končnici **-ъ-mь/*-ь-mь* in končnica **-ě*$_3$.

		stcsl.				psl.			
		trdi vzorec		mehki vzorec		trdi vzorec		mehki vzorec	
		m	s	m	s	m	s	m	s
Ed	I	зѫбъ	мѣсто	мѫжь	полє	***-ъ**	***-o**	***-ь**	***-e**
	R	зѫба	мѣста	мѫжа	пола	***-a**			
	D	зѫбоу	мѣстоу	мѫжоу	полоу	***-u**			
	TV	зѫбъ	мѣсто	мѫжь	полє	***-ъ**	***-o**	***-ь**	***-e**
	Z	зѫбє	мѣсто	мѫжоу	полє	***-e**	***-o**	***-u**	***-e**
	M	зѫбѣ	мѣстѣ	мѫжи	поли	***-ě**$_2$		**/*-i**	
	O	зѫбомь	мѣстомь	мѫжємь	полємь	***-o-mь/*-ъ-mь**		***-e-mь/*-ь-mь**	
Mn	IZ	зѫби	мѣста	мѫжи	пола	***-i**$_2$	***-a**	***-i**$_2$	***-a**
	R	зѫбъ	мѣстъ	мѫжь	полъ	***-ъ**		***-ь**	
	D	зѫбомъ	мѣстомъ	мѫжємъ	полємъ	***-o-mъ**		**/*-e-mъ**	
	T	зѫбы	мѣста	мѫжѧ	пола	***-y**	***-a**	***-ę/*-ě**$_3$	***-a**
	M	зѫбѣхъ	мѣстѣхъ	мѫжихъ	полихъ	***-ě**$_2$**-xъ**		***-i-xъ**	
	O	зѫбы	мѣстѣ	мѫжи	поли	***-y**		**/*-i**	
Dv	ITZ	зѫба	мѣстѣ	мѫжа	поли	***-a**	***-ě**$_2$	***-a**	***-i**
	RM	зѫбоу	мѣстоу	мѫжоу	полоу	***-u**			
	DO	зѫбома	мѣстома	мѫжема	полєма	***-o-ma**		***-e-ma**	

Rekonstrukcija praslovanskih sklanjatvenih podvzorcev samostalnikov *o*-jevske sklanjatve na osnovi starocerkvenoslovanskega gradiva

2 BRIŽINSKI SPOMENIKI (972–1039)

2.1 Gradivo:[3] **Ied m** *detd* (II 1) = **děd*, *raſzboi* (II 22) = **razbo̯i̯*, *zpaſitel* (II 91) = **spasiteĺ*, *bog* (III 8) = **bog*; **Ied s** *ugongenige* (II 23) = **ugo(n)i̯eni̯e*; **Red m/s** *nedela* (I 18) = **neděla*, *vuecera* (I 18) = **u̯ečera*, *grecha* (I 25) = **grěxa*, *otꙁa* (I 33) = **otca*, *uueka* (I 35) = **u̯ěka*, *michaela* (III 13–14) = **Mixěla*, *petra* (III 14–15) = **Petra*, *boga* (III 24) = **boga*, *ꙁimizla* (III 49) = **s(ə)misla*; *liza* (II 69) = **lica*, *pomiſlena* (III 29) = **pomišĺeni̯a*; **Ded m** *creꙁtu* (I 3, 20) = **kr̥stu*, *bogu* (I 19, II 58, III 21, 25, 39, 43) = **bogu*, *michaelu* (I 4) = **Mixaelu*, *petru* (I 4–5) = **Petru*, *otzu* (II 61) = **otcu*, *zlogeiu* (III 2) = **zloděi̯u*, *laurenꙁu* (III 44) = **Lau̯rencu*; **Ted m**$_{\text{neživo}}$ *greh* (I 3)

[3] Gradivo jezika Brižinskih spomenikov je označeno takole: I *Glagolite po naꙁ redka slouesa = Głagolite po nas rědka słou̯esa;* II *Eccę bi detd naſ ne zegreſìl = Eć́e bi děd naš ne səgrěšił*; III *Iaz ze ꙁaglagolo zlogeiu = I̯az sę zagłagoĺǫ złoděi̯u*. Rimske številke označujejo besedilo, arabske pa vrstico v besedilu. Upoštevani sta bili dosedanja Ramovševa fonološka in Logarjeva fonetična transkripcija (Ramovš v Ramovš–Kos 1937: 18–27; Logar v Brižinski spomeniki 2004: 70–81). Kjer glasovna podoba odstopa od omenjenih transkripcij, gre za avtorsko interpretacijo.

= **grěx*, *ʒuet* (I 9), *zvuet* (I 12), *zuu&* (III 69) = **su̯ět*, *otpuʒtic* (I 10), *odpuztic* (III 23–24) = **otpustək*, *narod* (I 28, II 11) = **narod*, *ſivuot* (I 9, 31), *ſiuot* (I 34), *ſuiuot* (III 66) = **ži̯u̯ot*, *uuek* (I 35) = **u̯ěk*; **Ted m**$_{\text{živo}}$ *bog* (III 5) = **bog*, *duh* (III 7) = **dux* : *bratra* (II 21) = **bratra*; **Ted s** *delo* (I 30) = **dělo*, *zezarſtuo* (II 63) = **cěsarstu̯o*; *vueʒelie* (I 34) = **u̯eseli̯e*, *zcepaſgenige* (II 39) = **s(ə)pasen̡i̯e*, *balouvanige* (II 92–93) = **balou̯an̡i̯e*, *pomiſlenie* (III 63–64) = **pomišĺen̡i̯e*, *zridʒe* (III 64) = **sr̥dce*; **Zed** *boſe* (I 2, 2, 10, 20, 21, 27, 29, III 50, 51, 60) = **bože*, *otze* (I 2) = **otče*, *rabe* (I 7, III 46) = **rabe*; **Med m** *zuete* (I 8, 25, II 80) = **su̯ětě*; *ʒiniſtue* (I 16) = **s(ə)ničstu̯ě*, *ʒniciſtve* (III 34) = **sničəstu̯ě*, *lacomztue* (III 35) = **lakomstu̯ě*, *uzmaʒtue* (III 36) = **u̯zmastu̯ě*, *dele* (III 59) = **dělě*; *poglagolani* (I 17) = **poglagolan̡i̯i*, *lichogedeɳ* (III 35) = **lixoi̯ědeni̯i*, *lichopiti* (III 36) = **lixopiti̯i*, *lichodiani* (III 37) = **lixod⟨ě⟩i̯an̡i̯i* : *lezv* (II 101) = **lěsu*, *redu* (II 13–14) = **rędu*; **Oed** *ſtolom* (II 72) = **stołom*, *zopirnicom* (II 73) = **sǫpr̥nikom*, *glagolom* (II 78) = **głagołom*; *zlodgem* (II 74) = **złod[ě]i̯em*; **Imn m** *zinzi* (II 28, 59, 83, 109) = **sinci*, *zlouuezi* (II 30–31) = **člo̯u̯ěci*; **Imn s** *dela* (II 19) = **děła*, *liza* (II 31) = **lica*; **Rmn m** *greh* (I 8, 22) = **grěx*, *zil* (III 15) = **səł*, *moſenic* (III 16–17) = **mǫčenik*, *zacconic* (III 17–18) = **zakonnik* : *grechou* (I 10, 11, III 21–22, 47), *grechov* (II 113) = **grěxo̯u̯*; **Rmn s** *del* (II 19, 26, III 28) = **děł*; **Dmn m/s** *zelom* (I 5) = **s(ə)łom*, *muſenicom* (I 5) = **mǫčenikom*, *vuernicom* (I 6) = **u̯ěrnikom*, *izvvolenicocom* (II 65–66) = **izu̯oĺenikom*; *crilatcem* (I 4) = **kriłatcem*, *zlodeiem* (I 28–29) = **złoděi̯em*; *delom* (III 3) = **dělom*; **Tmn m** *ueki* (II 2), *veki* (II 6–7) = **u̯ěki*, *obeti* (II 38) = **oběti*, *crovvi* (II 51) = **kro̯u̯i*, *grechi* (II 111) = **grěxi* : *raba* (II 110) = **rabę*, *greche* (III 27) = **grěxę*, *greſnike* (III 69–70) = **grěšnikę*; **Tmn s** *dela* (II 42, III 63) = **děła*; **Mmn m** *voſich* (II 54) = **u̯ǫžix*; **Omn m/s** *metſi* (II 101) = **meči*, *cliuſi* (II 102) = **kĺuči*; **Omn** *vʒti* (I 33), *vzti* (II 77) = **usti*, *deli* (II 57) = **děli*.

		trdi vzorec		mehki vzorec	
		m	s	m	s
Ed	I	**-ø**	–	**-ø**	–
	R	**-a**			
	D	**-u**			
	T	**-ø, -a**	**-o**	–	**-e**
	Z	**-e**	–	**-e**	–
	M	**-ě, -u**		**-i**	
	O	**-om**		**-em**	
Mn	IZ	**-i**	**-a**	–	**-a**
	R	**-ø, -ou̯**	**-ø**	–	–
	D	**-om**		**-em**	
	T	**-i, -ę**	**-a**	–	**-a**
	M	–		**-ix**	
	O	**-i**			

Končnice *o*-jevske sklanjatve v jeziku Brižinskih spomenikov

2.2 Sinhrono: Sklanjatveni vzorec samostalnikov (moške in srednje) *o*-jevske sklanjatve v jeziku Brižinskih spomenikov izkazuje naslednje značilnosti: 1. razlikovanje med trdim in mehkim sklanjatvenim vzorcem glede na izglasni soglasnik osnove (*-C-* : *-C'-*): Ted s *C-o* : *C'-e*; Med s *C-ě* : *C'-i*; Oed/Dmn *C-om* : *C'-em*; 2. oblikovno razlikovanje sedmih sklonov, pri čemer je oblikovno izražen tudi zvalnik (BS *bože*, *otče bože*, *rabe*); 3. dvojničnost končnic (ki ni pogojena z izglasnim soglasnikom osnove): Ted $m_{živo}$ *-ø* : *-a*; Med *-ě* : *-u*; Rmn m *-ø* : *-o̯u̯*; Tmn m *-i* : *-ę*.

2.3 Diahrono: Sklanjatveni vzorec samostalnikov (moške in srednje) *o*-jevske sklanjatve v jeziku Brižinskih spomenikov v osnovi odraža praslovanski sklanjatveni vzorec, od katerega se v celoti ali deloma razlikuje predvsem v nekaterih končnicah (imenovalnik/tožilnik ednine moškega spola, orodnik množine moškega in srednjega spola; tožilnik ednine moškega spola, mestnik ednine moškega in srednjega spola, rodilnik množine moškega spola, tožilnik množine moškega spola). Spremembe končnic naštetih sklonskih oblik so posledica tako glasovnih kot oblikovnih inovacij, ki nakazujejo začetek oblikovanja v poznem srednjem veku izpričanega (osrednje) slovenskega sklanjatvenega vzorca.

Glasovni spremembi, ki sta končnice spremenili na glasovni/izrazni ravni, sta: 1. onemitev praslovanskih polglasnikov v šibkem položaju (v izglasju): psl. *-ъ̯/*-ь̯ > BS *-ø* (BS Ied m *bog*, *děd*, *razbo̯i̯*, *spasiteĺ*; Ted m *bog*, *dux*, *grěx*, *narod*, *otpustək*, *su̯ět*, *u̯ěk*, *ži u̯ot* < psl. Ied m **bogъ*, **dědъ*, **orzbo̯i̯ь*, **sъpasiteĺь*; Ted m **bogъ*, **duxъ*, **grěxъ*, **narodъ*, **otъpustъkъ*, **su̯ětъ*, **u̯ěkъ*, **ži u̯otъ*); 2. sovpad praslovanskega **y* s praslovanskim **i* v večini položajev: psl. **-y* > BS *-i*, *-y* / +{*m*, *u̯* _} (BS Tmn m *grěxi*, *kro u̯i*, *oběti*, *u̯ěki*; Omn *děli*, *usti* < psl. Tmn m **grěxy*, **kro u̯y*, **oběty*, **u̯ěky*; Omn **děly*, **usty*). Opisani glasovni spremembi sta med drugim imeli za posledico oblikovno izenačitev nekaterih sklonskih oblik trdega in mehkega sklanjatvenega podvzorca, in sicer sta to imenovalnik/tožilnik ednine samostalnikov moškega spola (BS *děd* = *spasiteĺ* < psl. **dědъ* : **sъpasiteĺь*) in orodnik množine (BS *děli*, *usti* = *kĺuči*, *meči* < psl. **děly*, **usty* : **kĺuči*, **meči*), ter posledično oblikovno približevanje obeh sklanjatvenih podvzorcev. Oblikovno približevanje po glasovnih spremembah je bilo verjetno povod za nadaljnje oblikovno približevanje po oblikovnih, v večini primerov nalikovnih spremembah, najprej znotraj istega sklanjatvenega vzorca, nato pa še med različnimi sklanjatvenimi vzorci.

Oblikovne spremembe kot oblikovne inovacije se pojavljajo v svoji začetni fazi in so pogojene bodisi z delovanjem nalike/analogije (znotraj istega sklanjatvenega (pod)vzorca: t. i. znotrajvzorčna nalika / intraparadigmatska analogija; med različnimi sklanjatvenimi vzorci: t. i. medvzorčna nalika / interparadigmatska analogija) bodisi s (slovničnim/kategorialnim) pomenom samostalnika (podspol neživo : podspol živo). Preoblikujoče se sklonske oblike so naslednje: 1. tožilnik množine samostalnikov

moškega spola: začetek nalikovnega zamenjevanja končnice tožilnika množine trde moške *o*-jevske sklanjatve BS *-i* < psl. **-y* s končnico tožilnika množine mehke moške *o*-jevske sklanjatve BS *-ę* < psl. **-ę* (znotrajvzorčna nalika) (BS *grěxi*, *krou̯i*, *oběti*, *u̯ěki* (dvakrat) < psl. **grěxy*, **krou̯y*, **oběty*, **u̯ěki* : BS *grěxę*, *grěšnikę*, *rabę* za psl. **grěxy*, **grěšьniky*, **orby*); 2. rodilnik množine samostalnikov moškega spola: začetek nalikovnega zamenjevanja končnice rodilnika množine *o*-jevske sklanjatve BS *-ø* < psl. **-ъ/*-ь* s končnico rodilnika množine *u*-jevske sklanjatve BS *-ou̯* < psl. **-ou̯ъ* (medvzorčna nalika) (BS *grěx* (dvakrat), *mǫčenik*, *sał*, *zakonnik* < psl. **grěxъ*, **mǫčenikъ*, **sъlъ*, **zakonьnikъ* : BS *grěxou̯* (petkrat) za psl. **grěxъ*); 3. mestnik ednine: začetek nalikovnega zamenjevanja končnic mestnika ednine trde in mehke *o*-jevske sklanjatve BS *-ě/-i* < psl. **-ě/*-i* s končnico mestnika ednine (moške) *u*-jevske sklanjatve BS *-u* < psl. **-u* (medvzorčna nalika) (BS *dělě*, *łakomstu̯ě*, *s(ə)ničstu̯ě/ sničəstu̯ě*, *su̯ětě* (trikrat), *u̯zmastu̯ě*; *lixod⟨ě⟩i̯ani̯i*, *lixoi̯ědeni̯i*, *lixopiti̯i*, *pogłagołani̯i* < psl. **dělě*, **olkomьstu̯ě*, **sъničьstu̯ě*, **su̯ětě*, **u̯ъzmastu̯ě*; **lixoděi̯anьi̯i*, **lixoi̯ědenьi̯i*, **lixopitьi̯i*, **poglagolanьi̯i* : BS *rędu*, *lěsu* za psl. **rędě*, **lěsě*); 4. tožilnik ednine samostalnikov moškega spola s podspolom živo: začetek oblikovanja oblikovne izraženosti podspola živo, tj. oblikovne enakosti tožilnika ednine rodilniku ednine (BS *bog*, *dux* < psl. **bogъ*, **duxъ* : BS *bratra* za psl. **bratrъ*).[4]

Samostalnik 'oče' ima v jeziku Brižinskih spomenikov še ohranjen prvotni sklanjatveni vzorec. Izglasni soglasnik osnove je *c*, odraz praslovanske progresivne palatalizacije (BS Ied **otəc*, Red *otca*, Ded *otcu* < psl. **otьcь *otьca *otьcu*), ki se v zvalniku ednine izkazuje odraz praslovanske starejše regresivne/prve palatalizacije *č* (BS Zed *otče* < psl. **otьče*).

3 OSREDNJESLOVENSKI POZNOSREDNJEVEŠKI ROKOPISNI SPOMENIKI (14. IN 15. STOLETJE)

3.1 Gradivo

Celovški ali Rateški rokopis (1362–1390):[5] **Ied s** *bogaſtwu* (I 2) = *bogastu̯u*, *yime* (I 2) = *i̯ime*; **Red m/s** *boga* (III 8) = *boga*, *ducha* (III 4, 10) = *duxa*, *ziwota* (III 11) = *ži u̯ota*; *teleſſa* (II 3) = *telesa*;[6] **Ded m** *paklu* (III 6) = *pəkłu*; **Ted m**$_{\text{neživo}}$ *grab* (III 5) =

---

[4] Ponazarjalna besedilna zgleda: BS *tože u̯ěruio̯ u̯ bog u̯semogǫťi, i u̯ i̯ega sin, i u̯ ta su̯ęti dux* (I 4–7) : *bratra okleu̯etam* (II 21).

[5] Gradivo jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa je označeno takole: I *Otſcha naſs* = *Oča naš*; II *Czeſtſchena ſy maria* = *Čaščena si, Mari i̯a*; III *Yaſt veruyo* = *I̯ast u̯eruio̯*. (Mikhailov 1998: 95, 98, 99–100.)

[6] Pri navajanju samostalnikov srednjega spola so upoštevani tudi odrazi samostalnikov praslovanskih srednjih soglasniških sklanjatev (praslovanske osnove na **-men-*, **-ę-*, **-os-/*-es-*), ki (za razliko

grab, *kriz* (III 5) = *križ*, *Kruch* (I 3) = *krux*, *leben* (III 13) = *lebən*; **Ted m**$_{\text{živo}}$ *boga* (III 1) = *boga*, *ſtwarnika* (III 1–2) = *stu̯arnika*, *iheſuſſa criſtuſſa* (III 2) = *I̯ežuša Krištuša*; **Ted s** *kar ſchanſtwu* (III 10) = *kəršanstu̯u*, *odpuſtiſchenye* (III 11) = *odpuščeni̯e*, *wſtanye* (III 11) = *u̯stani̯e*; **Oed s** *pylatuſſem* (III 5) = *Pilatušem*; **Rmn m** *grechow* (III 11) = *grexou̯*, *ſwettkow* (III 10) = *su̯etkou̯*; **Rmn s** *nebeſs* (III 2) = *nebes*; **Dmn m** *dalnykom* = *dəł⟨ž⟩nikom*; **Tmn m** *dalge* = *dəłge*; **Tmn s** *nebeſſa* (III 7) = *nebesa*; **Mmn s** *nebeſſich* (I 1, 3) = *nebesix*.[7]

Stiški rokopis II (ok. 1440):[8] **Ied m** *tſlowik* (V 42), *cʒlowik* (V 47–48) = *človu̯ik*; **Red m/s** *boga* (V 7), *woga* (V 49) = *boga*, *od buga* (V 6), *od büga* (V 15) = *od buga*, *farmayſtra* (V 30) = *farmai̯štra*, *chudicʒa* (V 8–9) = *xudiča*, *lebna* (V 17) = *lebna*, *pridigar ẏa* (V 31) = *pridigari̯a*, *ſyuota* (V 26), *ſywota* (V 50) = *žiu̯ota*; *ſʒÿanẏa* (V 26) = *si̯ani̯a*, *ʒarcʒa* (V 14) = *sərca*; **Ded m** *wogü* (V 25, 36) = *bogu*, *prüty wogü* (V 43) = *pruti bogu*, *chudiczu* (V 1) = *xudiču*; **Ted m**$_{\text{neživo}}$ *karſt* (V 5, 10) = *kərst*, *lebn* (V 55) = *lebən*, *odlog* (V 50) = *odłog*, *poſt* (V 22) = *post*; **Ted m**$_{\text{živo}}$ *yʒpouednika* (V 61) = *izpou̯ednika*; **Ted s** *tellu* (V 44) = *telu*; *ẏme* (V 59) = *ime*; **Med m** *ſẏwotÿ* (V 55) = *žiu̯oti*; *meẏſtu* (V 61) = *mei̯stu*; **Oed m/s** *ÿeſykom* (V 46) = *i̯ezikom*; *preſegaẏem* (V 45) = *prəsega[n]i̯em*; **Rmn m** *greÿchw* (V 16), *greẏchü* (V 53) = *grei̯xu*, *Swetikow* (V 16) = *su̯etikou̯*; **Dmn m/s** *ſwetikom* (V 37, 43) = *su̯etikom*; *deẏlam* (V 1) = *dei̯łam*; **Tmn m** *greÿche* (V 60) = *grei̯xe*, *ſwetike* (V 51) = *su̯etike*; **Omn m/s** *greichy* (V 11), *greÿchi* (V 47), *greẏchẏ* (V 54) = *grei̯xi*, *greÿchichÿ* (V 56) = *grei̯xiči*; *deÿli* (V 7) = *dei̯li*.

Starogorski rokopis (1492–98):[9] **Ied m** *Sſadt* (II 3) = *sad*; **Ied s** *Bogaſtwo* (I 3) = *bogastu̯o*; **Red m/s** *ducha* (III 5) = *duxa*, *khriſcha* (III 7) = *križa*, *ſchewotta* (III 15)

---

jezika Brižinskih spomenikov) v jeziku slovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikov izkazujejo sklanjatveni vzorec srednje *o*-jevske sklanjatve.

[7] Drugi samostalniki moškega spola so se v tem času najverjetneje sklanjali še po drugih sklanjatvenih vzorcih, in sicer so bile to: u-jevska sklanjatev (Red *synu* (III 3) = *sinu*); moška *i*-jevska sklanjatev (Ted ž *goſpodi* (III 3) = *gospodi*; moška *n*-jevska soglasniška sklanjatev (Ted nž *dan* (III 6) = *dan*). Končnico rodilnika ednine *-u* v CRR *sinu* (III 3) je torej potrebno razumeti kot nadaljevanje praslovanske u-jevske sklanjatve in ne kot začetek širitve končnice *-û* med samostalnike moške *o*-jevske sklanjatve z mešanim naglasnim tipov (KR *daru*, *straxu*).

[8] Gradivo jezika Stiškega rokopisa je označeno takole: I *Myloſt yno gnada naſiga goſpody = Miłost ino gnada našiga gospodi*; II *Cʒeſtyena body / kralewa mati te myloſti = Čaščena bodi, kraĺeu̯a, mati te miłosti*; III *Nas goſpud ye od ſmerti ſtwal = Naš gospud je od smərti u̯stal;* IV *Ÿa ʒe ad pouem chudiczu = I̯a se adpou̯em xudiču I*; V *Ya ʒe ad pouem chudiczu = I̯a se adpou̯em xudiču II*. Samostalniško gradivo je izpisano iz besedila V, tj. druge, daljše različice splošne spovedi *Ya ʒe ad pouem chudiczu*. (Toporišič 1992: 3–15; Mikhailov 1998: 139–145.)

[9] Gradivo jezika Starogorskega rokopisa je označeno takole: I *Otʒha naſch = Oča naš*; II *Zheſchena ſy Maria = Čašena si, Mari̯a*; III *Yest veryo = I̯est u̯eru̯o*. (Mikhailov 1998: 206, 210, 211–212.)

= *žą̣ota*; *Stayenna* (III 15) = *staį̣enį̣a* (?); *telleſſa* (II 4) = *telesa*; **Ted m**$_{\text{neživo}}$ *grob* (III 7) = *grob*, *khruch* (I 5) = *krux*, *khriſch* (III 6) = *križ*, *leben* (III 16) = *lebən*, *peckhell* (III 8) = *pəkəł*; **Ted m**$_{\text{živo}}$ *na boga* (III 1) = *na boga*, *ducha* (III 13) = *duxa*, *Jheſuſſa chriſtuſſa* (III 3) = *Į̣ežuša Krištuša*, *Stvarnickha* (III 2) = *stų̣arnika*; **Ted s** *odpuſchane* (III 15) = *odpušanį̣e*; *yeme* (I 1) = *į̣əme*, *Na nebw* (III 9) = *na nebu*; **Rmn m** *grechow* (III 15) = *grexoų̣*, *ſwettikhow* (III 14) = *sų̣etikoų̣*; **Rmn s** *nebeſs* (III 2) = *nebes*; **Dmn m** *dolſchnickham* (I 6) = *dołžnikam*; **Tmn m** *douge* (I 1) = *doų̣ge*; **Mmn s** *nebeſſich* (I 1, 3) = *nebesix*.

Kranjski rokopis (1440(?)–1556):[10] **Ied m** *bog* (II), *bug* (I), *burgar* (I), *rat* (II, III), *rixtar* (III), *sų̣etnik* (II); **Red m/s** *nuc**a*** (II), *sų̣et**a*** (III), *u̯̣žitk**a*** (V); *mest**a*** (I), *soų̣raštų̣**a*** (II, III, V); *dar**u*** (II, III, V), *mit**u*** (III), *strax**u*** (II, III); **Ded m/s** *bog**u*** (II, III dvakrat, V), *burgar**į̣u*** (I), *čas**u*** (?) (II), *kra**į̣ilu*** (I dvakrat, II, III, V), *rixtar**į̣u*** (I, II), *rat**u*** (I, II); *mest**u*** (I, III, V); **Med m** *u̯̣ sų̣et**i*** (II), *u̯̣ sų̣et**u*** (III); **Oed s** *premožen**į̣em*** (II), *promožen**į̣em*** (III), *rečen**į̣em*** (II); **Dmn m** *pər**į̣ateĺam*** (II); **Mmn m** *a**u̯̣**ſlak**ix*** (I), *col**əx*** (I); **Omn m** *pərst**mi*** (V); **Odv m** *pərst**ama*** (V).

3.2 Sinhrono: Sklanjatveni vzorec samostalnikov (moške in srednje) *o*-jevske sklanjatve v jeziku osrednjeslovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikov izkazuje naslednje značilnosti: 1. razlikovanje med trdim in mehkim sklanjatvenim vzorcem je omejeno samo na končnice z začetnim *-o-* (Oed *-om* : *-em*); 2. oblikovno razlikovanje šestih sklonov, pri čemer zvalnik oblikovno ni izražen in je enak imenovalniku (CRR, SGR *oča*); 3. dvojničnost končnice (ki ni pogojena z glasovno spremembo): Med *-i* : *-u*, Dmn *-om* : *-am*, Oed *-i* : *-mi*.

[10] Gradivo jezika Kranjskega rokopisa je označeno takole: I *EINES BURGERS AYD*; II *EINES RATTHERN AYD*; III *EINES RICHTERS AID;* V *WIE EIN RICHTER. EINEM. ODER DER MER GEſCHWORENEN BURGERN IN ƷEUGEN ſAGEN DEN AID VORHALTEN ſOLL*. (Mikhailov 1998: 182–185.)

		CRR	SR	SGR	KR
Ed	I	–, **-u**/–	**-ø**, –	**-ø**, **-o**/–	**-ø**, –
	R	**-a**	**-a**	**-a**	**-a**/**-u**, **-a**
	D	**-u**	**-u**	–	**-u**
	T	**-ø**/**-a**, **-u**/**-e**	**-ø**/**-a**, –/–	**-ø**/**-a**, **-u**/**-e**	–
	M	–	**-i**/**-u**	–	**-i**/**-u**
	O	–/**-em**	**-om**/**-em**	–	–/**-em**
Mn	I	–	–	–	–
	R	**-o̯u̯**/–, **-ø**	**-o̯u̯**/**-u**	**-o̯u̯**/–, **-ø**	–
	D	**-om**/–	**-om**/**-am**	**-am**	**-am**
	T	**-e**, **-a**	**-e**, –	**-e**, –	–
	M	**-ix**	–	**-ix**	**-ix**/**-əx**
	O	–	**-i**	–	**-mi**
Dv	IT	–	–	–	–
	RM	–	–	–	–
	DO	–	–	–	**-ama**

Nabor končnic samostalnikov *o*-jevske sklanjatve v jeziku osrednjeslovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikov

3.3 Diahrono: Sklanjatveni vzorec samostalnikov (moške in srednje) *o*-jevske sklanjatve v jeziku osrednjeslovenskih, tj. gorenjsko-dolenjskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikov (14. in 15. stoletje) nadaljujejo sklanjatveni vzorec, ki je izpričan v Brižinskih spomenikih, pri čemer je prišlo do (gorenjsko-dolenjskih) glasovnih in novih oblikovnih, tj. nalikovnih sprememb.

Glasovni spremembi, ki sta končnice spremenili na glasovni/izrazni ravni, sta: 1. psl. **-o* > BS *-o* > CRR, SR *-u* (CRR *bogastu̯u*, *kəršanstu̯u* < psl. **bogatьstu̯o*, **krьščanьstu̯o*); 2. psl. **-ě* > BS *-ě* > SR, KR *-i* (> *-ə*) (Med SR *žiu̯oti*, KR *su̯eti* < psl. **žiu̯otě*, **su̯ětě*; Mmn CRR *nebesix*, SGR *nebesix*, KR *ayfšlakix*, *coləx* < psl. **-ěxъ*).[11]

Oblikovne spremembe se glede na prisotnost/odsotnost v jeziku Brižinskih spomenikov delijo na starejše (tj. oblikovne inovacije, kot mlajše dvojnice prisotne že v Brižinskih spomenikih), in mlajše (tj. oblikovne inovacije, nastale v času po Brižinskih spomenikih).

Starejše oblikovne spremembe večinoma izkazujejo svojo zaključno fazo: 1. tožilnik množine samostalnikov moškega spola: zaključenost nalikovne zamenjave odraza končnice tožilnika množine trde moške *o*-jevske sklanjatve BS *-i* < psl. **-y* z odrazom končnice tožilnika množine mehke moške *o*-jevske sklanjatve CRR, SR, SGR *-e* < BS *-ę* < psl. **-ę* (znotrajvzorčna nalika) (CRR *dəłge*, SR *greie̯xe*, *su̯etike*,

[11] Končnica mestnika množine CRR *-ix*, SGR *-ix*, KR *-ix*/*-əx* je lahko glasovni odraz tako praslovanske končnice **-ěxъ* kot praslovanske končnice **-ixъ*.

SGR *doy̯ge*); 2. rodilnik množine samostalnikov moškega spola: zaključenost nalikovne zamenjeve odraza končnice rodilnika množine *o*-jevske sklanjatve BS *-ø* < psl. **-ъ/*-ь* s končnico rodilnika množine *u*-jevske sklanjatve CRR, SR, SGR *-oy̯* (> SR *-u*) < BS *-oy̯* < psl. **-oy̯ъ* (medvzorčna nalika) (CRR *grexoy̯*, *sy̯etkoy̯*, SR *greį̇xu* (dvakrat), *sy̯etikoy̯*, SGR *grexoy̯*, *sy̯etikoy̯*);[12] 3. mestnik ednine: soobstajanje odrazov končnic mestnika ednine trde in mehke *o*-jevske sklanjatve CRR, SR, SGR, KR *-i* < BS *-ě/-i* < psl. **-ě/*-i* (SR *žiy̯oti*, KR *sy̯eti*)[13] in odraza končnic mestnika ednine (moške) *u*-jevske sklanjatve CRR, SR, SGR, KR *-u* < BS *-u* < psl. **-u* (medvzorčna nalika) (SR *meį̇stu*, KR *sy̯etu*); 4. tožilnik ednine samostalnikov moškega spola s podspolom živo: izoblikovanost oblikovne izraženosti podspola živo, tj. oblikovne enakosti tožilnika ednine rodilniku ednine (CRR *boga*, *duxa*, *Ježuša Krištuša*, *sty̯arnika*, SR *boga* (dvakrat), *farmaį̇štra*, *pridigarį̇a*, *izpoy̯ednika*).

Mlajše oblikovne spremembe kažejo na svoj začetek: 1. rodilnik ednine samostalnikov moškega spola s podspolom neživo in mešanim naglasnim tipom: začetek nalikovnega zamenjevanja končnice rodilnika ednine trde in mehke *o*-jevske sklanjatve BS *-a* < psl. **-a* s končnico rodilnika ednine (moške) *u*-jevske sklanjatve BS *-u* < psl. **-u* (medvzorčna nalika) (KR *daru* (trikrat), *mitu*, *straxu* (dvakrat)); 2. orodnik ednine, dajalnik množine, orodnik dvojine: začetek nalikovnega zamenjevanja odrazov končnic orodnika ednine, dajalnika množine in orodnika dvojine trde in mehke *o*-jevske sklanjatve BS *-om/-em*, *-om/-em*, – – < psl. **-omь/*-emь*, **-omъ/*-emъ*, **-oma/*-ema* z odrazoma končnic dajalnika množine in orodnika dvojine *ā*-jevske sklanjatve BS *-am*, – – < psl. **-amъ*, **-ama* (medvzorčna nalika) (SR *sy̯etikom* (dvakrat), KR *rečeį̇nem*, *premožeį̇nem* (dvakrat) : SR *deį̇ɫam*, KR *pərį̇ateĺam*, *pərstama*); 3. orodnik množine: zamenjevanje odraza kočnice orodnika množine *o*-jevske sklanjatve s končnico orodnika množine *i*-jevske/*u*-jevske sklanjatve *-mi* < psl. **-ьmi/*-ъmi* v gorenjski narečni ploskvi (SR *deį̇ili*, *greį̇xi* (trikrat), *greį̇xiči* : KR *pərstmi*).[14]

---

[12] Ta trditev velja seveda za veliko večino samostalnikov moškega spola, pri čemer se pojavljajo nekateri pogosto rabljeni samostalniki, ki ohranjajo prvotno končnico **-ø* < psl. **-ъ/*-ь* (v sodobnem knjižnem jeziku na primer sodijo sem rodilniki množine *kọ́nj*, *otrọ́k*, *mọ́ž*, *zọ́b*, dvojnično *možgâ̜nov*/*možgâ̜n*, *tatọ́v*/*tát*, *vozọ́v*/*vọ́z*).

[13] V jezikovnih spomenikih dolenjske narečne ploskve je končnico mestnika ednine *-i* (SR *žiy̯oti*) mogoče izvajati tudi iz praslovanskega **-u*, in sicer po dolenjski razokrožitvi/delabializaciji nenaglašenega jugovzhodnega slovenskega **ü* (psl. **u* > issln. **u* > JV sln. **ü* > gor. *u* : dol. *i*). Razokrožitev je najverjetneje izpričana tudi v SR *našimi* (*inu se izpoy̯em našimi gospudi* (SR V 3)), pri čemer je SR *-imi* odraz končnice dajalnika ednine praslovanske imensko-zaimenske sklanjatve, ki se je vsaj v gorenjski in dolenjski narečni ploskvi iz sklanjatve pridevnikov razširila tudi na sklanjatev zaimkov (psl. **-aį̇emu* > issln. **-ěmu* > gor.-dol. sln. **-imu* > gor. **-imu* : dol. **-imi*).

[14] Na osnovi nekaterih oblikovnih značilnosti (predvsem nalikovnih inovacij) v jeziku Kranjskega rokopisa (Dmn *-am*, Odv *-ama*, Omn *-mi*) je mogoče reči, da je gre jezikoslovno gledano za »mlajšo/

Samostalnik ‘oče’ je imel v jeziku osrednjeslovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikov osnovo *oč-*, ki je bila nastala na osnovi oblike zvalnika ednine (CRR, SR, SGR *oč-* < psl. **otьč-*), in se je najprej sklanjal po *ā*-jevski sklanjatvi (CRR Ied *oča*, Red *oče*, Ted *očo*; SR Red *oče*, Ted *očo* < Ied **otьča*, Red **otьčę*, Ted **otьčǫ*), kasneje pa z izjemo imenovalnika ednine po moški *o*-jevski sklanjatvi (SGR Red/Ted *oča* < Red/Ted **otьča*). Pri protestantskih piscih 16. stoletja se je samostalnik že sklanjal tako kot v sodobnem knjižnem jeziku, tj. *oče očeta* < **otьčę* **otьčęta*, kar je nastalo z oblikovno prenareditvijo starejšega sklanjatvenega vzorca *oča oča* v sklanjatveni vzorec tipa *Tone Toneta*, pri čemer naj bi bila oblikovna sprememba povezana z naglasnim umikov tipa *nogä* > *nóga* v osrednjih slovenskih narečjih. (Ramovš 1923.)

	BS	CRR	SR	SGR
Ied	*otəc	oč**a**		oč**a**
Red	Otc**a**	oč**e**	oč**e**	oč**a**
Ded	Otc**u**			
Ted		oč**o**	oč**o**	oč**a**
Zed	Otč**e**			

Sklanjatev samostalnika ‘oče’ v jeziku slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikov

4 SKLEP

Sklanjatev samostalnikov praslovanske (moške in srednje) *o*-jevske sklanjatve v jeziku slovenskih srednjeveških rokopisnih spomenikov izkazuje tri časovnojezikovne plasti oblikovnega spreminjanja v času, ki bi jih lahko definirali kot alpskoslovanska, splošnoslovenska, nesplošnoslovenska jezikovna plast. V jeziku Brižinskih spomenikov sta izpričani alpskoslovanska jezikovna plast (t. i. starejša jezikovna plast iz časa nastanka besedil v karolinški dobi okrog leta 800) in nastajajoča splošnoslovenska jezikovna plast (t. i. mlajša jezikovna plast iz časa zapisa besedil v otonski dobi okrog leta 1000). V jeziku (osrednje)slovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikov (Celovški/Rateški rokopis, 1362–1390; Stiški rokopis II, ok. 1440; Starogorski rokopis, 1492–98; Kranjski rokopis, 1440(?)–1556) sta izpričani že dokončno izoblikovana splošnoslovenska in nastajajoča (gorenjsko-dolenjska) nesplošnoslovenska jezikovna plast.

progresivno« stopnjo gorenjščine. To bi kazalo na to, da je bila gorenjščina v oblikovnem spreminjanju v času nekoliko progresivnejša od dolenjščine (dolenjsko Omn *-i* : gorenjsko Omn *-mi*) ali/in da je spomenik potrebno datirati prej bolj pozno kot bolj zgodaj (konec 15. stoletja ali 16. stoletje, ne pa v sredino 15. stoletja).

Alpskoslovanske oblikovne značilnosti so izvorno enake praslovanskim (pri čemer je potrebno upoštevati alpskoslovanske glasovne spremembe, ki so deloma že spremenile izrazno podobo oblik). Izpričane so v t. i. starejši plasti jezika Brižinskih spomenikov. To so (poleg oblikovnega razlikovanja med trdim in mehkim sklanjatvenim vzorcem, oblikovne izraženosti zvalnika): 1. končnice: a) BS *-i* < psl. **-y* v tožilniku množine samostalnikov moškega spola trdega sklanjatvenega vzorca (BS *grěxi*, *krou̯i*, *oběti*, *u̯ěki*); b) BS *-ø* < psl. **-ъ/*-ь* v rodilniku množine samostalnikov moškega spola (BS *grěx*, *mǫčenik*, *sał*, *zakonnik*); c) BS *-ě/-i* < psl. **-ě/*-i* v mestniku ednine (BS *dělě*, *łakomstu̯ě*, *s(ə)ničstu̯ě/sničəstu̯ě*, *su̯ětě*, *u̯zmastu̯ě*; *lixod⟨ě⟩ja̯nja̯i*, *lixoja̯ěđenja̯i*, *lixopitja̯i*, *pogłagołanja̯i*); 2. oblikovna neizraženost podspola živo : neživo pri samostalnikih moškega spola, tj. oblikovna enakost tožilnika ednine imenovalniku ednine (BS *bog*, *dux*).

Splošnoslovensko oblikovne nalikovne spremembe so skupne vsem slovenskim narečjem. V svoji začetni stopnji so izpričane v t. i. mlajši plasti jezika Brižinskih spomenikov, v izoblikovani stopnji pa v (osrednje)slovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikih. To so: 1. končnici: a) BS *-ę* > CRR, SR, SGR *-e* v tožilniku množine samostalnikov moškega spola trdega sklanjatvenega vzorca (BS *grěxę*, *grěšnikę*, *rabę*; CRR *dəlge*, SR *grejxe*, *su̯etike*, SGR *dou̯ge*); b) BS *-ou̯* > CRR, SR, SGR *-ou̯* (> SR *-u*) v rodilniku množine samostalnikov moškega spola (BS *grěxou̯*; CRR *grexou̯*, *su̯etkou̯*, SR *grejxu*, *su̯etikou̯*, SGR *grexou̯*, *su̯etikou̯*); 2. oblikovna izraženost podspola živo : neživo pri samostalnikih moškega spola, tj. oblikovna enakost tožilnika rodilniku (BS *bratra*; CRR *boga*, *duxa*, *Ježuša Krištuša*, *stu̯arnika*, SR *boga*, *farmaja̯štra*, *pridigarja̯a*, *izpou̯ednika*). Končnica BS *-u* v mestniku ednine (BS *rędu*, *lěsu*; SR *mejstu*, KR *su̯etu*) ni splošnoslovenska, saj nekatera slovenska narečja še vedno ohranjajo odraze praslovanskih končnic **-ě/*-i*, ki se sporadično pojavlja tudi še v (gorenjsko-dolenjsko) osrednjeslovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikih (SR *žiu̯oti*, KR *su̯eti*).

Nesplošnoslovensko oblikovne nalikovne spremembe niso skupne vsem slovenskim narečjem. V svoji začetni stopnji so izpričane v osrednjeslovenskih poznosrednjeveških rokopisnih spomenikih gorenjske in dolenjske narečne ploskve. To so končnice: a) *-u* v rodilniku ednine samostalnikov moškega spola s podspolom neživo in mešanim naglasnim tipom (KR *daru*, *mitu*, *straxu*); b) *-am* v orodniku ednine in dajalniku množine (SR *dejłam*, KR *pərja̯ateĺam* : SR *su̯etikom*, KR *rečejnem*, *premožejnem*); c) *-ama* v orodniku dvojine (KR *pərstama*); č) *-mi* v orodniku množine (KR *pərstmi* : SR *dejli*, *grejxi*, *grejxiči*).

Kratice, krajšave, posebni znaki

BS = Brižinski spomeniki; CRR = Celovški ali Rateški rokopis; D = dajalnik; dv = dvojina; ed = ednina; I = imenovalnik; knj. = knjižni; KR = Kranjski rokopis; M = mestnik; m = moški spol; mn = množina; O = orodnik; popsl. = popraslovanski; psl. = praslovanski, praslovanščina; R = rodilnik; s = srednji spol; SGR = Starogorski rokopis; sln. = slovenski, slovenščina; SR = Stiški rokopis; T = tožilnik; ž = ženski spol.

VIRI IN LITERATURA

BABIČ, Vanda, 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Oddelek za slovenistiko.

2004[3] *Brižinski spomeniki / Monumenta Frisigensia. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

FURLAN, Metka, 2008: Interna in eksterna rekonstrukcija v slovanski etimologiji. *Slavistična revija* 56/1, 3–16.

LOGAR, Tine, POGORELEC, Breza, KORUZA, Jože, 1973/74: Starogorski rokopis iz konca 15. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/ 6-7, 192–211.

MIKHAILOV, Nikolai, 1998: *Früslowenische Sprachdenkmäler. Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. bis 1550)*. Studies in Slavic and General Linguistics 26. Amsterdam, Atlanta.

MIKHAILOV, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine. Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*. Trst: Mladika, Knjižnica Dušana Černeta.

NAHTIGAL, Rajko, [2]1952 ([1]1938): *Slovanski jeziki*. Ljubljana: DZS.

RAMOVŠ, Fran, 1923: Deklinacija slovenskega imena *očä-óče* < *отьсь*. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede I*., 392–400.

RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademska založba.

RAMOVŠ, Fran, Kos, Milko, 1937: *Brižinski spomeniki.* Ljubljana: Akademska založba.

RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Stiški rokopis*. Ljubljana: Slovenska knjiga.

Metka Furlan
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani

Asimilacijski vzorec v gornjeseniških primerih tipa smétke 'smeti' v širšem slovenskem kontekstu

*Asimilacija po zvenečnosti se v slovanskih jezikih in v slovenščini praviloma udejanja kot regresiven fonetični pojav, npr. sladek [sladək], toda sladka [slatka]. V prispevku bo pokazano, da je v gornjeseniškem besedju tipa smétke 'smeti' < sln. *smet-je asimilacija po zvenečnosti udejanjena v obratni smeri in da na enako smer delovanja asimilacije kažejo tudi nekateri drugi slovenski in slovanski primeri.*

1 SPLOŠNOSLOVENSKA REGRESIVNA ASIMILACIJA PO ZVENEČNOSTI

Splošno je znano, da se v slovenščini tako kot v drugih slovanskih jezikih asimilacija po zvenečnosti praviloma odraža kot regresiven fonetični pojav, kar pomeni, da je v stičnem zaporedju dveh po zvenu različnih nezvočnikov fonetično dominanten desni in da s svojo zvenečnostjo ali nezvenečnostjo določa, ali bo levi nezvočnik postal zveneč ali ostal nezveneč:[1]

-T<u>D</u>- > -<u>DD</u>-
-D<u>T</u>- > -<u>TT</u>-

Ker v knjižnem jeziku besedje zapisujemo tudi po etimološko-zgodovinskem načelu, je ta tudi v izborno izreko sprejeti pojav v normiranih knjižnih zapisih včasih neviden (npr. *sla<u>d</u>ka* [sla<u>t</u>ka] ob *sladek* [sladək], *gla<u>s</u>ba* [gla<u>z</u>ba] ob *glas* [glas]), včasih pa viden (npr. *gri<u>s</u>ti* [gri<u>s</u>ti] ob *grizem* [grizem], *le<u>s</u>ti* [le<u>s</u>ti] ob *lezem* [lezem]):

sla<u>d</u>ka [sla<u>t</u>ka] *gri<u>s</u>ti* [gri<u>s</u>ti] < **griz-ti*
gla<u>s</u>ba [gla<u>z</u>ba] *le<u>s</u>ti* [le<u>s</u>ti] < **lez-ti*

To dvojno merilo ponazarjanja tipološko identičnega fonetičnega pojava predstavlja enega izmed trdih orehov pri opismenjevanju slovenščine, zato je škoda, da v

[1] Simbola *T* in *D* ponazarjata opozicijo po zvenu pri nezvočnikih: *T* = *p*, *t*, *k*, *s* ..., *D* = *b*, *d*, *g*, *z* ...

temeljnih priročnikih slovenskega jezika, kot sta *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in *Slovenski pravopis*, pozornost ni posvečena temu pravorečnemu vprašanju v geselskih zaglavjih, kot da bi bili namenjeni le govorcem in piscem, ki jim je slovenščina materni jezik. Kakor koli že, isti pojav se v knjižnem jeziku tudi pisno zrcali v zvezah s psl. predlogom **sъ* 'skupaj, z', ki je zato udejanjen v zveneči in nezveneči različici *z/s* (npr. **sъ daromь* : **sъ tobojǫ* > **s darom* : **s tabo* > *z darom* : *s tabo*).

Nasprotno pa v zvezah s psl. predlogom **kъ* 'proti, k' v knjižni normi velja povsem mehanično pravilo pisanja predloga *k* tudi pred besedjem z zveneče vzglasnimi nezvočniki razen pred besedjem na *k-* in *g-*, kjer se piše nezveneča priporniška različica *h*:

k bogu *h gospodu*
k prstu *h kmetu*

To pravopisno pravilo popolnoma zanemarja podatek o delovanju regresivne asimilacije po zvenu in na njegov račun za pisanje predloga pred velarnima konzonantoma *g* in *k* izpostavlja drug v odnosu do regresivne asimilacije po zvenu drugoten, mlajši fonetični pojav, tj. disimilacijo po zapornosti *k* → *h* [χ], ki je v knjižnem jeziku pisno realiziran npr. v pridevnikih *lahek*, ž. *lahka* oz. *mehek*, ž. *mehka*, v pridevniku *bogkov* pa ne:

ž. **lьgъka* > **lagka* > **lakka* > knjiž. *lahka* [laχka]
ž. **męgъka* > **megka* > **mekka* > knjiž. *mehka* [meχka]
m. **bogъkovъ* > **bogkov* > **bokkov* > knjiž. *bogkov* [boχkov]

Mehanično pravilo pisanja predloga *k*, ki je popolnoma osiromašeno podatkov iz žive govorice, je razumljivo, ker je varianta s *k* v zvezah najbolj pogosta in ker v knjižnem jeziku nezveneči pripornik *h* [χ] nima kodificiranega zvenečega para [γ], ki v ljudski govorici nastopa kot alofon pripornika *h* [χ], kot ponazarja naslednja shema:

kъ bogu* > sln.k bogu* > **g bogu* > **γ bogu* → knjiž. *k bogu*
**kъ gospodu* > sln. **k gospodu* > **g gospodu* > **γ gospodu* → knjiž. *h gospodu* [χ gospodu]
**kъ pismu* > sln. **k pismu* > **χ pismu* → knjiž. *k pismu*
kъ kъmetu* > sln.k kmetu* > **χ kmetu* → knjiž. *h kmetu*

1. 1 Regresivna asimilacija po zvenu se v slovenščini tako kot v drugih slovanskih jezikih ohranja kot indoevropska dediščina, prim. praide. **ni-zd-o-* 'gnezdo' < **ni-sd-o-* '(prostor), kjer (ptica) dol sede (= gnezdi)' ← praide. **ni-* 'dol' + **sed-* 'sedeti, postaviti', staroindijsko *ni-sad-* 'gnezditi (o ptici)'. V slovenščini se kot močna razvojna silnica v polni meri ni udejanjala samo po onemitvi psl. polglasnikov v šibki poziciji (npr. psl. **soldъka* > sln. **sladka* > [slatka] knjiž. *sladka*), ampak je ostala tvorna tudi

še po delovanju moderne vokalne redukcije, zato v narečjih npr. za *hudóba* dobimo γ*dó*:*ba* (Kropa na Gorenjskem), za rodilniško obliko *moškega* pa imamo celo refleks *mó*:*žg*:*a*[2] (Kropa na Gorenjskem). Po tem pojavu se uravnavajo tudi mlajše izposojenke, kot je videti iz nogometnega termina *fuz̲bal* ← n. *Fussball*. Zato ne preseneča, da se zaradi še vedno zelo močnega jezikovnega občutka o pozicijsko pogojeni izgubi zvena v narečjih pojavljajo hiperkorekcije tipa *χlà*:*bəc*, rod. *-pca* (Kropa na Gorenjskem) za *hlâpec*, rod. *hlapca* < **xolpьcь*, rod. **xolpьca* = hrv. *hläpac*, rod. *hläpca* 'priprava za obračanje ražnja' < *'pomočnik'.

2 ASIMILACIJA PO ZVENEČNOSTI V GORNJESENIŠKEM GOVORU

Pojav regresivne asimilacije po zvenu se tako kot v vseh slovenskih govorih kaže tudi v gornjeseniškem govoru.[3] V njem se je pri pridevnikih z nezveneče vzglasno pripono **-kъ* tipa *sladek* (< **soldъ-kъ*) po zvenu asimilirana osnova *slatk-* celo posplošila v imenovalnik ednine moškega spola, tako da knjižni medparadigmatski zvezi *sladek*, ž. *sladka* v govoru ustreza *slátek*, ž. *slátka*, knjižni *gladek*, ž. *gladka* pa *glátek*, ž. *glátka*, *bridek*, ž. *bridka brítek*, ž. *brítka* itd. Ta analoški pojav pa kaže, da tu jezikovni občutek o delovanju regresivne asimilacije po zvenečnosti vendarle ni več tako močen, da bi preprečil delovanje te analogije, ki bi bila sicer možna tudi v vseh drugih slovenskih govorih z ohranjenim refleksom polglasnika med *d* in *k*, a se večinoma ni realizirala, prim. *sla'dək*, ž. *slat'ka* (Kropa na Gorenjskem). Dejstvo je v gornjeseniškem govoru še toliko bolj razumljivo, ko ugotovimo, da v njem asimilacija po zvenečnosti deluje tudi v popolnoma drugi smeri.

2.1 Gornjeseniški *g/k* ← sln. *j* in progresivna asimilacija po zvenečnosti v tipu *smétke* 'smeti' < sln. **smet-je*

Ko je Tine Logar 1981 izdelal fonološki opis gornjeseniškega govora, je podatek, da se namesto polvokala *j*, ki je po definiciji zveneč fonem, pred prednjimi vokali (*i*:, *ẹ*:, *ẹ*, *e* in *ɯ*:) praviloma pogosteje kot *d'* pojavlja *g*, če pa je polvokal *j* v poziciji za nezvenečim nezvočnikom, se zanj pred omenjenimi vokali govori *k*, ponazoril tudi z naslednjimi primeri:[4]

---

[2] Dvopičje za konzonantom ponazarja njegov podvojen izgovor.

[3] V besedilu je za to oznako uporabljena tudi krajšava GS.

[4] Logarjevega *la'kẹ:tke* (Logar 1981: 214) posebej ne izpostavljam, ker je pri njem mogoče samo domnevati, da gre za im. mn. somatološkega termina laket in da bi obliko bilo potrebno izvajati iz **laket-je*.

pi**j**em → GS pi’**g**ẹm
jesti → GS ’**g**ẹsti
jezero → GS ’**g**ẹzaro
štir**j**e → GS š’ti:r**g**e
južina → GS ’**gu**:žina
(v)las**j**e → GS vlas’**k**ẹ:
list**j**e → GS ’li:st**k**e[5]

V gornjeseniškem govoru se torej slovenski izhodiščni polvokal *j* pred prednjimi vokali razvije v zveneč zapornik *g*:

jV$^{= e,i,ü}$ > gV$^{= e,i,ü}$

V istih zaporedjih pa do enakega rezultata ne pride, če je levo od polvokala *j* stal nezveneč nezvočnik. Pod takimi pogoji se namesto zapornika *g* razvije njegova nezveneča varianta *k*:

T + jV$^{= e,i,ü}$ > T + kV$^{= e,i,ü}$

Iz gornjeseniške distribucije *g/k* (< sln. *j*) je razvidno, da je razvoj polvokala *j* v *g* pred prednjimi vokali večinski in zato sistemski ter da je bil sistemski razvoj moten. Motnjo pa je predstavljal nezveneč nezvočnik levo od *j*, ki zaradi nezvenečnosti ni dopuščal razvoja v zveneč zapornik *g*. Ker je razvoj zapornika *k* v tipu *smétke* ‘smeti’ < sln. **smet-je* po zvenu določal nezveneč nezvočnik levo od njega, je očitno, da se v gornjeseniškem besedju tipa *smétke* asimilacija po zvenečnosti ni udejanila regresivno kot v splošnoslovenskem tipu [*slatka*], ampak v obratni smeri, torej progresivno. Pri razvoju izhodiščnih gornjeseniških zaporedjih *T/D + jV$^{= e,i,ü}$* **je bil v stičnem zaporedju dveh po zvenu različnih nezvočnikov fonetično dominanten levi, ki je s svojo zvenečnostjo ali nezvenečnostjo določil, ali bo desni nezvočnik ostal zveneč ali postal nezveneč:**

-TD- > -TT-
-DT- > -DD-

Variantno izglasje gornjeseniških oblik na *-ke* : *-ge* se je iz prvotnega slovenskega *-je* < **-ьje* razvilo zaradi nezvenečnosti oz. zvenečnosti nezvočnika levo od morfema:

Psl. *listьje : *grozdьje
Sln. listje : grozdje
GS *listge : *grozd-ge
GS lístke/líske[6] : gråuzge

[5] Mukič 2005: 178, navaja le *líske* mn. ‘listje’, kar je bilo poenostavljeno iz GS *lístke*.
[6] Prvo varianto navaja Logar 1981, drugo pa Mukič 2005.

Primeri[7] realizacije tipa *smétke* ‘smeti’, kjer je *-ke* znak za imenovalnik množine[8] ali zbirni samostalnik: *bákančke* mn. ‘gojzarice’ < **bakanč-je* (poleg *bákanči* mn. ‘isto’), *páp̣učke* mn. ‘copati’ (< sln. **papuč-je*), *cèjpke* mn. ‘cepiči’, tudi *cepké* mn. ‘isto’ (< sln. **cep-je*), *djáuške* n. ‘jelševje’ (< sln. **jolš-je*), *géske* mn. ‘odprtina krušne peči’ (< sln. **jest-je*), *líske* mn. ‘listje’ (< sln. **list-je*), *meklíke* mn. ‘sirek’[9] (< GS **meklik-ke* < sln. **metlik-je*), *smétke* mn. ‘smeti’, tudi ‘smetišče’ (< sln. **smet-je*), *razpetké* n. ‘razpelo’ (< sln. **razpet-je*), *bráṭke* mn. ‘bratje’ (SLA) < sln. **brat-je*, *stáriške* ‘starši’ (SLA) < sln. **stariš-je* ← **starějьši* ...

Primeri realizacije tipa *gráuz̲ge* mn. ‘grozdje’, kjer je *-ge* znak za imenovalnik množine: *lidgé* mn. ‘ljudje’, *zobgę̂* mn. ‘zobje’ (SLA), *go’lo:u̯bge* mn. ‘golobje’ (SLA) ...

2.1.1 Relativna kronologija delovanja gornjeseniške progresivne asimilacije po zvenečnosti

V primerjavi s splošnoslovenskim regresivnim tipom *sladka* [slatka] je progresivna asimilacija po zvenečnosti v gornjeseniškem tipu *smétke* mlajša, ker se je realizirala šele potem, ko se je artikulacija slovenskega dolgega vokala *u*: že dvignila proti *ʉ* [ü], prim. *gʉ̑nec* (m.), rod. *-nca* ‘vol’ (Mukič 2005: 128) < **jûnьcь* ← psl. **jűnьcь*, *dʉ́j*, rod. *-a/dühá* ‘duh’ (Mukič 2005: 75) < psl. **dûxъ*, *gʉ́žina* ‘malica’ (Mukič 2005: 128) < psl. **jűžina*. Šele po tej realizaciji se je namreč polvokal *j* lahko začel razvijati proti nezvočniškemu konzonantu. Pojav pa je seveda starejši od nastanka gornjeseniškega hiatnega *j* po izpadu *h.* V nasprotnem primeru bi namreč namesto GS *mi’jẹ*: (mn.) ‘muhe’[10] imeli refleks **mige*, namesto *sʉ́ji* ‘suhi’[11] pa **sʉ́gi* itd.

2. 2 Progresivna asimilacija po zvenečnosti v drugem slovenskem in slovanskem gradivu

Gornjeseniška progresivna asimilacija po zvenečnosti predstavlja v okviru prekmurskih govorov le zaključno stopnjo razvoja od polvokala *j* do nepalatalnega zapor-

---

[7] Če pri naštevanju primerov vir posebej ni omenjen, so vzeti iz Mukič 2005.

[8] V zvezi s tvorbo im. mn. samostalnikov moškega spola je recenzentka slovarja Zinka Zorko v Mukič 2005: II, podala naslednji kontrastivni opis: »V imenovalniku množine moškega spola pa se j za *c*, *s*, *č*, *š* izgovarja kot *-k-*, sicer pa kot *-g-*: *razbójnicke*, *fútbališ̀tange*.« Gornjeseniški *-k-* se za izvorni sln. *-j-* v im. mn. samostalnikov moškega spola pojavlja za vsemi nezvenečimi nezvočnikih, *-g-* pa za vsemi zvenečimi: slov. **-T-ьje* : **-D-ьje* > sln. *-T-je* : *-D-je* > GS *-ke* : *-ge*. O tej oblikotvorni značilnosti, ki ni le gornjeseniška, ampak prekmurska in znana tudi na drugih območjih slovenskega prostora Ramovš 1952: 43.

[9] V besedi se ohranja sln. ftn *metlíka*. Gornjeseniška oblika je zanimiva tudi zato, ker je brez palataliziranega velara, prim. sln. zbirni samostalnik *metlíčje*.

[10] Primer je iz Logar 1981: 217.

[11] Primer je iz Mukič 2005: 350.

nika *g : k*, saj se je izvorni sln. *j* začel artikulatorno jačati po progresivnem vzorcu v *d'/g'/g* ali v *t'/k'/k* v vseh severnih in osrednjih prekmurskih govorih.[12] Progresivna asimilacija po zvenečnosti pa v slovenskem prostoru tudi ni omejena le na del prekmurskih govorov, saj je že dolgo znan primer iz rožanskega koroškega narečja *stí se mə* 'zdi se mi' iz **sъ-dě̀ti sę* = sln. knjiž. *zdẹ́ti se* (Šašel 1957: 114; Ramovš 1924: 223). V istem narečju pa je znan tudi primer, ki ima enak fonetični rezultat tudi v drugih slovanskih jezikih. To je pridevnik *strȍv*, ž. *stráva* v pomenu 'zdrav'[13] (Šašel 1957: 114; Ramovš 1924: 223),[14] ki ustreza str. *storovъ* 'zdrav' (Novgorod), stp. *strowy* 'isto' in dl., gl. *strowy.*[15] Če so vsi pridevniki razviti iz iste praslovanske predloge kot splošnoslovensko *zdrȁv*, ž. *zdráva* iz psl. **sъ-dorvъ*, prim. r. *zdoróvyj*, dl. *zdrowy*, ta slovenski in drugi slovanski primeri z dokaj širokim arealom delovanja progresivnega asimilacijskega vzorca po zvenečnosti kažejo, da je bil vzorec progresivno delujoče asimilacije po zvenečnosti tako kot regresivno delujoče v slovenščino podedovan, da ga zato ne gre povezovati z morebitnim prevzemom novega vzorca pod vplivom substratnega ali adstratnega sistema in tudi, da gornjeseniški tip *smétke* ter rožanski tip *stẹ́ti* ne odražata sočasnega delovanja progresivne asimilacije po zvenečnosti, ker je rožanskega treba postaviti v zgodnji čas pred dialektizacijo slovenščine, ko so nastajali tudi regresivno asimilirani rezultati tipa *sladka* [slatka], gornjeseniškega oz. bolje osrednje- in severnoprekmurskega pa v mlajši čas, verjetno že po razpadu prekmurske narečne skupine. Dokler več po zvenu progresivno asimiliranega slovenskega pa tudi slovanskega gradiva ni zbranega in analiziranega,[16] pa je po mojem mnenju preuranjeno govoriti, zakaj na različnih jezikovnih stopnjah do zamenjave regresivnega vzorca s progresivnim sploh prihaja.[17] Naj zato le nakažem, da se zamenjava

[12] Pojav ojačevanja j proti zaporniku Rigler 1986: 127, pripisuje madžarskemu vplivu.

[13] Isačenko1939: 89, poroča, da **strav* za *zdrav* govorijo po vsem Koroškem.

[14] Med to gradivo pa kljub Štreklju 1904: 432, 428, ne spada *špíca* 'napera' ob *žbíca* 'klinček' < **stьbica*, ker je *špíca* fonetični refleks iz **stъpica*, prim. r. *stópka* 'majhen klin' in let. *stups* 'šiba, konec česa odlomljenega' (bolj podrobno o tem Furlan v ESSJ: IV, s. v. *žbíca* in *špíca* I). Zaradi vzglasja **jьs-*, ki kaže na izposojo iz romanske predloge, je prav tako vprašljivo med to problematiko uvrščati psl. **jьstъba/jьstъbā́* ← rom. **extuba*, ker sta dl. *śpa* 'soba, dnevni prostor', *spa* 'isto' in arealno široko sln. *îspa* (ob arealno ožjem, a tudi knjižnem *îzba* 'soba; glavni stanovanjski prostor v kmečki hiši; podstrešje' (SSKJ)) lahko fonetično razvita iz izposojenke **jьstъpa/jьstъpā́* z nelenirane rom. predloge **extupa*. O tem Šega 2006: 131s., s starejšo literaturo.

[15] O tem že Furlan v ESSJ: III, s. v. **strȁv*. Tam navedena vira za Trautmannovo in Iljinskega objavo je treba popraviti, kot je razvidno iz pričujočega besedila.

[16] Ob tem ne mislim le na posamično leksikalno (npr. sln. nar. *stati*) in morfološko gradivo (npr. sln. nar. *smétke*), ampak tudi na gradivo s sistemskim fonetičnim razvojem (npr. dl. *pśi* 'pri' namesto pričakovanega ***bźi*).

[17] Naj zato samo navedem Greenbergovo mnenje (2000: 69; 2001), da so slovanski progresivno asimilirani primeri deloma povezani s praslovansko fonološko opozicijo, ki naj bi pri nezvočnikih ne temeljila na razločevanju zveneč : nezveneč, ampak nenapet/lenis : napet/fortis.

vzorca morda sproži, kadar bi se v okviru regresivnega razvil glas, ki v konkretnem jezikovnem sistemu nima statusa fonema. Tako bi bilo namreč mogoče sklepati iz praindoevropščine, kjer se je regresivni vzorec v posebnih okoliščinah zamenjal s progresivnim, verjetno zaradi neobstajanja fonemskega para *d*^{h} : *******t*^{h}.[18] Je pa tudi možno, da je bila regresivna asimilacija preusmerjena iz morfoloških vzrokov, ki so lahko zavirali, da se konzonantni del besedja v posebnih okoliščinah ne bi preveč spreminjal in s tem izgubljal jezikovni občutek o povezanosti s svojo besedno družino ali pa samo z besednim morfemom. Če v gornjeseniškem rezultatu *smétke* progresivna asimilacija namreč ne bi delovala, bi se po regresivni rezultat glasil ***smédge*, kar bi lahko povzročilo šum pri identifikaciji o pripadnosti besedne oblike h GS *smét* (ž.), rod. *smetí* 'smet'.

Čeprav je Iljinski (1930–31: 587) menil, da pridevnik *strowy* itd. ni razvit iz psl. **sъ-dorvъ*, in enako presoja tudi Schuster-Šewc (HEW: 1365 s.), tudi dolnjelužiški refleks dl. *spło* 'steblo' z manjšalnico *spjełko* ob *zbło* < **stьb'lo* kaže, da bi bilo treba take tudi v slovanskem svetu sporadične progresivne asimilacije po zvenečnosti jemati kot realno jezikovno pod-silnico ter jih čim prej zbrati.[19] Ker je očitno, da so progresivno asimilirani primeri po zvenečnosti v primerjavi z regresivno asimiliranimi v manjšini, preti namreč nevarnost, da bodo zlasti tam, kjer v jeziku še obstajajo dvojnice (npr. dl. *spło* : *zbło*), prej ali slej iz sistemov izločeni.

2.2.1 Slovensko *nihče*

V slovenskem prostoru se za pomen 'nihče' uporabljata leksema *nihče* < **ni-kъ-to-že* in *obeden/oben* < **ob-edьnъ*.[20] V narečjih in govorih se deloma kažeta v ustreznih fonetičnih refleksih, deloma pa sta bila okrepljena z elementom, ki je ojačal funkcijo izglasnega morfema **-že* ali vzglasnega morfema **ob-* 'ne', prim. *nəščə́r* 'nihče' (Podravlje/Föderlach; SLA), *nobə̑dn̥* 'nihče' (Črna na Koroškem; SLA). Čeprav je izhodišče **ní-kъ-to-že*/**ni-kъ-to-žé* za *níhče/nihčë* znano vsaj od Ramovša dalje (Ramovš 1924: 230, 239), razen Greenberga (2000: 69) še nihče ni bil pozoren na to, da refleks ojačevalnega morfema **-že*, ki se kaže v *-č-*, ni več zveneč, in da je na izgubo zvena lahko vplival le konzonant levo od njega. V tem arealno širokem slovenskem

---

[18] Ob regresivni asimilaciji po zvenečnosti je v praide. verjetno že delovalo tudi t. i. Bartholomejevo pravilo **DhT* > **DDh*, ki v prvi vrsti ponazarja asimilativni vzorec na stiku med pridihnjenim in nepridihnjenim zapornikom, posredno pa kaže, da se v takih primerih asimilacija po zvenu ne udejanja po pričakovanem regresivnem vzorcu, ampak po progresivnem. Izjemo se v okviru praide. **DT* > **TT* razlaga z neobstojem nezvenečega para k pridihnjenemu zobniku **dh*, ki ga pričakujemo, če bi tudi znotraj Bartholomejevega pravila deloval regresivni vzorec: **dht* > ***tth* (o tem Mayrhofer 1986: 115 s., z navedbo druge literature).

[19] Potrebo po tem je že leta 1931 izrazil Trautmann.

[20] Predpona **ob-* ima tu abesivno = zanikalno/omejevalno funkcijo.

refleksu je torej tudi delovala progresivna asimilacija po zvenečnosti. Ker v besedi do rotacizma ni prišlo, je moral nenaglašeni *o* v njej izpasti že zgodaj. To pa je povzročilo, da je dvema zapornikoma *-kt-* neposredno sledil *-ž-*. Konzonantna skupina *-kt-* se je po disimilaciji po zapori razvila v *-χt-*. Ker je bila nezveneča konzonantna skupina *-kt- > *-χt-* v stiku z zvenečim nezvočnikom *-ž-*, se je moralo zaporedje uravnati po zvenečnosti. Če bi se uravnava udejanila po zakonitosti tipa *glasba* [glazba] oziroma *mó:žg:a* 'moškega', bi po pridobitvi zvena iz *-χt-ž- dobili zaporedje *-γd-ž-*. Artikulatorno težavno zaporedja bi se verjetno obrusilo v *-ž-* in namesto refleksa *nihče* bi danes imeli morda ***niže*. Ker pa je bil vzorec delovanja asimilacije po zvenečnosti obraten, se je zaporedje *-χt-ž- razvilo v *-χt-š- in nadalje v *-χč-*:

**ni-kъ-to-že* > **niktože* > **niχtože* > **niχtže* > **niχtše* > **niχče* = knjiž. *nihče*

Primer spada med do sedaj arealno najbolj široko izpričane z delovanjem progresivne asimilacije po zvenečnosti v slovenščini. Je pa še bolj poveden, ker sega enaka fonetična realizacija celo izven slovenskega območja na kajkavsko hrvaško, saj ima npr. varaždinski govor primerljiv refleks *ni'ščę* 'nihče' (Lipljin 2002: 506).

3 ZVENEČI NEZVOČNIKI V PAVZI

3. 1 Splošnoslovensko -D > -T

V izborni izreki in v večini slovenskih narečij postane izglasni zveneči nezvočnik v pavzi nezveneč, zato se npr. rod. mn. samostalnika *brada* zapiše *brad*, izgovarja pa [brat], rod. mn. samostalnika *brazda* zapiše *brazd*, izgovarja pa [brast]:

-D > -T

Zveneči nezvočnik se v taki poziciji obnaša enako kot zveneči nezvočnik v tipu *slatka*, torej tako, kot da bi za njim stal nezveneč nezvočnik. Pojav je posledica skladenjske fonetike, vzorec pa je osamosvojen iz skladenjskih zvez tipa *-D T- > -T T-*, kjer je prav tako delovala regresivna asimilacija po zvenečnosti. Zato ne preseneča, da se zaradi živega jezikovnega občutka o izgubi zvena v pavzi pojavljajo hiperkorekcije tipa *škržâd* za prvotno *škržât* 'Cicada plebeia' < **skrъžьtъ* 'brenčanje' = csl. *skrъžьtъ* 'stridor' = r. *škrébet* 'škrtanje', seveda če te »hiperkorekcije« niso osamosvojene iz skladenjskih zvez tipa *-T D- > -D D-*, v katerih je tako kot pri tipu [glazba] delovala regresivna asimilacija po zvenečnosti:

škržât D- > *škržâd* D- → *škržâd*, rod. *-á*

3. 2 Gornjeseniško -D > -D

Nasprotno pa v gornjeseniškem govoru naletimo na enak pojav v vzglasju besed. Po evidenci iz Mukičevega slovarja se beseda *testo* v gornjeseniškem govoru glasi *destâu* n., rod. *destá* in tudi *testâu*, rod. *-á* (Mukič 2005: 52, 379), beseda *koščica* pa

goškíca/goščíca ‘koščica’, ‘pečka’, ‘bučno seme’ in tudi *koškíca/koščíca* ‘seme’ (Mukič 2005: 121, 158). Variantnost med sekundarno zvenečim in primarno nezvenečim vzglasjem refleksov za besedi *testo* in *koščica* bi bilo sicer mogoče razložiti kar s sporadičnim delovanjem asimilacije po zvenu znotraj besede same, vendar se v okviru gornjeseniškega govora, kjer so se vsaj v 80-ih letih prejšnjega stoletja zveneči nezvočniki v pavzi izgovarjali tudi še brez izgube zvena (Logar 1981: 215),[21] ponuja sistemska razlaga. Če slovenski pojav izgube zvena v pavzi *-D* > *-T* razumemo kot osamosvojen vzorec zaradi dominantnega stavčnofonetičnega vzorca delovanja regresivne asimilacije po zvenečnosti *-D T-* > *-T T-*, lahko gornjeseniški pojav *-D* > *-D* odraža osamosvojeni vzorec zaradi stavčnofonetičnega vzorca delovanja progresivne asimilacije po zvenečnosti *-D T-* > *-D D-*, ki ga je morda prav zaradi parov tipa *lís(t) ke* ‘listje’ : *lidgé* ‘ljudje’ sprožil jezikovni občutek o dejavni progresivni asimilaciji po zvenu. To pa pomeni, da sta se zveneči varianti *deståu* in *goškíca/goščíca* lahko osamosvojili iz skladenjskih zvez, kjer je tako kot v tipu *smétke* delovala progresivna asimilacija po zvenečnosti:

-D **teståu* > -D *deståu* → *deståu*
-D **koškíca/koščíca* > -D *goškíca/goščíca* → *goškíca/goščíca*

4 SKLEP

Čeprav se v slovenščini tako kot v drugih slovanskih jezikih asimilacija po zvenečnosti praviloma odraža kot regresiven fonetični pojav, je mogoče opaziti, da v posamičnih, tudi nesočasno realiziranih primerih deluje v obratni smeri, tj. progresivno. V slovenščini je primere delovanja progresivne asimilacije po zvenečnosti mogoče identificirati v posameznih narečjih (rožansko *sti se* ‘zdi se’, *strav* ‘zdrav’, prim. str. *storovъ*, stp. *strowy*, dl., gl. *strowy*) in govorih (gornjeseniški tip *smétke*) pa tudi v arealno širokem slovenskem refleksu *nihče* < **ni-kъ-to-že*, prim. hrv. kajk. *ni'šče* < **nihče*. Progresivna asimilacija po zvenečnosti je bila v slovenščini tvorna tudi še po oblikovanju mikronarečnih pojavov, kot je npr. razvoj gornjeseniškega *g/k* iz prvotnega slovenskega *j*. Posredno se njeno delovanje lahko odraža v vzglasno ozvenjenem besedju gornjeseniškega tipa *goščica* ‘koščica’. Do sedaj prepoznanih slovenskih in slovanskih primerov ni malo le zato, ker je bil ta progresivni asimilacijski vzorec v primerjavi z regresivnim verjetno precej manj tvoren (prim. dl. *spło* ‘steblo’ z manjšalnico *spjełko*), ampak tudi zato, ker se identifikaciji takih primerov posveča premalo pozornosti.

[21] Drugo, večinoma mlajše gradivo, zbrano za projekt SLA, kaže, da ta pojav že pojenjuje. Toporišič 2000: 83, navaja, da zveneče nezvočnike izgovarjajo na koncu besede pred premorom samo v Horjulu, Črnem Vrhu in Poljanah.

VIRI IN LITERATURA

ESSJ: France BEZLAJ, Marko SNOJ, Metka FURLAN, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

GREENBERG, Marc L., 2000: *A Historical Phonology of the Slovene Language*. Heidelberg: C. Winter.

– – 2001: Rascvet i padenije lenicii vzryvnyx v slovenskom jazyke. *Voprosy jazykoznanija* 2001/1, 31–42.

ILJINSKIJ, G., 1930–31: Kritiky a referáty. *Slavia 9*, 582–590.

ISAČENKO, Aleksander Vasiljevič, 1939: *Narečje vasi Sele na Rožu*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

KORCHMÁROS, Valéria M., 2003: *Lépésenként magyarul*. Hungarian Grammar. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.

LIPLJIN, Tomislav, 2002: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin.

LOGAR, Tine, 1981: Gornji Senik (Felsőszölnök; OLA 149). V: *Fonološki opisi hrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih in makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ur. N. Filipović. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 213–226.

MAYRHOFER, Manfred, 1968: *Indogermanische Grammatik*. Band I. Heidelberg: C. Winter.

MUKIČ, Francek, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

RAMOVŠ, Fran, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II*. Konzonantizem. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

RIGLER, Jakob, 1986: *Razprave o slovenskem jeziku*. Ur. F. Jakopin. Ljubljana: Slovenska matica.

SCHUSTER-ŠEWC, Hans, 1983–1989: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Bautzen: Domowina.

SLA: *Gradivo za Slovenski lingvistični atlas*. Hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1970–1991, Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ŠAŠEL, Josip, 1957: *Rožanski narečni besednjak*. Rokopis. Hrani Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

ŠEGA, Agata, 2006: *Starejši latinizmi in romanizmi v slovenščini*. Disertacija. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Ljubljana.

ŠKOFIC, Jožica, 1996: *Glasoslovje, oblikoslovje in besedišče govora Krope na Gorenjskem*. Disertacija. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Oddelek za slovanske jezike in književnosti. Ljubljana.

ŠTREKELJ, Karel, 1904: Zur Kenntnis der slavischen Elementen im italienischen Wortschatz. *Archiv für slavische Philologie* 26, 407–436.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

TRAUTMANN, Reinhold, 1931: Zu apoln. sorb. *strowy*. *Zeitschrift für slavische Philologie* VIII, 442.

Előd Dudás
Univerza ELTE Budimpešta, študent slovenistike

Prevzeto madžarsko besedje v stari knjižni prekmurščini

V referatu predstavljam temo svoje diplomske naloge, ki sem jo spomladi napisal na koncu svojega BA študija slovenistike. Rad bi predstavil manj raziskovan sloj prekmurščine, in sicer madžarske elemente tega jezika. Poleg tega bi želel na kratko povzeti znana dejstva, ki so imela pomembno vlogo v nastanku in razvoju tega narečja ter so vodila celo do nastanka regionalne knjižne norme, ki se je sama razvijala do poenotenja slovenskih regionalnih knjižnih norm.

1 KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED PANONSKEGA PROSTORA

Preden natančno pregledamo zgodovino panonskega prostora, moramo določiti, kje se panonski prostor nahaja. Kadar govorimo o tem prostoru, mislimo na nekdanjo provinco Panonijo. Zgodovina panonskega prostora je dobro popisana od prihoda Rimljanov v ta prostor.

Na ozemlju Panonije so živeli Kelti, ki so se tam naselili v 4. stoletju pr. n. št. (Száray 2001: 155) Okrog leta 9 pr. n. št. so Rimljani zasedli ozemlje Panonije in ustanovili provinco Panonijo (ibid.) ter začeli graditi mesta, na primer Emono (Ljubljana), Savario (Sombotel/Szombathely) in tako naprej. Rimsko vladanje je trajalo do vpada Hunov, ki so v panonski prostor prišli v 5. stoletju. Bojevali so se v Evropi, a so jo kmalu tudi zapustili.

Zgodovina panonskega prostora se je hitro spreminjala – ozemlje so naseljevala različna plemena in narodi.

Prvi Slovani so prišli z Avari. Bizantinski pisatelj Prokopij je že leta 527 napisal, da so Slovani vdrli na panonski prostor s Huni in z Anti (Kniezsa 2000: 24). Kniezsa pa je ugotovil, da so se Slovani borili z Avari (Kniezsa 2000: 25). Gre za prva zapisana podatka o Slovanih v panonskem prostoru.

Kasneje je panonski prostor padel pod vpliv Bavarcev in začelo se je novo obdobje, ki je ta prostor pomembno zaznamovalo. O tem je v zgodovinskih virih

veliko napisanega, zanimivi povzetki pa so zbrani v delu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*.

V 9. stoletju se je okrepila Moravska. Prvi moravski knez (okrog leta 830) je bil Mojmir, ki je pregnal Pribino iz Nitre. Pribina je bil zvest prijatelj Frankov, zato je moral s celo družino zapustiti Panonijo (H. Tóth 1981: 111). Ludovik Nemški, ki je bil vladar Frankov, je dal Pribini Panonijo v fevd. Pribina se je pokristjanil. Leta 840 je združil Slovane s področja reke Zala in zgradil svojo prestolnico, katere ime se v slovanskih virih glasi Blaten grad (H. Tóth 1981: 112). Danes Slovenci za to mesto uporabljajo imeni Blatenski Kostel ali (redkeje) Blatograd (Stopar 1987: 282) Leta 847 je Pribina dobil to ozemlje v dar od Frankov. Leta 850 so posvetili cerkev v Mosapurcu, mestu blizu Blatnega jezera. Blizu njegovih ruševin je današnji kraj Zalavár. Najprej je Josef Dobrovský trdil, da je bil Mosapurc današnji Zalavár, kasneje pa je János Melich to zmoto popravil (H. Tóth 1981: 115). Pod Pribinovim vladanjem so posvetili 19 cerkev, med njimi tudi na primer na Ptuju in v Peči. Po Pribinovi smrti je prevzel oblast njegov sin Kocelj. V času njegovega vladanja so posvetili 12 cerkev. V 9. stoletju so živeli Slovani v bližini Keszthelya, Pécsa, Veszpréma in Letenya.

Ciril in Metod sta prišla na ozemlje Panonije leta 866 in Kocelj ju je zelo lepo sprejel. Dal jima je 50 učencev, da bi jih naučila brati in pisati glagolico. Kocelj se je navdušil za slovansko bogoslužje, Ciril in Metod pa sta morala v Rim po dovoljenje za opravljanje slovanskega bogoslužja. Papež Hadrian II. jima je to dovolil in ustanovil panonsko nadškofijo. Po mnenju Marka Jesenška je bil to najpomembnejši trenutek (Jesenšek 2005: 28-29). Leta 869 je Ciril v Rimu umrl, njegov brat pa je nadaljeval delo. Papež ga je imenoval za nadškofa Panonije, tako je Metod je dobil, kar je hotel Kocelj. Zaradi slovanskega bogoslužja in jezika je posegel v interese salzburške škofije (Jesenšek 2005: 29) in zato veliko trpel. Na Kocljevem ozemlju so prebivalci govorili variante današnje slovenščine (H. Tóth 1981: 145) V Brižinskih spomenikih lahko najdemo mnogo elementov staroslovanskega jezika. Iz slovanskega bogoslužja je kasneje črpala prekmurska knjižna norma (Jesenšek 2005: 29). Po letu 874 se je zaradi Koceljeve smrti slovansko bogoslužje na ozemlju Panonije izgubilo.

Začelo se je novo obdobje v zgodovini panonskega prostora. Leta 895 so na ozemlje Karpatskega bazena prišli Madžari. Prišli so preko današnje Ukrajine in Transilvanije. Nastanili so se celo v doline do Donave in reke Garam. Niso se srečali s sovražniki. Samo Bolgare so našli tukaj (Száray 2001: 196). To je bil prvi del madžarske osvojitve domovine. Drugi del se je začel leta 900. Najprej so iz Karpatskega bazena pregnali Moravce, potem so okupirali Panonijo. Tukaj so našli slovanske prebivalce. To razlagamo iz imen krajev, na primer Visegrád, (Nagy)kanizsa, Tapolca, Paloznak (Hadrovics 1989: 12).

O naselitvi Slovanov in Slovencev v tem prostoru zelo natančno pišeta v 19. stoletju tudi Anton Krempl[1] v prvi zgodovini, ki je napisana v slovenskem jeziku, in prekmurski pisatelj Jožef Košič.[2]

To so zgodovinske okoliščine, ki so določile nastanek in razvoj slovenskega prekmurskega jezika; kot samostojna knjižna norma se je oblikoval na začetku 18. stoletja, sredi 19. stoletja pa se je z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom združil v enotno slovensko knjižno normo, v t.i. novoslovenščino.

2 NASTANEK IN RAZVOJ PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Po madžarski naselitvi je panonski prostor spadal pod vpliv madžarske države. Na koncu 10. stoletja se je začelo oblikovanje madžarskih škofij. Severno Prekmurje, katerega del je tudi Porabje, je bilo zgodaj vključeno v škofijo Győr. Győrska škofija je bila osnovana leta 988. Južni del Prekmurja pa je spadal pod zagrebško škofijo. Zagrebška škofija je bila osnovana leta 1094. Takrat se je začelo tesno sožitje med kajkavščino in prekmurščino. Jezikovni vpliv zagrebške škofije je bil močan (Jesenšek 2005: 30). Kajkavski duhovniki so prišli na ozemlje Prekmurja. Poleg grških, latinskih in madžarskih besedil so uporabljali tudi kajkavske prevode (Jesenšek 1991/92: 177). Kajkavski vpliv je ostal močen do ilirizma, ko se je na Hrvaškem izoblikoval enoten knjižni jezik. Lahko rečemo, da se je prekmurski jezik ohranjal v cerkvi zaradi kajkavskih besedil. To razlagamo z dejstvom, da je bila razlika med jezikoma takrat zelo majhna in je zato prisotnost kajkavščine pomagala ohranjati prekmurski jezik. Ta pojav lahko vidimo pri *Martjanski pesmarici* I. To je prvi pisni dokaz o prekmurskem jeziku. Franjo Francev je trdil, da je to kajkavski jezik, toda Vilko Novak je dokazal, da je to prekmurski jezik. Druga pomembna pesmarica je *Martjanska pesmarica* II. iz druge polovice 18. stoletja. Poleg njiju je še približno šestdeset drugih rokopisnih pesmaric.

Protestantizem se je v Prekmurju in Porabju zakoreninil že v 16. stoletju (Orožen 1996: 359). Prva tiskana knjiga se je pojavila v 18. stoletju (F. Temlin, *Mali katekizem*, 1715). To je pomenilo kratko, toda zelo pomembno obdobje v zgodovinskem razvoju prekmurskega knjižnega jezika. Temlin je napisal *Abecedarium slovensko* (1725). Poleg Temlina lahko omenimo druge pisce in dela: Mihael Sever: *Red zveličanstva* (1747), Števan Küzmič: *Vere krščanske kratki nauk* (1754). Ta dela so pomenila začetek oblikovanja prekmurskega knjižnega jezika, ki se je potrdil v prevodu *Novega zakona* (1771) Števana Küzmiča. Jezik, ki ga je uporabil Küzmič pri

---

[1] Anton Krempl: *Dogodivšine štajerske zemle: z posebnim pogledom na Slovence.* V Gradci 1848.

[2] Jožef Košič: *Zgodbe vogerskoga kralestva.* V-Szombotheli 1848.

prevodu *Novega zakona*, je postal osnova prekmurskega knjižnega jezika. Leta 1777 je bila ustanovljena Sombotelska škofija. Za prekmurščino je bil to zelo pomemben dogodek, saj se je celo Prekmurje cerkvenoupravno pridružilo Sombotelski škofiji. Po Küzmiču je precej pisateljev nadaljevalo njegovo pot, na primer Mikloš Küzmič, Mihal Bakoš, Jožef Košič. Precej prekmurskih izdaj je bilo natisnenih v univerzitetni tiskarni v Budimu (Király 1989: 198). Prekmurski knjižni jezik je ohranil svoje značilnosti (madžarski črkopis, samoglasnik ü, dvoglasniki) do druge polovice 19. stoletja. To je bilo obdobje poenotenja slovenske knjižne norme. Potem pa ni bilo več dovolj časa za izvirno knjižno ustvarjanje v prekmurščini. V publicistiki je prekmurski knjižni jezik ohranil svojo podobo v prvem časopisu *Prijatel* (Jesenšek 2005: 35). Imre Agustič je objavljal ta časopis v Budimpešti od leta 1875 do leta 1879. Druga prekmurska časopisa (*Kalendar* in *Marijin list*) sta dopuščala več jezikovne svobode in narečnosti (Jesenšek 2005: 35). Medtem pa je madžarski vpliv v prekmurščini postajal vedno manjši.

Poleg literarnih in publicističnih besedil so tudi slovarji imeli pomembno vlogo v razvoju prekmurskega knjižnega jezika oziroma v razvoju prekmurske knjižne norme. Prvi slovar je izšel leta 1790 v Budimu v učbeniku *ABC kni'sicza* (Budim, 1790). Ta učbenik je prevedel Mikloš Küzmič. Mali slovar vsebuje 215 besed na koncu učbenika (Lukácsné Bajzek 2004: 44). V Gradcu je leta 1833 izšel slovar Jožefa Košiča na koncu učbenika *Kratki Navuk Vogrszkoga Jezika za Zacsetnike*. Vsebuje 1500 besed in je napisan z madžarskimi črkami (Lukácsné Bajzek 2004: 44). Ta podatka kažeta, da lahko poleg prekmurskih književnih del govorimo tudi o prekmurski leksikografiji. Slovarska tradicija je bila revnejša od knjižne, toda prisotnost slovarske tradicije je bila pomembna za prekmurski jezik.

Po prvi svetovni vojni je Prekmurje postalo del novega kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem se je Prekmurje pridružilo matičnemu narodu in slovenskemu knjižnemu jeziku. Hkrati je prekmurščina zaključila svojo vlogo, ki jo je stoletja imela med Prekmurci, in ni nadaljevala svoje samostojne poti v književnosti in v publicistiki. Slovensko Porabje je postalo del Madžarske. Porabski Slovenci so bili ločeni od večjega dela govorcev prekmurščine in so zlasti po drugi svetovni vojni živeli pod močnim madžarskim vplivom. Kadar gremo v Porabje, lahko vidimo, da malo ljudi govori slovensko, mlada generacija noče uporabljati slovenščine. Upamo, da bo odprava mejnega nadzora med Slovenijo in Madžarsko pomagala porabskim Slovencem pri ohranjanju identitete in jezika.

3 PREVZETO MADŽARSKO BESEDJE V STARI KNJIŽNI PREKMURŠČINI

Na knjižno prekmurščino sta močno vplivali kajkavščina in madžarščina, saj gre za tri jezike v panonskem prostoru, ki so se v zgodovinskem razvoju močno prepletali v skupnem madžarskem kraljestvu in Avstro-Ogrski monarhiji. Številni prekmurski pisci so živeli na Madžarskem ločeni od osrednjega slovenskega jezika: Ferenc Temlin, Mihael Sever, Števan Küzmič, Miklóš Küzmič, Jožef Košič, Jožef Kardoš, Imre Agustič. Tudi to je eden izmed razlogov, zakaj lahko najdemo madžarske vplive v besedišču prekmurskega knjižnega jezika. Podatke sem zbral iz dela Vilka Novaka (Novak, 2006) ali sem jih našel med branjem literarnih besedil. Cilj je predstaviti prekmurske besede, ki imajo madžarski izvor. Izbral sem 68 besed, vendar moram priznati, da sestavljajo zelo ozek sloj madžarskih izposojenk, saj sem se ukvarjal samo z zemljepisnimi imeni in izrazi javne uprave. Geselski članek sem razdelil na dva dela: 1. na glavo, 2. na zaglavje.

V glavi najdemo zapisane prevzete samostalnike, pridevnike in glagole. Samostalnik je zapisan v imenovalniku in rodilniku ednine, dodan je kvalifikator za spol. Pridevnik je zapisan v moškem, ženskem in srednjem spolu. To je prvi del glave. V drugem delu so kvalifikatorji.

V zaglavju sta razložena knjižni slovenski in madžarski pomen.

Krajšave in kvalifikatorji:

gl.	glej
m	samostalnik moškega spola
madž.	madžarsko
prid.	pridevnik
prim.	primerjaj
s	samostalnik srednjega spola
scs.	starocerkvenoslovansko
slov.	slovensko
zastr.	zastarelo
ž	samostalnik ženskega spola

Primeri:

biróuv tudi **biròv**-a m sodnik; bíró; biróuv tudi biròv-a m sodnik (Novak 2006: 12); birouv tudi birov: stara madžarska beseda; v starem madžarskem jeziku je obstajal glagol bír, iz katerega je nastal samostalnik s pripono ó (bíró) (TESz 1: 305); madžarski samostalnik so prevzeli nekateri slovanski jeziki; prekmurščina je zamenjala madžarski -ó z -ov; to je normalna glasoslovna sprememba, kadar južnoslovanski jezik prevzame

madžarsko besedo s to končnico; [3] v prekmurščini pride do diftongizacije -ov→-ouv. **birovíja**-e ž sodišče; **bíróság**; **birovíja**-e ž sodišče (Novak 2006: 12); **birovija**: glej geselski članek birouv: v prekmurščini je precej besed, ki imajo končnico -ija, to je prekmurski refleks za madžarski priponi -ság, -ség, npr.: madžarsko bíróság – prekmursko birovija; madžarsko gazdaság – prekmursko gazdija; madžarsko hercegség – prekmursko hercegia.

fiškáliš-a m odvetnik; fiskális; fiškáliš-a m odvetnik (Novak 2006: 87); fiškališ: latinsko fiscalis je prešel v madžarščino (TESz 1: 921); prekmurska oblika ohranje madžarske glasovne posebnosti; gre za prevzem iz lat. preko madžarščine; sredi besede madžarsko konzonantski sklop -sk- prehaja v -šk-, končnica -is pa v -iš, kar kaže na madžarski izvor.

főišpán-a m veliki župan; főispán; főišpán-a m veliki župan (Novak 2006: 87); főišpan: madžarska beseda z (verjetno) slovanskimi koreninami; glej scs. županъ, slov. župàn; verjetno gre za prehod slovaške besede (špan) v madžarščino (TESz 2: 239), kjer dobi predpono fő-; od tu prevzem v prekmurščino, kjer se madžarski -ő zamenja z -ö (v prekmurščini ni znaka -ő).

határ-a m meja; határ; határ-a m meja (Novak 2006: 130); hatar: madžarski glagol hat je dobil pripono -ár (TESz 2: 574); besedotvorna samostalniška izpeljenka határ, ki jo prevzame prekmurščina.

orsag-a m država; ország; orsag-a m 1. država 2. navadno v zvezi nebeski orsag nebeško kraljestvo, nebesa (Novak 2006: 404); orsag: madžarski izvor in prevzem v prekmurščino in srbščino ter hrvaščino.

tanáčnik-a m svetovalec; tanácsos; tanáčnik-a m svetovalec (Novak 2006: 749); tanačnik: madžarski izvor; v prekmurščini najprej prevzet samostalnik tanács (nasvet): tanač; nato izpeljanka za delujočo osebo (kdor svetuje).

váraš tudi **vároš**-a m mesto; város; váraš tudi város-a mesto (Novak 2006: 781); varaš ali varoš: beseda je leta 1015 izpričana v madžarščini; izpeljanka iz madžarskega samostalnika vár; enak glasovni sestav v prekmurščini; enako v srbohrvaščini; v kajkavščini različica varaš;[4] oblika varaš je starejša oblika, to razlagamo s podatki madžarskega etimološkega slovarja: 1224, 1317: Waras; 1332–5: Vyarus (TESz 3: 1093–1094); varašánec-nca m meščan; polgár, városi ember; varašánec-nca m meščan (Novak 2006: 781); varašanec: izpeljenka iz varaš; v prekmurščini vedno varaš, nikoli varoš; varašék-a m mestece; városka; varašék-a m mestece (Novak 2006: 781); varašek: pomanjševalnica iz varaš (besedotvorno obrazilo -ek); váraški-a -o prid.

---

[3] Glej hrvaško *birov.*

[4] István Nyomárkay: A magyar és a szerbhorvát nyelv kapcsolata. V: János Balázs (ur.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budimpešta: Tankönyvkiadó 1989, str. 307.

mesten; városi; váraški-a -o prid. mesten (Novak 2006: 781); varaški: izpeljenka iz samostalnika varaš (s pripono -ški).

vármegjev-a m županija; vármegye; vármegjev-a m županija (Novak 2006: 782); varmegjev: končnica madžarske besede ima verjetno srbohrvaški izvor (TESz 2: 877–878); Madžari so tvorili novo besedo z besedo vár (vármegye) (TESz 3: 1093); beseda prevzeta v prekmurščino, znana tudi v srbohrvaščini; pri prekmurski besedi je zanimivo nadomeščanje madžarskega glasa -gy; v srborvaščini pride v -đ, v prekmurščini tega glasu ni, zato so ga nadomestili s sklopom -gj; v narečju refleks -dj; prekmurska končnica –a; vármegjevski tudi vármegjeski-a -o prid. županijski; vármegyei; vármegjevski tudi vármegjeski-a -o prid. županijski (Novak 2006: 782); varmegjevski tudi varmegjeski: pridevniška izpeljenka iz samostalnika varmegjev (pridevniška pripona -ski); vármegjija-e ž županija; vármegye; vármegjija-e ž županija (Novak 2006: 782); varmegjija: izvor iz varmegjev; upoštevan je slovenski besedotvorni postopek.

4 JEZIKOVNI, SOCIALNI IN ZGODOVINSKI PODATKI

Pri sestavljanju geselskih člankov sem spoznal, da izbrane besede nimajo tako jasnih korenin, kot sem mislil. To razlagam s tesnim sožitjem več jezikov in kultur. Če bi želel točno določiti izvor besed, bi moral skrbno pregledati zgodovino madžarskega jezika, saj bi le tako lahko razumel glasoslovne spremembe in življenja besed.

Madžarščina je ugrofinski jezik. Narodi, ki so govorili ugrofinske jezike, so živeli na skupnem prostoru na ozemlju današnje Rusije ob gorovju Ural in ob reki Volgi. Že takrat, okrog leta 1000 pr. n. št., so imeli stike z narodi, ki so govorili neki turški jezik. To dejstvo lahko dokažemo s podatki. Madžari so od teh narodov prevzeli besede, na primer: harang (zvon), homok (pesek), nyak (vrat), nyár (poletje) (Bárczi-Benkő-Berrár 1989: 490). V istem obdobju so imeli stike tudi z narodom iz iranskega kulturnega prostora. To razlagamo z naslednjimi besedami: nemez (klobučevina), öszvér (mula), vászon (platno) (Bárczi-Benkő-Berrár 1989: 497). V madžarščini lahko najdemo perzijski besedi vám (carina) in vásár (sejem) (Bárczi-Benkő-Berrár 1989: 499). Madžarsko preseljevanje se je začelo okrog leta 460. Od tega trenutka so imeli tesne trgovske stike z nekim narodom, ki je govoril turški jezik. Sožitje med narodoma je trajalo še v obdobju madžarske naselitve današnje domovine. Kaj se je zgodilo pozneje s tem narodom, danes ne vemo. Obstajajo sicer hipoteze, vendar niso prepričljivo dokazane. Po pregledu teh podatkov lahko vidimo, da je bil madžarski jezik že v obdobju naselitve na današnjem ozemlju zelo razvejan. V srednjem veku je postal še bolj razčlenjen.

Po madžarskih osvojitvi domovine se je začelo novo obdobje ne le v življenju Madžarov, temveč tudi v razvoju madžarskega jezika. Madžari so ob prihodu v Karpatski

bazen naleteli na Slovane. Od tega trenutka se je začelo sožitje med madžarščino in slovanskimi jeziki. Spremenil se je način življenja Madžarov. Morali so se naseliti. Zaradi tega se je pojavila potreba po številnih novih besedah, in te so našli pri Slovanih, zato so jih prevzeli iz slovanskih jezikov. Na primer: slovanski slama > madžarski szalma; slovanski jasli > madžarski jászol; slovanski stol > madžarski asztal, in tako naprej. Število slovanskih besed je bilo že takrat veliko.

Pokristjanjenje Madžarov se je začelo v drugi polovici 10. stoletja. S tem se je začela prisotnost latinskega jezika, ki je imel skozi stoletja vedno pomembno vlogo. Hkrati sta se začela organizirati sistem uradov in madžarska cerkev. V prvi polovici 11. stoletja je bilo na Ogrskem 50 županij, 10 škofij in 2 nadškofiji (Balázs 1989: 95). S tem organiziranjem je prvi madžarski kralj, Sveti Štefan, vključil ozemlja, kjer so živeli Slovani. Lahko vidimo, da moramo že od takrat računati na prisotnost madžarskega jezika na slovanskih ozemljih, med njimi tudi v današnjem Prekmurju. Na Ogrsko so prišli nemški, italijanski in slovanski, predvsem češki duhovniki. Z njihovim jezikovnim delom je pridobival madžarski jezik. S pomočjo nemških duhovnikov so prevzeli latinske in grške besede, npr: kanonok (kanonik), mise (maša), püspök (škof) (Balázs 1989: 96). Besed niso prevzemali le od nemških duhovnikov, temveč tudi od italijanskih, na primer: eretnek (krivoverec, krivoverka), prépost (prošt) (ibid.: 97). Tudi slovanski duhovniki so imeli pomembno vlogo pri jezikovnih stikih. Od njih so prevzeli veliko besed, na primer: barát (brat), hála (hvala), pap (župnik) (ibid.: 97). Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je latinščina postala na Ogrskem uradni jezik. Šele v prvi polovici 19. stoletja je latinščina izgubila svojo pomembnost. To pomeni, da je bila skoraj 800 let uradni jezik.

Po smrti Sv. Štefana, leta 1038, so se začela v madžarski zgodovini težka leta. Od leta 1077 je vladal Sv. Ladislav. On je leta 1094 osnoval zagrebško škofijo. Leta 1102 so v Biogradu Kolomana kronali za kralja Ogrske, Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. S tem se je v skupni državi začelo sožitje Hrvatov in Madžarov, ki je trajalo do leta 1918. Na začetku 15. stoletja se je na južni madžarski meji pojavil Turški imperij. Leta 1526 so Turki zmagali v borbi pri Mohaču, okupirali so srednji del madžarskih področij in tam ostali do leta 1699. Ta del je postal del Turškega imperija. Turški jezik je močno vplival madžarščino. Po letu 1699 je postal močnejši vpliv nemščine. Po turškem vladanju se je začela naselitev različnih narodov. Na Ogrsko so prišli Nemci, Slovaki, Hrvati in Srbi. Od tega časa je bilo samo 46 % prebivalstva Madžarov. Moramo poudariti, da je obstajalo madžarsko kraljevstvo med letom 1546 in letom 1699. S turško okupacijo se je Ogrska razdelila na tri dele: na Turški imperij, na Madžarsko kraljevstvo in na vojvodino Transilvanijo. V 18. stoletju je ta razčlenjenost Ogrske postala širša in bolj prepletena. To so najpomembnejše razmere, ki so vplivale na položaj madžarskega jezika in položaj na Ogrskem.

Na madžarščino so vplivali različni jeziki, in sicer latinski, nemški in slovanski. Kadar govorimo o vplivu slovanskih jezikov, mislimo na vpliv bolgarskega, srbskega, hrvaškega, slovenskega, slovaškega in ukrajinskega jezika. Tudi v teh jezikih najdemo vplive madžarščine, ki so jih natančno raziskali madžarski jezikoslovci. Ko govorim o slovenskem vplivu, mislim na prekmurski jezik, saj je imela madžarščina stike s prekmurščino. V današnjem Prekmurju in Porabju je bila dvojezičnost normalna. Na prostoru, kjer so živeli govorci prekmurskega knjižnega jezika, sta prekmurščina in madžarščina tesno prepleteni. Pri nastanku prekmurskega knjižnega jezika je imelo pomembno vlogo izročilo Svetega Cirila in Metoda, ki je bila osnova t. i. panonske slovenščine. Pozneje pa je na prekmurski jezik vplivala kajkavščina. Poleg kajkavščine je bila tudi madžarščina pomembna pri oblikovanju in v razvoju prekmurskega knjižnega jezika. Iz madžarščine so prevzeli veliko izrazov, ki so pomagali pri oblikovanju knjižne norme. Obstajala je izolirana skupina prekmurskih govorcev v županiji Somogy, in sicer v dveh vaseh, v Nemescsóju in v Surdu. Na tem prostoru prekmurščina ni bila doma. Kljub temu je bilo to področje pomebno za razvoj prekmurskega jezika, saj je v Surdu delal Števan Küzmič. Na tem prostoru mu je uspelo prevesti Novo zavezo. Iz njegovega jezika sklepamo, da za prekmurščino mešan narodnostni in jezikovni prostor ni bil pomanjkljivost. Kadar govorimo o dvojezičnosti prekmurskih govorcev, se vedno spomnimo Avgusta Pavla ali Vilka Novaka. Oba sta govorila prekmurščino in madžarščino kot materni jezik in oba sta pisala tako v prekmurščini kot v madžarščini. Avgust Pavel je bil pomembna oseba madžarsko-slovenskih stikov. Leta 1909 je objavil prvo znanstveno delo o prekmurščini v Budimpešti. To je bilo *Glasoslovje slovenskega narečja Cankove*. V tej knjigi je obdelal glasoslovje svojega maternega jezika. Poleg njega pa je leta 1908 Oszkár Asbóth izdal znanstveno delo, v katerem se je ukvarjal s spremembami glasov v prekmurščini. Naslov knjige je *Sprememba j>gy v jeziku ogrskih Slovencev in v prekdonavskih madžarskih narečjih*. Prav tako ne smemo pozabiti na Pavlovo rokopisno slovnico (*Vendska slovnica*) iz leta 1942.

Prekmurščina ni več knjižni jezik, vendar je dandanes še živa kot narečje. Seveda se je malo spremenila, ima močnejše stike s slovenskim knjižnim jezikom in je izgubila tesne stike z madžarskim jezikom. To lahko čutimo, kadar primerjamo današnje prekmursko narečje s staro knjižno obliko. Število govorcev je manjše, kot je bilo. Vedno manj ljudi govori prekmurščino v Porabju. V županiji Somogy ne živijo več govorci tega jezika. Današnji položaj na Madžarskem je žalosten.

V delu sem predstavil ozek sloj prevzetih madžarskih besed v stari knjižni prekmurščini. Seveda je to samo poskus, kako pripraviti obsežen slovar. Obdelati in predstaviti bi bilo potrebno vse prevzete madžarske besede v prekmurščini. Upam, da bo ta naloga kmalu opravljena, saj bosta tako prekmurski in porabski jezik ter kultura še bolj prepoznavna v madžarskem prostoru. Tako se bosta madžarska in slovenska

kultura ter jezik še bolj približali in uspešno sobivali v regiji, državi in skupnem evropskem prostoru.

LITERATURA

BALÁZS, János, 1989: A latin a Duna-tájon. V: János Balázs (ur.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budimpešta: Tankönyvkiadó. 95–140.

BÁRCZI, Géza-BENKŐ, Loránd-BERRÁR, Jolán, 1989: *A magyar nyelv története*. Budimpešta: Tankönyvkiadó.

H. TÓTH, Imre, 1981: *Konstantin-Cirill és Metód élete és működése*. Budimpešta: Magvető Kiadó.

HADROVICS, László, 1989: A magyar nyelv kelet-közép-európai rokonsága. V: János Balázs (ur.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budimpešta: Tankönyvkiadó. 7–46.

JESENŠEK, Marko, 1992: Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo* 37/7, 173–181.

JESENŠEK, Marko, 2005: Nastanek in razvoj prekmurskega jezika. V: Marko Jesenšek: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo (Zora 33), 26–38.

KIRÁLY, Péter, 1989: Művelődési központok a Duna-medencében. V: János Balázs (ur.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budimpešta: Tankönyvkiadó, 197–229.

KNIEZSA, István, 2000: A szlávok őstörténete. V: Gyula Szekfű (ur.): *A magyarság és a szlávok*. Druga izdaja. Budimpešta: Lucidus Kiadó, 9–34.

LUKÁCSNÉ BAJZEK, Mária, 2004: A szlovén szótárirodalom. V: István Nyomárkay, István Vig (ur.): *Kis szláv lexikográfia*. Budimpešta: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 28–49.

NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: ZRC SAZU.

NYOMÁRKAY, István, 1989: A magyar és a szerbhorvát nyelv kapcsolata. V: János Balázs (ur.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budimpešta: Tankönyvkiadó, 291–351.

OROŽEN, Martina, 1996: Prekmurski knjižni jezik. V: Martina Orožen: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjiženga jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 356–372.

STOPAR, Ivan, 1987: Blatenski Kostel. V: Marjan Javornik (ur.): *Enciklopedija Slovenije I*. (A-Ca). Ljubljana: Državna založba.

SZÁRAY, Miklós, 2001: *Történelem I*. Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó.

TESz: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára 1–4*. Ur: Benkő Loránd. Budimpešta: Akadémiai Kiadó. 1970, 1976, 1976, 1984.

Kozma Ahačič
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani

Večjezičnost na slovenskem prostoru v prvi polovici 18. stoletja in uresničena potreba po normiranju – uvodna besedila v Hipolitovi in celovški slovnici (1715, 1758)

Prispevek obravnava uvodna besedila v Hipolitovi priredbi Bohoričeve slovnice iz leta 1715 ter celovškem prirejenem prevodu te slovnice iz leta 1758. Ob tem slovnici najprej na kratko umesti v večjezikovni slovenski prostor v obdobju, ko sta slovnici nastali, nato pa natančneje analizira nekatere poudarke iz njunih uvodnih besedil: poudarjanje normativne vloge slovnice, poudarjanje razlik med govorjenim in knjižnim jezikom, pojmovanje knjižnega jezika kot jezika, ki se ga moramo naučiti, ter utemeljitev nujnosti znanja slovenščine v vseh stanovih – tudi v višjih slojih tedanje družbe in tudi na obrobnih delih Slovenije – tako iz prestižnih kot tudi iz povsem praktičnih vzrokov.

0 UVOD

Raba jezikov na Slovenskem se v 17. in 1. polovici 18. stoletja glede na 16. stoletje ni bistveno spremenila.[1] Do opaznejših sprememb je začelo prihajati šele v 2. polovici 18. stoletja, ko se je začelo nemški jezik načrtno predstavljati kot jezik višjih slojev – torej jezik prestižne rabe – slovenščino pa kot jezik nižjih slojev. Do takrat lahko rabo slovenščine opazujemo v vseh slojih slovenske družbe, s tem da je bilo kmečko prebivalstvo večinoma enojezično, meščansko in plemiško prebivalstvo pa dvo-, ponekod tudi trojezično. Poleg nemščine se je med višjimi sloji ponekod širilo tudi znanje italijanščine ter modno poznavanje francoščine. Jezike pa se je večinoma rabilo mnogo bolj neobremenjeno kot v naslednjem obdobju.

V takšno situacijo so bile postavljene tri slovenske slovnice, ki so izšle v letih 1715, 1755 ter 1758. V tem okviru nas bosta zanimali predvsem Hipolitova priredba

[1] Za srednji vek in 16. stol. prim. Ahačič (2007: 15–17, 39–41, 66).

Bohoričeve slovnice, natisnjena leta 1715 v latinščini v Ljubljani (HG 1715), ter celovška jezuitska priredba Hipolitove slovnice, natisnjena v nemščini leta 1758 (G 1758).[2] Uvodna besedila v omenjenih slovnicah (priredba iz leta 1755 uvodnih besedil nima) nam namreč kažejo, kakšno vlogo je lahko imela glede na zgoraj opisano jezikovno situacijo slovenska slovnica. To so tedanji pisci še kako pogrešali. Matija Kastelec je leta 1678 in 1682 na primer zapisal (Kastelec 1678; Stabej 1997: 570): »Če bo pazljivi bralec v tem malem delu našel napako, naj odpusti ali moji nevednosti ali tiskarju ali kranjskemu jeziku, ki nima slovnice.«

Iz metajezikov obeh slovnic lahko razberemo tudi spremembo glede vloge živih jezikov v šolstvu in znanosti. Medtem ko je pri Hipolitu (HG 1715) še samoumevno, da piše svojo priredbo Bohoričeve slovnice v latinščini, pa so šolske reforme Karla VI. in Marije Terezije (Schmidt 1963: 140–143) bistveno vplivale na dejstvo, da je celovška priredba te slovnice napisana v nemščini.

Uvodnih del v obe slovnici niso napisali (le) njihovi avtorji oziroma prirejevalci. Predgovor v HG 1715 je delo tiskarja Janeza Jurija Mayrja, avtorica posvetila grofu Goeßu v G 1758 pa je založnica Maria Christina Pferschmannin. Le avtor kratkega predgovora je eden izmed »dveh učenih mož«, jezuitov, ki sta pripravila celovško izdajo slovnice (G 1758). Tudi zato lahko te uvode obravnavamo kot samostojno enoto. Ne glede na to, da se obe slovnici sicer tesno naslanjata na Bohoričevo slovnico iz leta 1584, so uvodna besedila dopuščala in zahtevala večjo izvirnost svojih piscev. Bohoričev obsežen predgovor je tako v HG 1715 močno preurejen z nekaj dodatki, v G 1758 pa je nadomeščen s popolnoma izvirnim posvetilom in predgovorom. Nove vsebine, ki jih lahko zasledimo v teh besedilih, so osredotočene predvsem na poudarjanje normativne vloge slovnice, poudarjanje razlik med govorjenim in knjižnim jezikom, pojmovanje knjižnega jezika kot jezika, ki se ga moramo naučiti, ter utemeljitev nujnosti znanja slovenščine v vseh stanovih – tudi v višjih slojih tedanje družbe in tudi na obrobnih delih Slovenije – tako iz prestižnih kot tudi iz povsem praktičnih vzrokov.

---

[2] Hipolitova priredba iz leta 1715 (HG 1715) se naslanja neposredno na Bohoričevo slovnico. Prinaša kar nekaj avtorskih dodatkov, mnoga mesta pa so izpuščena s tehtnim premislekom. Rokopisna slovnica iz leta 1755 (G 1755) je močno skrajšan prepis Hipolitove slovnice, ki je prav tako narejen na precej visoki ravni. Celovška slovnica iz leta 1758 (G 1758) prinaša precej nekritičen nemški prevod Hipolitove priredbe, ki kaže še posebej nizko kvaliteto pri knjigi o skladnji, medtem ko je knjiga o etimologiji narejena povprečno, a z vsaj nekaj ambicije. Uvod in poglavje o pravopisu sta nasprotno bolj izvirna in narejena z večjim premislekom. Uvodna besedila v HG 1715 in G 1758 doslej še niso doživela natančnejše obravnave, se pa omenjajo v obsežnejših zgodovinah slovenske književnosti ter podobnih priročnikih. Še najnatančneje je uvodna besedila v G 1758 na eni strani povzel Toporišič (1988, ponatisnjeno 2003).

1 UVODNO BESEDILO V HIPOLITOVI IZDAJI SLOVNICE IZ LETA 1715 (HG 1715)

Predgovor s posvetilom kranjskim, štajerskim in koroškim stanovom v HG 1715, ki ga je podpisal tiskar Janez Jurij Mayr, je nekakšna lepljenka prepisanih in na nekaterih mestih malenkostno popravljenih delov Bohoričevega uvoda, povzetkov posameznih delov Bohoričevega uvoda ter povsem novih dodatkov.[3] Napisan je v obloženi, mestoma nejasni latinščini. Shematski pregled sestave tega uvoda nam daje naslednjo sliko:

HG 1715, str.	**BH 1584**	**Vrsta spremembe v HG 1715 glede na BH 1584**
)(2a–)(2b:[1] »Quandoquidem plures ...«[2]	*2a	prepis s stilističnimi popravki na osmih mestih
)(3a–)(3b: »Quae cum ita sint ...«	/	izvirno besedilo
)(3b: »Quantum vero ad amplitudinem ...«	*7a–*7b	prepis s popravkom
)(3b–)(4a: »nam ſi idioma ...«	/	izvirno besedilo
)(4a–)(5a: »nam ad meridiem ...«	*7b–*8a	močno preurejeni in deloma tudi povzeti deli Bohoričevega besedila s tremi izvirnimi dodatki[3]
)(5a–7a: »In his inquam omnibus ...«	*8a, *5b–*6a, *6b, *7a	prepis izbranih odlomkov z majhnimi popravki na sedmih mestih
)(7a: »et dum Alexander Magnus ...«	/	izvirno besedilo, delne podobnosti z BH 1584: **4b, vendar ne gre za povzemanje
)(7a–8a	*8a–**1a, **1b–**2a	prepis izbranih odlomkov z majhnimi (a tudi vsebinskimi) popravki na 20 mestih in dvema dodatkoma[4]
)(8a–8b: »Tot itaque enarratis ...«	/	izvirno besedilo

[3] Glede na BH 1584 pa v HG 1715 manjka teološka utemeljitev rabe jezikov, zgodovina jezikov od Adama in Eve naprej, natančnejše poudarjanje starodavnosti jezika ter zgodovine nastanka knjige.

Odlomke, ki sledijo Bohoričevi slovnici (BH 1584), bomo v našem pregledu pustili ob strani. Natančneje pa bi radi opozorili na tisto, kar je v HG 1715 novega.

1.1 Po kratkem uvodu o pomembnosti znanja več jezikov, ki ga posname po Bohoriču (BH 1584: *2a), sledi v HG 1715 ()(3a–)(3b) naslednja razlaga namena nove izdaje slovnice:

> Kdo more zato prepovedati, da bi dal v vašo presojo, presvetli veljaki, te prve osnove slovenskega/slovanskega jezika? Vi namreč, poleg tega da prebivate v teh rodnih krajih, kjer se večinoma uporablja slovenski/slovanski jezik, tudi z nadvse modrim upravljanjem in vodenjem na edinstven in širokosrčen način skrbite, da lahko najplemenitejšo mladino, ki izvira od najpametnejših prednikov in ki se je od drugod priučila različnih jezikov, tudi po znanstveni plati vodimo in usmerjamo k prirojenemu znanju slovenskega/slovanskega narečja (čeprav ga mnogi znajo že po naravi, ali pa si ga vsaj želijo znati) s pomočjo še izboljšanih in za sodobni način govorjenja še prikladnejših osnov in pravil. Ta slovenski/slovanski jezik je namreč prvoten in nadvse široko razprostrt po celem svetu, tako da bi v tem stežka odstopil prvo mesto kateremu koli drugemu jeziku [narečju] na svetu. Hkrati pa vemo tudi, da se ta jezik zaradi različne izgovarjave in naglasov prilagodi, olepša in razdeli na mnoge jezike [narečja] že, ko je prvič vdahnjen mladini, ko začne blebetati. Zato moramo vedeti, da je za tistega, ki se želi naučiti več jezikov, nadvse koristno, da se od vseh nauči najprej slovenski/slovanski jezik.[4]

V tem odlomku naletimo na dva poudarka, ki pri Bohoriču še nista bila izražena v tako eksplicitni obliki:

a) Prirojeno poznavanje slovenščine (in z njo slovanskih jezikov, torej »slovanščine«) še ne pomeni poznavanja njenih osnov in pravil na »znanstveni ravni«. Slovnica ima zato – če interpretiramo dalje – tudi določeno normativno vlogo, ki je govorec, četudi mu je znanje slovenščine prirojeno, ne obvlada, ampak se jo mora naučiti.

---

[4] »/Q/uid prohibere poteſt? quo minus haec prima Slavonicae Linguae Elementa, Veſtris Illuſtriſſimi Proceres, repraeſentem obtutibus, qui eas patrias, quibus magna ex parte eſt Linguae Slavicae uſus, non modo incolitis, verum etiam ſapientiſſime gubernando et moderando practicatis, ea unica praetensa ratione, ut Nobiliſſima a Sapientiſſimis Prognata progenitoribus juventus, varjis aliunde aſſveta linguis, etiam ad slavici idiomatis (quod etſi quam plures naturaliter norunt, aut ſaltem noſſe deſiderant) Genuinam notitiam per correctiora, et ad modernam loquendi methodum accomodiatiora Elementa, et Regulas, ſcientifice quoque manuduci, dirigique valeat, nam cum haec Slavica Lingua ſit originalis, et latiſſime per orbem diffuſa, ut in hoc vix ulli idiomati in orbe palmam facile ceſſerit, et ſimul hoc in comperto ſit, quod juventuti dum Balbutire incipit, primitus Indita ob varietatem pronunciationis et accentuum, ad plurima idiomata linguam adaptet, excolat, et diſponat, ut proinde utiliſſimum cenſeri debeat, plures linguas addiſcere cupienti, omnium primo slavica inſtructum eſſe.« Vse latinske in nemške navedke iz HG 1715 ter G 1758 je prevedel avtor prispevka.

b) Zavedati se moramo razlik v okviru slovenskega/slovanskega jezika, saj so te govorcem vdahnjene že od prvih začetkov govora.

Mayrjevo pojmovanje razlik med govorjenim jezikom, ki nam je tako rekoč dan v zibko, in knjižnim normiranim jezikom, ki se ga moramo na »znanstveni ravni« dodatno naučiti, je tema, ki je bila v ospredju jezikoslovnih uvodov in opomb že celo 17. stoletje in ki za prejšnje 16. stoletje ni značilna.

1.2 V nadaljevanju Mayr kombinira posamezne dele Bohoričevega besedila, jih malenkostno popravlja in vmes dodaja za našo obravnavo manj pomembne vložke. Takšno lepljenje je pustilo tudi svoje neželene sledove. Mayr na primer Bohoričev stavek (BH 1584: *7b–*8a) »V Avstriji jih biva velik del, po trinogu Turku iz domačih bivališč pregnan, na tej in na oni strani Donave in obdeluje polja in njive,«[5] uporabi kar dvakrat na dveh različnih straneh:

1. »so na tej in oni strani Donave in obdelujejo polja in njive«[6] (HG 1715:)(4a);
2. »/v/ Avstriji jih biva velik del, po trinogu Turku iz domačih bivališč pregnan, ter raztreseno na tej in na oni strani Donave obdeluje polja in njive«[7] (HG 1715:)(4b).

1.3 Zanimiv je tudi dodatek Bohoričevemu besedilu o nujnosti znanja slovenščine v višjih slojih, saj prinaša dodatno utemeljitev njene uporabnosti pri teh slojih. HB 1715 ()(8a) namreč začne skupaj z Bohoričem (BH 1584: **1b): »Ta premodri vladar je prav dobro spoznal, da sinovi voditeljev utegnejo znanje slovenskega/slovanskega jezika težko pogrešati, ker imajo pač premnogi med knezi za podložnike narode tega jezika [...],« nato pa nadaljuje sam (HB 1715:)(8a): »[...] ali pa imajo mejna ljudstva, ki govorijo ta jezik in s katerimi se morajo pogovarjati, z njimi delati različne stvari ter od časa do časa sklepati velike posle.«[8] Višji sloji torej potrebujejo znanje slovenščine za opravljanje poslov z neposrednimi slovenskimi podložniki ter s svojimi slovenskimi sosedi.

1.4 Mayr svoj uvod zaključi z dvema dodanima izvirnima odstavkoma. V prvem (HB 1715:)(8a) opozori na še eno dejstvo, ki dviga slavo slovenskega/slovanskega jezika, in sicer na pooblastilo papeža Hadrijana II. sv. Cirilu in Metodu (leta 868) glede rabe »slovanščine« pri bogoslužju:

---

[5] »In Auſtria vero magna pars e ſedibus, ſuis a Tiranno Turca pulſi, vltra citraque Danubium ſunt, qui exercent terram et agros.«

[6] »[...] ultra citraque Danubium ſunt, qui exercent terram et agros.«

[7] »In Auſtria vero magna pars e ſedibus ſuis a Tiranno Turca pulſi ultra citraque Danubium ſparſim terras, agrosque excolunt.«

[8] Dodano latinsko besedilo je citirano v opombi 7.

> Potem ko smo posvetili temu jeziku tolikšno hvalo, ne smemo pozabiti našteti še naslednje njegove nadvse ugledne časti, ki si jo lasti pred ostalimi evropskimi jeziki. Papež Hadrijan II. je namreč sv. Cirilu dal pooblastilo, da mora odtlej obhajati molitve in slovesnosti bogoslužja v slovanskem jeziku, kar je še dandanes v navadi v onih krajih.

Ta podatek omenja Valvasor (1689: 272), od koder ga je Mayr najverjetneje vzel, zagotovo pa je ta podatek (v sicer nekoliko okrnjeni obliki) bral tudi v Hipolitovem rokopisnem uvodu v njegov trijezični slovar (Hipolit 1711: Fa) ter morda še kje.

V zadnjem odstavku pa po retoričnem nagovoru naslovnikov posvetila poudari uporabnost slovnice tako za plemenito kot za neplemenito mladino ter za vsak stan (HB 1715:)(8a–8b):

> [Zato vam] izročam in predajam te prve kar najnatančneje izbrušene osnove slovnice, koristne vsakemu stanu (dokler ne bom izročil vašim očem slovarja istega jezika v znak [vaše] dobrodošle darežljivosti). Pridajte tem mojim poskusom svoj beli kamenček in popeljite v poroštvo vašega varstva po vam zaupanih krajih provinc ta bivališča nedvomno prvega izmed jezikov, koristno pripravljena tako za plemenito kot neplemenito mladino.[9]

Omemba plemenite in neplemenite mladine glede na tedanji izobraževalni sistem, ki je v jezuitskih šolah omogočal šolanje tudi precejšnjemu številu neplemiških učencev, in glede na (latinski) metajezik slovnice ni nerazumljiva, je pa glede na Bohoričevo slovnico nekaj povsem novega. Uvod v celoti kaže nov status, ki ga ima takšna slovnica v slovenskem prostoru: ker »znanstveno« obvladovanje jezika ni samoumevno in se ga moramo naučiti, je za avtorja uvoda v HG 1715 vloga slovnice za slovenske govorce mnogo pomembnejša, kot je za Bohoriča. Zato ni dovolj, če slovnica doseže samo plemenito mladino, ampak mora – poleg drugih starejših in neimenovanih naslovnikov – doseči vse mlade izobražence, torej vse, ki znajo latinsko.

---

[9] »Vobis [...] has prima Grammatices Rudimenta ad unguem ſupputata (quousque tandem ejuſdem idiomatis Dictionarium in expectatae [lahko bi brali tudi: inexpectatae] munificentiae ſymbolum veſtris praeſentem conſpectibus.) omnique ſtatui proficua defero et ſubſterno, Album meis hiſce conatibus veſtrum ſuperaddite calculum, haecque linguarum facile principis cunabulua tum Nobili, tum ignobili juventae proficue adornata per vobis concreditas Provinciarum oras praeſidij veſtri digniſſimo vadimonio deducite. Quibus in votis perpetuis meis obſequijs perenno.«

2 UVODNI BESEDILI V CELOVŠKI IZDAJI SLOVNICE IZ LETA 1758 (G 1758)

Uvodni del v G 1758 sestavljata posvetilo in predgovor. Avtorica posvetila grofu Goeßu je založnica Maria Christina Pferschmannin, avtor predgovora pa eden izmed »dveh učenih mož«, ki ju omenja posvetilo (G 1758:)(3a).[10]

2.1 Že v kratkem **posvetilu** najdemo nekaj zanimivih jezikovnih opomb. Uvodni odstavek posvetila je zasnovan kot retorično »opravičilo« in pojasnilo, zakaj založnica posveča delo grofu Goeßu (G 1758:)(2b–)(3a). To bi – kakor poudarja v retorični maniri – nekateri lahko razumeli kot predrznost, in sicer iz dveh razlogov:

> Deloma zato, ker delo samo ni toliko vredno, da bi si moralo zaslužiti varstvo tako visokega imena, deloma pa tudi zato, ker obravnava jezik, za katerega se zdi, da mu mnogi ne namenjajo velike pozornosti (še posebno tisti, ki niso posebni ljubitelji različnih jezikov).[11]

To izhodišče avtorici omogoča, da zelo jasno izpostavi problem zapostavljenosti slovenščine in smiselnost delovanja za njen razvoj. Naslovnik posvetila mora namreč gledati na delo z naklonjenostjo iz dveh vzrokov (G 1758:)(3a–)(3b):

> [S]lovenski jezik (uvod v katerega sta v tej knjigi podala dva zelo učena moža, ki ta jezik tudi dobro poznata) se razširja dlje kakor drugi morda bolj čislani jeziki [...] in zdi se, da je slovenski jezik (še posebej na Koroškem in v ostalih mejnih in sosednjih pokrajinah) tako imenitnemu kakor tudi navadnemu človeku v trgovini in prometu tako rekoč neobhodno potreben.[12]

Prvi vzrok je v jezikovni zavesti na Slovenskem prisoten že vse od Bohoričeve slovnice, drugi vzrok pa nadaljuje poudarek, ki ga je izpostavila že HG 1715. Ljubezen naslovnika do slovenščine potrjuje po mnenju avtorice dejstvo, da je podprl tisk

---

[10] Pri omenjenih dveh avtorjih skoraj zagotovo ni šlo za skupinsko delo, ampak je vsak prevedel in priredil del slovnice. Pravopis je zagotovo delala druga roka kot skladnjo, saj je kvaliteta dela precej različna. Poleg tega je predgovor napisan v prvi osebi ednine (in ne množine).

[11] »Theils weilen das Werck in ſich ſelbſt ſo ſchätzbar nicht iſt, das es den Schutz eines ſo hochen Rahmens verdienen ſolte, Theils auch, weilen es von einer Sprache handlet, welche bey vielen (und abſonderlich jenen, ſo keine groſſe Liebhaber mehrerley Sprachen) in geringer Achtung zu ſeyn ſcheinet.«

[12] »[...] die Windiſche Sprache (zu welcher in gegenwärthigen Wercklein die Einleitung von zweyen Hochgelehrten, und dieſer Spache wohl-kündigen Männern gegeben wird) ſich weiter, als vielleicht andere in mehreren Anſehen ſtehende Sprachen erſtrecket, [...] auch die Windiſche Sprache (ſonderheitlichen in Cärnthen, und anderen angräntzenden, und benachbahrten Landſchafften) ſowohl den Vornehmen- als auch gemeinen Mann in Handel, und Wandel als eine faſt zu ſagen unumgängliche Nothwendigkeit zu seyn scheinet.«

slovenskega slovarja, s čimer je pokazal naklonjenost do slovenščine, po drugi strani pa ji je s tem tudi dvignil ugled.

Posvetilo zaključi z mislijo o nujnosti slovničnega *uvoda* v slovenski jezik (torej o nujnosti normativnega opisa jezika v obliki slovnice) (G 1758:)(4a–)(4b), kakor jo lahko zasledimo že v HG 1715:

> Ker pa tudi vaša ekscelenca gleda na jezik kot na nekaj pomembnega, se tolažim, da boste *uvod* v ta jezik vzeli kot dobrodošlo darilo, saj je tak uvod za širjenje in čistost jezika neobhodno potreben.[13]

Slovnica slovenskega jezika bo tako po mnenju avtorice posvetila pripomogla k čistosti slovenščine, do katere jezik brez normiranih slovničnih pravil ne more priti. Tudi zato slovnica – vsaj posredno – ne more biti več zgolj domena višjih slojev.

2.2 Toda že **predgovor** »naklonjenemu bralcu« postavi gornje besede v drug kontekst, ki pomeni z vidika neposrednih naslovnikov odmik od Hipolita in Bohoriča. Slovnica je namreč v njem predstavljena kot učbenik za tiste, ki se morajo slovenščine šele naučiti (G 1758:)(5a–)(5b):

> Kakor si nisem naložil malo truda, da bi pomagal bralcu k obvladanju slovenskega in kranjskega jezika s tako lahko in karseda dodelano slovnico, kakor je ta, tako upam, da bo vsakemu začetnemu ljubitelju usvajanje tega posebno v teh krajih zelo pomembnega jezika še mnogo prijetnejše. Kdor se bo namreč želel naučiti slovenskega jezika in bo uporabljal samo to delce brez pomoči drugih knjig, bo lahko ta jezik v kratkem času razumel ter v celoti in pravilno govoril.[14]

Vprašanje, ali so s tem mišljeni tisti, ki še ne znajo slovenščine kot jezika – kar se ne bi skladalo z vsebino slovnice – ali vsi neuki govorci slovenskih narečij, ki (še) ne poznajo norme knjižnega jezika, je lahko le retorično. Gre pač za zelo normativističen, a zato tudi za tedanje čase moderen pogled na knjižni jezik kot jezik, ki ga nihče ne zna sam po sebi »v celoti in pravilno« in se ga mora zato naučiti.

---

[13] »Da aber auch Euer Excellentz die Sprache ſelbſt als etwas ſchätzbares anſehen, ſo getröſte mich, Sie werden die Einleitung darzu auch als ein angenehmes Geſchänck betrachten, weilen die Einleitung zu Außbreitung, und Reinlichkeit einer Sprache unumgänglich erforderlich iſt.«

[14] »Gleichwie ich nicht geringe Mühe angewendet / damit demſelben zu Erlehrnung der Windiſchen / und Craineriſchen Sprache mit einer ſo leichten / und böſt-möglichſt außgearbeiteten Grammatic, als dieſe iſt / an die Hand gehen möchte; alſo verhoffe / daß es dieſe ſonderbar hier Landes / ſehr nothwendige Sprache zu begreiffen einen jeden beginnenden Liebhaber noch viel angenehmer seyn werde / dieweilen er zu Erlehrnung deſſen / ohne Beyhüllf anderer Bücher, bloß dieſes Werckleins ſich bedienend / in kurtzer Zeit die Windische Sprache begreiffen / vollkommen / und Regelmäſſig wird reden können.«

Predgovor nato opozori na tiste dele slovnice, kjer je največ avtorskega deleža »pisca«[15] nove izdaje slovnice (G 1758:)(5b–)(6a): na opis izgovora (*Pronuntiation oder Außsprach*), ki je »prvi in najodličnejši del jezika«,[16] in naglasa, na naglasna znamenja na besedah ter na dodani slovensko-nemško-italijanski slovarček.

Slovnico razlaga kot logično nadaljevanje leta 1744 izdanega slovarja. Brez nje namreč začetniki besed v tem slovarju ne morejo kompetentno uporabljati (G 1758:)(6a), saj je »/t/a slovnica nepogrešljiva, če se želimo naučiti in popolnoma znati mnoge besede (ki se sicer narobe uporabljajo in govorijo)«.[17] Slovarček na koncu slovnice je tako po besedah pisca uvoda v primerjavi z velikim slovarjem namenjen začetnikom, saj jim ponuja »med vsemi najvažnejše besede« (G 1758:)(6a).

VIRI IN LITERATURA

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae ſuccifivae.* Wittenberg.

G 1755 = Annon., 1755: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. S. l. (rokopis, BSB cod. Slav. 8; kopija v NUK-u, inv. št. 6/2007).

G 1758 = Annon., 1758: *Grammatica oder Windisches Sprach-Buch*. Celovec: Kleinmayr.

HG 1715 = Hipolit Novomeški, 1715: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. Ljubljana: J. G. Mayr.

HIPOLIT NOVOMEŠKI, 1711: *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum*. Ljubljana (rokopis).

KASTELEC, Matija, 1678: *Bratovske buqvice s. Roshenkranza*. Gradec – Ljubljana: Skusi Widmanstetterske erbe – vsakladi Joannesa Helma.

SCHMIDT, Vlado, 1963: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem,* 1. del. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

STABEJ, Jože, 1997: *Slovensko-latinski slovar: po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

TOPORIŠIČ, Jože, 1988: Slovnica ali Slovenja jezikovna knjiga 1758. *Wiener slavistiche Almanach* 22. 227–236.

VALVASOR, Janez Vajkard, 1689: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* [...]. Ljubljana: Zu finden bey Wolfgang Moritz Endter.

---

[15] To so tudi dejansko najbolje narejeni deli celotne slovnice. Prav mogoče bi bilo, da so ta poglavja delo enega pisca, ostala pa delo drugega pisca (bolje: nekritičnega prevajalca) slovnice.

[16] »/D/as erſte / und vornehmſte Stuck einer Sprach.«

[17] »/U/nd iſt dieſe Grammatic zu Erlehrnung / und vollkommener Wiſſenſchafft vieler Worter (welche anſonſten müßbräuchlich genohmen / und geredet werden) ohnentbährlich.«

Natalija Ulčnik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Časopis Prijatel *kot prvi javni medij v prekmursko-porabskem prostoru*

Prispevek predstavlja časopis Prijatel *v medijskem okviru druge polovice 19. stoletja. Osredotoča se na vsebino in pomen rubrike Razlocsne glászi, ki je s tipičnimi poročevalnimi besedili (današnje vesti) dajala nove možnosti za sekularizacijski razvoj knjižne prekmurščine. Poudarjen je nastanek dopisniške mreže, s pomočjo katere so postali prebivalci prekmursko-porabskega prostora vpeti v sooblikovanje vsebinske in jezikovne časopisne podobe.*

1 UVOD

Letos mineva sto trideset let, odkar je prenehal izhajati časopis *Prijatel* (1875–1879), najpogosteje imenovan kot prvi prekmurski časopis, ki pa je bil vendarle namenjen vsem Slovencem v tedanjem ogrskem delu monarhije, torej prebivalcem današnjega širšega prekmursko-porabskega prostora. Časopis je bil v času izhajanja in je tudi danes pomemben pokazatelj družbenega razvoja ogrskega dela monarhije. Zgodovinarjem nudi podatke o življenju v Prekmurju in Porabju, predstavlja pa tudi vir literarno- in jezikovnozgodovinskih raziskav.

Časopis kot javni medij – zgodovinski pregled in današnje stanje v prekmursko-porabskem prostoru

Slovenski javni oz. množični mediji so bili v drugi polovici 19. stoletja omejeni predvsem na časopise, ki so s svojo začrtano vsebinsko zasnovo nagovarjali širši ali ožji del pismenih ljudi, pri čemer pismenost razumemo kot sposobnost pisanja, branja in razumevanja besedila. V t. i. Slovenski krajini se je skušal tovrsten medijski stik s prebivalci intenzivneje vzpostaviti šele v sedemdesetih letih 19. stoletja, ko se je pojavil časopis, ki je te ljudi tudi neposredno nagovarjal (»Postüvani szlovenszki domorodci med Mürov ino Rábov«; *Prijatel*, 1876, št. 6, str. 1), se tematsko osredotočal nanje in jih spodbujal pri vključevanju v dopisniško mrežo: »Proszim drügikrát naj pá tak dobri bodo i naj kaj nôvoga pisejo 'Prijátel'-i« (*Prijatel*, 1876, št. 5, str. 3). Ogrski

Slovenci so se na tovrstne urednikove pobude začeli odzivati v manjši meri, pri tem pa je potrebno upoštevati dejstvo, da je novi medij v povezavi z izbrano tematiko (npr. politično, ki je zapolnjevala začetne časopisne strani) ljudem pogosto predstavljal (pre) veliko novost in jih posledično navdajal z nezaupanjem (prim. Kuzmič 1990: 75).

S časopisom so se začele spreminjati bralne navade, pojavilo se je selektivno branje, ki ga je omogočalo izrazitejše (čeprav še ne povsem izoblikovano) naslovje. Branje časopisov sicer še ni bilo spremljajoči dejavnik družinskega življenja (današnja »politika dnevne sobe«; Volčič 2008: 97), a so ljudje prekmursko-porabskega prostora kljub temu sčasoma začeli spoznavati pozitivno poslanstvo časopisa, ki jih je obveščal, jim širil obzorja in jih hkrati tudi medsebojno povezoval. Pridobivanje informacij je postajalo težnja sodobnega človeka, kar je pripomoglo k ustvarjanju časopisnega občinstva.

Časopisu *Prijatel* je v tem prostoru sledil *Kalendar srca Jezušovoga*, ki je pod uredništvom Franca Ivanocyja izhajal štirideset let (1904–1944), ter oba časopisa Jožefa Klekla st.: *Marijin list* (1904–1941) in *Novine za vogrske Slovence* (1913–1941).[1] V obdobju med obema vojnama je nastalo precej strankarsko obarvanih časopisov (npr. *Prekmurski glasnik, Naš dom, Murske novine, Naše novine, Kmečka noč*), ki pa so večinoma izhajali le kratek čas (prim. Kuzmič 1990). Po drugi svetovni vojni je bilo na porabske Slovence delno vezano glasilo *Sloboda*, v celotnem prekmursko-porabskem prostoru pa je začel vedno večji pomen pridobivati pomurski tednik *Vestnik* (prim. Just 2003: 104, 141).

V današnjem času je že skoraj dve desetletji vodilni časopis porabskega prostora *Porabje* (1991–), v katerem so pod uredništvom Marijane Sukič prispevki delno še objavljeni v (nad)narečni porabščini, Prekmurje pa je kot integralni del slovenskega ozemlja tesneje vpeto v slovensko sfero množičnih medijev.

2 VSEBINSKO-JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI ČASOPISA *PRIJATEL*

Časopis *Prijatel* je zasnoval in urejal Imre Agustič (1837–1879), poklicni stenograf, sicer pa uveljavljen publicist pomembnejših madžarskih časopisov (Just 2006: 11), ki je v rodnem prekmurskem okolju izstopal predvsem po ambicijah v političnih in novinarskih krogih. Poslanstvo časopisa je določil v poskusni časopisni številki (Kazájôcsi broj), svojo zavest o potrebi po obveščenosti ljudi pa večkrat poudaril na časopisnih straneh:

[1] Prekmursko publicistiko je z jezikovnorazvojnega vidika začel raziskovati Marko Jesenšek (1999, 2000, 2003, 2004, 2008). Ugotovil je, da so časopisi jezikovno sprva izhajali iz prekmurske knjižne tradicije, saj večina ljudi knjižne slovenščine še ni obvladala, kasneje pa so iskali »pravo mero med jezikovno normo in tradicijo«, torej med novoslovenščino in svojim knjižnim jezikom (Jesenšek 2008: 100).

> Malo steri sze nájde táksi cslovek, ki nebi obcsüo potrêbcsine zobriszenyá i eto zadobiti je szamo po stenyé mogocsno, poznavsi zgodbe szvêta, domovine, poznavsi naprêhitenye cslovecsansztva, sztvorjenyá cslovecse pámeti v-ednom i v-tom drügom dugovánji. (*Prijatel*, 1876, št. 4, str. 1.)

Urednik ni imel veliko sodelavcev, zato ob njegovi bolezni časopis ni izšel: »Réditel ete novin je že od ništeri tjednov bolezni. Dokeč se ne ozdravi, ete list ne zide« (*Prijatel*, 1878, št. 6, str. 24). Kot je poročal, v Budimpešti ni bilo človeka, ki bi bil dovolj jezikovno usposobljen, da bi znal oz. zmogel prevzeti uredništvo: »Za volo bolezni réditela eden broj ne mogeo ziti. Napripláčnike prosimo, naj so záto potrblivi, na tom ne mogoče pomágati, ár eti nikoga nega, ki bi slovenski znao i réditela namestčávo« (*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 27). Ob koncu drugega letnika, ko naj bi bralci presodili dotedanje dosežke časopisa, je Agustič zapisal: »Ka je ednoga csloveka môcsi mogocsno vcsiniti, tô szam jaz vcsino« (*Prijatel*, 1876, št. 10, str. 1). Zaradi tega dejstva so časopis pogosto zapolnjevali izključno njegovi prispevki, na kar je opozoril tudi Anton Trstenjak, Agustičev sodobnik in avtentična priča tedanjih razmer: »Agustič spočetka ni imel sotrudnikov. Pisal je torej vse sam. To mu radi verujemo. Le polagoma so se začeli oglašati dopisniki iz Sobote in od Mure, a prihajali so mu tudi dopisi iz ptujske okolice in sploh s spodnjega Štajerskega« (Trstenjak 2006: 181).

Vsebinska podoba časopisa je odražala urednikovo poklicno ozadje in njegovo zanimanje za aktualne politične dogodke doma (tj. v avstro-ogrski monarhiji) in po svetu, saj so bila na začetnih časopisnih straneh obravnavana predvsem politična vprašanja, pri katerih je ob podajanju informacij opaznejše tudi uredniško komentiranje. Notranjepolitičnim temam, predstavljenim v rubriki *Orszácsko szpráviscse* oz. *Pregléd*, so sledile novice mednarodne politike (*Zvönszki dugoványi*). Iz stalnih in priložnostnih rubrik pa je opazno, da Agustič ni imel v mislih t. i. političnega časopisa, saj je razvidna njegova skrb za tematsko raznolikost. Slednja je povezana tudi z željo po pridobivanju širokega kroga bralcev in z uresničevanjem osnovnih funkcij časopisa, tj. obveščanja, komentiranja, vzgajanja, zabavanja (Košir 2003: 174–175) in v tedanjem času tudi izobraževanja. Prav zato je časopis *Prijatel* kot prvi javni oz. množični medij, pisan v prekmurščini, bralcem prinašal tudi leposlovne prispevke (*Prepovedávka*), poljudnostrokovne članke (npr. *Od nôvi mertűkov*, *Za lüsztvo potrêbna jesztvina*), različne vesti (*Razlocsne glászi*), kmetijske novice in nasvete (*Máli vért*) ter tržna poročila. V zadnjih dveh letnikih je bil dopolnjen z rubriko razvedrilne narave *Kratkočasnik*, ki v ohranjenih številkah vsebuje od pet do deset naslovljenih šal.[2]

---

[2] Primer šale: »**Žalivanje**. Šoštarskomi pojbi vertinja jáko máli falat mesá dála. Te pojeb en čás preglejüje to meso i právi: 'Bog moj, za tákši falaček je škoda bila to velko govedo poklati'« (Prijatel, 1878, št. 6, str. 24).

Urednik je na podlagi dopisov bralce seznanjal z dogodki v domačem okolju, kot vir zanimivih informacij iz tujine pa je spretno izkoriščal tudi druge časopise.[3] Na tak način je ljudi, večinoma živeče v odmaknjenem ruralnem okolju, poučil o družbenem napredku, tehnoloških novostih, jim predstavil znane osebnostih in jim skušal približati sodoben način življenja. Ciljni naslovniki časopisa, prebivalci med Muro in Rabo, pa so z zanimanjem pričakovali informacije, vezane na svojo vas:

> **Zalavármegyöva**, z-kraja Bakse i Szpôdnye Lendave od vecs postüvani stitelov szam 'ze vecskrát dobo piszmo proszivsi mené, naj nekaj pisem od poszlavcov csinênya na szpráviscsi z-nyihovi krajov. Na eto nyim zdaj drügo nevem odgovoriti, ka zná biti ka de mi mogocsno nyihovo 'zelenye dopuniti szledi, csi sze v-tom táli kaj zgodi. (*Prijatel*, 1876, št. 3, str. 8.)

V časopisu zasledimo omembe naslednjih prekmursko-porabskih naselij: Beltinci (*Böltinci*), Bistrica, Bokrači, Budinci (*Büdinci*), Črenšovci (*Črenslovci*), Dankovci, Dolina, Gornja Lendava (danes: Grad), Hodoš, Lendava/Spodnja Lendava, Modinci, Monošter, Moravci, Pečarovci (*Pecsörovci*), Polana, Puconci (Püconci), Rakičan, Slovenska ves, Sobota (danes: Murska Sobota), Sodišinci, Strukovci (*Strükovci*), Svetahovci (danes: Satahovci), Tišina, Trdkova (*Trtkova*), Vadarci in Veliki Dolenci (*Velki Dolenci*).

Najpomembnejša novost za bralce kot tudi za sekularizacijski razvoj knjižne prekmurščine so bila poročevalna besedila, ki jih dotlej v prekmurskih tiskih ni bilo. Jezikovno-stilno zgledovanje tovrstnih besedil po osrednjeslovenski časopisni tradiciji ni prikrito, hkrati pa je opazna tudi izraba prekmurskih leksikalnih zmožnosti.

2.1 Rubrika *Razlocsne glászi*

V rubriki *Razlocsne glászi* (Različne novice) najdemo vesti o dogodkih v bližnjih in daljnih krajih, ki jih je Agustič pisal na podlagi: (1) ustnih informacij (»kak pravijo«), (2) prilagojenih dopisov (»kak nam pišejo«) in (3) drugih, najpogosteje nenatančno imenovanih oz. neimenovanih časopisov (»kak vu nisteri zvönszki novinaj nazvescsávati vidimo«):

> **Puntaria.** Vu Nickivészi vu Temesvármegyövi sze obcsina z-notarosom szvádila, ka je, kak právijo, racsun nê dobro pelo. […] (*Prijatel*, 1876, št. 2, str. 8.)

> **Veliki vihér.** 7–8. t. m. v celom orsági grozoviten vihér dosta škode náredo. Vnogi mestaj je hiše razdreo i törme podro. V Črenslovci, kak nam pišejo, je toča šla zdešćom i straho-

[3] Večinoma madžarske, vendar je zajemal tudi iz slovenskega časopisa Edinost: »vu Trszti izdécse szlovenszke novine 'Edinoszt' v-szlednyêsem broji eto piso« (*Prijatel*, 1876, št. 8, str. 6).

vitno je grmelo, kak se to marciusa retkokrát zgodi. 8. je blisk črenslovske cérkvi tören vdaro i ga jáko poškodovao. Sreča, ka je ne vužgo, ovak bi se ešče vékša nesreča zgodila. (*Prijatel*, 1878, št. 6, str. 24.)

Gornye-Lendave Almásyovo poszesztvo, kak vu nisteri zvönszki novinaj nazvescsávati vidimo, vszegom za 150 jetér[4] rainskih je na odajo ponüjeno; v-árendo sze tűdi pregdá. (*Prijatel*, 1875, št. 1, str. 8.)

Vir informacij, na jezikovni ravni podan s sklicevalnim avtomatizmom, pogosto manjka, lahko pa sklepamo, da je urednik mnoge politične podatke poznal prav zaradi svoje poklicne funkcije, npr:

Navküpni dugovány miniszter vojszke baron Koller za volo szvojga bete'znoszti z-csészti odpovedo i na nyagovo, meszto za minisztera vojszke je grof Bylandt Arthur imenüvan od kralá. (*Prijatel*, 1876, št. 7, str. 7.)

Vesti, ki bi jih danes rubrično uvrstili k črni kroniki – Agustič je namreč poročal o: (1) nesrečah s strelnim orožjem, (2) kaznivih dejanjih (npr. o umorih oz. naklepih umora, ponarejanju denarja, ropanju, tihotapljenju), (3) sodnih procesih in obsodbah –, so bile še brez vsakršne senzacionalistične retorike, značilne za današnji čas. To je povezano tudi s še ne povsem razvitim naslovjem, saj je bilo navadno na začetku vesti grafično poudarjeno le krajevno določilo:

(1) **Blüzi Nyiregyháza** eden vért vu pôli skvorjance sztrelávo. Domô idévsi pükso szváki dao, ki jo tecsasz preglejüvo, ka püksa pocsila i sztrláj vérti vu prszi sleto i te komaj 27 lêta sztar vért za 24 vör mogo mrêti. (*Prijatel*, 1875, št. 1, str. 8.)

(2) Z-**Monostra** pisejo nam, ka nê dugo z-Stevanszke vészi Hodács M. je vu lôgi bujti nájti. Ftícse je lôvo i nikák ga szekerov bujo. Escse sze nê vözvedlo, sto je te lüdimorec. (*Prijatel*, 1875, št. 2, str. 8.)

V Büdinci — piše se nam — 11. pr. m. so dvá razbojnika vlovili, šteriva sta gori na strehi bilá i lüknjo prirezávala za mesá volo pri Tatárovoj hiži; ali sreča njima nej služila, ár je vertinja napamet vzéla i sinü je zazvála i sin je s pükšov nad njiva vdaro. Razbojnika sta se z drugimi mesarskimi noži proti postavila, ali zopston, ár proti pükši sta nej znala kaj včiniti. Obá sta v Monošter odegnániva. (*Prijatel*, 1878, št. 5, str. 19.)

(3) **Obešen** je bio 2. t. m. honvedski lajtinat Tóth, ki je, kak smo to že pisali, strelo svojega kapitana. Za ništere dni so nekáki obešenoga telo z groba vkradnoli. (*Prijatel*, 1878, št. 6, str. 24.)

---

[4] Gre za tiskarsko napako (jetér − jezér).

Pogosto so se pojavljale tudi vesti o vremenskih razmerah, naravnih nesrečah (npr. poplavah, potresih) in požarih. Pri slednjih je opazno besednozvezno in stavčno ustaljevanje ter razvoj ustreznih besedilnih obrazcev z naslednjimi podatki: krajevna umestitev + časovna umestitev + posledice dogodka:

> **V-Kalocsi** 30-toga mésnyeka 14 vör trplevsi ogen 122 hrámbov zapelío. Nevola je nezgrűntno velika. Pogorévci szo od Haynald érseka 5000 rainskih dobili na pomôcs. (*Prijatel*, 1875, posk. št., str. 8.)

> **Vu Rékási**, blüzi Temesvára preminocsega mêszeca szlêdnye dnéve od ognya 60 hi'z je zapeljen. (*Prijatel*, 1875, št. 1, str. 8.)

> **V Cárigrádi** je preminojči mesec ogjen 590 hiž zapepélo. (*Prijatel*, 1877, št. 11, str. 44.)

Časopisa *Prijatel* ni dopustno vrednotiti z današnjimi merili za kvaliteto novinarskega prispevka, saj bi v tem primeru Agustiču pripisovali neizpolnjevanje osnovnih dolžnosti do naslovnika, kamor sodi npr. navajanje točnosti informacije, navajanje virov, preverjanje informacij. Časopisno poročevalstvo je bilo v zametkih, današnji znani avtomatizmi pa so se oblikovali šele z nastopom prvih dnevnikov (prim. Kalin Golob 2003). Bralci 19. stoletja so večinoma zgolj sprejemali časopisne informacije in se šele navajali na kritično branje, niso pa se toliko ukvarjali z resnico.[5] Za slednjo je s svojim imenom odgovarjal urednik. O Agustičevi trdni zavezanosti resnici, ki jo je pričakoval tudi od drugih, priča njegov odgovor dopisniku iz Murske Sobote: »ali kaj štoj piše, naj za to končimár z imenom odgovárja, ka je istino pisao […]« (*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 28).

2.2 Rubrika *Glászi réditela*

Seznam naročnikov in struktura bralcev nista znana, vendar pa razširjenost časopisa dokazuje priložnostna rubrika *Glászi réditela* (Urednikove novice), kjer so navedeni kraji ali širša področja ob rekah Zalavármegyöv (Baksa i Szpôdnya Lendava), Monoster, Ormosd, Pécs, Arad, Bisztrica, Böltinci, Strükovci, Slovenska vés, Svetahovci, Brežce, Tišina, Pri Ledavi, Pri Möri, Pri Szavi, Sobota, Grádec), od koder je Agustič dobival dopise ali zgolj vprašanja in pripombe svojih bralcev:

> **Monoster.** X. O. Piszmo je k-rokam prislo, nego za ete broj 'ze keszno. Glászi v-prisesztnom sze zahválnosztjov gori vzemejo. (*Prijatel*, 1876, št. 4, str. 8.)

---

[5] Danes govorimo tudi o samoreferencialnosti medijev, kar pomeni, da mediji sami ustvarjajo dogodke oz. da obstajajo dogodki, ki so bili skonstruirani izključno za medije (prim. Volčič 2008: 73). Zavezanost medijev resnici nima več prednostnega pomena in ni samoumevna.

V rubriki, ki jo v ohranjenih številkah zasledimo le štirikrat, je v največji meri nakazana dvosmerna komunikacija, saj je urednik odgovarjal na vprašanja in jih tudi sam zastavljal.

Slovenska vés. G. G–z M. Z njihovoga pisma je nikak ne mogoče za razmiti, kaj ščéjo. Tak se mi zdi, ka od nekšega zaprávlenoga grünta gučijo. Tákše dugovánje se k sodniji sliši. (*Prijatel*, 1878, št. 5, str. 20.)

Brežcah. G. dr. R. Knige sam dobil. Lepa hvala. Ako se ozdravim, bom Vam pisal.[6] (*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 28.)

XX. kmet. Ešče so ne zdravi? (*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 28.)

Grádec. O. O. »Prijatel« je jedini v slovenskom jeziki v Buda-Pešti zhájajoči list. Jaz morem po tákšem jeziki pisati, šteroga razmijo oni, kém pišem. Zakoj Vi nemate slovenski list v Grádci? (*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 28.)

Razvidna je Agustičeva težnja, upoštevati želje svojih naročnikov. Njegova edina zahteva je bila, da morajo biti pisma in dopisi podpisani, saj se s tem zagotavlja resničnost zapisanega. Ob tem jim je skladno z novinarsko etiko, ki zahteva spoštovanje zaupnosti, če jo iz različnih razlogov želi informacijski vir (prim. Poler 1997), zagotavljal anonimnost:

Strükovci. G. N. N. Z iménom ne pod pisano pismo ne moremo nücati. Ka so nekáki hamično priségnoli, to se k sodniji sliši. (*Prijatel*, 1878, št. 5, str. 20.)
Tišina. Gospoda: **O. J.** i **R. F.** Meni se tak zdi, ka to so ne práva iména; nego pisatel pisma z tem svoje imé zakrio. Záto pismo ne za nüc. Vidlimo, či de pisatel v tom právom vremeni tüdi tak ognjeno proti »gjopašom« kak zdaj od nji piše. (*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 28.)

Sobota. Njim tüdi to právim i naj to drűgi tűdi zarazmijo, ka ne podpisana pisma ne morem nücati. Jaz pisatela imé morem znati i či ga on nešče na svetlo dati, od méne njegovo imé nišče nezve; ali kaj štoj piše, naj za to končimár z imenom odgovárja, ka je istino pisao […] (*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 28.)

2.3 Razvoj dopisništva v časopisu *Prijatel*

Na razvoj poročevalstva je vplivalo tudi dopisništvo. Rubrika *Dopisi*,[7] ki je bila kot pomembna novost četrtega letnika uvedena po zgledu osrednjeslovenskih časopisov,

---

[6] Gre za odgovor Radoslavu Razlagu, ki dokazuje, da sta z Agustičem imela korespondenčne stike.

[7] Pred tem so se redki dopisi pojavljali tudi znotraj drugih rubrik, predvsem Razlocsne glászi in Máli vért.

dokazuje, da se je Agustič v času odsotnosti naprav za hitro komuniciranje zavedal velikega dopisniškega pomena in tudi dejstva, da se zaradi rednih dopisov iz določenega kraja lahko poveča število naročnikov tega kraja, zato je bralce pozival k sodelovanju. Urednik prejetih dopisov oblikovno in jezikovno ni spreminjal, v opombah lahko celo zasledimo poziv za nadaljnje sodelovanje, npr.: »prosimo poštüvanoga pisatela toga pisma, naj prijétni bodo za slovene prekmüre večkrát kaj pisati. *Red.*« (*Prijatel*, 1878, št. 5, str. 18). Iz rubrike, ki takrat še ni imela avtomatiziranega začetka s krajem in datumom, so razvidni stiki s prekmurskimi (*Sobota, 10. marc; V Bogojini*) in štajerskimi kraji (*Z slovenskoga Štajerja; Iz Ptüja*), a so se dopisniki oglašali večinoma iz t. i. Slovenske krajine, predvsem iz njenega središča, tj. Murske Sobote, kjer je imel Agustič največ sorodstvenih in prijateljskih vezi, v znatno manjši meri pa s štajerskega področja.

Svojih sodelavcev oz. dopisnikov Agustič ni imensko omenjal, dopise je označil le krajevno, kar je razvidno iz uveljavljenega spremnega avtomatizma Predlog + kraj + (glagol *pisati*):

Z-**Monostra** pisejo nam, ka […]	*Prijatel*, 1875, št. 2, str. 8
Od törszke granice nam eden prijátel nas eta pise: […]	*Prijatel*, 1876, št. 1, str. 3
Z- m o n o s t r a nam pa pisejo, ka […]	*Prijatel*, 1876, št. 1, str. 8
Od Möre nam pisejo: […]	*Prijatel*, 1876, št. 5, str. 2
Z-Somogyvármegyöva nam pisejo, ka […]	*Prijatel*, 1876, št. 5, str. 8
Szobote nam pisajo: […]	*Prijatel*, 1876, št. 6, str. 7
Z-Beszarabije pisejo […]	*Prijatel*, 1876, št. 6, str. 8
Z-Lendave nam pisejo, ka […]	*Prijatel*, 1876, št. 7, str. 7
Z-Bisztrice nam […] eta pisejo: […]	*Prijatel*, 1876, št. 8, str. 7
Z-Szobote nam pisejo […]	*Prijatel*, 1876, št. 12, str. 2
Z Sobote nam pišejo: […]	*Prijatel*, 1877, št. 11, str. 44
Z tišinske fare nam eta pišejo: […]	*Prijatel*, 1877, št. 11, str. 44
Z slovenskoga Štajerja.	*Prijatel*, 1878, št. 5, str. 18
Iz Ptüja.	*Prijatel*, 1878, št. 5, str. 18
V Büdinci – piše se nam – […]	*Prijatel*, 1878, št. 5, str. 19
Sobota, 10. marc.	*Prijatel*, 1878, št. 6, str. 22
V Črenslovci, kak nam pišejo, je […]	*Prijatel*, 1878, št. 6, str. 24
Z Sobote se nam piše, ka […]	*Prijatel*, 1878, št. 7, str. 26

3 ODMEVI ČASOPISA *PRIJATEL* V OSREDNJESLOVENSKEM PROSTORU

Leta 1875 je *Slovenski gospodar* v dopisu iz Radgone edini omenil izhajanje *Prijatela*, in sicer 16. 9. 1875, torej neposredno po izidu poskusne številke. Dopisnik (Ž…k) je poročal o svojem obisku tišinskega župnika[8] in zapisal: »Pri toj priliki zazvedel sem, da 15. t. m. izide prvo število 'Prijatel-a', to je mesečnih novin, koje bo gosp. Avgustič Imre izdaval v Budapešti, v prekmurski slovenščini z madjarskim pravopisom!!« Dodal je tudi izsek vabila za naročilo: »Gorizazvanyé na prêplácso po iméni 'Prijatelj' vszáki mêszec edenkrat vodáne znanoszt razserjüvajôcse szlovenszke novine« (*Slovenski gospodar*, 1875, št. 38, str. 311). Podatek je pomemben, saj priča o štajersko-prekmurskih stikih, hkrati pa nam razkriva tudi Agustičev način pridobivanja (pred)naročnikov v Prekmurju.[9]

V času izhajanja so o *Prijatelu* poročali tudi drugi časopisi, npr. *Slovenski narod, Novice* in *Zvon*, ki so sprva izražali izrazito odklonilen odnos do časopisa, ki naj bi bil preveč madžarsko in protislovansko naravnan, kasneje pa je pomen časopisa *Prijatel* v *Slovanu* poudaril Anton Trstenjak, ki je vztrajno in navdušujoče opozarjal na prekmursko slovstveno delovanje, v svojih objavah pa je prav Agustiču, začetniku prekmursko-porabske medijske dejavnosti, namenjal največjo pozornost.

4 SKLEP

(Pol)mesečnik *Prijatel*, ki je izhajal v Budimpešti pod uredništvom Imreta Agustiča, je bil v drugi polovici 19. stoletja prvi javni medij, namenjen Slovencem v širšem prekmursko-porabskem prostoru. Z jezikovno-stilnega vidika je zanimiva stalna rubrika *Razlocsne glászi*, v kateri se kažejo zametki poročevalstva, npr. sklicevalni avtomatizmi, razvoj besedilnih obrazcev zaradi poročanja o ponavljajočih se dogodkih, razvoj naslovja. Ciljnim naslovnikom je bila vsebinska podoba časopisa (s pretežno politično tematiko na začetnih časopisnih straneh) nekoliko odtujena, hkrati pa je bila na tem območju dokaj nerazvita bralna kultura. Vse to je vplivalo na nizko število naročnikov, kljub temu pa je bil *Prijatel*, kot dokazujeta rubrika *Glászi réditela* in krajevni vhod v besedila dopisov, razširjen v obeh tedanjih županijah – Zala in Železno. Omenjali so ga tudi v osrednjeslovenskem prostoru, a so njegov pravi pomen spoznali šele po koncu izhajanja.

---

[8] Med letoma 1852 in 1888 je na Tišini župnikoval Marko Kolenko (Térdesy) (Zelko 1996: 265).

[9] V sočasnih osrednjeslovenskih časopisih najdemo tudi nekaj fragmentov iz sicer neohranjenih številk časopisa *Prijatel*.

VIRI IN LITERATURA

Prijátel. Znanoszt razserjüvajôcse mêsecsne novine. I/Kaz. br., 1, 2 (1875). Buda-Pest.

Prijátel. Znanoszt razserjüvajôcse mêsecsne novine II/1–12 (1876). Buda-Pest.

Prijátel. Znanoszt rašerjüvajoče slovenske novine. III/11 (1877). Buda-Pešt.

Prijátel. Znanoszt rašerjüvajoče slovenske novine. IV/5, 6, 7 (1878). Buda-Pešt.

Slovenski gospodar. List ljudstvu v poduk. IX/38 (1875). Maribor. 311.

JESENŠEK, Marko, 1999: Jezik v prvem prekmurskem časopisu *Prijatel*. V: Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Logarjev zbornik*. Zora 8. Maribor: Slavistično društvo. 327–343.

– –, 2000: Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. V: Jan Zoltan (ur.): *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 167–175.

– –, 2003: Prekmurski publicistični jezik v prvi polovici 20. stoletja. V: Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 179–189.

– –, 2004: Pisava zemljepisnih imen v prvem prekmurskem časopisu Prijatel. V: Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 50–59.

– –, 2008: Prekmurska publicistika 19. in prve polovice 20. stoletja – med knjižno normo in tradicijo. *Slavistična revija* 56/2, 99–109.

JUST, Franci, 2003: *Besede iz Porabja, besede za Porabje. Pregled slovstva pri porabskih Slovencih.* Murska Sobota: Franc-Franc.

– –, 2006: *Panonski književni portreti 1. Prekmurje in Porabje A–I.* Murska Sobota: Franc-Franc, 11–19.

KALIN GOLOB, Monika, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro.

KOŠIR, Manca, 2003: *Surovi čas medijev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

KUZMIČ, Franc, 1990: Časopisje raznih strank v Prekmurju. *Zbornik soboškega muzeja 1*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 75–88.

NOVAK, Vilko, 2000: Agustič, (Agustich, Augustič, Augustich), Imre. V: Andrej Vovko (ur.): *Poskusna gesla za novi Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 18–19.

POLER, Melita, 1997: *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.

SUKIČ, Marijana, 2005: Vloga slovenskih medijev (časopis Porabje, Radio Monošter) ter kulturnih skupin pri ohranjanju porabskega narečja. V: Jože Vugrinec (ur.): *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 374–382.

ŠIFTAR, Vanek, 1970: Madžarizacija in prekmurski tisk v začetku XX. stoletja. *Dialogi VI*, 205–212.

VOLČIČ, Zala, 2008: *Mediji in identiteta*. Maribor: Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko.

ZADRAVEC, Franc, 1962: Prekmurski napredni tisk do leta 1941. V: *Ob naprednem tisku.* Murska sobota: Pomurska založba, 31–47.

ZELKO, Ivan, 1996: *Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki.* Murska Sobota: Pomurska založba.

Književnost v Porabju, Prekmurju in Italiji

Franci Just
Srednja poklicna in tehniška šola Murska Sobota

Zatišja in stišja porabskega literarnega mikrokozmosa

Ustvarjalci z območja današnjega Slovenskega Porabja so do konca prve svetovne vojne soustvarjali prekmursko regionalno književnost, po letu 1919 in pridružitvi Prekmurja matičnemu slovenskemu prostoru pa na tem območju nastaja porabska književnost kot specifičen slovenski zamejski literarni mikrokozmos. V prvem delu prispevek orisuje družbeno-zgodovinske in narodnostno-kulturne razmere, v katerih je porabska književnost nastajala, v drugem delu pa na primeru pripovedne proze Irene Barber, Karla Holca in Francka Mukiča predstavlja njene socioliterarne, literarno-estetske in jezikovne posebnosti. Izraz stišje je v prispevku uporabljen v pomenu literarne ustvarjalnosti/leposlovja.

1 PORABJE V PREDPRIDRUŽITEVNI PREKMURSKI KNJIŽEVNOSTI

Do leta 1919, ko je bilo Prekmurje pridruženo takratni Kraljevini SHS oz. matičnemu slovenskemu jezikovno-kulturnemu prostoru, je bilo območje med Rabo in Muro (današnje Prekmurje in Slovensko Porabje) družbeno in duhovno enovit prostor na skrajnem zahodu Madžarske. Na tem območju so 'ogrski Slovenci' razvili regionalno književnost, ki jo karakterizirajo poseben jezikovni kod, posebna etnična zavest njenih ustvarjalcev in posebne socioliterarne ter vsebinske poteze. Pri ustvarjanju njenih osrednjih literarnih dosežkov v predpridružitvenem obdobju so sodelovali tudi avtorji, ki izhajajo z območja današnjega Porabja ali so tam delovali. Med njimi je najznamenitejše ime, tako rekoč kultna oseba starejše porabske kulturne zgodovine, Jožef Košič.[1] Potem ko je opustil psevdohistorično vendsko teorijo o izvoru Prekmurcev

[1] Jožef Košič (1788–1867) sicer izhaja iz Bogojine, a ga je po mašniškem posvečenju poklicna pot vodila v današnje Porabje, kjer je bil župnik na Dolnjem (1816–1829) in Gornjem Seniku (1829–1867). Poleg prevodov verskih besedil in madžarske slovnice je pripravil *Starine železnih ino salajskih Slovenov*, *Zgodbe vogerskega králestva* (1848) ter knjigo *Zobrisani Sloven i Slovenka med Mürov i Rabov* (ok. 1845). Starine so rokopisno delo, v katerem natančno opisuje slovenske kraje,

in se odrekel promadžarskemu družbeno-kulturnemu konceptu ter prepoznal možnost za duhovno revitalizacijo 'ogrskih Slovencev' v naslonitvi na slovenski jezikovno-kulturni prostor, je ustvaril prva strokovna in poljudna dela v prekmurščini, ki so še danes raziskovalcem dobrodošel podatkovnik o takratnih prekmurskih razmerah (Just 2003: 78–84, Novak 1976: 74–78). Znano je tudi, da se je preizkušal v pesnjenju in da je svoje verzifikacijske izkušnje izmenjeval s prekmurskima rojakoma Jožefom Borovnjakom in Francem Žbülom, s katerima so tvorili tih, neformalni 'literarni' krog (Just 2008: 113–117).

Položaj se je radikalno spremenil po koncu prve svetovne vojne. Ko je orožje utihnilo in so vojskovodje prepustili oblikovanje novega evropskega zemljevida državnikom, so slednji na pariški mirovni konferenci leta 1919 v območje med Rabo in Muro vrisali novo mejo. Vasi Andovci, Dolnji in Gornji Senik, Otovci, Ritkarovci, Sakalovci, Slovenska ves, Števanovci in Verica so ostale na Madžarskem, njihovi slovenski prebivalci pa so zaživeli usodo narodnostne manjšine. Medtem ko se je v Prekmurju nadaljevala živahna pokrajinska literarna tvornost in so se na začetku 30. let 20. stoletja Miško Kranjec in njegovi somišljeniki odločili za literarno ustvarjanje v knjižni slovenščini in za literarno-estetsko zahtevnejši model literature ter Prekmurje vključili v slovensko nacionalno literarno izmenjavo (Just 2005: 191–203), je na območju, ki ga danes imenujemo Slovensko Porabje, zavladalo slutljivo zatišje.

2 PORABSKA DRUŽBENO-ZGODOVINSKA IN NARODNOSTNO-KULTURNA SKICA

2.1 V novem zgodovinskem in družbeno-političnem položaju se večinsko slovensko prebivalstvo prej naštetih vasi ni znašlo. V izrazito agrarni in gospodarsko nerazviti pokrajini je zavladala socialna negotovost in vrste sezoncev ter izseljencev so se iz leta v leto daljšale.

Takšne razmere tudi slovenski besedi v Porabju med obema svetovnima vojnama niso mogle ponuditi rodovitnih tal. Polje njene javne rabe se je močno zožilo. Zatočišče slovenske besede sta bila predvsem dom in cerkev, kajti meddržavnega dogovora o

---

dogodke, navade in običaje med Rabo in Muro. Tako kot Starine je tudi Zgodbe navdihnilo njegovo romantično zanimanje za preteklost, spodbuda in pomoč pri njihovem snovanju pa mu je bila knjiga radgonskega rojaka Antona Krempla *Dogodivšine štajerske zemle*. Nastanku *Zobrisanega Slovena* pa so botrovale jožefinske razsvetljenske ideje, ki so se osredotočale na dvig ljudske izobrazbe in omike ter skušale preseči stare fevdalne družbene danosti. V duhu teh idej je povzel in priredil nekaj poglavij iz Slomškove knjige *Blaže in Nežica v nedelskej šoli* ter jih jezikovno in vsebinsko prilagodil prekmurskim razmeram.

izvajanju narodnostnega šolstva tipa B[2] se madžarske šolske oblasti niso držale, tako da je bila v porabskih narodnostnih šolah slovenščina le učni predmet. Na podlagi starih prekmurskih čitank in edinega novega učbenika, *Vend-szlovenszke knige cstenya za 1., 2. i 3. zlôcs národne sôle* iz leta 1939, so poučevali njeno porabsko narečno inačico, ki je za večino porabskih Slovencev takrat bila tudi edina slovenščina. Kajti dotok slovenskega periodičnega tiska in knjig je bil zaradi meje otežen in šibak, še največ so Porabci prebirali bližnji prekmurski pokrajinski narečni tisk. Pokrajino, že itak odmaknjeno od sodobnih družbenih in gospodarskih tokov, je zagrnilo še narodnostno-kulturno zatišje.

2.2 Tudi v novem družbeno-političnem sistemu, ki se je na Madžarskem izoblikoval po drugi svetovni vojni, je Porabje ostalo podobno odmaknjena pokrajina kot prej. Sprva, v letih 1945–1948, ko so meddržavne odnose med Madžarsko in Jugoslavijo osvetljevali žarometi t.i. prijateljskega sodelovanja in skupne poti v socializem, sicer ni kazalo tako. A informbirojevski spor leta 1948 je Slovensko Porabje ogrnil v železno zaveso in notranjo izolacijo,[3] kar je bilo slovenskega, pa je dobilo politično konotacijo državnega in idejnega sovražnika. V strahu, da ne bi bili med 200 deportiranimi slovenskimi družinami, ki so jih oblasti odvedle v notranjost države, so se številni porabski Slovenci odločili za svojevrsten narodnostni samoizbris. Na volitvah so se namreč odločali za kategorijo »madžarska narodnost s slovenskim maternim jezikom«, kar je imelo daljnosežne posledice tudi v narodnostnem izobraževanju, saj je bila pravica do izobraževanja v maternem jeziku vezana na narodnostno opredelitev. Skratka, Porabje je v tem času poleg železne zavese zagrnil tudi narodnostno-kulturni molk.

Trajal je vse do 60. let, ko so po političnem nastopu Janosa Kádárja odstranili bodečo žico med Madžarsko in Slovenijo ter jo zamenjali z mejnima prehodoma Dolga vas–Redícs in Hodoš–Bajánsenye. T.i. otoplitvi meddržavnih odnosov je sledilo politično, gospodarsko in kulturno-izobraževalno sodelovanje, temu pa tudi vzpostavljanje stikov med porabskimi Slovenci in matičnim narodom. Porabska narodnostna depresija je nekoliko popustila. Slovenska beseda se je slišala tudi izven doma in cerkve, mdr. tudi v tiskanih medijih, ki jih je izdajala Demokratična zveza južnih Slovanov na Madžarskem kot krovna organizacija slovenske, hrvaške in srbske

---

[2] Trianonska mirovna pogodba je določala, da imajo narodnostne manjšine na Madžarskem pravico do uporabe svojega jezika v šoli. Skladno s tem so bile narodnostne šole razvrščene v kategorije A, B in C. V B-kategorijo so bile uvrščene 3 porabske šole, kar je pomenilo, da naj bi v njih potekal v maternem slovenskem jeziku pouk materinščine, naravoslovja, fizike, kemije, likovne vzgoje, telesne vzgoje in ekonomike, v madžarščini pa pouk zgodovine, zemljepisa in ustavne ureditve.

[3] Železno zaveso so manifestirali 102 km bodeče žice ter minska polja, strelski jarki in opazovalni stolpi ob njej. Notranjo izolacijo Porabja pa so oblasti izvedle tako, da je vsak obiskovalec in tudi domačin moral imeti posebno dovolilnico za vstop in gibanje v Porabju.

narodne skupnosti na Madžarskem. V Narodnih novinah (NN) in Narodnem kalendaru (NK), ki sta se v 70. letih kadrovsko okrepila z mlajšimi slovenskimi izobraženci, so lahko porabski bralci prebirali zvrstno raznolike prispevke iz Porabja in Slovenije, tudi leposlovne. A tudi ti prispevki, pisani v dokaj neznani jim knjižni slovenščini, in »slavske« delegacije,[4] ki so občasno prihajale k njim, niso mogli pregnati narodnostnega strahu (pred madžarskimi oblastmi) in jezikovnega nelagodja (pred predstavniki slovenskega jezikovno-kulturnega prostora, ki jim je bil precej neznan).

2.3 Do opaznejše narodnostne oživitve in sprostitve ustvarjalnih energij je prišlo šele v 90. letih, potem ko sta se po padcu berlinskega zidu Madžarska in Slovenija družbeno-politično preoblikovali in sta na novo opredelili tudi svojo narodnostno politiko. Čeprav položaj manjšin še zdaleč ni idealen (brez diplomatskega rokavičenja bodi povedano, da to veliko bolj velja za slovensko manjšino na Madžarskem kot madžarsko manjšino v Sloveniji), si je slovenska skupnost na Madžarskem narodnostno nekoliko opomogla in v kulturni sferi tudi opazneje napredovala.

Upravno-politični okvir njenega delovanja tvorijo lokalne manjšinske samouprave v vseh sedmih porabskih vaseh in v Sombotelu, Budimpešti, Mosonmagyaróváru ter Szekesfehervaru in Državna manjšinska samouprava s sedežem na Gornjem Seniku in predstavništvom v Budimpešti, za narodnostno-kulturno delovanje pa je ključnega pomena Zveza Slovencev na Madžarskem kot krovna organizacija, v katero so se leta 1990 združile dotlejšnje porabske kulturne skupine in društva. Poleg tega so narodnostno-kulturno organizirani še Slovenci v Sombotelu in Budimpešti.

Leta 1998 je bil dokončan »Slovenski dom« – Slovenski kulturno-informacijski center v Monoštru, ki je središče narodnostnega, kulturnega in informativnega življenja Slovencev v Porabju. Hkrati z njim je bil odprt tudi generalni konzulat RS v Monoštru, ki poleg običajnih konzularnih opravil spodbuja sodelovanje med matico in manjšino ter slednji pomaga iskati nove razvojne priložnosti.

Po letu 1990 se je postopoma izboljšala tudi informiranost porabskih Slovencev. V madžarskih in slovenskih elektronskih medijih imajo stalne oddaje, ključno informativno vlogo pa imata domača porabska medija – časopis Porabje[5] in Radio Mono-

---

[4] Med številnimi Porabci in tudi nekaterimi starejšimi Prekmurci je bilo dolgo časa zakoreninjeno prepričanje, da je prekmurščina prava slovenščina, jezikovno-kulturni prostor onstran Mure pa je »Slavsko«.

[5] Časopis je začel izhajati 14. februarja 1991, najprej na šestih straneh, nato se je njegov obseg postopoma povečeval do 12 strani. Julija 2005 je s štirinajstdnevnega prešel na tedensko izhajanje. Z dovolj široko vsebinsko zasnovo, z razvejano mrežo sodelavcev in dopisnikov ter s kombiniranjem porabskega narečja ter knjižne slovenščine uresničuje informativno, narodnostno in kulturno poslanstvo, s popularnimi kronikalnimi, poučnimi in razvedrilnimi vsebinami pa je uredništvu uspelo, da je postopoma postal ljudski medij, ki so ga porabski Slovenci vzeli za svojega.

šter.[6] Določeno informativno vlogo – še v večji meri pa kulturno – imajo še Slovenski koledar ter publikacije iz založniškega programa Zveze Slovencev na Madžarskem in Košičevega sklada (do leta 1998).

Čeprav porabske šole niso dvojezične v tistem smislu, kot to velja za šole na dvojezičnem območju v Prekmurju (slovenščina je v Porabju v glavnem le učni predmet) in četudi porabski starši iz pragmatičnih razlogov svojim otrokom pogosto raje izberejo konkurenčnejši nemščino in angleščino, je tudi pouk slovenščine v Porabju napredoval. S sodobnimi učnimi gradivi in novimi pedagoškimi pristopi, s pritegnitvijo porabskega narečja v pouk knjižne slovenščine in s spremljevalnimi programi (poletne šole, jezikovni tabori ipd.) skušajo v narodnostnih vrtcih in šolah spodbuditi starše in motivirati otroke za učenje slovenskega jezika. Tega lahko znotraj Madžarske pozneje poglobljeno spoznavajo v okviru diplomskega študija na Univerzi Loránda Eötvösa v Budimpešti in v okviru diplomskega ter pedagoškega študija na Visoki pedagoški šoli Daniela Berzsenyija v Sombotelu.

Cerkev, ki je bila v preteklosti pomembna ohranjevalka slovenskega jezika in narodnega čutenja v Porabju, pa je v tem obdobju to vlogo izgubila. Sistemska skrb za duhovno oskrbo porabskih vernikov v njihovem maternem jeziku ni odlika madžarskih cerkvenih oblasti. Šele s prihodom mladega duhovnika, ki obvlada slovenščino, se je položaj v zadnjih letih nekoliko izboljšal.

Ohranjanje in razvijanje slovenskega jezika in narodne identitete porabskih Slovencev je – razen njih samih – odvisno tudi od zunanjih dejavnikov, zlasti od pripravljenosti madžarskih oblasti, da uresničujejo obveznosti iz meddržavnih dogovorov, od infrastrukturne in programske podpore matične države ter tudi od družbeno-ekonomske moči slovenščine v Porabju. Slednja precej zaostaja za njeno kulturno-duhovno vlogo, ki se je v zadnjih dveh desetletjih opazno okrepila. Ključni generator duhovne moči slovenščine v Porabju je porabska kultura, ki kljub skromni infrastrukturi izkazuje vitalnost ter se je izvila iz nekdanjih zatišij in ustvarila celo opaznejša stišja.[7]

---

[6] Po dolgotrajnih meddržavnih dogovarjanjih je junija 2000 začel na lokalni frekvenci 106,6 MHz oddajati Radio Monošter. Na voljo ima osem ur tedenskega programa (ob delavnikih med 16. in 17. uro, ob nedeljah med 12. in 14. uro). Za primerjavo: Pomurski madžarski program RTV Slovenija oddaja 16 ur dnevno (od 5.45 do 24.00), torej 14-krat več od slovenskega porabskega radia.

[7] O razvejanosti porabske kulture (odrasle in otroške folklorne in gledališke skupine, pevski zbori in skupine ljudskih pevcev) zgovorno priča mdr. seznam kulturnih skupin in društev na spletni strani Zveze Slovencev na Madžarskem. <*http://si.zveza.hu*>

3 PORABSKA LITERARNA SKICA

3.1 Narodnostno-kulturno zatišje, ki je med porabskimi Slovenci zavladalo med obema svetovnima vojnama, je na literarnem področju prešlo v molk. Edina 'literarna' popotnica porabskim Slovencem je bila kratka moralno-poučna zgodba Mirka Lenaršiča o vrednosti maternega jezika *Slaviček spevati vči*. Svojim rojakom jo je namenil leta 1919, ko je bil duhovnik v Dolnjem Seniku.[8] Slavček, ki se ima za ptičjega kralja, bi rad ostalim pticam vsilil svoje petje. A ptice ga zavrnejo in vztrajajo pri svoji 'materinščini':

> Tak se je zgodilo, ka vsaka ftica svoj materski jezik že od začetka mao stálno drži. Navčimo se ztoga, ka materski jezik preobrnoti je ali skažlivost, ár drügi ščeš biti, kak si od Boga na svet poslan, ali je gizdost, ár več ščeš biti pred svetom, kak je Bog šteo naj bodeš pred njim.

A Lenaršičev apel med Porabci v naslednjih dveh desetletjih ni prebudil literarnega petja.

3.2 Porabski literarni molk je trajal tudi še globoko v naslednje obdobje porabske zgodovine in je bil prekinjen šele v prvi polovici 70. let, ko se zarišejo prvi obrisi porabske literarne scene. Prvi del le-te se je izoblikoval v okviru porabskega šolskega in ljudskega odra, ki ju prezentirajo števanovska dramska skupina, gornjeseniški lutkarji, študentska dramska skupina v Sombotelu, gledališče na Verici, gornjeseniška dramska skupina in ljubiteljska gledališka skupina Ansambel Porabje (Just 2003: 128–132). Drugi del porabske literarne scene pa predstavljajo leposlovne objave v NK in NN. Njegov vznik je povezan z imenom literarnega posrednika in prevajalca Franca Totha.[9] Toth je kot lektor v slovenskem delu NN in kot vpliven narodnostni politik spodbudil mlajše porabske izobražence, da so začeli objavljati v obeh periodičnih publikacijah. Med njimi sta bila tudi Irena Barber in Francek Mukič, ki sta uredništvoma poslala svoje leposlovne zapise. Literarnim glasovom iz Slovenije, ki so v NK in NN dotlej prevladovali, so se pridružile tudi porabske besede.

---

[8] Objavil jo je prekmurski pokrajinski tednik Novine 5. januarja 1919.

[9] Franc Toth (1912–1987) je bil kulturno nadvse dejaven, še zlasti pri vzpostavljanju slovensko-madžarskih literarnih mostov. Utrjeval je založniško sodelovanje med Pomursko založbo in založbo Európa Könyvkiado iz Budimpešte in tudi sam veliko prevajal. V madžarščini so mdr. izšli njegovi prevodi Levstika, Cankarja, Kranjca, Koviča, Grabeljška, Bratka Krefta, Borisa Pahorja, v pesniških ter proznih izborih pa je madžarskim bralcem predstavil še nekaj slovenskih avtorjev. Za Avgustom Pavlom je drugi veliki literarni posrednik med slovensko in madžarsko književnostjo.

Irena Barber je svojo literarno pot začela v NK za leto 1976. V njem so ji objavili kratko prozno besedilo *Zgodilo se je pred tridesetimi leti*, v NK za leto 1977 pa še kratko zgodbo *Bujenje ob zori*. Zgodbi, izvorno pisani v porabskem narečju, sta bili v skladu s takratno slovensko jezikovno politiko, ki je tudi v zamejstvu narekovala uporabo knjižne slovenščine, prestavljeni v standardno slovenščino. Barberjeva, ki je kot tekstopiska in organizatorica delovala tudi na porabskem ljudskem odru, je z narečnimi literarnimi objavami nadaljevala po letu 1990, ko je ustvarila prepoznavnejši literarni opus.

Iz Porabja je v tem času prišel še en literarni glas. Mladi ***Francek Mukič*** je za NK 1973 pripravil humorno črtico *Sodnik*, njegove poznejše objave v NK (pesem za otroke *Sneži, sneži* in pravljica *Jožek Zlati* leta 1976 ter pesem *Lucija* in *Dan žena* leta 1977) pa so napovedovale avtorja z daljnoročnejšimi literarnimi načrti. Te je – takrat že diplomant Filozofske fakultete v Ljubljani – v knjižni obliki uresničil leta 1982. Takrat je pri Mohorjevi družbi izšla njegova knjiga *Slovensko Porabje*, v kateri je slovenskim bralcem predstavil geografske, upravne, gospodarske in kulturnozgodovinske značilnosti Porabja. Kot 'uvod' v strokovni del knjige pa je na straneh 5–72 objavil povest *Poteptani češnjevi cvetovi*, ki predstavlja prvi resnejši nastop porabskega avtorja v matičnem slovenskem literarnem prostoru.

V istem času je z dramatizacijami porabskih ljudskih običajev nastopil ***Karel Krajcar***, ki sicer ne spada v krog porabskih literarnih ustvarjalcev, a je s svojimi pedagoškimi in folklorističnimi knjigami pustil opazno duhovno sled v porabski kulturni zgodovini in ima največ zaslug, da je širši slovenski kulturni prostor danes seznanjen tudi s porabskim ljudskim izročilom, zlasti s pravljicami in pripovedkami.[10]

3.3 V že opisanem procesu narodnostno-kulturne revitalizacije porabske skupnosti po letu 1990 je slovenska beseda v Porabju postala glasnejša, samozavestnejša in raznovrstnejša. Polje njene javne rabe se je razširilo, med družbenimi prostori, ki jo ne le ohranjajo, ampak razvijajo, je tudi literarni.

4 SODOBNI PORABSKI LITERARNI UTRIP

4.1 Čeprav sodobna porabska literarna scena ne premore tolikšne in takšne raznovrstnosti, kakršno premoreta npr. slovenska zamejska skupnost v Avstriji in Italiji,

[10] Karel Krajcar je poučeval na števanovski osnovni šoli, nekaj časa tudi na visoki učiteljski šoli v Sombotelu. Poleg *Slovenske slovnice* je pripravil še vrsto učbenikov za pouk slovenskega jezika. Med Porabci je zapisoval ljudske pravljice in jih izdal v treh knjigah: *Slovenske pravljice iz Porabja* (1984), *Rába menti szlovén népmesék*/*Slovenske pravljice iz Porabja* (1990) in *Kralič pa Lejpa Vida*. *Slovenske pravljice in povedke iz Porabja* (1996).

pa je v primerjavi s prejšnjimi obdobji porabske zgodovine vendarle pestrejša in obsežnejša.

Za porabsko literarno infrastrukturo je značilno, da slovenska leposlovna beseda v Porabju nima stalnega prebivališča, kakršnega predstavljajo npr. literarne revije, stalno gledališče, literarne knjižne zbirke ipd. Domovanje ji nudijo porabske gledališke skupine, časopis Porabje, Slovenski koledar in založniški program Zveze Slovencev na Madžarskem. Določeno podporo porabski literarni infrastrukturi predstavlja sodelovanje z bližnjim prekmurskim kulturnim prostorom.[11]

Literarnozvrstni prerez sodobne porabske književnosti kaže, da je ob manj zahtevnih dramskih in pesniških besedilih njena osrednja literarna zvrst pripovedna proza, znotraj nje pa prevladuje kratka pripovedna forma. Daljši pripovedni besedili sta že omenjena Mukičeva povest *Poteptani češnjevi cvetovi* in njegov roman *Garaboncijaš/ Črnošolec*.

Tako kakor druge pojavne oblike slovenske besede v Porabju ima tudi leposlovna dva obraza, narečnega in knjižnega. Zaradi že omenjenih neprijaznih zgodovinskih okoliščin mnogi Porabci niso imeli priložnosti, da bi se naučili knjižno slovenščino. Kot svojo »materno rejč« razumejo porabsko narečno zvrst slovenščine. Ta specifični jezikovno-kulturni položaj narekuje partnerstvo narečja in knjižnega jezika. Da je takšno partnerstvo lahko produktivno, priča tudi sodobna porabska književnost, kakor jo reprezentirajo trije osrednji avtorji, ljudska pisatelja Irena Barber in Karel Holec ter jezikoslovec, publicist in pisatelj Francek Mukič.

4.2 Kroki o pripovednem svetu Irene Barber (1939–2006)

> Budimpešta tistega časa – Narodne novine so izhajale in tam je bil urednik Ferenc Toth. In sem zanje pisala kakšne članke. Pa mi je rekel, piši zgodbice, novele ... No, potem sem začela pisati, če je bilo kaj takšnega, kar se je dogajalo našim ljudem. Želim si, da bi za življenja lahko izdala, česar še nisem. (Izjava Irene Barber za Radio Slovenija.)

Glavnino svojega pripovednega opusa je Barberjeva ustvarila in objavila po letu 1990. Njene v porabščini pisane in realistično zasnovane kratke zgodbe so izšle v

---

[11] Tako npr. v sodelovanju Zveze Slovencev na Madžarskem in murskosoboške založbe Franc-Franc nastaja leposlovna knjižna zbirka Med Rabo in Muro, v kateri izhajajo literarna dela avtorjev iz Prekmurja in Porabja. Zbirka je duhovni most med porabskim in matičnim slovenskim kulturnim prostorom in skuša porabskim bralcem, ki so manj vešči knjižne slovenščine, slovensko književnost približati na ta način, da so literarna dela natisnjena v knjižni slovenščini in porabskem narečju. Med knjigami, ki so jih doslej kot knjižni dar ob novem letu brezplačno prejeli porabski bralci, sta bili tudi dve porabskih avtorjev: *Andovske zgodbe*/*Andovske prpovejsti* Karla Hol(e)ca in roman *Garaboncijaš* Franc(e)ka Mukiča.

dveh knjigah, *Trnova paut* (1993) in *Življenje je kratko* (1998). V njih pisateljica tematizira ključne družbeno-zgodovinske, socialne in eksistencialne pretrese, ki so jih porabski Slovenci doživljali v letih po 2. svetovni vojni, tako da je njena pripoved široka panoramska podoba polpreteklega in sodobnega porabskega življenja. To 'snov' je pisateljica skoncentrirala v tri motivno-tematske kroge, družinskega, družbeno-socialnega in kmetskega.

V družinski pripovedi izpostavlja boleče medgeneracijske zareze in skrhane partnerske odnose. Njene pripovedne osebe, še zlasti ženske, so bitja hrepenenja, ki si želijo ljubezen, čustveno polnost in osebno izpolnitev. Izstopu iz vsakdanjih družbenih konvencij, ki obeta izpolnitev hrepenenja, se praviloma odrečejo v imenu skrbi za rod in družino.

V pisateljičinih socialno obarvanih pripovedih se srečujeta vaški kmetski in mestni delavsko-uradniški svet. Do slednjega je avtorica skeptična: njenemu preprostemu, naravnemu, nepokvarjenemu in nepotvorjenemu Porabcu ne prinese uspeha in sreče. Bodisi je žrtev pogospodene ženske bodisi spletk v službi ali pa političnih in tranzicijskih pretresov. Preostane mu pot v tujino ali nazaj k zemlji. Prav slednji in kmečkemu življenju je Barberjeva jasno naklonjena. Šele ko se napoti nazaj k zemlji, namreč njen Porabec najde socialno in eksistencialno sidrišče.

Čeprav se v svojih kmetskih zgodbah ne more izogniti spoznanju, da sta pretekli socialistični in sodobni kapitalistični čas kmeta marginalizirala, pisateljica v njih s simpatijo slika porabskega kmeta v njegovem trdoživem vztrajanju na zemlji in se kdaj pa kdaj tudi idilično prepusti šepetanju zemlje.

Pisateljičina priljubljena tema je tudi usodno poseganje zgodovinskih dogodkov v posameznikovo eksistenco. Dogodek, ki ga v tem kontekstu najpogosteje tematizira, je t.i. madžarska revolucija leta 1956, ko je vojaški poseg Sovjetske zveze marsikoga spodbudil ali primoral, da je »odskočil« – pobegnil v tujino.

Skupna idejna podstat tematsko raznolikih pripovedi Irene Barber je eksistencialni in socialni antagonizem, ki ga pisateljica odkriva v polju osebnega in družbenega in mu išče protiutež v 'ideji' ljubezni in 'ideji' zemlje.

4.3 Kroki o pripovednem svetu Karla Holca

> Časopis *Porabje* – velikokrat je bilo tako, da sem šel delat reportažo ali kaj podobnega, pa tistega, ki naj bi ga predstavil, ni bilo doma ... In sem prišel nazaj in sem se praskal po glavi, kaj naj zdaj storim, saj mi je bilo določeno, da moram pripraviti stran za *Porabje*. Ničesar nisem imel, pa sem sedel in začel sam iz sebe pisati zgodbe. Tako se je začelo moje pisanje takšnih zgodb. Polovica njih je to, kar so mi o dogodkih pripovedovali, druga polovica pa to, čemur sem sam bil priča. (Izjava Karla Holeca za Radio Slovenija.)

Tako kot Irena Barber tudi Karel Holec ustvarja v porabskem narečju in tudi njegove kratke zgodbe so snovno tesno vezane na porabsko življenje. A za razliko od Barberjeve je njegova pripoved scenarična, skoraj minimalistična, fokusira se na drobne pripetljaje v porabskem vaškem mikrokozmosu, konkretno v njegovih rodnih Andovcih, vasici, ki je skorajda vzorčni primer demografskega in socialnega pešanja vaškega okolja – procesa, ki je Porabje še posebej hudo prizadel. Vas, ki je imela prvo gostilno v Porabju in je še pred nekaj desetletji v njej živelo 350 prebivalcev, je namreč leta 2000 štela vsega 58 ljudi. Ti so takrat v središču vasi postavili svojstven spomenik živim in vanj dali vklesati svoja imena. Postavitev tega obeležja, ki nedvoumno opozarja na ogroženost kraja, hkrati razodeva tudi kljubovalnost neprijaznemu času, sizifovsko vztrajanje v izumirajočem svetu in tudi poseben smisel za humor, pa naj bo še tako temen.

Prav te posebnosti andovskega mikrokozmosa so rdeča nit Holčevih zgodb, ki so zaradi tega svojevrstne porabske značajevke. Svoje 'Tilke' Holec slika z rahlo distanco in humorjem, a hkrati tudi s simpatijo. Leta 2003 je 'literarno poročilo' o njih podal v knjigi *Andovske zgodbe/Andovske prpovejsti*.

4.4 Kroki o pripovednem svetu Francka Mukiča

> Literarno ustvarjanje mi pomeni predvsem tekmo s časom. Prvič zato, ker spričo hude asimilacije v doglednem času skorajda ne bo več v Porabju ljudi, ki bi govorili in brali slovensko. Komu torej pisati? Po drugi strani pa zato, ker sem se pač precej pozno odločil, da bi vendarle bilo potrebno ujeti in ubesediti vsaj nekaj življenjskih utrinkov iz Slovenskega Porabja […] Zapisano bo vsaj to, da je ta zakrneli organ Slovensko Porabje nekaj časa kolikor toliko deloval, vendar je žal podlegel boleznim. Brez slepiča se da živeti, brez spomina nikakor. (Izjava Franceka Mukiča za Radio Slovenija.)

Prvi resnejši Mukičev literarni nastop v matičnem slovenskem kulturnem prostoru predstavlja že omenjena povest *Poteptani češnjevi cvetovi* iz leta 1982. Umeščena je v čas pred prvo svetovno vojno, izpostavlja pa socialno in folklorno dimenzijo porabskega življenja. V ta namen se je Mukič odločil za pripovedni postopek, v katerem je na pripovedno hrbtenico povesti (socialnorealistično pisana zgodba o tragični usodi mladega porabskega zakonskega para, ki izhod iz socialne stiske poišče v Ameriki) nanesel številne folklorne motive (porabske pripovedke, opise ljudskih običajev in šeg, ljudske pesmi). V želji, da bi slovenskim bralcem predstavil tudi to plat Porabja, je ustvaril dvotirno pripoved, ki jo beremo kot literarno fikcijo in kot etnografsko leposlovje hkrati. Prav ta folklorni segment je verjetno vplival na zadržan sprejem povesti v literarnih krogih, pa tudi socialnorealistična pisava, prepletena z romantičnimi prvinami, ni bila blizu takratni literarni kritiki. Ta je literaturo takrat me-

rila z modernističnimi literarnoestetskimi vatli in ni upoštevala specifike rojevajočega se porabskega literarnega mikrokozmosa. Mukič se je odločil za dobri dve desetletji trajajoči literarni predah in se v tem času posvetil uredniškemu, publicističnemu in jezikoslovnemu delu.[12]

A v tem času ni prenehal prisluškovati muzam in se je pred nekaj leti podal v svojo literarno »tekmo s časom« in z romanom *Črnošolec/Garaboncijaš*[13] ustvaril spomin na – po njegovem – umirajoče slovenstvo v Porabju.

Pripovedno ogrodje romana tvori rekonstrukcijska zgodba o grozljivem umoru skrivnostnega porabskega mladeniča Marcija Lončarja v času informbirojevskega spora med Madžarsko in Jugoslavijo. Njeno ozadje je zgodovinsko resnično. Mladi Lončar je sodeloval s slovensko tajno službo, morda kot dvojni agent tudi z madžarsko. Številne uradne in neuradne razlage so se spletle v legendo, ki je v porabski kolektivni zavesti postala simbol za strašljivi čas političnega in narodnostnega preganjanja ter izolacije.

Tudi Mukičeva romaneskna raziskovalca, arhivar Miško Kolmanič in učitelj Tibor Mesarič, ne prideta do enoznačnega odgovora o vzrokih za Marcijev umor in o njegovih morilcih. Pač pa se približata nekemu drugemu spoznanju. Skozi naravno in folklorno simboliko, s katero pisatelj nadgrajuje pripovedno dogajanje, se namreč razkriva protislovnost človekovega bivanja in zastavlja vprašanje o njegovi usojenosti ali naključnosti. Prav ta filozofsko-idejni segment oblikuje literarni presežek romana. Črnošolec je izvorno protislovni folklorni lik, ki dobronamernim ljudem vrača z dobrim, nad zlonamerne pa prikliče nadloge, najpogosteje nevihte s točo. V Mukičevem romanu preraste v metaforo za izjemnega posameznika, ki izstopa iz svojega okolja, ga vznemirja in dinamizira, a je hkrati tudi sam ujet v kolesje časa in se ne more izogniti njegovemu zlu. Nevihtni vrtinci, ki jih povzroča, zajamejo tudi njega samega.

Tako kot že povest *Poteptani češnjevi cvetovi* tudi roman *Črnošolec* ne skriva avtorjeve želje, da bi slovenskemu bralcu ponudil tudi informacijo o posebnostih porabske zgodovine in kulture. Pogovore med arhivarjem Kolmaničem in učiteljem Mesaričem je izkoristil za predstavitev nekaterih ključnih dogodkov iz porabske zgodovine in je tako ponovil pripovedni vzorec iz *Poteptanih češnjevih cvetov*, le da

---

[12] Plod njegovih jezikoslovnih raziskav so naslednja za porabske Slovence in tudi za slovensko jezikoslovje pomembna dela: *Madžarsko-slovenski frazeološki slovar/Magyar-szlovén frazeológiai szotár* (1993), *Slovenska slovnica/Szlovén nyelvkönyv* (1997), *Spoznavanje slovenstva* (2002), *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar* (2005). Kot publicist je objavljal komentarje in razmišljanja v časopisu Porabje in v Slovenskem koledarju, strokovne članke pa v več zbornikih. Konec 90. let 20. stoletja je bil urednik Slovenskega koledarja, sedaj pa je urednik Radia Monošter.

[13] Roman je Mukič izvorno napisal v knjižni slovenščini, a je bil v njej natisnjen dve leti po izidu porabske inačice, ki nosi naslov *Garaboncijaš* (2005).

je folklorno 'učno snov' tokrat nadomestila zgodovinska. A kombiniranje fikcije in realnosti, literarnosti in 'poučnosti', katerega razlogi bodo pojasnjeni v nadaljevanju, je Mukiču tokrat uspelo, še zlasti z že omenjeno transformacijo folklornega lika v osrednjo romaneskno literarno metaforo.

4.5 Podobe in barve porabske pripovedi

Porabski literarni mikrokozmos, kakor ga reprezentira pripovedna proza Irene Barber, Karla Holca in Francka Mukiča, ima nekaj prepoznavnejših skupnih značilnosti

4.5.1 Fiktivni svetovi so tesno prepleteni s porabskimi realnimi prostori, tako da je porabska pripoved izrazito zgodba o stvarnih zgodovinskih in družbeno-socialnih razsežnostih porabskega življenja. Njena osrednja motivno-tematska vozlišča so usoda posameznika, ki jo določajo družbeno-zgodovinske okoliščine, boleče srečevanje urbanega in ruralnega sveta, travmatični zgodovinski dogodki in odnosi v določeni socialni skupnosti (družina, sosedstvo, vaška skupnost). Z izjemo Mukičevega *Črnošolca* porabska pripoved ne 'preiskuje' npr. globin človeške duševnosti, ne odpira globljih filozofskih in bivanjskih vprašanj in se tudi ne predaja literarnemu eksperimentiranju.

4.5.2 Opozoriti velja na izrazit zgodovinski snovni segment v porabski pripovedi, kar je mogoče pojasniti z naslednjo okoliščino: po desetletjih strahu in molka in ob odsotnosti drugih družbenih diskurzov, ki bi artikulirali porabske kolektivne travme, je porabska literarna zgodba edini prostor javnega artikuliranja nevralgičnih točk porabske zgodovine. V tem smislu je porabska pripoved nadomestilo za nenapisano porabsko zgodovino.

V tem kontekstu je razumljiva že opisana zgodovinska 'poučnost' v Mukičevem *Črnošolcu*. Tako se npr. *Garaboncijaš*, porabska inačica romana, ki je prvenstveno namenjena porabskim bralcem, začenja z narodnostno afirmativnim pasusom, ki ga knjižna inačica nima. Mukiču se je namreč zdelo pomembno, da porabskega bralca v uvodni predstavitvi porabskih in sosednjih goričkih vasi opozori na istorodnost (slovenskost) obojih in njihovo preteklo skupno zgodovino.

> Na drügi strani granice so vesnice na Goričkom: Dolenci, Čepinci, Martinje, Trdkova. Ranč takše slovenske vesi, kak so Števanovci, Andovci, Verica, Sakalauci ali Gorenji Sinik. Lidge so stau pa stau lejt živeli na bajdvom tali zdajšnje meje v najvekšom meri pod koronov svetoga Števana. Vsi sküper so bili Slovenci na Vogrskom …

V *Črnošolcu* pa se nekateri pasusi berejo kot odstavki iz zgodovinskega učbenika.

> Po vstopu Madžarske v vojno leta 1941 je Volksbund, leta 1938 ustanovljena Ljudska zveza Nemcev na Madžarskem, priskočila na pomoč tudi pri novačenju prostovoljnih porabskih esesovcev. Med pretežno slovenskim prebivalstvom na Gornjem Seniku je bilo znatno več 'búndašev' kakor med večinoma nemškimi ljudmi na Dolnjem Seniku. Že 3. novembra 1941 je bila v tej vasi ustanovljena lokalna organizacija Volksbunda. Od osemindvajset ustanovnih članov so bile štiri ženske, najmlajša stara šestnajst let. Ob ljudskem štetju leta 1941 se je v vasi izreklo za nemščino kot materinščino 325 oseb.

4.5.3 Iz istega poučno-informativnega nagiba izhaja tudi vnašanje folklornega snovnega segmenta v porabsko pripoved, zlasti pri Mukiču. Slovensko folklorno izročilo, ki je v Porabju resnično bogato in je njegov zaščitni kulturni znak, Mukič skuša skozi literarno pripoved posredovati naslovniku v matičnem slovenskem kulturnem prostoru.

4.5.4 Porabska pripoved je prepredena tudi s svojstvenim humorjem. Ta je dobrodušen, nevsiljiv, kdaj pa kdaj stopnjevan v komičnost (pri Holcu) ali izpeljan v besedno igrivost in dovtipnost (pri Mukiču). Najopaznejši je v Holčevi prozi, v odnosu pripovedovalca do pripovednih oseb, včasih pa se razraste tudi v komične situacije. V Mukičevi pripovedi se humornost uresničuje predvsem v besedni igrivosti pripovedovalca in šaljivih pripombah pripovednih oseb v dialogih.

4.6 Zven porabske pripovedi

4.6.1 Z narečnimi dramskimi besedili za porabski ljudski in šolski oder in zlasti z narečno pripovedno prozo je porabščina dobila še eno dimenzijo, estetsko; postala je literarni jezik. Ta je pri Barberjevi in Holcu relativno preprost, napaja se je v ljudskem govoru, ki ga avtorja, sledeč svoji poetiki in pripovednemu slogu, literarizirata z osnovnim naborom besedne in sintaktične figuralike. V zgodbah Barberjeve prevladuje pripovedovanje, opis in oris sta v ozdaju, prav tako karakterizacija. Tudi dialog ni izrazit, pripovedne situacije obvladuje pripovedovalec. Holčev narativni pristop je drugačen: po krajši ekspoziciji (pripoved z opisom) pusti, da pripovedne situacije zaživijo skozi delovanje in dialog pripovednih oseb.

Zelo sugestivna in slogovno močna je porabščina v Mukičevem *Garaboncijašu*. Iz nje je pisatelj izvabil številne in mnogovrstne glasove lepega. Register njegove besedne in sintaktične figuralike je pester, najopaznejša slogovna poteza na tej ravni je komparacija. Ta je bogata, nemalokrat preraste v obsežnejšo epsko prispodobo. Komparand izhaja iz ljudskega miljeja in je naturen, včasih tudi naturalističen. Kaže,

da se je pisatelj med prirejanjem *Črnošolca* za porabske bralce dodobra prepustil slikovitosti njegove »materne rejči«. Komparacija v Črnošolcu je manj ekspresivna, bolj umirjena in nadzorovana.

Nekaj primerov iz poglavja *Kosica za štirilistno komanco/Srp za širiperesne deteljice*.

Garaboncijaš	*Črnošolec*
»… je vozila čobe, kak da krava rit zapera po žmetnom pošteveci, ka ji je vacalejg eške bole zakrüu obraz.« (Str. 92.)	»… je zmajevala z glavo, da ji je ruta za spoznanje še bolj zakrila obraz.« (Str.130.)
»… vejpa kakši stariške, takši mlajši! so se z gaubca črne mlatilnice vösipale njene vözmlačene misli. Dostakrat je že sama tö nej laučila, da guči pa da misli.« (Str. 92.)	»… kakršni starši, taki otroci! so se njene misli od tu naprej ubesedile kar same od sebe, ne da bi to sama hotela. Ni več zmeraj točno ločila, kdaj govori in kdaj misli.« (Str. 131.)
»Au, ti posarna svinja, je zaregetala kak kakša velka napinjena žaba pa kak oblis potegnila s cejkara kosico.« (Str. 93.)	»Au, ti posarna svinja, se je napihnila in kot blisk potegnila iz cekarja srp.« (Str. 131.)
»… je z malima prstoma vrazno potegno lampe, kak asistentka zobarskoga padara betežnikove čobe, vöpotisno gezik, ka se ma je vidlo v želaudec … .« (Str. 93.)	»Z mezincema je razpotegnil svoja usta, kolikor se jih je dalo, pomolil jezik iz ust, da se mu je videlo v želodec …« (Str. 132.)
»… pa zablecko kak birka: Beee! Banja stara! Beee! Banja kopanja! pa se je hrzo kak konj med arcivanjom na tranki.« (Str. 93.)	»… in zablejal kot kaka ovca: Beee! Banja stara! Beee! Banja kopanja!« (Str. 132.)

Izrazno slikovitost porabščine je Mukič uspešno uporabil tudi pri govorni (jezikovni) karakterizaciji pripovednih oseb, njene zvočne potenciale (zvočnost, ritmičnost in melodičnost) pa je dodobra izkoristil za ustvarjanje vzdušja in sugestivnosti pripovednih situacij. Lep primer takšne situacije je pretresljivi trenutek, ko izgnani porabski Nemci prihajajo od svoje zadnje maše v Porabju in se razvrščajo v kolono za odhod čez mejo. V *Črnošolcu* je zvočnost prizora omejena na onomatopoijo, v *Garaboncijašu* pa je Mukič s prepletom zvočne in sintaktične figuralike ta del pripovedi zavalovil v ritmizirano prozo, skoraj pesem v prozi.

Garaboncijaš

»Bim-bam-bom, pokauro se bom, bim-bam-bom, pokauro se bom, bim-bam-bom … Da je grmeča himna vugasnila, štero so eške pred tistim, pa nikdar po tistim nej tak lepau tazospejvali, se je z bože iže sipala cejla armada. Kak so vsi té lidgé mesto mejli v takšoj mali cerkvi?! ... Nej za povödati. Lidgé prihajajo s cerkve, samo prihajajo, djaučejo, se obimajo, se küšüjejo, zvonauvge pa samo donijo, donijo pa nika ne gočijo, gočijo! Lidgé tö skor nika ne gočijo, gočijo, samo njine düše donijo, donijo. Gnauk pa je samo tak vögledalo, kak če bi se lidgé pripravlali k nikšoj dugoj procesiji, štera je nej dojspisana v nikšaj cerkvenaj knigaj …« (Str. 129–130.)

Črnošolec

»»Bim-bam-bom, pokesal se bom, bim-bam-bom, pokesal se bom, bim-bam-bom! Ko je izzvenela gromka himna, ki je tako vzneseno še niso zapeli na Dolnjem Seniku ne do tedaj in nikoli poslej, se je usula iz božjega hrama prava množica … Kar naenkrat se je zazdelo, kakor bi se bili ljudje pripravljali k neki dolgi procesiji, ki ni zapisana v nobenem cerkvenem obredniku …« (Str. 172.)

Garaboncijaš je na gosto prepreden tudi z duhovitimi domislicami, besednimi igrami, onomatopijami itn., ki v besedilo vnašajo humornost in igrivost, s katero avtor za trenutek zmanjša 'pritisk' sicer zelo resnega in tragičnega pripovednega dogajanja. Tako npr. prihod rdečearmejcev na Gornji Senik pospremi z ljudsko vzkličnico, ki je homonim mesecu, ko je sovjetska vojska vkorakala v vas: »Zato so se Gorenji Sinčari, holtekuku, tem bole čüdivali, da so na sam velki petek, 30. marciuša, njinoga marciuša, prilomatali v ves.« Ali pa se poigra s priimkom Slovencem mrzkega madžarskega kronista: »Nemes-Népi Zakál Györgi, šteri je 1818 napiso monografijo o krajini Őrség … je Slovencom na Vogrskom talo Vandale … Zakój omenjaš toga Zakoj Djürana? … Zakoj je biu té Zakoj takši odüren do nas Slovencov?«

4.6.2 Zgornje primerjave zbujajo vtis, da je Mukič v porabski priredbi bolje izkoristil jezikovne potenciale kot v knjižni inačici romana. A pri tem je treba dodati ugotovitev, ki jo podpira natančnejša razčlemba 'dodatkov' in 'izpustov' ter drugih pripovednih plasti v obeh inačicah romana: avtorjeva pripovedno-oblikovalna intenca je bila različna. Rojake v Porabju je nagovoril bolj elementarno/naturno in čustveno, rojake v Sloveniji bolj premišljeno in racionalno/intelektualno. S čustveno koncetrirano, zvočno-ritmično intenzivno in ljudsko slikovito figuraliko v *Garaboncijašu* je povečal čutno-čustveni narativni učinek, medtem ko je naracija v *Črnošolcu* naravnana bolj v razumsko, spoznavno učinkovanje. Razlika je opazna tudi v zunanji zgradbi: poglavja v *Črnošolcu* so daljša in pripovedni tok na tej ravni umirjenejši; poglavja

v *Garaboncijašu* so krajša, pripovedni tok, izvirajoč iz takšne zunanje členjenosti, je bolj razgiban.

Kljub drugačni pripovedni intenci v *Črnošolcu* in posledično tudi drugačni figuraliki pa je slednja dovolj značilna in prepoznavna, da terja naslednjo sklepno misel, ki ji je prostor za natančnejše utemeljevanje potekel: Mukič je s svojim romanom nedvomno obogatil literarno slovenščino in vanjo vnesel doslej nepoznane porabske odtenke.

4.7 Odblesk porabske pripovedi

S svojo pripovedno prozo so porabski pisatelji Irena Barber, Karel Holec in Francek Mukič nedvomno poživili literarno sceno in kulturno življenje v Porabju. Pomembno so prispevali tudi h krepitvi kulturne in simbolne moči slovenske besede v Porabju. A hkrati je treba priznati in poudariti, da so Slovensko Porabje tudi opazneje vrisali v vseslovenski literarni zemljevid. Barberjeva in Holec sta s svojo porabsko besedo in njenim zvenom obogatila slovensko narečno književnost, Mukič pa je z *Garaboncijašem* vanjo vnesel nove standarde. Z njegovim *Črnošolcem* je slovenska književnost končno dobila tudi večji tekst iz svojega doslej literarno zatišnega Porabja.

LITERATURA

JUST, Franci, 2003: *Besede iz Porabja, besede za Porabje. Pregled slovstva pri porabskih Slovencih*. Murska Sobota: Franc-Franc.

JUST, Franci, 2005: Prekmursko literarno popotovanje od obrobja k središču. V: Miran Hladnik (ur.): *Vloga meje, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 16*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 191–203.

JUST, Franci, 2008: Borovnjakova pesmarica. V: Marko Jesenšek (ur.): *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka, Zora 55*. Maribor: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, 103–118.

NOVAK, Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Marija Stanonik
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani

Zarodki besedne umetnosti v prvem prekmurskem časopisu Prijátel *(1875–1878)*

V Logarjevem zborniku (Maribor, 1999) je objavljena temeljita jezikovna analiza prvega prekmurskega časopisa Prijátel*, »znanoszt razserjüvajôcse mêszecsne novine« v prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika. Časopis Prijátel je v Budimpešti, tedaj še Buda-Pešt, izdajal Imre Avgustich – doslej popolnoma spregledano ime v širši slovenski kulturni zgodovini. Vztrajal je štiri leta, od 15. 9. 1875 do 15. 7. 1878. Bolj kot prekmurska različica slovenskega knjižnega jezika branje ovira madžarski črkopis, sicer pa se je v zadnjem letniku urednik odločil za slovenski črkopis, gajico. Tukajšnji prispevek skuša predstaviti časopis z vidika njegove estetske funkcije.*

Naj je to naključje ali ne, dejstvo je, da je v prvi številki *Prijátela* pripoved o junaškem Kralju Matjažu, ki z apologijo do njega povezuje Ogre in Slovence. Kakšno stališče pa goji do njega češka tradicija? Glede na to, da je naslov zgodbe *Král Matyas obláda bömszkoga Holubára*? Če prav razumem, gre za bömskega, češkega antipoda.

O Kralju Matjažu je veliko napisanega, nas pa zanima, s kakšnim obnašanjem in ravnanjem je prišel na vrednostni lestvici na prvo mesto. Pri vsakem delu, »kak vucslen, kak vojaprednyi, kak prôszti szoldák on sze za prednyega poká'zo.« Bil je preprost človek in je v deželi vsa mesta peš obhodil, s kmeti delal in na tak način spoznaval, ali ljubijo svojega kralja. Ni zamudil priložnosti, da bi se izkazal. Taka se je ponudila na njegovi svatbi. Ker Kralj Matjaž ni izhajal iz kraljevske krvi, so ga zavrnili, ko je prosil za roko hčer nemškega cesarja Friderika in nato poljskega kralja Kaziméra. Kljub temu je v vztrajal in se zaročil s hčerjo siciljanskega kralja Beatričo. Da bi kljuboval tistim, ki so ga zavrnili, je svatbo naredil zelo slovesno. Plemiči in velikaši dežele so bili povabljeni na kronanje kraljice v Fehevári, nato pa so se napotili v Büdino, kjer je bilo svatovanje z veliko zabave. Med drugim je bila predstava konjenikov, v kateri naj bi se izkazalo, kdo je močnejši in sposoben obvladati drugega.

Holubár, češki konjenik, krepak in strašno močan človek, je izzival šibkejše ogrske viteze, kdo se upa z njim bojevati za kraljičin venec. Nekaj časa se nihče ni ganil in

ko je nek konjenik le prijezdil, je nastalo veliko veselje. Dolgo sta se bojevala, neznani bojevnik se je Holubaru spretno izmikal, dokler ni končno v srečnem trenutku izzivalca vrgel s konja. Nastalo je nedopovedljivo veselje in ko je neznanec stopil pred kraljico, da prevzame venec, je razkril svoj plemeniti obraz. Bil je kralj Matjaž. Med tem so nekateri pomagali Holubarju na noge. (*Prijátel*, Broj 1, Pondêlek, 1. andrêscsek 1875, 4–5.)

V okviru matjaževske snovi je ta zgodba stereotipna – seveda Kralj Matjaž zmaga! – toda nova je njegova vloga, saj doslej slovenska slovstvena folklora Kralja Matjaža ni registrirala kot bojevnika v dvoboju, v smislu Pegama in Lambergarja ali Martina Krpana in Brdavsa. Kot bojevnik pa je tu tudi bolj viteški, civiliziran ali, bolje rečeno, literaren – saj tu ne pade nobena glava več.

Iz podnaslova »znanoszt razserjüvajôcz mêszecsne novine« se vidijo visoki nameni mesečnika *Prijátel*. Razširjal naj bi znanost, vendar ne toliko v današnjem pomenu besede, pač pa v smislu znanja, védenja, razgledanosti. To se dá razbrati iz njegove raznovrstne vsebine. Morda je urednik imel za zgled *Kmetijske in rokodelske novice*, čeprav je usmerjen manj praktično, morda mariborski *Slovenski narod*, ki je bil politično bolj angažiran. Urednik – »Réditel Agustich Imre« – je uredniško zasnovo *Prijátela* dograjeval. Iz madžarskega črkopisa je tretje leto prešel na splošno sprejeti slovenski črkopis in četrto leto sprejel posodobljena, tako rekoč globalna (!) imena za mesece.

1 SNOV ZA ETNOLINGVISTIKO

Prvo pozornost v omenjenem časopisu zbudijo imena mesecev:
1875 [1. letnik]
Broj 1: Pondêlek, 1. andrêscsek [november];
Broj 2: Szrêda, 1. prozimec [december].
Na srečo so ohranjene številke izvodov celega letnika 1876:
1876, Drügo leto:
Broj 1: Szobota, 1. *Szvescén* [januar]; svečan; 2. 2. se praznuje svečnica.
Broj 2: Tork, 1. *Szüsec* [februar]; sušec, nekdaj splošno slovensko ime za marec.
Broj 3: Szrêda, 1. *Máli tráven* [marec]; mali traven, staro slovensko ime za april.
Broj 4: Szobota, 1. *Velki tráven* [april]; veliki traven, staro slovensko ime za maj.
Broj 5: Pondêlek, 1. *Riszálscsek* [maj]; staro slovensko ime za junij je rožnik.
Broj 6: Naslovnica manjka. (Prim. leto 1877).
Broj 7: Szobota, 1. *Jakobescsek* [julij]; to se smiselno ujema: 25. 7. goduje sv. Jakob.
Broj 8: Tork, 1. *Mésnyek* [avgust]; 15. avgusta je praznik Marijinega vnebovzetja, velika maša.

Broj 9: Petek, 1. *Mihalscsek* [september]; 29. 9. med nadangeli goduje sv. Mihael.
Broj 10: Nedela, 1. *Vszeszvétsek* [oktober]; napoveduje praznik vseh svetih, 1. november.
Broj 11: Szrêda, 1. *Andrêscsek* [november]; 30. 11. goduje sv. Andrej.
Broj 12: Pétek, 1. *Proszimec* [december]; prosinec[1] je splošno staro slovensko ime za januar.
1877 Trétjega leta tekaj:
Broj 11[2]: Pétek, 1. ivánšček [junij]; 24. 6. goduje sv. Janez (Ivan) Krstnik.[4]
4. leto
Broj 5: Pétek, 1. marc.
Broj 6: 15. april.
Po dostopnih številkah *Prijátela* za leto 1878 se vidi, da so meseci navedeni po rimskem zgledu: 1. marc, 15. marc, 15. april.

Sodeč po *Prijátelu* so torej Ogrski Slovenci uporabljali naslednja imena mesecev: 1. **Szvescén** (svečen), 2. **Szüsec** (sušec), 3. **Máli tráven** (mali traven), 4. **Velki tráven** (veliki traven), 5. **Riszálscsek** (risalšček), 6. **Ivánšček** (ivanšček), 7. **Jakobescsek** (jakobešček), 8. **Mésnyek** (mešnjek), 9. **Mihalscsek** (mihalšček), 10. **Vszeszvétsek** (vsesvetek), 11. **Andrêscsek** (andrešček), 12. **Proszimec** (prozimec). Svečen, sušec, mali traven in velki traven se po imenu ujemajo s starimi, splošnoslovenskimi imeni, le da jih za eno mesto prehitevajo. Enako je z desetim mesecem (vsesvetek), ki napoveduje prvi praznik v novembru. Zaenkrat se zdi to nenavadno. Morda je ostanek preureditve starega koledarja. Imena drugega, tretjega, četrtega in dvanajstega meseca (sušec, mali traven, veliki traven in prozimec) sledijo dogajanju v naravi. Po sušnem obdobju začne odganjati trava, nato je velika in končno se travniki odenejo v pisano cvetje.[3] Ostane še odlično pogodeno ime proszimec za 12. mesec – obdobje, ki napoveduje zimo. S tega vidika razlaga, da prosinec pride od drobnega snega ki je kakor proso, deluje nekako otročje.

Imena prvega, petega, šestega, sedmega, osmega, devetega, desetega in enajstega meseca se navezujejo na praznike (svečnica, binkošti ali risalije, sv. Janez Krstnik, sv. Jakob, Marijino vnebovzetje, sv. Mihael, vsi sveti, sv. Andrej) v tekočem mesecu.

---

[1] Prvotno slovensko ime za december je gruden.

[2] Da je že junija tega leta izšla 11. številka *Prijátela*, je razumljivo iz pojasnila, da je postal štirinajstdnevnik. V okvirčku pod temeljnimi bibliografskimi podatki je dopisano: *Prijátel* izhaja vsaki mesec 1. in 15-ti dén.

[3] Tako je bilo seveda včasih in je danes videti le še po nedostopnih bregovih, ki niso gnojeni in so pokošeni, še preden se utegnejo razvceteti.

Kljub ugotovitvi, da so mesečna imena po praznikih prevzeta iz madžarščine,[4] še ni odgovora, kaj je vplivao na tako poimenovanje mesecev. Malo verjetno je, da Cerkev in splošna pobožnost, morda prej splošno razpoloženje, ki ga barva pričakovanje določenega praznika.[5] Ali pa je v ozadju zelo prozaični vzrok, da je bilo treba do tega in tega dne pripraviti določene dajatve v naravi (Prim. Blaznik 1973). Kot se zdaj plačujejo davki in vseh vrst odtegljaji vsak mesec pri plačah, so morali kmetje fevdalnemu gospodu na določene dneve v letu oddajati sir, jajca, raznih vrst žita, domače živali za plemenjenje ali zakol. »Seveda so bile koledarske razporeditve dajatvenih dni različne glede na vrste pridelkov, prireje in dajatev »lokalno veljavne.« (Makarovič 1995: 30)

2 FOLKLORNI OBRAZCI

V rubriki *Máli vért* je oštevilčenih 19 pregovorov:

1. Pijanci, manjáki i kártaške zobston májo dober pov.
2. Či máš pun škedjen senom i slámov, te ti s kleti ne sfali krüh i speh.
3. Z menjávanjom ešče nišče ne obogato.
4. Gladüj i se nevolivaj, ali pšenico na njivi ne odaj.
5. Ki svoje konje večkrát premeni, končno more sam svoja kola vlečti.
6. Či je več jam, več je sená.
7. Zlagojov škerjov li logoje delo oprávíš.
8. vnogo krme ti posodo na siple spšenicov.
9. Vért je samo te zadovolen, či vrédi má zemlo, ograd i štale.
10. Pri šterom vérti na dvori tri letni gnój vidiš, od toga tržec ne küpi pšenico.
11. Krmi dobro tvojo kravo i ona de tvojo rodbino krmila.
12. Sirmaštvo i nevola ti bo zaslüšek, či tvoj zašlužek v loterijo znosiš.
13. Spanjé po zidnjenom sunci je vérti naj dragše razveseljávanje.
14. Samo ti je tak mogočno napredovati: rano v postelo i rano s postele.
15. Gde samo zapovedávajo, tam nega ki bi bogao.
16. Dosta sakáčlov osoli župo.
17. Či mesto ednoga konja dvá držiš, gvüšno peški ostaneš.
18. Komi smrdi štala, takšega žep prázen ostáne.
19. Samo si te vlovo, či si prijao.

[4] Za pojasnilo se zahvaljujem etnologinji in slavistki Mariji Kozar-Mukič, specialistki za porabske Slovence iz muzerja Savaria v Sombotelu.

[5] Tudi dandanes je tako. Cel december, celo že del novembra je v zraku (in trgovinah!) v pričakovanju novega leta.

20. Mož priprávi, žena zaprávi.
21. Zapravlajoča žena förtoji znosi, ka njéni mož skoli privozi.
(Kmetska vremenska proroküvanja za velki tráven. *Prijátel*, 4. leto, Broj 7, Petek, 15. april, 1878, 28).

Tukajšnji seznam se drži predloge do št. 15, pozneje pa se spremeni, ker sta v izvirniku pri št. 15 in 19 po dva pregovora.

V isti rubriki so objavljeni tudi *Kmetska vremenska proroküvanja za velki tráven* (4. leto, Broj 7, Petek, 1. april, 1878, 28):

Či velkoga trávna toplo dežčüje, rodovitno leto oznanjüje.
Či máloga trávna sneg kvari, velkoga trávna sneg gnoji.
Svétoga Jürja dežč i svétoga Petra süša, se radüje kmetova düša.
Svéti Jüri zakuri i nam odpré dveri.
Ci se na Jürjovom kovran lehko v žiti skrije, mlatec v jesén vnogo cepov razbije.
Či velkoga trávna grmi sláne se kmet ne boji.
Či na veliki petek dežčüje, dobro se nam leto napovedüje.
Več kak leto má dni, aprila se vremen zpremeni.

Še prej pa so bili objavljena *Kmetska vremenska proroküvanja za mali tráven* (4. leto, Broj 6, Petek, 15. marc, 1878, 24):

Či 40 matirnikov dén (10) ešče zmrzüje, ešče 40 mrzli noči proroküje.

Na sv. Gregorov dén (12). Listják ide pred dveri; je slabo vreme, nezáj več ne ide; je vremen lepo, ide za 14 dni domo.

Či se máloga trávna dá orati, aprila bode ti jokati.
Ci je v málom trávni zemla preveč pila, po leti bode toliko menje dobila.
Ci pela máli traven ovce na paše zeléne, april jih nezáj v štale požené.
Má na fašenski tork sunce že moč, mrzli bode vüzen.
Máli tráven či z rivcom ne rüli, rad potom z répom zavije.

V 4. letu izhajanja *Prijátela* časopis prevzame slovenski črkopis, gajico. Rubrika *Kratkočasnik* (4. leto, Broj 5, Petek, 1. marc, 1878, 20; Broj 6, Petek, 15. marc, 24; Broj 7, Pondelek, 15. april, 27–28) pa vsebuje kratke šale. Ime rubrike je v sorodu s kratkočasnico[6] v osrednjem slovenskem časopisju.

[6] Prim. Kratkočasnica, Angelček, otrokom učitelj in prijatel 3, Ljubljana 1895, 14, 144.

3 POEZIJA

Predvsem po zaslugi Stanka Vraza je Karel Štrekelj držal besedo in v *Slovenske narodne pesmi* vključil tudi pesmi Ogrskih Slovencev. Čigava pa je, da je prišla vanje tudi vsaj ena pesem iz *Prijátela*, Š-I/886:[7] *Devojka s tremi sinovi*: (Prekmurska, neznani zapisovalec, *Prijátel* II, list 12, str. 6)? Prepis iz madžarskega črkopisa v gajico je zanesljivo preverjen.

Motiv ladje in snubljenja spominja na baladno Lepo Vido, toda upovedeni osebi sta tu umeščeni nasprotno. Na ladji je »devojka« – mati treh sinov (Eden je v Eséki, drugi v Carigradu, tretji v Budinu)[8] – ki jo ogovarja »mlad' katana«. Pripravljena je imeti še tri, vendar ni pojasnjeno s kom, zato besedilo deluje estetsko bolj odprto. Pesem je kot tretja objavljena v rubriki Szlovenszke národne peszmi (Drügo leto, Broj 11, Petek, 1. Proszimec, 1876, 6), vendar z naslovom *Devojka i katana*.[9] Prvih dveh iz iste rubrike pa Štrekelj kot da nima.[10] Prva, *Jankics*, je dolga epska pesem, druga, *Zelja za drágo*, pa kratka ljubezenska.

V 8. številki *Prijátela* je *Národna peszem* (Drügo leto, Broj 8, Tork, 1. Mésnyek, 1876, 6–7) le izposojeni naslov za literarno oblikovanje, saj snov, etološka perspektiva in stil pesmi kažejo, da ne gre za folklorno poetiko. Mogoče pa je, da je urednik z naslovom pesmi dal vedeti, da gre za avtorja »iz ljudstva«, torej prikrajšanega za estetsko izobrazbo. Avtor je moral biti čebelar, saj v pesmi iz petih štirivrstičnic z velikim občudovanjem hvali čebelo – ne zaradi medu in opraševanja, temveč zaradi njene sposobnosti za izdelavo satja.

Kaže, da ga je k temu spodbudila pesem '*Zaloszt vcséle* [Žalost čebele] v eni številki poprej (Broj 7, Szobota, 1. Jakobesczek, 1876, 3–5). Po obliki pesem še danes deluje moderno. Sestoji iz kratkozložnih osem vrstičnih kitic v svobodnem verzu z uvodom, ki predstavi sceno in presenetljivo tragičen konec. Vmes je dialog, skoraj prerekanje med čebelo, ki želi ohraniti popke bele vrtnice zase, in dekletom, ki hoče isto, ker bi bila rada lepa nevesta, čebeli pa bo grmiček že naslednje jutro dal druge. Čebela govori, naj da dekletu zvestega moža bog, tisto, za kar jo prosi, pa je pravzaprav malenkost. Toda dekle vztraja pri svojem in utrga popek, ki ga namerava vplesti v poročni venček. Čebelica ji sede na roko, da jo bo pičila. Zdaj dekle popusti, češ, kar imej jo, rožico. Čebela pa sprašuje, kaj bo zdaj z njo. Pičila jo je pod oko in mrtva omahnila na grmiček rožmarina.

---

[7] Š je kratica za [Karel] Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*. Rimske številke označujejo zvezke od I do IV, arabske pa številko pesmi.

[8] Druga varianta je bolj umirjena: Š-I/887 (Prekmurska iz železne stolice): »Nisem mlada, imam tri sinke, enega dala v Budin (=m), drugega kralju, tretjega Bogu.«

[9] Besede ne razumem. Sklepam, da gre za vojaški čin ali kako drugo razporeditev v vojski.

[10] Ali sem jih zgrešila?

Otek, jôcse szneha,
Z okom tak
Zdávanyi kak bi sla?
Do mláda
Nyê tô 'ze zacêli –
Tecsasz pa
Nyô lübec pozábi.

(*Zaloszt vcséle;* Drügo leto, Broj 7, Szobota, 1. Jakobesczek, 1876, 3–5)

Dekle oteklina boli in sprašuje se, kako bo šla taka na poroko. Ker je mlada, se bo to zacelilo, toda ljubi bo nanjo pozabil. Ali ni pesem z današnjega vidika zelo ekološka? Avtor pesmi ni imenovan. Ob eni pesmi in prozi je pri naslovu poudarjeno, da ju spremlja ilustracija (Prim. *Na pecsinoj pôti kri'z – Z kepom,* Drügo leto, Broj 5, Ponedêlek, 1. Riszalcsek, 1876, 3–5; *Dvá vladara. z-Kepi*, Drügo leto, Broj 6, Ponedêlek, 1. Ivansczek, 1876, 3–4)

Z nadnaslovom *Peszem* je objavljena basen *Vino ino voda* (Na nas jezik obrno i povékso: G. J.; Drügo leto, Broj 11, Szrêda, 1. Andrêscsek, 1876, 4–6). Deluje kot ena Slomškovih pesmi,[11] vendar zaenkrat tega ni mogoče potrditi. Kaže, da jo je prevajalec G. J. tudi nadgradil, podaljšal, »povekso«.

Pripovedna pesem *Pijánec ino smrt* (4. leto, Broj 7, Pondelek, 15. april, 1878, 28) se v skladu s pijančevo neodgovornostjo začne šaljivo, toda zadnjo besedo ima smrt: dvakrat se še dá odvrniti, tretjič prav gotovo ne.

Pesem *Hüdno pridočnost*[12] s podnaslovom Slovenska pesem (Tretjega leta tekaj, Broj 11, Pétek, 1. ivánšček (sic!), 1877, 43) je sestavljena iz osmih dvovrstičnic, ki so antonimni paralelizmi z bridko ironično vsebino o položaju ženske nekdaj: k maši ne boš hodila, ti bo mati [tašča] dovolj pridigala; vode ne boš nosila, bo zadosti solz; ti ne bo treba drv sekati, jih boš po hrbtu dobila. Dekle pravi, da gre raje živa v grob, kot doživi kaj takega. Pesem se prevesi v šaljivost in konča z zdravim odzivom na dvorjenje z začetka.

Szlovenszka peszem (Drügo leto, Broj 10, Nedela, 1. Vszeszvétsek, 1876, 7) je nekakšna napitnica o prijateljstvu.

Pri pesmi *Bojna peszem* je v opombi pod črto je pojasnilo: »V-boj idôcsi hercegovinanci eto peszem popevajo. Tá peszem je z-szrbszkoga na nas Szlovenszki jezik priprávlena. Szamo nistera rêcs je drüga v-toj peszmi szrbszkoga jezika i zgovárjanye, ovak je szplój tak kak nase recsi.« Konkretno se pesem nanaša na Hercegovce in Srbe,

---

[11] Anton Martin Slomšek, *Poezija* (Zbrano delo I/1), Celjska Mohorjeva družba, Celje 2007.

[12] Naslova ne razumem.

toda objavljena v slovenskem jeziku, dobiva pesem z razgibano kompozicijo v vseh štirih kiticah na začetku in na koncu poziva: »Vu boj! / Za národ szvoj!«, enako vlogo tudi v drugem prostoru. (Drügo leto, Broj 8, Tork, 1. Mésnyek, 1876, 3)

Pesmi pod enakim naslovom *Popêvka* se pojavijo vsaj trikrat (Drügo leto, Broj 2, Tork, 1. Szüsec, 1876, 7; Drügo leto, Broj 3, Szrêda, 1. Máli tráven, 1876, 7; Drügo leto, Broj 4, Szobota, 1. Velki tráven, 1876, 6) in zmeraj je poudarjeno, da so Z-Vogrszkoga. Dvakrat je podpisan F. Morávszky, enkrat pa so le kratice M. K. F., ki verjetno skrivajo istega avtorja. Vse tri pesmi so ljubezenske, kar pomeni, da »popêvka« v tem primeru pomeni izpovedno pesem.

4 PROZA

Že iz zgoraj navedenih primerov se vidi, da so v območju prekmurskega knjižnega jezika obstajali nastavki za izvirno žanrsko terminologijo. Na pripovedko spominja v prvem delu besede termin »prepovedávka« za obliko kratke proze. Na koncu jo spremlja motivno podobna pesem, ki (po hipotezi) pripada enemu in istemu avtorju, ki ni podpisan.

Podnaslov – *Prepovedávka* – se pri naslovu *Nôvi oblêk caszara* pojavi v prvi številki Prijátela (Broj 1, Pondêlek, 1. andrêscsek, 1875, 6). Že površen pregled vsebine odkrije, da gre – morda za prvi (sic!) prevod Andersenove pravljice Cesarjeva nova oblačila Ali to pomeni, da je treba pri vseh knjižnih objavah upoštevati, da so zgolj prevodi?

Prepovedávka *Mládi goszpôd, Poteknyenik* se raztegne kar na dve številki, iz zadnje leta 1875 v prvo številko novega leta 1876 (Broj 2, Szrêda, 1. prozimec, 1875, 6–7 in Broj 1, Szobota, 1. Szvecsen 1876, 7–8). Podpisan je Morávszky F. in isto ime se pojavi na koncu pesmi, ki sledi prepovedávki *Vila rô'zsice* (Drügo leto, Broj 2, Tork, 1. Szüsec, 1876, 6–7). Mil naslov (Rožna vila) in začetek z bukolično motiviko – saj se vse dogajanje tudi v nadaljevanju navezuje na cvetje – napoveduje romantično ljubezensko zgodbo, ki pa se konča s kar tremi smrtmi, kar ustvarja baladni vtis. Brat nasprotuje sestrini ljubezni in umori njenega ljubimca. Morda je v tem celo starodavno mitološko izhodišče, ko se za lepo Maro bojujeta Veles in Perun. (Belaj 1998) Nadaljevanje je izpeljano po racionalni logiki: Dekle shira v žalovanju za nesojenim ženinom, morilca zadene (moralna) sodba, toda s strani cvetnih bitij, kar zgodbo vrne v mitološko območje, če v njih vidimo pradavne vegetacijske moči.

Pod naslovom *Szlêdnyi sztrláj* (Poslednji strel) prav tako stoji žanrska opredelitev *Prepovedávka*. (Tekaj 1875–1876 lêt. Réditel: Agustich Imre. 1876, 7). Njen avtor ni naveden. Zgodba je novelistično tragična. Par je srečen, dokler mož ne kupi puške

in z njo za ženin god ustreli zajca, misleč, da jo bo s tem razveselil. Žena dejanje razume kot krajo in ga prosi, naj tega v prepovedanem lovskem okolišu ne počne več. Čez nekaj časa hišo razveseli dete. Materi se zdi, kot da ima srce v zibelki, očeta pa prevzame lovska strast in postane divji lovec. Ustreli srno, zajca, češ da bo bledi ženi pečenka dobro dela, toda žena trpi. Moža odpelje stran od zibelke, da sinek ne bi izvedel, da je njegov oče tat.

Ko se mož Jožef spet odpravlja na lov, ga žena na vse mile viže prosi, naj ostane doma. Izgovorì se, da mora ustreliti jastreba, ki jim odnaša kokoši. Ne upa se ozreti, ker bi videl, kako žena z otrokom v naročju strmi za njim. Da bi se pomirila, gre žena na polje izkopavat krompir. Delo ozdravlja: »Komi szrcé boli, on more krepko delati, pa sztem z-vrácsi.« Toda ta dan se ji delo ne odseda. Zvečeri se, moža pa še zmeraj ni nazaj. Ženo to tako vznemiri, da s polletnim otrokom odide od dóma v gozd. Na drevju, ki v jesenskem času že dela dolge sence, se ne gane niti en list. Pride do potoka, ki glasno šumi, kot da razume ženino stisko. Seveda to ni res in njej postane še teže. Pazi, da se dete ne bi prebudilo, vendar postane lačno in ponudi mu prsi. Še vedno v strahu, da se možu ne bi kaj pripetilo, zanj prosi Boga. Tedaj poči, se zabliska in žena stisne k sebi otroka. Krik prepara tihoto, krogla se ji zarine v prsi. Lovec skoči proti njej, misleč, da bo ugledal ustreljeno srno, najde pa umirajočo ženo. Z zadnjimi močmi se trudi ločiti kri od materinega mleka, ki se ga je dete razveselilo. »Dête szlatko mleko zelévcsi, pilô materne szrcá toplo krv.« (Prav tam, 7–8)

Lahko da gre v tem primeru za literarizacijo pesmi o divjem lovcu. Sentimentalni vložek, v katerem umirajoča žena prosi moža, naj nikoli več ne strelja divjačine, je odveč, drugače pa je zgodba močna zaradi simbolike »korina«:[13] »Potom môdre korine[14] glédala, stere kakti môdri plaménje szo szvetile v-mráki. Vcsászi blodécsa szvekloscsa kak môder plamén szvêti. Ali korin szvekloscsa je nê blodécsno, toje vecskrát dójka právla.« [...] »Môdri korin plamén itak szveto.« (Prav tam)

Naslov *Na szvéto-nôcs* nosi »prepovedávka« neimenovanega avtorja o čevljarju, ki mu po rojstvu devetega otroka umre žena. (Drügo leto, Broj 1, Szobota, 1. Szvecsén, 1876, 6–7). »János majszter szam osztano na szvêti zdevéterov decôv. Z-etim je jáko doszta povêdano. […] Gda je trebelo obütel vörezati, na ednôk devét obütelov! gda je trbelo krüh vrezat, na ednôk devét falátov, gda je trbelo posztilati, na ednôk je cêla hi'za od dvéwr do okna edna posztela bila naphana z éksimi, ménsimi, plavimi, crnkasztami glávami.« Neko sveto noč je čevljar še hodil okrog in videl, kako se v vsaki ulici kaj sveti in lepo vzgojeni otroci dobivajo darila od babic, sam pa ni

[13] Vendar se mi ni posrečilo razbrati njenega knjižnega ekvivalenta.

[14] Kaj je to? V porabsko-knjižnem slovarju je beseda razložena samo kot okrasne rože iz papirja. Tu pa gre za živo cvetje.

imel kaj dati svojim otrokom. Naučil jih je torej pesmi »Krisztus je dnesz na szvêt priso….« Postavil jih je enega poleg drugega kot orgelske piščali, mala dva pa vzel na kolena in v naročje. Nekoliko vstran je živel bogat gospod, sam v devetih sobah: v eni je sedel, v drugi spal, v tretji kadil, v četrti jédel... Kdo bi vedel, za kaj je rabil še druge. Ni imel ne žene ne otrok, pač pa veliko denarja. Petje ga je vznemirilo in napotil se je k čevljarju in mu predlagal, naj mu odsotpi enega od otrok in naredil ga bo za gospoda, kakor je sam. »Jánosa majsztera« je ponudba presenetila in začel je izbirati med otroki. Za vsakega je našel izgovor, zakaj ga ne more dati. Zato je otrokom predlagal, naj se sami odločijo, kdo bi šel z gospodom. Otroci so se poskrili za očetov hrbet, se obesili nanj z vseh strani in z njim vred začeli jokati. Ko je gospod uvidel položaj, je čevljarja prosil le, naj nehajo peti, in mu za to izročil tisoč rajnišev.[15] Čevljar še nikoli ni videl toliko denarja in je bil čisto iz sebe, da bi moral biti tiho, tako da še delati ni mogel. Pograbil je denar in ga nesel nazaj, kajti več je vredno, da lahko poje, kakor se mu zdi. Zbežal je nazaj k svojim otrokom, vsakega posebej poljubil in spet so začeli peti: »Krisztus je dnesz na szvêt priso…« Nekonvencionalna božična zgodba z nekaj socialne konotacije sporoča, da obstaja več vrst bogastva in da se vsak odloči za tistega po svoji meri.

Človek je toliko vreden, kakršno ceno si sam postavi – s svojim poštenim ravnanjem. To je poanta prepovedávke *Obecsano rêcs obdr'zati-postenyé* (Z obljubljeno besedo držati poštenost; Drügo leto, Broj 5, Pondêlek, 1. Riszálscsek, 1876, 5.) Oče in mati nagovarjata sina, naj si izbere sebi primerno, bogato nevesto. Težko se sprijaznita, da se je odločil za revno Maro, katere oče je bil zaprt, mati pa je skočila v vodo. Ko sta bila že poročena, sin očetu pove, zakaj se je odločil zanjo. Nekoč se je na poti od slabosti zgrudil in omedlel, njegovi vrstniki so se mu posmehovali, ona pa mu je »dala prvo pomoč«. Takrat se mu je srce vnelo zanjo in obljubil je, da ji tega ne bo pozabil. Stereotipna zgodba je kompozicijsko sveža, saj za vzrok razpleta bralec izve retrospektivno.

Na splošno se trdi, da revščina ljudi pahne v greh. Prepovedávka *Posténoszt – bogátoszt* (Drügo leto, št. 6, 1. junij, 1876, 4–6),[16] želi dokazati, da to ni res. Revna sirota Jutka izgubi delo in pride za deklo v premožno hišo. Sin on oče sta ji naklonjena, gospodinja pa je do nje sprva zadržana, dokler tudi ona ne spozna, da je priročna za vsako delo. Ko sin prizna, da jo ljubi, gospodar okleva, toda ko mu dekla prinese v starem suknjiču najdeni denar, ki ji ga je bil sam podtaknil, se tudi on prepriča, da je vredna zaupanja. Za hišo postane pravi blagoslov. Realistično zasnovana pripoved izpodbija črno-belo gledanje na življenje.

---

[15] Vrsta denarja v času Avstro-Ogrske.

[16] Zaradi manjkajoče naslovnice smo datum z nje rekonstruirali.

Pripoved *Vkanjeni zarocsnik* (Drügo leto, Broj 9, Pétek, 1. Mihalscsek, 1876, 4–6) govori o prebrisanem dekletu, ki se samozavestno postavi za svoje starše, četudi ni bogata, in s tem razdre predvideno zvezo. Njen bivši zaročenec nato poišče bogato nevesto, njo pa prosi za roko moški, ki jo zares ljubi. Srečna sta, prvi moški pa toži, da je »nasedel na ledeni breg.« Glede na to, da zgodba spet tematizira moralno vprašanje, je precejšnja možnost, da gre za istega avtorja, kot pri drugih spredaj.

Presenečenje je, da je *Za mo'zga je plüg, za 'zeno pa kühacsa*, *Prepovedávka G. Józsefa* (Drügo leto, Broj 8, Tork, 1. Mésnyek, 1876, 6–7) različica po Slovenskem precej razširjene povedke o sitnem možu, ki ženo kar naprej ujeda, kako lepo ji je doma, poveličuje pa svoje delo na polju. Ko zamenjata vlogi, se izkaže, da je sprejeta delitev dela smiselna.[17] Presenetljivo je, da je zgodba tokrat umeščena na Norveško. V prvem odstavku so predstavljene tamkajšnje podnebne razmere z dolgimi zimami in zelo kratkimi poletji, kar povzroča sočutje do kmeta, ki ima veliko dela, a mu malo hasne. Za razliko od slovenskih povedk, v katerih zamenjavo dela predlaga mož, češ da bo on to, za kar žena zapravi cel dan, opravil mimogrede, v »norveški« zgodbi to stori žena. Smola, ki se drži moža, je motivno deloma drugačna in ponekod bolj logična, tako da je izjemno koristna za študij folklorizacije.

V neki četrti Londona se »norci« »otročje veselijo« naropanih zlatih prstanov, ur in drugih dragocenosti. Zviti angleški goljuf nič hudega mislečega moža ne le oskubi, ampak tudi osmeši. To je dejstvo več za sklepanje, da so prepovedávke prevedene. Imeniten je stavek v smislu rekla: »Ka hasni po de'zcsi pláscs na szébe vzéti.« (*Zviti angluski vkanjlivec*. *Prepovedávka*, Drügo leto, Broj 11, Szrêda, 1. Andrêscsek, 1876, 6–7)

Tecsasz sze ne szlecsi, dokecs ne namenis szpát idti, *Prepovedávka*. (Drügo leto, Broj 11, Petek, 1. Proszimec, 1877, 6.)[18] Tokrat se pripovedovalec pojavi v prvi osebi. Po tem in po snóvi o prepisu premoženja pripoved spominja na Kersnikove *Kmetske slike*, posebno na *Testament*. Koliko gre za medbesedilno navezavo, ni mogoče dognati, ker nimamo na voljo celotnega besedila. Naslov je pregovor v smislu »Ne hvali dneva pred večerom«.

Kljub analizi naštetih primerov ni nič bolj jasno, kaj pravzaprav pomeni »prepovedávka« v nihovem podnaslovu. Je specifični žanrski pojem ali ni? Je zgolj splošni pojem za to, kar se pripoveduje. To, kar je bilo v sočasnem osrednjeslovenskem časopisju pravljica, namreč splošno pomeni nekaj, kar se pravi, pripoveduje. »Prepovedávke« so daljše in kompozicijsko bolj razvite. Po tem se zanesljivo ločijo od pripovesti, ki se kot žanrska oznaka pojavi samo enkrat.

---

[17] Prim. folklorne pripovedi v knjižni zbirki Glasovi.

[18] Ker naslednje strani manjkajo, ni jasno, ali je avtor podpisan ali ne.

Pod »pripoveszt« *Pa csüjte escse tri 'zelé* (Drügo leto, Broj 11, Szrêda, 1. Andrêscsek, 1876, 4) je podpisan G. J., kmet. To je ista oseba kot G. József, ki se v literarnem delu Prijátela pojavi izjemoma. Katere so torej tri želje? »Trije vinszki bráci« najprej govorijo o tekočih političnih zadevah, nato pa se dogovorijo, da tisemu, ki bo povedal največjo željo, ne bo treba plačati pijače. Prvi pravi, da si želi, naj se vse struge Mure napolnijo s šivankami, iz katerih naj krojači celo leto noč in dan šivajo vreče. »Csibi jaz meo té zakle v ze pune szvetli zlátov, te bi bio zadovolen.« Drugi ga želi prekositi in si zaželi tak kup papirja, kot je velik on sam in na vsakem naj bi bilo napisano toliko denarja, kot je v vseh prej zaželenih vrečah. Tretji pravi, naj se želji prvih dveh izpolnita, potem pa naj pride »nemila szmrt, pa bi vaj pokoszila, jaz bi pa te zavama poherbao vsze vájne pêneze«. In avtor hudomušno konča: »Te zádnji je nê plácsao piti.« – Seveda ne, ker je moral bežati!

SKLEP

Navedeni primeri so morda dokaz za ugotovitev, da je treba tudi prekmurskega Prijátela vključiti v slovensko kulturno zavest kot izjemno ustvarjalno dejanje in ga obravnavati enakovredno z drugimi časopisi (na primer *Slovenska Bčela*, Celovec; *Slovenska Čbela*, Celje), ki so sicer prav tako le za nekaj let strukturirali slovensko publicistiko v drugi polovici 19. stoletja.

LITERATURA

BELAJ, Vitomir, 1998: *Hod kroz godinu.* Zagreb: Golden marketing.

BLAZNIK, Pavle, 1973: *Škofja Loka in loško gospostvo.* Škofja Loka: Muzejsko društvo.

MAKAROVIČ, Gorazd, 1995: *Slovenci in čas.* Ljubljana: Krtina.

ŠTREKELJ, Karel, 1895–1923: *Slovenske narodne pesmi, 1–4.* Ljubljana: Slovenska matica.

SLOMŠEK, Anton Martin, 2007: *Poezija: objavljene pesmi.* Zbrano delo I/1. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

ZORKO, Zinka, KOLETNIK, Mihaela (ur.), 1999: *Logarjev zbornik. Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 8).

Irena Avsenik Nabergoj
Znanstveno-raziskovalni center SAZU v Ljubljani

Recepcija izročila o Lepi Vidi v Prekmurju in Slovenskem Porabju

Prispevek predstavlja posebnosti motiva Lepe Vide v Prekmurju in Slovenskem Porabju. Motiv »Vide s kačo« iz porabske folklorne pravljice Kralič pa Lejpa Vida / Kraljevič in Lepa Vida in iz dveh pesemskih različic, ki jih je ob prekmurski meji in v Cerovcu zapisal Stanko Vraz, se močno razlikuje od folklornih pesmi o Lepi Vidi, na ladjo zvabljeni in na tuje odpeljani mladi ženi in materi. Kot snov za svojo novelo Lepa Vida Prekmurska *(1972) ga je uporabil Miško Kranjec, vendar v njej zasledimo tudi intertekstualne navezave na Prešernovo pesem Od Lepe Vide (1832) in Cankarjevo poetično dramo* Lepa Vida *(1911). Motivne in tematske drobce iz osrednjega mita o ugrabljeni Lepi Vidi zasledimo tudi v sodobni pravljici Zlati kraljevič Ferija Lainščka. V njej »črni ogrski kraljevič« zvabi slovensko dekle v tujo Ogrsko deželo, tam pa Ilonka spozna svojo zmoto in se vrne. S skupno snovjo Lepe Vide se ta dela navezujejo na slovensko folklorno tradicijo in so s slikanjem življenjskega položaja in osebnega doživljanja slovenskih ljudi na ozemlju ob meji ali čez mejo pomemben dejavnik nacionalne identitete.*

UVOD

Snov lepe Vide, ki jo na Slovenskem prvič srečamo v številnih različicah ljudskih pesmi, je prišla k nam iz Sredozemlja in zgodovinsko sega v obdobje arabskega oziroma mavrskega plenjenja po sredozemskih obalah, to je v čas približno od 9. do 12. stoletja (Grafenauer 1943: 367–371; Stanonik 1999: 106; Golež Kaučič 2003: 117).[1] V slovenskem folklornem gradivu so po ugotavljanju Ivana Grafenauerja razvidni zlasti trije tipi variant stare balade o lepi Vidi, ki so se na Slovenskem ohranili v zapisih in redakcijah iz različnih krajev. Vsem je skupno, da zamorec, »torej nekristjan«, po ljudskem mišljenju »pogan«, »nevernik«, mlado ženo-mater na neki način zvabi na ladjo

[1] Vlado Nartnik v razpravi *Časovna odprtost oblikovanja Lepe Vide* meni, da naj bi t. i. prabalado o ugrabljeni mladi Vidi lahko datirali v čas arabske pomorske zmage nad Benečani pri Susku leta 842, ki je sledila arabskemu požigu Osorja na Cresu leto prej.

in jo odpelje, skupine pa se med seboj razlikujejo predvsem po usodi ugrabljene žene po ugrabitvi (Grafenauer 1943: 19; Pogačnik 1988: 8). Kot ugotavlja Jože Pogačnik, je podoben položaj mogoče odkriti tudi v tipih obdelav v umetni književnosti. Njihova prevladujoča, a ne stalna značilnost je ponesrečen zakon in odhod v drug življenjski položaj, individualni razločki med umetniški obdelavami pa so številčnejši šele po Vidinem odhodu (Pogačnik 1988: 8).

Največ umetniških obdelav snovi o lepi Vidi v slovenski književnosti je nastalo na podlagi pesmi *Od lepe Vide*, ki jo je France Prešeren ustvaril leta 1832 na podlagi ene izmed ljudskih pesmi, ki so bile »med kranjskim ljudstvom péte« in ki jo je odkril v Smoletovi zbirki ljudskih pesmi. Ljudsko pesem je prepesnil po svojem ustvarjalnem navdihu ter jo izoblikoval v izpoved in izraz človekovih notranjih protislovij in hrepenenj, iz katerih diha duh romantike. Čeprav je Prešeren hotel ohraniti ljudskost v izrazu in vsebini, pa je njegova stvaritev povsem izvirno pesniško delo, v katerem je spremenil idejne poudarke ljudske pesmi, pa tudi njen ritem, besedni red in način izražanja (prim. Golež Kaučič 2003: 119–120). Na podlagi motiva Lepe Vide, ki se skozi več časovnih obdobij kontinuirano in v različnih zamahih kar naprej pojavlja in s svojo vsebino vpliva na pozneje nastala besedila, je na Slovenskem nastal medbesedilni niz približno šestdesetih besedil, še največ na podlagi ključnega, Prešernovega besedila. Specifično tradicijo ima motiv Lepe Vide v Prekmurju; tam je razširjen motiv »Lepe Vide s kačo«, ki s »pravo« lepo Vido, ugrabljeno in na tuje odpeljano mlado ženo in materjo, ni v neposredni povezavi.

1 MITSKO IN PRAVLJIČNO IZROČILO MOTIVA O LEPI VIDI V PREKMURJU IN SLOVENSKEM PORABJU

Miško Kranjec je v svoji noveli Lepa Vida Prekmurska (1972), osrednjem umetniškem besedilu s snovjo Lepe Vide v prekmurski pokrajini, za snovno podlago izbral prekmursko ljudsko varianto o »Lepi Vidi s kačo« (SNP I, št. 76). Ta motiv srečamo v ljudski pesmi, ki jo je v dveh različicah ob prekmurski meji in v svojem domačem kraju Cerovcu zapisal Stanko Vraz (SNP I, št. 76, 77), in v folklorni pravljici iz Porabja z naslovom Kralič pa Lepa Vida.

V mitološki pesmi o »Lepi Vidi s kačo«, ki je bila znana ne samo panonskim Slovencem, temveč tudi Dolenjcem, morda pa tudi sosednjim Kajkavcem-Hrvatom, Lepa Vida reši zakletve kraljeviča, spremenjenega v kačo, tako da kraljevič z njeno pomočjo spet dobi človeško podobo, Vida pa postane njegova žena in kraljica.[2] Začetek

[2] Poznamo tudi kočevsko nemško različico tega motiva, ki jo je po Perzovem zapisu iz Svetlega Potoka (Lichtenbach) objavil Adolf Hauffen. France Marolt je v svoji razpravi Slovenske prvine v

pesmi slika mlado revno dekle Vido, ki na njivi v prekmurski pokrajini pleve proso in opazi, da je nekdo z njega stresel roso. Tega neznanca si močno zaželi; sanjariti začne o kraljeviču, »ki kraljuje v belem gradu«, pa je zdaj začaran v hudo kačo. Sanjari, da ga prav ona mora rešiti strašnega prekletstva, da bo spet prejel človeško podobo in jo kot svojo ženo in kraljico popeljal s seboj, da bo z njim kraljevala na njegovih devetih gradovih. Podobno kot v ljudski pesmi tudi v folklorni pravljici iz Porabja Kralič pa Lejpa Vida[3] odreši mladega kraljeviča kačje podobe Junaška Vida in se na koncu z njim poroči, vsebinski razloček v primerjavi s pesmijo pa se kaže v tem, da je kraljeviča v kačo z nepremišljenimi besedami nehote spremenila njegova lastna mati – kraljica.

2 HREPENEJE LEPE VIDE PO KRUHU IN LJUBEZNI V NOVELI MIŠKA KRANJCA *LEPA VIDA PREKMURSKA* (1972)

Miško Kranjec je za novelo uporabil aluzivni citatno-parafrazni naslov, ki namerno nakazuje navezavo na starejše ljudsko izročilo. S prvo kitico te ljudske pesmi besedilo tudi začenja ter pove, kako je pogumna Vida kraljiča rešila prekletstva, da se je iz kače spremenil v kraljeviča, sam pa ji je v zahvalo podaril devet gradov, polnih zlata in srebra, in jo vzel za ženo. Z dobesedno izposojo odlomka iz folklornega besedila – s citatom, ki ga Kranjec izbere za moto svoje novele – pisatelj prikliče že znano besedilo ljudske pesmi v novo besedno in pomensko okolje in s tem nakaže bralcu, na katerem ozadju in v katerem estetskem kontekstu naj spremlja njegovo delo. Vloga citata je predvsem napovedna: avtor bralca opozarja na temo besedila, izbrano pomensko razsežnost ter napoveduje analogijo – pomensko, simbolno, slogovno, zgodbeno, funkcijsko – med svojim književnim delom in književno predlogo (prim. Juvan 2000: 25–37).

Pisatelj Miško Kranjec staro prekmursko varianto motiva Lepe Vide uporabi samo za začetek in izhodišče novele, da z njo simbolno pokaže hrepenenje revnega, preprostega prekmurskega dekleta iz številne družine po sreči, kruhu in ljubezni. Kot pove Franc Zadravec, je Miško Kranjec namreč o prekmurski varianti ljudske balade menil, da je prav ta najbolj stvarni motivni odtenek Lepe Vide za Prekmurje – »tamkajšnje

---

kočevski ljudski pesmi. 2. Vida s kačo: Dai sheane Mâre utemeljil, da je »Vida s kačo« mitološka pesem.

[3] Pravljico je v knjižni slovenščini objavljena v knjigi *Slovenske pravljice iz Porabja* (izšla v Budimpešti); v narečni obliki in v slovenski knjižni slovenščini pa v zb. pravljic, ki jo je v Ljubljani izdal zbiratelj porabskega ljudskega blaga Karel Krajcar pod naslovom Kralič pa Lejpa Vida. Slovenske pravljice in povedke iz Porabja.

lepe Vide, njenega velikega hrepenenja namreč ni mogoče razumevati bolj dialektično, kot ga ponuja ta odtenek: mlada delavka sanjari o »sreči«, o »kraljeviču«, ki ga ni nikjer, pa mora vzeti starega bogatina« (Zadravec 2007: 56). Kot je Kranjec dejal sam, je njegova literatura »polna variacij tega motiva«, on sam pa »raziskuje njegove razsežnosti in tipiko že od zgodnjih pisateljskih let, … mu za podobami številnih ženskih epskih likov išče tudi skupni družbeni imenovalec, kakor mu ves čas priznava tudi iracionalno moč človeške narave« (Zadravec 2007: 56–57).

Pisatelj takoj zatem izstopi iz mitskega sveta, ki ga vsebuje citat, in začne svoje avtorsko besedilo, v katerem že v začetku poudari socialni vidik: prestopi v resničnost preprostega revnega dekleta, ki se počasi zave, da kljub bujni lepoti, vedrini in privlačnosti zanjo »kraljeviča« ni in ga ne bo, in če noče oditi po svetu za kruhom, kot so bile prisiljene že njene neporočene starejše sestre, mora vzeti v zakon starega bogatega moža. Čeprav bi ji bil ta lahko oče, ji je v nekakšno olajšanje, da je po srcu dober, blag, pošten in ljubeč.

V nadaljevanju Miško Kranjec upodobi svoje posebno videnje lepe Vide: v prizoru, ko s svojim opojnim telesom ter mehkimi, bleščečimi rdečkastimi lasmi in zelenimi očmi pleve proso na njivi (aluzija na folklorno pesem, navedeno v motu novele) in jo zagleda mimoidoči stari vdovec Vlaj. Lepa Vida ga v hipu erotično tako razvname, da jo brez pomislekov zasnubi, prepričan, da jo bo kljub svojim letom zaradi njene revščine lahko dobil za ženo, gospodinjo in mater njunih bodočih otrok. V nadaljevanju predstavi Vidino zavračanje snubitve in izražanje želje po njej primernejšem mlajšem možu. V prizor zavrnitve Vlaja pisatelj zopet vnese pomensko-tematski element iz starejšega izročila ljudske pesmi, ko pove, da se Vida istoveti z lepo Vido iz prekmurske različice ljudske pesmi in sanja, da bo podoživela njeno usodo – našla lepega in bogatega kraljeviča, ki je otresel roso s prosa, in se z njim poročila. Ne more se še sprijazniti z mislijo, da ne bi bilo zanjo, ki ji vsi pravijo, da je lepa, najlepša v Prekmurju, »kraljiča z devetimi gradovi«, tistega kraljiča iz pesmi od Lepe Vide, ki ji jo je kot majhni deklici prepevala njena mati. Še vedno sanja o »kraljeviču«, še posebej ker ji ljudje vse naokrog že od nekdaj pravijo, »da ima na sebi nekaj čudnega, posebnega, prelepega, kar človeka kar začara. Da – in zakaj potem ne bi s tem očarala in začarala koga, ki bi si jo vzel za ženo in jo napravil bogato?« (Kranjec 1984: 280.)

Iz mitskega se Kranjec znova vrne v resnični svet, s katerim sanjavo mlado Vido skuša soočiti modri stari Vlaj, ko ji pravi, da kraljiča ne bo nikoli dočakala, kvečjemu bo morda našla kakšnega revnega »pojbarja«, ki pa ga ne bo nikoli mogla začarati v kraljiča. Ko se po letu dni razblinijo vse Vidine sanje in nevarno približa usodno razpotje – ali zakon s starim vdovcem ali odhod od doma za kruhom, kot je moralo napraviti že več njenih starejših sestra, se Vida vendarle odloči za Vlaja – »raje, ko da grem po svetu, ko ni nikjer dobro«. (Kranjec 1984: 284.)

Prizor poroke izzove v bralcu čustveno-čutni odziv, v katerem se občudovanje lepega dekleta druži z bolečino ob zavesti njene neizživetosti in brezizhodnosti njenega položaja. Vida se je na tihem bala življenja v zakonu in v tednih in mesecih po poroki se Vlaju ni mogla telesno in čustveno prepustiti. Pogosto je na tihem hotela pobegniti k materi, a Vlaj se ji je zasmilil, saj ji ni dajal nobenega povoda, da bi ga zapustila. S časom se je le odtajala, se mu prepustila in si ga celo poželela, a otroka več mesecev ni bilo.

Dramatični zaplet se začne, ko se z vojske vrne mladi postavni sosed, Korenov Vanč. Z njim se v noveli začne ustvarjati ljubezenski trikotnik. Pisatelj pove, da je Vida do Vanča začutila dotlej neznano poželenje in strast, povezano z zavestjo, da bi jo razmerje zunaj konvencije lahko pogubilo. Vanč jo je prebudil v njenem osebnem čustvovanju in težko zadrževani želji po telesnem predajanju. Razvoj njenega čustvovanja od skušnjave do intenzivne čutne izkušnje pisatelj psihološko prodorno opisuje. Pove, da si Vida si mogla pomagati, da ne bi nemirno oprezala skozi kuhinjsko okno, da bi videla Vanča, »da bi se njene oči napasle na njegovi postavnosti, na neki strašni sili, ki je kar kipela iz njega pri vsem, česar se je dotaknil, in ki se je zajedala vanjo in jo tudi razjedala.« (298) Kot v samoobrambi se je strastno začela predajati zaskrbljenemu Vlaju in skušala zanositi z njim, vendar otrok ni bilo. Po dveh mesecih se je Vida že nekoliko umirila in upala, da je najhujše vendarle za njo. A njena moč je splahnela tisti hip, ko si je Vanč nekoč nepričakovano prišel k njim sposodit klepač, oče Vlaj pa je medtem oral na polju. Ko je šla mimo Vanča, jo je ta

> zajel s svojimi silnimi, na moč kosmatimi rokami […] , jo pritegnil k sebi, stisnil tako močno, da je kar pokalo v njej. »Kristuš – kakšna usta imaš […], ko višnja […], in oči – zelene, strašno, ko brezino listje spomladi.« […] Kar ponesel jo je na posteljo, še braniti se ni mogla preveč, ko da je začarana, ko da je vse v njej ohromelo. (Kranjec 1984: 298.)

Miško Kranjec pove, da je Lepo Vido močna čutna izkušnja popolnoma paralizirala in jo napolnila s strahom pred življenjem v prihodnosti, z begom pred strašno negotovostjo, ki jo nedovoljeno razmerje prinaša. Iz silnega strahu je hotela spet pobegniti k zdaj idealiziranemu vdovcu Vlaju, ki bi ji edini lahko dal potrebni občutek varnosti in jo vodil, obenem pa je Vanč v njeni intimi podrl ograjo volje in v njej razplamtel strast, ki se še ni mogla poleči, saj se je komaj zbudila.

Kot pove pisatelj, je Vanč je usodno posegel v Vidino življenje. Rodila je dva njegova otroka ter odtlej živela v laži in nenehnem strahu, kako bo s tem dejstvom soočila svojega moža. Vanč, ki je po svojem očetu podedoval močno nagonsko naravo, je tako kot prej imel razmerje ne samo z Vido, temveč hkrati s številnimi neporočenimi dekleti in poročenimi ženami v vasi. Vida je za svojo grenko usodo krivila tudi svojo mater, ki ji zaradi neusmiljenih socialnih razmer ni preprečila sklenitve zakona s

starim možem, podobno kot je Prešeren v svojo pesem *Od lepe Vide* (1832) dostavil verz o »neumnih svetih«, ki ga v ljudski pesmi ni, in s tem zakon Lepe Vide povezal z družbeno konvencijo. Tako je dobil Vidin zakon podobo nepremišljenega dejanja mladega dekleta, sklenjenega brez čustvenega ali erotičnega odnosa do moža, s tem pa tudi kal za tragično razbitje. V resnici pisatelj opisuje vse bolj dramatičen razkol med telesnim poželenjem po Vanču in hrepenenjem po nekdanji nežni, zaščitniški Vlajevi ljubezni. Ker je ljubimec do nje postal nasilen, se je njena strast začela počasi, a vztrajno spreminjati v pravo sovraštvo, zaničevanje in ne le duševno, temveč tudi telesno zavračanje ljubimca.

Nemogoč položaj Lepe Vide je sprožil njen beg; pisatelj pove, kako je nekega dne v zavesti krivde skrivaj z otrokoma odšla z malim vozom na dom svoje matere v Podlog. Ko se je tiho poslavljala od doma, je še močneje začutila, da ima Vlaja rada, da sta njeno srce in njena duša ostala v njegovem domu, in ni ji bilo jasno, zakaj je moralo tako priti. Bala se je, da jo Vlaj ubije in skupaj z njo otroka. Ker ji je Vanč grozil, da bo šel z njo, ga je takrat dokončno zavrnila – v grozi in studu ga je z bičem tako močno pretepla po obrazu in celem telesu, da se mu je zameglilo pred očmi in je bil kot mrtev.

Končno je Vida našla zatočišče zase in svoja otroka, a že proti večeru je bil na vratih Vlaj, ki je prišel po otroka. Vide ni srečal, ker je bila zdoma, njeni materi pa je dejal:

> […] nisva kriva ne ti ne jaz, najmanj pa sta kriva otroka. Kriv sem morda le jaz, ki sem star in bi moral imeti več pameti, pa me je zavedlo. Rad sem jo imel in rad jo bom imel do svoje smrti. Vzel sem jo bil, ker sem upal, da mi bo rodila otroka – rodila je, celo dva. Če mi ljubezni ni mogla dati, ni sama toliko kriva. Vseeno – jaz sem ji dal, kar sem imel: dom, zemljo, in tudi ljubezen sem ji dal. Očitno pa je bila moja ljubezen preborna. Naj bo – prišel sem po otroka, potrebujem ju, pod mojo streho sta se rodila, nanju sem dal prepisati zemljo. Če se bo kdaj vrnila, bo našla vse, kakor je pustila, mogoče le mene ne bo več. (Kranjec 1984: 323.)

V Vlajevih besedah se pokaže nasprotje med dvema moškima likoma v noveli: bralca preseneti in gane spoznanje, kako spravljivo se je Vlaj odzval na vest o tem, da Vidina otroka nista tudi njegova, temveč Vančeva. V nasprotju s sebičnim in pohotnim Vančem se je Vlaj v težavnem položaju pokazal kot erotično zadržan, skoraj asketski, nežen, naiven, skorajda neresnično moralen moški, ki ga je bolj kot zase skrbelo za Vido in za njemu podtaknjene otroke. Vide ni obsojal in jo je še naprej ljubil kljub sramoti, ki mu jo je povzročila, njena otroka pa je ljubil in zanju skrbel, kot bi bila njegova, v zavesti, da njun pravi oče za to niti ne bi bil sposoben oziroma tega niti ne bi hotel niti ju ne bi maral. Zanimivo je, da niti Vanča ni hudo obsojal in je celo

dejal, da ta »proti svoji naravi nič ne more«, čeprav mu je obenem ostro prepovedal še kdaj priti na njegov dom.[4] O Vidini bolečini, ker je izgubila moža in oba otroka, pisatelj ne poroča, kljub temu pa v njenem brezizhodnem položaju lahko odkrijemo pomensko-tematsko vzporednico s sklepom Prešernove romantične balade Od Lepe Vide. Tako kot Miško Kranjec, čeprav v blažjem tonu in brez moraliziranja, že Prešeren pred njim pove, kako Lepa je Vida kaznovana, ker je živela po zakonih senzualnih doživetij, kako je zaradi tega doživljala težke čustvene pretrese, kako se je naslada izpolnjene čutnosti že naslednji hip spremenila v trpkost, žalost in nesrečo. Zakaj se Vida ni vrnila k Vlaju in otrokoma, četudi bi jo ta sprejel, pisatelj le ugiba; resnico o tem pozna namreč le Vida, ki se s to svojo skrivnostjo oddalji tudi od pisateljevega sveta.

V odzivu na težko preizkušnjo se razločno pokaže eden tipičnih moških značajev v literaturi Miška Kranjca, ki ga pooseblja Vlaj. Kot ugotavlja Franc Zadravec, je Miško Kranjec že v tridesetih letih izoblikoval lik »protičutno asketsko« vzgojenega moškega, ki sprejema telesno žensko in spolnost kot greh, ki mu more slediti le še samomor (*Greh*, 1931). Vzporedno je ustvaril tudi lik moškega, ki se »konstruktivno« samoodreka in je v ljubezni nesebičen – kot je kmet Vlaj iz novele Lepa Vida Prekmurska, pred njim pa že Janči v noveli *Poljana* (1931). Moški liki pri Mišku Kranjcu so, ugotavlja Zadravec, že od novele Poljana naprej odločeni, da bodo »bolj ali manj stoično […] prenašali prevare, se v ljubezni odpovedovali, razumsko nadzorovali, le malokrat jih bo eros do kraja zlomil. Včasih jih bo zemlja ali kakšno drugo delo tako zavzelo, da bodo ravnodušni do žensk, tudi do njihovih ljubezenskih pustolovščin« (Zadravec 1988: 337).

3 ODMEVI CANKARJEVE *LEPE VIDE* (1911) V KRANJČEVI NOVELI

Miško Kranjec v noveli pove, da Vlaj nikoli več ni videl Lepe Vide, izgubila se je v neznanem svetu. Celo Vanč ni mogel nehati misliti nanjo, »…v njegovi duši je pustila nekaj neizpolnjenega in neizpolnljivega: kar naprej se mu je spovračala v misli.« (Kranjec 1984: 338.) Vlaj je umrl ob navzočnosti njene mlajše sestre Matilde in še pred smrtjo izražal svojo ljubezen do Vide, kot je dejal Matildi: »In če bi se kdaj vrnila, naj najde mir v tej hiši vsaj zdaj, če ga nekoč ni našla. Tu ima otroke; če ji že jaz nisem kaj več pomenil, otroci so njeni. In če ima kaj materinskega v sebi, otroci ne morejo vekomaj ostati tuji, morala se bo vrniti.« (347.)

---

[4] Podoba starega, dobrohotnega moža Vlaja je v prvem delu podobna liku Samoroda iz Jurčičevega romana *Lepa Vida* (1877). Oba moška se morata soočiti s tem, da ju je ljubljena Vida prevarala, njun odziv pa je diametralno različen: Jurčičev Samorod se zvodniku maščuje in ga ubije, Kranjčev Vlaj pa zvodnika samo noče nikoli več srečati, obenem pa njegovo mater pomiri, da njen sin zaradi svoje narave ni mogel ravnati drugače.

V sklepnem delu se v Kranjčev literarni diskurz vpletajo pomensko-tematski elementi iz Cankarjeve simbolistične drame *Lepa Vida* (1911). Tudi Cankarjeva Lepa Vida, »v nekaterih scenah človek, v drugih simbol« (CZD 5: 220), je objekt hrepenenja študenta Dioniza, zapitega pisarja Mrve, delavca Damjana, bolnega študenta Poljanca, v misli nanjo najdevajo ravnovesje v svoji duševni razbitosti, v hrepenenju po njej edino vrednost tega sveta. Potem ko v Cankarjevi *Lepi Vidi* bolj poudarjena hrepenenjska ljubezen, je v Kranjčevi *Lepi Vidi Prekmurski* v ospredju čutna strast; spolni demon Lepo Vido obvlada in jo končno tudi pogubi (podobno spolnost prinese pogubo tudi v Jurčičevem romanu *Lepa Vida*). Tudi v Cankarjevi drami se, podobno kot pri Mišku Kranjcu, Lepi Vidi vrnitev k možu zdi nemogoča. Miško Kranjec podobno kot Cankar svojega zapisa o Lepi Vidi ne končuje s prizorom Vidinega neutolažljivega joka in obžalovanja krivde v tuji deželi, kot ga vsebuje Prešernova pesem. Toda medtem ko Cankar Lepo Vido vse bolj spreminja v simbol nikoli uresničenega človeškega hrepenenja, Miško Kranjec svojo novelo sklene z meditativnim premišljanjem o »človeških stvareh«, o nasprotju med refleksijo in predajanju strastem, o čudnih poteh ljubezni, ki pa je še vedno sila, ki giblje svet.

4 PROBLEMATIKA PANONSKI SEZONSKIH DELAVK IN VPRAŠANJE IDENTITETE

V sklepnem delu novele pisatelj pove, da je obraz Vide morda obraz številnih deklet in žena iz Prekmurja; lahko se imenuje tudi »Barica, Mankica, tudi Kustečeva Katica, tudi neka Čehova Evica in še druga Čehova, Ilonka; in še in še – kdo bi jim vedel imena?« (Kranjec 1984: 343.) V resničnem življenju odkriva vse polno takih »Lepih Vid«, ki so zapustile svojega moža in otroka ali otroke in odšle na tuje, možje pa so kljub njihovi nezvestobi ohranili zvesto in nežno, dobrohotno ljubezen do njih:

> Lepa Vida – ampak naša prekmurska, po naše lepa, pri čemer ni niti malo sila, da se pojem prekmurske lepote krije z nečim občim pojmom lepote; se pa vendar v kakšnih primerih lahko kosa z lepotami po svetu, kdaj pa kdaj jih celo prekaša. Ker kako bi se sicer moglo zgoditi, da je neka Nenči Ančka, ko je doma zapustila moža in dva otroka, v Franciji pa se prekrstila v Annie, mešala moške po Parizu, imela svoj »salon« ali kar je že bilo, sprejemala tudi ljudi iz visoke družbe, si natikala dragulje na roke, na prsi, njen mož, ta naš prekmurski Nacek, pa je doma delal po njivah, dva otroka sta mu pasla krave, pomagala pri delu in sanjarila, da bo mama poslala »franke«, da bi jima oče kupil oblekice, ker sta imela vsakteri le po eno. In sanjarila sta otroka, da tudi sama pojdeta po svetu, ko odrasteta; in ker sta bili obe dekleti, ni nemogoče, da ne bi kdaj ravno tako spremenili imena bodi v Franciji bodi v Ameriki, celo v Avstraliji, zagotovo pa vsaj v Nemčiji ali Avstriji. In ta prekmurski Nacek ni nobene rekel čez ženo, čeprav mu je nekoč nekdo namignil,

> kako Ančka ni več Ančka, temveč Annie. – V resnici gre povsod za franke, dolarje, marke, šilinge, za »zlato in srebro«, kakor poje pesem iz davnih dni, ko sta zlato in srebro imela svojo veliko vrednost. (Kranjec 1984: 344.)

Ob tem se pisatelj sprašuje: »Morda se šele v širnem svetu začenjajo poslednje resnice o našem življenju, o nas samih, v svetu, kjer se zgubljamo v vrvežu vseh neizbežnosti in vseh možnosti in kjer je utonila Smodiševa Vida, ta naša Lepa Vida, ki se je za njo izgubila sleherna sled …« (Kranjec 1984: 345.)

Proti koncu novele Miško Kranjec pove le še to, da ne moremo v daljni svet za Vido, »za njenim drugim življenjem«. Zgodbo konča refleksija o lepi Vidi; njeno podobo pisatelj prenese na sezonske delavce, ki so prisiljeni oditi iz rodnega kraja za kruhom:

> Lepa Vida – naša prekmurska – Je to hrepenenje po svetu? Sla po nekakšnem drugačnem življenju? Ali pa je to naše že dobrih sto let trajajoče sezonstvo, ki se je začelo s pomladanskim odhajanjem v »Šlavunijo« za kruhom, prevzemalo vedno znova drugačne oblike in spreminjalo tudi vsebino in se je – vsaj včasih se zazdi tako – že sprevrglo skoraj v pravo pravcato bolezen. In ker za zdaj ni videti kraja temu sezonstvu, ko da mora prej ali slej sleherni naš človek vsaj za nekaj časa po svetu, tudi povest o tem sezonstvu, o tej lepi Vidi, ne more imeti nikakega konca. Ne, zdi se, da se ne bo nikdar izpela. (Kranjec 1984: 350.)

5 ZGODBA ILONKE V PRAVLJICI FERIJA LAINŠČKA *ZLATI KRALJEVIČ*

Motiv odhoda mlade žene na tuje, njenega obžalovanja in hrepenenja po vrnitvi v domači kraj, ki se tipološko ujema z ljudsko pesmijo o Lepi Vidi »iz Smoletovega zbera« in s Prešernovo romantično balado *Od lepe Vide* (1832), vsebuje tudi sodobna slovenska pravljica prekmurskega pisatelja Ferija Lainščka, katerega velik del literarne ustvarjalnosti je nastalo v okviru literarnega projekta *Besede za Porabje*. Tako kot celotno delo Ferija Lainščka tudi njegovo pravljico *Zlati kraljevič* iz zbirke *Mislice* (2000) zaznamujejo pokrajina Prekmurja, njen melos in njena nikoli do konca doumljena »duša«, še posebej pa jo idejno zaznamuje iskanje identitete slovenskega človeka ob stiku s tujim, ogrskim svetom. Na videz preprosta fabula razkriva ne samo pot Ilonke z ogrskim kraljevičem v tuji svet in njeno vrnitev ob spoznanju lažnivosti blišča tujine, temveč tudi pot revnega dekleta iz sveta, njene iluzije, stkane iz laskavih besed zvodnika, do tiste zadnje in največje skrivnosti življenja, ki ji še vedno pravimo – ljubezen. Besedilo razkriva prikrite in očitne vezi z zakladnico izročila, fabula pa je izbrana glede na okoliščine življenja med slovenskim in ogrskim svetom, ki v

prebivalcih samodejno izzovejo še intenzivnejša ukvarjanja z vprašanjem identitete. Na to problematiko se v narodnostno mešanem tržaškem okolju osredotoča tudi pisatelj Boris Pahor v okviru problematike Lepe Vide, kot jo tematizira v motivni plasti romana *Mesto v zalivu*.[5]

Kakor je pisatelj Feri Lainšček zapisal v uvodu, je *Mislice – pravljice/pripovejsti* napisal iz očaranosti nad ljudskim izročilom, pa tudi kot »rezultat ustvarjalnih sugestij, ki so mu jih vdihnili pripovedovalci iz otroštva« (Just 2003: 177). V pravljici *Zlati kraljevič* gre dekle Ilonka, »navadno dekle iz slovenske dežele« (Lainšček 2000: 12), ki živi z materjo (njen oče je že zdavnaj odšel po svetu za kruhom)[6] v skromni hišici na bregu reke Rabe, s tujcem – »črnim ogrskim kraljevičem« – skrivaj v tujo Ogrsko deželo. Čeprav gre z njim prostovoljno, se na tujem zave svoje zmote. Na samem poročnem obredu jo iz rok tujca iztrga njen zaročenec Kalman, ki jo pride iskat in jo, podobno kot kralj Matjaž Alenčico, na vrancu odpelje nazaj v domovino (Lainšček 2000: 11–15). Dekle mora spoznati, da kraljevič ni »zlat«, temveč je samo pozlačen z zlato barvo, pod njo pa je »črn«.

Epiteton »zlat«, ki stoji v naslovu Lainškove pravljice, je v besedilu močno poudarjen. Kalman je namreč v grajski sobani ugledal ogrskega kraljeviča, ki je sedel »na zlatem prestolu, … ki mu je krojač ravno prišival zlate gumbe na zlato poročno obleko. A to še zdaleč ni bilo vse: kraljevič je imel zlat tudi obraz in še njegove roke so bile zlate […] Kraljevič je odpel zlate gumbe na zlati srajci in […] pokazal prsi, ki so bile prav tako zlate …« (Lainšček 2000: 13) Na poročnem obredu sveče razkošni prostor tako ogrejejo, da se zbrani začnejo znojiti in tako si tudi kraljevič obriše potno čelo – vsa dvorana onemi in se v grozi zazre v njegov črni obraz, Ilonka pa se od slabosti zgrudi na tla. Epiteton »zlat« tako v besedilu simbolno pomeni lažnivost tujega blišča in bogastva, ki človeka vabi, a se samo po sebi razbije, podobno kot se je razbila zlata kupa, ko je padla iz rok Prešernove Lepe Vide na španskem dvoru. Namesto zlatega se Ilonki prikaže »črni« kraljevič, pri čemer je epiteton »črn« lahko aluzija na »črnega zamorca« iz Prešernove Lepe Vide in ima slabšalni pomen. V nasprotju z elegičnim koncem Prešernove balade pa ima Lainškovo besedilo pravljičen konec – prizor sreče in zadovoljnega, četudi bolj revnega življenja Ilonke in Kalmana ob njuni reki.[7]

---

[5] Podobno kot je Pahorjevo besedilo *Mesto v zalivu* pomembno za utrjevanje slovenske nacionalne identitete v slovenskem zamejstvu v Italiji – Trstu, je tudi Lainščkova pravljica kljub svoji kratkosti pomembna za utrjevanje slovenske nacionalne identitete v Slovenskem Porabju.

[6] Tudi v Kranjčevi noveli *Lepa Vida Prekmurska* je oče odsoten in se mora mati z otroki sama ubijati z revščino.

[7] S srečnim koncem se motiv ugrabitve dekleta konča tudi v prekmurski pravljici *Lepa Mankica*/A szép Mankicam, v kateri kraljevič ugrabljeno dekle ob pomoči Sonca, Meseca in Vetra privede domov.

6 SKLEP

Motiv Lepe Vide, ki spremlja slovensko književnost skozi vse faze njenega razvoja in sega daleč v tradicijo slovenske folklore, je razširjen tudi v Prekmurju in Slovenskem Porabju. Najznačilnejšo obdelavo je doživel z novelo Miška Kranjca *Lepa Vida Prekmurska*, ki že z aluzivnim citatno-parafraznim naslovom nakazuje navezavo na starejše ljudsko izročilo, mitološko pesem o *Lepi Vidi s kačo*, ki jo je v dveh različicah ob prekmurski meji in v svojem domačem kraju Cerovcu zapisal Stanko Vraz. Prav ta varianta ljudske balade se je zdela Kranjcu najbolj stvarni motivni odtenek Lepe Vide za Prekmurje, ker najbolj dialektično kaže hrepenenje tamkajšnje »Lepe Vide« – mladega delavnega dekleta, ki sanjari o sreči in o kraljeviču, ki ga ni nikjer, pa mora vzeti starega bogataša. Pisatelj oblikuje snov Lepe Vide tako, da poudari socialno problematiko prostora, ki primora dekleta ali v sezonsko delo ali v zakon z bogatim starcem, ob racionalnem pa obenem upodablja iracionalni svet dekliškega čustvovanja, ki se skriva za stvarnimi zunanjimi dogodki. V Kranjčevi noveli odkrijemo tudi nekatere pomensko-tematske elemente iz Prešernove in Cankarjeve obdelave snovi Lepe Vide, kot celota pa ima povsem izviren melos, zaznamovan s podobo revne prekmurske krajine in njenih dobrih, preprostih, spravljivih ljudi. Avtorjeva izvirna obdelava snovi se še posebej kaže v zapletu in razpletu tragične ljubezenske zgodbe; namesto hrepenenja, ki značilno obarva ton Cankarjeve *Lepe Vide*, pri Kranjcu prevladuje strast, silna čustvena in čutna napetost pa se po neizogibni tragediji sprosti v umirjenem realizmu, spravljivem tonu in mehkobi prekmurskega človeka. Ta sprejema življenje v vseh njegovih elementarnih pojavih, v sreči in nesreči, v rojstvu in smrti, vendar ob tem do življenja nikakor ni pasiven, le skromen je v svojih željah in razumevajoč ter odpustljiv do slabosti človeške narave, proti katerim človek, kot meni pisatelj, »nič ne more«.

Motiv Lepe Vide se v panonskem območju povezuje tako z mitičnim kot pravljičnim izročilom, pa tudi s povsem stvarno socialno problematiko revnih deklet in žena iz kmečkega sveta, ki so bile prisiljene oditi na tuje za kruhom in ljubeznijo, od tam pa se navadno niso več vrnile. Podobno folklorno pogojena je tudi sodobna pravljica Ferija Lainščka *Zlati kraljevič*, ki se z motivom odhoda lepega slovenskega dekleta na Ogrsko, spoznanja njene zmote ter vrnitve v domači kraj vključuje v medbesedilni niz snovi o Lepi Vidi in je z motivom iskanja osebne in nacionalne identitete v večjezičnem okolju podobna Lepi Vidi pri Borisu Pahorju. S skupno snovjo Lepe Vide se zapisi in dela o Lepi Vidi, ki so nastali v Prekmurju in v Slovenskem Porabju, vključujejo v slovensko literarno tradicijo in so pomemben dejavnik nacionalne identitete.

VIRI

CANKAR, Ivan, 1969: Lepa Vida. V: Ivan Cankar, *Zbrano delo. 5. knjiga*. Ljubljana: DZS.

JURČIČ, Josip, 1975: *Lepa Vida*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor, 150).

KRAJCAR, Karel (ur.), 1996: *Kralič pa Lejpa Vida. Slovenske pravljice in povedke iz Porabja*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi, 13), 95–97.

KRANJEC, Miško, 1984: Lepa Vida Prekmurska. V: Miško Kranjec: *Grlice*. *Izbrane novele*. Murska Sobota: Pomurska založba.

LAINŠČEK, Feri, 2000: *Mislice. Deset pravljic*. Murska Sobota: Franc-Franc (zb. Cicibanija), 11–15.

PAHOR, Boris, 1989: *Mesto v zalivu*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

PREŠEREN, France, 1960: *Pesmi in pisma*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor: Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti, 35).

ROŽNIK, Pavel, 1978: *Lepa Mankica in druge prekmurske pravljice / A szép Mankica és egyéb murántúli mesék*. Murska Sobota: Pomurska založba.

ŠTREKELJ, Karel, 1895–1898: *Slovenske narodne pesmi*. 1. zvezek. Ljubljana: Slovenska matica, 131–133.

LITERATURA

AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2009: *Longing, Weakness and Temptation: From Myth to Artistic Creations*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2003: *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU.

GRAFENAUER, Ivan, 1943: *Lepa Vida (Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o lepi Vidi)*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.

JUST, Franci, 2003: *Besede iz Porabja, besede za Porabje: pregled slovstva pri porabskih Slovencih*. Murska Sobota: Franc-Franc.

JUVAN, Marko, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS (Literarni leksikon, 45).

MAROLT, France, 1939: Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi. *Kočevski zbornik.* Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, 177–320.

MUŠIČ, Janez, 1984: Resnica v umetnosti mora odsevati vse življenjske odtenke, vse barvne prelive, svetlobo in senco. V: Miško Kranjec, *Grlice*. Ljubljana: Pomurska založba, 351–358.

NARTNIK, Vlado, 1994: Časovna odprtost oblikovanja Lepe Vide. *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Obdobja 14. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 193–202.

POGAČNIK, Jože, 1988: *Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

STANONIK, Marija (ur.), 1999: *Slovenska slovstvena folklora*. Ljubljana: DZS (zbirka Klasje).

TERSEGLAV, Marko, 1999: Zgodba nesrečne Lepe Vide v sodobni slovenski dramatiki. *Traditiones* 28/2, 289–297.

ZADRAVEC, Franc, 2007: *Miško Kranjec (1908–1983): Monografija*. Ljubljana: Prešernova družba.

ZADRAVEC, Franc, 1988: Obrazi ljubezenskega motiva v Kranjčevi prozi. V: Miško Kranjec, *Smehljaj. Ljubezenske novele*. Murska Sobota: Pomurska književnost.

Vladka Tucovič
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Koper

»Zaigrajte mi Kék nefelejts«: madžarsko pesemsko izročilo v prozi Miška Kranjca

Poleg izredno intenzivnega medbesedilnega navezovanja na slovensko ljudsko pesem je v prozi Miška Kranjca od začetka do konca njegove literarne poti prisotno tudi madžarsko pesemsko izročilo. Prispevek pregledno prikaže, katere madžarske pesmi je Kranjec vpletel v nekatera svoja literarna dela.

1 UVOD

Pred več kot desetletjem, v času vzpona oživljanja slovenskega glasbenega izročila v popularni glasbi (Šivic 2006), je legendarni »prekmurski pevski bard« Vlado Kreslin prvič zapel: »Na obali, ob jezeru, / spet cvetijo, spet cvetijo / spominčice« in svoj prvi album z Beltinško bando naslovil po uvodni pesmi – *Spominčice*. (http://www.kreslin.com/besedila. html#spomincice, 1. 6. 2009) To je bilo že po tem, ko sem še v osnovni šoli prvič prebirala Kranjčevo »družinsko sago« *Strici so mi povedali*, zato mi izjava prvoosebnega pripovedovalca o igranju njegovih dveh stricev, članov godčevskega sestava Pickove bande: »Igrata 'Spominčice …', te tolikokrat po vsej madžarski preigrane 'Spominčice', ki kljub neki osladnosti vendarle ne morejo zgubiti nadiha otožnosti« (Kranjec 1974: 273) takrat ni ostala v zavesti. Povezavo med Kreslinovo pesmijo in Kranjčevo prozo sem odkrila šele pozneje, tudi s ponovnim ogledom slovenskega filma *Veselo gostivanje* iz leta 1984 (režija France Štiglic, glasba Jani Golob), ki je nastal na podlagi osrednje novele, okrog katere je Kranjec zgradil svoj poslednji roman. V prizoru po koncu svatbe, ki ga je Kranjec v knjigi opisal z besedami: »Cimbale so še vedno na mizi, eden kmetičev, ki vso noč niso šli spat, se naslanja nanje, s prsti išče po strunah, pripeva 'Spominčice …' – 'Dečki,' zamolеduje jokavo. 'Zaigrajte mi Kék nefelejts« (Kranjec 1974: 267), sem v filmu zaslišala pesem, katere melodijo sem poznala iz Kreslinovega izvajanja. Nobenega dvoma ni bilo več, da gre za isto pesem, da sta Kranjec v literaturo in Kreslin z Beltinško bando v popularno glasbo vnesla drobec glasbenega izročila, ki njima ni bil neznan, ki sta ga poznala iz svojega

domačega okolja, ki sta ga celo sama izvajala ali ga slišala izvajati druge. Če bi tudi jaz bila doma v Prekmurju in kakšno desetletje ali več starejša, do tovrstnega odkrivanja tople vode najverjetneje sploh ne bi prišla, saj bi tako melodijo kot besedilo skoraj gotovo nosila v svojem slušnem spominu – ne glede na njuno madžarsko poreklo, o katerem tudi nisem več dvomila. Tako pa sem si samo še zaželela najti odgovore na vprašanja, kakšno vlogo ima v Kranjčevi literarni ustvarjalnosti glasbeno izročilo, slovensko in še zlasti madžarsko, kakšne literarne učinke dosega pisatelj s tovrstnim intertekstualnim in celo intermedialnim navezovanjem in tudi – kakšno je razmerje med deležema slovenskega in madžarskega izročila.

2 LJUDSKA PESEM IN UMETNA KNJIŽEVNOST

Da je ljudsko izročilo nezamenljiv del in vir neljudskega, umetnega literarnega sistema v marsikateri nacionalni književnosti, tako v poeziji kot v prozi in dramatiki, je bilo na primeru evropske književnosti dokazano npr. pri Jamesu Joyceu, ki je v svoja prozna dela (*Ulikses, Finneganovo prebujenje, Umetnikov mladostni portret, Dublinčani, Mrtvi*) vključil irske ljudske pesmi (Worthingon 1956: 321–339, povzeto po Golež Kaučič 2003: 230). Med t. i. ustno in pisano književnostjo obstaja torej odnos, ki je lahko trpen ali tvoren, in to še zdaleč ne le med ljudskim pesništvom in umetno poezijo. Čeprav so bile do sedaj v največji meri raziskane ravno medbesedilne navezave slovenske ljudske in umetne pesmi (poleg Golež Kaučič 2003, Terseglav 1979, 1987, 1995), folkloristučnemu in literarnovednemu pogledu ni ušlo, da je ljudsko izročilo in z njim ljudska pesem podlaga določenemu proznemu korpusu slovenske književnosti. Tako je Marjetka Golež Kaučič (Golež: 1991, Golež Kaučič 2003: 229) v uvodu razprave o vlogi ljudske pesmi v romanu Jožeta Snoja *Fuga v križu* za razmerje med slovensko ljudsko pesmijo in umetno prozo ugotavljala: »Ljudska pesem je kot temeljna motivna odnosnica v vseh historičnih obdobjih literarne zgodovine navzoča tudi v prozi, če navedemo samo Cankarja in Preglja. Elemente ljudskega pesništva sta med drugim uporabila tudi izrazita pripovednika, in sicer Miško Kranjec s prozo *Strici so mi povedali* in Ciril Kosmač z *Balado o trobenti in oblaku*.«[1]

---

[1] Medbesedilne vezi ljudske pesmi in postmodernistične kratke proze so predstavljene v razpravi *Rošlin in Verjanko: transformacija ljudske balade v sodobna prozna besedila* (Golež Kaučič 2004: 93–115), kulturni spomin kot medbesedilna razsežnost pa je pritegnjen v obdelavi medbesedilnih odnosnic ljudskih pesmi v Jančarjevem romanu *Katarina, pav in jezuit* (Golež Kaučič 2007). S Cankarjevim medbesedilnim razmerjem do proznega ustnega izročila se je v razpravi *Med identifikacijo in negacijo: pripovedkovni intertekst v Cankarjevi povesti Potepuh Marko in kralj Matjaž* ukvarjal Marko Juvan (1989: 471–487), pomembnega vira medbsedilnega navezovanja na ljudsko slovstvo kot posebnega sklopa

Ljudska pesem ni vplivala v preteklosti in ne vpliva v sodobnosti le na umetno poezijo, temveč tudi na prozna besedila, torej prehaja iz pesniškega (ljudskega in umetnega) tudi v prozni sistem, in sicer v vseh literarnozgodovinskih obdobjih (Golež Kaučič 2004: 93). O globokih in raznovrstnih zvezah med slovensko literaturo in folkloro Boris Paternu meni, da so trajne in obstajajo v celotni zgodovini slovenske slovstvene kulture: »[P]rav v vseh obdobjih slovenske literature – od razsvetljenstva mimo romantike, realizma in nove romantike pa daleč naprej, tudi v tokovih sodobnega modernizma – obstajajo močna, čeprav raznovrstna dotikališča s folkloro.« (Paternu 1980: 71) V izhodiščnih literarnozgodovinskih mislih je Paternu pokazal predvsem na raznolikost trpno-tvornega razmerja med slovenskim ljudskim pesništvom in umetno poezijo ter na dva nasprotujoča si procesa: na literarizacijo folklore in folklorizacijo literature, kar je pozneje v doktorski disertaciji, razpravah in monografiji o razmerju med slovenskim ljudskim pesništvom in poezijo izčrpno raziskala in dokazala Marjetka Golež Kaučič (Golež 1993, Golež Kaučič 2003).

Do transformacije ljudskega pesništva v umetnih proznih in dramskih besedilih prihaja še posebej intenzivno v obdobju socialnega realizma. V skladu z idejno usmeritvijo socialnega realizma namreč ustvarjalci v literarnih delih prizorišča svojega dogajanja postavljajo v konkretno slovensko (predvojno) podeželsko okolje. Glede na posebni svetovni nazor realizma, ki od književnosti pričakuje resnično, posnemovalno, mimetično prikazovanje življenja, je literarna ustvarjalnost tega obdobja odraz in prikaz življenja nižjih družbenih slojev. Nosilci ljudske pesmi (pevci, izvajalci, poslušalci) so torej (kolektivne) literarne osebe, prizorišče (kontekst) izvajanja ljudske pesmi pa je dogajališče (čas in prostor) literarnih del.

V pripovedništvu socialnega realizma je namreč v ospredju prikazovanje stvarnosti v kolektivističnem romanu prostora in časa (Kmecl 1998: 124), glavno (množično) literarno osebo predstavlja kmečki kolektiv, sestavljen iz individualiziranih posameznikov (Zadravec 1972: 198). Ravno nadarjeni posamezniki iz kolektiva so tudi pobudniki nastanka ljudske pesmi, preostali kolektiv je nujni pogoj za njen obstoj, ki ga sestavljata nastajanje in prenašanje variant. Opisovanje »kolektiva«, če je realistično, naj bi torej nujno vsebovalo tudi ljudsko pesem. Zadravec (1972: 197) poudarja, da so ravno prvine izročila tiste, ki med drugim povezujejo posameznike v kolektivno literarno osebo: »Določajo jo enake gospodarske, naravne, tudi kulturne in politične razmere in zakonitosti, motivirajo življenje celote. Če je to kmetska skupnost, jo

---

medbesedilnih zvez pa se je v analizi *Zgodb s panjskih končnic* Lojzeta Kovačiča dotaknila Alenka Koron (2006: 159). Kako se je motiv ribe Faronike iz slovenske ljudske pesmi transformiral v romanih *Plebanus Joannes* Ivana Preglja, *Na rožnatem hrbtu faronike* Saše Vuge in v avtorski pravljici Gustava Strniše *Riba Feronika*, je predstavila Vladka Tucovič (2006: 51–68).

pisatelj poišče pri vaških opravilih, praznikih, semanjih dneh, folklornih navadah.« Folklora vstopa v književnost zato, ker je bistvena sestavina življenjske resničnosti, pravi ameriška folkloristka Mary Ellen Brown (1998: xxxiv). Ljudska pesem postane tako nujni pogoj za verodostojni prikaz življenja kmečkega prebivalstva, literarnemu ustvarjalcu pa element avtentičnosti in posebno sredstvo, s katerim označuje svoje osebe, simbolizira njihova dejanja in njihove usode.

Ljudska pesem, do 2. svetovne vojne na Slovenskem imenovana narodna pesem (Terseglav 1987: 8, 13–20), je besedno-glasbena stvaritev, ki je delo posameznika, vendar živi v skupnosti (Kumer 1992: 286, 288). Kot sinkretični organizem je sestavljena iz besedila in melodije; slednja je njen nepogrešljivi element, saj se ljudska pesem vedno poje, njen komunikacijski kanal je petje, čeprav se lahko širi tudi s prepisovanjem in tiskom (rokopisne in tiskane pesmarice, zbirke ljudskih pesmi) ter z zvočnimi nosilci (Golež Kaučič 2003: 22). Besedilo in melodija sta hkrati samostojni sestavini in ju je mogoče zamenjati, pa vendar ljudska pesem brez melodije, napeva ne obstaja. Čeprav je ljudska pesem zapisana ali tiskana, se brez melodije ne širi, ker ji manjka komunikacijski posrednik. Da je bila pesem v slovenski zavesti od nekdaj povezana z glasbo, s petjem, priča dejstvo, da v slovenskem jeziku nimamo dveh razlikovalnih besed za péto (Lied) in nepéto pesem (Gedicht) in da so pesnike nekoč imenovali »pevci« (prim. Prešernovo pesem *Pevcu*).

Definicije ljudske pesmi lahko temeljijo na primerjavah z umetno pesmijo oz. na iskanju razlik med njima: osnova ljudske pesmi je petje, najpogostejši način prenosa je ustni, pogoj za njeno življenje je nastanek variant, zanjo sta značilna dvomedialnost (besedilo tvori celoto ljudske pesmi šele skupaj z melodijo) in način jezikovnega izražanja, nastaja ne glede na čas in stil, utemeljuje jo funkcija, podvržena je procesu oblikovanja glede na kolektivne zahteve; teme, vsebine in ideje so enotne in sledijo vzorcu. Medtem pa je umetna pesem definirana zgolj z besedo (ne z melodijo), temelji na pisnem prenosniku in estetiki (ne funkciji), je statična (ne nastajajo variante), označuje jo način avtorskega pisanja glede na literarni stil in obdobje, podvržena je individualnim (ne kolektivnim) impulzom, teme, vsebine, ideje, ki jih vsebuje, pa so raznovrstne, izvirne, neponovljene (Golež Kaučič 2003: 21).

Razvrstitve ljudskih pesmi so različne, npr. po funkciji: svatovske, mrliške, plesne, ali vsebini: legendarne, ljubezenske, šaljive ipd. Ljudsko pesništvo pozna tudi t. i. ponarodelo pesem, tj. pesem, ki ji poznamo avtorja (Golež Kaučič 2003: 69–97), vendar živi med pevci, le-ti so jo sprejeli, jo prevzeli, po svoje spremenili, da so nastale variante. Med ljudsko pesem v širšem pomenu besede uvrščamo tudi ritmizirana besedila otrok (izštevalnice za igre, vpraševalnice, zabavljice, oponašanje) in odraslih (rimani klici, vasovalski verzi, koledniška voščila, šaljive litanije). Del ljudskopesemskega izročila so tudi zvočni pojavi kot npr. vriskanje, posnemanje instrumentalnih glasov, refreni

iz nesmiselnih zvokov ipd. (Kumer 1992: 287). Slovensko ljudsko petje je večglasno, navadno v tercah in sekstah (enoglasno petje pod vplivom madžarskega izročila je značilnost nekaterih prekmurskih in porabskih vasi), triglasno pojejo moški (naprej, čez in bas), v preteklosti so izvirno ljudsko peli tudi štiriglasno. Ljudska pesem tudi ni, kakor se je zmotno mislilo v preteklosti, plod kolektivnega avtorja oz. brezosebnega »ljudskega genija«, temveč produkt spontane improvizacije nadarjenega posameznika, ki ne ustvarja z mislijo na natis svoje péte pesmi, tudi za svojo izpoved ne išče izvirnih izraznih sredstev kot umetni pesnik; njegova ljudska pesem zaživi šele in le, če jo – po Bogatirjevu in Jakobsonu (Golež Kaučič 2003: 23, Terseglav 1987: 39) – sprejme kolektiv, jo poje in po svoje spreminja, s čimer nastajajo variante.

Ljudska pesem ima zmeraj vlogo, funkcijo, lahko je del šege ali spremljevalka vsakdanjih in prazničnih dni (Kumer 1992: 287 in 1975: 19), po čemer se razlikuje od umetne, ravno njena vloga je razločevalni element med ljudskim in umetnim (Golež Kaučič 2003: 30). Pojavnost ljudske pesmi je odvisna od okoliščin konteksta, ki ga oblikuje življenje ljudi, estetsko funkcijo umetne pesmi pri ljudski zamenjuje družbena; vloga jo določa pomensko in formalno, določata jo funkcionalnost in namenskost. Kljub temu bi lahko rekli, da trditve o funkcionalni vpetosti ljudske pesmi v življenje njenih nosilcev veljajo pretežno za preteklost, saj je Zmaga Kumer (1992: 287) v definiciji ljudske pesmi za *Enciklopedijo Slovenije* leta 1992 zapisala, da je bila ljudska pesem sestavni del vsakdanjega in prazničnega življenja na podeželju na Slovenskem do 2. svetovne vojne, le ponekod še dlje. Ljudsko pesem lahko danes opazujemo v različnih oblikah, in sicer še zmeraj kot kontinuirano obliko petja ljudskih pevcev, v interpretativni obliki, prirejeni za sodobno občinstvo, v petju na organiziranih srečanjih ljudskih pevcev in godcev in v »literarni obliki« (Golež Kaučič 2001: 284, 2003: 183), ko je transformirana v umetni književnosti. Terseglav (1987: 47) pravi, da je ljudska pesem še danes močno navzoča v človekovem življenju in da nastaja tudi nova, čeprav z okrnjeno funkcijo, ker se je v sodobnosti pač spremenil način življenja.

V preteklosti je ljudska pesem spremljala pomembne dogodke in obdobja človekovega osebnega življenja, koledarske praznike in druge priložnosti. Zmaga Kumer (1992: 287) navaja ritmizirana besedila, ki so začenjala ali spremljala otroške igre, fantovsko večerno petje, petje v sklopu svatovskih šeg, pojoče objokovanje umrlega (narokovanje) in petje med bedenjem pri mrliču, koledovanje in še zlasti petje pri skupnih delih (košnja, žetev, trgatev, ličkanje koruze, česanje perja, luščenje bučnic, preja) in po opravljenem delu (likof) ter petje, ki je bilo sestavni del plesa štajeriša.

3 LJUDSKA PESEM V PROZI MIŠKA KRANJCA

Kranjec je o prisotnosti ljudske péte pesmi, ljudskega plesa in instrumentalnega izvajanja godcev in pastirjev še zlasti v svojem otroštvu in času šolanja pa tudi v poznejših letih najbolj obširno pisal v avtobiografskem ciklu, kamor sodijo kratka proza *Imel sem jih rad: povesti o ljudeh* (1953) in romani *Mladost v močvirju* (1962), *Svetlikanje jutra: povest mlade rasti* (1968) ter *Strici so mi povedali: ljudje, viri, pojasnila* (1974). V teh knjigah je predstavil kontekst ljudskega petja in igranja (literarni čas in prostor sta tudi kraj in čas izvajanja ali poslušanja ljudske pesmi), s katerim se je najprej srečeval v družini in na vasi (npr. očetovo in materino petje; njegovo lastno petje in igranje na paši in na svatbi – že ko je postal član Pickove bande; petje, igranje in ples vaščanov ob delu), in hkrati njegove nosilce (literarne osebe so pevci, godci ali plesalci).

Medbesedilnost ljudske pesmi v Kranjčevi prozi je dveh vrst:

– »prava« medbesedilnost – besedilo ljudske pesmi je duhovna podlaga besedilnega sveta nekaterih njegovih proznih del, ki se formalno kaže v empiričnih citatih in parafrazah;[2] višina stopnje te prisotnosti oz. prežemanja ljudske pesmi in umetnega proznega besedila je ali *višja* ali *nižja*; kazalke v besedilu (citati ali parafraze) so neprehodne, za obstoj, pomen in razumevanje besedila niso neposredno potrebne ali pomembne, so samo dodatek;
– t. i. »kontekst v kontekstu« – umetna prozna besedila ne vsebujejo citatov ali parafraz besedil ljudskih pesmi; petje, igranje in ples, vključeni v šege in navade (npr. fantovsko petje, delo, nabor, pustni in nedeljski ples, svatba ipd.) nastopajo le na ravni konteksta oz. služijo za ilustracijo: a) literarnega prostora in časa in b) za karakterizacijo oseb.

V naslovu novele *Pesem (Ciganovi zapiski)* in romana *Pesem ceste* nastopa pribesedilna kazalka citatnosti na ravni opisa, in sicer zvrstna navezava (oznaka za pesemsko besedilo v proznem besedilu). Naslov novele *Lepa Vida prekmurska* je kazalka citatnosti na ravni prenosa, in sicer citat naslova ljudske pesmi. V novelah *Ko akacije cveto* in *Lepa Vida prekmurska* gre za medbesedilnost iz besedilnega sveta ljudske pesmi na ravni prenosa, in sicer gre v variaciji na temo (ljubezenska zgodba) za izposojo oseb iz ljudskih pesmi *Pot med akacijami* in *Dekle reši v kačo ukletega kraljiča* in *Zvijačna ugrabitev mlade matere* – Lepa Vida (godec, dekle; Vida, ostareli mož in zapeljivec), dogodkov (podoknica; pletje prosa) in prizorišč (pod akacijami, na njivi). Empirične citate in parafraze je Kranjec povzel iz najmanj 37 ljudskih pesmi (11 pripovednih, 10 ljubezenskih, 4 vojaških, 3 svatovskih in posameznih drugih, tudi tujejezičnih).

---

[2] Terminološka poimenovanja povzemam po temeljnem delu s področja intertekstualne teorije pri nas, *Intertekstualnosti* (2000) Marka Juvana.

4 *POT MED AKACIJAMI* IN *SPOMINČICE*

Raznovrstno medbesedilno navezovanje na ljudsko pesem je Kranjec uporabljal v svojem celotnem opusu, njegova najpogostejša medbesedilna figura, empirični citat, pa zaznamuje tudi začetek in konec njegovega literarnega ustvarjanja oz. njegovo prvo knjižno objavo leta 1931 in poslednjo leta 1974. Ne le, da je mladi pisatelj motive iz ljudskih pesmi preoblikoval že v svojih prvih revialno objavljenih literarnih poskusih, ki so konec 20. let prejšnjega stoletja izhajali v prekmurskem narečnem tisku (Kranjec 2008), tudi v *Smehljaju*, prvi knjižno objavljeni noveli v delu *Sedem mladih slovenskih pisateljev* (1930), je za ponazoritev melanholičnega razpoloženja prvoosebnega pripovedovalca, ki ugotovi, da se bo njegov prijatelj poročil z njegovo nekdanjo izvoljenko, vzel verze iz pesmi, ki jo je slišal v trgatvi: »In pesem me ni razvedrila. Bila je prevesela in preveč prešerna. Komaj da sem v madjarski našel uteho. Nekdo jo je pel onstran, v drugem klancu. '…enkrat le naj zaigram še / iz srca ti spev krasan – , / ah rad bi samo zaigral ti – / še živi stari cigan' –.« (Kranjec 1988: 14) V zadnjem objavljenem delu, avtobiografskem romanu *Strici so mi povedali* (1974), pa mladi Miško v poglavju Veselo gostivanje sliši igrati svoja strica:

> Moram priznati stricu Števanu, da zna dobro ubirati v otožnih molih za besediščem pevca, ki nima kaj prida glasu, toda zamolkli akordi cimbal jemljejo glasu naturno trdoto. Potem se sprevržeta v pesem o akacijah, ki cveto ob poti in ki grem nesrečnik po njej … akáczos ut … da, ta pot med akacijami, ki se konča s ciganom … povsod ta cigan z goslimi, ki naj igra dekletu podoknico. (Kranjec 1974: 248.)

V obeh primerih, med katerima je časovna razlika več kot štirih desetletij, gre za navajanje iste pesmi, in sicer celó madžarske pesmi oz. ene od njenih zvrsti, ki se imenuje halgato. Poleg v uvodu omenjenih *Spominčic* je to že drugi halgato, s katerim sem se srečala v Kranjčevi prozi. Le-ta se imenuje *Akácos út* ali v slovenskem prevodu. *Pot med akacijami*.[3] Kranjec ga je uporabil še v eni svojih

---

[3] Besedilo je napisal Tibor Kalmár, glasbo pa Ferenc Káty (http://zeneszoveg.hu/lyrics, 8. 3. 2008), v dobesednem prevodu hungaristke in prevajalke Orsolyie Gállos, ki se ji za pomoč pri iskanju vira in za prevod v slovenščino prisrčno zahvaljujem, se glasi: »Pot med akacijami, če grem po tebi, / mi pride na misel star, lep roman. / Bil je poletni večer, / slavček je pel na drevesu, / in tod je kolovratil cigan. // Ogovoril sem ga: dobro, da sem te našel, / ali veš, kje stanuje najlepše dekle? / Tam doli, onkraj drevoreda akacij, / še danes zvečer se prikradi pred njeno hišo! // Pri njenem oknu se ustavi, cigan! / Igraj tako, da bo zajokalo lepo dekle, / naj bo tako kot solzna ljubezenska izpoved. / Vendar potiho, da ne bo slišal nihče drug. // Nočna ptica spreleti mesto, / kmalu bo polnoč, jaz kar hodim po ulici, luna sije na moje bele lase, / povsod domuje hladna, pusta tišina. // Dekle je že zdavnaj ta pesmica. // Ti le zapoj, smej se, smej se, / moja je solza, za mene ni drugega veselja, / ne boj se, da bo pesmica ranila moje srce / morda ta pesem še zveni v njenih ušesih … / O, moj Bog! Kako je zbežala preteklost, / meni je ostala samo pesem / ti samo zapoj, smej se. // Ti samo zapoj, smej se, / moja je solza, za mene ni druge radosti, / ne boj se, da bo pesmica ranila moje srce, / živi samo za poljub, pozabi name.«

zgodnjih novel, v katere naslov je vpletel pesemski motiv cvetočih robinij – *Ko akacije cveto* (1930/31).

Ta novela je dodelano in razširjeno besedilo Pesmi (Ciganovih zapiskov) (Slovenec, 1930), prvoosebna pripoved mladega godca. Uvaja jo slika vzdušja podeželskega večera, katerega sestavni del je tudi pesem; pisatelj opiše najprej zvoke narave (oglašanje murnov in ptic), v katere se meša petje. Godec, prvoosebni pripovedovalec, pripoveduje s kom, kje in komu igra; da mu nekdo, ki je bil v Ameriki, plačuje za igranje (na čelo mu s slino lepi dolarske bankovce), da nekdo drugi, ki je sam nekoč igral, v roke pobožno jemlje njegovo violino in skrivaj malo zaigra. Godec najraje igra sam, zvečer, med cvetočimi robinijami, sicer pa ob nedeljah popoldne v gostilni. Osrednji zaplet novele, neuspeli poskus ljubezenske zveze, je v drugem delu, ko se pojavi črnolasa učiteljica Ida, ki godca zmeraj prosi, da ji zaigra samo eno določeno pesem: »'Zdaj pa še ono – ' 'Katero, prosim?' 'Pot med akacijami.'« (Kranjec 1930/31: 193.) Učiteljica se je v godca zaljubila, on pa si njene in svoje naklonjenosti ne upa priznati, ne odgovarja ji na pisma in tudi njene pesmi ne igra več, vse dokler ga ona ne poišče med robinijami, ga zaprosi, naj njene pesmi tudi za naprej nič več ne igra, in mu razodene, da je tisti, ki ga ljubi ona, noče ljubiti in da se bo poročila z drugim. Kmalu potem ga njen fant zaprosi, da bi ji nekega majskega večera zaigral podoknico; Kranjec namesto opisa igranja oz. melodije navede besedilo pesmi, ki jo godec igra na violino:

> Nebo zvezdno, daleč nekje pesem fantov; pesem žab pri mlaki; to vse ima svojo melodijo. In vmes moja pesem: Pot med akacijami – – vsa s cvetjem posuta – – kadar grem vdilj – – mi pride v spomin misel na daljnjo zgodbo – – poletni večer je bil – – med vejami je slavec pel – – popotnik me sreča in povpraša, če poznam najlepše dekle in mi veli: 'Pod oknom ji obstoj, cigan – – in ji igraj – le tiho, da ne bi kdo drugi prisluškoval.' (Prav tam.)

Osrednje mesto je v noveli posvečeno prav tej podoknici, ki jo godec zaigra na violino. Kranjec med igranje vplete besedilo pripovedne ljubezenske pesmi, ki ga ne loči od preostalega novelskega besedila; vpiše ga kot godčev monolog. V tem monologu, ki opisuje godca, kako gre po poti med cvetočimi akacijami in se spominja ljubezenske zgodbe, je pravzaprav del vsebine novele: prošnja Idinega zaročenca, da bi ji godec zaigral podoknico. Novela vsebuje navedek besedila ljudske pesmi, vsebina ljudske pesmi je hkrati vsebina novele; ljubezenska tema in motiv podoknice iz ljudske pesmi sta transformirana v noveli. Kranjec je uporabil medbesedilne figure variacijo na temo in izposojo oseb, dogodkov in prizorišč.

V besedilo svoje novele je medbesedilno vpletel prvino sosednje, madžarske glasbene tradicije. Halgato je namreč zvrst madžarske vokalno-instrumentalne umetne skladbe v počasnem ritmu, ki vsebuje elemente ljudske glasbe, iz katere se je v 19. stoletju tudi razvila, in je namenjena poslušanju. Halgate, ki so predstavljali enega

najpomembnejših segmentov glasbe, namenjene zabavi, na prelomu 19. in 20. st. še zlasti med plemstvom, pozneje pa tudi pri meščanstvu, so skladali madžarski skladatelji, izvajali pa pretežno (vendar ne izključno) romski glasbeniki. Kmetstvo se je s to glasbo srečalo večinoma šele po prvi svetovni vojni.[4] Halgato kot počasna, svobodno ritmizirana skladba, namenjena izključno poslušanju, predstavlja skupaj s plesnim čardašem glavnino romske madžarske glasbe vse do poznega 20. stoletja (*The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 2001: 864). Predpostavljam, da so halgati, ki so se razširjali v romskih in drugih (podeželskih) godčevskih sestavih, doživeli proces ponarodevanja – godci so jih pogosto izvajali, poslušalci pa naročali in poslušali, ne da bi poznali avtorje besedila in napeva.

Tudi prvemu halgatu, *Kék nefelejcs* ali *Spominčice*, s katerim sem se najprej srečala v *Stricih*, je Kranjec vlogo vodilnega motiva podelil že v enem svojih najzgodnejših predvojnih romanov, v *Življenju* (1932). Osrednjo pozornost in s tem središčno vlogo ljudske pesmi je Kranjec v romanu namenil liku Lacija, ki se je z violino osem let klatil po svetu, to jesen pa je začutil željo, da bi se vrnil domov, se ustalil in kmetoval. Za štefanovo se v njem spet prebudi prejšnji človek – godec. Zadravec (1963: 168) pravi, da predstavlja Laci »lirsko in muzikalno varianto Kranjčevega človeka. Vanj so se deloma prelili duševni elementi cigana, skitalca in muzikanta iz novele Ko akacije cveto. Kot 'večni popotnik' in muzikant se identificira z lirikom v madžarski ljudski pesmi, s pesnikom, ki je bolan in pričakuje smrti, izenačuje se s ciganom in igra v ciganski godbi.« Osnovni pesemski motiv, ki v besedilu spremlja Lacija, je namreč halgato o spominčicah – poglavji, ki sta posvečeni njegovemu notranjemu konfliktu, se imenujeta Njegova pesem in Spominčice, spominčice; ko po osmih letih ponovno vzame v roke trobento, dvomi, ali bo še igral pesem o spominčicah; dobesedni navedek besedila te madžarske pesmi se v romanu pojavi na šestih mestih. Najprej na štefanovo, ko si v prazni sobi pripravlja gosli in trobento, razmišlja o svojem življenju, ciljih in željah:

> – Spominčice – spominčice, sinje rože so / vzcvetele ob potoku na spomlad. / – Pa jaz sem bolan, moje srce je žalostno / in morda kmalu, kmalu bom umrl. Za čas je prenehal, kot bi hotel dojeti smisel pesmi, kot bi hotel obuditi spomine na preteklost, na razkošno mladost, ko je igral kot devetnajstleten fant isto pesem ljudem in dekletom. […] Bil je mlad in je igral – igral in ljubil. – […] – Pa kaj zato, če bom umrl! – In vendar venec mi iz rož spletite in mi na grob / ga položite – venec iz spominčic protilešnjih. Nato je ponovil zadnji del. Ko je končal, se je roka pobesila, oči so zrle po ravnini in je dejal oživljeno:

---

[4] Za informacije o halgatu (po e-pošti, 23. 9. 2008) se prijazno zahvaljujem etnomuzikologinji Lujzi Tari iz madžarske Akademije znanosti in umetnosti v Budimpešti, za posredovanje stika pa slovenskemu etnomuzikologu Svaniborju Pettanu.

»Še ni konec pesmi. Še bomo igrali, še bo vstalo življenje. Še ni umrl stari cigan! – – «[5] (Kranjec 1972a: 77.)

Pesem si Laci ponovno zaigra po poti, ko se z godci vrača z neke poroke; Kranjec je citata ljudske pesmi, ki se po zapisu ne ujemata popolnoma s prejšnjim, prvim zapisom, kompozicijsko postavil na konec poglavja Njegova pesem:

Vzel je trobento in igral trpko. Cigan mu je od daleč sekundiral v tercah. – Spominčice, – spominčice – sinje rože / so vzcvetele ob potoku na pomlad. Daleč zadaj je hodil flavtist, nekoliko pijan, kašljajoč bolno, poslušal pesem onih dveh in brundal besedilo. […] Nato je slišal še konec pesmi onih dveh, s hitrejšim in odločnejšim ritmom, kot bi hotela reči: Saj je vseeno; kakor je, je prav, celo najbolje: – Pa kaj zato, če bom umrl –! Vendar na / grob mi venec položite, iz rož spominčic ga / spletite, da bodo cvetele, kadar pride spet / pomlad. (Kranjec 1972a: 180.)

Otožen madžarski halgato, ki v ljudeh vzbuja spomin in melanholijo, igrajo godci na svatbi:

Amerikanec Golob je stal sredi sobe, v vzdignjeni roki je držal šop dolarjev in pel madžarsko pesem. 'Halgato, cigani,' je kričal. »Saj ti pa igramo –,« je dejal flavtist. »Kakšen halgato pa je to, ha? Onega igrajte, onega starega – beteg vagyok, fáj a szivem – – « In nato je pel in si s prstom pritrjeval. Kéknefeléjcs, da cigani –. (Kranjec 1972a: 177.)

5 SKLEP

Nosilci madžarskega pesemskega izročila v Kranjčevi prozi še zdaleč niso le Madžari, kot npr. madžarski delavec v povesti *Težaki*, madžarska učiteljica v avtobiografskem ciklu, madžarski župan v *Trilogiji o oblasti* (1950–1951), madžarsko dekle Šarika v *Stricih*, pač pa povečini Slovenci, npr. v avtobiografskem ciklu: poštar Janči, ki poje halgato o doberdobskem bojišču; prekmurski otroci, Kranjčevi vrstniki, ki med prvo svetovno vojno pojejo na novo nastale madžarske vojaške pesmi; prekmurski ljudski

[5] Besedilo je napisal Antal Kazaliczky, glasbo pa Lajos Serly. (Http://zeneszoveg.hu/lyrics, 8. 3. 2008.) Za pomoč pri iskanju vira in za dobesedni prevod v slovenščino se ponovno zahvaljujem hungaristki in prevajalki Orsolyii Gallos: »Modre spominčice, modre spominčice / cvetijo, cvetijo na bregu jezera. / Bolan sem, srce me boli, / ne bom dolgo, ne bom dolgo živel. / Vendar zato, vendar zato, če bom umrl, / venec na moj grob, na moj grob / spletite iz spominčic. // Modre spominčice, modre spominčice, / zvestobe, zvestobe cvet. / Koliko plavolask, koliko rjavolask / je mene varalo zaman. / Če bom umrl, na moj grob položite spominčice, / naj one povedo, nisem jaz, temveč one so varale mene. // Modre spominčice, modre spominčice / cvetijo, cvetijo na bregu jezera. // Vežem pušeljc, vežem pušeljc / iz njih draga, mila mati. / Ker te ljubim, kot ti ljubiš te ljubke rožice.«

godci, ki na svatbah po naročilu igrajo halgate in čardaš za ples; Šarikina mati, Slovenka, ki se je poročila na Madžarsko. Madžarska pesem v Kranjčevi prozi je v dveh vlogah: po eni strani izpričuje zgodovinsko povezanost Prekmurja z Madžarsko in posledično prekmurskega ljudskega izročila z madžarskim (folklorni vidik), po drugi strani Kranjcu medbesedilno služi kot predloga njegovi literaturi. Ta še zlasti temelji na halgatih in njihovi melanholični sentimentalnosti v delih *Smehljaj*, *Ko akacije cveto*, *Življenje* in *Strici so mi povedali* (literarni vidik).

Madžarske pesmi Kranjec v različnih delih omenja večkrat, vendar brez besedila in naslova. Poje jih razvratni Lacijev brat v *Življenju*, ko se na koleslju, pijan in v naročju deklet vrača iz goric in ko se v nedeljo popoldne napije v gostilni. Madžarski čardaš si želi plesati mlada Madžarka v *Življenju*: »Nekdo je kričal v sobi godcem: 'Halgato igrajte, halgato!' 'Halgato –,' je ponovila Ančka in se naslonila na Ferka. Potem je pela s pesmijo iz hiše. Ferko ni razumel besed, bile so mu tuje, občutil pa je smisel otožnosti v pesmi.« (Kranjec 1972a: 176.)

Kadar madžarskih pesmi ne igrajo slovenski godci, so izvajane na neljudskem glasbilu – klavirju (npr. madžarska učiteljica v avtobiografskem ciklu) ali jih literarne osebe madžarske narodnosti poslušajo na gramofonu (npr. sodnik v romanu *Zalesje se prebuja*). Kranjčeve literarne osebe madžarske narodnosti vse po vrsti pojejo oz. še zlasti poslušajo glasbo – madžarske učiteljice, madžarsko mestno prebivalstvo, madžarski oblastnik v Ravnem, Šarika itd.

Ko je Kranjec v svoje začetne novele uvajal besedila madžarskih pesmi, jih je sprva prevajal: v *Smehljaju* prvoosebni pripovedovalec pravi, da je slišal besedilo madžarske pesmi, Kranjec pa navede verze v slovenščini; v noveli *Ko akacije cveto* pa bralec neposredno sploh ne izve, da gre za besedilo madžarskega halgata Pot med akacijami. V noveli *Poljana. Prekmurski motiv* se prvič pojavi madžarski verz, v oklepaju ga spremlja slovenski prevod, v *Težakih* pa je slovenski prevod v dodani vrstici pesemskega besedila. V *Življenju* je besedilo halgata Spominčice navedeno v slovenskem prevodu, naslov in verz v madžarščini godcem zakliče eden pijanih svatov. V avtobiografskem ciklu in trilogiji o oblasti so madžarski verzi neprevedeni, v slovenščini parafrazirani ali pa je slovenski prevod v opombi.

Vrednost madžarskega pesemskega izročila in njegova vpetost v prekmursko ljudsko izročilo sta razvidni iz dejstva, da je Kranjec kot predloge za medbesedilnost svoje proze poleg slovenskih pripovednih pesmi (Nevesta detomorilka, Marija in romarice, Okovan junak na galeji) v dveh ali več svojih literarnih delih ponovil sklicevanje prav na besedila madžarskih halgatov. Literarni dokaz usklajenega sobivanja slovenskega in madžarskega izročila je odlomek iz romana *Težaki* (1932):

Feher je bil Madžar. Miren človek, le velik sanjač ob redkih prilikah. Delal je s skrbjo, vdan v usodo in zaprto življenje. Toda v mislih je živela lepa domovina, ki mu je včasih izzvala tiho pesem. Ta domovina je bila vsa okrašena z najlepšim, svobodna in se je zanjo prva leta rad pretepal. Pozneje tega ni več delal, toda misel je vendar živela in se hranila in izzživljala včasih ob ciganski godbi: »Merre van a Magyar haza – « / »Kje je madžarska domovina.« […] Celo Lebar, ki je šel tako naravnost v življenju, ki ni nikoli prestopal meja svojega kroga, se je spomnil, da je nazadnje človek. Stal je pred godci z dvignjeno roko in s Feherjem pel madžarsko pesem, ki se je končala: » – – hazudik a muzsika szó / bolondság az élet.« » – – laže vedno le godba nam, / je blodni sen življenja.« Potem so jima vsi pomagali, vsa hiša je pela, mogočno in divje.« (Kranjec 1972b: 38, 61.)

VIRI IN LITERATURA

BROWN, Mary Ellen, 1998: Introduction. V: Mary Ellen Brown, Bruce A. Rosenberg (ur.): *Encyclopedia of Folklore and Literature*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO.

GOLEŽ, Marjetka, 1991: Vloga ljudske pesmi v proznem izročilu na primeru romana Jožeta Snoja *Fuga v križu*. *Traditiones* 20, 115–126.

– – 1993: *Slovenska ljudska pesem in sodobna slovenska poezija: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2001: Raziskovalne metode v folkloristiki – med tradicionalnim in inovativnim. *Traditiones* 30/I, 279–291.

– – 2003: *Ljudsko in umetno: dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU.

– – 2004: Rošlin in Verjanko. Transformacija ljudske balade v sodobna prozna besedila. *Traditiones* 33/2, 93–117.

KMECL, Matjaž, 1998: Socialni realizem. *Enciklopedija Slovenije*, 12. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KRANJEC, Miško, 1930: Pesem (Ciganovi zapiski). *Slovenec* 53/134 (14. 6. 1930), 4.

– – 1930/31: Ko akacije cveto. *Modra ptica* 2, 193–198.

– –1972a: *Izbrano delo. Prva knjiga (Življenje, Pesem ceste, Os življenja)*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1972b: *Izbrano delo. Tretja knjiga (Težaki, Novele)*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1974: *Strici so mi povedali: ljudje, viri, pojasnila*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1988: *Smehljaj: ljubezenske novele*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 2008: *Potnik pod večer: narečna besedila 1925–1932*. V knjižno slovenščino prestavil Feri Lainšček. Murska Sobota: Franc-Franc.

KUMER, Zmaga, 1975: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Obzorja.

– – 1992: Ljudska pesem. *Enciklopedija Slovenije*, 6. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, 286–288.

– – 1996: *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC.

– – 2002: *Slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica.

PATERNU, Boris, 1980: Ustno slovstvo kot osnova literarnega ustvarjanja. *Glasnik SED* 20, 71, 80.

ŠIVIC, Urša, 2006: *Transformacija slovenskih ljudskih pesmi v nekaterih zvrsteh popularne glasbe v devetdesetih letih 20. stoletja: doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Akademija za glasbo.

TERSEGLAV, Marko, 1979: *Prešeren in ljudska pesem: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– – 1987: *Ljudsko pesništvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– – 1995: Prešernovo delo za slovenske ljudske pesmi. *Traditiones* 24, 109–124.

The New Grove Dictionary of Music and Musicians, 2001. London: Macmillan, New York: Grove.

ZADRAVEC, Franc, 1963: *Miško Kranjec (1908–1935)*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva VI: ekspresionizem in socialni realizem, 1. del.* Maribor: Obzorja.

Irena Štuhec
Gimnazija Franca Miklošiča, Ljutomer

Izkušnja s sodobno pomursko književnostjo (*Feri Lainšček:* Muriša, *Štefan Kardoš:* Rizling polka)

Pri pouku sodobne slovenske književnosti se srečujem z literaturo »sodobnih pomurskih piscev«: izhajajo iz pokrajine ob Muri – Prekmurja in Prlekije, s svojim delovanjem segajo tudi v Porabje, močno zaznamujejo slovenski kulturni prostor ter se s svojim delom vključujejo tudi v širši družbeni prostor. Prispevek temelji na raziskavi med dijaki ljutomerske gimnazije (program gimnazije – evropski oddelki) in predstavlja izkušnjo z obravnavo sodobnega romana, in sicer Muriše *Ferija Lainščka in* Rizling polke *Štefana Kardoša. Cilji obravnave so, da dijaki spoznajo prostoizbirna besedila avtorjev, ki segajo v geografski in kulturni prostor pokrajine ob Muri in s svojo specifiko utrjujejo njeno razpoznavnost in uzaveščenost v slovenskem prostoru, da spoznajo »sodobni pomurski roman« kot sodobni slovenski roman in da so zmožni vrednotenje literature.*

1 UVOD

V učnem načrtu za slovenščino za gimnazije je med drugim opredeljeno, da se dijaki/dijakinje z ustvarjalno močjo slovenskega jezika srečujejo še zlasti ob umetnostnih besedilih. Namen tega srečevanja je branje, osebno doživljanje in odprto razumevanje obveznih in prostoizbirnih besedil iz slovenske in prevodne književnosti. Na ta način dijaki/dijakinje razvijajo doživljajske, domišljijsko ustvarjalne, vrednotenjske in intelektualne zmožnosti, ki bogatijo posameznikovo osebnost in so sestavina estetske zmožnosti, ter poglabljajo splošno sporazumevalno zmožnost za sprejemanje raznovrstnih besedil.[1]

V gimnaziji imamo predmet slovenska književnost in prevodi, ki je obvezni izbirni predmet v 4. letniku programa gimnazije – evropski oddelki (predvidenih je 35 učnih ur). Namenjen je nadgradnji in poglabljanju književnega in splošnokulturnega znanja v gimnazijskem programu, poudarjene so medkulturne in medjezikovne vsebine.

[1] To je povzetek iz *Predloga učnega načrta za pouk slovenščine v gimnazijah* (Zavod za šolstvo Republike Slovenije, 2008).

Na podlagi učnega načrta za ta predmet, v sklopih Predstavitev slovenskih ustvarjalcev drugim narodom in Prevajanje poljubnih odlomkov, smo se z dijaki[2] odločili, da bomo obravnavali avtorje, ki izhajajo iz pokrajine ob Muri.

Ta geografski prostor je v literaturo vidneje začel vnašati Miško Kranjec (Prekmurje), s čimer ga je vključil v slovenski kulturni prostor. Po tem literatura na tem področju dosega opazen razvoj: v zadnjih petih letih smo izpostavili naslednje avtorje: Evald Flisar, Vlado Žabot, Feri Laišček, Milan Vincetič, Karolina Kolmanič, Marko Kočar, Ernest Ružič, Tine Mlinarič, Štefan Kardoš, Dušan Šarotar, Robert Titan Felix, Norma Bale, Suzana Tratnik, Lučka Zorko ter literarna zgodovinarja France Zadravec in Franci Just.

Z omenjenimi ustvarjalci smo se srečali pri raziskovanju z generacijami od 2004 do 2008. Pri letošnji generaciji maturantov (maturirali 2009) se je v vprašalniku za obravnavo *Muriše* in *Rizling polke* odločilo 94.16 odstotkov vprašanih dijakov.[3] Natančna spremljava in analiza je narejena na populaciji evropskega oddelka.

Feri Lainšček sodi med pisatelje, ki so, podobno kot Vlado Žabot in Marjan Tomšič, »v svojih romanih približali in aktualizirali slovensko »obrobje«. Njihova remitizacija in obnavljanje regionalne eksotičnosti (Istre, Prekmurja, Prlekije) sta na začetku devetdesetih let ravno pravi čas posegla v zgodovinski trenutek utrjevanja narodne identitete« (Zupan Sosič 2006: 85).

Danes se nekateri sodobni pisci, npr. Milan Vincetič,[4] izogibajo pojma literarni regionalizem in regionalna književnost, ki sta v literarni vedi zaznamovana z ustvarjanjem Slovencev v slovenskih pokrajinah (predvsem obmejnih), med katere spada tudi Prekmurje. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* razlaga besedo regionalizem v splošnem pomenu kot prizadevanje, da se določenemu področju, pokrajini prizna poseben ekonomski, družbenopolitični, kulturni položaj; v književnosti je poudarjanje pokrajinskih značilnosti; v jezikoslovju pomeni elemente knjižnega jezika, značilne samo za kako področje oziroma pokrajino. V literarni vedi je pomen regionalizma izražen pozitivno in tudi negativno (v smislu vrednotenja literature). Velikokrat se, verjetno tudi po nepotrebnem, enači z obrobnostjo, pretiranim lokalizmom, provincializmom, po drugi strani pa nam nudi »zavidljive možnosti jezikovnoizraznega in stilnega bogastva, tematsko širino in raznovrstnost« (Jelčić 1970: 22).

---

[2] Gre za generacijo maturantov, ki je maturirala lani, 2008, in generacijo, ki je maturirala letos, 2009.

[3] Vzorec je zajel 120 dijakov na začetku četrtega letnika, vendar je en razred (31 dijakov) dejansko imel možnost, da je aktivno sodeloval v projektu, kajti samo dijaki evropskega oddelka imajo dodatne ure v okviru predmeta slovenska književnost in prevodi. V evropskem oddelku se je za projekt odločilo 96,7 odstotkov vprašanih dijakov, eden je odgovoril, da ga zanimajo samo literarna dela tujih piscev.

[4] Okrogla miza »Je bivanje v naši pokrajini izziv?« Gimnazija Ljutomer, 23. nov. 2006.

2 SPREMENLJIVA POKRAJINA OB MURI – ZNAČILNOSTI ROMANOV *MURIŠA* IN *RIZLING POLKA*

2.1 Feri Linšček: *Muriša* (2006)

»S to mursko trilogijo se bo zaokrožila dokaj celovita podoba sveta ob Muri od prve svetovne vojne do osamosvojitvene vojne,« je v intervjuju za *Vestnik* (2007) dejal pisatelj Feri Lainšček, ki je za ta roman prejel nagrado kresnik. V obrazložitvi so člani žirije zapisali, da Laiščkov roman *Muriša* »prepleta domišljijo in zgodovinski spomin v prepričljivo, verističnо podobo Sobote in pomurskih krajev leta 1941. Ta slikovita freska zaobseže meščane in podeželane, bujraše in vojake, kulturbundovce, hortyjevce, ruske emigrante, klateže, izobražence in božje dete Zinaido. Napeta pripoved to fresko simbolno razpenja med neponovljivo zgodovino in mitsko ravnodušni, večno obnavljajoči se tok reke ter se s tem zaostri v podobo nedoumljivih koordinat človeške usode.«

Temeljni cilj komunikacijskega pouka književnosti je usposabljanje učencev za dejavno komunikacijo z literaturo oziroma, če ga opredelimo širše, je to vzgoja kultiviranega in razgledanega bralca z razvito sposobnostjo literarnega branja za potrebe lastne interpretacije (Krakar Vogel 2004: 72).

Pri obravnavi so dijaki dali prednost naslednjim vprašanjem in temam:

– pokrajina in prostor v romanu;
– moški in ženska v romanu.

Ob teh vprašanjih navajam najznačilnejše ugotovitve.

2.1.1 Prekmurje je pokrajina, ki zaživi tudi v romanu *Muriša*. Reka Mura s svojo skrivnostnostjo in neznanostjo izstopa že v prvem delu Murske trilogije *Ločil bom peno od valov* (2003), kjer srečamo izpiralce zlatih zrnc, osrednja junakinja Elica hrepeni po reki, doživeti hoče vso moč reke, čutiti njeno mogočnost in lepoto.

Roman *Muriša* se začne s pričevanjem inženirja Juliana Spranskega v preiskovalnem postopku leta 1946, kjer se omenja Murin breg v Ižakovcih, na katerem naj bi ribiči opazili belo plemenito kobilo, ki je bila last Julianovega očeta, vodnega nadzornika Ivana Spranskega iz Murske Sobote, ki je umrl leta 1935, star le 51 let. Ta murski breg je povezan z izginotjem Julianove matere Elice, za katero domnevajo, da so jo vzeli valovi reke. Julian, osrednji lik Muriše, je nekako čutil, da mu je očeta in mater vzela Mura. Reko je zato sovražil, »vzel ji je svobodo« in njen naravni tok, s tem ko je sodeloval pri gradnji »ogromne betonske pošasti, ki se pne nad rečno gladino« v Petanjcih.

> Toda kako naj bi staremu nadzornemu inženirju to pravzaprav pojasnil, saj s stroko ni imelo nobene prave zveze: reki je pač privoščil oviro, trepetal je za te trenutke, ko bo naposled premagana, želel je, da bi končno začutila oklep, ki ga ne bo mogla nikoli streti. (F. Lainšček 2006: 8.)

V romanu so izpostavljeni kraji ob Muri (Petanjci, Veržej, Ižakovci, Beltinci, Sobota itn.), ki so glavnemu junaku tuji, zdijo se mu oddaljeni in nedostopni, čeprav so del njegovega življenja. Gradnja mostu čez reko Muro v Petanjcih je bil prvi veliki projekt mladega inženirja, toda njegovo delo je bilo uničeno, ko je jugoslovanska vojska most brez potrebe porušila, saj so nemške enote prišle v Prekmurje čez mejo v Gederovcih. Ravno ta most je tudi usodno zaznamoval Julijanovo življenje, kajti na njem so našli truplo njegove ljubezni Zinaide Kozlov.

Julian Spransky se je znašel v vrtincu sveta, ki se spreminja. Ne preganja ga samo preteklost, ampak tudi sedanjost in prihodnost. Njegovo življenje je postavljeno v zapleten časovni in prostorski okvir. Junak živi v Prekmurju, ki je bilo vedno nekakšno mejno območje, »nikoli se ni točno vedelo, komu kdo pripada«. Najtežje preizkušnje in spremembe je pokrajina doživljala prav v času Julianovega življenja med obema vojnama. To je bilo obdobje spreminjajočih se mnenj, pripadnosti, strahov, želja; vsak po svoje se je trudil za lastne ideale in predstave, nekateri v strahu pred drugo svetovno vojno, nekateri tudi v želji po njej. Prekmurje je bilo pravi kotel različnih kultur in narodov: Židje, Nemci, Madžari, Romi, Slovenci. Ravno v tem zgodovinskem času so v ospredje stopile razlike med njimi. Tako se je Julian znašel v samem središču teh vrenj, saj je imel znance med različnimi skupinami, kot državljan pa tudi dolžnost do jugoslovanske vojske. Nihče ni želel razumeti, da ga politično dogajanje ne zanima, niti se ne želi opredeljevati, čeprav čuti odpor do »nemškutarjev« in »madžaronov«.

Pokrajina in prostor, ki sta povezana z dogajalnim časom, tvorita pomembno zgodovinsko ozadje, razjasnita nekatere podrobnosti in se včasih celo pomembno vključita v življenje junakov. Sicer tvorita samo okoliščine dogodkom, saj moramo vzgibe zanje vseeno iskati v osebnostih glavnih junakov. Tako na primer Zinaida Kozlov umre zaradi rušenja mostu, ki je posledica začetka druge svetovne vojne, vendar jo na tisti most žene ljubezen do Juliana Spranskega.

2.1.2 Skozi književne osebe se kažejo teme, motivi in ideje književnega dela. Ferija Lainščka zanimajo skrivnostne, nenavadne, izredno močne osebnosti, ki so zaznamovane s preteklostjo.

V romanu *Ločil bom peno od valov* je Eličin zakon s Spranskim mučen križev pot, na katerem Elica ne more uveljaviti najvišjega življenjskega načela, ki ga imenuje »srce«. Ljubezni ne more uveljaviti v okolju malomeščanske miselnosti in morale in ob moškem, ki mu je svetilnik kapital (Zadravec 2005: 64).

V *Muriši* je ta moški (Julianov oče) predstavljen skozi naklonjenost svoji ženi. Po več kot sedemnajstletni blodnji se je iz uglednega soboškega mogotca spremenil v divjega murskega moža. »Nikoli ji nisem povedal, kako jo ljubim. Bilo bi vse drugače, če bi našel teh par besed …« (Lainšček 2006: 17.)

Julian Spransky, osrednji moški v romanu, se na svojevrsten način spopada z odkrivanjem preteklosti svoje družine. Splošno znano je, da je njegova mati odšla z ljubimcem, mirno sprejema dejstvo, da ga je mati zapustila. Po tem, kar mu je znano, je mati utonila v reki, oče pa je preživljal dneve ob mogočni reki, čakajoč, da mu prinese ljubljeno truplo, vendar je prej dočakal lasten konec kot dostojanstveni pokop žene. Okrog Eličine smrti so se pletle meglice skrivnosti, toda Juliana preteklost ni posebno ganila. Spoštuje spomin na mamo in očeta, želi se maščevati reki Muri, ki je zahrbtno zaznamovala usodo njegovih staršev in s tem tudi njegovo usodo. Spomin na mamo mu je nekaj svetega, skrivnostnega in nedotakljivega, tudi pred drugimi jo postavi na vidno mesto: zbriše se prah z materine slike, tako da njen obraz z vso lepoto in mladostjo zasije na fotografiji v njegovi spalnici. Očeta, tudi takšnega, kot je bil zadnja leta, pogreša, saj bi mu rad pokazal ustvarjalni dosežek, svoj most. Julian Spransky je v tem mestu tujec, čeprav ima na videz vse – mladost (star je štiriindvajset let), diplomo, dobro službo, nadstropno vilo v Soboti, posestvo v Rakičanu, gospodinjo, precej denarja v ljudski hranilnici. Toda v življenje je moral vstopiti kot usodno zaznamovan s preteklostjo. Sprašuje se: »Je bilo sploh možno izbirati?« (Lainšček 2006: 19).

Nekega večera, ko je najmanj čutil in najmanj pričakoval, ga je usoda dokončno zaznamovala. Dotaknila se ga je roka mlade lepotice Zinaide Kozlov, ki je sicer živela v isti ulice, vendar je bilo njuno znanstvo zgolj navidezno. Takoj po dotiku je občutil, da je dekle drugačno, da [ima]»v životu nekaj živalskega« in v sebi skriva posebno privlačnost, pred katero se moški ne more skriti.

> Zinaida Kozlov je izbrala Juliana Spranskega, on je izbral njo. Začutil je, kako se mu je prepuščala, in skupaj sta tonila v sen, v katerem zima ni več zebla in jima tista zlohotna norost ni mogla do živega. Že ko jo je tisto noč med begom prvič objel, so ga presenetile moči njenega na videz krhkega telesja, zdaj pa, ko jo je otipal samo še bolj jedro in gibko, se mu je zdela njena privolitev že dar, ki ga je znoreval in strašil obenem. (Lainšček 2006: 57.)

V trenutku, ko ljubezen med njima zaživi v največji možni moči, ko se sredi kaotičnih, predvojnih okoliščin odločita za beg, Julian izve strašno novico, da je Zinaida Kozlov njegova (pol)sestra. Za beg se torej odloči sam, saj se ne more soočiti z resnico, da je njegova ljubezen incestna, ni sposoben vzeti življenja v roke in ga sestaviti na novo. Njegov most mu vzame ljubezen, sam pa zelo neodločno maščuje Murišo, spremeni se v pravega antijunaka. Življenje mu postane igra, smrt izziva z

rusko ruleto, tako postane celo morilec, toda pred življenjem ne zbeži, saj se odloči, da ne bo ustrelil samega sebe, pri čemer dobro ve, da strela ne bi zgrešil. »Zato pa: hodil boš poslej naokoli in gledal. Moral boš vse to gledati, tudi ko se boš že zdavnaj kesal. In ubogal je.« (Lainšček 2006: 203.)

Zinaida Kozlov je usodna za moškega. Tudi njo pogubi strastna ljubezen do Juliana, ki se ji vsa preda, dokler je ne začne vznemirjati obraz ženske iz sanj, ki ga globoko v sebi prepozna kot obraz na sliki v Julianovi sobi. Niti sama več ne loči med resničnostjo in domišljijo. S tem prepoznanjem je napovedana tragedija velike ljubezni. Zinaida se odloči, da bo pobegnila s svojo veliko ljubeznijo, toda Julian zbeži brez kakršnega koli pojasnila. Julian je moški, ki omaga – njegov neuspeli beg povzroči njeno smrt. Zinaida je bila Julianova osmislitev življenja in Julian njena, toda le ona se je do konca držala njunih načrtov in dogovorov.

Morda se je Julian Spransky odločil prehitro, saj bralci nismo dokončno prepričani, ali je Zinaida Kozlov skrivnostna Muriša. Kakor koli že si jo razlagamo, v romanu je prikazana velika ljubezen med moškim in žensko, ki ima uničujočo moč.

2.2 Štefan Kardoš: *Rizling polka* (2007)

Štefan Kardoš je vidneje vstopil v literaturo z romanom *Sekstant* (2002) kot eden izmed treh soavtorjev.[5] Za roman *Rizling polka* je dobil nagrado kresnik, žirija je v svoji utemeljitvi med drugim zapisala: »Kardošev roman je sproščujoče zabaven in hkrati odprt za bolj obvezujoče branje. Avtorja oblikuje velika fantazija pri domišljanju likov ter spretnost pri njihovem prepletanju.«

2.2.1 »V tej knjigi je izmišljeno skoraj vse« (Kardoš 2007: 5), zato bi bilo nesmiselno, da bi v romanu iskali določene kraje dogajanja, ki tudi niso natančno poimenovani, izpostavljena sta le levi in desni breg Mure.

Avtor se najbolj približa pokrajini ob Muri v Prologu, kjer zasledimo mesto na levem bregu reke Mure, ki ga zelo natančno določi z »velik[im] parkiriščem pred BTC v majhnem mestu«. Vidna sta oba bregova Mure, ki pri Kardošu nima izrazite vloge, saj samo povezuje neko pokrajino, velikokrat celo razdružuje ljudi z obeh bregov. V romanu je izpostavljen vinorodni okoliš (na desnem bregu Mure): »bil je sin Francija Golje, znanega pridelovalca in častilca laškega rizlinga z goric na desnem, štajerskem bregu reke.« (Kardoš 2007: 11.)

V svet ob Muri vstopa nek drug prostor z glavno žensko junakinjo Lizo, ki je Rusinja in globoko v sebi ostaja zvesta svojemu izvornemu prostoru. »Malo mesto na ravnici« ni posebno prijazno do svojih prebivalcev. V tem mestu je bila Liza

5 Avtorji so Štefan Kardoš, Norma Bale, Robert Titan Felix.

šest mesecev zaposlena v turistični agenciji, mesto ji je nudilo zatočišče, ko se je »z ljubimcem umaknila iz oddaljenega sveta«. V mestu živijo tudi »čudak« David Švec, ki je vključen v alternativni program zdravljenja občasnih paranoidnih blodenj shizofrenika, in njegova družina, ki se spopada s težavami sodobnega časa: izgubo službe, preobremenjenostjo ženske, varanjem itn.

Pokrajina v romanu (gorice, kjer se častita renski in laški rizling, ravnica na levem bregu Mure) ni več idealizirana, vpeta je močne globalizacijske tokove in tudi v Muri prebivalci ne vidijo čarobne moči ter ne čutijo posebne povezanosti z reko, glavni junak Cveto Golja čuti celo strah pred levim bregom reke: »v moji otroški glavi pa se je strah, da si jih poklal na stotine, da vsi na drugi strani reke koljete ljudi, razrasel v grozo.« (Kardoš 2007: 67.)

2.2.2 Kardoševi junaki so razpeti med tradicijo in modernostjo, med preteklostjo in prihodnostjo, tradicionalne in moderne prvine se prepletajo. Njihove osebnosti so oblikovane tako, da v njih opazimo »domačijstvo« levega in desnega brega Mure, po drugi strani pa jih vleče v življenje, ki je daleč od tradicije – v romanu čutimo na eni strani izrazito vraščenost junakov v domače okolje, po drugi strani pa jih nenehno bega svetovljanski duh.

Osrednji moški v romanu je Cveto Golja, veren, bogat vinogradnik, ki izhaja iz tradicionalnega okolja, vendar ženski ne dvori nič kaj tradicionalno, saj si jo izbere v bližnjem zdravilišču, kjer on dela kot barska plesalka. Ko umre stari gospodar Franc Golja, si jo Cveto Golja pripelje domov, nudi ji udobno življenje sredi goric, po šestih letih skupnega življenja ji celo dovoli, da se zaposli v turistični agenciji v mestu. Ni dvoma, da mladi Golja Lizo ljubi in občuduje:

> Liza je dišala po melisi, včasih po materini dušici in baziliki, po posušenem senu in zemlji in soncu in še čem. Če bo kaj ostalo do zadnjega, je bil prepričan, bo ostal ta vonj. Ničesar ni bilo, kar bi ga na svet priklepalo bolj od tega vonja. (Kardoš 2007: 27–28.)

Izpolnitev glavnega življenjskega poslanstva vidi Cveto Golja v nadaljevanju tradicije – po šestih letih skupnega življenja z Lizo končno pričakujeta otroka. Ko že imamo občutek, da se bo njuno življenje umirilo, pride do grotesknega zapleta: Golja zdvomi o Lizini zvestobi, zato najame detektiva, ki začne vohuniti za mestnim čudakom Davidom Švecem. Ob vseh zapletih odkrije, da je Švec nedolžen, ne izve pa, da je dejanski oče Lizinega otroka njegov sošolec z gimnazije (ki je tudi pripovedovalec zgodbe).

Elizabeta Sviderski, ki je poleg Petre Švec osrednji ženski lik v romanu, ima več imen (Liza, Lizaveta, Elza, Betka) in več obrazov. Čeprav ji Cveto Golja nudi ljubezen, zavidljivo ugodje in svobodo, se ona še vedno srečuje z drugimi moškimi, dokler

z drugim ne zanosi. Potem pusti tudi službo v mestu, resnice ne pove Cvetu Golji, zbeži, vsaj navidezno, z ljubimcem pretrga vse stike, nostalgično ostane navezana na rodno zemljo (vpliv migracij današnjega časa). Sodobna ženska v tem svetu ni več mitizirana, hodi po robu, želi spoštovati tradicionalne vrednote, hkrati pa jih s svojimi dejanji vedno bolj razbija.

Elizabeta Sviderski se je odločila za Goljo, v ključnem srečanju z bivšim ljubimcem o tem ni več dvoma: »Nikar si ničesar ne domišljaj!« je siknila in begala s pogledom po prostoru, da ni bilo jasno, ali hoče pobegniti ali pa jo je strah, da bi se kdo od kod vzel.« (Kardoš 2007: 178.)

3 DIDAKTIČNI PRISTOP

Obvezna in prostoizbirna besedila v šolskih programih lahko obravnavamo z naslednjimi didaktičnimi pristopi:

– šolska interpretacija;
– govorne predstavitve, dramatizacije, recitali, gledališki, literarno-gledališki dogodki; (predvsem ti didaktični pristopi so primerni za prostoizbirna besedila),
– projektno delo v okviru enega predmeta in v okviru medpredmetnih povezav.

3.1 Šolska interpretacija

Poglavitna metoda pouka književnosti je šolska interpretacija – skupno branje in obravnava leposlovnih besedil v problemsko-ustvarjalni interakciji učitelja in učencev, pri čemer postajajo učenci sposobni čedalje bolj samostojnega prodora v literarno besedilo (Krakar Vogel 2004: 60).

Kombinirali smo celostno šolsko interpretacijo – cilj je bilo branje celotnega literarnega besedila na vseh spoznavno-sprejemnih ravneh, ker pa za tako interpretacijo ni dovolj časa v šoli, so dijaki *Murišo* in *Rizling polko* prebrali doma – in delno šolsko interpretacijo, pri kateri so se dijaki razdelil v skupine po štiri/tri, vsaka je iz obeh romanov izbrala krajši odlomek za interpretacijo v šoli. Interpretacija je potekala tako, da so dijaki pri vsakem romanu izbrali štiri teme in tem temam potem našli primerne odlomke iz besedila: moški in ženska v romanu, moč pokrajine, fabula itn.

Šolska interpretacija je potekala po naslednjih korakih:[6]

– Uvodna motivacija. (Kaj si predstavljate pod izrazom rizling polka, kaj bi lahko pomenil izraz Muriša?);

[6] Pri pouku književnosti uporabljamo didaktični priročnik Bože Krakar Vogel *Poglavja iz didaktike književnosti*, 2004.

– Napoved besedila in umestitev, informacija o besedilu (avtor, izid, literarna zvrst, literarna nagrada …). Precej podatkov so pripravili dijaki sami, iz vsake skupine eden. Dijaki poznajo Laiščka kot pesnika, izpostavili so njegovo povezanost z glasbo (npr. besedila za glasbeni skupini Langa in Halgato band, za Mio Žnidarič) in filmom (npr. Petelinji zajtrk);
– Interpretativno branje. Vsaka skupina je pripravila odlomek iz romanov, nato smo kombinirali glasno, estetsko, čustveno izrazno branje in občasno tiho branje (Dijaki so imeli možnost, da se za branje vnaprej pripravijo);
– Premor po branju in izražanje doživetij, pogovor o besedilu. Navajam nekaj vprašanj: Kako vam je bilo besedilo všeč? Kaj pisatelj posebej izpostavi? Kako si predstavljate tisti čas? Pri tem sem dijake opazovala – nad obema besediloma so bili dejansko navdušeni;
– Razčlenjevanje besedila. Razčlenjevanje posameznih odnosov, ugotavljanje povezav, snov, tema, motivi, ideja, elementi zunanje in notranje zgradbe, čas, pripovedovalec, slogovne značilnosti;
– Sinteza in vrednotenje. Dijak sintetizira svoja doživetja, spoznanja o besedilu, najprej vsak sam, nato v skupini, vsaka skupina predstavi svoje ugotovitve. Vse skupine so izpostavile aktualnost obeh besedil;
– Nove naloge. Idej je bilo veliko, nekaj smo jih tudi uresničili.

3.2 Govorne predstavitve, dramatizacije, recitali, literarno-gledališki dogodki

Te oblike pouka književnosti so izredno primerne za prostoizbirna besedila, zato smo pri obravnavi *Muriše* in *Rizling polke* izbrali recital, dramatizacijo in literarni večer. Pripravili smo recital »Sodobni pomurski pisci«, na katerem so dijaki po lastnem izboru predstavili naslednje avtorje: Vlada Žabota, Ferija Lainščka, Milana Vincetiča, Francija Justa, Štefana Kardoša in Roberta Titana Felixa. Razdelili so se v skupine, vska izmed šestih skupin si je izbrala enega avtorja. Določili smo samo čas, od šest do osem minut, vse drugo – kratka predstavitev avtorja in vsaj enega njegovega dela (lahko so izbrali tudi pesmi) – je bilo prepuščeno njihovemu znanju, domišljiji, ustvarjalnosti. Ena skupina je naredila skupni scenarij, tako da smo na javni predstavitvi poslušalci in gledalci dobili precej celovito sliko sodobnih »pomurskih« piscev. Poseben pečat je predstavitvi dala bogata računalniška projekcija in doživete recitacije.

Na Miklošičevih dnevih 2008 so dijaki pod krovno temo »Jezik je živ« pripravili dramatizacijo odlomkov iz romana *Rizling polka* ter literarni večer »Rizling polka«. Razredni gledališki dogodek so pripravili tako, da so se razdelili v delovne skupine po interesih, vsaka je opravila eno dejavnost: vabila, plakate in gledališki list, scenografijo, vprašanja za gosta, dramatizacijo, scenarij. Ena dijakinja je sama napisala

scenarij, po katerem so dijaki uprizorili krajše prizore. Scenarij je nastal na podlagi njenega ustvarjalnega in kritičnega branja, saj je ideje literarnega besedila povezala z izrazito osebnimi mnenji. Naslovi prizorov so bili: Družina v Kardoševem romanu, Moški se obnaša mimo pričakovanj, Kako Pomurci sprejemamo drugačnost? Gost večera je bil pisatelj Štefan Kardoš. Pogovor z njim sem na željo dijakov povezovala profesorica, vendar sem vključila dve tretjini njihovih vprašanj. Prizori so izpostavili družino, ki se krčevito oklepa tradicije, moške, ki podirajo ustaljene norme predvsem zaradi ljubezni, misel, da v pokrajini ob Muri drugačnosti nismo najbolj naklonjeni.

3.3 Projektno delo

Projektno delo je potekalo v okviru predmeta Slovenska književnost in prevodi, kot medpredmetna povezava s predmeti slovenščina, angleščina, nemščina. Pri tujih jezikih so se dijaki glede na znanje sami odločili, kateri jezik bodo izbrali, ne glede na to, ali je to njihov prvi ali drugi tuji jezik. Povezali smo se učitelji teh predmetov, medpredmetno povezovanje je potekalo na ravni vsebin (skupna tema), procesnih znanj (npr. iskanje virov, ki jih lahko uporabijo pri vseh predmetih) in na konceptualni ravni (poglabljanje pojmov na različnih predmetnih področjih).

Naslovi medpredmetnih povezav so bili: predstavitev sodobnega slovenskega romana tujcu (izbira enega romana), prevodi, okrogla miza »Kje se najdemo v Muriši, Rizling polki?«

3.3.1 Pri predstavitvi sodobnega slovenskega romana tujcu so dijaki razvijali predvsem možnosti tvorjenja metabesedil. Sami so oblikovali pisno predstavitev v slovenščini in v angleščini/nemščini, dolgo od 300 do 400 besed. Izbrali so romane, ki so jih prebrali: *Rizling polko* (16 dijakov), *Murišo* (12 dijakov), *Namesto koga roža cveti* (3 dijaki).

Čemu so dijaki pri predstavitvi dali prednost? Najbolj zanimiva se vsem dijakom zdi pokrajina z reko Muro (pri obeh pisateljih); tujci bi lahko uživali v predstavitvi fabule, ki je v vseh treh romanih izredno zanimiva in vizualna (83,8 %); izpostavili so »like, ki jim ljubezen prinaša nesrečo« (51,6 %).

Dijaki so dodali tudi precej slikovnega gradiva, tisti, ki so se odločili še za ustno predstavitev, tudi lastno izvirno glasbo (npr. govorica Mure).

3.3.2 V učnem načrtu za izbirni predmet slovenska književnost in prevodi je izbirni tematski sklop, namenjen prevajanju poljubnih odlomkov. Dijaki so prevajali iz slovenščine izhodiščni besedili *Muriša* in *Rizling polka,* ciljno besedilo je bil prevod iz Laiščkovega ali Kardoševega romana v angleščino ali nemščino, in sicer si vsak dijak izbral odlomek od 300 do 400 besed.

Obstaja prevod *Muriše* v angleščino (*Muriša*, prevedla Erica Jonson Debeljak, 2008) in poznejši prevod v italijanščino (La ragazza della Mura, prevedel Martin Vidali, 2009), prevodov Kardoševega romana zaenkrat nismo zasledili. Prevajanje je bilo za dijake poseben izziv, hkrati je pa odpiralo številna vprašanja. Posebej so opozorili na naslednje:

– težave pri sporočilnosti besedila, kajti šele sedaj natančno spoznavamo, da ne poznamo dovolj ciljnega jezika, bralca in njegove kulture;
– prevajanje s pomočjo slovarjev nam pogosto ne ohrani izvirnega sporočila;
– spoznavanje zvočnih, besednih/metaforičnih in skladenjskih posebnosti materinščine in možnosti za njihovo izražanje tujem jeziku;
– zahtevnost pri narečnih izrazih …

3.3.3 Okroglo mizo »Kje se najdemo v Muriši, Rizling polki?«, ki je potekala pred dijaki in profesorji, je vodila dijakinja – moderatorka, ki se je nanjo zelo dobro pripravila. Usmerjala je pogovor z gosti (osem dijakov iz evropskega oddelka), ki so temo osvetlili vsak s svojega zornega kota in drug drugega dopolnjevali. »Iskali so se predvsem v okolju«, poudarili moč reke Mure kot simbol naše pokrajine, ki ga tako čutijo tudi mladi. Čeprav se Mura v določenih segmentih romanov pojavlja kot negativna sila, jo občutijo pozitivno: je vez med mladimi z levega in desnega brega, simbol pokrajine, na katero so sami močno navezani. Dijaki so oba romana dojemali izredno čustveno.

4 SKLEP

Feri Laišček in Štefan Kardoš sta sodobna slovenska pisatelja, ki izhajata iz sveta ob Muri. Roman *Muriša* nam v tem svetu razkriva veliko ljubezensko zgodbo med osrednjima junakoma, Julianom Spranskym in Zinaido Kozlov, ki se tragično konča. Lainščka privlači in navdihuje tako panonski sentiment kakor posameznik, ki svoje narave ne more spremeniti in ne ubežati svoji usodi. V romanu je predstavljeno Prekmurje in njegovi prebivalci, velik pomen ima Mura, ki se izzivalno in nepredvidljivo prepleta s pokrajino in ljudmi, ki živimo ob njej. Literarna veda je za Ferija Lainščka že ugotovila močno prisotnost simbolizantov iz narave in pokrajine, ki postanejo tudi nosilci čustvenih vsebin njegovih literarnih likov. Tudi v *Muriši* izstopa panonska reka kot demonska voda, ki jo Julian doživlja negativno, saj jo krivi za smrt svojih staršev, za škodovanje vsemu, kar živi okoli nje. Demonsko, skrivnostno, usodno moč ima tudi osrednja junakinja v romanu Zinaida Kozlov, ki se strastno preda veliki prepovedani ljubezni, za katero tudi umre: »zavedli so jo demoni, da je ljubila svojega brata«. Tudi sam naslov romana je ime mrtvega rokava reke in junakinje v romanu, ki

nakazuje globoko in večno vez med človekom in naravo. Dogajalni prostor, v katerem živi Julian Spransky, je pomemben pokazatelj spreminjajočega se sveta. Laišček nas postavi na širne ravnine, kjer se glavna junaka ob nepredvidljivi sedanjosti, bližajoči se drugi svetovni vojni soočata z bolečo preteklostjo. Tudi v tem romanu je pisatelj ubesedil velike človeške like in njihove enkratne usode. Na koncu zgodbe panonska melanholija ne prinese veselja.

V romanu *Rizling polka* je pokrajinska simbolika manj opazna, pa vendarle obstaja. Reka Mura sicer nima skrivnostne moči, bolj poudarjen je svet goric (tradicionalno okolje) z desnega brega, od koder prihaja osrednji moški lik Cveto Golja, ki ob srečanju in pozneje življenju z Rusinjo naleti na čisto drug svet. *Rizling polka* ni vezana izključno na prekmursko in prleško pokrajino, sodobno tematiko (iskanje gotovosti v sodobnem svetu, medosebni odnosi, vprašanje paranoje, iskanje ljubezni in medčloveške topline) včasih obravnava tudi s humorjem in posmehom, zato panonska občutljivost in melanholija ne prideta do izraza. Liki postajajo »slika« sodobnega sveta. Četudi se zakoreninjeni posameznik še tako oklepa tradicije, se ne more izogniti vrtincu sedanjosti.

Kaj smo ugotovili z anketnim vprašalnikom po koncu projekta? Pri branju so dijaki spoznali »sodobni pomurski« in hkrati sodobni slovenski roman. V izbrani populaciji dijakov so vsi odgovorili, da so izredno ponosni, da so romama *Muriša* in *Rizling polka* prebrali, predvsem zato, ker se v njiju zrcali svetovljanski duh posameznika, ki izhaja iz pokrajine ob Muri, bodisi z levega bodisi desnega brega. 83.89 odstotkov jih je odgovorilo, da bo taka obravnava vplivala na uspešnejše pisanje šolskega eseja za maturo. Vsi so v romanih odkrili značilnosti pokrajine ob Muri, in čeprav so evropski oddelek, vsi tudi menijo, da naj bi pri pouku obravnavali tiste pisce, ki izhajajo iz pokrajine ob Muri.

Obravnava *Muriše* in *Rizling polke* se je izkazala za izredno pozitivno – dijaki so bili uspešni tudi izven šole, pri tekmovanju za Cankarjevo priznanje so dosegli dve zlati priznanji, visoko povprečno oceno na maturi. S tem se je pokazalo, kako lahko z izbirnimi vsebinami pouk popestrimo in dosežemo želene cilje jezikovnega in književnega pouka.

VIRI IN LITERATURA

KARDOŠ, Štefan, 2007: *Rizling polka*. Maribor: Litera.

LAIŠČEK, Feri, 2006: *Muriša*. Ljubljana: Študentska založba.

LAINŠČEK, Feri, 2003: *Ločil bom peno od valov*. Ljubljana: Študentska založba.

HLADNIK, Miran, 1998: Regionalizem in slovenska književnost. *34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 103–114.

http://www.ckv.si/files_vsebine/20090213070358168/April%2009.doc (4. junij, 21:00).

JELČIĆ, Dubravko, 1970: O hrvatskom književnom regionalizmu danas. *Revija, 4*, 21–24.

KOS, Janko, 1995: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

UN GIM 2008 = Predmetna komisija za posodabljanje učnega načrta za slovenščino: *Predlog posodobljenega učnega načrta: Slovenščina: Gimnazija.* Ljubljana.

ZADRAVEC, France, 2005: *Slovenski roman 20. stoletja*. Tretji analitični del in sinteze. Murska Sobota: Franc-Franc.

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman.* Maribor: Litera.

Irena Novak Popov
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Fragmenti v zaprti formi: poskus s poezijo Milana Vincetiča

Razprava je posvečena sodobnemu pesniku Milanu Vincetiču, ki ga literarna veda po pozitivni kritiški recepciji sicer že uvršča v preglede slovenske književnosti, ni pa celovito analizirala njegove izvirne avtorske poetike, ki jo opredeljujejo mitotvorstvo, intimnost, ludičnost ter stroga kompozicija pesniške knjige, cikla in besedila.

Milan Vincetič (1957) je najproduktivnejši sodobni pesnik iz prekmurskega prostora,[1] saj ima ob več knjigah kratkih zgodb in dveh romanih za sabo objave desetih samostojnih pesniških zbirk in ene v soavtorstvu: *Kot slutnja radovedno* (1981), *Zanna* (1983), *Arka* (1987), *Finska* (1988), *Tajmir* (1991), *Divan* (1993), *Tanin* (1997), *Balta* (2001), *Lakmus* (2003), *Raster* (2005), *Retuše* (2007). Čeprav bi težko trdili, da se je kot pesnik že dokončno prebil v kanon,[2] si je njegova poetika priborila opazno mesto na slovenskem Parnasu, če sodimo po uglednih imenih, ki pišejo besedila na zavihkih in v spremnih besedah njegovih zbirk.[3]

Izjava Josipa Ostija (2003: 86), da ga je novejša literarna zgodovina spregledala, ne drži povsem, saj ga že od prvih zbirk dalje analitično spremlja Denis Poniž,[4] uvrščen

---

[1] Kratke pripovedi in pesmi v narečju namenja tudi Slovencem v Porabju. Prim. Just 2003: 171–175.

[2] Prva antologija slovenske poezije, ki prinaša izbor iz njegove lirike je Kolškova *Nevihta sladkih rož* (2006), ki ga predstavlja s tremi teksti. V *Moderni slovenski liriki 1940–1990* (1995) Janka Kosa in antologiji *Sončnice poldneva* (1993) Petra Koška in Draga Bajta se Vincetičeve pesmi ne pojavljajo, zgodnjih zbirk nista opazila in ne vključila v izbore Janko Kos *Slovenska lirika 1950–1980* (1983) in Tine Hribar *Sodobna slovenska poezija* (1984).

[3] Kajetan Kovič – *Zanna*, Dane Zajc – *Finska*, Ciril Bergles – *Divan*, Milan Dekleva in Alojz Ihan – *Tajmir*, Aleš Debeljak – *Balta*, Veno Taufer – *Tanin*, Josip Osti – *Lakmus*, Lucija Stupica – *Raster*.

[4] V študiji z antologijo *Mlada slovenska poezija sedemdesetih in osemdesetih let* je okviru »makropoetike (obnovljenega) pesniškega spomina« analiza »palimpsestnih« zbirk *Zanna* in *Arka* (Poniž 1989: 62, 64), sintetično je predstavljen v *Slovenski književnosti III* v okviru mikroobdobja ali toka »Oblika kot središčni pesniški problem. Poezija novega formalizma«. (Pogačnik, Poniž 2000: 134–135) in

je v *Pregled književnosti V, Slovenska književnost 20. stoletja* Andrijana Laha (Lah 1996: 142–144), res pa manjka v *Pregledu slovenskega slovstva* Janka Kosa (2002). Različni so tudi odzivi relevantnih kritikov: Peter Kolšek je v izbor svojih kritik *Lepa točajka* (2003) vključil zapise o *Divanu* in *Taninu* (Kolšek 2003: 203–208), ne najdemo pa ga med opisi »prelomnih« zbirk poezije 80. in 90. let Tee Štoka *Prevara ogledala* (1994) in Matevža Kosa *Kritike in refleksije* (2000). Neenakomerna navzočnost bi lahko vodila v sklep, da je pesnik, ki živi in dela v Prekmurju ter svoja dela objavlja v murskosoboških in mariborskih založbah, s stališča »emonocentrizma« izrinjen na obrobje. Kljub temu je lavreat Nagrade Prešernovega sklada 2005 (za zbirko *Lakmus*) in prejemnik priznanja Časa nesmrtnosti za sto vrhunskih verzov (2007), zbirka *Balta* je bila nominirana za Veronikino in *Raster* za Jenkovo nagrado.

Doslej še nimamo celovite formalne in vsebinske analize Vincetičeve poetike. Stroka je opazila formalno disciplino, ki traja od prve do zadnje zbirke: organizacija knjige v sedem ciklov po sedem pesmi, ki jih uokvirjata pomensko dopolnjujoči se uvodna in sklepna pesem. Ob takem kompozicijskem načelu se je spekuliralo o mistični (pravljični, okultistični, astrološki, biblični) vrednosti praštevila 7, kar je skušal pesnik ovreči v intervjujih.[5] Opažena je bila tudi enotna struktura pesmi v zbirki, spogledovanje s sonetno obliko, čeprav ni natančnega opisa, kako se je pesnik z dolžino in ureditvijo besedila, verzno metričnostjo, (ne)ujemanjem klavzul približeval tradicionalnim vzorcem in oblikam in se zaradi dušečega diktata forme spet sproščal v svobodo.

Samooznaka o pripadnosti novemu intimizmu ustrezno zajame subjektovo usidranost v zasebni svet in vsakdanja doživetja neizjemnega posameznika, vendar velja le za del opusa in prestopa v univerzalna eksistencialna sporočila. Natančneje bi kazalo raziskati vsaj še izraz remitizacija kot način navezovanja na mitsko izročilo in arhetipsko simboliko, s katerimi podobno kot pesniki temnega modernizma (Strniša, Makarovič, Taufer, Kovič) izraža sodobno eksistencialno situacijo. Zaradi gojenja alogičnosti in jezikovne igrivosti se kot tretja oznaka ponuja ludizem, ki s prvinami alogičnega nadrealizma spominja na Kocbeka, zgodnjega Šalamuna in se eksplicitno navezuje na Jesiha.

Pozornost zasluži tudi pesnikova vraščenost v izvorno naravno in malomestno panonsko (prekmursko, goričko) pokrajino. Sprva se je ponosno imel za pesnika Prekmurja, dokler se ni regionalni oznaki uprl, ker naj bi vsebovala pejorativni ton redukcije – ozkosti, provincialnosti, lokalnosti, obrobnosti. Njegov jezik barvajo besede iz vzhodnoslovenskega prostora, redke, arhaične in pogovorne, poimenovanja nekdanje predmetnosti in izmišljena imena za (duhovne) pokrajine in bitja, ki v

najbolj celovito v *Slovenski liriki 1950–2000*, v poglavju »Novi formalizem in prihod postmodernizma 1977–1980«, kamor sodi s svojo »postmoderno avtorsko poetiko« (Poniž 2001: 293).

[5] Številko sedem razume kot strukturo 3+1+3, ki omogoča dramaturško stopnjevanje in razpletanje v treh korakih do vrha in treh od vrha navzdol.

kontekstu konotirajo neznano, prostorsko in časovno oddaljeno, potopljeno v pozabo, skrivnostno in neizrekljivo.

1 V skupinski zbirki ***Kot slutnja radovedno*** je Vincetičev prispevek 16 pesmi in 15-delni cikel *Privídi zelene hiše.* Cikel ohlapno povezuje fragmente bridko-tragičnih zgodb iz preteklosti: odseljevanja, prihoda vojaštva, nasilja, razprodaje premoženja in ničeve dediščine po smrti. Zgodbo prekinjajo drugačna pripovedovalčeva situacija in dejanja (ljubezen, ustvarjanje, vabljenje pomladi in oceana, prijateljstvo z belim konjem, skromna lastnina). Raznočasni fragmenti so pomešani, lirski subjekt se slabo razlikuje od likov, v katere se empatično vživlja. Cikel vzpostavlja dramatična nasprotja med življenjem, ustvarjanjem, svobodo, naravo ter vojno, ubijanjem, lastnino, trgovanjem, razprodajo. V drugih pesmih zasledimo slovo od otroštva in distanciran pogled nanj. Zanos zaljubljenca zamenja deziluzija nad labilnostjo »razkošno izsanjanih« žensk in nostalgično obnavljanje sreče. V prvinsko naravo vdira zlagani družbeni svet, plehek, zabaven in zapeljiv, pokrajina deluje žalostno, hladno in prazno, mesto z »nakazno, nevljudno slepo ulico« prostitutk in starcev odbija oz. fascinira le umetnika, folklorni Kurent pa je izgubil čarovniško-preroške moči in je zanimiv le kot izganjalec in žrtev zla.

2 Prva Vincetičeva samostojna zbirka ***Zanna*** še ni oblikovno enotna – ob prostem verzu preskuša tudi naglasnega, verzi so povezani v dve neenaki kitici – kompozicija zbirke, ciklov in nekaterih pesmi pa že temelji na načelu cikličnosti. Nadpesemske strukture so urejene opisno-pripovedno: *Bakreni kopalki* med vznikanjem in izginjanjem lepih dekliških teles; *Glinasto sonce* od ljubke igrivosti do razhoda; *Harmonikar na koruzišču* od prihoda do odhoda sanjavega potujočega muzikanta. Redkeje je cikel mozaičen (*Sélanka o pralepi ženi*), urejen naštevalno (v baladnem ciklu *Nedolžni otroci* se ponavlja vzorec trpinčenja, pohabljanja in pobijanja otrok) ali obročno, kot variacija začetka na koncu (*Ptiči*). Bivanjsko, ljubezensko in družbeno temo pesnik oblikuje tako, da dograjuje zgodbo iz Biblije (Herodov poboj nedolžnih otročičev), antično-renesančno ikonografijo (skrito opazovanje lepih kopalk) in zajčevsko simboliko zla (pobijanje ptic), ustvarja pa tudi lasten mitski svet z vodilnim večpomenskim simbolom Zanna. Zanna je vrednostno ambivalentna dežela, usoda, naravni tok od pomladi do zime, zapeljiva in zapeljana ženska, darovanje in jemanje življenja.

V zbirki prevladuje elegičnost. Zaključne pesmi vsebujejo žalost, bolečino, smrt, ločitev, negotovost, kar je povezano s povzročanjem trpljenja drugemu, krivdo, strahom pred maščevanjem ter okoljem, ki ne prenese lepote in ljubezni. Erotično temo v *Glinastem soncu* oblikuje jezikovna igra, *Sélanka o pralepi ženi* pravljično predstavlja usodno žensko, divjo, »pralepo«, z vilinsko naravo. Lik harmonikarja,

glasbila, glineni predmeti, ruralna krajina, delo na zemlji in skupinska praznovanja delujejo kot pokrajinske posebnosti, vendar ekspresivna metaforika in izvirne podobe daleč presegajo konvencionalno predstavljanje podeželskega življenja: »Posušene jagode ima še s sabo / Na vrvici okoli vratu / In škorca pod klobukom // in žlobudro v čevlju« (*Harmonikar na koruzišču I*).

3 V ***Arki*** se uveljavi Vincetičeva oblikovna konstanta: med uvodno in zaključno pesmijo je uokvirjeno sedem ciklov iz sedmih enako oblikovanih pesmi (tu dve štirivrstičnici naglasnih asoniranih verzov). Naslovi ciklov z imeni prazgodovinskih krajev, pradavnino in starodavnih civilizacij, bibličnih oseb in stvarjenja sveta kažejo na duhovno potovanje k začetku, prvotnosti, osnovam civilizacije in kulture. V okviru mita in zgodovinske (fikcijske) oddaljenosti se odpirajo vprašanja smisla, cilja iskanja in odkrivanja, razmerja med človekom in naravo, osnovni človeški odnosi in psihična stanja. Avanturizem spremlja strah, groza pred neznanim in smrtjo, zlovešča znamenja razkroja, nasilje, incest, slutnja katastrofe.

Ponovljivi prvini pesniških svetov sta kamen in voda, okolje je gozd z divjadjo, civilizacijski dosežki so orodja in orožja. Problematična je orientacija v neznanem, meglenem, nepreglednem prostoru: »Na severu zgubi se pot / na jugu so močvirja« (*Lihi dnevi*). Zaradi noči so negotove tudi povezave in eksistenca sploh v ciklu *Genesis*, kjer v rekonstruirani preteklosti popuščajo meje med realnim, preteklim in izmišljenim, življenjem in smrtjo, odprtim in zaprtim, trdnim in krhkim. V skladu z napovedjo uvodne *Moške pesmi*, ki tematizira hrepenenje po daljavah, je v ciklih *Koliščarji*, *Argonavti* in *Atlantida* relativizirana kategorija prostora. V ciklih *Noe* in *Genesis* je relativiziran čas, pričakovanje katastrofe in iskanje rešitve, ki se izteče v zaključno *Žensko pesem* s temo bivanja v času. Časovni izrazi krepijo idejo upanja v spremembo ter njeno nasprotje, večno vračanje enakega. Brezčasje in pračas sta vez z mitom, ki se z zgodovino preplete na tak način, da mitska pripoved vzpostavlja kulturo, ki ureja razmerja med človekom in naravo, moškim in žensko, starši in potomci. Remitizacijo dopolnjuje pravljičnost (čarobna keltska bajka, povezana s kamnom kot astronomskim časomerom in žrtvenikom v *Stonehenge*), grška antična zgodba o osvajanju (*Argonavti*) in biblična zgodba o reševanju (*Noe*).

V besedilnih svetovih *Arke* ljubezen umanjka ali je zelo omejena. Redki ostanki erosa so čarobni in tragični, saj se zlato jajce ljubezni jeseni razbije v »testo za volkodlake« (*Nura*). Namesto ljubezni je v *Medeji* prizor lova na medveda in v *Jazonu* razkrojena lepota in smrad po crkovini. Samo v ciklu *Diluvij* se pojavita prvoosebni zaimek moškega spola in drugoosebni ženskega ter sled komunikacije med njima, toda njuna načina razumevanja sveta, pričakovanja in ravnanja so diametralno nasprotna. Moški se čuti v odnosu podrejen, odvisen, bolj nesrečen in ogrožen, zato »njuna

doba« zanj ni vračanje v sanje in pričakovanje lepega, ampak ledena doba diluvij, ki na koncu postane oznaka obeh.

Cikel *Noe* med drugim predstavlja različnost ženske/hčerine usode od moške/sinove: »sina vkrcaš malo prej / za hčer ne bo prostora.« Ženska je potencial rodovitnosti, vendar so v Noetovi barki vrednote sprevrnejene (splavljene), pomešani sta zabava in žalovanje, zavest o smrti je potlačena in vrednost ženske zanikana: »Še sedem let boš klical hčer / v povodnjih Ararata / sina zdavnaj ni nikjer / voda pa upada« (*Sedmi dan*).

Skrivnostna logika *Arke* je v bistvu tragična, v znamenju ljubezenske deziluzije, ledene dobe človeštva, nasilja in prevlade moči nad radovednostjo. V samodejnem odvijanju stvari, kopičenju nedoumljivega zla, cikličnosti in formalni disciplini Vincetič nadaljuje dosežke G. Strniše in S. Makarovič, dodaja pa jim izvirno dinamično metaforiko (zareja se mrest, zatišče mušice, bradavica prasne) in besedotvorne inovacije (zloženke: vitorog, zlatoper; sklope: matihčer, dobavek; izpeljanke: ledovje, zasončje).

4 Zbirka ***Finska*** nadaljuje verzne in kitične izbire iz predhodne, s to razliko, da so med šest sedemdelnih ciklov vložene pesmi sedmega, razdruženega, z vodilnim motivom Pečat, ki ločuje in povezuje ostalih šest ciklov ter nadomešča uvodno in sklepno pesem.

Cikla *Galjot* in *Lenora* se z naslovi sklicujeta na ljudsko baladno izročilo, vendar ga pomensko preurejata, saj mit in daljna preteklost ne sodelujeta pri rekonstrukciji ambivalentne celovitosti. Svet je razklan, subjekt v sebi razpet in v konfliktnem razmerju do okolja, pogosteje žrtev kakor junak, vendar z neko vztrajnostjo in višjim spoznanjem, da tako je in da sam nima moči ali volje spreminjati sveta. Zbirka dokumentira (boleče) doseganje praga zrelosti, predvsem v spoznanju o vračanju istih shem, vrednosti, ciljev, nedosegljivosti harmonije z drugim, prividni naravi svobode. V tematskem ospredju je erotika v sovražnem, hladnem svetu, razpeta med dnevno, vidno, uzakonjeno in nevidno, nočno, prepovedano strastjo, tako da sta svoboda in želja pomembnejši kot vezanost s simbolnim prstanom ali verižico. Ženska ima lasten glas, željo, potrebo: ne le očarati moškega, ampak ga navezati nase in zadržati, roditi otroka, toda moški se ne zna, ne more ali ne upa predati čustvom, se pri tem sklicuje na moralna načela in obenem zaveda uničujoče moči družbenih norm.

Cikla *Perm* in *Finska* predstavljata imaginarni, skrivnostni pokrajini, ki subjekt in ljudi usodno zaznamujeta. Perm[6] je iz jalovine, naplavin, z žilami povezanih plasti, skozi katere tečejo pradavna morja in jezera. V tak prostorsko-časovni okvir je postavljen erotični odnos, ki se iz začetne miline spremeni v nekaj krutega in bolnega ter prizadene tudi otroka. V deželo *Finska* se zaide, če se zapusti narek nagona in

[6] Dobesedno pomeni zadnjo dobo paleozoika, geološko zgodovino izpred 280–248 milijonov let.

spomina, vendar človek zgrešenost spozna šele po tem, ko je že naredil napako, čeprav ga v njej nihče ne zadržuje. Tudi Finska ni realni prostor, ampak ponavljanje, navada, konvencija, »davni red stvari«, ki kar naprej traja, ima pa tudi pravljične razsežnosti. Sredi ledenega severa raste drevo, v drevesu je jezero in v njegovi plitivini snežnolasa ženska, ki jo drevo ugrabi in zapre, medtem ko ljubljeni mož čaka pod ledom. Finska je tudi dežela živalske spolnosti, boja samcev za samico, vznemirjenosti in želje po čudežu združitve. Topel svet vzajemnega poželenja v središču je obdan z zvermi in nepremagljivim smrtnim hladom. Pokrajina simbolizira subjektovo razklanost in brezizhodno konfliktno razmerje med parom in okoljem, intimo in normami ali med erosom in thanatosom. Družbene razsežnosti, ki vdirajo v intimo in preprečujejo pristen erotični odnos, se nadaljujejo ciklu *Deuecher*, ki govori o trajnem dogajanju zla, nezaceljenih nevidnih ranah, v hišah zaprtih ljudeh, strasti in umiranju, nedolžnosti in kazni. Kljub kvarjenju vina, nesrečam, paniki in smrti obstaja upanje v rešitev – vstajenje. Pozitivnost vztrajanja in odgovornosti nosi nespremenljiva pokrajina: »Vse je enkrat že bilo / v sanjah in resnici / in v Deuecheru bo tako, / kakor smo pustili«.

5 Zbirka ***Tajmir*** prinaša pomembne kompozicijske, oblikovne in vsebinske inovacije. Zgradba cikla se ne osredinja okrog vodilnega motiva iz naslova in ne napreduje tematsko, temveč je mozaična struktura relativno samostojnih pesmi. Žanrsko so to opisne skice, prizori in v obrisih predstavljene miniaturne zgodbe. 14 verzov se vizualno deli v 4+2 // 4 // 4, s prestopno asonanco AbAb/Ab in CdCd / CdCd pa so trdneje povezani 6-verzna napoved in 8-verzni izpev, kar spominja na obrnjeno strukturo soneta. Namesto naglasnih verzov alternirajo 7–8-zložni jambski in trohejski (z modifikacijami).

S predhodnimi zbirkami se povezuje prvi cikel *Tajmir.* Otok v Severnem morju nakazuje duševno stanje in bivanjsko situacijo subjekta: samoto, spominjanje, hlad in smrt, težaško delo (tesarja, lovca in ribiča), trdo življenje in trmasto vztrajanje. Kakor Finska tudi Tajmir je in ni, se le »prizdi ali trka v sanje«, hkrati pa se osipa, kot da se subjekt že poslavlja od njegovega nesmisla.

Zapuščanje otoka je razvidno v primerjavi z drugačno motivno-tematsko usmeritvijo naslednjih ciklov, v katerih so elegičnost, počasnost, trajanje, vračanje, poglabljanje, soočanje s smrtjo in minljivostjo zamenjani s hudomušnim humorjem in ironijo ob sklicevanju na evropsko literaturo razvrata in zasičenosti.[7] Največji prelom pomenijo vsakdanji prizori iz provincialnega malomestnega okolja, ki se šopiri z uglajenostjo in preteklo pomembnostjo, ter starinski predmeti (gramofon s trobljo, lampijon, avion Rdečega barona, cepelin, tandem, pulman ipd.). Med družbenokritičnimi cikli, ki

[7] Imenovani so naslovi Ljubimec lady Chatterley, Lili Marlen, avtorji Baudelaire, Charles Bukowski in značilni motivi francoske dekadence absint, spleen.

razgaljajo lažni blišč, je najbolj humorno ironični *Izbrane pesmi*, kjer je duh poezije povsem razvrednoten. V ospredju sta finančna vrednost in materialnost: papir, tiskarski škrat, bankrot pesnika in urednika ter bralci, ki se včasih za hip posvetijo poeziji, čeprav jih bolj zanimajo ugled, ugodje in seksualnost. Da v pesnjenju tudi za ustvarjalca ni ničesar veličastnega, pričata prva in zadnja avtotematska pesem *Absinta.* V prvi so stihi nakraden drobiž, zastavljen za male erotične užitke, v zadnji je samoironična resignacija nad knjigami in fikcijo: »Na smrt pozabljen in pobit / prelagam rokopise / v jutro ko hlapi absint / iz nastale zbirke«.

Lirski subjekt je opazovalec in analitik sodobne in pretekle resničnosti, rekonstruirane iz fotografij, dokumentov in spominov. V opisno-pripovednih pesmih razgalja prikrivane seksualne želje, razkazovanje, oblačenje, modo, družabne rituale v kavarni, motelu, gostilni, na promenadi itn. V provincialnem okolju je vsa duhovnost le visoka poza, ki prekriva resnično omejenost. Kot oseba se subjekt izpostavi v razpoloženjsko gibljivem, samoironičnem ciklu *Intima*, kjer se določa z željo po sladkosti, sanjami, »poševnim« mirom, igro s pravljičnimi asociacijamimi, okajenostjo in otroškimi spomini (npr. na triciklista, ki razvaža mleko, poštarja). Prizore v ciklu *Erotika* druži motiv ženske, ki se slači, sicer pa je eros spopad s smrtjo, najbolj izrazito in vulgarno v žepni uri vojaka v lazaretu, ki ima kazalca oblikovana kot »goli par / obrnjena s trebuhom/ drug k drugemu da sivi čas / odštevata po fuku«. *Spleen* prikazuje v kontraste postavljene osebe in prostore – zakotno železniško postajo z brkatim sprevodnikom in tandem, poslan z montmartrske postaje pesniku Baudelairu. Mali svet bi bil rad vsaj po zunanjih znakih, kot so tuja imena oseb, revij, seznanjenosti z dosežki in spretnostmi čim bolj podoben mondenemu in se zato napihuje.

Nezaznamovano ali splošno leksiko kolorirajo starinske besede za pretekle stvari (šinobus, enogled, žurnal, fonograf, komis), žargonski izrazi (šlajfi in klišeji, špigel in razrez) in avtorski neologizmi, zlasti zloženke (divjestrelec, predčetrt, zgubidan, starosen) in izpeljanke (tajmirsko zablodje, brezločje, zanočje) ter redke besede (ravšje, rosomah, trnina). Metaforika, speta z opisnimi detajli, ustvarja dinamične vtise, patino, humor (»na prste vzpenja se zvonik / povešenega nosa«; *Absint* 3).

6 Zbirka ***Divan*** je oblikovana enako kot predhodna, le da v 14 verzih alternira en sam tip moške asonance z enim tipom ženske. Uvodna pesem *Sanje po ženski noči* in zaključna *Sanje po moški noči* pomensko korespondirata kot dve perspektivi: žensko skrivanje, šibkost in čistosti ter moško tveganje, odprtost in ranljivosti. V *Divanu* se začenja rahljanje vzročno-posledičnih vezi, ki ustvarja nepreverljiv dogajalni potek, bodisi smešne bodisi skrivnostno-grozljive vrste. Največ iracionalnosti se pojavlja ob motivih živali, ki se odzivajo prvinsko nagonsko, ter v romantičnih ljubeznskih situacijah z liki močnih in pogubnih strasti. *Mana* združuje lepoto in grozo, vitaliteto

in smrt, saj so vsa pomladno prebujena, vihrava in brezskrbna bitja plen uničevalnih sil in žrtvovanja. *Pastorele* hvalijo plodnost, obilje nagonske energije v živalski naravi, ki je analogija za človekovo erotično slo in ima za nasprotje brezčutnost. Nagon si nezadržno išče pot do cilja, toda združitve se ponesrečijo ali končajo s smrtjo, ker je sproščenost dovoljena le potentnemu vilenjaku, v svetu fantastične imaginacije.

V pesmih *Lirike* in *Divana* se nadaljuje komični prikaz vsakdnjih, zlasti erotičnih prizorov, v katere se vpletajo družbene konvencije in vrednotenje. *Liriko* uokvirja sklicevanje na Jesihove sonete, divan pa je metonimija za erotična doživetja – od občudovanja, zaplejevanja, do uživanja in odhajanja. Desakralizacija visoke poezije je v *Liriki* izpeljana z motivi nerodnosti, trgovine in spolnosti. Tu pesnik preskuša različne drže, situacije in like, tako da uvaja umetniško meta raven, v kateri se razkroji iluzija neposrednosti in resnosti izrečenega. Obrtna spretnost, literarna konstruiranost in distanca mu omogočajo, da željo po erotičnem uživanju izrazi bolj prostodušno, brez ovinkarjenja – pripiše jo drugi osebi (de Sadu, slikarju) ali podtakne predmetu (klopi, rečnemu parniku). Iz cikla *Romantika* izhaja, da je čas romantične sublimacije dokončno minil in živi le kot izpraznjeni literarni topos, locus amoenus, zgodbena shema. Ljubezni ni več, prozaična sodobnost lepoto, telesa, spolnost prodaja, in v skladu s tem je treba ravnati, le da se lirskemu subjektu to slabo (začasno) posreči, omamlja pa se z branjem in pijačo.

Z veliko mero nedoločenosti in negotovosti cikel *Stvari* namiguje na razkrajanje medčloveških vezi. Razgrinja odtujenost, nekomunikacijo, nelagodje, smrtni strah, nemoč pogledati v lastno globino in mračnost skupinskega bivanja, kamor vdirajo senčne prikazni, tatovi, lovci in goniči, prevaranti, trgovci. Najbolj čustveni *Treni*[8] so fragmenti o prednikih. Iz prizorov babičninega in dedovega življenja vznikata zvestoba in ljubezen, dobrota in lepota, subjekt vzpostavlja pripadnost podedovanemu svetu skromnosti, pomanjkanja, vere, izročila, ki ga nosijo starinske in regionalne besede (čresla, klinton, bersa, pelda, klot).

7 Novost v zbirki ***Tanin*** so pesmi iz treh štirivrstičnic s prestopno asonanco in alternacijo trohejskih in jambskih verzov, ki ustvarjajo nenavadni, ljudski ritem, podprt s pogostimi geminacijami. Uvodna in zaključna pesem sta nenaslovljeni, naslovljene pesmi v ciklih pa so relativno samostojne.

Cikli *Podobe* (ruralne, spominske, s posebneži iz domače preteklosti), *Odjuga*, *Satirikon* (literarni motivi), *Lajta* (panonska prazgodovina, narava, ločeni posameznik), *Kitajron* (fragmenti antične tragedije), *Sence* (izmuzljiv, gibek, čaroben in tesnoben

[8] Naslov pomeni drobne gibe očesa in s tem stroboskospsko videnje z učinkom fragmentiranja ali trenutke – prizore iz preteklega življenja, vračanje v svet, ki ga ni več, ter po gr. »trenos« ‘žalostinke za umrlimi, pete pri pogrebnih svečanostih’ spomine na deda in babico.

domači svet), *Dežele* (bivanjska tematika skozi inovkacijo višje sile) gradijo odprto, negotovo in univerzalno sporočilo: »kjer se kajpada začne / česar ni slutiti / kakor da se božje gre / z nami slepe miši« (*Kajpada se ne naspi*). Zbirka združuje disparatne pojave, enovita čustvena barva pa izhaja iz filozofije minljivosti ter iz večnosti naravnih in kozmičnih sprememb.

Iz zadnjih dveh ciklov *Divana* se nadaljuje ironično predstavljanje atmosfere prostora in časa, starožitnosti in drobnih dogodkov (spenevedanj), vzvišenost in pomembnost pa je relativizirana s humorjem. Elegičnost izvira iz posameznikove samote in ogroženosti, melanholija iz spoznanja o nepresegljivosti človekove usode. Pesnik črpa motive iz antičnega, krščanskega in poganskega mitskega imaginarija, toda zaloga podob, likov in situacij ohranja le semiotično funkcijo, znak mitskega porekla, ni pa semantično sredstvo za oblikovanje moderne bivanjske izpovedi na ozadju obnavljanja metafizike. Kljub aluziji na strniševsko filozofijo neuničljivosti biti,[9] je človek pristal »med sušnimi stoletji«, religija je stvar starih in mrtvih, cerkev del navad in zaznamovanja letnega ciklusa iz otroštva. Neusahljiva želja po presežnem in mističnem je iz družbene sfere preseljena v nagonsko živalsko naravo, ki je skupaj z zemljo in letnimi časi najvišji zakon, onkraj etosa in morale. Cikel *Kitajron* obnavlja Ojdipovo tragedijo v obnebju slepega gospodarja in plebejskega časa, ko ni več mogoč heroični upor volji bogov oz. sklicevanje nanj pri vojskovanju. Po koncu božansko utemeljenih prepovedi in odrekanj ostajata samo naslada in zavedanje smrtnosti. V osebnem sistemu vrednot ima posebno vrednost literatura. Repertoar pesnikovih afinitet se razširja na Dostojevskega, Koviča, Kolška, Jesiha, literarne žanre in družbe (prim. naslove *Alba*, *Burleska*, *Karneval*, *Salon* v ciklu *Satirikon*), ki pomenijo sublimacijo v praznini: »Postano je in stara sva / v zapravljenih stoletjih / ti volančkasta gospa / jaz jedki Dosotjevski« (*Salon*). Način življenja v pokrajini je predstavljen z geografskimi in materialnokulturnimi posebnostmi (pusta, murišče, postat, podstenje, priklet, lajta, vinšček, borova gostija, mrlinšček, cincelnice, vohek, kmičen, škrgutav, bersovinast, gorički, cankovski, lemerski). Regionalna leksika[10] zaznamuje subjektivnost spominov, način dojemanja in poimenovalno strast. Vmes so tudi literarne aluzije: »Pri nas položno jeseni / in nebo nateka / pri nas od staropotnih dni / pajlinovsko zapreda« (*Doma*); »in s kurami [ju] pospremim spat / nad srebrnim bregom« (*Podobe*).[11]

---

[9] Navzočnosti vsega, kar je kdaj obstajalo v nekem prostoru, se v ciklu Lajta povezuje z nevednim volom, ki odkriva v zemljo zakopano panonsko davnino.

[10] Mnoge besede zaman iščemo v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*.

[11] Prislov načina »pajlinovsko« je izpeljan iz vzdevka pesnika Nacija Kranjca – Pajlina (1916–1945), mlajšega brata Miška Kranjca, Srebrni breg/Srebrni brejg je naslov narečne in knjižnoslovenske zbirke kratkih zgodb za otroke Ferija Lainščka, Milana Vincetiča in Milivoja Mikija Roša.

8 Ob nespremenjeni kompoziciji se v zbirki ***Balta*** uveljavlja nova pesemska oblika: nemetrični in glasovno nepovezani verzi sestavljajo dve neenaki kitici, daljšo iz 14 vrstic in 3-vrstično poanto. V prostem verzu in modernističnem pravopisu[12] postane odločilna verzna meja in skladenjska razčlenjenost. Vsebina se razvija v paralelizmih in stopnjevanjih, ki jih zaznamujejo ponovitve in variacije začetnega verza.

Pot v zgodnost je zastavljena bolj osebno in intimno: če so bili v *Taninu* v ospredju zunanji opisi, okolje in človeški tipi, ob tem pa redka znamenja subjektivnosti, se subjekt v *Balti* predstavlja skozi maske oseb, kot otrok, kot jaz iz nagovora drugega ali kot del dvojinskega »midva«. Zaradi dvojinskega govora se zdi poudarjena erotika, čeprav imata erotične motive (razgaljanje, dotikanje) le cikla *Sanje* in *Pisanice.* Erotični odnos v *Sanjah* je problematičen, saj gre za pritožbe, grožnje, izpovedi razočaranja nad tem, kar je spodletelo zaradi nepričakovanih povzročiteljev, iracionalnih vzročno-posledičnih zvez in absurdnih dejanj, ki lahko spominjajo celo na obredna, toda ne pripeljejo do zaželenega cilja. V ciklu *Pisanice* je več znamenj radoživosti, s katero subjekt kljubuje prepovedi uživanja. Njegovo orožje je humor in premiki v nenavadne osebe (vrvohodca, obešenca, šaljivca), živali (plemenjaka, kukavico) in naravo (oblak). Cikel *Katedrala* razgrajuje tradicionalno katoliško ikonografijo, liturgijo, verniško ravnanje in mišljenje. Kaže načeto, od znotraj bolehno cerkveno moč, od katere je ostala le zunanja forma, ki straši in v svoje okrilje zvablja naivne otroke, romarje in nuno. Elementi subverzije so narava, vesolje, snovnost, predvsem pa čustva zbeganega, prestrašenega in osamljenega dečka, ki še ni iniciiran v simbolične pomene cerkvenih znamenj.

Osrednji cikel *Šojna* je pomensko zelo odprt, saj Šojna ni samo dežela,[13] ampak tudi kvaliteta, pripadnost, izvor, snov, stvar ali pojav, predvsem pa beseda z močnim zvočnim učinkom in konotacijami starinsko, čudno, tuje, oddaljeno. Njeno nejasno predstavo gradijo neprijetni vremenski pojavi (babje pšeno, visok sneg, dež) in naštevanje drobnih stvari, ki jih poleg doživetij dvojinskega osebka in individualnih spominskih asociacij povezuje enak položaj v skladenjskem vzrocu: »[k]ar se priduša / niso premetanke [...] kar podrsava / niso panožice vešče [...] kar se zadre / ni finski nož / niti plečata balta // kaj šele Šojna / z uro / ki sproti zaostaja« (*Razkošje*). Nedoločenost in paradoksnost se v ciklu *Lesena gora* zgosti v trivrstični poanti, kjer se strnejo nevednost, odsotnost in slutnje o izdaji, okoriščanju, čustveni prevari, borodolomu in smrti. Refleksivno-izpovedni cikel *Leta* skozi brezosebne strukture – tipa treba/nujno je, dovoljeno je, nevzdržno je – izreka željo po bližini, lepoti, sproščenosti, miru, koncu otožnosti in varnosti pred skušnjavami, hkrati pa oseba doživlja ovire, prepovedi, oddaljitve in

---

[12] Odmik od pravopisnih pravil (neraba velike začetnice, medstavčnih in končnopovednih ločil) je konstanta Vincetičeve pisave.

[13] Šojna je edini samostalnik, pisan z veliko začetnico, zato ga je možno razumeti kot lastno ime.

izginevanje. Zveze med psihičnim in tem, kar ga simbolno zastopa, so poljubno imaginarne: »zaslužim si / da me pobarvaš / v glavnik ali v mračino« (*Slovo*). V pesmih cikla *Pozabe* so drobci spominov na očetovo delo pri železnici,[14] družinsko življenje in domačo pokrajino, vmes pa so alogične prestavitve, zamenjave, halucinacije in skrivnosti, ki jih poudarjajo tudi nepojmljivi naslovi (*Alamak*, *Lovorka*).

9 Naslov ***Lakmus*** nakazuje občutljivost za lastnosti v subjektu in svetu – kislost in bazičnost sta podobno kot trpki tanin neprijetna »okusa« življenja. S prenašanjem iz zbirke v zbirko postajajo razvidne avtorjeve motivno-tematske konstante: določena izoblikovanost pokrajine z reko in obrežjem, jesensko-zimska atmosfera, malomestna kultura in družabnost, oblačenje, cerkveni prazniki in vraževerje, deške pustolovščine, potovanje z ladjo in železnico, družina in hiša.[15] Kontinuiteto tvorijo tudi nakazana razpoloženja in emoncionalna naravnanost: igrivost, hudomušnost, radovednost, nostalgija, čemernost, naveličanost, potrpežljivost, omamljenost, erotična vznemirjenost.

Čeprav je zbirka po zunanji zgradbi identična predhodnim, se cikli in celota družijo po načelu sopostavljanja heterogenih motivnih drobcev, kjer večji pomen pridobiva način sestavljanja. Sintakso zapletajo postopki, ki gradijo alogično imaginarno (nad) resničnost. Pogosto je izhodišče stalna besedna zveza, ki se modificirana ponovi in deluje kot vezivo, npr. nič ni bilo od x, kot bi mignil (se) je x, čez glavo imeti x-a ipd. Že tu se pojavljata postopka, ki bosta dominantna v naslednjih dveh zbirkah: zamolk oz. izpust povedka glagola (»na puljskem kolodvoru / ki ga bova [?] v zrak / kot tvoje noge«; *Nora*) in spremenjena glagoska vezljivost (zmanjkaj me, minevava se). Nedoumljivo, sanjsko logiko, ki deluje sredi vsakdanjosti, poudarjajo glagoli, ki nimajo izraženega osebka, povzročajo pa spremembo položaja ali drugo zaznavo: »pod ščepcem vrabcev / ki ji je pometlo // v kilav vetrobran« (*Spalnik*). Domišljijsko živahnost stopnjujejo nenavadne vzročno-posledične zveze, premestitve, zamenjave, nepreverjeni občutki in pretvarjanja, ki zajamejo večje kose besedila: »Naneslo je / da so regice / kar deževale s češenj / in da so tiste / ki so imele / več perja kot luskin / zadremale v pepelke« (*Svetnik*). K bizarnosti prispeva tudi gosta mreža svežih pridevniških (npr. krjaveljski klobuk, tilkasti teleban, rejniške sobote) in glagolskih metafor (oknom se smeje, ko jih devlješ spat), humor pa nastaja tudi iz besedotvornih inovacij (npr. novih izpeljankah za dejavnost s pripono –ar: drezinar, kopinar, čajničar, skominar), ki jih lahko sproži kontrastna soseščina (z mojim njuhcem (m.) in tvojo pilico (ž.) za nohte).

---

[14] Pesem Mavrica iz cikla *Lesena gora* vsebuje pretresljivo pesem o očetovi smrti, tako da je cikel *Pozabe* tudi svojevrsten poklon njegovemu spominu.

[15] Po psihični pomenski vrednosti, ki jo G. Bachelard (2001) pripisuje vrsti in obliki prostorov, se subjekt giblje med odprtim in zaprtim, znotraj varne lupine hiše, ki je analogna strukturi telesa, pa ga privlačita klet kot najgloblje skrito, nezavedno in podstrešje kot najvišje zavestno, tudi spominsko.

Zamolki, premestitve, neznani delovalniki in metafore ustvarjajo samosvoj pogled na stvari, izstop iz logične prisile, razumskega obvladovanja sveta, ideoloških in filozofskih podlag v potencialnost domišljije, kjer nastaja ljubeč in estetski odnos in so tudi drobne vsakdanje reči in pojavi predstavljeni skozi otroško čudenje. Subjektova kontemplativna in humorno premaknjena drža niha med radoživostjo, igrivostjo ter negotovim, prikrito kritičnim odnosom do institucij, lažnih videzov, čustvenih manipulacij in (samo)prevar.

10 ***Raster*** uokvirjata uvodna pesem *Po očetu* in sklepna *Po materi*, v katerih subjekt presoja dediščino vrednot: ustvarjanje, napor preživetja, upanje, čustven in estetski odnos. Izčrpano formo 14+3 je pesnik nadomestil z enovito 17-vrstično pesmijo. Segmentira jo ponovitev celega ali dela verza, tako da je ena poved nekako tridelna, ni pa več poantirana. Ponovitev je stalna besedna zveza, ki je lahko preoblikovana (»Ne preplača se, če«), pogosteje pa okrnjena. Taki verzi so vezivo poljubno kombiniranih fragmentov, ki ustvarjajo vtis razpršenost, razsejanost brez središčne točke, težišča, ki ga je v prejšnjih zbirkah vzdrževala subjektova intima. Iz posameznih mest lahko razberemo, da je to posledica disharmonije razlik, ki so tvorile pare nasprotij: družba–narava, intimno–javno, ženska–moški, telesno–duhovno ter se zbirale v dopolnjujoče se pare (npr. zgoraj/spodaj, zunaj/znotraj, roke/noge, tvoje/moje). Zdaj dvojico določajo nesoglasja (»da tvoja bela / ni moja / čeprav naju gleda / isti sneg«; *Sama*) in razdalje, ki posegajo v osebno identiteto obeh: »komajda si še ti / komajdkaj še jaz / in komajkrat midva / iz bukolične dvojine / odsihdob« (*Baldahin*). Tudi naslovni raster, slika iz pik, ki nakazuje razpršitev jasnosti, je povezan z distanco med najbljižjimi (*Hčerina*). Medosebne razdalje skuša subjekt preseči tako, da se v sklepu pesmi postavi na neko drugo, zunajčasno ali nadosebno stališče. Kot gesta kljubovanja mu ostaja satirski vitalizem, zgečkljiva provokacija čistunstva in omejevanja svobode sploh.

Ob naraščanju nedoločenosti (enigmatičnosti) z brezosebno rabljenimi glagoli in nedoločnimi zaimki brez odnosnice v besedilu se stopnjuje raziskovanje besedotovornih in zvočnih potencialov jezika: »Saj je kovano / v kovano / in dolbeno / v vdolbeno / saj je izžgano / v prežgano / in merjeno / v zmerjeno« (*Pražnja*). Protuitež abstraktnosti so v prvih štirih ciklih konkretnosti, postavljene v tričlenske naštevalne paralelizme: »Po vsem lepem / se podvajajo / zbiralci perja / konj z ročaji / ali barska / ki planinari« (Halma). Tudi zaradi alogičnih primerjav, ki v primerjalnem členu vsebujejo nonsens (npr. »zaspiva bolj / kot se presedamo v žuželke«), je le redke pesmi še mogoče brati tematsko, s strategijami odkrivanja posredno izraženih pomenov. Vse več jih spominja na duh ludizma iz začetka 70. let 20. stoletja, le da Vincetičeve montaže niso čisto poljubne, ker je bolj prisoten prizadeti subjekt in je v poimenovanju

težnja po rekonstrukciji minulega časa, ki je poznal danes komaj znane, na bolšji trg ali podstrešja odložene reči, ki jih poezija rešuje pozabe: sličice kraljestva živali, longplejke, gulaška pisma, paviljon s paradno godbo, (film) ples na vodi in zbiralci perja, žveplenke, češke kondome, (poljski vlak) gomulka itn.

11 Naslov ***Retuše*** nakazuje zanimanje za umetniške načine in tehnike (popravljanja, olepševanja). Numerični princip grajenja celote se je spremenil: v zbirki je 6 ciklov po 8 pesmi, z *Dnevno* in *Nočno* kot okvirjem skupaj toliko kot pesikovih let ob izidu zbirke. Druga novost je besedilna oblika, skrajšanje števila verzov na 10-vrstično kitico, ki ji sledi dvostišje. Verzi niso zlogovno-naglasno določeni niti asonirani, čeprav se večkrat poveže dvoje ali več oblikovno in glasovno sorodnih klavzul.

Enobesedni samostalniški naslovi ciklov izpostavljajo literarnost – prvine notranje in zunanje zgradbe besedila (*Prizori*, *Naslovi*), medjezikovno posredovanje in recepcijo (*Lekture*, *Prevodi*), razmoževanje in širjenje (*Kopije*, *Ponatisi*) –, ki napoveduje meta ravnino fiktivnosti, preigravanje in igranje ter okolje za literarne reference. Posamezne pesmi so naslovljene s pridevniki, kakor da je pesem ena od lastnosti cikla: *Prizori* so npr. *Večerni*, *Večni*, *Temni* itn.[16] Cikel je urejen krožno, kot vračanje, saj se v zadnjem verzu zadnje pesmi dobesedno ponovi prvi verz prve, vendar je to zdaj intelektualna domislica, ki komaj kje teži v globljo simbolno pomenljivost (npr. »Ko boš last bogov«). Kohezijo cikla povečujejo dodatne ponovitve z variacijami. V ciklu *Kopije* se v vseh pesmih ponovi enaka oblika drugega verza (ki si izgubljen, ki si čist, ki si klican ...), ki skupaj tvorijo nekak zrcalnosimetrični litanijski obrazec v razponu od izgubljenosti do najdenosti. V *Ponatisih* se v vsakem drugem verzu ponovi motiv »temnozelena dizlovka«, na katerega se vežejo drugi, povezani z očetom, okrog ponovitve verza »ritensko selim hišo« v ciklu *Lekture* pa se zbirajo spomini na otroštvo. *Prevode* uokvirja priprošnja višjemu bitju (»Preskoči nas«, »Prizanesi že«, »Zasluti nas«), *Prizore* pa povezuje subjektov nagovor univerzalne, delno realne in delno sanjane ženske, ki je hkrati žena, ljubica, mama in sestrica, partner v igri in predmet ljubosumja.

V več pesmih se kot motivni drobci pojavljajo literarne reference na sodobno slovensko poezijo in prozo. Nastopajo v 3-členskih zaporedjih kot dobesedni citat naslova dela (redkeje kot prenos motiva, ime žanra), izbrani so izmed avtorjev in del, ki so pesniku blizu, izvirajo iz vzhodne Slovenije ali so celo prijatelji: »se dava naslednjič / bizantinskim rožam / razdaljam telesa / in dnevovini« (*Jutranji*)[17]

---

[16] Tako razmerje med naslovom cikla in pesmi v njem se je začelo že v zadnjih treh ciklih *Rastra*.

[17] Literarni repertoar obsega Otona Župančiča, Edvarda Kocbeka, pesnike zbirke Pesmi štirih, Miška Kranjca, Branka Šömna, Daneta Zajca, Milana Deklevo, Jureta Potokarja, Ferija Lainščka, Aleša Debeljaka, Petra Semoliča, Majo Vidmar, Lucijo Stupica, Draga Jančarja, Dušana Šarotarja, Thomasa Manna, Gabriela Garcio Marqueza.

Ob paradi literarnosti ostajajo bolj pritajeni postopki, začeti v *Lakmusu* in *Rastru*. To je naštevanje nesopripadnih enot, ki jih povezuje enaka oblika in mesto v sintagmi, alogične primerjave, napačna rekcija glagola ter zamolki jedra sporočila (povedka). Tematsko se zbirka posveča ljubezni, sodobnemu bivanju in literaturi. Ljubezen je tudi tu vprašljiva, vendar se nadaljuje občudovanje ženskega telesa, vitalizem kot upor moralizmu in burleskni prizori ljubimkanj. Bivanjsko temo določajo minljivost življenja, nevznemirljiva vsakdanjost in neizrekljiva vez med človekom in transcendenco. Kot je prazno sodobnikovo življenje, je brez vrednosti literatura, reducirana na materialnost, multiplicirana, odvržena in reciklirana: »v zasipno klet / med karton / časopisne svežnje / in poveze knjig / v mečkalnico / v rezkalnico / med ponaredke / in kopije / vseh kopij / kot bi mignil (*Spodobna*).

Vincetičeve jezikovne igre predstavljajo duh postmoderne dobe: elegični in resnobni toni so znivelirani v poljubnost, vseenost, hkrati pa je vse odprto, nedokončno, ponovljivo, premestljivo. Izjave imajo samo znotrajliterarni smisel, toda literarnost hkrati implicira visoko kulturo, duha, kompleksnost osebnosti in zavezujočo medosebno komunikacijo (*Dnevna*, *Nočna*).

V petindvajsetih letih je Milan Vincetič z motivno-tematskimi konstantami in formalno kontinuiteto ustvaril prepoznavno avtorsko poetiko. Čeprav ni začetnik nobenega od literarnih tokov, je sodobno slovensko poezijo obogatil z individualno in regionalno specifiko, ki zaradi težnje v univerzalno pomenljivost ne dopušča spekulacije o geografski omejenosti. Ob prevladi velemestnega kozompolitizma in dialoga s svetovno poezijo pri pesnikih njegove in mlajših generacij imamo vztrajanje pri ožjeslovenskih identitetnih izbirah lahko za posebno kvaliteto. Kompleks postmodernizma je sooblikoval z mitotvorstvom, intimizacijo in ludičnostjo. Po oblikovni dogananosti je primerljiv z mojstri pesniške dovršenosti, ki se navezujejo na »čisto poezijo« historičnega simbolizma (Kovič, Strniša, Grafenauer, Novak) in romantike (Jesih). Depersonalizacija, iskanost, abstraktnost, enigmatičnost, alogičnost, glasovno in besedotvorno igranje se lahko, če se pojavljajo v veliki gostoti, izrabijo in prenehajo učinkovati. Tega se pesnik zaveda, saj v ustvarjalnem samopreseganju nenehno dograjuje preskušene in raziskuje nove pesniške strategije in postopke.

VIRI IN LITERATURA

LAINŠČEK, Feri, PERGER, Valerija, VINCETIČ, Milan, 1981: *Kot slutnja radovedno*. Murska Sobota: Pomurska založba.

VINCETIČ, Milan, 1983: *Zanna.* Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1987: *Arka*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1988: *Finska*. Ljubljana: Emonica, Murska Sobota: TDS SKD Guliver.

– – 1991: *Tajmir.* Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1993: *Divan*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 1997: *Tanin.* Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 2001: *Balta.* Murska Sobota: Franc-Franc.

– – 2003: *Lakmus*. Maribor: Litera.

– – 2005: *Raster.* Maribor: Litera.

– – 2007: *Retuše.* Murska Sobota: Franc-Franc.

BACHELARD, Gaston, 2001: *Poetika prostora*. Ljubljana: Študentska založba (zbirka Koda).

JUST, Franci, 2003: *Besede iz Porabja, besede za Porabje. Pregled slovestva pri porabskih Slovencih*. Murska Sobota, Franc-Franc.

KOLŠEK, Peter, 2003: *Lepa točajka.* Ljubljana: LUD Literatura (Zbirka Novi pristopi).

– – 2005: V Prekmurju samo živi: nominacije za nagrade Prešernovega sklada – Milan Vincetič. *Delo* 47/30 (5. feb.), 9.

KOLŠEK, Peter (ur.), 2006: *Nevihta sladkih rož. Antologija slovenske poezije 20. stoletja*. Ljubljana: Študentska založba (knjižna zbirka Beletrina).

LAH, Andrijan, 1996: *Pregled književnosti 5, Slovenska književnost 20. stoletja.* Ljubljana: Rokus.

OSTI, Josip, 2003: Vincetičev jezikovni lakmus življenja. V: Vincetič Milan, *Lakmus*, 79 – 87.

POGAČNIK, Jože, PONIŽ, Denis, 2000: Lirika. *Slovenska književnost III.* Ljubljana: DZS.

PONIŽ, Denis, 1989: *Mlada slovenska poezija sedemdesetih in osemdesetih let.* Celovec: Mhorjeva založba.

– – 2001: *Slovenska lirika 1950–2000.* Ljubljana: Slovenska matica.

David Bandelj
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

Perspektive sodobne poezije Slovencev v Italiji

Sodobno poezijo Slovencev v Italiji datiramo od 1945 do danes in v tem datumskem okviru lahko ugotavljamo, da je njen razvoj potekal skozi burne zgodovinske faze, ki so z literaturo ves čas povezane. V trenutku, ki je videl padec fizičnih meja med Slovenijo in Italijo, se tudi poezija spoprijema z novimi izzivi in perspektivami. Pričujoča razprava poskuša na podlagi opusa sodobnih ustvarjalcev ugotoviti, kakšna prihodnost se sistemu te poezije piše na tematskem, sociološkem in literarnem področju.

SODOBNA POEZIJA SLOVENCEV V ITALIJI: SISTEMATSKI VPOGLED V ZADNJIH DESET LET

Če se ozremo na zgodbo sodobne poezije Slovencev v Italiji, jo lahko dokaj neproblematično razmejimo med letoma 1945 in 2007. Obe letnici sta namreč sociološko in družbenopolitično dovolj zaznamujoči, saj prva predstavlja konec druge svetovne vojne in s tem začetek križevega pota mejne razdelitve med Slovenijo oz. takratno Jugoslavijo, druga pa je simbolna letnica za dokončen padec meje, po katerem je Slovenija postala del schengenske stvarnosti, kar omogoča novo dojemanje koncepta meje in mejnosti.

V okviru tega časa se ta zapis želi ozreti predvsem na zadnjih deset let ustvarjanja in skozi pesniške zbirke, ki so si sledile med letoma 1999 in 2008, s posebno pozornostjo do prvencev, začrtati tipološko sosledije pesniških silnic slovenskih pesnikov v Italiji v zadnjem desetletju.

Za poezijo Slovencev v Italiji bi lahko trdili, da ostaja magično ujeta v okove prostora, pa najsibo ta prostor fizičen ali ne. Vseskozi je razpotegnjena med domačijskostjo in kozmopolitizmom, kar ji omogoča večjo razpetost med več strukturnih tokov.[1]

---

[1] Za podrobnejši vpogled v specifiko sodobne poezije Slovencev v Italiji prim. spremno besedo k antologiji *Rod lepe Vide* (v času nastajanja tega zapisa še ni izšla).

1999

V novem 'fin de sieclu' so si med Slovenci v Italiji sledile štiri originalne zbirke in ena antološka. Košutova *Memoria del corpo assente – Spomin odsotnega telesa* je v dvojezični slovensko-italijanski izdaji izšla pri tržiškem kulturnem konzorciju kot posledica nagrade Kosovel za prevajalce. Slednjo je za prevod te zbirke prejela Daria Betocchi. Ob tem Košutovem cvetoberu so si še trije pesniki utrli pot z novo zbirko.

Ace Mermolja je po več letih izdal zbirko *Drobci na parketu*, ki pomeni precejšen novum v njegovi poeziji. Lirski subjekt postane pozoren opazovalec stvarnosti, vendar brez pretiranega realizma. Realizem je čutiti predvsem v čutenjih, ki prevevajo Mermoljevo globoko poznavanja sveta. Čustva se pojavljajo le kot prividi ali negativne reminiscence še svetle preteklosti. Lirski jaz je na meji med propastjo in vstajenjem in prinaša s to poezijo pomemben nov obrat v smeri avtorjeve pesniške plovbe: iz začetnega artizma in ludizma se je introvertiral in postal eden globljih pesniških glasov sistema poezije Slovencev v Italiji v zadnjem desetletju.

Istega leta je z novo pesniško zbirko tudi Aleksij Pregarc ustoličil svoj pesniški jezik, ki se spretno giblje med lokalnostjo in univerzalizmom. Zbirka *Moj veliki mali svet – Il mio grande piccolo mondo – My big little world* (prev. Jolka Milič, Katarina Minatti in Gerald Parks) je primer zanimivih pesniških preskokov iz zgodovinske in geografske navezanosti na »mali svet«, ki postaja »veliki« v stiku z globalnostjo dilem, ki tarejo Pregarčev pesniški subjekt. Pregarc se v tej zbirki odkriva kot najbolj pristen in zvedav med vsemi doslejšnjimi zbirkami.

Ivan Tavčar, pretežno dvojezični pesnik, ki je svojo pesniško pot v slovenskem jeziku začel leta 1997, je z zajetno zbirko *Ko bisere v očeh rojevaš* ponovno pokazal na izbiro pesniškega jezika, ki sega na področje bivanjske in religiozne lirike in postavlja pesnika kot človeka na razpotju, ujetega v spone človeške omejenosti in žejnega večnosti.

Novost pa je v tem letu predstavljal prvenec Vesne Primožič *Lepo je živeti*. V njem je mlada pesnica izrazila tradicionalne vrednote, kot so iskanje stika s svojimi koreninami, pojmom naroda in slovenstva. Zbirka vsebuje nekaj ljubezenskih in epideiktičnih pesmi, ki potrjujejo klasično pesniško naravnanost Primožičeve. Slednja je zaobjeta v okvir refleksije o izročilu starejših rodov, ki ga – kot predstavnica mlajšega rodu – spodbudno predaja naprej.

2000

Prelomno leto 2000, ki je v svetovni javnosti vzbudilo večjo pozornost zaradi nenadejanega računalniškega hrošča, ki bi moral pognati v zrak celoten svetovni informacijski sistem, je v poeziji Slovencev v Italji pomenilo bolj malo, saj sta v njem izšli le dve zbirki, ki predstavljata sicer vsaka po svoje določen korak naprej.

Marko Kravos, uveljavljeni tržaški pesnik, ki je s svojo poezijo že večkrat pokazal nova pota, od ironije in hrepenenja po odselitvi iz prostora do novega koncepta domovanja v globaliziranem svetu, je v tem letu pri italijanski založbi objavil pesnitev z naslovom *Jazonova sled*, ki je izšla trijezično, v italijanski (prev. Patrizia Vascotto), slovenski in hrvaški (prev. Tonko Maroević) izdaji z zanimivim glavnim poudarkom na italijanskem tekstu, čeprav je original slovenski. Izbira trijezičnosti in epskost dela daje tekstu prav poseben pomen. Treba je sicer povedati, da je *Jazonova sled* že izšla v zbirki *Obzorje in sled* (1992), vendar nas njena samostojna izdaja prepričuje, da je pesnik hotel izraziti prehajanje jezikovnih meja, v katere je poezija Slovencev v Italiji (bila) zajeta, ko (je) slovenščina kot edini razpoznavni ali vsaj glavni ustvarjalni jezik kroji(la) izrazno moč sistema poezije. Čeprav je Kravosov ustvarjalni jezik izključno slovenščina, je njegova miselnost in konec koncev prevajalska žilica »kriva« za odprtost v druge sfere, kar bo naznanilo zanimivo prihodnost.

Tudi epska forma je nekaj nenavadnega. S spogledovanjem s preteklostjo se Kravos obrača v prihodnost, saj so postopki v pesnitvi dokaj postmodernistično naravnani. Pesnitev ni le igra z oblikami antike, ampak presajanje antičnih vrednot v mašinerijo sedanjosti in prihodnosti, prek prikazovanja mita Argonavtov kot mita o iskanju in doživljanju še ne doživetega.

Konec leta se je s prvencem *Klic iz nadzemlja* oglasil David Bandelj. V pesniški zbirki je skušal združevati etično, religiozno in pesniško potezo in ustvaril svež prvenec, ki je pomemben predvsem zaradi novejšega generacijskega pristopa do tem, ki jih najdemo v literaturi Slovencev v Italiji.

Poleg vpogleda v »tragiko« bivanja ob/na meji, najdemo pri njem tudi vnos sodobnejših prijemov in metafikcijskih postopkov v poezijo, ki predstavljajo v obravnavanem sistemu pomembno novost. Nenazadnje je treba omeniti, da je bila knjiga v ožjem izboru za nagrado za najboljši prvenec slovenskega knjižnega sejma. Zadnja prvenca, ki sta prinesla nekaj novih pesniških potez, sta ustvarila Ivan Tavčar in Miha Obit in sta izšla leta 1995.

2001

Prvo leto novega tisočletja je prineslo bogatejšo bero pesniških zbirk. Aleksij Pregarc se je v zanj značilnem slogu oglasil skupaj z Edelmanom Jurinčičem z zbirko *Zemlja – Zemljica*. Oba pesnika sta se z zbliževanjem dotaknila tako boleče kot prijetne tematike pripadnosti zemlji, njenih ran in njenih sladkosti. Zbirka je sestavljena iz Pregarčevih pesmi, ki so izšle v prejšnjih zbirkah in se uglašuje v novo tematiko ter sestavlja pomemben mejnik v dojemanju pojma zemlje in domačnosti, Jurinčič mu je pri tem odmev z »druge strani meje«. Oba pesnika s tem zbližujeta prostor ob meji v enotnost.

Po dobrem desetletju molka se je ponovno oglasil tudi nestor slovenskega pesništva v Italiji, Miroslav Košuta, s knjigo pesmi *Pomol v severno morje*. V njej je z odličnimi kompozicijami, ki nihajo med zasebnim in pesniško izmišljijo, ponovno opozoril na prehajanje psihološkega prostora ob meji. Povezanost s prostorom Slovencev v Italiji pri Košuti ni bolestna, njegovo umevanje tega je svobodno, mnogokrat vezano na nekdanji bližč in sedanjo bedo mesta Trst. S to zbirko je Košuta znova pokazal močan pesniški naboj, kar mu je prineslo tudi nagrado Vstajenje za leto 2001.

Tudi Marko Kravos se v tem letu ponovno oglasi z zbirko epskih pesnitev z naslovom *Potrkaj na žaro*, v kateri so skupaj ponatisnjene njegove epske stvaritve, prvič pa je objavljen cikel *Prešeren v Trstu*, ki ga lahko definiramo kot 'demitizacijo Prešerna na prešeren način'.

Pravo novost v poezijo prinašata Klavdija Vončina in Miha Obit. Vončina je dotlej poezijo ustvarjala v italijanščini, v slovenščini je izšel le spominski roman *Meja na vzhodu*, od tedaj pa se je vpisala v literaturo kot dvojezična avtorica. Njene slovenske pesmi, ki so izšle z italijanskim prevodom v zbirki *Fantazija – Fantasia* potrjujejo minimalizem, s katerim avtorica opredeljuje svoj poetični opus. Doživetja in spomini, h katerim se zateka, ustvarjajo nov pesniški svet v poeziji Slovencev v Italiji, prepreden z drobnimi vtisi vsakdanjosti, ki mineva, in je prežet z pridihom nostalgije po času, ki ga ni več in mladosti, ki je odšla. Absolutna poetičnost njenih verzov je porok, da bo v prihodnosti tudi poezija ostala v okovih življenja ne pa v okovih prostora.

Miha Obit je s svojo prvo docela slovensko zbirko *Leta na oknu*, pri prevajanju katere je sodelovala Taja Kramberger, z zamahom stopil na pot ustvarjalca, ki je iz začetnega nezadostnega poznavanja slovenskega jezika postal polnokrven slovenski pesnik. Njegova poezija je sodobna, pripovedna, olupljena metafor, toda polna podob iz vsakdanjosti; čar ji dajejo neangažirane, mladostne in etično dovolj zaznamujoče umetnine, ki po svojem lirskem subjektu in po ustroju spominjajo na beatniško generacijo. Obit je tako postal eden opaznejših glasov mlajše generacije in – kar je dodatno pomembno – po žal prekmalu umrlem in premalo poznanem Giorgiu Qualizzi – je posodobil izraz poezije beneških Slovencev.

2002

Z vidika kvantitete produkcije je leto 2002 naravnost katastrofalno, saj v celem letu izide samo prvenec Majde Artač Sturman, ki je v zrelih letih objavila svoje mladostne pesmi v zbiki *Žejni oleander*. Kljub želji po ubesedovanju novega in prinašanju svežine ostaja *Žejni oleander* v okviru epigonske lirike, prepredene z občutki mladostniške zagnanosti. Zbirka je sad (že daljne) preteklosti in to se ji žal pozna, vendar pa ji gre v nekaterih pesmih priznati smisel za detajle in za impresijo, ki bo avtorico zaznamovala tudi v prihodnje.

2003

Leto 2003 je Slovencem v Italiji prineslo zanimivo antološko kombinacijo dveh pesnikov, ki pogosto nastopata v tandemu. Marij Čuk in Ace Mermolja sta ničkolikokrat izdala zbirko v istem času, premoreta pa tudi skupno *Igra v matu.* Tokrat je prevajalka Daria Betocchi poskrbela za vzporeden prevod Mermoljeve antološke zbirke pesmi iz vseh njegovih dotlejšnjih zbirk *Na robu lista* in Čukove nove zbirke *Ugrizi.* Tako sta nastali lični dvojezični zbirki *Ugrizi – Morsi* in *Na robu lista – A bordo pagina*, ki sta pomembni tudi zaradi dveh spremnih besed izpod peresa Mirana Košute, ki prvič tehtno obravnavata celotno poetiko obeh pesnikov in ju s tem kanonizirata ne samo v slovensko literaturo, temveč tudi v slovensko literarno zgodovino. Z obema zbirkama Čuk in Mermolja ne sporočata nič posebno novega, vendar sta knjigi vsekakor mejnik, ki oba pesnika postavlja v konstelacijo širšega slovenskega literarnega sistema in ju s tem osvobaja spon (ob)mejnosti.

Ob Mermolji in Čuku gre omeniti tudi miniaturko Marka Kravosa *Ljubez(ž)enske*, zbirko erotičnih pesmi, ki prikazujejo lahkotno, pa tudi globoko umevanje ljubezni, značilno za zgodnjega in zrelega Kravosa. Pesmi nočejo vzbujati posebnih občutkov, ampak so sad igre in kajpada izkušnje lirskega jaza, ki ljubezni in posledično ženskam postavlja s to zbirko zanimiv spomenik in skuša obračunati z lastno preteklostjo.

2004

Spet nekoliko kvantitetno slabša pesniška bera se je pojavila v letu 2004, ko sta svoji deli objavila Ivan Tavčar in Boris Pangerc.

Tavčar je v zbirki *Hoja v neskončnost* dodobra opredelil in še enkrat potrdil pesniško pot, ki se ji je predal. Skozi teološko umevanje stvarnosti je skušal zarisati smer poeziji, ki govori o bivanju in minevanju. Lirski jaz izreka prave sentenčne povedi, ki se vedno bolj približujejo teološkem razpravljanju in tako oddaljujejo od poezije. Ta Tavčarjeva značilnost bo v njegovih slovenskih zbirkah vedno bolj opazna.

Boris Pangerc pa se je s poezijo v slovenščini (piše tudi v tržaškem narečju) oglasil po več kot petih letih in tudi on potrdil svojo pesniško izbiro iskanja korenin. Pomenljiv in poetičen naslov *Odžejališče* dela novo zbirko za glasnico spominjanja nasproti kruti pozabi in minevanju, katerima je podvržen »njegov« Breg. Hrepenenje po prostoru, ki ga Pangerc izraža, se še najbolj izkazuje v ciklu *Ptice v mojem olǰniku*. Ta del zbirke v celoti diši po Sredozemlju in v poezijo Slovencev v Italiji prinaša novo svežino (nakazala jo je leta 1995 že Tatjana Rojc, a je ostala v bistvu neopažena), ki je zagotovo delovala odločilno za podelitev nagrade Vstajenje za leto 2004. Pangerc je s to zbirko dal pomembno vrednost tradiciji iskanja lastnih korenin, ne da bi zapadel v klišeje ali brezpredmeten patos.

Leto 2004 ima sicer še dodatni družbeno-politični pomen, ki pa se ni izkazal za tako temeljnega, kakor je bil napovedan. Vstop Slovenije v Evropsko unijo in posledično evforijo ob tem je poezija popolnoma prezrla, ravnala je v bistvu v neskladju z družbo, nasprotno od tega, kar se bo zgodilo ob padcu meja in pridružitvi Slovenije schengenskemu sporazumu, ki je tudi novo poetično stvarnost močno in nepričakovano zaznamoval – ne toliko v posameznih primerih, kolikor v kolektivni zavesti.

2005

Zanimiv dualizem se leta 2005 kaže v petih zbirkah, ki bi jih lahko tipološko razdelili na dve težnji: Ivan Tavčar in Zora Saksida sta izbrala pot religiozne poezije, Majda Artač Sturman in Andrej Kralj (prej poitalijančeno Carli) pa sodobne prijeme.

Glas izven množice pa je Anton Birtič, ki je objavil zbirko *Poezije* in v njej zbral stvaritve od 1956 do 1999, ki so sicer že izšle v dveh prejšnjih zbirkah z enakim naslovom. Birtičeve pesmi odražajo status človeka, ki je iz rodne Benečije odšel in se vanjo tudi vrnil. Vzgojna plat njegovih pesmi bralca opominja, naj ljubi svojo zemljo. Birtič se ponovno pokaže kot ljudsko obarvan pesnik, ustvarjalec po zgledu prednikov.

Ivan Tavčar je v novi zbirko *Dih večne besede* nadaljeval svoje pesniško iskanje, spojitev teologije in poezije: s poskusom izrekanja neizrekljivosti je še enkrat dokazal, kako je dejansko izrekanje Boga v poeziji lahko le besedni propad. *Dih večne besede* se nam tako kaže kot hrepenenje po tišini.

Tudi Zora Saksida je segla po religiozni poeziji, a z zbirko *Alfa in Omega* ubrala drugačno pot kot Tavčar. Največja vrednota, ki jo kaže pesnica, je univerzalnost. Ta se prek njene krščanske religiozne in življenjske izbire pokaže tudi na lokalnem primeru brez-mejnosti prostora, ki ga ubeseduje, to je fizični prostor med Gorico in Novo Gorico. Podobe iz preteklosti, kruta izpoved osebne in kolektivne zgodovine v času druge svetovne vojne pripomorejo, da je zbirka *Alfa in Omega* polna pesniškega naboja, kljub klasični oblikovni konstrukciji verzov, ki iščejo notranji ritem. Univerzalnost in brezmejnost krščanstva sta pesnici postali zagotovilo za premagovanje človekove fizične in umske (o)mej(e)nosti.

Pesniški 'drugorojenec' Majde Artač Sturman z zanimivim, tehnicistično obarvanim naslovom *Svilenapesem@2004.si* sporoča željo po sooblikovanju poezije s pomočjo tehnologije in »baržuna« preteklosti. Zanimiv poskus pesnici sicer le delno uspe, toda viden je znaten napredek glede na prejšnjo zbirko. Mladostna zagnanost je pustila prostor zrelemu spopadanju z vsakdanjostjo, ki ga Artačeva obarva v svileno barvo, začini s postopki, ki dišijo po modernizmu, in išče tehnično sporočilnost besede. Prepletenost z dogodki na svetovni ravni (predvsem vojna v Iraku) dela to poezijo za mednarodno odprto, v stiku z kozmopolitsko željo po preseganju meja, ki bo v poeziji Slovencev v Italiji vse bolj prisotna.

Pravo presenečenje predstavlja prvenec Andreja Kralja *Srčni napadi v rumenih globinah*. Izzivalen naslov, kričeča slogovna oblikovanost zbirke, istočasen pojav posnetih pesmi z glasbeno podlago na CD, sodobna vsebina in popolno pomanjkanje klasičnih tem poezije Slovencev v Italiji usmerjajo Carlijevo poezijo v prihodnost, ki diši po hermetizmu. Globoko branje teh pesmi bo bralca prepričalo, da je Kralj opazovalec razkroja družbe. Tega ovekoveča v poetično stvarnost, pri čemer ne doseže katarze, ampak le »razkritje zločina«. S tem prvencem se sodobna poezija Slovencev v Italiji počasi, a močno pomika v smer univerzalnosti, iskanja smisla v svetu nesmisla. Kraljevo prodorno učinkovitost še čakamo in želimo si, da bi jo v prihodnje tudi dočakali.

2006

Po dolgem času se v letu 2006 zopet pojavi narečna poezija. Zadnji, ki jo je objavil v zbirki, je bil Atilij Kralj, pred njim pa je bil zadnji prvenec narečne poezije delo Giorgia Qualizze (K'a:pja s'o:nca – Goccia di sole, 1990). Oba pesnika sta že pokojna. Svežo narečno poezijo tokrat prvič objavlja Viljem Černo, toda ne v samostojni zbirki, temveč v razdelku *Pesmi iz terskih dolin*, ki je izšel v zanimivem znanstvenem zborniku o Terski dolini. Pesmi je tako število, da bi brez težav sestavljale lično avtorsko zbirko. Viljem Černo se v svoji pesniški govorici v terskem narečju (že zaradi tega zanimivi, ker je v bistvu edini avtor, ki v njem piše) predaja osebni izpovedi, ki se spreminja v kolektivno. Njegova poezija postaja tako glas celotne doline, ki mre v pozabljanju, toda vztraja v spominjanju. Verske, tradicionalne običaje, čutenja in hrepenenja, ki jih Terska dolina predstavlja s svojim življenjem, prekvaša Černo skozi svoje misli in bralcu ponuja poezijo, nabito z domoljubjem, ki ni vsiljivo in militantno, ampak pristno in povezano z usodo ljudstva iz Terskih dolin. S tem pa je izpričana tudi dragocenost ustvarjanja v terskem narečju.

V tem letu je svojo drugo pesniško zbirko izdal tudi David Bandelj. V njej (njen naslov je *Razprti svetovi*) je dodatno obogatil motive iz prejšnje zbirke in se posebno posvetil občutku minevanja in minljivosti, ki močno prepreda njegovo poezijo. Razširitve motivov so jasne in govorijo v smislu sodobnosti, ki se ne kaže v obliki ali pesniškem jeziku, temveč v prozaični pripovedi o vsakdanjosti. S to zbirko je Bandelj globlje in bolje opredelil svojo pesniško izbiro.

Klavdija Vončina, izrazita dvojezična pesnica, je v tem letu objavila zanimivo zbirko *Mosaico – Mozaik*, ki prinaša najprej izbor iz vseh dosedanjih zbirk, nato pa v zadnjem razdelku, kjer so zbane nekatere neobjavljene pesmi, kaže presenetljivo korespondanco s prej omenjenim Bandljem. Minevanje in minljivost postaneta tudi pri Vončini stalna spremljevalca sveta v pesniški podobi. Zdi se, da sta se ti dve občutji ukoreninili v oba goriška pesnika in tako naznanili novo fazo razumevanja poezije.

Po vsej verjetnosti ta prehod ni bil zaveden, temveč je posledica družbeno-politične situacije, ki je prevevala svet in tudi med Slovenci v Italiji pripravljala pričakovanje nečesa novega, kar se bo razvilo v naslednjem letu.

2007

Bogata pesniška bera tega leta je deloma uresničila pričakovanja in deloma upravičila občutek minevanja in minljivosti iz prejšnjega leta. Da se je ta občutek razširil predvsem med dvema goriškima pesnikoma ni naključje, saj sta prav Goriška in Gorica doživeli pravi preobrat. Proti koncu leta 2007 je Slovenija vstopila v območje Schengena in meja, predvsem ločnica med Gorico in Novo Gorico, je zadobila nov pomen. Minil je čas fizičnih razhajanj in začel se je nov čas odkrivanja, česar so se nehote zavedali tudi pesniki. V tem letu se s svojo novo zbirko oglasi kar šest pesnikov (dva prvič), kar je rekordno število zadnjih desetih let.

Bruna Marija Pertot se po dolgih dvaintridesetih letih zopet pojavi s poezijo za odrasle. Zbirka *Ti navdih in jaz beseda* je zmes prefinjene ironije, vtoglavega verznega ritma, nežnih tonov in lirične izpovednosti, ki potrjuje pesniško skladnost avtorice kot tihe in pretanjene izpovedovalke nostalgije. Njena poezija diha kot staro in elegantno pohištvo v primerno urejeni sobi. Ne ogiba se prikazovanju sodobne stvarnosti, vendar ne v njenih velikih zgodovinskih potezah, temveč v majhnih podrobnostih.

S svojim prvencem je v tem letu nastopil tudi Aleksander Furlan, ki je v zrelih letih prvič objavil zbirko *An popodán*. Gre za zbirko pesmi v barkovljanskem narečju, ki tu najde svojo prvo posrečeno fonetično transkripcijo in tako postane kot narečje zdaj že tržaškega predmestja uporabno tudi kot ustvarjalni jezik. Vsebina Furlanove zbirke se naslanja na stare čase, je reminiscenca raja, ki ga je pesnik doživljal v svojem preprostem otroštvu na vasi, ko so Barkovlje še to bile. Furlana prihodnost ne gane. Njegova pesem je »pesem zvestobe« do starih časov.

Čisto nasprotno se pa zgodi z drugim – tudi narečnim – prvencem, knjigo Marine Cernetig *Pa nič nie še umarlo* v beneškem narečju. Cernetigova je dotlej objavljala v revijalnem tisku in antologijah in dokazovala, da je pesnica, ki ustvarja presenetljivo čiste podobe, ki spominjajo na simbolizem. V tej zbirki je svojo usmeritev obrnila in se posvetila prostoru kot fizičnemu in predvsem psihičnemu zavetju človeka. Če se po eni strani Cernetigova v svojih pesmih spominja krajev in hiš, ki jih v Benečiji ni več, se po drugi strani ukvarja z novo relativizacijo prostora ob meji, ki je ločljivost in ločenost na obe strani izgubil. Cernetigova poezijo usmerja v prihodnost in tudi s klicem, ki daje zbirki naslov, da namreč še ni vse umrlo, dodaja klasičnemu bolestnemu razmerju Beneške Slovenije do spominjanja pozitivnejšo in optimistično noto.

Z drugo zbirko je tudi Vesna Primožič nadgradila svojo ustvarjalno pot. *Korenine – Radici* (prevod Sara Boškin) so ponovna potrditev pesničinih motivno-tematskih izbir.

Ljubezen do naroda, domače zemlje, domačih ljudi, hčerke ter nekaj priložnostnih pesmi delajo Vesno Primožič za sodobno ljudsko pesnico, ki je svoje branje tokrat ponudila tudi italijanskim bralcem. Tudi dejstvo, da je dvojezična zbirka izšla v letu padca meja, ne more biti le golo naključje.

Ace Mermolja in Marij Čuk sta se ponovno predstavila v tandemu in z vsak zase značilno zbirko. Mermoljeva *To ni zame* je nov prihod drugačnega pesnika, ki se čedalje bolj potaplja v lasten svet in postaja refleksiven, zaveda se moči odreševanja s poezijo, a hkrati njenega vse bolj praznega pomena. »Molk«, kot najmočnejša instanca Mermoljeve poezije, je edina stvar, ki ostaja vredna skrivnost.

Marij Čuk je z zbirko *Zibelka neba in dna* ostal v območju ironije, s katero aktivno posega v boj zoper relativnost sveta. Ironija je pesniku samo orodje, niti ne efekt, saj je iz pesmi zaznavna velika notranja bolest, ki jo iz obupa dviga le stalni aktivizem Čukovega lirskega jaza. V tem primeru sta oba pesnika, vsak po svoje – tudi diametralno nasprotno – zarisala nov pomen pesniškemu tretjemu tisočletju, eden z aktivno, drugi s pasivno držo.

Kar pri tej pesniški beri preseneča, pa je – v nasprotju s prejšnjim letom – izrazita pozitivnost, s katero so ožarjene vse zbirke. Te ne govorijo več o minevanju ali odhajanju, in tudi če o tem govorijo (kakor npr. Mermolja), delajo to brez želje po obupu. Govorijo pa o novem, ki prihaja iz svetle preteklosti ali se bo pojavilo v zori prihodnosti.

2008

Zadnje leto, ki ga obravnavamo v tem zapisu, je Slovencem v Italiji prineslo tri pesniške zbirke. Pretežno v italijanščini ustvarjajoča pesnica Liliana Visintin iz Tržiča se je oglasila z dvojezično pesniško zbirko, ki je sicer nastala v italijanščini, za prevod v slovenščino pa je poskrbel Aldo Rupel. *CantiEre Mare Morje* (naslov, ki vsebuje besede »delovišče«, »pesmi«, »dobe« in »morje«) je zbirka, ki skozi poezijo spregovori o znamenitih tržiških ladjedelnicah in njihovo zgodovinsko zgodbo prikaže prek posamičnih pesmi. Publikacija ni nastala le kot pesniška zbirka, ampak kot jubilejna publikacija ob 100-letnici ladjedelnice, ki so jo sooblikovali tudi slovenski delavci. Pesmi Liliane Visintin odražajo njeno predanost metafori in ognjeni, mediteransko in ezoterično obarvani podobi.

Z novo pesniško zbirko se je v lanskem letu pojavil tudi Marko Kravos, po številu objavljenih zbirk eden najaktivnejših slovenskih pesnikov v Italiji v zadnjih desetih letih. Njegova zadnja zbirka *Med repom in glavo* vsebuje nekaj tipičnih prvin njegove poezije, predvsem ironično preprostost in iskanje ritma, prinaša pa tudi nekaj novih potez. Razvidno je ponovno vračanje v zgodovino s perspektive sodobnosti, v luči vse bolj prisotne interpretacije polpretekle zgodovine, ki s strani nekaterih akterjev

italijanske politične desnice prikazuje Slovane kot drhal in fašiste kot žrtev. Vedno bolj se zreli Kravos ukvarja tudi z lastnim bivanjem med prostorom Trsta in sveta, kar ponovno kaže na njegovo značilnost ubesedovanja širše kontekstne mreže.

Pravo presenečenje je za leto 2008 celokupna (in s tem tudi prva) izdaja pesniškega dela Zore Tavčar, ki je petdesetletno pesniško pot strnila v zbirki *Žarenje*. V dvodelni zbirki, kjer pesnica predstavi najprej svoje novejše pesmi, nato pa pesmi iz mlajšega obdobja (podnaslov zbirke je »pesmi 1947 – 2007«) je zaznavna močna pesniška osebnost. Zora Tavčar je pokazala zanimivo celoto: polnokrvna poezija se izmenjuje z barvnimi metaforami, preteklost in sedanjost se primerno dopolnjujeta in pesnica se kaže kot presenetljiva avtorica, spretna v modeliranju karakterja poezije, ki je mešanica mediteranskega vonja. Diha skozi večno tematiko ljubezni in se bralcu prikazuje kot topla, barvna in živa poezija, prepredena z izkušnjo, fantazijo in odličnim poznavanjem jezika. Zora Tavčar je tako rezimirala polstoletno individualno pot, v kateri se delno zrcali tudi celotna zgodovina sodobnega pesniškega sistema. V njej najdemo navezanost na jezik, prostor, dom, zaznamovanost z mejo in mejnostjo ter nenehno stremljenje po večjih psihofizičnih kozmosih, ki bi v svet ponesle poezijo brez vsakršnih bremen.

PERSPEKTIVE

Po sistematičnem vpogledu v pesniško ustvarjanje zadnjih desetih let lahko sicer strnemo nekaj misli, ki so nam v pomoč pri ugotavljanju možnih perspektiv prihodnje poezije Slovencev v Italiji.

Polifona struktura, ki jo še vedno lahko obravnavamo s »tipološkimi zaznamovanostmi« (ontološka, narodnostna, etična, prostorska in jezikovna), kakor jih ugotavlja Miran Košuta na podlagi celokupnega sistema sodobne književnosti Slovencev v Italiji, ki obsega prozo, poezijo in dramatiko, ali s štirimi tipološkimi značilnostmi, ki so bolj vezane na poezijo in jih lahko definiramo kot

1. hrepenenje po fizičnem prostoru;
2. potrjevanje izročila in vrednot prednikov;
3. iskanje novega umevanja časa in prostora;
4. iskanje novega izraza s pogledom v prihodnost,

je tako pisana, da bi ji s težavo našli kako uniformno podobo, niti v sedanjosti, še manj pa v prihodnosti.

Na tem mestu je treba sicer opozoriti na pomanjkanje mladih avtorjev, saj so tudi prvenci v tem literarnem sistemu večkrat delo zrelejših pesnikov, najmlajši avtorji pa so že presegli prag tridesetih let. To lahko privede do kolapsa originalnosti poezije, saj je pomlajevanje neizbežno povezano tudi s pomlajevanjem idej.

Če hočemo pregledati perspektive, lahko sicer sklepamo, da bosta v sistemu te poezije še vedno močno prisotni dve glavni smernici. Iskanje novih pristopov in prijemov ter zagledanost v tradicijo bosta vsak po svoje pomembno razvijala obstoj poezije med Slovenci v Italiji. Če je za drugo opcijo precej jasno, kam se bo usmerila, je za prvo opcijo prihodnost negotova in nepredvidljiva.

Tvegamo dvojno hipotezo. Po novi schengenski stvarnosti, ki je fizični obmejni prostor združila v novo celoto, se bo morda zgodilo, da se bo »mejskost« prelevila v »brezmejnost«. Hrepenenje po prostoru preteklosti bo postalo hrepenenje po prostoru prihodnosti, ki ga poezija ne bo več izražala z bolestjo, ampak z upanjem. Možen razvoj se bo kazal bolj v vsebinskem smislu, kjer se bodo teme, ki so doslej opredeljevale liriko Slovencev v Italiji, razširile in opustile klasičnost ter se prelevile v globalen pogled na svet, s širokimi in odprtimi obzorji.

Po drugi strani pa obstaja tudi velika možnost, da se bo slovenska poezija v Italiji navzela zanimive tehnopoetske strukture, ki je tipična za slovensko poezijo v Avstriji, to je izrazita dvo- in večjezičnost. Slednja sicer implicira neko ne preveč hvaležno noto asimilacije, ki privaja k rabi dveh jezikov in h končni odločitvi za enega, kar je navadno jezik večinskega naroda ne manjšinskega.

Obe opciji sta sicer po svoje pozitivni, ker iščeta nov pristop k poeziji, ki jo je zaznamovala velika navezanost na zgodovinski in geografski prostor, kakršen se je oblikoval po letu 1945, ko datiramo začetek sodobne poezije Slovencev v Italiji. Padec meje in leto 2007 pa – nasprotno – lahko jemljemo za virtualni konec lepega petdesetletnega obdobja, ki novo geografsko in zgodovinsko stvarnost projektira v prihodnost. Tu se bo razvijala in bogatila nadaljna zgodba »prihodnje« poezije Slovencev v Italiji. Ta bo s svojo družbeno valenco lahko postala odraz slovenskega človeka, ki živi v Italiji, istočasno pa bo bralce poskusila seznanjati z bolečinami in sladkosti bivanja med dvema kulturana, kar je tudi njeno najbolj skrito, a hkrati najpomembnenjše poslanstvo.

Kakšna bo prihodnost poezije Slovencev v Italiji, lahko samo ugibamo. Odvisna je od mnogih dejavnikov, od družbe do kulture, politike, šolstva in morda tudi natalitete. Zaenkrat naj bo dovolj sedanjost, ki je še potrebna analize, prevetritve in pravilnega ovrednotenja.[2]

Brez tega tudi prihodnosti ne bo.

---

[2] Raziskovanje sistema književnosti Slovencev v Italiji je na žalost prepuščeno ‘lokalnim’ raziskovalcem. Ne iz kakih posebnih razlogov, ampak verjetno zato, ker v matici še ni dovolj posluha za tovrstno literaturo, čeprav je treba povedati, da si slednja počasi utira pot tudi na slovenske univerze. Ker pa je literarna veda sestavni del literature, je tudi ta pojem pomemben za razvoj in kanonizacijo sistema književnosti Slovencev v Italiji. V sodobnem času se s to sodobno literaturo ukvarja odločno premalo avtorjev, literarnih teoretikov in interpretov, kot je razvidno iz seznama uporabljene literature. Tudi to žal negativno vpliva na podobo prihodnosti.

VIRI

ARTAČ STURMAN, Majda, 2002: *Žejni oleander*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

ARTAČ STURMAN, Majda, 2005: *Svilenapesem@2004.si*. Trst: Mladika.

BANDELJ (BANDELLI), David, 2000: *Klic iz nadzemlja*. Trst: Mladika.

BANDELJ (BANDELLI), David, 2006: *Razprti svetovi*. Trst: Mladika.

CERNETIG, Marina, 2007: *Pa nič nie še umarlo*. Trst: ZTT.

ČERNO, Viljem, 2006: »Pesmi iz Terske doline«. V: KOŽUH, Milena (ur.): *Terska dolina – Alta Val Torre – Val de Tor*. Celje-Gorica: Celjska in Goriška Mohorjeva družba.

ČUK, Marij, 2002: *Ugrizi – Morsi*. Trst: ZTT.

ČUK, Marij, 2007: *Zibelka neba in dna*. Trst: ZTT.

FURLAN, Aleksander, 2007: *An popodán*. Trst: Mladika.

KOŠUTA, Miroslav, 1999: *Memoria del corpo assente*. Trieste: ZTT – CMM San Canzian d'Isonzo.

KOŠUTA, Miroslav: *Pomol v severno morje*. Trst: Mladika, 2001

KRALJ (CARLI), Andrej, 2005: *Srčni napadi v rumenih globinah*. Trst: ZTT.

KRAVOS, Marko, 2000: *Jazonova sled – Le tracce di Giasone – Jazonov trag*. Milano: Hefti.

KRAVOS, Marko, 2001: *Potrkaj na žaro*. Ljubljana: Mondena.

KRAVOS, Marko, 2003: *Ljubezenske*. Ljubljana: Društvo knjižna zadruga.

KRAVOS, Marko, 2008: *Med repom in glavo*. Maribor: Litera.

MERMOLJA, Ace, 1999.: *Drobci na parketu*. Trst: ZTT.

MERMOLJA, Ace, 2002: *Na robu lista – A bordo pagina*. Trst: ZTT.

MERMOLJA, Ace, 2007: *To ni zame*. Trst: ZTT.

OBIT, Miha, 2001: *Leta na oknu*. Trst: ZTT.

PANGERC, Boris, 2004: *Odžejališče*. Trst: Mladika.

PERTOT, Bruna Marija, 2007: *Ti navdih in jaz beseda*. Trst: Mladika.

PRIMOŽIČ, Vesna, 1999: *Lepo je živeti*. Gorica: samozaložba.

PRIMOŽIČ, Vesna, 2007: *Korenine – Radici*. Gorica: samozaložba.

PREGARC, Aleksij, 1999: *Moj veliki mali svet – Il mio grande piccolo mondo – My big little world*. Ljubljana: Mihelač.

PREGARC, Aleksij; JURINČIČ Edelman, 2001: *Zemlja – Zemljica*. Nova Gorica: Branko.

SAKSIDA, Zora, 2005: *Alfa in Omega*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

TAVČAR, Ivan, 1999: *Ko bisere v očeh rojevaš*. Ljubljana: Društvo 2000.

TAVČAR, Ivan, 2004: *Hoja v neskončnost*. Ljubljana: Društvo 2000.

TAVČAR, Ivan, 2005: *Dih večne besede*. Ljubljana: Družina.

TAVČAR, Zora, 2008: *Žarenje. Pesmi 1947–2007*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

VISINTIN, Liliana, 2008: *CantiEre Mare Morje*. Gorica: Jadro, Tržič: Združenje staršev romjanske šole.

VONČINA, Klavdija, 2001: *Fantasia – Fantazija*. Empoli: Ibiskos.

VONČINA, Klavdija (Claudia), 2006: *Mosaico – Mozaik*. Gorica: Transmedia.

LITERATURA

BANDELJ, David, 2008: *Razbiranja žarišča. Razmišljanja o meji in literaturi*. Trst: ZTT.

BANDELJ, David, 2008: Večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji: multikulturnost ali asimilacija? V: Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami.* Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 19. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 159–176.

BANDELJ, David: Ozara hrepenenj. Poskus tipološke opredelitve sodobne poezije Slovencev v Italiji. *Rod lepe Vide. Antologija sodobne poezije Slovencev v Italiji*. (neobjavljeno)

KOŠUTA, Miran, 2005: *Slovenica: peripli letterari italo-sloveni*. Reggio Emilia: Diabasis, Trieste: EST.

KOŠUTA, Miran, 2008: *E-mejli. Eseji o mejni literaturi*. Maribor: Litera.

Književnost med kulturami

Mladen Pavičić
Filozofska fakulteta Univerze Loránda Eötvösa, Budimpešta

O Szlovén irodalmi antológia

Prispevek predstavlja dvojezično antologijo slovenskega slovstva Szlovén irodalmi antológia*, ki jo pripravlja in izdaja slovenistika budimpeštanske Univerze Loránda Eötvösa, v kontekstu starejših madžarskih antologij slovenskega slovstva in ostalih prevodov iz slovenščine in madžarščino.*

28. septembra 2008 sem Erni Strniša poslal elektronsko pismo s tole vsebino:

> Spoštovana gospa Erna Strniša!
>
> Na Oddelku za slovanske jezike in književnosti osrednje madžarske univerze ELTE pripravljamo dvojezično antologijo sodobne slovenske književnosti, ki bo namenjena študentom in bo natisnjena v 250 izvodih. Odgovorni urednik zbirke in sourednik knjige prof. dr. István Lukács me je pooblastil, da lastnike avtorskih pravic izbranih piscev prosim za soglasje za brezplačno objavo izbranih del. Predvidevam, da ste dedič avtorskih pravic po svojem očetu Gregorju Strniši, zato Vas prosim, da nam dovolite brezplačno objavo njegovih pesmi *Večerna pravljica*, *Hetera*, *Prijatelj* in *Jesen* ter odlomka iz drame *Samorog*. Ob izidu, ki je načrtovan za prihodnjo jesen, Vam bomo poslali izvod knjige.
> [...]
>
> Hvala lepa in lep pozdrav,
> Mladen Pavičić

Naslednji dan sem prejel od nje takle odgovor:

> Spoštovani g. Pavičić,
>
> seveda me zmeraj razveseli, kadar se nekdo v kakršni koli obliki odloči izdati Strniševo poezijo, še zlasti pa, če gre za tuj prevod. Preden vam pošljem izjavo, pa bi vas vseeno prosila še za nekaj dodatnih informacij. Zanima me, kdo bo prevajalec? Poleg tega bi rada vedela tudi, če je odločitev o izbranih pesmih že dokončna. Seveda se ne nameravam vmešavati v vaš izbor, rada bi vas le opozorila, da gre za nekaj pesmi iz izrazito zgodnjega dela, in

ker so te že vključene v nekatere antologije, nato vsi drugi izbori to ponavljajo, osebno pa bi me veselilo, če bi bile kdaj predstavljene tudi pesmi, ki sodijo v zrelo fazo njegovega ustvarjalnega dela.

Lep pozdrav!
Erna Strniša

Še isti dan sem ji odgovoril:

Spoštovana gospa Erna Strniša,

Vaše pomisleke popolnoma razumem in se z njimi strinjam, zato Vam moram razložiti, zakaj zdaj pripravljam antologijo v taki obliki.
Do študijskega leta 2006/2007 se je slovenistika na osrednji madžarski univerzi ELTE poučevala na ravni lektorata, tedaj pa se je začel študij slovenskega jezika. [...] Na vso srečo imamo nekaj izjemno nadarjenih in zagnanih študentov [...].
Prevodi slovenskih literarnih del so v madžarščini dosegljivi v dveh antologijah in raztreseni po revijah, z izvirniki pa je kljub še kar dobro založeni oddelčni knjižnici še slabše. Ena izmed omenjenih antologij je izšla v Novem Sadu sredi šestdesetih let in je na Madžarskem dosegljiva le v nekaj knjižnicah, do druge je nekoliko laže priti. Ko se je pokazala možnost dobiti denar za kritje tiskarskih stroškov za antologijo slovenske književnosti, sva se s kolegom Istvánom Lukácsem odločila, da se kljub svojim pomislekom, ki so na moč podobni Vašim, lotiva sestavljanja takšne knjige. S tem bova dosegla vsaj to, da študentje ne bodo za iskanje literarnih del porabili več časa in energije kot za njihovo branje. Med temi študenti pa so, upam, ljudje, ki bodo v prihodnosti poskrbeli, da proučevanje in prevajanje slovenske književnosti na Madžarskem ne bo več potekalo tako stihijsko, kot je doslej. In bodo poskrbeli tudi za novo antologijo.
Imena prevajalcev so Kálmán Dudás, Károly Ács in Csaba Török. Sam ne znam dovolj dobro madžarsko, da bi znal oceniti kvaliteto prevodov, zato to delo prepuščam kolegu Lukácsu, ki jih zelo ceni, tako da mislim, da glede tega zadržki niso potrebni. Če bi zdaj hoteli za prevajalsko delo angažirati kvalitetne prevajalce poezije, bi to zahtevalo veliko preveč časa in denarja. Poleg tega bo antologija dvojezična, tako da bo omogočala tako rekoč hkratno branje izvirnika in prevoda.
Upam, da sem Vas prepričal. Ne upam si pomisliti, kakšna bi bila antologija sodobne slovenske književnosti brez Gregorja Strniše.

Lep pozdrav iz Budima,
Mladen Pavičić

S tem pismom mi jo je uspelo prepričati in dobiti njeno prijazno privoljenje. Za objavo večjega dela svoje korespondence s hčerko enega najpomembnejših slovenskih

pesnikov sem se odločil zato, ker v zelo strnjeni obliki vsebuje vse najpomembnejše argumente za (te sem navedel jaz) in proti (te je navedla Erna Strniša), ki so se mi porajali ob pripravljanju antologije.

Antologijo nameravamo uporabljati v okviru prvostopenjskega »bolonjskega« študija, in sicer v drugem semestru 1. letnika, v okviru seznanjanja z zgodovino slovenskega jezika, in v 3. letniku, v okviru enoletnega pregleda slovenske književnosti, prav pa nam bo prišla tudi pri študiju na dveletni drugi »bolonjski« stopnji. Z njeno pripravo smo izkoristili redko priložnost, ko nam je pristojno madžarsko ministrstvo denarno omogočilo njeno pripravo.

Prvi del antologije, katere naslov se v slovenskem prevodu glasi *Antologija slovenske književnosti* (lahko tudi *slovstva*), je izšel leta 2007 s podnaslovom *Od začetkov do konca 19. stoletja*, izdala pa ga je Katedra za slovansko filologijo Filozofske fakultete Univerze Loránda Eötvösa, ki deluje v Budimpešti (Bajzek, Lukács in Pavičić 2007). Uredili smo jo Marija Bajzek, István Lukács in jaz. V njej so predstavljeni najstarejši rokopisi (Brižinski spomeniki, Celovški in Stiški rokopis), ljudske pesmi (Od lepe Vide, Kralj Matjaž in Alenčica, Kralj Matjaž v turški ječi, Smrt kralja Matjaža, Godec pred peklom, Voznik pri kralju Matjažu in Moke Jezuša Kristuša) in pripoved (Kralič pa lejpa Vida), delo protestantskih, protireformacijskih in baročnih avtorjev (Trubar, Bohorič, Dalmatin, Svetokriški, pater Romuald, Valvasor), prekmurski protestantski in katoliški pisci (Martjanska pesmarica, Štefan in Mikloš Küzmics, Jožef Košič), razsvetljenstvo (Pohlin, Linhart, Vodnik, Kopitar), romantika (Prešeren, Vraz) in realizem (Levstik, Trdina, Jenko, Stritar, Gregorčič, Jurčič, Tavčar, Kersnik, Aškerc).

V predgovoru je István Lukács pojasnil izbor besedil, pri čemer je posebej opozoril na novosti, ki jih prinaša nova antologija. Najprej so tu besedila, ki pričajo o zgodovinskih in kulturnih stikih med Slovenci in Madžari – ljudske pesmi o kralju Matjažu in besedila prekmurskih avtorjev, poleg njih pa pesmi Stanka Vraza (Lukács 2007: 5–6). Prav v zvezi z Vrazom velja opozoriti na najzanimivejšo Lukácsevo trditev, zapisano v kratkih beležkah o avtorjih, ki se nahajajo na koncu knjige, in sicer da slovenska literarna zgodovina Vrazu še ni dodelila pravega mesta (Lukács 2007: 300); upamo lahko, da ta trditev napoveduje razpravo, po kateri bomo na Vraza gledali drugače kot doslej.

Kolikšen del besedil je bil za prvi del antologije na novo preveden in od kod so vzeti prevodi ostalih besedil? Osrednji vir prevodov je antologija *Szlovén irodalom kistükre* (*Zrcalce slovenske književnosti*; uredil Stanko Janež), ki jo je leta 1973 izdala budimpeštanska založba Európa. V izboru Stanka Janeža je prinesla obsežen pregled slovenskega slovstva od Brižinskih spomenikov do sodobnikov, med katerimi je bil najmlajši leta 1932 rojeni Pavle Zidar. Za Tomaža Šalamuna, Rudija Šeligo in druge

tedaj že uveljavljene pisce v antologiji žal ni bilo prostora, vprašanje pa je, koliko časa je minilo od oblikovanja izbora do izida knjige. Izšla je v zbirki »zrcalc« nacionalnih književnosti, spoštovanja vrednemu podvigu tedaj največje in najpomembnejše založbe Európa. V njej so bile predstavljene predvsem književnosti manjših narodov (npr. estonska, letonska, bolgarska), ne samo evropskih (npr. mongolska, tamilska) in še obstoječih (npr. sumerska), najti pa je mogoče tudi rusko književnost (resda samo do 18. stoletja). Zbirka je začela izhajati leta 1965, zadnja knjiga, ki predstavlja češko književnost, pa je izšla leta 1990. Besedila so prevajali najboljši prevajalci iz danih jezikov, pesmi pa prepesnjevali – običajno s pomočjo filoloških prevodov – najboljši madžarski pesniki, v zrcalcu slovenske književnosti Sándor Weöres, Magda Székely in László Lator. Ime, ki ga nosijo posamezne knjige te zbirke (*kistükör*, torej *zrcalce*), je bilo na Madžarskem za podobne preglede že prej v navadi – npr. leta 1896 je izšel pod tem naslovom pregled madžarske književnosti (Beöthy 1896), pozneje pregledi angleške, nemške, francoske itd. književnosti, termin pa je še vedno v rabi, o čemer priča npr. podnaslov pregleda sodobne madžarske književnosti iz Češkoslovaške oz. Slovaške, ki je izšla leta 1994 (Bodnár in Tóth 1994), uporabil pa ga je tudi Avgust Pavel v podnaslovu madžarskega prevoda slovenskih ljudskih pesmi (Pavel 1959).

V pravkar omenjeni Pavlovi knjigi se nahaja njegov prevod ene izmed izbranih slovenskih ljudskih pesmi – Lepe Vide, vsi njegovi izbrani prevodi pa v dvojezični slovensko-madžarski izdaji slovenskih ljudskih pesmi, ki jo je uredil Vilko Novak (Novak 1967). Porabska ljudska pripoved *Kralič pa Lejpa Vida* je poskenirana iz Krajczarjeve v Ljubljani izdane zbirke porabskih pravljic in povedk z istim naslovom (Krajczar 1996), pred tem pa je v nekoliko drugačni verziji (pod naslovom Kraléič pa Leipa Vida) izšla v zbiralčevi prvi zbirki *Slovenske pravljice iz Porabja* (Krajcar 1984), prevod pa iz knjige, ki vsebuje prevode teh pravljic v madžarščino in zborno slovenščino (Krajczar 1990). V antologiji niso uporabljeni prevodi slovenskih ljudskih pravljic Orsolye Gállos, ki jih je leta 1987 izdala budimpeštanska založba Móra (Gállos 1987).

Čeprav smo se oprli predvsem na že obstoječe prevode, je bilo nekatera besedila vendarle treba prevesti, pri čemer se je izjemno izkazala družina Lukács. Oče István Lukács je prevedel ljudsko pripoved o kralju Matjažu, odlomke iz *Stiškega rokopisa*, Trubarjevega in Pohlinovega predgovora, pridige Janeza Svetokriškega in Kopitarjevih *Domoljubnih sanjarij nekega Slovana* ter nekaj pesmi Jožefa Košiča, Stanka Vraza in Antona Aškerca. Mama Marija Bajzek Lukács, porabska Slovenka, je pomadžarila prekmursko ljudsko pesem *Moke Jezuša Kristuša*, odlomek iz Bohoričevega uvoda k *Arcticae Horulae* in predgovor Štefana Küzmiča, sin Jure oziroma György Lukács pa *Velikane* Janeza Trdine. Odlomek iz berila Mikloša Küzmiča je že v izvirniku izšel dvojezično, tako da je tudi madžarsko besedilo piščevo. Ob prvem slovenskem

prevodu svetega pisma stoji prvi madžarski prevod Gáspárja Károlija, ki je izšel šest let po Dalmatinovem. Med prevajalci, katerih prevodi so poskenirani iz *Zrcalca*, je vsekakor treba omeniti izjemno pomembnega sodobnega avtorja, Dezsőja Tandorija, ki je prevedel pesmi Simona Jenka, Josipa Stritarja, Simona Gregorčiča in Antona Aškerca. Nič manj ni slaven István Eörsi, ki je prevedel *Nazaj v planinski raj* Simona Gregorčiča, le da mi ni uspelo ugotoviti, kje je bil prvotno objavljen ta prevod. Ob tej priložnosti bi se za trenutek pomudil pri madžarskih knjižnih predstavitvah Prešernove poezije. Ko sem v slovenski cobiss vtipkal poleg imena našega največjega pesnika madžarsko besedo »versei« (»France Prešeren versei« bi slovensko rekli Pesmi Franceta Prešerna), sem dobil pet zadetkov – tri knjige naj bi izšle leta 1975, ena 1978 in ena 2000. Tri med njimi v cobissu nastopajo pod imenom *Versei*, ena *Pesmi = Versei* in ena *France Prešeren versei*. Kar štiri med njimi – izjema je *Pesmi = Versei* iz leta 2000 – naj bi izšle v isti zbirki, in sicer *Lyra Mundi*. V resnici ima knjiga iz leta 1975 dve verziji, edina razlika med njima pa je, da je v eni kot založnica omenjena budimpeštanska Európa, kot leto izida pa 1975, v drugi pa je poleg Európe navedena še Pomurska založba, letnice izida pa v knjigi nisem našel. Ob 200-letnici Prešernovega rojstva je murskosoboška založba ponatisnila prevode, ki so izšli leta 1975 (z izjemo prevoda *Sonetnega venca* Zoltána Csuke – v izdaji iz leta 1975 sta kar njegova prevoda, drugi izpod peresa Lászla Latorja), in jim dodala slovenske izvirnike. Prav tako je ponatisnila ganljivo spremno besedo Josipa Vidmarja. Pesmi sta poleg omenjenega Csukovega prevoda na osnovi filoloških prevodov Orsolye Gállos prevedla že omenjena izvrstna pesnika Lator in Tandori, ki je prav pod Prešernovim vplivom začel pisati sonete (Tandori 1998: 278).

Podnaslov drugega dela antologije je *Prva polovica 20. stoletja*, pravzaprav pa obsega obdobje od moderne do konca 2. svetovne vojne (Lukács in Pavičić 2008). Uredila sva ga István Lukács in jaz, vanj pa so poleg vseh štirih predstavnikov moderne uvrščeni Fran Saleški Finžgar, Izidor Cankar, Alojz Gradnik, Ivan Pregelj, France Bevk, Anton Podbevšek, Srečko Kosovel, Miran Jarc, Tone Seliškar, Slavko Grum, Vladimir Bartol, Božo Vodušek, Edvard Kocbek, Juš Kozak, Mile Klopčič, Bratko Kreft, Miško Kranjec, Prežihov Voranc, Ciril Kosmač, Lili Novy, France Balantič, Ivan Hribovšek, Karel Destovnik – Kajuh in Matej Bor. Za razliko od prvega dela, ki je izšel brez mota, ima ta svoj moto, ki ga je izbral István Lukács: *Popolnitev bodi moj edini vzor* Dragotina Ketteja.

Od kod smo – poleg že opevanega *Zrcalca* – skenirali prevode? Predvsem iz treh antologij. Prva med njima je dvojezična, njena naslov pa je *Zuhatag / Slap* (Kovič in Hradil 1979). Uredila sta jo Jože Hradil in Kajetan Kovič, ki je tudi napisal spremno

besedo, prevedla pa Jože Hradil in eden najpomembnejših madžarskih pesnikov Sándor Weöres. Leta 1979 sta jo izdala Državna založba Slovenije in budimpeštanska Európa, vsebuje pa pesmi predstavnikov slovenske moderne.

Naslov druge je *Napjaink éneke* (*Pesem naših dni*; Ács 1965 in 1967), izšla je v dveh delih, prvi leta 1965, drugi dve leti pozneje. Gre za antologijo polovice stoletja jugoslovanske poezije, ki zajema obdobje od leta oktobrske revolucije do izida drugega dela antologije. Naslov je dobila po istoimenski pesmi mladega Miroslava Krleže (v izvirniku torej *Pjesma naših dana*), izšla pa je pri založbi Forum iz Novega Sada. (Kako pomemben posrednik južnoslovanskih kultur v madžarski jezikovni prostor so bili vojvodinski Madžari!) Uredil jo je vojvodinski pesnik in urednik Károly Ács, ki je tudi kratko predstavil avtorje. Izbrane pesmi so razvrščene kronološko. Delež slovenskih pesnikov v zbirki je precejšen, najti jih je kar enaintrideset, od Pavla Golie, Alojza Gradnika, Toneta Seliškarja, Srečka Kosovela in Edvarda Kocbeka do tedaj zelo mladih Nika Grafenauerja, Braca Rotarja, Iztoka Geistra– Plamna, Tomaža Šalamuna in Vladimirja Gajška.

Tretja, dvojezična, ima naslov *Kri v plamenih / Lángoló vér* in vsebuje izbor slovenskih partizanskih pesmi (Bohanec 1974). Leta 1974 sta jo izdala Pomurska založba in Európa. Franček Bohanec je izbral pesmi in napisal spremno besedo, v madžarščino pa je prevedel pesmi Zoltán Csuka. Antologije na gre zamenjati z istoimensko antologijo, ki sta jo uredila Filip Kalan in Cene Vipotnik in je najprej izšla ob desetletnici »ljudsk[e] vstaj[e] med drugo svetovno vojno« (Kalan in Vipotnik 1951: 5), drugič pa v nekoliko razširjeni verziji deset let pozneje (Kalan in Vipotnik 1961). Poleg pesmi, ki so nastale v času 2. svetovne vojne in po njej (nekaj pesmi iz druge izdaje je nastalo šele po izidu prve), je vsebovala tudi socialne pesmi, ki so nastale v desetletju pred izbruhom vojne. Bohančev izbor se omejuje na pesmi s tematiko druge svetovne vojne, naslov pa je dobila po isti pesmi Mateja Bora kot antologija Kalana in Vipotnika.

Ostali prevodi so bili pred tem objavljeni bodisi v knjigah bodisi revialno, nekaj del pa je bilo vendarle treba prevesti. Pri tem se je izkazal moški del družine Lukács: oče István je prevedel pesmi Lili Novy, Franceta Balantiča in Ivana Hribovška (slednja v času ljudske demokracije seveda nista bila uvrščena v antologije) ter skupaj z Dezsőjem Tandorijem nekaj Kettejevih pesmi, njegov sin, ki je svoje ime tokrat zapisal György B. Lukács, pa Ivana in Izidorja Cankarja, Frana Saleškega Finžgarja in Antona Podbevška.

Antologijo smo nameravali izdati v treh knjigah, a se je izkazalo, da bodo potrebne kar štiri. Zadnja dela antologije, ki obsegata književnost od 2. svetovne vojne do današnjih dni (četrti del začenjajo osrednji prestavniki neoavantgarde šestdesetih let

Šeligo, Jovanović in Šalamun) v dnevih, ko pišem ta prispevek, urejamo Gergely Bakonyi, Előd Dudás in jaz. Tretji del naj bi izšel še letos, četrti pa nekoliko pozneje. Moto tretjega dela bo Kovičev verz iz Sibirskega cikla s komentarjem *Tu drugo sonce kot na nebu sije*, četrtega pa misel *Besede so muka in dar*, ki smo jo našli v pesmi *Spoznanje* Primoža Čučnika. Pri izboru piscev smo seveda pazili predvsem na to, da bi bili predstavljeni najpomembnejši slovenski književniki tega časa, misliti pa je bilo treba še na nekatere druge vidike – vsekakor nismo smeli pozabiti, da je antologija namenjena predvsem študentom, torej mora izpolnjevati didaktične naloge. Ko smo se odločali o tem, kako bomo v knjigi predstavili socialistični realizem, sem se spomnil predavanja profesorja Borisa Paternuja, na katerem je na primeru treh Krakarjevih pesmi (*Cesta mladosti 2*, *Kolodvorska restavracija* in *Sam kakor vrana*) prikazal intimno zgodovino generacije, ki je vojna in povojna leta doživljala v cvetu mladosti. Soglašali smo, da zdaj že nekoliko pozabljeni zadnji socialnorealistični roman *Na kmetih* Ivana Potrča vsekakor mora biti v antologiji. Prav tako smo menili, da mora v njej biti morda še ne dovolj cenjeni roman Zorka Simčiča *Človek na obeh straneh stene*, ki smo ga v domovini spoznali šele dobra tri desetletja po izidu. Prav tako smo bili prepričani, da mora biti v antologiji ena izmed novel iz Švabićeve zbirke *Sonce sonce sonce* kot morda najodličnejši primer igranja z besedami, značilnim za sedemdeseta leta, ob obisku ljubljanske knjižnice pa sem ugotovil, da podobno kot jaz Švabića (ponovno) cenijo tudi slovenski založniki, saj so zadnja leta prinesla ponatis omenjene zbirke novel in nekaterih prej knjižno še neobjavljenih spisov (Švabić 2007a in 2007b). Dušana Jovanovića nismo predstavili z odlomkom iz že prevedene drame *Igrajte tumor v glavi ali onesnaženje zraka* (ki je izšla skupaj z Jančarjevim *Velikim briljantnim valčkom* in Hiengovim *Osvajalcem*, po katerem je knjiga dobila naslov – Hieng, Jovanović in Jančar: 1989), temveč iz njegovega po splošnem mnenju najpomembnejšega dela *Osvoboditev Skopja*. Odlomek iz Blatnikovih *Plamenic in solz* kot najizraziteje postmodernističnega slovenskega romana predstavlja slovenski prozni postmodernizem, njegovi poznejši kratki zgodbi pa ilustrirata prehod od postmodernizma k temu, kar mu je sledilo.

Vsaj tri besedila smo uvrstili v antologijo predvsem zaradi njihovih zvez z Madžarsko: na Madžarskem zelo znanega organizatorja Vilenice Vena Tauferja smo predstavili s pesmijo, ki jo je posvetil madžarski vstaji leta 1956, *Oda v elegičnem taktu* iz zbirke *Svinčene zvezde*. Med Šalamunove pesmi smo uvrstili pesem *Kdo je Imre*, saj bralcem izdaja, da je eno svojih zgodnjih zbirk poimenoval po enem najpomembnejših madžarskih pesnikov Imreju Oravczu (Šalamun 1975). Med Kovičeve pesmi smo uvrstili *Obisk*, ki ga je posvetil spominu na že omenjenega vélikega madžarskega pesnika, ki je tudi prevajal slovensko poezijo, Sandorja Weöresa.

Od kod smo črpali prevode? Najprej je treba omeniti antologijo (tedaj) sodobne slovenske poezije *Csillagok és szívek*, ki je dobila naslov po Voduškovi pesmi *Zvezde in srce* (Csuka 1973). Leta 1973 jo je izdala budimpeštanska založba Európa. Avtor izbora Zoltán Csuka v spremni besedi pojasnjuje, da se je oprl predvsem na tri slovenske antologije, in sicer na Paternujevo *Slovensko liriko* (Paternu 1967), Menartovo *Iz roda v rod duh išče pot* (Menart 1969) in *Živega Orfeja* (Kastelic, Šega in Vipotnik 1970). Antologijo uvaja Župančičeva *Veš, poet, svoj dolg?*, sklepa pa *Pomladna pesem za mrtvo sestro* Vladimirja Gajška. Med prevajalci poleg že omenjanih najdemo še nekaj pomembnih pesnikov, in sicer Gyulo Illyésa, Lászla Nagya, Ágnes Nemes Nagy in Istvána Tótfalusija.

Sredi osemdesetih let je pri isti založbi izšla antologija sodobnih slovenskih pesnikov, ki je dobila naslov po Fritzovi pesmi *Kako je z nami* (Pibernik 1984). France Pibernik je vanjo izbral pesnike od tik pred 2. svetovno vojno rojenih Marta Ogna, Gustava Januša in Ervina Fritza do sredi petdesetih let rojenih Milana Kleča in Majde Kne ter nekaj let pozneje rojenega, a že takrat pokojnega Marka Pavčka.

Med antologijami proze je kot vir prevoda odlomka iz *Črnih dnevov in belega dneva* služila antologija sodobne proze *Téli éj* (Tóth 1970), ki je dobila naslov po Lokarjevi noveli *Zimska noč*. Izdala jo je leta 1970 Európa, ali je izbor naredil avtor spremne besede in prevajalec nekaterih besedil Ferenc Tóth, pa lahko le ugibamo. Madžarski prevod celotnega Šeligovega *Triptiha Agate Schwarzkobler* je izšel v Novem Sadu le leto po izidu izvirnika v knjigi z naslovom *Rövid kirándulás* (Kratek izlet), ki vsebuje še kratka romana Antuna Šoljana in Pavla Ugrinova (Šeligo, Šoljan in Ugrinov 1969).

Med antologijami je treba omeniti še izbor iz pripovednikov devetdesetih let Mitje Čandra *Prvi dan* (Čander 2002), ki jo je pred sedmimi leti izdala najpomembnejša založnica slovenske književnosti zadnjih osemnajstih let, založba Jelenkor iz Pécsa.

Kar nekaj prevodov je bilo poskeniranih iz prevedenih knjig – to velja za odlomke iz Zupanovega romana *Menuet za kitaro*, Kovačičevega *Resničnost*, Jančarjevega *Romanje za Katarino* in Lainščkovega *Ki jo je megla prinesla* ter Kovičeve, Šalamunove in Debeljakove pesmi. Prevod omenjenega Lainščkovega romana je zaradi svoje izjemne »svobode« zanimiv, prizora iz Zupančičevega *Hodnika* pa je ob avtorjevem obisku pri nas na fakulteti v okviru Svetovnih dnevov slovenske literature za potrebe bralne uprizoritve v izvedbi študentov prve generacije »bolonjskih« budimpeštanskih slovenistov, med katerimi sta bila tudi moja sourednika antologije, prevedla študentka Miriam Mariánovich (več o tem: http://www.centerslo.net/l3.asp?L1_ID=2&L2_ID=28&L3_ID=73&LANG=slo).

Precej del je bilo treba na novo prevesti. Od pesnikov velja to predvsem za Lojzeta Krakarja, in tu nam je priskočil na pomoč mladi, a vse bolj uveljavljeni pesnik Gábor

Lanczkor, ki je pred nekaj leti obiskoval lektorat slovenskega jezika in nekaj mesecev študijsko prebil v Ljubljani, tako da zna dobro slovensko. Sourednik Előd Dudás je prevedel nekaj novejših Šalamunovih pesmi in odlomek iz Jovanovićeve *Osvoboditve Skopja*. Drugi sourednik Gergely Bakonyi se je uspešno spopadel z besednimi igrami Milana Jesiha iz *Grenkih sadežev pravice*. Osrednje prevajalsko delo pa je opravila najpomembnejša in najplodnejša prevajalka iz slovenščine v madžarščino zadnjih nekaj desetletij Orsolya Gállos, ki je nekaj let delovala tudi kot lektorica madžarskega jezika na ljubljanski filozofski fakulteti: posebej za potrebe antologije je prevedla odlomke iz že omenjenih del *Človek na obeh straneh stene*, *Plamenice in solze* ter *Na kmetih* in iz romanov *Filio ni doma* Berte Bojetu Boeta in *Akropola* Borisa Pahorja ter Švabićevo novelo *Zasuk*. Nekaj najnovejših, dokaj lahko prevedljivih pesmi Nika Grafenauerja ta trenutek prevaja Judit Reiman, odlomek iz *Srčnih peg* Florjana Lipuša pa sta Gálloseva in Reimanova prevedli skupaj.

Ker sem v prispevku kratko predstavil vse madžarske antologije slovenskega slovstva, ki sem jih uspel odkriti, bi bilo krivično, če ne bi omenil antologije slovenskega eseja *Az eltört korsó*. Naslov je dobila po Jančarjevem kleistovsko naslovljenem eseju *Razbiti vrč*. Zanj je eseje iz osemdesetih in z začetka devetdesetih let minulega stoletja izbrala Orsolya Gállos. (Gállos 1992)

Dva dela antologije sta torej že izšla, tretji je že skoraj v tisku, četrti pa bo pripravljen še to jesen. Kaj nas čaka v prihodnosti? Treba bo izpolniti obljube, ki sem jih dal Erni Strniša. Ko si odpočijemo in dobimo do dela potrebno razdaljo, bomo morali premisliti izbor besedil v dosedanjih antologijah, pregledati prevode, narediti nov izbor in začeti prevajati besedila, ki še niso prevedena, pri tem pa poskrbeti za to, da bodo pesmi spet prevajali najboljši madžarski prevajalci poezije, poskrbeti pa bo treba za novo, čim številčnejšo generacijo prevajalcev. Med študenti, ki so v minulih treh letih študirali slovenščino, jih je kar nekaj zelo obetavnih.

LITERATURA

ÁCS, Károly (ur.), 1965 in 1967: *Napjaink éneke*. Novi Sad: Forum.

BAJZEK, Mária, LUKÁCS, István in PAVIČIĆ, Mladen (ur.), 2007: *Szlovén irodalmi antológia I. A kezdetektől a XIX. század végéig.* Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.

BEÖTHY, Zsolt (ur.), 1896: *A magyar irodalom kis-tükre*. Budapest: Atheneum Kiadó.

BODNÁR, Gyula in TÓTH, László, 1994: *Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh) szlovákiai magyar irodalom kistükre*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

BOHANEC, Franček (ur.), 1974: *Kri v plamenih / Lángoló vér*. Murska Sobota: Pomurska založba in Budapest: Európa.

CSUKA, Zoltán (ur.), 1973: *Csillagok és szívek*. Budapest: Európa.

ČANDER, Mitja (ur.), 2002: *Az első nap*. Pécs: Jelenkor.

GÁLLOS, Orsolya (ur.), 1987: *A kígyómenyasszony*. Szlovén népmesék. Budapest: Móra.

GÁLLOS, Orsolya (ur.), 1992: *Az eltört korsó*. Pécs: Jelenkor.

HIENG, Andrej, JOVANOVIĆ, Dušan in JANČAR, Drago, 1989: *A hódító*. Budapest: Európa.

JANEŽ, Stanko (ur.), 1973: *Szlovén irodalom kistükre*. Budapest: Európa.

KALAN, Filip in VIPOTNIK, Cene (ur.), 1951: *Kri v plamenih*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

KALAN, Filip in VIPOTNIK, Cene (ur.), 1961: *Kri v plamenih*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KALAN, Filip in VIPOTNIK, Cene, 1951: Uvodna beseda. V: Filip Kalan in Cene Vipotnik (ur.), 1951: *Kri v plamenih*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

KASTELIC, Jože, ŠEGA, Drago in VIPOTNIK, Cene (ur.), 1970: *Živi Orfej*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

KOVIČ, Kajetan in HRADIL, Jože (ur.), 1979: *Zuhatag / Slap*. Ljubljana: Državna založba Slovenije in Budapest: Európa.

KRAJCAR, Karel (ur.), 1984: *Slovenske pravljice iz Porabja*. Budimpešta: Založba učbenikov.

KRAJCZAR, Karel (ur.), 1990: *Slovenske pravljice iz Porabja / Rába menti szlovén népmesék*. Budapest: Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége in Murska Sobota: Pomurska založba.

KRAJCZAR, Karel, 1996 (ur.): *Kralič pa Lejpa Vida*. Ljubljana: ČZD Kmečki glas.

LUKÁCS, István, 2007: Bevezető. V: Mária Bajzek, István Lukács in Mladen Pavičić (ur.), 2007: *Szlovén irodalmi antológia I. A kezdetektől a XIX. század végéig.* Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 5–6.

LUKÁCS, István, 2007: Rövid szerzői életrajzok. V: Mária Bajzek, István Lukács in Mladen Pavičić (ur.), 2007: *Szlovén irodalmi antológia I. A kezdetektől a XIX. század végéig.* Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 292–300.

LUKÁCS, István in PAVIČIĆ, Mladen (ur.), 2008: *Szlovén irodalmi antológia II. A XX. század első fele*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.

MENART, Janez (ur.), 1969: *Iz roda v rod duh išče pot.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

NOVAK, Vilko (ur.), 1967: *Slovenske ljudske pesmi / Szlovén népdalok*. Murska Sobota: Pomurska založba.

PATERNU, Boris (ur.), 1967: *Slovenska lirika.* Ljubljana: Slovenska matica.

PAVEL, Avgust (ur.), 1959: *Szép Vida. Szlovén népballadák és románcok kis tükre*. Murska Sobota: Obmurszka zalozsba.

PIBERNIK, France (ur.), 1984: *Hogy is állunk*. Budapest: Európa.

ŠALAMUN, Tomaž, 1975: *Imre*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ŠELIGO, Rudi, ŠOLJAN, Antun in UGRINOV, Pavle, 1969: *Rövid kirándulás*. Novi Sad: Forum.

ŠVABIČ, Marko, 2007a: *Šund roman*. Ljubljana: Študentska založba.

ŠVABIČ, Marko, 2007b: *Sonce sonce sonce*. Ljubljana: Študentska založba.

TANDORI, Dezső, 1998: O Francetu Prešernu, s pravico prevajalca. V: István Fried in István Lukács (ur.): *Ujemanja in razhajanja*. Budimpešta: Košičev sklad, 109–112.

TÓTH, Ferenc (ur. [?]), 1970: *Téli éj*. Budapest: Európa.

Jutka Rudaš
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

Literarni (kon)teksti

Prispevek obravnava funkcioniranje prevedene literature v slovensko-madžarskem literarnem (poli)sistemu. Pri tem je ključnega pomena, da mora znotraj nacionalnega literarnega sistema obstajati korpus prevodne literature, ki lahko igra pomembno vlogo v sistemu; predvsem pri procesih vrednotenja in kanonizacije v njem, pri čemer pa odkrivamo drugačno razumevanje umetniškega sporočila, kakršnega morda domače okolje ni (po)znalo ali celo zmoglo zaradi zunanjih determinant, v katere je največkrat ujeto tudi individualno doživljanje leposlovja. Ob tem pa obravnava tudi tiste duhovne kanale, ki so posredovali književne informacije.

Širina vsakega nacionalnega literarnega življenja ali literarnega polisistema po teoriji Itamarja Even-Zoharja se kaže v dinamiki prevodne literature in medkulturnih stikov. Tak literarni polisistem prek prevodov in drugih kontaktov ne sprejema le konkretnih literarnih tekstov, temveč je pomemben segment literarne vede tista komunikacijska shema, ki vključuje poleg avtorja, dela in bralca tudi institucijo, trg in repertoar. Prispevek obravnava temeljno vprašanje, kako funkcionira (če sploh!) madžarska literatura v slovenskem (poli)sistemu. Pri tem se mi zdi ključnega pomena, da obstaja znotraj slovenskega nacionalnega sistema korpus madžarske prevodne literature, ki bi morda lahko igrala pomembno vlogo v sistemu; predvsem pri procesih vrednotenja v njem. Zanimivi in zapleteni so pojavi, ko gre za sprejem »literarnega repertoarja« v kulturnem prostoru s povsem drugačno kulturnozgodovinsko-jezikovno tradicijo, pri čemer se odkrivajo različni horizonti branja. Pri tem nam objektivna literarnozgodovinska dejstva kažejo zanimivo sliko nastajanja mostov med obema literaturama sosednjih narodov od druge polovice 80-ih let 20. stoletja. Razprava daje v glavnih črtah s filološkim aparatom pregled sprejemanja madžarske književnosti pri nas oz. na podlagi recepcijske teorije obravnava t. i. madžarsko slovenistiko. Pri tem obravnava le dela, ki so izšla v knjižni obliki, ter književnike, ki so spodbujali in negovali te literarne stike, in tiste duhovne kanale, ki so posredovali književne informacije. Preprosta resnica je, da ta duhovna premikanja usmerjajo ljudje, zato je potrebno za književnimi stiki videti osebne kontakte književnikov. Skratka, treba je

ustvariti pogoje za udejanjenje, čim več osebne pobude, ki je začetek, predpogoj in osnovna postavka vsega.

Nedvomno je, da postopek recepcijske estetike moderne madžarske književnosti zaznamuje mednarodni literarni festival Vilenica. Madžarski pisatelji se že od samega začetka (1986) udeležujejo te tradicionalne literarne manifestacije, na kateri je bil marsikateri izmed njih tudi že nagrajen. Péter Esterházy je bil prvi lavreat (1988), Lajos Grendel je leta 1991 prejel Kristal Vilenice, takoj naslednje leto Endre Kukorelly, Péter Nádas je bil nagrajen leta 1998, István Vörös je leta 2000 dobitnik kristala Vilenice ter prav tako leta 2002 Pál Závada. Od takrat se je začelo tudi prevajanje njihovih del, vedno več je bilo zanimanja za madžarsko književnost, nekateri celo omenjajo, da je nastopila zlata doba prevajanja, ki pa vseeno ni bila tako sijoča. Prevedenih del je še vedno premalo, največ informacij o moderni madžarski književnosti dobivamo z revialnimi prevodi; iz odlomkov; intervjujev; segmentov, drobcev ... Korpus prevedenih del se je v zadnjih dvajsetih letih sicer razširil, medtem ko je kritiški odziv še vedno premajhen.

Umetnost v družbeni dimenziji zahteva odprtost do sprejemanja, delovanja in znanja. Recepcijski proces določa pluralnost različnih horizontov pričakovanja. Naše oči so še vedno nekako uprte v širni svet prek sosedovih ram na Zahod, s tem se »pokaže eden poglavitnih srednjeevropskih sindromov: vse, kar je naše, nam mora vrniti (oceniti, potrditi, ovrednotiti) – cenjena tujina, Zahod« (Mihelič 2001: 69), ugotavlja Marjanca Mihelič, prevajalka madžarske književnosti.[1] Zatorej, pri sprejemanju madžarske literature se kaže, kako močno je naše izkustvo – seveda to velja tudi za madžarsko stran – zajeto znotrajliterarno in ga omejuje družbeno izkustvo.

Prvi v nizu prevedenih madžarskih avtorjev je Péter Esterházy,[2] čigar roman *Pomožni glagoli srca* je Rudi Šeligo umestil v literarno smer avantgarde in je po njegovi interpretaciji najzrelejša uresničitev Esterházyjevega jezikovnega eksperimenta in pisateljske tehnike. Zanimiv je ta pristop »od zunaj«, ki se od notranjega (madžarskega) povsem razlikuje. Esterházy velja namreč v madžarskem kulturnem in duhovnem pa tudi v širšem evropskem prostoru za postmodernista, čigar celotna poetika temelji na intertekstualnosti kot posebni literarnoumetniški strategiji. Povezanost v njegovih besedilih prihaja od zunaj prek drugih tekstov, kodov, znakov in splošnih tekstov kulture. Njegova dela so prežeta z resnično prelomnimi razsežnostmi intertekstualnosti,

---

[1] Posredniki madžarske literature – tudi v tem primeru gre za osebne stike in prizadevanja – so ob njej še drugi, nekateri izhajamo iz dvojezičnega območja iz Prekmurja, nekateri so (bili) tudi lektorji in drugo (Garbiella Gaál, Gabriela Zver, Jutka Rudaš, Mladen Pavičić in Jože Hradil).

[2] Glej študijo o recepciji Esterházyjevih del v Sloveniji (Rudaš 2004).

v katero je ujet vsak tekst, kjer je meja med znotraj- in zunajtekstualnim zabrisana, branje pa docela pretkano s citati, referencami, različnimi kulturnimi govoricami, družbeno-kulturnimi kodi. Bil je eden prvih, ki je v madžarsko književnost prinesel nov val sprememb s samosvojim »esterházyjevskim« slogom, z interteksti, s hiperteksti, citati, z aluzijo, s parafrazo, pastišem, z močno kulturno tradicijo, s fragmentacijo, s prefinjeno erotiko itd., z vsemi elementi postmoderne.

Esterházyjeva druga knjiga v slovenščini izide leta 1993. *Hrabalova knjiga* kljub dobremu prevodu ni doživela večjega odmeva v slovenskem kulturnem prostoru in ni odkrila kakšnega zanimivejšega vidika recepcije. Za razliko od drugih Esterházyjevih del, za katere so mnogi (Šeligo, Novak-Kajzer, Rudaš) upravičeno opozarjali, da jih ni mogoče razumeti brez temeljnega razumevanja tradicije madžarske in svetovne književnosti, da je težko slediti in še manj uživati v knjigah in dojeti način snovanja postmoderne poetike, kakršno ustvarja v svojem opusu, velja tudi za ta mojstrsko izbrušen roman, vendar v manjši meri.

Leta 1998 postane dobitnik Vilenice Péter Nádas. Poleg Esterházyja je eden najuglednejših in najbolj prevajanih sodobnih madžarskih pisateljev, romanopisec, novelist in esejist, ki je prejel številne tuje in domače nagrade, med drugim je dobil državno Kossuthovo nagrado za življenjsko delo, pri nas pa je bil do sedaj docela neznan avtor. Nagrado je prejel za roman *Knjiga spominov*, o katerem Evald Flisar zapiše:

> Delo je vrhunec v več stopnjah potekajočih sprememb paradigme madžarskega pripovedništva v sedemdesetih in osemdesetih letih, njegov izjemno močni učinek je madžarsko prozo in misel o književnosti povzdignil v novo, višjo dimenzijo. [...] Z našega zornega kota utegne biti posebej pomembna tista pomenska raven besedila, na kateri mora glavni junak umreti, in to povrhu nasilne smrti v srednjeevropski regiji. Svojo ohranitev mora plačati z identiteto, z življenjem svojega jaza, njegovi spomini pa živijo naprej v obliki izročila, kar je hkrati tudi njegova specifična vrnitev domov v nasprotju z begom preživelih. Nádas je kot predstavnik klasične modernosti (Proust, Thomas Mann) sposoben iz »ozadja« spomina o veliki enotnosti ustvariti zaprto obliko na ravni svetovne književnosti s trem časom ustrezajočimi tremi zgodbami, v katerih se zadnje poglavje vrne k izhodiščnemu položaju prvih spominov, s čimer je subjekt estetsko sposoben ponovno ustvariti enotnost sveta. Poplava čutov v *Knjigi spominov* ustvarja večperspektivičnost, v priredij polnem jeziku spregovori poezija spomina (Proust), ki pomeni predvsem poezijo telesa oziroma vse reducira na odnos med človeškimi telesi (Flisar 1998: 11).

Kljub nagradi in pozitivni kritiki knjiga niti do danes ni prevedena, namesto nje zagleda luč sveta krajši roman z naslovom *Konec družinskega romana*, ki je v prvi osebi ednine povedana zgodba o usodi na začetku petdesetih let živečega Pétra Simona,

najmlajšega člana na prelomu stoletij asimilirane židovske družine. Tudi v tem delu srečamo metafizično vizijo o relativizaciji človeške usode, katere problematičnost je prikazana z govornim položajem, pospremljenim s pronicljivo, za madžarsko književnost nenavadno psihološko podobo. Ob izidu romana *Vzporedne zgodbe* na Madžarskem novembra 2005, ki je dvignil veliko prahu – na eni strani zgražanje, na drugi občudovanje – sem napisala recenzijo v slovenski časopis z namenom ustvariti večji posluh za prevod. Gibalo monumentalnega besedila (1510 strani v treh knjigah) vzporedne zgodbe junakov je skupen občutek osamljenosti, krhkosti, tesnobe in dvoma v vse bivanjske parametre. V tem vznemirljivem literarnem delu se avtor spoprijema z vzporednim »intimnim« svetom figur, pri katerih je sleherna sled romantizma odpravljena, telesnost pa prikazana kot človeška nuja brez čustvenih resonanc, pa naj gre za odnos ženska-moški, gejevsko razmerje, homo- in heteroseksualnost. V tem do skrajnega roba prikazanem miljeju so ljudje vpeti in ujeti v večno igro prilaščanja in izrabljanja, v imperativ vladanja in ponižanja tudi v »najgloblji« človeški intimi. Med ljudmi ni nobene psihične substance, ni kanalov sočutja in resnične ljubezni. Ni božanskih višin, le peklenska globina. Nádas je sposoben s prefinjenim občutkom za življenjske detajle, s tenkočutno analizo plasti človeškega vedenja, s spuščanjem v globino človeške duše držati to prepleteno in večplastno megakonstrukcijo v nenehnem gibanju. Kljub obsesivni skepsi do ljudi, zavezan izključno racionalizmu, doseže ta opus magnum raven vrhunske umetniške artikulacije. Tudi ta knjiga ostane neprevedena. V okviru festivala zgodbe Fabula pa izideta leta 2008 pri Študentski založbi v slovenskem prevodu kratki zgodbi *Lastna smrt* in *Skrbna opredelitev kraja*.

Pri omenjeni založbi izide tudi knjiga »madžarskega magičnega realista« Lászlá Darvasija *Dobiti žensko* z obširnim predgovorom o Darvasijevi poetiki v orisu sodobne madžarske proze. *Dobiti žensko* je zbirka novel o balkanski vojni iz devetdesetih let oziroma delo, ki reflektira to dogajanje v umetniški obliki. Bližnja preteklost našega ozemlja ni prinesla na plano le konkretnih politično-ideoloških nazorov, stališč, marveč je tudi pri nas izsilila veliko število, v literarni obliki, estetsko vrednih produktov. Kljub temu je omenjena knjiga poleg intervjuja s prevajalko in krajše recenzije ostala nereflektirana. Podobno usodo je doživelo tudi kanonizirano, paradigmatično delo v madžarskem duhovnem in literarnem prostoru *Šola na meji* Géze Ottlika, medtem, ko je lahkoten tekstualni ples Sándorja Máraija *Sveče so dogorele*, ki ga recimo madžarska t. i. »visoka literatura« ne sprejema, dobila svojega slovenskega bralca.

V zadnjih desetih letih sta izšli dve madžarski zbirki. Antologijo sodobne madžarske kratke proze z naslovom *Vzvalovano Blatno jezero* je leta 2003 izdala Študentska založba. Sestavljalec in pisec sklepne besede antologije Sándor Mészáros je iz bogatega in skorajda neizčrpnega gradiva zbral naslednje avtorje: poleg Esterházyja in Nádasa

še Endreja Kukorellyja. Slednji je dobitnik kristala Vilenice za svojo pesem v prozi *Izhod 1984 (Gézi Ottliku)* in ima nekaj pesmi objavljenih v medanskem zborniku ob Dnevih poezije in vina, nekaj njegovih prevodov pa je skupaj z intervjujem objavila tudi Nova revija. Knjigo *Obrežje spomina* pa je leta 1998 izdalo mariborsko Obzorje in na ovojnico zapisalo:

> Knjiga s sto poglavji, lesen naslov, nedoslednosti v besedilu, in to namerne, minimalistična proza, dnevniški utrinki, pesmi v prozi, pisal je Madžar … Kdo bi to prebavil; a hkrati knjiga leta takoj po izidu, knjiga, ki jezi, frustrira, spravlja v jok, krohot, ki izziva zgražanje, ki meče iz tira in provocira, ki ZARES daje misliti, ki pove toliko, kot bi imela petsto poglavij, knjiga, ki ne zna dolgočasiti, in knjiga, ki – poglejte obseg, potem, ko jo boste prebrali – je znotraj večja kot zunaj? Vsekakor gre za eno najbolj nenavadnih knjig, ki so v tem desetletju učakale slovenski prevod, in avtorju bi storili krivico, če bi njegovo delo odpravili z oznako »pesniški zapiski intelektualca, ki odrašča v sodobni Budimpešti«. Če je v atomu res moč razbrati vzorec vesolja in če vzamemo, da knjige povedo o življenju toliko kot atomi o vesolju, ima Obrežje spomina vsekakor bogato molekularno sestavo! (Kukorelly 1998: 1.)

V antologiji so prisotni še: Lajos Parti Nagy, Ottó Tolnai, Ildikó Lovas, Dénes Orbán János, Ádám Bodor, Sándor Tar, Gábor Németh, László Garaczi, László Márton, László Darvasi, László Kőrös, Pál Ficsku, Attila Hazai, Gergely Péterfi in István Vörös. K izboru avtor spremne besede doda (Mészáros 2003: 298): »Vsaj za tistega, ki ob tej priložnosti spoznava madžarsko književnost, je mera neizgovorljivih imen pisateljev in raznolikih novel gotovo polna. Če se ga bo polastila želja po branju, bo bržkone lahko spoznal tudi druga dela madžarske književnosti in tako sam odkril napake in pristranskost urednika antologije. O takšnih bralcih bi, iskreno rečeno, lahko samo sanjal. Toda nisem sanjač.« Zanimivo, kot da so se avtorjeve sanje vsaj malo uresničile, kajti antologija je bila deležna večje pozornosti od drugih knjig. O njej so nastale pohvalne recenzije. Bea Baboš Logar je poudarila, da nekako vsi bolj poznamo ameriško minimalistično prozo kot pa dela sosednjih držav oz. malih narodov, hkrati pa ocenjuje, da je ta knjiga pisani kalejdoskop različnih tematskih izsekov, ki nam zbuja zanimanje in začudenje. Pomembno se ji zdi, da madžarska literarna kritika tudi z zamejskimi avtorji ne ravna mačehovsko.

Druga zbirka izide leta 2004, ko je *Apokalipsa*, revija za preboj v živo kulturo, s projektom Revija v reviji prodrla tudi v madžarski prostor. V okviru projekta se je tokrat v slovenščini predstavila madžarska revija *Jelenkor* iz Pécsa. V izboru uredništva Jelenkorja poezijo in prozo objavljajo: László Bertók, Ferenc András Kovács, Lajos Parti Nagy, Anna T. Szabó, Eszter Szakács, Ottó Tolnai, Ádám Bodor, András Forgách, László Garaczi, György Konrád, Zsolt Láng, Károly Méhes, Iván Sándor,

Ferenc Szijj, ki jim sledi intervju s Pétrom Balassom in Ottóm Tolnaim, z esejem se predstavljata Péter Balassa in Endre Karátson ter s kritiko in z literarnim študijem László F. Földényi, József Keresztesi in Margócsi István. Pomembnost projekta je njegov multikulturalni značaj, ki pokriva dvostranske izmenjave med revijami, pri čemer za izbor gradiva minulih letnikov poskrbi vsako uredništvo z lastno kompetentnostjo, za prevod v zadevni jezik pa uredništvo revije, ki umetnike iz tujine in njihovo ustvarjanje predstavlja domačemu bralstvu. Poleg političnih in gospodarskih stikov in izmenjav zavzema kultura pomembno mesto v globalizacijskem svetu in s tem bo kultura v svetu s prevodi literarnih del še bolj prepoznavna, razpoznavna. Male kulture – kot sta slovenska in madžarska – so toliko bogatejše, koliko več inspirativnih stikov jim uspe navezati s svojim okoljem, s sosednjimi državami, je pohvalen koncept projekta Revije v reviji. »Svoje poglede in poglede drugega je treba najprej znati videti, potem pa jih skozi dialog tudi premeriti. Če ni srečanja, tudi ni komunikacije. Le tako se razkrijejo večdimenzijske ravnine stvarnosti in le s pogovorom se bogati lasten odnos do realnosti (...) in drugega človeka, ki je drugačen od mene. Ena glavnih prednosti *Apokalipse* je tako različnost, bivanjska odprtost njenih akterjev,« je *Apokalipsina* popotnica za bralce.

Apokalipsa je tudi založba, ki je v zbirki Fraktal leta 2005 izdala knjigo Otta Tolnaija *Babica v rotterdamskem gangsterskem filmu*. Tolnai je kot zamejski (vojvodinski) Madžar mojster življenjskih vibracij, razgaljajočega, zvestega jezika poezije, ki »podira meje med deželami, ki gredo skozi nas, ponuja vznemirljiv pesniški eksperiment: poésie pure v objemu s poésie brute,« je zapisano v predgovoru h knjigi. Pohvalen zapis o poeziji Otta Tolnaija beremo tudi izpod peresa Mete Kušar. Dve leti kasneje dobimo pri isti založbi v zbirki Posebne izdaje slovenski prevod knjige *Zadnje okno – žirafa: za otroke, starejše od pet let* Pétra Zilahyja ter pri Didakti roman Györgya Dragomana *Beli kralj*.

Od konca 80-ih let do danes je bilo glede prevodov madžarskih del najbolj plodno lansko leto. Izšle so kar tri knjige velikih madžarskih avtorjev. *Enominutne novele* Istvána Örkénya – za katere je leta 1969 v Parizu dobil veliko nagrado črnega humorja – so zgodbe s spretnim izpostavljanjem nasprotij ekstremnih in banalnih situacij, čustvovanja in treznosti. V tem paradoksalnem sobivanju le-teh je nastala örkényjevska madžarska groteska. V zbirko Euroman je Didakta uvrstila knjigo transilvanskega Madžara Ádáma Bodorja *Okraj Sinistra*, v zbirki Moderni klasiki pa je pri Cankarjevi založbi izšlo delo Dezsője Kosztolányija *Neron, krvavi pesnik*. O obeh knjigah so takoj poročali *Književni listi*. Bodor v ciklu 15 novel uprizarja apokaliptično vizijo brezbožnega sveta, za katerega ni kančka odrešitve. Etnično mešan svet v rajonu je svet, poln nepričakovanih strahov in nočnih mor. Kompozicijsko odprto delo je srhljiva

parabola o bivanjski histeriji v okrožju. Pomenske resonance latinske besede Sinistra (grozilno zlo, temna prerokba, slutnja nesrečnega konca, zavest o minevanju) aludirajo na zaprto, strogo omejeno (literarno) pokrajino Ceausescove ere. V Bodorjevem *Okraju Sinistra* je življenje en sam histeričen molk in moralno čutno/čustven polom, v katerem vsi življenjski parametri spodkopavajo logiko, na podlagi katere naj bi se strukturiral »normalni« svet. Klasični srednjeevropski roman prve polovice XX. stoletja *Neron, krvavi pesnik* je kanonizirano delo na madžarskem literarnem Parnasu, prevedeno v dvanajst tujih jezikov. Dezső Kosztolányi spada v vrh madžarske književnosti, v letih med 1920 in 1936 je bil predstavnik umetniško-duhovnega kroga revije Nyugat (Zahod), s svojo poetiko pa je ustvaril duhovno podstat madžarski moderni prozi. Thomas Mann je leta 1923 v predgovoru k nemški izdaji Nerona (komaj dve leti po izidu romana v izvirniku) pohvalno zapisal, da je to delo več kot intelekt in več kot produkt nacionalne ali, če hočete, evropske ravni, na čelu nosi znak iz samote izvirajočega individualnega poguma, ki se s svojo močno noviteto in z neverjetno človeškostjo dotika naših duš, da kar zaboli, ker je tako resnično.

Krona sodobne madžarske proze je nedvomno Imre Kertész, Nobelov nagrajenec za literaturo leta 2002, čigar celotni opus je v bistvu raziskovanje anatomije holokavsta. Leto dni po nagradi dobimo dva slovenska prevoda. *Brezusodnost* izda Študentska založba, *Kadiš za nerojenega otroka* pa Didakta, oba v prevodu Jožeta Hradila. Nobelova nagrada je bila medijsko odmevna tudi pri nas. Robert Titan Felix v Dialogih zapiše, da je Brezusodnost

> prvoosebna memoarska pripoved komaj petnajstletnega taboriščnika, ki taborišče doživlja kot pervertiran in intenzificiran mehanizem družbene prisile, logika biti v njem pa se mu kaže kot ostati čim bolj neopažen in preživeti, življenje samo pa s tem reducirano na željo *rad bi še malo živel v tem lepem koncentracijskem taborišču*. Sistem svoje resnične narave (seveda: nihilističnega bistva) ne razkrije vnaprej, ampak se ves čas samopostavlja kot razumen urejevalec odnosov med ljudmi (Titan 2004: 133).

Mitja Čander v svojem eseju Vozni redi (preveden tudi v madžarščino)[3] razmišlja o knjigi, kot o realizaciji ideje o človeku kot kosu materije v njeni najbrutalnejši obliki.

> Kertészova pripoved namiguje, da se v svetu individualnega časa ni mogoče dotakniti absolutne ničle, da pa se ji lahko bližaš krog za krogom, ne da bi zares doumel, da je možno prispeti še bliže. Da je upanje nekakšna atavistična dediščina in da lahko harmonija s svetom

[3] Mitja Čander »Menetrendek« , Budapest, Nagyvilág, 2005/7, 539–550. Prev: Jutka Rudaš in Péter Rácz I.

kdaj za hip zavlada tudi med gnitjem trupel. To neskončno bližanje k absolutni ničli, prosti padec brez pristanka je možno le v individualnem, smrtnem času (Čander 2003: 26).

Tina Kozin meni, da je Kertész zahteven avtor, ki terja potrpežljivega, subtilnega bralca, ki mu bo pripravljen slediti po zapletenih vijugah njegovih miselnih izmenjav. Milan Vincetič je mnenja, da ko odložiš roman, za katerega je prispeval spremno besedo sam Péter Esterházy, te mine čudno vznemirjanje ob nenavadni lahkosti strašljivega.

Iz repertoarja madžarskih knjig v zadnjih dvajsetih letih je mogoče zaznati premike v slovenskem literarnem polju. Tudi dinamika medkulturnih stikov se je poglobila zahvaljujoč raznim institucijam (razumi: založbam), literarnim srečanjem, organiziranjem forumov, kot so Mednarodni literarni festival Vilenica, Festival poezije in vina, Festival Fabula itd., na katerih se lahko avtorji predstavijo širšemu krogu bralcev, si izmenjujejo izkušnje z domačimi avtorji. Prerez prevedenih del kaže pestro sliko skoraj vseh najuglednejših madžarskih avtorjev tudi v širšem evropskem kontekstu. Pa vendar, kot kaže, to ni vse. Družba, kultura, jezik in literatura funkcionirajo kot sistem in so medsebojno povezani. Literatura zahteva sprejemnika (bralca, interpreta) in (pre)živi le, če je brana, če se nekako usede v kulturni spomin neke skupnosti. Iz sprejemanja, reflektiranosti ali odmevnosti madžarske literature pri nas – dodajmo: tudi slovenske na Madžarskem – je razvidno, da manjka prav širši krog bralcev.

Poraja se vprašanje, ali je razumevanje tujega horizonta mogoče, če izključimo svoj lastni horizont glede na razliko med svojim lastnim in kulturno drugačnim svetom? Znano je, da branje literarnega besedila zbudi v bralcu nek horizont pričakovanja, ki izvira iz njegovega estetskega izkustva, izkustva življenjskega sveta, iz »substance klasične literature«,[4] stilnih usmeritev pa tudi iz estetske norme.[5] Pri tem je izjemnega pomena pripravljenost spoznavati in priznavati drugega v njegovi drugačnosti. »Literarno razumevanje postane dialoško šele takrat, ko iščemo in priznavamo drugačnost besedila glede na horizont naših lastnih pričakovanj, da ne izvedemo naivne stopitve horizontov, temveč svoje lastno pričakovanje korigiramo in razširimo z izkustvom drugega« (Jauss 1998: 403). Pri tem velja omeniti Schleiermacherjev aksiom, da »nerazumevanje« tujega besedila ni izjema, postavlja pa se vprašanje, kako premostiti prepad do njegove tujosti, kajti vse, kar je povsem tuje, je enako nespoznavno kot

[4] »Naše predrazumevanje enako pogojujeta dogodkovno oblikovanje kanona in latentna institucionalizacija, izbrana in nastala tradicija.« (Jauss 1998: 446.)

[5] »Umetniška dela, ki so bila s konsenzom literarne javnosti povzdignjena v zgled ali sprejeta v kanon šolskega branja, lahko kot estetske norme neopazno vstopijo v tradicijo in kot vnaprej dano pričakovanje pogojujejo estetsko naravnanost poznejših rodov.« (Jauss 1998: 446.)

tisto, kar je povsem novo. Pomembno se mi zdi, da je treba umetnost in literaturo v njuni prostorski, zgodovinski in kulturni drug(ačn)osti razkleniti za razumevajočo prisvojitev in s tem pritegniti v dialog estetske komunikacije. Smer spraševanja prisvajajoče recepcije določenega umetniškega dela (v tem primeru dela madžarskih avtorjev) poteka od bralca k besedilu.

> Bralec gotovo ne stoji zgolj kot beroči individuum, osamljen v družbenem procesu. Z izkustvom, ki mu ga posreduje njegovo branje, je udeležen pri komunikativnem procesu, v katerem fikcije umetnosti prejmejo praktično relevantnost za orientacijo in motivacijo družbenega ravnanja. Ta družbotvorna funkcija umetnosti se recepcijskoestetsko odpre in se pusti objektivirati kot sistem norm šele tedaj, ko nam uspe zajeti estetsko posredovanje habitualnega védenja in komunikativnih vedenjskih vzorcev tam, kjer se konkretizirajo v horizontu pričakovanja kake življenjske prakse (Jauss 1998: 450).

Recepcijski proces pri tem določa dejanska pluralnost različnih pogledov in naj bo po Jaussu »osamljenemu bralcu« odprta možnost prevzema (literarnega) sveta, v »katerem živijo tudi drugi«.

LITERATURA

BAHTIN, Mihail, 1999:. *Estetika in humanistične vede.* Ljubljana: Studia humanitatis.

BARTHES, Roland, 1998: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások.* Budapest: Osiris.

DE MAN, Paul, 1991: Szemiológia és retorika. V: *Szöveg és interpretáció*. Bacsó Béla (ur.)

Budapest: Cserépfalvi Kiadó.

GADAMER, Hans Georg, 1984: *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat.

GADAMER Hans Georg, 2001: *Resnica in metoda.* Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, Zbirka Labirinti.

ISER, Wolfgang, 2004: *Az értelmezés világa – The Range of Interpretation.* Budapest. Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.

ISER, Wolfgang, 1994: *Der Akt des Lesens: Theorie ästhetischer Wirkung.* Uni- Taschenbücher S. W. Fink.

ISER, Wolfgang, 2001: *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka.* Ljubljana: Studia Humanitatis.

JAUSS, Hans Robert, 1999: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika.* Ed. Kulcsár Szabó Zoltán. Budapest: Osiris.

JAUSS, Hans Robert, 1998: *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika.* Ljubljana: Zbirka Labirint.

RICOEUR, Paul, 1998: A szöveg világa és az olvasó világa. V: *Narratívák 2. Történet és fikció*. Thomka Beáta (ur.). Budapest: Kijárat.

RUDAŠ, Jutka, 2006: *A szellem finom játéka. A kortárs magyar irodalom interkulturális aspektusai*. Budapest: Kijárat.

TINYANOV, Jurij, 1981: *Az irodalmi tény*. Budapest. Gondolat Könyvkiadó.

VIRI

BABOŠ LOGAR, Bea, 2002: Sándor Márai – Sveče so dogorele. Nova zbirka novi mostovi, *Vestnik* 54/35 (29. 8.), 11.

BABOŠ LOGAR, Bea, 2003: Vzvalovano Blatno jezero: antologija sodobne madžarske kratke proze. Ne samo pozornost do sosedov, ki so blizu, pa vendar tako daleč. Murska Sobota, *Vestnik* 55/45 (6. 11.),11.

BODOR, Ádám, 2008: *Okraj Sinistra*. Euroman. Radovljica: Didakta. Prev.: Gabriella Gaál.

ČANDER, Mitja, 2003: Vozni redi in Zapiski iz noči. *O književnosti in drugih rečeh.* Maribor, Litera.

DARVASI, László, 2005: *Dobiti žensko*. Ljubljana: Študentksa založba. Prev. Marjanca Mihelič.

DRAGOMÁN, György, 2007: *Beli kralj*. Radovljica: Didakta. Prev: Jože Hradil.

ESTERHÁZY, Péter, 1989: *Pomožni glagoli srca.* Ljubljana: Cankarjeva založba. Prev. Jože Hradil.

ESTERHÁZY, Péter, 1993: *Hrabalova knjiga.* Celovec: Wieser. Prev. Marjanca Mihelič.

ESTERHÁZY, Péter, 2002: Prvič v življenju pišem iz nebogljenosti. Odlomek iz romana Popravljena izdaja (1). *Književni listi* 44/131, 9. Prev. Jutka Rudaš.

ESTERHÁZY, Péter, 2002: Bolj od nas nihče ni mogel biti sovražnik ljudstva. Odlomek iz romana Popravljena izdaja (2). *Književni listi* 44/143, 11. Prev. Mladen Pavičić.

FLISAR, Evald, 1998: Péter Nádas. V: *Vilenica 98*. Iztok Osojnik (ur.), Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 11–23.

HRADIL, Jože, 2002: Imre Kertész ne priznava usode, prisega na svobodo: o nobelovcu še drugače. *Književni listi* 249, 4.

Jelenkor v Apokalipsi. Revija v reviji 86. Ljubljana. 2004.

KAJZER – NOVAK, Marjeta, 1992: Besedni slapovi in vodometi vsega, kar (avtor) doživlja: parodija potopisov (Péter Esterházy: Pogled grofice Hahn-Hahn – po Donavi navzdol), *Književni listi*, 34/12, 15.

KERTÉSZ, Imre, 2003: *Brezusodnost*. Ljubljana: Študentksa založba. Prev. Jože Hradil.

KERTÉSZ, Imre, 2003: *Kadiš za nerojenega otroka.* Radovljica: Didakta. Prev. Jože Hradil.

KOPIĆ, Mario, 2004: Izbrati spokojnost. Béla Hamvas. *Dnevnik,* 54/210, 12.

KOSZTOLÁNYI, Dezső, 2008: *Neron, krvavi pesnik*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prev. Marjanca Mihelič.

KOZIN, Tina, 2004: Obračun s samim seboj. Imre Kertész: Kadiš za nerojenega otroka. *Večer* 60/91, 10.

KOZIN, Tina, 2004: Živeti neko drugo usodo. Imre Kertész: Brezusodnost. *Literatura* 154, 165–171.

KUKORELLY, Endre, 1998: *Obrežje spomina* Maribor: Obzorja. Prev. Gabriela Zver.

LUKACS, István, 1991: Recepcija madžarske književnosti v Sloveniji v 20. stoletju. *Slavistična revija* 44/1, 71–83.

MARKELJ, Milan, 1994: Štirje sodobni romani. O 3. letniku zbirke XX. stoletje, Géza Ottlik: Šola na meji. *Dolenjski list* št. 44, 19.

MÁRAI, Sándor, 2002: *Sveče so dogorele*. Murska Sobota: Franc-Franc. Prev. Jože Hradil.

MÉSZÁROS, Sándor, 2003: Vzvalovano Blatno jezero. V: *Vzvalovano Blatno jezero:antologija madžarske kratke proze*. Ljubljana: Študentska založba, 290–300. Prev. Marjanca Mihelič.

MIHELIČ, Marjanca, 1994: Madžarska proza devetdesetih. *Literatura* 6/34, 80–88.

NÁDAS, Péter, 1999: *Konec družinskega romana.* Murska Sobota: Pomurska založba. Prev. Jože Hradil.

OTTLIK, Géza, 1995: *Šola na meji*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prev. Marjanca Mihelič.

ÖRKÉNY, István, 2008: *Enominutne novele*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa. Prev.: Gabriella Gaál.

PAVIČIĆ, Mladen, 2003: Osrednje delo aktualnega nobelovca. Imre Kertész: Brezusodnost. *Književni listi* (13. 10.), 12.

PAVIČIĆ, Mladen, 1998: Obujevalec srednjeevropskega spomina Nádas – nagrajenec Vilenice 98. *Delo* 40/209 (10. 9.), 18.

RESINOVIČ, Boštjan, 1996: Dopolnjevanje sveta. Géza Ottlik: Šola na meji. *Razgledi* 1 (10. 1), 36.

RUDAŠ, Jutka, 2005: Darvasijeva poetika v orisu sodobne madžarske proze.V: László Darvasi: *Dobiti žensko.* Ljubljana: Študentska založba, 177–194.

RUDAŠ, Jutka, 2001: Szlovén hungaricák a 80-as évek második felétől (A magyar irodalom szlovén recepciójáról). V: Bokor, József, Szíjártó, Imre (ur.): *Szomszéd népek – szomszédos kultúrák.* Maribor-Szombathely, Kiadja a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Intézete és a Szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola Szlavisztikai Intézete, 90–100.

RUDAŠ, Jutka, 2000: Slovenija v Nebeški harmoniji Esterházyjevih: roman očetov in sinov. *Delo* 42/107 (11. 5.), 18.

RUDAŠ, Jutka, 2004: Esterházy pri nas: iz recepcije sodobne madžarske književnosti. *Jezik in slovstvo* 49/1, 17–27.

RUDAŠ, Jutka, 2008: Oris apoteoze podlosti: (ne)literarni neroni. *Književni listi* (24.12.), 25.

RUDAŠ, Jutka, 2008: Življenje kot histeričen molk. Književni listi (8. 10.), 26.

RUDAŠ, Jutka, 2006: Vzporedna življenja (Péter Nádas: Vzporedne zgodbe). *Dnevnik* 56/234 (29. 8.), 12.

ŠELIGO, Rudi: Péter Esterházy. V: *Vilenica 88.* Veno Taufer (ur.), Ljubljana, Društvo slovenskih pisateljev, 20–29.

SNOJ, Zarika, 2004: Antologija sodobne madžarske kratke proze. *Ampak* 5/4, 64–65.

TITAN, Robert, 2004: Koncentracijsko taborišče kot univerzalna metafora družbene stvarnosti. Imre Kertész: Brezusodnost. *Dialogi* 40/7, 131–138.

TOLNAI, Ottó, 2005: *Babica v rotterdamskem gangsterskem filmu*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa. Prev. Gabriella Gaál.

VELIKONJA, Varja, 2003: Raznolika skupina s slavnimi imeni. *Vzvalovano Blatno jezero*: antologija sodobne madžarske kratke proze. *Književni listi* (24. 9.), 18.

VELIKONJA, Varja, 2004: Trilogija o brezusodnosti (Imre Kertész: Brezusodnost.).

Književni listi (13. 4.), 12.

VINCETIČ, Milan, 2003: Nenavadna lahkost strašljivosti. Imre Kertész: Brezusodnost. *Vestnik* 55/49 (4. 12), 11.

Vzvalovano Blatno jezero. Antologija madžarske kratke proze Ljubljana: Študentska založba, 2003.

ZILAHY, Péter, 2007: *Zadnje okno – žirafa: za otroke, starejše od pet*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa. Prev. Marjanca Mihelič.

Gergely László Bakonyi
Študent slovenistike, ELTE, Budimpešta

Vloga parodij epov Simona Jenka in Sándorja Petőfija v poetiki žanrov

Prispevek se posveča zanimivim delom pomembnih avtorjev 19. stoletja, in sicer slovenskemu delu Ognjeplamtič *(1855) Simona Jenka (1836–1869) in madžarskemu* A helység kalapácsa *(Kladivo vasi, 1844) Sándorja Petőfija (1823–1849). Oba avtorja sta v svojih narodnih književnosti emblematična, ne smemo pa pozabiti, da kljub časovni bližini nista delala v isti literarno-zgodovinski dobi – medtem ko je Petőfi eden izmed najpomembnejših avtorjev romantike, je Jenko naredil pomembne korake na začetku realizma.*

1 STIKI MED KNJIŽEVNOSTMA

Pred konkretnim pregledom bi rad navedel nekaj splošnih pripomb, predvsem o literarnih stikih med književnostma. Pri njihovem definiranju nam pomaga besedilo Istvana Lukácsa, ki je stike med madžarsko in slovensko književnostjo zaradi odsotnosti jezikovnega in etnogenetičnega sorodstva ter dialogov poimenoval za koeksistenčne za razliko od hrvaško-slovenskih, ki so zaradi jezikovne in etnogenetične sorodnosti ter aktivnih dialogov korelativni, in hrvaško-madžarskih, ki so zaradi odsotnosti jezikovnega in etnogenetičnega sorodstva ter relativno aktivnih dialogov konfrontativni (Lukács 2006:129–130).

Ta koeksistenčni stik je malo bolj zapleten, če se spomnimo na regionalni knjižni jeziku v Prekmurju, ki je do začetka 20. stoletja imel zanimivo literarno življenje. V njem lahko najdemo dobre prevode iz madžarske književnosti v prekmurščino (npr.: János Arany: *Toldi*) in politično-kulturni časopis (Imre Augustič: *Prijatel*).

Zanimivo je, da v madžarski literaturi ni konsenza glede poimenovanja naše regije, kar izvira iz orientacijskih dilem. Lahko se srečamo z izrazi kot Vzhodna-Srednja Evropa (István Fried, István Lukács, István D. Molnár), Srednja in Vzhodna Evropa (Endre Bojtár) ter vzhodni del Srednje Evrope (Csaba Gy. Kiss). István Fried meni, da je Vzhodna-Srednja Evropa pojem, ki daje v tem primeru okvir komparatističnim raziskavam (Fried 1998: 182). To pomeni, da lahko narodne književnosti, ki so bile

zaprte strukture, začnejo medsebojne dialoge. Avtor opozarja na konkretne primere: do zdaj so namenjali relativno malo pozornosti dejstvu, da je bil v 19. stoletju v Ljubljani in v Pest-Budi močen nemški tisk, ki je omogočal prenašanje idej med kulturama in književnostma.

László Hadrovics je leta 1939 (Magyar Szemle) pokazal, da je za Madžare pojem »jugoslovanski« pomenil le srbski in hrvaški svet, nikakor pa ne slovenskega. Podobno je skepso glede medsebojnih stikov leta 1970 izrazil Vilko Novak. Po mnenju Istvána Lukácsa je pri tem nekoliko pretiraval, saj so konkretni stiki obstajali (Lukács 2005: 55). Izmed madžarskih književnikov so v slovenščino največ prevajal lirika Sándorja Petőfija, od Slovencev pa v madžarščino Franceta Prešerna.

Zanimiv je primer enega najpomembnejših madžarskih postmodernističnih pesnikov Dezsője Tandorija, ki ga je prevajanje Prešernovih sonetov spodbudilo, da jih je začel pisati tudi sam (Tandori 1998: 278).

2 POJEM IN PREDZGODOVINA PARODIJE

Korenine parodije segajo do najstarejšega obdobja književnosti. *Batrachonyomachia* iz 5.–6. stol. pr. Kr. govori o vojni med mišmi in žabami, s čimer se posmehuje predvsem Homerjevi *Iliadi*. Besedo »parodija« poznamo iz 5. stol. pr. Kr. Zložena je iz: *para-* = 'poleg', 'pri', 'ob', 'proti' in *oidia* = 'pesem', 'spev' in je že v Aristotelovi (384–322 pr. Kr.) poetiki definirana kot nasprotje junaškega epa, enako kot je komedija nasprotje tragedije (Juvan 1999: 310). Ta definicija bo kljub spremembam pojma parodije v našem primeru veljala tudi kasneje.

Vzhodnosrednjeevropskim piscem parodij so sredi 19. stoletja za najpomembnejše vire služili klasični epi, kot sta Homerjevi *Iliada* in *Odiseja*, ali poznejši, baročni *Osvobojeni Jeruzalem* Torquata Tassa (1544–1595), ki je sledil Aristotelovim normam (Schein in Gintli 2003: 277). V razsvetljenstvu se je še posebej na našem področju pojavila potreba, da bi vsak narod imel zgodovinski ep o svojih koreninah. Niti v Sloveniji niti na Madžarskem ni bilo besedila z vlogo, kakršno je za Francoze imela *Pesem o Rolandu,* za Ruse pa *Pesem o Igorjevem pohodu*. Miklós Zrínyi (1620–1664), ki je podobno kot Janus Pannonius (1432–1472) pomemben tudi za razvoj hrvaške književnosti, je leta 1651 izdal *Szigeti veszedelem* (*Obleganje Szigeta*), s čimer je naredil prvi korak k razvoju narodnega epa; to je bil junaški ep, a ni imel takšne funkcije – morda zaradi časovne bližine med avtorjem in njegovim dedkom, ki je njegov junak. Drugi zelo pomemben poskus je delo Mihálya Csokonaija Vitéza (1773–1805). Za ta prispevek je njegovo delo zelo pomembno, saj je o svojih stvaritvah pisal tudi refleksije in tako natančno vemo, kaj je mislil o vprašanju parodije in narodnega epa. Poznamo odlomek njegovega klasičnega epa v heksametru *Árpád, vagy a magyarok*

megtelepedése (*Árpád ali naselitev Madžarov*) iz leta 1795, pa tudi načrt njegovega nadaljevanja. Glavni junak bi bil torej legendarni knez Madžarov iz časa zavzetja Karpatskega bazena (896) Árpád. Csokonai Vitéz je skozi vse življenje hotel ta ep dokončati in izdati, a mu ni uspelo. O tem namenu je poročal bralcem, npr. v uvodu k prvi madžarski parodiji epa *Dorottya* (*Dorota*, 1799). Res je, da je tri leta pred tem Csokonai Vitéz že napisal komičen ep, ki pa je bil le travestija, kar lahko preberemo v njegovem dolgem naslovu[1] (*Békaegérharc*, *Vojna med mišmi in žabami*, 1792). Prav tako lahko trdimo, da to delo temelji na stari *Batrachonyomachii*, da gre za njen prost prevod. Razlika med žanroma je pomembna – kot piše Marko Juvan: »In prav ta temeljna razlika med parodijo in travestijo: travestija se neposredno veže na konkretno delo [...]« (Juvan 1997: 44.)

Zakaj Csokonaiju Vitézu ni uspelo napisati narodno-junaškega epa, uspelo pa mu je napisati parodijo? To je težko vprašanje. Ferenc Szilágyi, ki je uredil njegova zbrana dela, je dal družbeno-psihološki odgovor (Csokonai 1975: 717): takrat, ko je delo izšlo, je bilo več značilnosti madžarskega plemstva karikaturnih kot herojskih. Plemiči so ali preveč prejeli od Dunaja in pozabili na svoj rod ali zakrneli na svojih posestvih in niso več razumeli razvoja sveta (npr. dosežkov francoskega razsvetljenstva).

Izmed zahodnoevropskih vzorov so najpomembnejši: *Ugrabljeno vedro* (*La Secchia rapita*, 1622) Alessandra Tassonija (1565–1635), *Razigrana Iliada* (*L' Iliade giocosa*, 1654) Giana Francesca Loredana (1607–1661), *Ugrabitev kodra* (*The Rape of the Lock*, 1712) Alexandra Popa (1688–1744), *Cerkveni pult* (*Le Lutrin* 1673-1683) Despéreauxa Nicolasa Boileauja (1636–1711) in *Vergilova Eneida* (*Virgils Aeneis oder Abenteuer des frommen Helden Aeneas*, 1783) Aloisa Blumauerja (1755–1798). O zadnjem delu filologija razlaga, da ga je Simon Jenko prebiral, ko je v Ljubljani obiskoval zadnji letnik gimnazije (Bernik 1979: 26).

Romantika je nadaljevala narodnozavedno misel razsvetljenstva, kar je bila tudi umetnostna tendenca, še posebej vidna v književnosti, ki je bila ena izmed razvijajočih se vrst medijev. Pisanje junaškega epa kot vrhunca poezije je v prvi polovici 19. stoletja ostal cilj avtorjev. »Ni vzhodnosrednjeevropske književnosti, ki si ne bi želela ustvariti epskega dela in ne bi poskušala nacionalne preteklosti prikazati z epom ali vsaj epu podobno epsko pesnitvijo.« (Fried 1998: 236). Prej, leta 1825 je Mihály Vörösmarty (1800–1855) napisal *Zalán futása* (*Zalánov beg*), malo kasneje pa France Prešeren (1800–1849) *Krst pri Savici* (1836). V skladu z že navedenim mnenjem Marka Juvana sta ta epa pomembna za *Ognjeplamtiča* in *A helység kalapácsa*, toda ker nista travestiji, zveza med njimi ni neločljiva. Vörösmarty se je v žanru epa bolj

[1] Homerus Batrachomiomachiája vagy a béka és egér-hartz – Travesztálta, vagy a mostani időkhöz alkalmaztatva görögből magyarra fordította s hét sorú versekbe foglalta Cs. Vitéz Mihály.

držal antičnih norm in je pisal tudi heksametre, Prešerenov žanr je pa bolj zapleten. Marko Juvan o tem misli: »Krst pri Savici je po snovi deloma junaški ep, po sestavi byronovska verzna povest, po tonu pa elegija« (Juvan 1994: 230). István Fried meni, da sta prav ta epa najbolj ekstremna primera, med njiju lahko postavimo vse ostale romantične epe vzhodnosrednjevropskega območja (Fried 1998: 238). *Zalán futása* in *Krst pri Savici* vsebujeta različne tone evropske romantike. »Vörösmarty in Prešeren sta ustvarila deli z enako nalogo: oba pesnika sta zajemala iz nacionalne zgodovine, govorila o sedanjosti in se dotikala usodnih vprašanj. Oba sta čutila potrebo po stvaritvi obsežnejšega pripovednega dela; takšnega, kakršnega je od njiju pričakovala javnost.« (Fried 1998: 244.)

3 PREDHODNIKI IN ZVEZE

3.1 Slovenska romantična tradicija

Če primerjamo zvezi med predhodnikoma in naslednikoma, lahko vidimo, da nista enaki. Razlika je že v življenjepisih avtorjev: ko je leta 1850 Simon Jenko, dijak novomeške gimnazije, začel pisati pesmi, je bil France Prešeren že mrtev, Vörösmarty in Petőfi pa sta bila v osebnih stikih.

Najprej bi rad zapisal nekaj besed o vidikih *Krsta*, ki bi lahko bili zanimivi glede na *Ognjeplamtiča*. Prvi od treh delov Prešernovega epa je klasični sonet, ki ga je avtor posvetil spominu na Matijo Čopa (1797–1835). Ker je Prešeren mitološko zgodbo umestil pri Savici in postavil Čopu spomenik, je s tem hkrati povezal dva pomembna pojma človeškega življenja: smrt in rojstvo (rojstvo je v krčanski terminologiji začetek novega, čistega življenja). V *Krstu* Črtomir z vstopom v ribičev čoln naredi po mojem mnenju enega izmed svojih najpomembnejših korakov – zadnjega v starem življenju in hkrati prvega v novem. V tem trenutku namreč umre – ne fizično, ampak duhovno – glede na vrednote, ki so bile dotlej zanj, bojevitega, junaškega moža pomembne. Rečemo lahko, da do tega vstopa pride na Haronovi barki. Hkrati se je nepričakovano začela tudi pot Kristjanov, čeprav je on hotel le obvladati situacijo, toda ribič, ki je oseba iz kroga Duhovnega, je simbol novozavezne mirne misije (»Pojdite torej in naredite vse narode za moje učence.« in »Naredil vaju bom za ribiča ljudi.«).[2] Tako je Prešeren povezal antično in staro krčansko tradicijo. Črtomir se mora spremeniti, Duhovni in Bogomila ga prepričata, da na Zemlji celovite ljubezen ni. Korenine romantičnega trpljenja lahko najdemo pri Johannu Wolfangu Goetheju (1749–1832), ki je leta 1774 napisal (in leta 1787 temeljito predelal) *Trpljenje mladega Wertherja*, sentimentalni pisemski roman, ki je povzročil val samomorov.

---

[2] Matej 28, 19 in 4, 19.

3.2 Jenkova vloga

Ognjeplamtič je po mojem mnenju nasprotje teženj Prešernove (in Čopove) literarne smeri. *A helység kalapácsa* je bil že ob svojem izidu navzoč v sodobni javnosti, ep Simona Jenka pa ni bil izdan do prve polovice 20. stoletja, ko je to storil Jože Glonar (1921). Njegovo besedilo je ostalo v zvezku z drugimi rokopisnimi pesmimi (Paternu 1974: 367) in strokovnjaki ga ne omenjajo kot enega Jenkovih glavnih del. V pomarčni dobi je obe deželi pestil Bachov absolutizem. Madžarska revolucija in osvobodilni boj, ki je trajal do 13. avgusta 1849 (Világos), sta imela močnejše družbene učinke, kot jih je imela pomlad narodov za Slovence. V Petőfijevem življenjepisu lahko zasledimo njegovo navdušenje nad zmago revolucije brez barikad in krvi. Petőfi je imel v tedanjih dogodkih aktivno vlogo, skeptik in melanholik Jenko pa ni posegal v javno življenje (Kos 2002: 156).

Boris Paternu, France Bernik in István Lukács menijo, da ima žanr, ki ga je Simon Jenko ustvaril z Ognjeplamtičem, svoj prostor v procesu v 19. stoletju, ko je realistični roman zamenjal romantični junaški ep, in sicer na sredini med dvema točkama (Paternu 1974: 369). Zanimivo je, kako sta na to spremembo gledala romantični in realistični avtor. Oba sta si kot kmečka sinova prizadevala za demokratizacijo književnosti.

3.3 Petőfijeva revolucija

Sándor Petőfi in Mihály Vörösmarty sta bila v intenzivnih literarnih in osebnih odnosih. István Margócsy v svoji monografiji pokaže, da je Vörösmarty Petőfiju omogočil spremeniti položaj književnika v madžarski družbi. Petőfijeva reforma se je namreč v bistvu dotikala pravic književnikov, in sicer v liberalnem tržnem smislu. Margócsy je zelo nazorno pokazal (Margócsy 1999: 52), da se je Petőfi boril za dvig madžarske književnosti iz mecenstva in za uveljavitev literata na trgu kot proizvajalca. On je prvi madžarski književnik, ki mu je uspelo živeti samo od pisanja. Po začetnem pomanjkanju si je Petőfi brez zvez in višje izobrazbe zagotovil relativno dobro eksistenco, zaradi tega pa je moral biti čimveč navzoč v javnosti in je izkoristil vse možnosti pojavljanja, tako da je polemiziral v časopisih tudi, kadar ni imel prav. Zaradi njegove prezgodnje smrti – 31. julija 1849 je izginil na bojnem polju pri Segesváru[3] – ne vemo, kako bi nadaljeval svojo kariero, toda njegov sodobnik, prijatelj in sourednik, pripovednik Mór Jókai (1825–1904) je živel v relativnem blagostanju.

V Petőfijevem razvoju je imel na začetku ključno vlogo Mihály Vörösmarty, saj je prepoznal talente mladega pesnika in mu dal službo urednika časopisa *Pesti Divatlap* (*Peštanski modni časopis*), prokossuthovskega tednika, ki je izhajal v 3000 izvodih

---

[3] Teorije Istvána Kiszellyja, po kateri naj bi Petőfi pozneje pod psevdonimom živel v Rusiji, Madžarska Akademija Znanosti ni sprejela.

tedensko. Petőfi je podpisal pogodbo, ki je dovoljevala objavo njegovih pesmi v vseh številkah.

4 VPRAŠANJE LJUBEZNI IN OKOLJE KOT ORGANIZATOR

Po mnenju Borisa Paternuja je Simon Jenko uporabljal tri vrste romantične tradicije (Paternu 1974: 369). Prva je romantični ljubezenski ep (kakršen je Prešernov *Krst*), o katerem sem že govoril, saj menim, da je najpomembnejši. Druga je narodni ep, tretja pa didaktično-moralni ep, kakršen je npr. *Zorin in Strlina* (1855) Matije Valjavca (1831–1897). Z Jako Ognjeplamtičem je Jenko ustvaril nasprotje romantičnega junaškega moža oziroma, kot ga poimenuje France Bernik (Bernik 1979: 166), protijunaka. »Predstavil je čisto novega 'junaka' slovenske literature. Junaka, ki čustvene ali duhovne notranjosti sploh več nima […] Je samo biološka narava […]« (Paternu 1974: 381) Lahko še dodamo, da je človeško popolnoma povprečen in nerazvit, kar velja tudi za Lenko. Ostale osebe v besedilu so pokazane samo površno in nimajo značaja. Čeprav tudi v *Krstu* ni veliko oseb, tam lahko računamo vsaj na Valjhuna in Duhovnega, ki sta hkrati nasprotji in paraleli, saj sta oba glasnika nove vere, toda Črtomir in Bogomila ne sprejmeta agresivne spreobrnitve, sprejmeta pa mirno. Če je treba, darujeta svojo ljubezen – ki je največja vrednota, večja kot življenje – za višjo idejo: za domovino ali za ljubezen Boga. Če primerjamo *Krst* z *A helység kalapácsa* ali z *Zalán futása,* vidimo, da je v delih madžarskih avtorjev veliko več oseb. Tudi zaradi tega so se močneje obdržale nekatere epske značilnosti, npr. epiteton ornans. V *A helység kalapácsa* ima skoraj vsaka oseba svoj ekspresivni prilastek, ki ima hkrati močno stilistično vrednost. Pogosto so v stopici ali aliterirani (npr.: béke barátja Bagarja sestoji iz b-jevske aliteracije ter iz dveh daktilov in enega spondeja).

V *Ognjeplamtiču* ne moremo govoriti o ljubezni, saj ni prikazana človekova notranjost. Privlačnost med osebama je samo telesna. Od prvega trenutka, ko Jaka zagleda Lenko, vse teži k temu, da bi bila kar najhitreje v intimnem odnosu, k čemur vodijo trije koraki: prvi je njuno prvo srečanje v krčmi (Pri »belem orlu«), drugi v štacuni in tretji v Lenkini sobi.

V tem pomenu obstaja sorodnost med pojmom krčme v *A helység kalapácsa* in v *Ognjeplamtiču*, saj gredo vaščani po maši naravnost v krčmo (ali domov), da bi slavili Boga ob vinu. To je rušenje svetega, saj oskrunijo vino v pomenu Kristusove krvi, zakramenta za človeško dušo – vino postaja znak pitja. Vendar pa ima v Petőfijevi parodiji krčma tudi drugo funkcijo, in sicer kot prizorišče boja. Bojne scene iz klasičnih epov so tukaj karikirane, saj je spopad med skupinama navaden gostilniški pretep. Čeprav se krajše epizode dogajajo npr. v cerkvi ali pri sodniku, je to prizorišče celotne zgodbe. Tudi Jenko kot pripovedovalec poda karikirani obris junakovih značilnosti.

Ko se Jaka v krčmi prvič pojavi, bralca seznami le z njegovo zunanjostjo, npr. da ima veliko srce, ker je njegovo telo tam največje, ali pa da velikost njegove brade kaže na velikost njegove hrabrosti. Ognjeplamtič svoji izbranki ljubezni ne izpove z besedami, temveč z brcami pod mizo. Nedvomno ta fant ni partner Črtomirja, ki se vedno ukvarja samo z višjimi idejami. V Jakovih mislih ni nikoli vprašanj o samomoru, domovini ali ljubezni.

Čeprav se prizorišče ob drugem srečanju Jaka in Lenke spremeni, lahko še vedno najdemo podobnosti med epoma. In sicer je lastnica ali vodja obeh »inštitucij« ženska, ki je v obeh primerih cilj glavnih junakov. Opazimo, da sta Lenka in »sramežljiva« Erzsók zelo pasivni figuri. Obe sta cilj boja, toda skoraj nič ne govorita in v ključnih situacijah ne odločata. Seveda nista ena in ista oseba, zato paralela ni popolna: ko v štacuni sveče padajo na Jako, se junak ne more odločiti, ali jih je Lenka vrgla zanalašč ali ne. Pravzaprav se Jaka ne odloča o tem vprašanju, samo pazi, da bi ostal pri Lenki dobro zapisan, zato pusti bralce v dvomu in lahko to razumemo tudi kot deus ex machina. Drugače Lenka ponoči naredi zadnji korak k intimnemu sožitju po svoji volji, saj v mraku tako stopi k postelji, da pade na Jako.

Čeprav se pripovedovalec v *A helység kalapácsa* retoretično velikokrat obrne na bogove, jih ne poimenuje in v trenutkih, ko bi jih bilo treba poimenovati, obtiči, kot da bi ne našel besed (uporablja mašilo »izé«[4]), kar deluje humorno. Zato v Petőfijevem epu ne moremo govoriti o klasičnem deusu ex machina. Pač pa po mojem mnenju lahko vlogo vaškega sodnika interpretiramo kot karikaturo Parnasa: podobno kot imajo v klasičnih epih, predvsem v *Iliadi*, oblast nad človeško usodo bogovi, ima pri Petőfiju pravo v svojih rokah sodnikov krog, ki naredi red in postavi dva junaka na sramotilni oder. V sodnikov krog lahko poleg sodnika uvrstimo njegovega pomočnika in kantorjevo ženo. V razpletu ima pomembno vlogo Bagarja, ki funkcionira kot Hermes (vestnik), toda v obrnjeni smeri, ker naznani predstojnika vasi, ki ravno takrat – značilno – spi. Torej dejanja junakov pri Petőfiju niso povezana z nebeško sfero.

Tretje prizorišče *Ognjeplamtiča* je že Lenkina soba. Tukaj junaka naredita naslednji korak, ki je nasproten Prešernovemu pojmovanju ljubezni, kajti romantični pesnik je slavil breztelesno ljubezen in idealizirano žensko ne samo v *Krstu*, ampak tudi v svojem ljubezenskem pesništvu. To pojmovanje je zelo blizu srednjeveškemu pesništvu (in Petrarci), v katerem realna telesnost žive ženske ni več relevantna glede na ideal v pesniških delih. Črtomir in Bogomila za višjo sfero, za nebeško ljubezen darujeta svojo srečo na zemlji in se nikoli več ne srečata. O Lenki in Jaku tudi ne vemo, ali se bosta še kdaj srečala, po koncu besedila pa lahko sklepamo, da zaradi duhovnega cilja gotovo ne. V zadnji kitici zvemo, da Jaka jé svoj zajtrk in ga zato

[4] 'stvar', 'one', vrsta 613, 614 in 780.

ne bi več želeli motiti. Spet skrbi le za svoje telesne potrebe, in to vse skupaj Boris Paternu poimenuje »banalna telesnost« (Paternu 1974: 377).

4.1 Erotika v epih

Simon Jenko v svoji parodiji skoraj do zadnje minute govori o intimnostih, uporablja tudi onomatopoetične besede, kot na primer »cmok, cmok«, ali predstavi Jako, ko Lenkino krilo ne pokrije njene noge. Takratna »neznana moč« je edina stvar, ki ga spodbudi, in z ironijo lahko rečemo, da je ta moč notranja. V primerjavi z madžarskim epom tukaj naletimo na razlike. Kot sem že pisal, sta Erzsók in kantorjeva žena le ženski osebi v delu in čeprav ima krčmarica res vlogo vzroka in cilja dejanja, je z že omenjenim epitetonom ornansom v nasprotju ne samo s svojim likom kot ženska junakove želje in kot nezaželena, stara dama, temveč tudi s svojo slabo navado (pitje). Pripovedovalec pove, da Erzsók vino ne le pije, temveč se z njim zaliva[5]. Poleg tega ni več mlada, več kot deset let je starejša od svojega kavalirja, ki verjetno, kot lahko slutimo, hoče biti z njo zaradi dobrih dohodkov krčme, najpomembnejše točke vaškega življenja. Márta, ki je vedno omenjena kot amazonska,[6] ima le stransko vlogo in na humoristično način pokaže, kako težko bi lahko bilo zakonsko življenje. Njen karakter zasleduje moža, da bi izven zakona našel srečo. In tako lahko vidimo, da pri Petőfiju ne moremo govoriti o erotičnih figurah. To pomeni, da ni nadaljeval Csokonaijeve tradicije, saj njegova *Dorottya* temelji na metafori erotike ('erotična skupnost je boj'), lahko pa tudi rečemo, da je celotno delo alegorija omenjene metafore. Hkrati pa je med ženskama (Dorottya in Erzsók) opazna podobnost, saj se jima pripovedovalca posmehujeta zaradi starosti in v imenu rodovitnosti. Karikatura starosti, ljubezni ali poroke željnih dam se pojavi že v dijaškem pesništvu.

Mogoče je, da Jenko svojega dela ni izdal zaradi Levstikovih težav s kritiko nemoralnosti ali pa je cenzorje motila preočitna erotika. Prav zaradi možne erotične interpretacije cenzor na začetku ni hotel dovoliti tiska Csokonaijeve *Dorottye* (Csokonai 1975: 780), Petőfijev *A helység kalapácsa* pa s tem ni imel težav.

5 FIGURE HUMORJA

5.1 Jezik

Vir humorja v *Ognjeplamtiču* in v *A helység kalapácsa* je kontrast med višjim in nižjim. Pri tem avtorju pomaga ne samo kontrast, ampak tako Petőfi kot Jenko izkoristita možnost besed. V Jenkovem delu lahko najdemo zelo konkretne aluzije na Prešernovo tradicijo, kot je na primer število kitic (53 – točno toliko jih ima *Krst*

---

[5] »Mert Erzsók asszony nem is issza a bort... / Csak úgy önti magába.«

[6] Amazontermészetű Márta.

pri Savici), opazimo lahko tudi izraze, ki jih uporablja romantični predhodnik (npr.: »zarja zlata«, »ko pride zora«). Ta potreba izhaja iz razsvetljenstva, ko nastopi zaradi slabo razvitega knjižnega jezika v Vzhodno-Srednji Evropi. Razvijanja tega jezika je bilo za tedanje pisce, tudi za Prešerna in Vörösmartyja, zelo pomembno. Uporabljanje vsakdanjega in narečnega stila hkrati z višjim in knjižnim, dvojna komunikacija pripovedovalca ter stil živega govora so značilnosti prve slovenske parodije epa (Paternu 1974: 386). V prvo vrsto spadajo že omenjeni Prešernovi izrazi in termini iz latinščine (»epos simplex«, »virtus prolifica«, »ergo«, »unitis viribus« – moto Franca Jožefa I.) in iz katoliške terminologije (»devica vseh nebes«, »milost«) ter redukcije iz gorenjskega narečja (tud', s'cer). V drugi vrsti je vidna paralelna komunikacija pripovedovalca. To pomeni, da ne le izvrši svojo nalogo in pove zgodbo, temveč svoje pripovedovanje tudi reflektira. Podoben pojav je v klasičnih epih npr. invokacija, toda pri Jenku se pripovedovalčeva dvojna vloga ne razdvoji vedno (npr. v 20. kitici). Zanimiva so še značilna ujemanja med pripovedovalcem in glavnim junakom: vemo, da je Jaka Lenki simpatičen, ker zna dobro kramljati. Tudi pripovedovalec večkrat podaljša svoje besedilo brez vidnega vzroka (npr. ko celo kitico govori o tem, da ne bi dolgo govoril).

V tretji vrsti so besede, ki jih je avtor izbral iz živega govora (»da para nima«, »jojme«) in iz tujih besed, ki so prišle vanj (»bolcar«, »farucelj«).

Če ta jezik primerjamo z jezikom pripovedovalca v *A helység kalapácsa*, je razvidno, da tudi tu lahko uporabimo delitev Borisa Paternuja. To pomeni, da je Petőfi uporabljal enake možnosti kot Jenko (kontrast med višjim in nižjim stilom: »harci moraj«, »kólyika«, »puskagolyóbics«[7]; dvojna komunikacija je poseben poudarek na začetku in koncu epa; stil živega govora: »hahogy«, »koha«[8]). Vemo, da je bil jezik ljudstva zelo pomemben ne samo v Petőfijevih delih, ampak tudi pri Prešernu. Ker Slovenci in Madžari niso imeli narodnega epa ali drugega literarnega dela s to funkcijo, so se avtorji ukvarjali s programom ljudskih pesmih.

5.2 Jezikovna igra imen

Simon Jenko se je igral z imenom glavnega junaka (»v Ognjeplamtiču ogenj plami«), ki tudi izraža kontrast med Jakovo prazno in romantikovo čustveno notranjostjo. V tem pomenu metafore (‘ljubezen je ogenj’) je bolj razumljivo primerjanje, ki govori o požaru hiše v nesreči. Petőfi v svoji parodiji epa ne poda horizontalno kot Jenko, temveč vertikalno nasprotje primerjanja klasičnih epov (ne preobrne pozitivnih in negativnih strani pojmov, ampak jim da bagatelne pomene). Glede tega je njegov najmočnejši motiv »pes«. Trikrat piše o teh živalih, vsi trije odlomki bi lahko

---

[7] ‘šum boja’, ‘kolika’, ‘krogla za puško’.

[8] ‘ako’, ‘kremen’.

bili tudi samostojna besedila na temo prepiranja psov ali odvečnih skrbi mopsa. V *A helység kalapácsa* niso značilni glede na lastnike samo epitetoni ornansi, marveč tudi njihova imena. Npr. ime glavnega junaka, Fejenagya ('ki ima veliko glavo'), izraža njegovo telesno velikost in se hkrati navezuje na konkretno delo, *Zalán futása*, v katerem pripovedovalec o enem najpomembnejših junakov (Etelu) pove, da so on in vsa njegova orožja veliki.

5.3 Mitološki krogi

Kako avtorja z besedami povezujeta tako temo z mitologijo? Iz mitologije poznamo tri velike kroge, in sicer antičnega, krščanskega in narodnega. Aluzij na antično mitologijo najdemo pri Jenku več kot pri Petőfiju. Na začetku zgodbe se pojavi Jazon, ki ga poznamo iz Evripidove drame, pa tudi iz legende o nastanku Ljubljane. V pojmovanju Jenkovega epa nastanek mesta ni več dosežek junaškega dejanja, ampak srečnega naključja:

Ko zima ne bila bi gospod'vala,
Ko Jazon je čez naše kraje šel,
Še dan'šnji dan Ljubljana ne bi stala […]

Tako postavi zvezo med dvema kategorijama, med antično in narodno. Jenko ne karikira krščanskega kroga neposredno, toda uporabljanje krščanskih izrazov v ironičnem pomenu (npr. devica) in rušenje nezemeljskih ciljev vendarle vodita k njegovemu karikaturnemu prikazu.

Petőfijeve aluzije na antične tradicije niso neposredne. Poleg pomanjkanja božje sfere je on literarno bolj navezan na klasično tradicijo: pri njem najdemo enumeracijo, invokacijo, stopico – čeprav oblika pesmi ni heksameter, ampak svobodna – ter ponovitvi (npr. »Mint a malacok gazdasszonyaikhoz…«[9]). K narodnemu krogu veže njegov ep pripoved o junaških bojih. V krščanskih razmerjih imajo pri Petőfiju poleg vina poudarjeno vlogo glasbeniki, ki so trije. Odgovorni so za dobro voljo in čeprav ne znajo dobro igrati, izpolnijo svojo nalogo. Pripovedovalec jih poimenuje kot 'trojico' in jih s tem transportira iz nebes v blatno, prašno vas.

Vrhu romantičnega hriba
Na zahodu strani kraja
Od koder vidiš po štiri vasi
Vse tisto blato in prah
Stoji obdana s koprivami […]

---

[9] 'kot prašički do gospodinje…'.

5.4 Aktualnost

V obeh delih najdemo aluzije na sodobne dogodke. V Petőfijevem epu beremo, da kantor ni mogel biti bojazljivec, saj se je boril pri Győru (14. junija 1809). Da bi razumeli ta element, moramo vedeti, da je Napoleon, ko je okupiral Dunaj, izdal proklamacijo za Madžare, ki je plemstvo ni sprejelo. To pomeni, da so se borili s Habsburžani proti Napoleonu, ki je zmagal. Petőfi se tukaj in v drugih pesmih posmehuje plemstvu, da se ni dobro odločilo (npr.: *A nép nevében* – V imenu ljudstva, 1847). Vidimo lahko, da so narodi, ki so sprejeli Napoleonov režim, kot na primer Ilirske Province (Les Provinces Illyriens) ali Varšavska kneževina, dobili moderni družbeni sistem. Ta proces je tudi pomagal, da je v romantiki – hkrati z madžarsko – slovenska književnost postala del svetovne (Lukács 2006: 136).

Simon Jenko v svojem epu omeni ljubljanskega liberalnega katoliškega škofa Janeza Zlatousta Pogačarja (1811–1884), s čimer izrazi razliko v pogledih na devištvo med Jakom in katoliškimi duhovniki. Poudarek je močnejši, ker pripovedovalec omeni tudi Alojzija – sveti Alojzij je simbol telesne čistosti in odpovedi (Jenko 1965: 238).

6 SKLEP

Videli smo, kako sta avtorja, ki sta v skoraj istem času delovala v različnih nacionalnih književnostih in pripadala različnima literarno-zgodovinskima obdobjema, uporabila isti žanr. Simon Jenko se je v imenu realizma obrnil stran od romantike in je poudaril samo telesne, brezčutne, protiromantične strani književnosti. »S humorjem in parodijo naj bi radikalno in v celoti razkrojil klasično in romantično epiko […]« (Bernik 1979: 167).

Petőfi se je s tem žanrom ukvarjal v imenu raznovrstnosti, s čimer ni le sledil romantičnim zgledom, ampak je hotel – po mnenju Istvána Margócsyja – narediti revolucijo v pojmovanju »avtorja«. Raznovrstnost pomeni torej žanre, oblike in teme pesništva.

Ujemanja so zelo vidna pri izbiri jezika, mitoloških krogov ter okolja kot organizatorjev dogodkov, razlike pa v funkciji erotike. Svojo raziskavo sem po zgledu Jožeta Pogačnika skušal utemeljiti na treh stališčih: »[…] avtorjev temperament, vpliv okolja ter teža književne tradicije, ki določa način recepcije in izražanja.« (Pogačnik 1998: 222).

VIRI IN LITERATURA

PETŐFI, Sándor, *Összes művei*, (ur.: Kiss, József), Akadémiai Kiadó, Budimpešta, 1983, 2. zvezek.

JENKO, Simon, *Zbrano delo*, (ur. Bernik, France), Državna Založba Slovenije, Ljubljana, 1965.

BERNIK, France, 1979: *Simon Jenko*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

D. MOLNÁR, István, 1997: *Lengyel irodalmi kalauz – A kezdetektől 1989-ig*. Budimpešta: Széphalom Könyvműhely.

FRIED, István, 1998: , O vzhodnosrednjeevropskih posebnostih nacionalnega epa. V: István Fried in István Lukács (ur.): *Ujemanja in razhajanja – Študije o slovensko-madžarskih literarnih stikih*. Budimpešta: Košičev sklad, 236–248.

FRIED, István, 1998: Slovensko-madžarske interference. V: István Fried in István Lukács (ur.): *Ujemanja in razhajanja – Študije o slovensko-madžarskih literarnih stikih*. Budimpešta: Košičev sklad, 179–183.

JUVAN, Marko, 1994: Preseganje romantične dediščine? Ključno besedilo narodne literature v modernizmu in postmodernizmu. *Jezik in slovstvo* 39/6, 229–244.

JUVAN, Marko, 1997: *Domači Parnas v narekovajih: parodija in slovenska književnost*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

JUVAN, Marko, 1999: *Prosto po... – Cvetnik slovenske parodije*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

KOS, Janko, 2002: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državne založba Slovenije.

LUKÁCS, István, 2005: *Közel s távol – Szlovén-magyar irodalomtörténeti tanulmányok*, Budimpešta: ELTE-BTK Szláv Filológiai Tanszék.

LUKÁCS, István, 2006: *Paralele – Slovensko-madžarska literarna srečanja*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

MARGÓCSY, István, 1999: *Petőfi Sándor*. Budimpešta: Korona Kiadó.

PATERNU, Boris, 1974: *Pogledi na slovensko književnost – Študije in razprave*, 1. knjiga Ljubljana: Partizanska knjiga.

POGAČNIK, Jože, 1998: France Prešeren in Sándor Petőfi. V: István Fried in István Lukács (ur.): *Ujemanja in razhajanja – Študije o slovensko-madžarskih literarnih stikih*. Budimpešta: Košičev sklad, 222–235.

SCHEIN, Gábor in GINTLI, Tibor, 2003: *Az irodalom rövid története*. Pécs: Jelenkor Kiadó.

SZILÁGYI, Ferenc, 1975: Dorottya. V: CSOKONAI VITÉZ, Mihály, *Összes művei*. Budimpešta:Akadémiai Kiadó.

TANDORI, Dezső, 1998: O Francetu Prešernu, s pravico prevajalca. V: István Fried in István Lukács (ur.): *Ujemanja in razhajanja – Študije o slovensko-madžarskih literarnih stikih*. Budimpešta: Košičev sklad, 277–280.

Ines Cergol
Gimnazija Koper

Koper kot referenčna točka v Nazorjevi istrski tematiki

Ob 60-letnici smrti hrvaškega književnika Vladimirja Nazorja

Okvirna tema 20. primorskih slovenističnih dnevov »Moško cesarsko-kraljevo učiteljišče Koper 1875–1909« oziroma 100-letnica njegovega zaprtja je bila priložnost tudi za ovrednotenje, kakšne sledi je mesto Koper zapustilo v literarnem ustvarjanju hrvaškega književnika Vladimirja Nazorja, ki je kot profesor učiteljišča živel v Kopru dve šolski leti (1906–1908). Literarna zgodovina, tako hrvaška kot slovenska, je praviloma ta izsek iz Nazorjevega biobibliografskega deleža zaobšla, ugotavljajoč, da je bilo Nazorjevo koprsko ustvarjalno obdobje šibko. Kot slovenska slavistka in Koprčanka želim v prispevku prikazati pomen Kopra za razvoj in ustroj Nazorjeve istrske tematike ter predstaviti Nazorjev opus v slovenskih prevodih, kar se ne nazadnje ujema s 60. obletnico smrti tega pomembnega hrvaškega književnika.

1 HRVAŠKI KNJIŽEVNIK VLADIMIR NAZOR

Vladimir Nazor (1876, Postire na otoku Braču – 1949, Zagreb) je eden najpomembnejših hrvaških književnikov. Čeprav se ni neposredno vključeval v nova gibanja moderne in je bolj ali manj ostajal izoliran, samosvoj neoklasicist, je s svojim obširnim književnim opusom, liriko, epiko, potopisi, eseji idr., razpetim od tradicionalnih do modernih smeri, pomembno izoblikoval podobo hrvaškega pesništva v prvi polovici 20. stoletja.

Četudi Nazor v povprečni percepciji ostaja bolj ali manj zreduciran na partizansko epopejo, nas njegov celovit književni opus prepriča, da gre za pisca metafizičnih globin, utemeljenih na antiki in krščanstvu kot temelju evropske civilizacije in humanizma, za pisca v živem stiku s človekom in z naravo, zavezanega predvsem svobodi v najširšem pomenu, iz česar izvira tudi njegova posebna občutljivost za socialno in nacionalno dimenzijo in vznika njegov vitalizem.

Pisati je začel v začetku 90-ih let 19. stoletja kot dijak gimnazije v Splitu, najprej pesmi v italijanščini, prva objavljena hrvaška pesem pa mu je izšla leta 1892. Kot

študent graške univerze je objavljal revialno, prvo knjigo *Lirika* je v samozaložbi izdal leta 1900 v Zadru, kjer je služboval. Pisal je, s krajšimi premori, do konca življenja, tudi med drugo svetovno vojno, ko ga je kot slavnega književnika zvabil v partizane pesnik Ivan Goran Kovačić.

Z literaturo se je ukvarjal tudi kot prevajalec, svoje pesmi je prevajal v italijanščino, iz italijanščine pa liriko Carduccija, Pascolija, D'Annunzia, Leopardija, prepesnil pa je tudi dela Goetheja, Heineja, Hugoja, Baudelaira …

2 NAZORJEVO ISTRSKO OBDOBJE IN DELA Z ISTRSKO TEMATIKO

V Istro je Vladimir Nazor prispel leta 1903, ko je zasedel profesorsko mesto na pazinski gimnaziji. V tem času je že veljal za priznanega književnika, istrsko obdobje pa je pustilo neizbrisne sledi v njegovem literarnem ustvarjanju. Mitološko-legendarne motive je dopolnil s socialno-nacionalnimi in jih slogovno podprl z istrskim narečnim koloritom.

Hrvaški literarni zgodovinar Miroslav Šicel utemeljuje Nazorjevo orientacijo v nacionalno tematiko s pisateljevim poudarjenim izpostavljanjem svetlobe, nabreklosti moči, brezmejne bojevitosti in optimizma ter težnje k absolutno Dobremu. Nazorjevo imaginacijo izpelje kot rezultat neprestanega boja med idealom Svetlobe, Moči in Optimizma ter primarnega občutja nemoči, strahu in mračnih slutenj. (Šicel 1987: 133–139, 1982: 140.) Intimni notranji boj z nenehnim preverjanjem sebe in sveta ostaja torej temeljna inspiracija Nazorjevega literarnega ustvarjanja, ki jo dopolnjuje bodisi z liričnimi krokiji bodisi s panoramskimi epskimi podobami družbenih tenzij tako iz svoje neposredne stvarnosti kot tudi iz zgodovinskih prostorov.

Leta 1905 je Nazor v Pulju izdal pesniško zbirko *Krvava košulja* (Krvava srajca), v kateri je baladno spesnil znane istrske motive iz ljudskega izročila, leta 1906 pa v Ciril-Metodijskem koledarju sonetni cikel *Istarski gradovi* (Istrska mesta), posvečen krajem tako reško-kvarnerskega območja, Volosko, Kastav, Ičići, Lovran, Vrbnik, Baška, Osor, Labin idr. kot centralne Istre: Pićan, Pazin, Roč, Motovun, Tinjan, Poreč, Baderna.

V Kopru je napisal svojo najodmevnejšo povest *Veli Jože*, s podnaslovom *Istarska priča* (Istrska povest), prvič v nadaljevanjih objavljano v tržaški reviji Balkan, sicer pa izšlo leta 1908 v Ljubljani pri Slovenski matici, v ediciji Hrvatska knjižnica. Povest je ilustriral Saša Šantel, Nazorjev kolega s koprskega učiteljišča, likovnik in muzikolog, ki je druženje z Nazorjem popisal v svojih spominih:

> Sodelovanje z Nazorjem. Najzanimivejši znanec je bil poleg Bežka […] Vladimir Nazor, ki je bil prišel v Koper iz Pazina. Z njim sem se mnogo družil ter sem zahajal v njegovo stanovanje, kjer mi je čital nekatere svoje pesmi. Takrat se je ukvarjal s študijem istrske

> zgodovine ter je čital z velikim zanimanjem Caprina. V njem je našel pri odstavku iz zgodovine Motovuna mesto, kjer je bilo povedano, da so blizu mesta izkopali okostje nenavadne velikosti. Ta opazka je sprožila v nazorju zamisel o kmetu-velikanu, ki se je boril z beneškimi mogotci. Imenoval ga je Veli Jože. Nagovoril me je, naj bi jaz njegovo povest, ki jo je imnel v mislih, ilustriral, na kar sem rade volje pristal. Delala sva nato vzporedno. Teme mi je določil sam. Ko je imel odstavek napisan, je bila pripadajoča risba tudi že gotova in tako sva nadaljevala, dokler ni bilo vse gotovo. (Šantel 2006: 191.)

Leta 1908 je izšel obsežen zgodovinski roman z istrsko tematiko *Krvavi dani* (Krvavi dnevi)*,* leta 1928 pa so v Gorici (Družba sv. Mohora za Istru) izdali avtentično istrsko pripovedko *Boškarina*.

Posamezna dela oziroma pesniški cikli z istrsko tematiko so bili objavljeni v različnih izborih: *Hrvatski kraljevi* (1912), *Istra i Istrani* (zbornik, 1915), *Istarske priče* (1917, Matica hrvatska, Zagreb), *Lirika* (1918, DHK, Zagreb), *Istarski bolovi* (1930, Zagreb), *Istranke* (1945, NZH, Rijeka), v izboru v 15 knjigah *Djela Vladimira Nazora* (1946–1950), *Stare istarske balade* (1946, Zagreb) in leta 1984 v dveh knjigah *Istarske teme*, ki obsegata zgolj istrsko tematiko. Avtor je Istri posvetil tudi več esejev in člankov, objavljenih revialno, v knjižni izdaji so pod naslovom *Kristali i sjemenke* izšli leta 1949.

Daleč največ izdaj je doživela povest *Veli Jože*. V drugi redakciji, objavljeni v knjigi *Istarske priče***,** je avtor zelo vestno nadgradil jezik, saj je dosledno upošteval čakavščino, tako v besedilih vložnih pesmi kot tudi v dvogovorih. Ta izid velja za najpopolnejšo izdajo, čeprav je povest še dvakrat redigiral, leta 1930 za izbor v knjigi *Istarski bolovi* (Istrske bolečine) in za izbor v knjigi *Djela Vladimira Nazora*, ki velja za zadnjo avtorizirano izdajo.

2.1 Delež Kopra v Nazorjevem ustvarjalnem opusu

V letu 1906 se je Vladimir Nazor iz Pazina priselil v Koper. Tu je živel in delal kot profesor na učiteljišču do leta 1908, ko se je hrvaški oddelek povsem preselil v Kastav, kjer je tudi sam nadaljeval poklicno pot. V Istri je preživel petnajst let.

V svojem koprskem obdobju je veliko potoval po istrskih vaseh, družil se je s preprostimi ljudmi ter si zapisoval ljudske posebnosti, pripovedi, pesmi ter tako širil snov za svoje literarno ustvarjanje. Čeprav se koprsko obdobje ne uvršča med plodnejša ustvarjalna obdobja Nazorjevega življenja, vsaj ne glede kvantitete, pa bo ostalo zaradi dejstva, da je bil *Veli Jože* zasnovan in napisan v Kopru, eno ključnih mest v celotnem umetnikovem ustvarjalnem snovanju. Nazor sam je zapisal, kako je dobil inspiracijo za Velega Jožeta, ko se je iz Kopra odpravil na izlet v Motovun, kjer je bil priča naboru mladeničev in pravemu uporu brezpravnega kmečkega prebivalstva motovunskim meščanom:

Vendar sem se vrnil v *Koper* slabe volje.
Kmalu sem spoznal, da sem prav v Motovunu našel, kar sem iskal.
Podoba kmeta-velikana Velega Jožeta se je pred mojimi očmi na mah izoblikovala – dognana in celovita […].
Ob vsem tem, kar sem videl v Istri in doživel v Motovunu, sem zdaj čutil, da Veli Jože, puntar in begunec, vendarle je […].
Leta 1907 sem v *Kopru* napisal povest o njem.« (Vladimir Nazor: *Istranke*, 8–9.)

V zapisih lahko tudi beremo, kako je snov dopolnjeval iz legende o istrskem velikanu, zabeležene v knjigi Pietra Kandlerja *Notizie storiche di Montona* (Trst, 1875) ter iz Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*. Zamolčan pa je Nazorjev zapis v predgovoru za knjigo *Istarski bolovi*, v katerem avtor postavi Koper kot svojo drugo inspirativno referenco. Viktor Smolej ga sicer v Opombah k hrvaški izdaji knjige *Veli Jože* (Klasje, št. 20, Ljubljana 1950) povzema, njegovega prevoda pa v slovenščini nismo imeli. Nazor v tem svojem predgovoru najprej navede, da je tako v baladah *Krvava košulja* kot v zgodovinskem romanu *Krvavi dani* in sonetih *Istarski gradovi* spregovoril na način, ki ni bil njegov, in o stvareh, o katerih je le bral, ter nadaljuje z opisom neposredne koprske izkušnje, v kateri se mu je razkril odnos med meščani in okoliškimi kmeti:

Svojo 'dolžnost' do Istre sem uresničil malo kasneje, v *Kopru*, na drugi način.

*

Koper, nekdaj središče providurja, ki je upravljal z beneškim delom Istre, je italijansko mestece s krilatimi levčki na zidovih starih zgradb, z redkimi pravnuki nekdaj številnih in bogatih beneških plemičev […]. V tem mestu so celo kmetje, ki so se že zdavnaj priselili iz krajev bivše Beneške republike, medtem ko v njem težko naletiš na meščana naše krvi in našega jezika. Zelje in mleko naših prebivalcev iz okoliških vasi kupujejo, v jutranjih urah, na trgu, a jajca, sir in 'domači' kruh tudi na pragovih hiš. Tiho prihaja zgodaj zjutraj to naše ljudstvo v mestece, da bi, skoraj neslišno, opravilo svoje delo in takoj zatem izginilo. Premikajo se po Kopru kot v tuji hiši in so bolj podobni podložnikom, ki prinašajo gospodarju davek v hrani,[1] kot kmetom-prodajalcem, ki se sicer včasih še preveč neprimerno obnašajo do kupcev, četudi so slednji zadnji ali celo gospoda. Táko krotkost in potlačenost našega kmeta pred meščanom sem videl tudi v srcu Istre, a prav v *Kopru* sem opazil, da je nekaj grdega – česar nova doba še ni napadla, česar naše narodno gibanje še ni pretreslo – v odnosu med hrvaško istrsko vasjo in italijanskim ali poitalijančenim istrskim mestom ali mestecem.

[1] To je aluzija na ‘krvni davek’ – zaplemba krščanskih dečkov za janičarje.

> Občutil sem, da iznenada stojim z odprtimi očmi pred tistim, kar sem zaman iskal v zgodovinskih knjigah in v svojih dotedanjih tavanjih po Istri […]. (Vladimir Nazor, *Istarski bolovi*, 6–7).[2]

Iz opisanega servilnega odnosa istrskega kmeta do meščana, ki ga je torej Nazor po lastnem pričevanju doživel ravno v Kopru, vznika socialni boj med Velim Jožetom in Motovunci ter kmeti-velikani in meščani drugih istrskih mest, ki ga vešče zvijačno usmerja kamerlengo Civetta, beneški občinski blagajnik, simbol Serenissime oziroma vsakršnih okupatorjev. Veli Jože pa ostaja simbol socialno-nacionalno neozaveščenega slovanskega ljudstva, ki se počasi ozavešča in formira v narod.

Po ne ravno dobro sprejetih prvih knjigah z istrsko tematiko je pomenil izid *Velega Jožeta* velik uspeh.

V alegorijsko-simbolični povesti *Veli Jože* je Koper večkrat eksplicitno omenjen. Pojavi se že na prvi strani zgodbe, ko »providur« Barbabianka »šjoru« Zuanetu Della Zonti, »protu« (nadzorniku) arzenala v Benetkah in kapetanu motovunskega gozda, zaukaže posekati največji hrast, Jožetov cer, ki naj bi ga pozimi grel v Kopru. Barbabianka je beneški guverner in obenem koprski »podešta«, župan.

Koper kot mesto preraste v simbol veznega člena med Istro in Benetkami. V Kopru se namreč Veli Jože na veliko noč vkrca na galejo, ki izpluje proti belim Benetkam. In ravno na galeji se zgodi usodna iniciacija, ko Nazor optimistični verz, jambski šestnajsterec *Bana Dragonje*, svobodnega prednika Velega Jožeta, zamenja za trohejski šestnajsterec *Galjotove pesmi* Hercegovca Ilije, ki Velega Jožeta razsvetli v socialnem pomenu. Zagotovo avtor ne postavi Ilije v zgodbo naključno, saj je 'Neretvanin Ilija' prototip socialno-nacionalno osveščenega Hrvata, ki kliče k uporu, k boju za 'staro pravdo', k maščevanju zaradi odvzema svobode. Če Veli Jože še nekako, sicer bolj nagonsko občuti, kot racionalno dojame Ilijevo sporočilo, pa Jožetovi tovariši, kmetje velikani, še vedno ne zmorejo dojeti veličine svobode, zato se njihova kratka avantura svobodnjakov klavrno konča, prostovoljno se ponovno predajo hlapčevanju. Edino Veli Jože izgine brez sledu, s čimer avtor pušča odprto upanje, da bo velikan ob 'pravem času' nadaljeval začeti boj. Zato je povsem logično, da je Veli Jože v času boja proti fašizmu postal simbol upornega človeka, kar je poudaril tudi sam pisatelj kmalu po prihodu v partizane leta 1943 v svoji poslanici Istranom.

V skrajšani redakciji Velega Jožeta, ki jo je Nazor priredil za otroško čtivo in je kasneje izšla v knjigi *Pjesme i priče za djecu* (Pesmi in zgodbe za otroke), je Koper postavil tudi v sam naslov 3. poglavja: *Veli Jože ide u Kopar* (Veli Jože gre v Koper).

---

[2] Prevedla avtorica razprave.

Koper je torej na eni strani mesto nesrečnega izplutja, saj se Veli Jože v njem poslovi od Istre, na drugi strani pa pomeni prestop v novo zavest, saj ravno izplutje iz koprskega pristanišča velikanu omogoči uvid nesvobode in v njem zaseje kal uporništva.

Nenavadno je, da je Nazor ravno v Kopru uzrl eklatantno presečišče ruralno-urbanega oziroma slovansko-italijanskega življa in ponižen odnos okoliških prebivalcev do meščanov. Vprašanje na eni strani zadeva socialno zgodovino: ali je bil Koper na začetku 20. stoletja resnično tako zelo drugačen od tistih mest, v katerih je Nazor dotlej živel: Split, Gradec, Zagreb, Zadar, Pazin, ali od tistih, ki jih je tudi zelo dobro poznal: Reka, Pulj, Trst. Na drugi strani pa se dozdeva, da je bilo Nazorjevo doživljanje Kopra razmeroma neobjektivno, saj ga v navedenem zapisu prišteva med hrvaška območja in prav nikjer ne izpostavi slovenskega življa, kljub temu, da so bili učni jeziki na koprskem učiteljišču, kjer je služboval, ob uradni nemščini še italijanščina, hrvaščina in slovenščina. Potrebno je poudariti, da so se italijanščine učili tako slovenski kot hrvaški dijaki, hrvaščine italijanski in slovenski dijaki, medtem ko slovenščina ni bila obvezna ne za Italijane ne za Hrvate. Ob tem dejstvu se ne nazadnje odpira vprašanje statusa slovenščine in Slovencev tega časa v Kopru, kar zagotovo še ni dovolj obdelana tema sociolingvistike.

Zelo verjetno je, da je Nazor šele v tem svojem življenjskem obdobju, pod vplivom socialno-nacionalnih gibanj v Istri, zares uvidel socialno-nacionalni problem v vsej razsežnosti.

2. 2 Nazorjeva jezikovna orientacija

Vladimir Nazor je mojster jezika, še najbolj se njegova veščina odraža v pesništvu, saj velja njegov verz za klasičen, precizen v trdni metrični osnovi pa tudi gibek in odprt novostim. Miroslav Šicel ugotavlja, da je »osnovna izrazna moč pesnika […] baročna metaforičnost, plastičnost pesniške vizije in pogosta raba onomatopoije« (Šicel 1982: 139). Pesmi je pisal predvsem v štokavščini, za »istrske teme« pa je uporabljal tudi čakavsko narečje. Zanimivo je dejstvo, da je bil njegov materni jezik italijanski, beneško-furlanskega tipa, jezik okolja pa tako italijanščina kot braška čakavščina in da se je šele v Splitu kot gimnazijec začel resno učiti hrvaščine; po prvih poskusih v italijanskem verzificiranju se je na pobudo sošolca Milana Begovića odločil za hrvaščino.

V Istri je kot mediteranski človek in pisec gotovo našel klimo, ki je bila jezikovno in kulturno zelo podobna tisti iz njegovega rojstnega kraja, zato je začel pesniti tudi v čakavščini, ki jo je skušal čim bolj približati istrskemu govoru. Svoje zapise je večkrat

redigiral. Tako pesmi *Ban Dragonja* kot *Galjotova pesem*, ki sta nastali v Kopru, sta najprej izšli v mešanici braške in istrske čakavščine, v kasnejših redakcijah pa je *Galjotovo pesem* objavil v kastavski čakavščini, *Bana Dragonjo* pa v motovunskem govoru.

Že leta 1935 je Nazor v članku *Čakavec* izjavil: »Čakavec sem, v duši, v svojem bistvu, čeprav uporabljam štokavščino!« in navedel, da je že pisal o tem, kako čakavščina izumira, kako na njeno kvarjenje vplivajo šole, uradi, časopisi, vojaška služba, zabave, javni govori […], da čakavski analfabetizem zmanjšujejo s štokavsko pismenostjo in da se živelj čedalje bolj meša; da je sam dvignil alarm; po svojih najboljših močeh je prispeval v Antologijo nove čakavske lirike. Opomnil je na to, da so že mnogi čakavci postali kajkavci in štokavci, ne glede v katerem narečju govorijo in pišejo, in morda mislijo, da so še bolj čisti Hrvatje od čakavcev, ki so bili najstarejši tvorci hrvaške književnosti in kulture. Svoj zapis končuje z besedami: »Jaz ne uničujem svojega narečja, temveč se borim proti maniji povprečja!« (*Istarske teme, Knjiga druga,* 317.)

Galjotova pesem je tudi referenčna točka, na katero se Nazor sklicuje, ko se leta 1939 v članku *Grobar čakavštine* brani pred napadom Zvaneta Črnje, Češ da kvari in uničuje čakavščino:

> Jaz, ki sem prvi – pred nekimi tridesetimi leti – sestavil čakavsko umetno pesem (*Galeotova pesan*), da bi z njo pokazal, kako se v našem primorskem narečju lahko pišejo stihi celo po načelu najstrožje – nekdaj običajne – hrvaške verzifikacije, postajam, glejte, naenkrat – po besedah g. I. Č.[3] – nek krvnik, grobar ali vsaj »posmrtnik« čakavščine, jaz sem celo 'čakavščino z vsemi silami porinil v brezno'. – Težke obtožbe so to […] *Galeotovo pesan* sem sestavil že 1907. v Kopru (*Veli Jože* v izdaji Slovenske matice 1908), a vsa v čakavščini je izšla šele v *Hrvaških kraljih* (Matica hrvatska, 1912), nato pa z mojimi drugimi kastavskočakavskimi stihi v *Liriki* […]« (*Istarske teme*, *Knjiga druga,* 285–288.)

Tudi glede Nazorjeve čakavščine lahko torej Koper postavimo za izhodiščno mesto, saj je ravno v Kopru napisal svojo prvo pesem v čakavščini.

3 NAZOR V SLOVENSKI PERCEPCIJI

Nazor se je kot književnik vpisal tudi v slovensko zavest: povesti *Veli Jože* in *Boškarina* sta doživeli prvotisk v slovenskem kulturnem prostoru, prva v Ljubljani,

[3] I. Č. sta inicialki za Ivana, v istrski različici Zvaneta Črnjo. Zvane (Ivan) Črnja (1920–1991) je bil eden najaktivnejših istrskih hrvaških književnikov in kulturnikov.

druga v Gorici; po vojni so v Sloveniji skladatelji Rado Simoniti, Radovan Gobec, Karol Pahor, Igor Kuljević priredili Nazorjeve pesmi (*Tito, Tovariš Tito, Galeotova pesan*) za zborovsko petje; Nazorjeva literatura, tako proza kot poezija, je doživela več prevodov v slovenščino, antologijska *Galjotova pesem* pa še vedno ostaja v slovenskih osnovnošolskih berilih.

Veli Jože in *Boškarina* sta izšla v prevodu Toneta Potokarja leta 1946 v knjigi *Novele*, leta 1950 pa je v knjigi *Istranke* prevode objavil Mirko Rupel. Leta 1967 je bil *Veli Jože* objavljen v prevodu Pavla Flerèta in Branka Žužka. *Veli Jože* v prevodu Branka Žužka je doživel še dva ponatisa, in sicer leta 1973 (objavljen v knjigi, skupaj s proznimi besedili *Voda, Boškarina, S partizani*) in 1983, saj je v teh letih sodil v obvezni repertoar knjig za domače branje.

Leta 1961 sta izšli v slovenščini dve knjigi, otroška knjiga *Kitajčkovo potovanje okoli zemlje* (MK, Ljubljana) v prevodu Ceneta Vipotnika in *S partizani* (Borec, Ljubljana) v prevodu Cvetka Zagorskega. Pesmi Vladimirja Nazorja so izšle v prevodih Janka Glazerja, Lojzeta Krakarja, Mileta Klopčiča, Jožeta Udoviča, Severina Šalija, Ervina Fritza idr.; pomembnejši izbori so tudi *Zlata ladja* (MK, Ljubljana, 1951), *Antologija hrvaške poezije* (CZ, Ljubljana, 1975) in *Sončni ditirambi* (MK, Ljubljana, 1977).

4 SKLEP

Koper nastopa v literarnem opusu hrvaškega književnika Vladimirja Nazorja na treh nivojih: prvič kot mesto avtorjevega bivanja, v katerem se Nazor prvič zave resnih socialno-nacionalnih trenj, drugič kot kraj njegovega ustvarjanja, v katerem napiše najbolj slavno povest *Veli Jože* in prvo umetno čakavsko pesem *Galjotova pesem*, in tretjič kot dogajalni prostor v povesti *Veli Jože*.

Na velikega hrvaškega književnika spominja v Kopru plošča na steni atrija sedanje koprske gimnazije, kjer je imelo domicil tudi moško učiteljišče, na katerem je Nazor poučeval.

Vladimir Nazor je torej s slovenskim kulturnim prostorom povezan tako zaradi svojega dveletnega bivanja, dela in ustvarjanja v Kopru kot tudi zaradi prvih objav književnih del v Trstu, Ljubljani in Gorici in ne nazadnje zaradi prevodov v slovenščino, ki so polna tri desetletja redno bogatili knjižne police slovenskih bralcev in sooblikovali slovensko spoznavno, estetsko in etično podobo.

VIRI IN LITERATURA

MIHALIĆ, Slavko, ZLOBEC, Ciril (ur.), 1975: *Antologija hrvaške poezije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Nazor, Vladimir, 1908: *Veli Jože*. Ljubljana: Naklada Matice slovenske.

– – 1930: *Istarski bolovi*. Zagreb: Vasić.

– – 1946: *Novele*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod Ljubljana.

– – 1946-1950: *Djela Vladimira Nazora*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

– – 1950: *Istranke*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Prevod Mirko Rupel).

– – 1950: *Veli Jože*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– – 1973: *Veli Jože*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

– – 1977: *Sončni ditirambi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1984: *Istarske teme I, II*. Pula, Rijeka: Istra kroz stoljeća.

– – 1987: *Izbor iz djela*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

– – 1999: *Izbor proze I. Izbor pjesama II*. Zagreb: Matica hrvatska.

– – 2006: *Istarska čitanka*. Labin: MF.

BARAC, Antun, 1918: *Vladimir Nazor (Skica za studiju)*. Zagreb: Nakladni zavod »Jug«.

BRATULIĆ, Josip, 1987: *Istarske književne teme*. Pula: Istarska naklada, Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR HRvatske.

CERGOL, Ines, 1981: *Lirika Vladimira Nazora (Diplomski rad)*. Ljubljana: Pedagoška akademija, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

MIHANOVIĆ, Nedjeljko, 1976: *Pjesničko djelo Vladimira Nazora*. Zagreb: Školska knjiga

STRČIĆ, Mirjana, 1989: *Istarska pjesmarica. Antologija hrvatskog pjesništva Istre 19. i 20. stoljeća*. Pula: Istra kroz stoljeća.

ŠANTEL, Avgusta st., ŠANTEL Avgusta ml., ŠANTEL Saša, 2006: *Življenje v lepi sobi*. Ljubljana: Nova revija (Pričevanja).

ŠICEL, Miroslav, 1982: *Hrvatska književnost*. Zagreb: Školska knjiga.

ŠICEL, Miroslav, 1987: Temeljna izvorišta Nazorove umjetnosti. *Osmišljavanja*. Osijek: Izdavački centar »Revija« (Mala teorijska biblioteka 24).

VUČETIĆ, Šime, 1976: *Vladimir Nazor: čovjek i pisac*. Zagreb: Mladost.

ŽEŽELJ, Mirko, 1973: *Tragom pjesnika Vladimira Nazora*. Zagreb: Stvarnost.

Kultura in šolstvo v Porabju

Katalin Munda Hirnök
Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

*Porabski Slovenci in čezmejno kulturno sodelovanje – stanje in perspektive**

Pri narodnih manjšinah je možnost ohranjanja in razvijanja narodne kulture neločljivo povezana z rabo jezika, saj je prav jezik najpomembnejša komponenta kulture. V tej zvezi je bistvenega pomena tudi izobraževanje v maternem jeziku, ker brez tega ni mogoče govoriti o možnosti za enakovreden razvoj lastne kulture. Vsakršno kulturno delovanje je pogojeno z ustreznimi ekonomskimi in socialnimi razmerami, kajti te omogočajo pogoje in možnosti za kulturno ustvarjanje in za udeležbo posameznika v kulturnem življenju. Za ohranjanje specifičnih kulturnih značilnosti in etnično identiteto vsake manjšine so pomembni tudi stiki in povezave z njihovim »matičnim narodom«.

1 UVOD

Pravico do negovanja kulture porabskih Slovencev zagotavljajo predvsem Ustava R Madžarske iz l. 1989 (68. člen) in v letu 1993 sprejet Zakon o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem (13., 16., 18. člen).

Vzdrževanje stikov porabskih Slovencev z »matičnim narodom« je opredeljeno na različnih nivojih tako s strani Madžarske kot Slovenije. Pravica do vzdrževanja stikov z državo matičnega naroda je opredeljena v Zakonu o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem (3. člen), medtem ko madžarska ustava tega ne vsebuje, kar lahko označimo kot slabost na področju zaščite narodnih manjšin in urejanja medetničnih odnosov. Na državni ravni stike z »matičnim narodom« opredeljujejo različni sporazumi, sklenjeni med Madžarsko in Slovenijo: Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji (Ur. l. RS, št. 6/1993), Sporazum o sodelovanju na področju izobraževanja, kulture in znanosti med Republiko Slovenijo in

* Prispevek je v krajšem obsegu del zaključnega poročila Ciljnega raziskovalnega projekta Razvojne možnosti slovenskih manjšin v sosednjih državah.

Republiko Madžarsko (Ur. l. RS 6/93) (Munda Hirnök 1998: 4–5, 24–25), Sporazum med Vlado Republiko Slovenije in Vlado Republike Madžarske o vzajemnem priznavanju spričeval in diplom (Ur.l. RS, št. 44/2000). DZ Republike Slovenije je leta 1996 sprejel Resolucijo o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 35/1996), leta 2006 pa Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM) (Ur. l. RS , št. 43/2006). Pri obravnavani problematiki ne smemo prezreti po letu 1990 sprejete mednarodnopravne dokumente, ki sta jih podpisali obe državi. Mednarodni pravni dokumenti vsebinsko prinašajo precej novosti, varstvo narodnih manjšin postane z njimi del mednarodnopravnega varstva človekovih pravic.[1] Zgoraj navedeni pravni akti govorijo v prid temu, da je manjšinam, tudi slovenski na Madžarskem, po letu 1990 odmerjena velika pozornost, toda izkušnje porabskih Slovencev večkrat potrjujejo, da žal v nekaterih primerih le na deklarativni ravni.

2 DEJAVNIKI OVIRANJA IN POSPEŠEVANJA ČEZMEJNEGA SODELOVANJA

Položaj manjšin in predvsem njihova funkcija v prostoru in družbi doživlja po letu 1990 nagle spremembe, ki so rezultat vrste procesov v evropskem prostoru (evropska integracija, globalizacija, informatizacija). Omenjeni procesi so poenostavili in zato tudi povečali čezmejno komunikacijo in medregionalno sodelovanje (Župančič 2005: 28–29). Kljub pozitivnim spremembam pa se porabski Slovenci pri čezmejnem sodelovanju srečujejo s težavami, ki so posledica zgodovinskih procesov in okoliščin. V nadaljevanju bomo izpostavili nekatere prostorske, družbene in politične značilnosti, ki vplivajo (ovirajo ali pospešujejo) na čezmejno sodelovanje in povezovanje.

2.1 Dejavniki oviranja čeymejnega sodelovanja

Poselitveno območje, šibka številčnost

V Porabju prevladujejo pretežno gozdne površine, zemlja na obdelovalnih površinah je slabše kvalitete. Področje, na katerem živijo porabski Slovenci je sicer strnjeno, vendar so bili v preteklosti stiki med prebivalci vasi dokaj omejeni. Za večino naselij v Železni županiji (to velja tudi za Porabje) je značilna struktura drobnih vasi

[1] Npr. Deklaracija OZN o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam, Dokument KEVS-a iz Kopenhagna in drugi dokumenti KEVS-a, Evropska listina manjšinskih in regionalnih jezikov, Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin in drugi. Podrobneje glej Komac 2002: 101−123.

(Kozar-Mukič 1984: 12–13). V posameznih se število slovenskega prebivalstva giblje med približno 40% in 85%. V porabskih vaseh živijo poleg Slovencev še Madžari in ponekod tudi pripadniki nemške manjšine ter Romi.

Porabje je območje z izjemno nizko kritično maso. Število porabskih Slovencev je težko ugotovljivo, kajti popisi prebivalstva na Madžarskem so število in strukturo manjšin in etničnih skupin poskušali zajeti z različnimi popisnimi kriteriji (Zupančič 2000: 129–137; Kovács 2003: 165–177). Po oceni slovenskih manjšinskih samouprav (1996)[2] živi na Madžarskem okrog 5000 Slovencev po izvorni pripadnosti oz. okrog 4000 Slovencev s slovenskim kulturnim interesom.

Po podatkih popisa prebivalstva za leto 2001 ugotavljamo, da le slaba polovica vseh živi na območju avtohtone poselitve. Leta 2001 so v Porabju brez Monoštra (ki vključuje tudi Slovensko ves) našteli 1.031 oseb s slovensko narodno pripadnostjo, na Madžarskem pa skupaj 3.040.[3] Povečanje števila Slovencev na Madžarskem od 1.930 ob popisu leta 1990 na 3.040 leta 2001 pripisujejo ugodnejši politični klimi po letu 1990. Ljudje nimajo več političnih in drugih zadržkov glede narodnostnega izrekanja, na povečanje števila pa je vplivala tudi njihova politična in kulturna organiziranost.

Konstantno padanje števila Slovencev v porabskih vaseh je posledica asimilacije pa tudi odseljevanja iz perifernega podeželskega in obmejnega območja v bolj razvito, urbano središče Monošter in druga mestna jedra na Madžarskem. Izsledki raziskave »Položaj Slovencev zunaj območja avtohtone poselitve«[4] kažejo, da znaten del slovenske manjšine živi v velikih mestih, daleč od izvornega območja (Kovács 2007: 41–44).

Gospodarska nerazvitost, perifernost območja

Porabje je gospodarsko nerazvito in periferno območje. V njegov razvoj desetletja niso vlagali nobenih sredstev. Področje je bilo v madžarskih razvojnih načrtih opredeljeno kot rezervat, namenjen divjadi in pogozdovanju. Z razvojem industrije v 60. letih 20. stol. so se porabski Slovenci množično zaposlovali v tovarni kos in tovarni svile v Monoštru (na začetku kot dnevna migracija, kasneje preselitev v Monošter in druga mesta v notranjost države), kar je sprožilo asimilacijske procese. Ekonomski položaj porabskih Slovencev je tesno povezan s procesi prestrukturiranja gospodarstva

---

[2] Madžarska statistika poleg popisnega števila upošteva oceno manjšinskih samouprav in ta ocena se jemlje kot verodostojna npr. pri dodeljevanju finančnih sredstev manjšinskim organizacijam.

[3] Glej: Népszámlálás 2001. 4. Nemzeti kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2002.

[4] Raziskavo smo izvajali na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani v sodelovanju z Muzejem Savaria v Szombathelyu leta 2002 in 2003. Finančno sta jo podprla Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu in Ministrstvo za kulturo R Slovenije.

na Madžarskem po letu 1989 (privatizacija gospodarstva, prihod tujega kapitala zlasti na območju informatike in strojne industrije, uvajanje sodobne tehnologije ipd.). Ti procesi so v večji ali manjši meri vplivali tudi na Monošter: tovarne so se s pomočjo tujega kapitala preoblikovale in spremenile svoje programe, nastale so nove, ki so zahtevale drugačen profil zaposlenih,[5] kar je povzročilo visoko stopnjo brezposelnosti med porabskimi Slovenci. Šele v zadnjih nekaj letih se je z razvojem infrastrukture odprlo nekaj delovnih mest v porabskih vaseh, toda gospodarski razvoj še zmeraj močno ovirajo naslednji dejavniki: porabski Slovenci nimajo lastnega kapitala; pomanjkanje intelektualne infrastrukture; slabo razvita prometna infrastruktura; poljedelstvo zaradi premajhnih parcel, preslabe kvalitete zemlje, zastarele mehanizacije ne daje zadostnega zaslužka. Čeprav Porabje danes sodi v razvito zahodno madžarsko območje, hiter ekonomski razvoj in intenzivno preoblikovanje gospodarstva nista zajela slovenskih vasi (Lorber 2003: 94–117).

Jezikovni položaj

Za jezikovni položaj v Porabju je značilno, da je jezik kot sredstvo sporazumevanja v glavnem služil znotraj slovenske skupnosti, v večini drugih javnih položajih pa so se ljudje sporazumevali v jeziku, ki jim ga je ponudila dominantna skupnost s šolami, uradi in množičnimi občili. Raba slovenščine je danes močno okrnjena, saj do nedavnega zanjo ni bilo niti formalnopravne niti institucionalne podpore. Normativno je bila raba maternega jezika v javnosti zagotovljena šele z Zakonom o pravicah narodnih in etničnih manjšin l. 1993 (48. člen, 51. člen). Kljub normativni ureditvi pa redkokdaj prihaja do dejanske rabe slovenščine v javnem sporazumevanju – izjeme so slovenske manjšinske organizacije, kjer slovenski jezik dobiva uradno veljavo, v upravno-administrativnih organih (občinskih upravah, notariatih, sodstvu itd.) pa se raba slovenščine ne uresničuje. Pri tem prihaja do opazne generacijske diferenciacije, prenos domačega jezika staršev na otroke je marsikje načet, trgajo se tudi jezikovne vezi med starimi starši in vnuki.[6] Zaradi tega se sporazumevalni vzorci v slovenskih družinah spreminjajo in madžarščina vse bolj pridobiva funkcijo jezika sporazumevanja v družini. Tak status porabskega narečja je posledica zgodovinskih okoliščin, pritiskov (posrednih in neposrednih) družbenega okolja in pomanjkljivih možnosti za rabo jezika manjšine.

---

[5] Po spremembi političnega sistema so se stara podjetja preoblikovala; iz tovarne svile (v madž. Selyemgyár) je nastalo podjetje Lurotex Kft. (proizvodnja tkanine), iz tovarne kos (v madž. Kaszagyár) pa Kaszagyár RT (d.d.) oziroma so se ustanovila nova, npr. Sariana Kft. (tekstilna industrija), GM Opel, Vogel & Noot itd.

[6] Takšno stanje potrjujejo tudi najnovejši podatki, ki smo jih pridobili na Gornjem Seniku in v Števanovcih v okviru terenske raziskave »Narodnostno šolstvo v Porabju – dejansko stanje in perspektive« v letu 2005.

V zadnjih letih opažamo, da je s prihodom tujega kapitala v Monošter (npr. tovarna General Motors – Opel) poleg madžarščine bolj kot slovenščina v Porabju ekonomsko zanimiva nemščina. Danes kljub odprtju meje ter dobremu sodelovanju med obmejnimi območji odrasli in otroci nimajo zadostne motivacije za učenje slovenščine, uporabno perspektivo vidijo v madžarskem in nemškem (ali angleškem) jeziku.

Šibka mreža manjšinskih izobraževalnih in kulturnih ustanov ter pomanjkanje manjšinske elite

Danes je slovenščina kot materni jezik slovenske manjšine v Porabju sicer prisotna v vzgojno-izobraževalnem sistemu od predšolske vzgoje do srednje šole, a pretežno le kot učni predmet. Šele v zadnjih nekaj letih opažamo pozitivne premike pri načrtovanju pouka slovenskega jezika (uvedba delnega dvojezičnega pouka na Gornjem Seniku in v Števanovcih).

V šestih vrtcih, ki jih obiskuje približno 100 malčkov, od katerih je večina slovenske narodnosti, naj bi bil slovenski jezik prisoten vsakodnevno pri različnih zaposlitvah otrok. Vrsto let so dvakrat mesečno v porabske vrtce prihajale vzgojiteljice iz Slovenije in strokovno pomagale pri uvajanju materinščine. Od leta 2008 obiskuje porabske vrtce vzgojiteljica-asistentka iz Slovenije vsak dan.

Osnovnošolsko izobraževanje poteka na dveh t.i. narodnostnih šolah, v katerega so poleg madžarskih, nemških in romskih učencev vključeni tudi slovenski. Dvojezična osnovna šola Jožefa Košiča na Gornjem Seniku je v šolskem letu 2005/06 uvedla dvojezični program: poleg 5 ur slovenščine tedensko se vsi predmeti poučujejo delno dvojezično. Dvojezičnost bodo uvajali postopoma, začeli so v 1. razredu. Osnovna šola v Števanovcih ima narodnostni program razširjenega pouka slovenske materinščine: 5 ur slovenščine tedensko in pri 35% ostalih predmetih delni dvojezični pouk. V šolskem letu 2007/08 so v 1. razredu uvedli dvojezični pouk z enakim programom kot gornjeseniška in bo le-tega postopno uvajala v višje razrede. Zaskrbljujoče dejstvo je, da na monoštrski osnovni šoli István Széchenyi od šolskega leta 2006/2007 ni več narodnostnega pouka slovenščine, temveč se jo poučuje le kot fakultativni predmet 1–2 uri na teden. Fakultativni pouk slovenščine poteka tudi na Osnovi šoli Jánosa Aranya v Monoštru (Perger 2008: 139–140).

V predmetnik srednjih šol se slovenščina kot predmet vključuje šele v zadnjih dveh desetletjih. S šolskim letom 1987/88 so uvedli fakultativni pouk slovenščine na monoštrski gimnaziji Mihály Vörösmarty. V šol.l. 1992/93 so dijaki slovenske narodnosti prvič lahko opravljali maturo iz slovenščine kot drugega jezika. Od 1992/93 naprej tudi na monoštrski srednji strokovni šoli Béla III. poteka pouk slovenskega jezika.

Empirični podatki kažejo, da se v Monoštru pripadniki večine le sporadično izobražujejo v slovenskem jeziku. Bistvena pomanjkljivost izobraževalnega sistema

na Madžarskem v primerjavi s Prekmurjem je tudi ta, da dvojezičnost ni predvidena za večinski narod (Medvešek 2005: 125–130, 135–137).

Od sredine 70. let 20. stol. imajo študentje možnost študija slovenskega jezika na Univerzitetnem središču Savaria (prej Visoka učiteljska šola Dániel Berzsenyi) v Szombathelyu. Od l. 1973 imajo porabski dijaki možnost nadaljevati študij v Sloveniji.

Izoblikovanje manjšinske elite je pogojeno z obstojem in delovanjem mrež manjšinskih šol, ki bi pripravljale pripadnike manjšine na poklicno življenje in jih usposobile za vključevanje v gospodarsko, politično in kulturno življenje večinske družbe, hkrati pa bi jim podale tudi znanje o lastnem manjšinskem jeziku, kulturi in zgodovini (Zupančič 1994: 90–95).

Podatki kažejo, da ima slovenska manjšina le eno »garnituro elite«. Gre za manjšo skupino strokovnjakov (diplomirali so v Szombathelyu ali na Filozofski fakulteti v Ljubljani), ki organizirajo življenje manjšine, urejajo časopis, vodijo radijsko postajo, kulturne skupine in skupine za ohranjanje izročila, spodbujajo združevanje na področju manjšinske kulture. Ni pa se med Slovenci v Porabju izoblikovala tehnična inteligenca.

Slaba prometna infrastruktura

V regiji je z železniško progo povezan le Monošter, avtobusne povezave so slabe, toda vasi povezujejo asfaltirane ceste. Porabje je bilo do uvedbe schengenskega območja povezano s Slovenijo le z dvema mejnima prehodoma. Do odprtja prvega meddržavnega mejnega prehoda Martinje-Gornji Senik, ki je neposredno povezal severni del Porabja s Slovenijo je prišlo šele l. 1992 (l. 2004 so ga prekvalificirali v mednarodnega). Z drugim mednarodnim mejnim prehodom Verica-Čepinci (l. 2002) se je tudi južni del Porabja odprl. Toda obratovalni čas obeh mejnih prehodov je bil omejen. Promet med Porabjem in Slovenijo se odvija z osebnimi prometnimi sredstvi, javni promet z avtobusi je bil v preteklosti nekajkrat sicer vzpostavljen in zaradi nedonosnosti prekinjen. Po uvedbi schengenskega območja si ljudje na obeh straneh meje prizadevajo za izboljšavo prometnih povezav. Tako so prebivalci iz Andovcev na porabski strani in prebivalci iz vasi Budinci na slovenski strani s skupnimi močmi usposobili cesto med krajema. Porabje je kot obmejno območje v primerjavi z drugimi slovenskimi zamejskimi obmejnimi območji zaradi svoje zaprtosti in več desetletne odrezanosti od »matične države« Slovenije najmanj odprto in najmanj razvito (Munda Hirnök 2002: 113).

2. 2 Dejavniki pospeševanja čezmejnega sodelovanja

Med dejavnike, ki vplivajo na odvračanje negativnih tendenc k zaprtosti in na pospeševanje čezmejnega sodelovanja, lahko prištevamo naslednje:

Politična in kulturna organiziranost Slovencev po 1990

Do vzpostavitve novih družbeno-političnih razmer na Madžarskem je interese Slovencev (tudi Hrvatov in Srbov) zastopala Demokratična zveza južnih Slovanov na Madžarskem. Ker je ta organizacija delovala v Budimpešti, ni imela posebnega vpliva na Porabje. Zaradi odsotnosti politične organiziranosti porabski Slovenci niso mogli vzpostaviti dialoga z večinskim narodom in z državo matičnega naroda.

O politični in kulturni organiziranosti Slovencev lahko govorimo šele po spremembi političnega sistema na Madžarskem. Leta 1990 je prišlo do ustanovitve Zveze Slovencev na Madžarskem, od leta 1994 pa do ustanavljanja slovenskih manjšinskih samouprav, Državne slovenske samouprave (na podlagi Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem) in kulturnih društev ne le v Porabju temveč tudi v drugih krajih zunaj območja avtohtone poselitve – zlasti v mestnih jedrih, kot so Budimpešta, Szombathely, Mosonmagyaróvár, Székesfehérvár. Izsledki terenske raziskave »Položaj Slovencev zunaj območja avtohtone poselitve« iz leta 2002/2003 kažejo, da se institucionalna podpora pri Slovencih zunaj območja avtohtone poselitve ne izraža tako intenzivno kot pri Slovencih v izvornem območju, manjkajo celo nekatere vitalne oblike, npr. možnost vzgoje in izobraževanja v slovenskem jeziku, redni verski obredi (Munda Hirnök 2007: 75–90, 85–86). Organiziranost Slovencev na Madžarskem je prinesla vidne rezultate na področju kulture, medijev[7] in založništva ter delno tudi na področju znanstveno-raziskovalne dejavnosti. Pod okriljem Zveze Slovencev na Madžarskem deluje 17 kulturnih skupin (folklornih, pevskih, gledaliških).[8]

Pri organizaciji je treba posebej izpostaviti skupno organizacijo krovnih slovenskih organizacij v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem z imenom Slovenska manjšinska koordinacija (SLOMAK), ustanovljeno 2004.

---

[7] Podatki o razvoju medijev v slovenskem jeziku kažejo, da šele po letu 1990 lahko govorimo o samostojni medijski dejavnosti (časopis *Porabje* od 1991, slovenske oddaje na madžarskem radiu od 1979, TV oddaja *Slovenski utrinki* od 1992, Radio Monošter od 2000).

[8] Kulturne skupine v Porabju: a) odrasle: Folklorna skupina Zveze Slovencev na Madžarskem (v nadaljevanju ZSM) Gornji Senik, Folklorna skupina ZSM Sakalovci, Mešani pevski zbor Avgust Pavel ZSM Gornji Senik, Mešani komorni zbor ZSM Monošter, Ljudski pevci ZSM Gornji Senik, Ljudske pevke ZSM Monošter, Ljudske pevke ZSM Števanovci, Gledališka skupina Veseli pajdaši ZSM Števanovci, Malo gledališče Dou Fodor ZSM Porabje, b) otroške: Folklorna skupina I. ZSM DOŠ Gornji Senik, Folklorna skupina II. ZSM DOŠ Gornji Senik, Pevski zborček ZSM DOŠ Gornji Senik, Gledališka skupina »Seničke zvejzdice« ZSM DOŠ Gornji Senik, Folklorna skupina ZSM OŠ Števanovci, Pevski zborček ZSM OŠ Števanovci, Otroška folklorna skupina ZSM Sakalovci, Mlado gledališče ZSM gimnazija Monošter.

Družbena infrastruktura

Posebej pomembno za slovensko manjšino je odprtje Slovenskega kulturnega in informacijskega centra, Slovenskega doma, ki je največji projekt od ustanovitve Zveze Slovencev na Madžarskem in pomeni korak naprej v razvoju narodnostne samozavesti ter podjetniške dejavnosti. Konferenčna dvorana, hotel in restavracija imajo pomembno vlogo pri razvoju gospodarstva in turizma (tudi kongresnega), v razstavnem prostoru se odvijajo razstave slovenskih, madžarskih in v manjšem številu tudi porabskih umetnikov. V tem objektu imajo sedeže Zveza Slovencev na Madžarskem, uredništvo časopisa Porabje in Radio Monošter, manjša knjižnica s kabinetom za svetovalca za slovenski jezik.

Dobri odnosi med Madžarsko in Slovenijo (na državni ravni in na ravni obmejnih območjih).

Odnosi med državama so vsestransko urejeni s sporazumi. Različna področja ureja več deset meddržavnih in medresorskih sporazumov. Posebej je treba omeniti dvostranski Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Izkušnje slovenske manjšine večkrat potrjujejo, da imajo nekateri členi le deklarativni značaj, zato ima manjšina veliko kritičnih pripomb na počasnost uresničevanja bilateralnega sporazuma, na nedoslednosti in pojave zavlačevanja državnih organov.

Pri medsebojnem povezovanju in stikih imata pomembno vlogo Veleposlaništvo R Slovenije v Budimpešti in Generalni konzulat R Slovenije v Monoštru.

Pri stikih z državo »matičnega naroda« so pomembni stiki s sosednjimi občinami v Prekmurju. Zveza Slovencev na Madžarskem in sosednje občine v Prekmurju (Murska Sobota, Gornji Petrovci, Puconci, Hodoš, Šalovci, Kuzma, Grad) so podpisali Sporazum o skrbi za pospeševanje kulturnih, gospodarskih in drugih obmejnih stikov. V okviru čezmejnega sodelovanja so v različnih evropskih projektih (npr. Phare CBC, Interreg IIIA, Skupni sklad za male projekte Slovenija-Madžarska ipd.)[9] kot partnerji sodelovali porabski Slovenci.

Stiki na kulturnem, šolskem, športnem, verskem področju so se v zadnjih letih med Porabjem in Prekmurjem okrepili. Ne smemo tudi prezreti neformalnih stikov (obiski sorodnikov, prijateljev, kulturne, športne prireditve, nakupovanja itd.) med prebivalci obeh obmejnih območjih, ki so postali pogosti od začeta 90. let 20. stoletja, ko so odprli mejni prehod Martinje-Gornji Senik.

Izsledki raziskave Inštituta za narodnostna vprašanja o čezmejnih stikih prebivalcev Monoštra s sosednjo Slovenijo kažejo, da število obiskov iz leta v leto narašča. Med

[9] Omenjeni projekti so pretežno usmerjeni v razvoj in zaščito narave in kulturne dediščine, v gospodarski in kulturno-turistični razvoj območja.

cilji potovanj so respondenti najpogosteje uvrstili nakupovanje, obiskovanje sorodnikov, prijateljev in znancev (Mejak 2001: 150–163). K intenziteti neformalnih stikov je pripomoglo dejstvo, da se je obmejni režim postopoma spreminjal, prebivalci so od l. 1998 lahko prestopili madžarsko-slovensko državno mejo z osebno izkaznico, od vstopa obeh držav v schengensko območje leta 2007 pa ni več mejne kontrole.

3 ČEZMEJNO KULTURNO SODELOVANJE

Za ugotavljanje učinkovitosti kulturnih stikov slovenske manjšine na Madžarskem s posamezniki, organizacijami in institucijami v Sloveniji smo uporabili podatke, zbrane z anketami v okviru Ciljnega raziskovalnega projekta »Razvojne možnosti slovenskih manjšin v sosednjih državah«,[10] ocene in študije raziskovalcev ter empirične podatke.

Čeprav so bile že pred letom 1990 izpričane nekatere redke oblike čezmejnega kulturnega sodelovanja med porabskimi Slovenci in Slovenijo, šele z razvojem varstva narodnih manjšin v obeh državah, organiziranosti in družbene infrastrukture slovenske manjšine na Madžarskem ter s postopnim odpiranjem obmejnega območja postaja čezmejno sodelovanje na kulturnem področju neka konstanta med prebivalci na obeh straneh meje, v manjši meri pa tudi med Slovenci, ki živijo zunaj območja avtohtone poselitve (funkcionalni prostor) in Slovenijo.

3.1 Kvalitativna analiza podatkov

3.1.1 Stiki in sodelovanje s Slovenijo

Večina obstoječih slovenskih družbenih struktur na Madžarskem je med področja svojega delovanja uvrstila kulturo. Glede na vrste in oblike stikov s Slovenijo ugotavljamo, da je na prvem mestu udeleževanje na prireditvah, sledijo medsebojni obiski, osebni stiki; izmenjava gradiva, izkušenj, kadrov; v manjši meri delovno/poslovno in projektno sodelovanje; sodelovanje s partnerji/strankami, kupci ipd. iz Slovenije pa je tako rekoč zanemarljivo, sporadično.

Oblike čezmejnih kulturnih stikov s Slovenijo so raznovrstne in številčne pri osrednji manjšinski organizaciji, Zvezi Slovencev na Madžarskem (v nadaljevanju ZSM),

---

[10] Projekt Razvojne možnosti slovenskih manjšin v sosednjih državah (2006–2008) je potekal v sklopu Ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006«. V okviru projekta smo poslali ankete na različne naslove Slovencev v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem. Na Madžarsko smo poslali 25 anket slovenskim organizacijam, ustanovam, društvom, samoupravam in medijem ter tistim madžarskim ustanovam, ki v okviru svojih programov posvečajo pozornost izobraževanju ali kulturi v slovenskem jeziku. Vrnjenih je bilo 15 anket (60 % vseh poslanih). Ta rezultat je dovolj velik za ugotavljanje stanja in trendov čezmejnega kulturnega sodelovanja.

kajti pod njenim okriljem se koncentrira večji del nosilcev in ustvarjalcev kulturnega življenja v Porabju. Med stalne partnerje ZSM iz Slovenije lahko uvrščamo ustanove na državni ravni, kot so Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Ministrstvo za kulturo RS, Inštitut za narodnostna vprašanja, na regionalni ravni pa občine na Goričkem, Vrtec v Murski Soboti.

Obstoječa infrastruktura Slovenskega kulturno-informacijskega centra omogoča pogoje za ustvarjanje in izvajanje kulturnih dejavnosti ter za sprejemanje kulturnih in drugih skupin iz Slovenije. Število gostovanj kulturnih skupin ZSM v Sloveniji se iz leta v leto povečuje. Pri dalj časa delujočih skupinah so se izoblikovale tradicionalne oblike sodelovanja z organizatorji, kulturnimi društvi ipd., ki jih potrjuje redna udeležba na večjih, odmevnih kulturnih prireditvah v Prekmurju in drugod v Sloveniji.[11] Podatki o smereh gostovanj kažejo, da so v večini kraji v Prekmurju, v zadnjih letih pa se povečuje število krajev drugod po Sloveniji (in občasno tudi v Avstriji in v Italiji). Omenjena ugotovitev velja tudi v obratni smeri: največ gostujočih skupin v Porabju je iz Prekmurja, povečuje pa se zanimanje tudi iz drugih krajev Slovenije. Pri delovanju porabskih kulturnih skupin je treba kot obliko kulturnega sodelovanja omeniti pomoč mentorjev iz Prekmurja.

Na medijskem področju je največ sodelovanja med uredništvom časopisa *Porabje* in uredništvom *Vestnika* ter z *Radiom Murski val* v Murski Soboti. Zgovoren je podatek, da nekateri novinarji in kulturniki iz Prekmurja, zlasti iz Murske Sobote redno objavljajo svoje članke, krajša literarna dela v časopisu *Porabje* in v *Slovenskem koledarju* ter dejstvo, da se časopis *Porabje* tiska Murski Soboti.

Radio Monošter sodeluje z javnimi ustanovami v Sloveniji. Novinarji radia redno zahajajo v kraje na Goričkem, z namenom, da bi v svoje oddaje vključevali tudi sogovorce sosednje pokrajine. Uredništvo slovenskih oddaj pri MTV – Slovenski utrinki sodeluje z RTV Slovenija zlasti pri izmenjavi gradiva, izkušenj in kadrov.

Na področju založništva je uspešno sodelovanje med ZSM in Podjetjem za promocijo kulture Franc-Franc v Murski Soboti, kar potrjuje skupni projekt Knjižna zbirka *Med Muro in Rabo*, ki je nastal l. 1998.[12]

Sodelovanje je uspešno tudi na likovnem področju. Ena starejših oblik povezovanja otrok in mladine je Likovna kolonija mladih, katere se udeležujejo porabski otroci od

---

[11] Npr. Mešani pevski zbor Avgust Pavel z Gornjega Senika se redno udeležuje prireditve »Tabor slovenskih pevskih zborov« v Šentvidu pri Stični in na prireditvi »Pesem ne pozna meje«, ki se izmenično organizira v Sloveniji, Avstriji, Italiji in na Madžarskem.

[12] Po besedah urednika je nastanku zbirke botrovalo spoznanje, da je v danih kulturno-jezikovnih razmerah neobhodno potrebno tudi porabskim bralcem ponuditi literarno branje, ki jim bo vsebinsko in jezikovno blizu. Knjige v tej zbirki izhajajo v knjižni slovenščini in porabščini. Doslej je v Knjižni zbirki izšlo 11 literarnih del, dve izpod peres porabskih avtorjev.

ustanovitve ZSM. Likovne kolonije se vsako leto organizirajo izmenično v Sloveniji, Italiji, Avstriji in v Porabju na Madžarskem. V Slovenskem kulturnem in informacijskem centru pa je leta 2008 že sedmič potekala Mednarodna likovna kolonija v organizaciji ZSM in Galerije Lendava.[13] Pri sodelovanju ZSM s Slovenijo ima vidno mesto tudi razstavna dejavnost, v katero so vključeni umetniki (likovniki, rezbarji, kiparji) iz različnih krajev Slovenije, manj pa iz Italije in drugih držav.

Med redne oblike sodelovanja uvrščamo tudi jezikovne tabore, seminarje za vse starostne skupine (od porabskih malčkov do odraslih), ki jih ponujajo ustanove, organizacije ipd. iz Slovenije.[14]

Tudi na filmskem področju lahko zabeležimo sodelovanje med ZSM in slovenskimi filmskimi ustvarjalci oz. z RTV Slovenija.[15]

Dokaj razvito je sodelovanje na etnološkem, muzejskem področju. Muzej Avgusta Pavla v Monoštru in Muzej Savaria v Szombathelyu sodelujeta tako z ustanovami v Prekmurju (Pokrajinski muzej Murska Sobota, Muzej-Galerija v Lendavi) kot tudi z osrednjeslovenskimi (Slovenski etnografski muzej, Slovensko etnološko društvo, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU). Med oblikami stikov so izmenjava publikacij, izkušenj, udeležba na konferencah in strokovnih ekskurzijah. Korak naprej v sodelovanju med Muzejem Avgusta Pavla in Pokrajinskim muzejem Murska Sobota je načrtovanje skupnega projekta v okviru razpisa EU za obnovitev stavbe in stalne razstave v monoštrskem muzeju.

Podatki o sodelovanju med vzgojno-izobraževalnimi ustanovami v Porabju in šolami v Sloveniji kažejo, da sicer obstajajo nekatere oblike sodelovanja zlasti s šolami v Prekmurju,[16] toda porabske šole kljub spodbudam v sodelovanjih ne vidijo dovolj koristi zase – tudi zaradi včasih slabo predstavljenih ciljev s strani slovenskih šol – zato so dosedanje oblike sodelovanja premalo učinkovite. Še slabše je stanje

---

[13] Kolonij se redno udeležujejo umetniki iz Slovenije, Slovaške, Romunije, Italije in Madžarske.

[14] Npr. Poletni tabor predšolskih otrok v Vrtcu v Murski Soboti; poletni jezikovni tabor za osnovnošolce v Piranu v organizaciji Zavoda RS za šolstvo OE Murska Sobota in soorganizaciji ZSM; jezikovni tabori, ki jih organizirajo osnovne šole v Prekmurju (OŠ Bakovci, OŠ Kuzma, OŠ Puconci itd.), kakor tudi ZOTKA v Murski Soboti, Svetovni slovenski kongres ipd. Za učitelje in kulturnike je zanimiv Seminar slovenskega jezika in kulture v soorganizaciji Zavoda RS za šolstvo, OE Murska Sobota in Oktatási és Fejlesztő Intézet (Zavod za razvoj in posodabljanje šolstva).

[15] Prvi dokumentarni film »Porabje (Kak nejga zelenoga konja, tak nejga čednoga Slovenca)« je nastal s sodelovanjem Pegaz filma d.o.o. leta 1993, drugi z naslovom »Dolga, dolga pot« pa leta 2007 v sodelovanju RTV Slovenija.

[16] OŠ Števanovci sodeluje z OŠ Šalovci (skupna 2-3 srečanja letno, kultura, šport) in z OŠ Puconci predvsem na področju lončarstva (skupni lončarski tabor). DOŠ Jožef Košič z Gornjega Senika sodeluje z OŠ Grad (3 enodnevna srečanja letno (dva sta namenjena skupnemu pouku pri slovenščini in geografiji, en dan pa je namenjen kulturi in športu).

pri monoštrski gimnaziji, ki ima le eno partnersko šolo v Prekmurju (Dvojezična gimnazija v Lendavi) in se oblika sodelovanja omejuje le na udeležbo na prireditvah. So pa zelo razvejani kulturni stiki med Katedro za slovenski jezik in književnost na Univerzitetnem središču Savaria v Szombathelyu in Univerzo v Mariboru ter Univerzo na Primorskem (izmenjava gradiv, izkušenj, kadrov, medsebojni obiski in projektno sodelovanje).

Državna slovenska samouprava si že od začetka svojega delovanja prizadeva za vzpostavitev in razvijanje kulturnih stikov zlasti z občinami na Goričkem. Med sedanje oblike kulturnega sodelovanja lahko uvrstimo udeležbo na prireditvah, medsebojne obiske in osebne stike. Pri slovenskih manjšinskih samoupravah v Porabju opažamo, da sicer obstajajo nekatere skromne oblike sodelovanja s kulturnimi skupinami in ustanovami v Prekmurju (Čepinci, Šalovci, Bogojina), toda zaradi premajhne spodbude s strani Slovenije (in verjetno tudi Madžarske) ne najdejo skupnih točk. Tako stanje si lahko razlagamo z dejstvom, da v okviru manjšinskih samouprav kulturne skupine ne delujejo, saj so vse delujoče kulturne skupine v Porabju integrirane v ZSM. Sodelovanje pri omenjenih manjšinskih samoupravah se zato odraža zgolj z udeležbo na prireditvah v Prekmurju in občasnimi obiski skupin iz sosednjih občin, zelo pa so razvejani stiki s športnimi in gasilskimi društvi.

Tudi pri slovenskih kulturnih društvih in manjšinskih samoupravah zunaj izvornega okolja (v večjih mestih na Madžarskem) se postopoma vzpostavljajo kulturni stiki s Slovenijo.

Izsledki raziskave iz leta 2002/2003 so pokazali, da je sodelovanje bolj razvito pri Slovencih v Szombathelyu, sledita manjšinski organizaciji v Budimpešti, medtem ko so stiki med slovensko manjšinsko samoupravo v Mosonmagyaróváru in Slovenijo še na začetni stopnji (Munda Hirnök 2007: 85–86). Do podobnih ugotovitev smo prišli z analizo anket, kajti podatki kažejo, da imata Slovensko kulturno društvo Avgust Pavel in manjšinska samouprava iz Szombathelya stalne partnerje v Prekmurju (npr. KUD Avgust Pavel iz Cankove, Madžarsko društvo iz Murske Sobote), s katerimi se v okviru prireditev izmenično srečujejo enkrat v Szombathelyu, drugič v Sloveniji. Kulturni stiki manjšinskih struktur v Budimpešti s Slovenijo se izražajo v tem, da na svoje prireditve nekajkrat letno povabijo skupine iz Prekmurja, manjkrat pa iz drugih delov Slovenije.

Podatki o pogostosti stikov z organizacijami, ustanovami in posamezniki iz Slovenije kažejo, da ima največ stikov ZSM, uredništvo časopisa *Porabje* in Radio Monošter, sledi Državna slovenska samouprava. Pri manjšinskih strukturah, ki delujejo v Szombathelyu in pri nekaterih porabskih, ki zaradi različnih razlogov še niso vzpostavili rednih stikov s Slovenijo, je pogostost obiskov manjša. Najmanj stikov imajo manjšinske strukture iz Budimpešte ter nekatere večinske medijske in izobraževalne

ustanove, ki v svoje programe vključujejo slovenski jezik kot sredstvo poročanja ali kot učni predmet.

3.1.2 Ocena čezmejnega kulturnega sodelovanja in možne ovire

Ne glede na odstopanja med manjšinskimi strukturami glede na čas, obdobje delovanja, pokrivanja različnih kulturnih področij ali kraj svojega sedeža so manjšinske strukture na Madžarskem enoznačno izrazile visoko stopnjo zadovoljstva z dosedanjimi oblikami in pogostostjo sodelovanja z ustanovami, organizacijami in partnerji v Sloveniji. Za uspešnost njihovega delovanja ima sodelovanje s partnerji iz Slovenije zelo pomembno vlogo.

Pri sodelovanju s Slovenijo se manjšinske strukture na Madžarskem srečujejo z različnimi ovirami. Polovica anketiranih manjšinskih struktur meni, da je največja ovira slabo poznavanje razmer v Porabju oz. Slovencev na Madžarskem s strani Slovenije. Druga opazna ovira je premajhna spodbuda ter premajhno poznavanje prednosti Porabja in njegovih prebivalcev s strani Slovenije.

Posamezne manjšinske strukture so mnenja, da ne najdejo skupnih točk, vsebin za sodelovanje ali pa jih ovira preskromna obveščenost o možnostih sodelovanja. Slovenci na Madžarskem se tudi v domačem večinskem okolju srečujejo z ovirami glede sodelovanja s Slovenijo. Večina manjšinskih struktur je kot najbolj pereč problem izpostavila pomanjkanje finančnih sredstev. Podatki o financiranju manjšinskih struktur kažejo, da so vse podhranjene. Delovanje osrednje slovenske kulturne organizacije, struktur, ki delajo pod njenim okriljem, in tudi delovanje Slovenskega kulturno-informacijskega centra bi bilo brez finančne pomoči iz Slovenije ogroženo, kajti s strani večinskega naroda dobijo premajhna finančna sredstva, in še za ta se morajo večinoma potegovati preko razpisov. Tudi manjšinske samouprave, financirane s strani madžarskih oblasti, niso zadovoljne s sredstvi, ker zadoščajo le za sprotno delovanje, ne pa tudi ob razpisih projektov, državnih ali drugih (čezmejnih), kjer je obvezna participacija z lastnimi sredstvi. Tudi na osnovnih šolah imajo največ težav s financiranjem, ker gre za šole z majhnim številom učencev, ki se ne morejo vzdrževati le iz vsote, zagotovljene iz državnega proračuna na podlagi normativov. Tudi dodatna sredstva za narodnostne šole na Madžarskem zadoščajo zgolj za osnovno delovanje. Redki anketiranci so kot oviro glede sodelovanja s Slovenijo zaznali premajhno usklajenost med manjšinskimi strukturami, zato bi bilo nujno, da bi osrednje manjšinske strukture prevzele vlogo koordinatorja pri načrtovanju sodelovanja s partnerji iz Slovenije. Posamezni anketiranci so bili nadalje mnenja, da ni navad, tradicije sodelovanja, da obstaja negativen odnos, negativna drža večinskega naroda v smislu, da madžarske uradne državne institucije ne podpirajo sodelovanja slovenskih manjšinskih struktur s Slovenijo ali ga celo zavirajo.

3.1.3 Želeni stiki in sodelovanje s Slovenijo

V okviru raziskave nas je tudi zanimalo, če manjšinske strukture razmišljajo o povečanju sodelovanja s Slovenijo. Dve tretjini vprašanih kaže interes za povečanje. Približno polovica želi povečati obseg sodelovanja z istimi partnerji, druga polovica anketiranih pa želi širiti že obstoječi krog partnerjev z novimi (Ministrstvom za gospodarstvo, raznimi zbornicami, slovenskimi turističnimi agencijami, Društvom za prevajalstvo, Društvom za uporabno jezikoslovje), ne toliko s kulturnimi, temveč z gospodarskimi.

Podobna ugotovitev velja tudi za področja, na katerih si želijo več stikov. Na eni strani so to folklora, gledališče, glasba, mediji, na drugi strani pa gospodarstvo, turizem, znanstveno sodelovanje, izmenjava kadrov, promocija Porabja v Sloveniji. Omenjena področja ne sodijo direktno v delokrog manjšinskih struktur, toda posredno lahko ustvarjajo boljše pogoje za razvoj jezika in kulture.

Pri oblikah sodelovanja smo dobili zelo heterogene odgovore. Zlasti manjšinske strukture zunaj območja avtohtone poselitve si želijo več takih razpisov v Sloveniji, ki bi podpirali obisk kulturnih in naravnih spomenikov v Sloveniji, da bi tako bolje spoznali »matično domovino«. Manjšinske strukture v Porabju so izpostavile projektno sodelovanje (skupni projekti, skupni čezmejni projekti), več obiskov s strani slovenskih ustanov in medijev; šole si želijo možnosti hospitacij na slovenskih šolah, izmenjavo otrok, skupne kulturne in športne prireditve ipd. Omenjeni podatki potrjujejo, da jezik ni več le komunikacijsko sredstvo, temveč počasi pridobiva tudi ekonomsko oznako kot dodana vrednost.[17] Pri spodbujanju stikov s Slovenijo manjšinke strukture pripisujejo največji pomen natečajem, razpisom, sledijo delavnice, konference in mediji.

4 SKLEP

Podatki o kulturnem sodelovanju Slovencev na Madžarskem s Slovenijo kažejo, da so vse manjšinske strukture (v izvornem okolju in zunaj njega) v zadnjih petnajstih letih od odprtja obmejnega območja (prost pretok blaga, ljudi, informacij ipd.) vzpostavile stike z ustanovami, organizacijam in s posamezniki v Sloveniji.

Podrobna analiza podatkov kaže, da so med manjšinskimi strukturami precejšnje razlike glede oblik, področij in tudi pogostosti sodelovanja. Kulturni stiki so najbolj raznovrstni pri osrednji kulturni organizaciji slovenske manjšine in največ sodelovanja je na področju ljubiteljske dejavnosti (folklora, zborovsko petje, v zadnjih letih se razvija gledališka dejavnost). Smeri gostovanja v Sloveniji so večinoma kraji v Prekmurju, v zadnjih letih pa opažamo širitev nastopov tudi v osrednjo in zahodno

[17] Več o ekonomskem vidiku jezika glej Novak Lukanovič 2002: 96−114.

Slovenijo, občasno tudi v Italijo in Avstrijo. Izoblikovala se je nova panoga kulture na razstavnem, še bolj pa na likovnem področju, ki vključuje koncepte multikulturnosti. Pozitivne premike opažamo na področju založništva in literarne ustvarjalnosti (prvi porabski roman v zbirki »Med Muro in Rabo«). Tudi na področju medijev (časopis in radio) se krepi sodelovanje, zlasti s partnerji iz Prekmurja. Redne oblike sodelovanja so jezikovni tabori, seminarji za vse starostne skupine, ki pa žal niso obiskani v zadostni meri. Sodelovanje na etnološkem področju kaže vpetost v programe in projekte slovenskih nacionalnih ustanov in institucij. S pripravljenostjo Muzeja v Monoštru za kandidiranje na projektih EU v sodelovanju z osrednjo etnološko ustanovo v Prekmurju se kažejo težnje po medregionalnem sodelovanju.

Stiki slovenskih manjšinskih samouprav se v glavnem odražajo v udeležbi na prireditvah ter sprejemanju kulturnih skupin iz sosednjih občin na Goričkem. Zaradi razpršenosti manjšinskih samouprav ne pride zmeraj do želene koordinacije in izdelave strategije pri vzpostavitvi kulturnih stikov, manj razvejani in manj pogosti so stiki manjšinskih struktur zunaj izvornega okolja.

Vse manjšinske strukture izražajo visoko stopnjo zadovoljstva z dosedanjimi oblikami in pogostostjo sodelovanja s partnerji iz Slovenije in so enotnega mnenja, da ima za uspešnost njihovega delovanja pomembno vlogo sodelovanje s partnerji. Pri ovirah sodelovanja s strani Slovenije so na prvem mestu izpostavili slabo poznavanje razmer v Porabju, nato pomanjkanje spodbud ter premajhno poznavanje prednosti Porabja. Pri ovirah v domačem okolju izstopa pomanjkanje finančnih sredstev. Ne glede na ovire je znaten del izrazil željo po povečanju stikov s Slovenijo. Razen obstoječih partnerjev iz Slovenije si želijo tudi nove s področja gospodarstva in turizma, pri spodbujanju stikov s Slovenijo pripisujejo največji pomen natečajem in razpisom.

Analiza anket in empirični podatki kažejo, da so manjšinske strukture na Madžarskem podhranjene, manjkajo nekatere vitalne strukture ne le na področju kulture, temveč tudi na drugih področjih (v gospodarstvu, turizmu, trgovini ipd.). Sedanji izobraževalni sistem (uvedba dvojezičnosti na porabskih šolah) je šele v začetni fazi, porabski dijaki se v premajhnem številu odločajo za študij slovenščine v domačem okolju, izšola se premalo dvojezičnih pripadnikov slovenske manjšine, ki bi lahko postali nosilci razvoja v domačem okolju in pri čezmejnem sodelovanju. Razveseljivo dejstvo pa je, da se je v zadnjih letih ponovno povečalo zanimanje porabskih študentov za študij na ljubljanski Univerzi. Naloga manjšinskih struktur v Porabju je, da že zdaj izdelajo strategijo kadrovanja za te študente, ki bi lahko postali nosilci programov čezmejnega sodelovanja.

Manjka celovita strategija razvoja Porabja tako s strani Slovenije, še bolj pa s strani Madžarske. Da je Slovenija že naredila pozitiven korak, potrjuje nova manjšinska struktura Razvojna agencija Slovenske pokrajine, ki jo je s pomočjo Urada za Slo-

vence v zamejstvu in po svetu ustanovila ZSM l. 2007. Primarna naloga agencije je izboljšati gospodarski položaj Slovencev v Porabju in možnost kandidiranja na EU projektih, zlasti na področju kmečkega turizma in turizma nasploh. Uresničitev omenjenih projektov bo imela posredne učinke tudi na področju kulture v Porabju in pri čezmejnem sodelovanju. Slovenija bi morala bolj spodbujati razvoj Prekmurja s pozitivnimi učinki na Porabje, kajti zaenkrat sta obe območji manj razviti in »periferni«. Slovenska manjšina pa bo morala odločneje zahtevati od madžarskih oblasti, da tudi v praksi uresničijo določbe, ki jim jih nalaga Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine na Madžarskem in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji.

LITERATURA

KOMAC, Miran, 2002: Uvodna pojasnila. *Varstvo manjšin. Uvodna pojasnila & dokumenti*. Ljubljana: INV, 101–123.

KOVÁCS, Attila, 2003: Številčni razvoj Slovencev na Madžarskem. *Razprave in gradivo* 43, 165–177.

KOVÁCS, Attila, 2007: Številčni razvoj Slovencev v Sombotelu, Budimpešti in Mosonmagyaróváru v luči statističnih podatkov in pričevanj intervjuvancev. *Etnologija Slovencev na Madžarskem 5*. Budimpešta, 41–44.

KOZAR-MUKIČ, Marija, 1984: *Slovensko Porabje – Szlovénvidék*. Ljubljana – Szombathely, 12–13.

LORBER, Lučka, 2003: Porabje v procesu vključevanja v Evropsko unijo. *Družbenogeografska in narodnostna problematika slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem*. Maribor, 94–117.

MEDVEŠEK, Mojca, 2005: Dejavniki ohranjanja ali opuščanja etnične identitete v medgeneracijski kontinuiteti na narodno mešanih območjih ob slovenski meji. *Razprave in gradivo* 46. 125–130, 135–137.

MEJAK, Renata, 2001: Medčasovna analiza čezmejnih stikov prebivalcev Monoštra s sosednjo Slovenijo. *Razprave in gradivo* 38–39, 150–163.

MUNDA HIRNÖK, Katalin, 1998: O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem (*Ekspertize*, 163). Ljubljana: INV, 4–5, 24–25.

MUNDA HIRNÖK, Katalin, 2002: A rábavidéki szlovének szerepe a határon átnyúló kapcsolatokban. V: Mohos, M. (ur.): *A határ, amely elválaszt és összeköt: Mandulavirágzási napok 2002*. Március 4–8. Pécs: Egyetemi Kiadó, 113.

MUNDA HIRNÖK, Katalin, 2007: Institucionalna podpora slovenske manjšine na Madžarskem – na primeru Slovencev v Sombotelu, Budimpešti in Mosonmagyaróváru. *Etnologija Slovencev na Madžarskem 5*. Budimpešta, 75–90, 85–86.

Népszámlálás 2001. 4. Nemzeti kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2002.

NOVAK LUKANOVIČ, Sonja, 2002: Ekonomski vidik jezika v večkulturnem okolju-narodnostno mešano okolje v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 41, 96–114.

PERGER, Valerija, 2008: Ohranjanje slovenščine v narodnostni šoli v Porabju na Madžarskem. V: Miran Košuta: *Slovenščina med kulturami*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 19. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 139–140.

ZUPANČIČ, Jernej, 1994: Ali je socialnoekonomsko in politično prestrukturiranje narodnih manjšin pogoj njihovega preživetja – primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah. V: Vencelj, P. – Klemenčič, V: *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran* : zbornik referatov = Minderheiten im Alpen Adria-Raum = Konferenzbericht = Manjinena području Alpe-Jadrana = zbornik referata = #Le #minoranze nell'area di Alpe-Adria = atti di convegno = Kisebbségek az Alpok-Adria Térségben = felszólalások gyűjteménye. Ur. S. Lukanovič Novak, Bled, 21.–22. 10. 1993, Ljubljana: Delovna skupnost Alpe-Jadran: Vlada Republike Slovenije, 90–95.

ZUPANČIČ, Jernej, 2000: Slovenci na Madžarskem. *Razprave in gradivo* 36/37, 129–137.

ZUPANČIČ, Jernej, 2005: Vloga in pome narodnih manjšin v čezmejnem sodelovanju. Primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah. *Razprave in gradivo* 47, 28–29.

Marija Kozar-Mukič
Muzej Savaria, Szombathely

Besede in predmeti Porabcev

Avtorica se je pred tridesetimi leti – po končanem študiju etnologije in slovenščine v Ljubljani – odločila, da bo s svojim delovanjem »postavila spomenik izumrlim porabskim Slovencem«. Nekaterim se je ta cilj zdel preveč pesimističen. Po tridestih letih misli avtorica ravno tako, in se je njena »prerokba« – žal tudi uresničila. Porabsko narečje govori le srednja in starejša generacija. Tradicionalna kultura se je folklorizirala. V referatu so predstavljene dvojezične publikacije in razstave, katerih namen je bil, da služijo krepitvi identite porabskih Slovencev ter medetničnih in medkulturnih odnosov Slovencev in Madžarov.

Prvi prekmurski poklicni znanstvenik Avgust Pavel se je rodil na Cankovi, živel in deloval je v madžarskem mestu Szombathely. Pisal je v madžarščini, a večinoma o Slovencih. O njihovem jeziku in ljudskem izročilu. S svojim delovanjem je spodbujal medetnične in medkulturne odnose med Slovenci in Madžari. Njegova dela so bila za njegovega življenja znana le ozkemu krogu znanstvenikov. Širši krog prebivalcev v Prekmurju in Porabju je spoznalo njegova dela šele po njegovi smrti.

Avgust Pavel je zbiral predmete in zapisoval njihova poimenovanja ter tudi način njihove uporabe v domačem jeziku. Najbolj obširno v razpravi o lovu na brinjevke. Pri zapisovanju se je trudil, da bo tekst zapisan po kriterijih jezikoslovja. Pavel je sledil znanstvenemu geslu »Wörter und Sachen« – nemške šole Rudolfa Meringerja – , ki je poudarjala, kako močno so predmeti povezani s svojimi imeni. V razpravi o odprtih ognjiščih (Pavel 1927) je opisal tipično kurilno napravo in stanovanjsko kulturo v osmih slovenskih vaseh, ki so ostale znotraj Madžarske. Sestavil je terminološki slovar opreme kmečkih domačij. Pojasnil je tudi to, kakšne predmete, opravke in dela označujejo ti kmečni termini. Največ narečnega besedila in terminologije je v razpravi o lovu na brinjevke (Pavel 1942).

Podpisana sem bila študentka profesorja Slavka Kremenška in Vilka Novaka na etnološkem oddelku ljubljanske univerze. Vilko Novak je bil sodelavec Avgusta Pavla in je deloval s podobnimi metodami, ki jih je posredoval tudi svojim študentom. Profesor Kremenšek je bil vodja dolgoročnega projekta Način življenja Slovencev

v dvajsetem stoletju. V okviru projekta sem podpisana objavila topografijo Porabja, monografijo Gornjega Senika in Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. Vse tri knjige v dveh jezikih – v slovenščini in madžarščini. Že ta dvojezičnost kaže, da publikacije obravnavajo, upoštevajo in podpirajo medetnične in medkulturne odnose Slovencev in Madžarov. V omenjenih in še nadaljnjih objavljenih knjigah so prisotne tudi »besede Porabcev«, citati v porabskem narečju. Citati so zapisani poenostavljeno, saj so namenjeni širšemu krogu bralcev. Glasoslovno niso tako uporabne za jezikoslovce kot Pavlove razprave, so pa bolj zanimive glede leksike.

»Predmeti Porabcev« so prisotni v publikacijah kot ilustracije (v obliki fotografij ali risb) ter na razstavah monoštrskega slovenskega muzeja in – od 24. junija 2009 naprej tudi – v njegovem oglednem depoju. Muzej hrani 1400 predmetov, od teh je razstavljenih le 200. Z odprtjem oglednega depoja je tudi za širšo javnost dostopnih dodatnih tisoč predmetov. Nekateri predmeti so poimenovani v madžarščini in slovenščini. Naloga nadaljnjih raziskav je poimenovanje vseh predmetov v obeh jezikih in tudi v narečju.

Besede in predmeti Porabcev so v največji meri prisotni v *Etnološkem slovarju Slovencev na Madžarskem* (Kozar 1996). Iz te publikacije sem izbrala nekaj – za Porabje – najbolj značilnih predmetov z domačim poimenovanjem. Predmeti in njihova poimenovanja se pojavijo v posameznih geslih, ki so razvrščena po slovenskem abecednem redu. Na koncu knjige je kazalo narečnih in madžarskih poimenovanj.

GOSPODARSTVO

Pri geslu ajda je v slovarju risba lesenega ročnega mlina in njegovega poimenovanja v porabskem narečju: mlín za díno ali bér (bar). Bar so ophali v kašo tudi v leseni ročni stopi, ki je narisana pri tem geslu in poimenovana narečno: mó/u/žar s tokáčom ali tijéčom. Prvi izraz se uporablja na Gornjem in Dolnjem Seniku ter v Ritkarovcih, drugi pa v ostalih porabskih vaseh (Števanovci, Andovci, Verica-Ritkarovci, Slovenska ves, Sakalovci). Porabsko narečje sestavljata dva govora: seniški in števanovski (Zorko 2003: 17).

Brano so priključili k jarmu – s katerim jo je vlekla živina – z ámami, brvlàki in vágami. Cepec (capé) je sestavljen iz krajšega cepca, ki se imenuje capíč, daljši ročnik je: róčnik ali ročnják. Oba povezuje jermen, v Porabju poimenovan kot srdovóuzen, reménčec. Za čiščenja žita po mlačvi so uporabljali med drugim rešeto, ki se od knjižnega izraza razlikuje le glasoslovno: rèšeda. Z lesenimi grabljami (gràble) so razkopavali in obračali seno. Držaj (štüu) je iz borovega, čeljust (gràble) in zobje (klinci) pa so iz bukovega ali akacijinega lesa. Grabljišče je lahko iz naravne rogovile (gàrafke). Pri ročni žetvi so uporabljali za zvezanje snopa lesene kline. Poimenovanje se

od knjižnega razlikuje le v okolici Števanovcev, kjer rečejo: klèjn. Kos ne uporabljajo samo pri žetvi, ampak tudi pri košnji trave. Porabska kosa ima na kosišču (poríške) dva ročaja (kvàka). Pri brušenju jo držijo za rob (róup) in obrusijo ostrino (óstrico). V Porabju uporabljene lesene vile se pri sosednjih Madžarih imenujejo »nemške ali slovenske vile«, ker so se razširile k njim iz avstrijskih in slovenskih pokrajin. V držaj vcepljena roglja (oré) sta iz akacijinega lesa ter povezana s klini.

V Porabju so uporabljali štiri vrste motike (mótka). Za pletev prosa in vrta so nekoč uporabljali plevnico (strgàčo), pozneje pa kopuljo (krámpec). Koruzo in krompir so sadili z majhno motiko (málo mótko). Okopavanje je bilo bolj žensko delo. Vsaka je imela svojo motiko, ki se je z dolžino ročaja prilagajala postavi njene lastnice.

Orali so s plugom, ki ima lesen gredelj in kolca ter železni lemež in črtalo. Narečna poimenovanja za dele pluga (plüg) so skoraj ista, kot v knjižni slovenščini: kolca – kóuca, gredelj – grédel, črtalo – črtàlo, lemež – lèmež, ročice – prèjločke, deska – dèska, otka – ótka.

Pri vožnji s kravami so uporabljali t.i. slovanski jarem (djáren). Ta ima obliko dveh vodoravnih prečk, od katerih je zgornja (djáren) močnejša, prečki pa sta povezani z navpičnima lesenima deščicama (ránce) in železnima klinoma (djàrmak).

Napajalnik (pítli) je bila lesena posoda (25 l) za napajanje živine v hlevu, iz katere so poleti trikrat, pozimi dvakrat na dan napajali govejo živino.

S pomočjo etnološkega slovarja in monoštrskega muzeja lahko spoznamo opremo, ki so jo uporabljali pri lovu na brinjevke. Brinjevke (lànfore) so lovili pozimi na limanice (tledjíce), na katere so se brinjevke nalepile, ko so slišale klic v kletko (klónjo) zaprte brinjevke (zváča).

Čebelarstvo (fčelárstvo) je bilo pomembno tudi v Porabju pred uporabo sladkorja. Za to pokrajino so značilne iz ržene slame in vrbovih viter pletene slamnate košnice (koši), zlasti zvončaste oblike. Pogosto so jih postavljali na stojalo (nogàče). Pred dežjem in mrazom so jih pokrivali s slamnatim snopom. To je šápec po domače.

ROKODELSTVO IN OBRT

Pletarstvo

Pletarstvo je domača dejavnost, katere izdelki so namenjeni za delo doma in na polju, za shranjevanje in prenašanje. Po pletivu ločujemo izdelke iz ržene slame, vrbovega šibja in iz koruznega ličja. Najpogostejši pletarski izdelki so: korbulje (krbüla) za vzhajanje kruha, za shranjevanje, drevenke (drvénka) za prenašanje žita, drv idr., sejavniki (kórbeu), iz katerih sejejo žito, košare za žito in stročnice (košünta), koši za čebele (kóš) in podstavki za posode (tácli). Pletenje cekarjev (cèjkar) iz koruznega ličja so ženske prevzele od Madžarov iz županije Somogy v zadnjih desetletjih 20. stoletja. Vse drugo pletenje je moško opravilo.

Predilstvo

Pridelovanje in predelovanje lanu za izdelovanje platna in oblačil je bilo nekoč – ob pridobivanju hrane – najvažnejša gospodarska dejavnost v Porabju, ki so jo opravljale predvsem ženske. Orodja in njihova poimenovanja so: leseni ali železni česalniki (ríu, rígeu), trlica (tŕlica), greben (ščét, škét), motovilo (motovílo), vijale (vo/u/jále), vijček (štrümfli).

Lončarstvo

Pred prvo svetovno vojno je bilo ob tkalstvu najbolj razširjena obrt v Porabju lončarstvo, ki je bilo namenjeno izdelovanju lončene posode. Izdelke delimo na nizke in visoke posode. Nizke služijo za kuho in peko, visoke za shranjevanje.

Nizke posode: sklede (sklèjca), pekači (tèpsa), kozice (láboška), piskri (písker), bidrače (kúglof), dvojček za nošenje hrane, pitičnica (góusanca, zíbanca, zíba, dúga pónef), cedilo za kuhane testenine (cadíla).

Visoke posode: pinje za maslo (matünca), vrč za vodo (pütra) in vino (štücek, štöjclin,vŕč), lonec za mast (písker za žir), mlečnik (šticli, štüclin).

Največji lončarski izdeleki so bili veliki lonci za pranje (pár).

BIVANJE IN PREHRANJEVANJE

V porabskih hišah je ilovnato sobno peč (péč) ob koncu 19. stoletja zamenjala lončena (kále). Kvadratne lončene peči so bile sestavljene iz pečnic (kákli), okrašenih z rastlinskimi motivi, in postavljene na visok, zidan in pobeljen podstavek.

Dojenček je spal v zibelki (zíbala), ki so jo prevezali s trakom, debelim za tri prste (povítek). Zibelka je stala na tleh ali na stojalu.

Na odprtem ognjišču (gníške, gníšče) so kuhali v posodah iz keramike (piskrèna posóuda) ali iz litega železa (gúsajzli), ki so jih postavljali na trinožnik (drájfus, drájfirksli). Lončene posode so v peč dajali z burklami (börkle, víle).

Pinja (matün/i/ca, matöjnica) je lesena ali glinasta posoda, v kateri so motili surovo ali kuhano maslo. Posoda je iz treh delov: na spodnji del (škàfica), ki drži od 3 – 5 litrov, nataknejo izluknjan zgornji del (šinjek), vanj pa vtaknejo palico s preluknjanim kolescem (róčnik z vözlüknjanin potáčon).

Priprave za peko kruha so korito na stojalu (ko/u/rito, masítnjek), lopar z istim imenom v narečju. Razen tega še greblo (gréblo, grèjbla) in omelo (omèla).

NOŠA

Moški v Porabju so do 30. let 20. stoletja nosili hlače (làče) iz domačega belega lanenega platna. Hlačnice so bile široke, z resami (comèjr, štráncli) na koncu, nad njimi pa vezene.

Žensko krilo se imenuje na Gornjem Seniku: sràjca, v Števanovcih pa tjí/é/kla.

Predpasnik je bil del tradicionalne ženske in moške noše v Porabju do 70. let 20. stoletja. Ženski predpasnik se imenuje šécli ali förtok, moški pa förtok ali šörc.

Rokavce (rèjkli) so segale ženskam do bokov in so jih nosile k vsem vrstam kril. V prvi polovici 20. stoletja so mlada dekleta imela za k maši bele rokavce, okrašene z belimi čipkami (čipka, ščiptje).

Perilo so prali v kropnjači, ki so ji rekli: pár. To je bila velika lesena kad ali lončena posoda za kuhanje, parjenje lanenih izdelkov. Posodo so pokrili z lanenim prtom (kršnjàčo), v katerega so dali pepel. To so zalivali s kropom večkrat na dan. Kad je bila spodaj luknjasta, tam so spuščali vodo iz kadi in so jo spet nalili na pepel. Oprano obleko in posteljnino so ob potokih ali v mlakah izpirali in iztolkli še s tolkačem (próuko).

Rjuhe in brisače so do 60. let 20. stoletja gladili (rúglali) z mongo (dúga prauka, próuka), obleke pa z likalnikom (pèjglo.)

PRAZNIKI

Velikonočne pirhe so tudi v Porabju poslikali nekoč z ornamenti. Pravijo jim: reménke, písance, písana djájca. Po glavnih motivih se porabske pisanice imenujejo: grabljaste (gràbline), listnate (lístove), srčnate (srcénove) in tulipanove (tulipánske). V novejšem času se pojavljajo na njih tudi napisi, voščila (»Veseli vüzen 1995«).

Za jaslice uporabljajo Porabci madžarsko besedo bètlehem, ker so tudi šego prevzeli od Madžarov.

Besede in predmeti Porabcev, ohranjeni v dvojezičnih publikacijah in na razstavah, ter oglednem depoju, služijo krepitvi identite porabskih Slovencev ter medetničnih in medkulturnih odnosov Slovencev in Madžarov. Čez petdeset let pa bodo »spomeniki izumrlih porabskih Slovencev«.

LITERATURA

KOZAR-MUKIČ, Marija, 1984: *Slovensko Porabje. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje. = Szlovénvidék. A szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája – 20. század*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, Szombathely: Savaria Múzeum.

– – 1988: *Felsőszölnök. A szlovének életmódja a huszadik században. Monográfiák. = Gornji Senik. Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju. Monografije*. Szombathely: Savaria Múzeum, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

– – 1996: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. = A magyarországi szlovének néprajzi szótára*. Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem, Szombathely: Savaria Múzeum.

– – 2000: *Felsőszölnök*. Budapest: Száz magyar falu könyvesháza.

– – 2001: *Doljni Senik – Unterzemming – Alsószölnök*. Dolnji Senik: Slovenska manjšinska samouprava, Alsószölnök: Szlovén Kisebbségi Önkormányzat.

– – 2003: *A magyarországi szlovének*. Változó világ 56. Budapest: Press Publica.

PÁVEL, Ágoston, 1927: Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* 4, 129–144.

PAVEL, Avgust, 1931: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. Prevedel Vilko Novak. *Etnolog 4*, 125–145.

PÁVEL, Ágoston, 1942: Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. *A Néprajzi Múzeum Értesítője 2*, 141–163. (Lov na brinjevke v Porabju in v Őrségu.)

ZORKO, Zinka, 2003: Prekmursko narečje v Porabju na Madžarskem.V: *Družbenogeografska in narodnostna problematika slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem*. Ur. L. Lorber. Maribor: Univerza. Znanstveni inštitut za regionalni razvoj, 17–34.

Elizabeta Bernjak
Savaria Egyetemi Központ Szombathely

Prenova dvojezičnega šolstva v čezmejni regiji ob slovensko-madžarski meji

Modeli dvojezičnega izobraževanja manjšin in dvojezičnega izobraževanja v svetu so bili v zadnjih petdesetih letih pogosto v središču političnih, družbenih in ekonomskih obravnav, kar je vplivalo na procese njihovega razvoja in postopke spreminjanja. Modeli, ki jih razvija Slovenija na narodnostno mešanih območjih, in oni, ki jih imajo Slovenci v sosednjih državah, so nastali na podlagi tradicije nacionalnega izobraževanja, gostote nacionalno naseljenega in kulturno opredeljenega prostora ter usmeritev nacionalnih in evropskih politik. V prispevku želimo ugotoviti, katere prednosti dvojezičnega izobraževanja je potrebno razviti in uveljaviti v novih družbeno-ekonomskih razmerah evropskih integracijskih procesov, katere pasti teh procesov je nujno predvideti in diagnosticirati na osnovi uspešnosti izvajanja dvojezičnega modela v šolah na narodnostno mešanih območjih z vidika šolske uspešnosti ter funkcionalne dvojezičnosti učencev. Posledično bo mogoče predvideti, v kakšni meri je potrebno modele dvojezičnega šolstva tudi dopolnjevati in razvijati v skladu s cilji ohranitve, zaščite in razvoja manjšin, tako da bo manjšinsko šolstvo konkurenčno večinskemu tudi tedaj, ko bodo zaradi povečanega pretoka ljudi, sredstev in kapitala v združeni Evropi manjšine dobile novo vlogo.

1 VLOGA DVOJEZIČNE ŠOLE PRI OHRANJANJU MANJŠINSKEGA JEZIKA

1.1 Dvojezična šola ima pomembno vlogo pri usvajanju in razvijanju manjšinskega in večinskega jezika, uzaveščanju narodne pripadnosti, razvijanju kulturne identitete ter zagotavljanju kakovostnega sožitja večinske in manjšinske narodne skupnosti. Uresničevanje teh nalog širi program dvojezične šole, ki v luči navedenih vrednot mora postati središče medkulturnega življenja. Učni načrti dvojezične šole od nastanka dalje načeloma poskušajo okrepiti sožitje, toda to večinoma pomeni pasivno znanje (oz. neznanje) in le toleranco s strani večinskih govorcev. V današnjem času je mogoče bolj ali manj neugodni položaj manjšinskega jezika razumeti kot posledico zgodovinskega razvoja – na eni strani negativni vplivi na manjšinski jezik, na drugi

strani šibak odpor manjšine zoper različne oblike pritiska, zlasti na jezikovo zavest, v zadnjem času pa ugodnejša večinska jezikovna politika in njena bolj ali manj uspešna implementacija. Za narodnostno mešano Prekmurje je načeloma značilna t.i. **dvosmerna dvojezičnost**, kar pomeni, da so (vsaj pasivno) dvojezični tudi pripadniki večinskega naroda, za narodnostno mešano Porabje pa **enostranska** oz. **izolirana dvojezičnost**, dvojezični so samo pripadniki manjšine. Z vidika stičnih jezikov je za obe skupnosti značilna **komplementarna** dvojezičnost, ki je v resnici bolj ali manj stabilna **diglosija**: oba jezika imata pomembno vlogo v življenju skupnosti, toda med njima obstaja funkcionalna delitev. Gospodarska, kulturna in jezikovna izolacija od matičnega naroda ter močna, bolj ali manj zakrita asimilacijska politika v preteklosti, zlasti na področju šolstva in javne uprave, se kaže v šibki kompetenci ter funkcionalni in strukturni osiromašenosti manjšinskega jezika. Večinski jezik je v veliki meri potisnil manjšinski jezik iz javnih govornih položajev (v zadnjem času tudi iz zasebne sfere).

1.2 Osrednje vprašanje ohranjanja in krepitve manjšinskih skupnosti in manjšinske variante jezika je tesno povezano z učinkovitostjo dvojezičnega šolstva. Kot cilj se postavlja dvojezičnost, ki temelji na visoki stopnji obvladanja obeh jezikov, toda po mnenju poznavalcev je to pretiran idealizem, saj ugotavljajo, da je pogoj za trajno ohranjanje dvojezičnosti dominantnost maternega jezika, torej bilingvizem, v katerem je dominanten manjšinski jezik. Tedaj je najmanjša nevarnost za zamenjavo jezika, ki se lahko konča v enojezičnosti (prim. Lanstyák 1998). Na podlagi strokovne literature o dvojezičnem šolstvu lahko rečemo, da v prid takega modela govori niz kognitivnih, psiholingvističnih, moralnih idr. argumentov (Göncz 1985, Cummins 2000). Danes je jasno, da učinkovitost dvojezičnega šolstva in doseganje zastavljenih ciljev nista povezana le s tem, ali pouk poteka v maternem jeziku manjšinskega otroka ali v dveh jezikih (Baker 2001: 263). V primeru učencev iz homogenih ali etnično mešanih območij se krepitev manjšinskega jezika in identitete ter madžarskih in slovenskih jezikovnih kompetenc lahko uspešno odvija tudi po drugačnih modelih. Po Skutnabb-Kangas (1997) je osnovni steber ohranjanja manjšinskega jezika ustrezen pravni okvir in v prvi vrsti pouk v materinščini, za kar je v obeh primerih že prepozno. V strokovnih krogih se velikokrat poudarja, da mora pri ohranjanju manjšinskega jezika vlogo družine prevzeti dvojezična šola, toda pri tem se precenjuje vloga, ki bi jo v tem jezikovnem in družbenem procesu lahko opravila sama šola. Praksa kaže nasprotno: ko se zaradi družbenih sprememb ter spremenjenega odnosa do jezika tudi znotraj družine pojavi stalna komunikacija v večinskem jeziku, šola ni več zmožna ustaviti procesa zamenjave jezika. To seveda ne pomeni, da dvojezično šolstvo ne bi bilo odločilen dejavnik v procesu ohranjanja/zamenjave jezika, saj obstaja tesna povezava med kolikostjo ter

kakovostjo pouka v maternem ali sočnem maternem jeziku ter izgubljanjem jezika pri posamezniku in zamenjavo jezika pri skupnosti. Manjšinski jezik dobi pri tem največkrat le vlogo instrumenta preusmeritve na večinskega. Med najpogostejšimi sredstvi preusmeritve nastopajo dvojezičnost učnih ur brez ustrezne metodične opore, nediskriminatorni pristopi do vsebine in didaktike kurikula, obravnavanje manjšine kot homogene skupnosti, neupoštevanje razlik v jezikovnem znanju različnih skupin.

2 POMANJKLJIVOSTI OBSTOJEČEGA DVOJEZIČNEGA MODELA

2.1 Na Madžarskem se je slovenščina še v bližnji preteklosti poučevala le kot obvezni učni predmet ali se uporabljala v delno razširjeni vlogi v osnovni šoli; v srednji šoli se pojavlja kot izbirni predmet na ravni tujega jezika; na visokošolski ravni se v slovenščini izobražujejo samo učitelji. V Porabju so 3 narodnostne šole. Delni enosmerni dvojezični pouk se zaenkrat izvaja na gornjeseniški in deloma števanovski šoli pri nekaterih predmetih na razredni stopnji; monoštrska šola deluje po klasičnem modelu narodnostne šole, kjer ima slovenščina le status učnega predmeta. V nadaljevanju bom podrobneje analizirala vlogo manjšinskega jezika v dvojezični šoli na narodnostno mešanem območju Prekmurja, večina ugotovitev glede jezikovne kompetence v manjšinskem jeziku, pa velja za pripadnike obeh skupnosti.

2.2 V narodnostno mešanem Prekmurju delujejo dvojezične slovensko-madžarske šole že od leta 1959. Kljub določenim spremembam koncepta dvojezičnega programa in prenovi metodično-didaktičnega pristopa k poučevanju manjšinskega jezika kot maternega in drugega jezika/jezika okolja se novemu konceptu in prenovam pripisana pričakovanja v zvezi z ohranjanjem in razvijanjem manjšinske materinščine niso uresničila. Absolventi dvojezične osnovne in srednje šole, a tudi diplomanti razrednega pouka ter strokovnih predmetov izkazujejo v sporazumevalni zmožnosti v manjšinskem jeziku veliko primanjkljajev. Lahko bi rekli, da so funkcionalno premalo opismenjeni za enakovredno rabo manjšinske materinščine v javnih formalnih govornih položajih. Dvosmerna dvojezičnost, ki predvideva obvladanje dveh jezikov pri pripadnikih manjšine in večine, kot tudi enosmerna dvojezičnost v Porabju, se je z vidika obvladanja manjšinskega jezika spremenila v poljezičnost. Pripadnikom madžarske manjšine v Prekmurju je sicer ponujena možnost usvajanja materinščine kot prvega jezika pri predmetu madžarski jezik in književnost, a obstaja tudi opcija, da madžarščino izberejo kot drugi jezik oz. jezik okolja. Programa se močno razlikujeta po težavnostni stopnji, zato madžarski starši svoje otroke v čedalje večji meri vpisujejo k madžarščini kot drugemu jeziku. V tej skupini usvajajo madžarščino tudi učenci slovenskega porekla, ki v šolo vstopajo največkrat s pomanjkljivim znanjem

madžarščine ali pa je sploh ne obvladajo. Z notranjo diferenciacijo ni mogoče odpraviti jezikovnih primanjkljajev madžarskih, še manj pa slovenskih učencev. Tako madžarski učenci dosežejo le prvi sporazumevalni prag v materinščini, slovenski pa se ne približajo niti minimalnemu pragu. Še večji problemi se kažejo pri nejezikovnih predmetih. Osnova za dvojezični pouk je obvladanje dveh součnih jezikov, toda pomanjkljivo usvojen jezik ne omogoča pridobivanja vednosti pri strokovnih predmetih. Dvojezična didaktika se uveljavlja kot prevajanje, največkrat pa le kot podajanje terminov v manjšinskem jeziku. Tako učenci ne usvojijo potrebnega strokovnega diskurza, ki je potreben za funkcionalno dvojezičnost v vsakdanjem življenju skupnosti. Na učiteljeva vprašanja v obeh jezikih večina učencev odgovarja v večinskem jeziku. V praksi se je uveljavilo zapisovanje izoliranih strokovnih izrazov, namesto da bi jih podajali v popolnih skladenjskih strukturah, ki bi omogočale usvajanje učne snovi tudi v manjšinskem jeziku in kasneje uporabo teh znanj in vedenj v poklicnem življenju. V prekmurski dvojezični šoli se ponuja možnost v okviru jezikovnih učnih skupin, v katerih naj bi pouk potekal pretežno (načeloma v 80%) v maternem jeziku, toda v praksi je le redko izkoriščena. Vprašanje je tudi, ali so učitelji strokovnih predmetov, ki so svojo nejezikovno študijsko smer usvajali v večinskem jeziku, za tak učni model sploh ustrezno usposobljeni. Obstoječi dvojezični model nikakor ne more prispevati k ohranjanju narodne identitete, zlasti ne jezikovne, prav tako ni zmožen odpraviti iz okolja izhajajočih jezikovnih primanjkljajev. Na eni strani zato, ker ne razvija učenčevih sporazumevalnih zmožnosti, na drugi strani pa zato, ker je pouk materinščine načrtovan samo kot cilj, komunikacijska in spoznavna funkcija jezika pa je potisnjena v ozadje. Pri pouku manjšinskega jezika kot maternega in drugega jezika se uveljavljajo za stično situacijo neustrezna didaktična načela in metodični pristopi. Največji problem pouka materinščine je enojezični pristop in neobčutljivost za jezikovne variante. Manjšinske učence poučujejo materni jezik s takimi metodami kot enojezične učence v matici oz. kot večinski narodni jezik, redko upoštevajo dvojezičnost učencev. Stična varianta se omenja le v teoriji, v šolski praksi pa se redko uveljavlja. Tako ni mogoče uzavestiti razlik med stično jezikovno varianto, ki jo učenci usvajajo kot materinščino, in standardno varianto, ki se je učijo v šoli. S tem so jezikovni načrtovalci porušili materni jezik manjšinskih učencev in ga nadomestili s knjižnim jezikom iz matice, namesto da bi na podlagi primarne variante načrtovali usvojitev standardne. Z vidika ohranjanja in razvijanja manjšinskega jezika so na področju dvojezičnega izobraževanja potrebne spremembe. Dosedanje ugotovitve in raziskave so pokazale potrebo po uvajanju inovativnih poskusov pri poučevanju manjšinskega jezika (kot prvega in drugega jezika), posledično tudi potrebo po posodobitvi interakcijskega modela pri poučevanju strokovnih predmetov. Na narodnostno mešanem območju Prekmurja se je z reformo osnovne šole (šol. leto 1999/2000)

ponudila možnost za modernizacijo dvojezičnega pouka. V prvem triletju devetletke se je začel uporabljati model jezikovnega pouka, vezanega na osebo oz. model »en jezik – ena oseba«. Po tej metodi naj ne bi prihajalo do mešanja jezikov, kodni preklopi so določeni z menjavo na osebo vezanega jezika. Po načelih idealna metoda se bolj omejuje na vzajemno prevajanje učiteljevega besedila, namesto da bi podajanje in poglabljanje učne snovi potekalo pretežno v učenčevem maternem jeziku. Učitelji razrednega pouka niso bili ustrezno usposobljeni za izvajanje te metode, kar v marsičem otežuje njihovo pedagoško delo. Vendar bi pozitivne učinke lahko implementirali v porabski dvojezični šoli. V nižjih razredih v Porabju namreč poteka dvojezični pouk po klasični metodi : znotraj ene učne ure se uporabljata dva jezika (tudi narečje), v višjih razredih poteka pouk enojezično v večinskem jeziku. Dvojezični pouk v višjih razredih prekmurske dvojezične šole poteka po ciljno vzporedni metodi, kar dejansko pomeni, da učenci učno snov usvajajo pretežno v večinskem jeziku, v manjšinskem pa se jim podaja le zgoščeno v obliki izvlečka. Tako raba manjšinskega jezika od 4. do 9. razreda močno upada.

2.3 Ker je v dvojezičnem vzgojno-izobraževalnem procesu potrebno doseči iste učne cilje kot v enojezičnih šolah, se zdi problematičen način pridobivanja znanj in vedenj (spoznavanje v dveh jezikih), saj učenje/poučevanje v slabše usvojenem jeziku (manjšinskem) ne zagotavlja doseganja visoke ravni kognitivnih zmožnosti. Zato bi bilo treba pri čim več predmetih ponuditi učne jezikovne skupine, ki bi jih vodili ustrezno izobraženi učitelji: poleg strokovnega predmeta bi morali študirati tudi manjšinski jezik ali vsaj usvojiti terminologijo svoje stroke tudi v manjšinskem jeziku ter hkrati absolvirati dvojezično metodiko. Eksperimentalno bi bilo potrebno uvesti alternativne dvojezične modele pri predmetih z dvema učnima jezikoma: komplementarni timski dvojezični učni model z enakovredno uporabo součnih jezikov, model z menjavo učnih jezikov po urah, temah, dnevih, model jezikovne kopeli. Težave so tudi didaktična sredstva: ni ustreznih strokovnih slovarjev, dvojezične predmete poučujejo iz dvojezičnih učbenikov in delovnih zvezkov, ki so prevodi večinskih. Potrebno bi bilo sestaviti dvojezične učbenike, ki bi upoštevali jezikovno in kulturno drugačnost, stično situacijo.

3 DVOJEZIČNOST, DVOJEZIČNI POUK – PREGLED STROKOVNE LITERATURE

3.1 Opredelitev dvojezičnosti

3.1.1 O dvojezičnosti obstajajo različne definicije. Po najširšem pojmovanju je dvojezična že oseba, ki ima poleg znanja materinščine vsaj nekaj znanja tudi o drugem

jeziku (Diebold, nav. po Baker 2001). Po ožji definiciji je dvojezičen tisti, ki dva jezika govori na ravni materinščine (Bloomfield 1935, nav. po Baetens Beardsmore 1986). Po Skutnabb-Kangas (1988) se definicije lahko razvrstijo v štiri skupine glede na to, ali dvojezičnost določajo po času oz. zaporedju usvajanja jezikov, po značilnostih jezikovne rabe ali z vidika identitete. Definicije nekaterih avtorjev so v pretežni meri odvisne od raziskovalnih tem. Če preučujemo dvojezičnost kot družbeni ali politični pojav, so povezane z identitetnim dejavnikom: dvojezične so tiste osebe, ki se identificirajo z dvema jezikoma, ne glede na to, kako dobro ju govorijo, kako pogosto ju uporabljajo in kdaj so ju osvojili. Z vidika izoblikovanja dvojezične identitete so odločilnega pomena tako doživetja, povezana z dvema jezikoma, kot tudi doživetja, povezana s kulturama kot njunima podstatma. Take vrste definicij so ustrezne za zaščito političnih pravic manjšinskega jezika v fazi zamenjave z večinskim jezikom.

3.1.2 Jezikoslovne in psiholingvistične definicije so usmerjene na pojem jezikovnega znanja in jezikovno rabo. Pod jezikovnim znanjem razumemo jezikovne spretnosti (spretnost branja, pisanja, govorjenja, razumevanja besedila), za kar je seveda potrebno poznavanje glasoslovnega sestava, besedišča ter slovničnih pravil danega jezika. Jezikovno rabo določamo kot značilnost uporabe jezikovnega znanja. Pri proučevanju psiholoških vplivov dvojezičnosti in analizi vloge dvojezičnosti pri pouku moramo določiti tako jezikovno znanje kot tudi ravni in tipe jezikovne rabe oz. kombinacije le-teh. V primeru dvojezičnih oseb je praviloma en jezik dominanten, jezikovne spretnosti dvojezične osebe so v tem jeziku na višji ravni kot v njenem drugem jeziku. Kljub temu v strokovni literaturi pogosto izpostavljajo uravnoteženo dvojezičnost (Göncz 1985, Baker 1998). Pojem se nanaša na osebe, katerih jezikovne spretnosti so v obeh jezikih skoraj identične, na visoki ravni. Uravnoteženi dvojezičnosti se lahko le približamo, dosežemo jo mnogo teže. S pomočjo tega pojma morda lažje razložimo, zakaj imajo nekateri od dvojezičnosti korist, druge pa ta lastnost zavira. To skupino lahko označimo kot poljezično; sem spadajo osebe, katerih jezikovne spretnosti so v obeh jezikih na nizki ravni, kar povzroča socialne in kognitivne primanjkljaje.

3.1.3 Glede zaporedja usvajanja jezikov razlikujemo istočasno in zaporedno dvojezičnost (Baker 1998, Göncz 1985). Istočasna dvojezičnosti pomeni, da otrok usvoji oba jezika v zgodnjem otroštvu, torej je dvojezičnost otrokov materni jezik. Teoretično se oba jezika povezujeta z zgodnjim kognitivnim razvojem, toda v praksi postane slej ko prej eden od jezikov prevladujoč in ob vstopu v šolo bo ta jezik otrokov idealni učni jezik. Istočasna dvojezičnost je sorazmerno redek pojav, ker predpostavlja dvojezičnost učenčevega doma. V primeru mešanih zakonov pa se zelo pogosto dogaja, da se manjšinski partner odpove svojemu jeziku v korist večinskega zaradi

kasnejšega družbenega uveljavljanja otroka. Skupinsko se istočasna dvojezičnost pojavlja v takih družbah, kjer imata oba jezika visok status in sta politično (bolj ali manj) enakovredna. Zelo pogosto je torej otrokovo neposredno okolje enojezično in v takih okoliščinah usvaja svoj prvi jezik. Po 3. letu starosti, ko vzpostavlja čedalje več zunajdružinskih stikov, se začenja usvajanje drugega jezika. Ta pojav se imenuje zaporedna dvojezičnost in pretežni del dvojezičnih otrok manjšinske etnije spada v to skupino (Siguán in Mackey 1987).

3.1.4 Naslednja klasifikacija dvojezičnosti temelji na odnosu dveh jezikovnih sistemov. **Koordinirano** dvojezični so tisti, ki so izgradili dva med seboj bolj ali manj neodvisna jezikovna sistema tako, da v določenih situacijah oz. z določenimi osebami dosledno uporabljajo samo en jezik, medtem ko v drugih položajih, z drugimi osebami uporabljajo drugega. V primeru **kombinirane** dvojezičnosti se med usvajanjem jezikov jezika ne ločujeta, učenec v istem položaju z istimi osebami izmenično uporablja oba jezika oz. en jezik služi kot sredstvo razlage drugega. Na ta način se jezika tesneje prepletata kot pri koordinirani dvojezičnosti (Weinreich 1953, nav. po Göncz 1985). Pri izoblikovanju koordinirane in kombinirane dvojezičnosti ima odločilno vlogo način usvajanja jezikov. Novejše raziskave so dokazale, da to razlikovanje ni povsem upravičeno: semantična globinska struktura jezikov se ne ločuje v tolikšni meri, kot so prvotno predvidevali pri koordinirani dvojezičnosti.

3.1.5 Dvojezičnost lahko razumemo tudi kot značilnost skupnosti. Če kombiniramo individualno in skupinsko dvojezičnost, dobimo štiri kategorije: enojezična skupnost, katere člani so vsi enojezični; enojezična skupnost, v kateri so nekateri pripadniki dvojezični. Če pa izhajamo iz kategorije države kot skupnosti, potem spada v dvojezično kategorijo vsaka država, ki ima en uradni jezik, a na njenem območju živijo jezikovne manjšine. Dvojezične skupnosti so tudi države, ki imajo več uradnih jezikov, ali regije, kjer se v vsakdanjem življenju uporabljata dva jezika (npr. Prekmurje). V ugodnem primeru je večina pripadnikov dvojezične skupnosti tudi dvojezična. V zvezi z dvojezičnimi skupinami moramo omeniti pojav diglosije (Ferguson 1959). V strokovnih krogih je ta pojem postal znan prek Fishmana (1967), po katerem je v dvojezičnih skupnostih pogost pojav, da njeni pripadniki dva jezika uporabljajo v različnih socialnih položajih. To za manjšine pomeni, da materni jezik uporabljajo v neformalnih, drugi jezik (jezik večine) pa v formalnih govornih položajih. Tako drugi jezik pogosto vrednotijo kot svoj pomembnejši jezik, ker ima višji prestiž. Vitalnost manjšinskega jezika določajo statusni in demografski dejavniki ter institucionalna podpora manjšinskemu jeziku. Na statusne dejavnike odločilno vpliva aktualni politični in gospodarski položaj dane družbe. Pomembnost statusnih dejavnikov je v tem, da izražajo vsakokratni odnos

manjšine in večine do manjšinskega jezika (ta odnos lahko tudi spreminja). Institucionalna podpora pa ponuja možnost za rabo manjšinskega jezika v ustanovah visokega statusa in tako okrepi spoštovanje do njega. Tako ima dvojezična šola odločilno vlogo pri razvijanju jezikovnih zmožnosti in oblikovanju odnosa do jezikov. Vendar dvojezična šola ni dovolj za ohranjanje vitalnosti in razvijanje manjšinskega jezika. Če družina in druge družbene institucije ne vrednotijo jezika in ne spodbujajo njegove rabe, ostane šola izoliran prostor, kjer se jezik ohranja pri življenju na umeten način. Glede na cilje in odnos manjšinske in večinske skupnosti do dvojezičnosti in manjšinskega jezika razlikujemo **aditivno** in **subtraktivno** dvojezičnost (Göncz 1993). V primeru subtraktivne dvojezičnosti je status manjšinskega jezika in kulture nizek, manjšinska skupnost si prizadeva izvorni jezik zamenjati z večinskim drugim jezikom. Kot vmesno stanje se pojavlja dvojezičnost, ki sama po sebi ne predstavlja posebne vrednote. V primeru aditivne dvojezičnosti imata manjšinski jezik in kultura visoko vrednost, zato si etnija prizadeva za njuno ohranitev, manjšinska skupnost se poskuša integrirati v dominantno etnijo, tako usvoji tudi njen jezik. Take okoliščine ponujajo priložnost za oblikovanje ugodnejšega tipa dvojezičnosti.

3.2 Tipi dvojezičnega pouka

Glede dvojezičnih izobraževalnih programov obstajajo različne klasifikacije (prim. Siguán in Mackey 1987, Skutnabb-Kangas 1997, Garcia 1996, Cummins 1997, Göncz 1993, Kontra 1997), med katerimi so tudi delna prekrivanja. Večina raziskovalcev soglaša s tem, da je »idealni« cilj dvojezičnega pouka izoblikovanje visoke stopnje uravnotežene dvojezičnosti. To pomeni, da bi morali učenci ob koncu šolanja v obeh svojih jezikih razpolagati z enakimi ali vsaj približno enakimi kompetencami, znanjem oz. s sposobnostjo pridobivanja znanj in vedenj. Po klasifikaciji Ofelie Garcie (1996) je mogoče razlikovati tri velike skupine.

3.2.1 V prvem, **enojezičnem izobraževalnem tipu** je učni jezik lahko manjšinski ali večinski. Ker gre za enojezični pouk, je v obeh primerih rezultat relativna enojezičnost. Podvrsto tega tipa predstavljajo t. i. potopitveni (submersion) programi, v katerih se upošteva materni jezik učencev le kot ozadje za čim hitrejšo in čim učinkovitejšo usvojitev večinskega jezika.

3.2.2 Naslednja skupina so t. i. **šibke dvojezične šole** ali preusmeritveni program. V začetku šolanja poučujejo učence v maternem jeziku, postopoma pa jih preusmerjajo v razrede z večinskim učnim jezikom. Jezikovni cilj je enojezičnost, izobraževalni cilj je družbena asimilacija (Kontra 1997: 77). Slovensko dvojezično šolstvo po letu 1959 in porabsko narodnostno šolstvo spadata v to skupino – tako v primeru manjšine

(tranzitivni program) kot tudi v primeru večine v Prekmurju, to je Slovencev (pridobitev omejenega znanja madžarščine; učenje jezika okolja). Ena od ugotovitev Ofelie Garcia (1996: 417) se nanaša tudi na prekmurski model. Neločevanje jezikov pri pouku, ki se npr. kaže v poučevanje kakega predmeta v jeziku A in v povzetku ob koncu ure v jeziku B, navadno vodi do zamenjave manjšinskega jezika z dominantnim večinskim. Táko prevajanje je zaželeno le v začetni fazi dvojezičnosti.

3.2.3 Za **krepke dvojezične** izobraževalne modele je značilna močna državna ali skupnostna podpora (financiranje). Med te modele se uvrščajo zlasti naslednji programi:

a) Programi **z dvema učnima jezikoma** (two way), v katerih se skupaj učijo večinski in manjšinski učenci, pri tem pa se jezika ločujeta po delih dneva, učnih predmetih ali učiteljih. Dobre izkušnje tega programa so upoštevali tudi pri drugih dvojezičnih modelih (kanadskih programi jezikovne kopeli).
b) Programi za **ohranjanje maternega** jezika, v katerih se pri pouku zavestno uporabljata manjšinski in večinski jezik. Jezika sta ločena, poleg doseganja ustrezne stopnje dvojezičnosti je cilj tudi ohranjanje in razvijanje manjšinskega jezika in kulture.
c) Programi **jezikovne kopeli** (immersion) se organizirajo za učence z večinskim dominantnim jezikom. Ti učenci se v začetku učijo učne predmete samo v manjšinskem jeziku, nato se postopoma pojavlja večinski jezik, dokler se razmerje med jezikoma ne izenači. Doslej so te programe uspešno uporabili le za večinske učence, ki so na tak način usvojili jezik manjšine v državi. Morda bi ta model kazalo uvesti tudi za izobraževanje manjšinskih učencev, ki svoje materinščine niso usvojili na ustrezni ravni (prim. Lanstyák 1998).
č) **Večinske šole z dvema učnima jezikoma**/več učnimi jeziki, v katerih imata oba jezika enak status v učnem procesu. Na osnovi takih načel so nastale t. i. »Evropske šole«, ki si prizadevajo za »prepletanje primerov dobre prakse iz manjšinskih ohranitvenih programov ter večinskih programov jezikovne kopeli oz. za odpravljanje njihovih morebitnih napak« (Skutnabb-Kangas 1998: 18).

3.3 V kratki obravnavi mednarodne strokovne literature smo predstavili nekaj klasifikacij dvojezičnosti, predvsem tiste, ki so pomembne z vidika kognitivnega razvoja in dvojezičnega pouka. Pri modelih z dvema učnima jezikoma smo razlikovali med šibkim in krepkim tipom, odvisno od tega, ali je izobraževalni cilj eno- ali dvojezičnost. Dvojezične šole v čezmejni regiji se po tej klasifikaciji lahko uvrstijo (predvsem v Prekmurju) v krepki dvojezični tip po ciljih in v šibki prehodni tip po rezultatih, narodnostne dvojezične šole spadajo med manjšinske šole ohranjanja narodnostne kulture in jezika. Vidiki, uporabljeni za klasifikacijo, so nam lahko v pomoč pri vrednotenju

uspešnosti dvojezičnih šol, uvajanju medkulturnih izobraževalnih programov ter izbiri izobraževalnih modelov za manjšinske skupnosti.

4 HIPOTEZE O PRENOVI DVOJEZIČNEGA POUKA

4.1 Spodbude za prenovo pouka manjšinskega maternega jezika prihajajo z različnih področij. Najpomembnejše ugotovitve so, da 1) dvojezične šole končajo učenci, ki funkcionalno niso dovolj pismeni v manjšinskem jeziku oz. imajo reducirano sporazumevalno kompetenco; 2) spremenjene družbene okoliščine narekujejo, da je naloga pouka materinščine predvsem usposobiti učence za uspešno sporazumevanje v najrazličnejših, danes morda še nepredstavljivih okoliščinah; 3) nova spoznanja jezikoslovja so lahko tudi teoretična izhodišča prenove in presežejo dosedanji pouk manjšinskega jezika, ki je bil zasnovan le na opisni slovnici in strukturalizmu. Večina raziskovalcev poudarja pomen funkcijskega pristopa k pouku manjšinskega jezika, ki večini otrok ni več prvi jezik. Na podlagi ugotovitev različnih jezikoslovnih smeri lahko povzamemo, da sta jezik kot sistem in jezik kot raba med seboj tesno povezana in je pri pouku treba pozornost posvečati obema.

4.2 Za učinkovit jezikovni pouk in razvijanje dvojezičnosti je v skladu s spoznanji sodobnega jezikoslovja potrebno opredeliti področja jezikovnega načrtovanja ter strategije in načela za udejanjanje: a) načrtovanje manjšinskega jezika kot učnega predmeta in sočnega jezika ter b) načrtovanje korpusa. To vključuje strategije oživljanja lokalne jezikovne variante, razvijanja manjšinskega jezika in usmerjanja v izgradnjo standardnih variant, na drugi strani pa strategije in načela izbire učnih vsebin v učnih načrtih za pouk manjšinskega jezika. Metode in oblike jezikovnega pouka naj bi upoštevale načelo selektivnosti, stičnosti ter medkulturnosti in poleg kontrastivnosti tudi komunikacijski pristop – v skladu z dejanskimi in prihodnjimi komunikacijskimi potrebami učencev v stičnem in širšem jezikovnem prostoru. Pri načrtovanju oživljanja reducirano usvojenega manjšinskega jezika vključujemo socialnopsihološke dejavnike razvoja sporazumevalnih zmožnosti, ki se udejanja na dveh jezikovnih ravneh: a) osnovna sporazumevalna zmožnost na medosebni ravni pomeni sporazumevanje v kognitivno manj zahtevnih položajih; b) spoznavna zmožnost pa pomeni uporabljati jezik kot instrument mišljenja pri razreševanju problemov.

4.3 Če želimo v prihodnosti imeti stabilno in spontano dvojezičnost, bomo morali prenoviti tudi dvojezični pouk strokovnih predmetov. V prvi vrsti je treba utrditi dominantnost maternega jezika pri dvojezičnem pouku. To pomeni optimalnejše načrtovanje kvantitete manjšinskega jezika kot prvega ali drugega jezika, iskanje

ustreznih metodičnih rešitev pri jezikovnem pouku in uzaveščanje optimalne kodne menjave pri dvojezičnem pouku. Ker je za dvojezično šolo na splošno značilna usvojitev omejenega koda manjšinskega jezika, bi moral biti načrtovani vzgojno-izobraževalni cilj usvojitev visokega koda obeh maternih jezikov. Nivojski pouk morda lahko prinese boljše rezultate, toda s tem še ni rešeno vprašanje dvojezičnega pouka strokovnih predmetov. Primanjkljaj na tem področju bi lahko zmanjšali z uvedbo jezikovnih učnih skupin pri čim več strokovnih predmetih, z uvajanjem sodobnih metod dvojezičnega poučevanja, z ustreznimi metodičnimi pristopi, modifikacijo obstoječe učne snovi ter prenovo učnih ur. Pri dvojezičnih učnih urah je treba uzavestiti, da je jezik predvsem sredstvo pridobivanja znanj in šele v drugi vrsti cilj. Usvojitev v učnih predmetih selektiranih in zgoščenih znanj in vedenj zahteva visoko stopnjo obvladanja učnih jezikov. Toda obvladanje manjšinskega učnega jezika te stopnje zdaj še ne dosega, zato se s strokovnim področjem povezana znanja in vedenja usvajajo pretežno v večinskem jeziku.

4.4 Med manjšinske šole – z manjšinskim jezikom kot učnim predmetom in manjšinsko šolo z manjšinskim jezikom kot učnim jezikom – je mogoče uvrstiti šole z dvema učnima jezikoma. V njih se del predmetov poučuje v enem, drugi del pa v drugem jeziku. Pogosto jih imenujejo tudi dvojezične šole, četudi bi bilo bolje ta izraz uporabiti za tiste tipe, v katerih se pri istem učnem predmetu v isti učni uri uporabljata dva jezika. Poučevanje večine predmetov hkrati v dveh jezikih je zasilna rešitev, kajti mešanje jezikov pri takih učnih urah komajda lahko privede do oblikovanja stabilne dvojezičnosti oz. do zaželenega ločevanja dveh jezikovnih sistemov. V primeru, ko otroci od doma ne prinesejo nikakršnega znanja manjšinskega jezika (oz. ko je njihov materni jezik že večinski jezik), je smiselno uvesti neke vrste jezikovno kopel.

4.5 Ko si šolsko izobraževanje zastavi za cilj dvojezičnost, je treba razčistiti, kateri tip dvojezičnosti želi razvijati. Ne obstaja namreč niti splošno pojmovana dvojezičnost niti dvojezični standard, temveč številne vrste dvojezičnosti, v katerih sta položaj dveh jezikov in njuno razmerje zelo različna. Kateri tip dvojezičnosti želimo razviti, je odvisno od tega, kateremu jeziku dajemo prednost (Göncz 1985: 60–81). Če nam je pomembnejši materni jezik, je najustreznejši dvojezični tip, ki ga zaznamuje dominantnost maternega jezika ter sorazmerna neodvisnost dveh jezikovnih sistemov. V primeru dvosmerne uravnotežene dvojezičnosti se je pri strokovnih predmetih kot učinkovit izkazal model z dvema učnima jezikoma, to je menjavanje jezikov po urah, dnevih ali učnih temah, zato bi ga veljajo kot primer dobre prakse uvesti v višjih razredih dvojezične šole. Ločenost jezikovnih sistemov omogoča tudi metoda »ena oseba – en jezik«, ki daje uspešne rezultate v nižjih razredih. Gre za delno obliko

jezikovne kopeli, ko učenci učno snov nejezikovnih predmetov usvajajo v jeziku, vezanem na določeno osebo in brez prevajanja. Klasični model dvojezičnega pouka z menjavanjem koda znotraj iste učne ure bi se modificirano lahko ohranil pri učnih jezikovnih skupinah, kjer bi se utrjevanje snovi in podajanje strokovnih izrazov izvajalo v drugem jeziku.

4.6 Za realizacijo novih razsežnosti pouka, osredinjenega na dejanske potrebe dvojezičnih učencev, in za dvig jezikovne zavesti na tisto raven, ki je potrebna sodobnemu človeku, bi bilo seveda potrebno sistematično spremljati različne oblike in rezultate jezikovnega in dvojezičnega pouka. Le s stalnim zbiranjem in preverjanjem rezultatov o jezikovnem oz. dvojezičnem pouku in s poskusnim spreminjanjem pouka bi lahko prišli do dovolj oprijemljivega temelja za nadaljnje usmerjanje vseh prvin jezikovnega in dvojezičnega pouka za nove generacije učencev. Raziskovalno spremljanje pouka manjšinskega jezika kot učnega predmeta ali součnega jezika pa se zdi še posebej pomembno spričo novih izzivov – jezikovne prihodnosti z globalizacijo diskurza, ki postaja vse bolj večjezičen.

LITERATURA

BAETENS BEARDSMORE, Hugo, 1982: *Bilingualism: Its Basic Principles*. Clevedon, Avon: Tieto.

BAKER, Colin, 1998: *Key Issues in Bilingualism and bilingual Education*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters, 35.

– – 2001: *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.

BERNJAK, Elizabeta, 2004: *Slovenščina in madžarščina v stiku*. Maribor (Zora, 29).

CUMMINS, Jim, 1997: Introduction. V: Jim Cummins-David Corson (ur.): *Encyclopedia of Language and Education. 5. zv. Bilingual Education*. Dordrecht: Kluwer. XI–XIV.

– – 2000: *Language, Power and Pedagogy: Bilingual children in the Crossfire*. Clevedon: Multilingual Matters.

DIEBOLD, Richard, 1961: Incipient bilingualism. *Language* 37, 97–112.

FERGUSON, Charles A., 1959: *Diglossia*. Word 15, 325–340.

FISHMAN, Joshua A., 1967: Bilingualism with and without Diglossia, Diglossia with and without Bilingualism. V: Problems of Bilingualism. Ur. John Macnamara: *The Journal of Social Issues* 23, 29–38.

GARCIA, Ofelia, 1996: Bilingual Education. V: *The Handbook of Sociolinguistics*. Ur. Florian Coulmas: Oxford: Blackwell, 405–420.

GÖNCZ, Lajos, 1985: *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektana*. Újvidék: Fórum Kiadó.

– – 1993: *A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlesztésére többnyelvű környezetben*. Budapest (a 6. Élőnyelvi Konferencián elhangzott anyag).

KONTRA, Miklós, 1997: Kell-e félnünk a »kétnyelvű oktatástól?« *Korunk* 97/1, 75–79.

LANSTYÁK, István, 1998: *Nyelvünkben-Otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.

SIGUÁN, Miguel, MACKEY, William F., 1987: *Education and Bilingualism*. London: Kogan page.

SKUTNABB-KANGAS, Tove, 1997: *Nyelv, oktatás, kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány Könyvtára. (Kisebbségi adattár VIII.).

– – 1998: Multilingualism and the Education of Minority Children. V: Tove Skutnabb-Kangas in Jim Cummins (ur.): *Minority Education: From Shame to Struggle*. Clevedon: Multilingual Matters.

– – 2000*:* Linguistic Genocide in Education – or Worldwide, V: Ur. Gerhard Bach-Susanne Niemeier (2002): *Bilingualer Unterricht*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Valerija Perger
Zavod RS za šolstvo, OE Murska Sobota

Vloga porabskega narečja pri ohranjanju narodnostne identitete v Porabju na Madžarskem

Ohranjanje manjšinskega jezika v Porabju še vedno v prvi vrsti pomeni ohranjanje porabskega narečja, ki se je skozi javno rabo (knjižne objave, mediji, javni govorjeni in pisni prenosnik) izoblikovalo v pokrajinski knjižni jezik. Skoraj vsi smo vrojeni v narečje, le-to govorimo od prvih trenutkov svojega jezikovnega zavedanja. Zato naj se učenje slovenskega jezika v okoliščinah, kot so porabske, gradi na narečju, če je to mogoče, prehod h knjižnemu jeziku pa naj bo postopen. Prispevek obravnava vlogo narečja pri ohranjanju slovenske identitete v Porabju, raziskuje razmerje med narečjem in knjižnim jezikom, status narečja, prisotnost in rabo narečja v šoli ter v osrednjem mediju, časopisu Porabje. Ker se v Porabju narečje več ne izganja iz šolskega življenja, se dotaknemo tudi njegove opredelitve v učnem načrtu za slovenski jezik, posredno pa še prisotnosti narečnih besedil v učbenikih.

1 ZNAČILNOSTI IN STATUS PORABSKEGA NAREČJA

Porabski Slovenci govorijo porabsko slovensko narečje, »domanjo rejč«, ki je del goričkega prekmurskega narečja, le-to pa sodi v panonsko narečno skupino. Tine Logar (1996) in Jakob Rigler (1986) predpostavljata, da med prekmurskim goričkim in porabskim narečjem ni bistvenih razlik; s tem se ne morem popolnoma strinjati, razen glede glasoslovnega sestava obeh govorov. Od ločitve Porabja od Prekmurja leta 1919 je namreč državna meja močno pretrgala stike; Goričko je prišlo pod slovenski knjižni jezikovni vpliv in za poimenovanje nove predmetnosti v svoje narečje vnašalo slovenske besede, medtem ko je bilo Porabje še močneje pod madžarskim jezikovnim vplivom in za poimenovanje nove predmetnosti vnašalo v porabsko narečje madžarske besede. V več kot osmih desetletjih se to močno pozna v fonetiki, oblikoslovju, skladnji, predvsem pa v leksiki. Danes je torej razlika med goričkim in porabskim narečjem kar velika.

1.1 Status narečja, opredelitev njegove vloge

Status (družbeni položaj) porabskega slovenskega narečja se je skozi zgodovino zelo spreminjal. Zaradi pomena, ki ga ima jezik za ohranjanje manjšinske skupnosti, je ohranjanje jezika osrednje vprašanje manjšinske družbene prakse. V predtrianonski Madžarski je porabsko narečje delilo usodo bolj ali manj zapostavljenega manjšinskega jezika skupaj z ostalimi prekmurskimi narečji. Porabščina se je govorila v zasebni sferi in tudi v cerkvi, ker so bili duhovniki pretežno domačini. Uradovalni jezik je bila ves čas le madžarščina, zato porabsko narečje nima lastnega upravno-pravnega besedišča, le nekaj popačenk iz madžarščine, npr. birouf (sodnik). V šoli se je poučevalo porabsko narečje s pomočjo prekmurskih abecednikov in drugih učbenikov, pisanih v madžarski grafiji. Ob narečju pa se je vedno poučevala madžarščina, saj je imela manjšinska šola od svojega nastanka predvsem nalogo, da nemadžarske učence nauči madžarščino. Med obema vojnama je šola bila samo madžarska. Po drugi svetovni vojni je Porabje postalo zaprto vojaško območje. Slovenski prebivalci so bili izolirani in to je, kljub strogemu vojaškemu režimu, omogočalo ohranjanje narečja. Le-to se je govorilo v družinah, soseski in v cerkvi, v 60. letih prejšnjega stoletja pa se je začelo oživljati tudi v šoli. Le v svet dela porabščina ni imela dostopa, zato so se Slovenci, ki so delali v monoštrskih tovarnah, pospešeno učili madžarsko (da se ne bi madžarski sodelavci in nadrejeni norčevali iz njih). Porabsko narečje je torej vedno imelo vlogo izključno notranjega manjšinskega jezika, ki se je uporabljal predvsem v zasebni sferi. V pisani prenosniški zvrsti se je pojavilo v 19. stoletju v delih Jožefa Košiča.

Vloga porabščine v življenju slovenske manjšine danes je večplastna: to je govorjeni jezik starejše in srednje generacije v praktičnosporazumevalni vlogi v zasebni sferi, v javni sferi pa pretežno jezik slovenskih medijev, radia (1 ura dnevno), televizije (pol ure dvotedensko), časopisa *Porabje* in knjižnih izdaj. Narečje pa gojijo in ohranjajo tudi porabske kulturne skupine, toda bolj na deklarativni ravni. V svojih programih res predstavljajo ljudske pesmi, plese, šege v porabskem narečju, jezik neformalnega sporazumevanja v skupinah pa je − razen pri monoštrskih in števanovskih ljudskih pevkah, monoštrskem komornem zboru in gledališki skupini − madžarščina. Gre torej bolj za ohranjanje porabskega folklornega izročila kot za ohranjanje porabskega slovenskega narečja v rabi.

1.2 Porabsko narečje – pokrajinski knjižni jezik

Ob skupnem slovenskem knjižnem jeziku so v zgodovini nastajali tudi pokrajinski knjižni jeziki kot nadnarečni jeziki, ob njih pa se še danes posamezno narečje z vsemi jezikovnimi zakonitostmi pojavlja v knjigi in/ali v časopisu. Upoštevati moramo dejstvo, da je pomen narečja v slovenskem zamejstvu, kjer v javnih govornih položajih dominirajo državni, neslovenski jeziki, za posamezno slovensko skupnost veliko

večji kot za Slovence v matični državi, Republiki Sloveniji. Po nastanku slovenske države je namreč slovenščina v svoji knjižnozborni podobi postala državni jezik in tudi reprezentant države v mednarodni skupnosti. Ta položaj pa je knjižni zborni jezik razbremenil nekdanjih narodnoobrambnih funkcij in v odnosu do neknjižnih zvrsti omogočil fleksibilnejšo jezikovno politiko, ki je bila sposobna uzreti tudi specifične slovenske jezikovne skupnosti in položaje. Jezikovni položaj Slovenskega Porabja pa že predstavlja tako specifičnost. Spričo znanih družbeno-političnih in jezikovno-kulturnih razmer je namreč porabsko narečje ohranilo del funkcij, ki v matični državi pripadajo knjižni slovenščini (Just 2003). Tako je npr. ostalo jezik verskega obredja, po letu 1990 tudi jezik narodnostnih medijev in deloma tudi jezik uradnih govornih položajev. Bogastvo narečij v matični državi pa se ohranja predvsem na podeželju, v intimnem družinskem okolju in v soseski. Glede na različno vlogo narečij skozi slovensko zgodovino so le-ta danes bolj ali manj zasidrana kot jeziki neformalne komunikacije. Slovenski izobraževalni sistem se z njimi eksplicitno ne ukvarja, tudi učni načrt za pouk materinščine (Bešter 1997) v osnovni šoli le v uvodnem razpravljanju o področjih predmeta omeni rabo narečja: »V zapisanih neumetnostnih besedilih se uporablja knjižni (zborni) jezik, v govorjenih besedilih pa v formalnih položajih knjižni (splošni pogovorni) jezik, v neformalnih pa neknjižni jezik (pokrajinski pogovorni jezik ali narečje).« Konkretnejše razlage, kaj je, glede na kontekst, neformalno, v gradivu ne najdemo; prisotnost narečja v slovenski šoli je zelo različna, saj je raba velikokrat odvisna od posameznega učitelja in njegovega odnosa do njega.

Porabsko slovensko narečje ima skoraj dvestoletno pisno tradicijo, v njem je mogoče gojiti vse funkcijske zvrsti z različnimi uporabnostnimi nameni in z različnimi registri. Danes se pojavlja predvsem v publicistični, strokovni in umetnostni funkcijski zvrsti, največ v govorjeni obliki na Radiu Monošter in v pisni obliki v časopisu *Porabje* kot tudi v knjižnih izdajah. V časopisu Porabje je sprejet ustaljen pravopisni, fonološki in oblikoslovni kod, ki je najbliže goričkemu podnarečju. Pisava je slovenica. Enak jezikovni kod se pojavlja tudi v umetnostnih besedilih porabskih ustvarjalcev npr. Karla Holeca (Holečeve zgodbe so andovsko narečno barvane).

Na leksikalni ravni zapisanih porabskih besedil omenjenih funkcijskih zvrsti prevladujejo splošnoslovenske in panonskoslovenske besede, pogoste so tudi nemške in madžarske popačenke. Narečni prislovi, členki in vezniki nosijo pridih starinskosti. Porabsko slovensko narečje tako upravičeno lahko imenujemo knjižni jezik.

Razen v slovenskih medijih, ki so se v Porabju oblikovali pretežno po t. i. demokratičnih spremembah na Madžarskem, pa je porabsko slovensko narečje skozi zgodovino bilo ves čas prisotno kot »domači« knjižni jezik cerkvenega obredja. V njem so nastajali molitveniki, pesmarice, katekizmi tako na širšem območju Prekmurja kot v samem Porabju. Za ta del slovenskega etničnega ozemlja, ki je stoletja živel v tujejezičnem

državnem okolju, ki ni imel svojega izobraževalnega središča in tudi ne močnejšega gospodarskega zaledja, imajo tudi narodnostni in kulturni pomen. Zavest o sorodnosti s Slovenci, prebivajočimi onstran Mure, ki so jo avtorji molitvenikov izpričevali, je v skupnosti ohranjala tisto nujno raven narodnostnega samozavedanja, ki ji je konec koncev omogočila narodnostni obstoj. Hkrati je v cerkvi izgovarjana in v nabožnih knjigah zapisana beseda jezik te skupnosti bistveno določila v dveh pogledih: dvigala ga je nad vsakdanjo pragmatično rabo v višje duhovne sfere, hkrati pa ga je izoblikovala v nadnarečni knjižni jezik, ki ga slovensko zgodovinsko jezikoslovje imenuje prekmurski knjižni jezik ali tudi vzhodnoslovenski knjižni jezik (Just 2003).

Danes je porabska slovenščina še vedno prisotna v porabskem verskem življenju, a v zelo okrnjeni obliki. Slovenski duhovnik, ki že nekaj časa pokriva celo Porabje, maše in druge obrede opravlja pretežno v madžarščini, čeprav tekoče govori tako narečje kot slovenski knjižni jezik. V slovenščini se zmoli kakšna molitev in zapoje nekaj pesmi. Tudi verouk poteka v madžarščini. Starejši verniki še vedno uporabljajo stare, nekajkrat ponatisnjene Košičeve in druge molitvenike, leta 1994 pa je za potrebe bogoslužja v porabskih cerkvah prekmurski duhovnik Lojze Kozar ml. pripravil »dvojezični« molitvenik s posodobljenimi obrednimi in drugimi molitvenimi besedili. Vzporedno tečeta besedili v porabskem narečju in knjižni slovenščini. V dolnjeseniški in monoštrski župniji slovenščine že dolgo ni, razen občasnih slovenskih maš v monoštrski cerkvi. Tako porabščina počasi izginja tudi iz verskega življenja porabskih Slovencev, kar je lahko usodno za njen obstoj. Porabci so namreč še vedno zelo verni in duhovnik jim predstavlja, vsaj tistim v vaških okoljih, največjo avtoriteto. In če je sporazumevalni jezik slovenskega duhovnika z verniki madžarščina, tudi verniki v kontaktu z njim najprej spregovorijo madžarsko, in jim to preide v navado. To pospešuje izginjanje porabske slovenščine tudi iz intimnega družinskega okolja, saj se v takih okoljih navade iz cerkve običajno prenašajo v družino.[1]

1.2.1 Časopis *Porabje*

Skoraj dve desetletji prihaja v vsako porabsko slovensko družino časopis *Porabje*, sprva štirinajstdnevnik, zdaj pa tednik. Prinaša članke v slovenskem knjižnem jeziku in v porabskem narečju. Le-ti so v večini. Časopis opravlja izjemno pomembne vloge: obvestilno − informativno, jezikovnoprebujevalno, narodnostnoprebujevalno, estetsko in izobraževalno (Zorko 2003). Večino člankov odlikujeta stvarnost in jasnost, doživljajska poudarjenost pa se izraža z nazornostjo, slikovitostjo, ekspresivnostjo, z retoričnimi vprašanji. Publicistični članki imajo individualno noto, saj se pisec odziva

[1] Ta trditev izhaja iz mojega dolgoletnega spoznavanja porabskih razmer, vloge duhovnikov v zasebnem življenju porabskih slovenskih vernikov.

kot človek, ki s precejšnjo mero čustvenosti ali duhovitimi domislicami (Karel Holec) ovrednoti predmet, o katerem je govor. Ker *Porabje* ni dnevnik, ne more najbolje opravljati funkcije informativnosti, tako se bralci morajo, če se želijo, seznanjati z dnevnimi novicami iz madžarskih medijev.

Uvodnik v časopisu je največkrat posvečen aktualnim kulturnim, političnim in drugim dogodkom v zvezi z manjšino. Druga in tretja stran prinašata komentarje, novice in reportaže s političnega, kulturnega, izobraževalnega in drugih področij, sledijo intervjuji, reportaže, ocene, poročila in druga publicistična besedila pretežno s tematiko iz življenja porabskih Slovencev, tako tistih, ki živijo v Porabju, kot tudi tistih, živečih drugod na Madžarskem ali po svetu. *Porabje* predstavlja tudi novinarski most med manjšino in matico z novicami iz Madžarske in Slovenije. Predzadnja stran časopisa, imenovana *Otroški kotiček* (*Mlašeči kaut*), je namenjena najmlajši generaciji porabskih Slovencev. Tu lahko beremo predvsem spise različnih besedilnih vrst v porabskem narečju ali slovenskem knjižnem jeziku, ki jih pišejo učenci porabskih šol. Poleg spisov pa se objavljajo še narečne zgodbe otroške in mladinske literature. Zadnja stran prinaša razna obvestila, vabila, šale in fotoreportaže. Časopis *Porabje* je skupaj s knjižnimi izdajami v narečju, ki jih prav tako dobivajo v dar vsi prejemniki časopisa, najpomembnejši ohranjevalec in posredovalec bogastva živega narečja.

Bralci najraje prebirajo članke v porabščini, z njimi se identificirajo brez problemov razumevanja, večina torej bere le narečne članke, veliko pa jih poskuša brati tudi knjižna besedila. Ta podatek smo razbrali iz ankete, ki jo je med svojimi bralci pred nekaj leti opravilo uredništvo časopisa. Vse povedano je pomemben dokaz, kaj pomeni narečje za slovensko skupnost v Porabju: je neformalni jezik medsebojne komunikacije in »domači« knjižni jezik. Časopis se ves čas trudi uvajati tudi nadnarečno varianto zapisa in s tem premoščati prepad med narečjem in knjižnim jezikom, ki ga večina Porabcev še vedno doživlja kot tuji jezik.

2 PRISOTNOST IN RABA NAREČJA V ŠOLI

Skoraj vsi Slovenci, gotovo pa tisti iz ruralnih okolij, smo vrojeni v narečje. To je naša edina materinščina, naša identifikacija. Pa se res identificiramo z narečjem, našo prvobitno materinščino? Pravzaprav ne. Starejše generacije, ki niso bile deležne izobraževanja v knjižnem jeziku, čutijo svoje narečje kot manjvreden, za javno sporazumevanje neprimeren kod. In to v Porabju, na Goričkem, v Prlekiji... Problem je isti na tej in oni strani meje, le da je v Porabju bolj opazen. Šola je bila vedno tista ustanova, v kateri so narečni govorci videli možnost za kultiviranje svojega jezika, za »uspešno asimiliranje v knjižni jezik«, je zapisal Vinko Ošlak. In še:

> Slovenci s slovenskim, vsaj pogovornim, če že ne knjižnim jezikom smo postali tako, da nam je šola odvzela narečje in domačo, lokalno in pokrajinsko pripadnost ter nas asimilirala v Slovence s skupnim slovenskim jezikom. [...] Narečja so talne vode našega sporazumevanja.
>
> Skupni knjižni jezik je »umetna stavba«, kakor je prejšnji pravopis še pošteno priznaval v svojem uvodu na strani 13. Ta stavba pa ohranja svojo funkcionalnost, metaforično živost, lepoto in čistost samo, če je s črpalkami in cevmi dovolj dobro povezana z globinskimi zalogami »talnih vod« jezika, se pravi z narečji in ljudsko kulturo, ki se v teh narečjih izraža. (Ošlak 2002.)

Slovenska osnovna šola je pred prenovo pouka slovenskega jezika v nekem smislu res delovala asimilacijsko, posebej v izrazito narečnih okoljih. Seveda je bilo mnogo odvisno od posameznega učitelja in njegovega odnosa do narečja učencev. Danes se narečje več ne preganja iz šol, ampak se ga vrednoti kot eno izmed jezikovnih uresničitev slovenskega jezika, kot socialno zvrst, ki se uporablja v določenih govornih položajih, in kot most do knjižnega jezika. Šole tudi prirejajo t. i. projektne tedne, kjer predstavljajo različne dejavnosti v povezavi z domačim narečjem ali v narečju. Je torej v slovenskih šolah narečje kot materinščina učencev dovolj upoštevano, prehod do knjižnega jezika pa učencem prijazen? Ker moje informacije niso dovolj celovite, na to vprašanje ne morem z gotovostjo odgovoriti. Vsekakor pa želim, da bi v slovenskih narečnih okoljih prav vsi učitelji, posebej tisti na razredni stopnji, upoštevali, da je prvobitna materinščina učencev njihovo narečje.

V osnovnih šolah v Porabju, ki so jih obiskovali slovenski učenci, se je tri stoletja poučevalo kot materinščina porabsko narečje s pomočjo številnih prekmurskih učbenikov.[2] Šele po 2. svetovni vojni so nastali prvi učbeniki v knjižni slovenščini; v tem času se je v šolah poučevala slovenščina kot predmet, s pomočjo teh knjig pa so učitelji le-tega začeli poučevati v knjižni slovenščini. In vse do 80. let prejšnjega stoletja se je slovenščina poučevala s pomočjo narečja, na začetnem nivoju. Sredi 80. let pa je poskus uvajanja dvojezičnega pouka v porabske šole popolnoma spremenil pogled na pouk slovenske materinščine v Porabju. Učni načrt za slovenščino kot materinščino, preslikava učnega načrta za madžarščino, je zahteval zamenjavo narečja s knjižnim jezikom že od 1. razreda osnovne šole. Namesto prilagojene jezikovne vzgoje sprva v narečju je bila predpisana matična standardna varianta, ki so jo poučevali knjižnega jezika skoraj nevešči učitelji s pomočjo učbenikov iz Slovenije. S tem dejanjem je bil jezik šole zavestno oddaljen od jezika učenčevega okolja. Ta korak je pomenil v porabskem šolstvu nekajletno stagniranje in nazadovanje, saj šole

---

[2] Avtor prvega učbenika v prekmurskem narečju *ABC knisicza za narodni soul haszek* (1790) je bil Miklož Küzmič. Učbenik se je uporabljal tudi v Porabju in doživel številne ponatise.

niso imele nobenih realnih pogojev za dvojezični pouk, zaradi skromnega znanja slovenščine pri učencih pa je bil pouk le-te na nivoju materinščine že v omenjenem času prezahteven. Možnosti rabe domačega narečja je v šole ponovno prinesel novi učni načrt za slovenski jezik.

2.1 Prisotnost narečja v porabskih vrtcih

Ko govorimo o prisotnosti slovenske materinščine v porabskih narodnostnih vrtcih,[3] mislimo predvsem na prisotnost porabskega narečja. V 70. in 80. letih prejšnjega stoletja je veljal predpis, da je narodnostni jezik v vrtcu lahko prisoten 2-krat po pol ure tedensko, ves ostali čas je jezik komunikacije madžarščina. Že narodnostni vrtec je torej imel nalogo, da manjšinske otroke uči madžarsko. Približno poldrugo desetletje ti predpisi ne veljajo več. V vrtcih je narodnostni jezik lahko prisoten vsakodnevno, pri pedagoških in vseh ostalih dejavnostih, odvisno od vzgojiteljice in njenega odnosa do manjšinske materinščine. In kakšen je odnos porabskih slovenskih vzgojiteljic do lastne materinščine? V vsakem t. i. narodnostnem vrtcu je zaposlena vsaj ena vzgojiteljica, ki govori slovensko, pretežno porabsko narečje. Vendar ti statistični podatki ne pokažejo prave slike; vzgojiteljice namreč živijo in delajo v madžarskem okolju, skupaj z madžarskimi vzgojiteljicami, priložnosti za rabo slovenščine praktično nimajo. Prav tako niso vajene govoriti slovensko z otroki v neformalnih govornih položajih, čeprav se jih vedno opozarja na pomembnost take komunikacije. Ker čas za rabo manjšinskega jezika v vrtcih ni več predpisan, je prisotnost le-tega res odvisna samo od vzgojiteljic. Ankete med starši in vzgojiteljicami samimi so pokazale, da je slovenskega jezikovnega pouka mnogo premalo. O tem priča tudi skromna ali nikakršna jezikovna zmožnost otrok v slovenščini, ko le-ti pridejo v 1. razred osnovne šole. Stanje se spreminja zadnjih deset let, ko prihajajo v porabske vrtce vzgojiteljice iz Murske Sobote in nudijo strokovno pomoč porabskim vzgojiteljicam predvsem na področju poučevanja jezika.

Porabske vzgojiteljice opravljajo vzgojne dejavnosti v slovenskem jeziku po navodilih Okvirnega načrta za jezikovni pouk v slovenskih vrtcih, ki ga je v 80. letih izdal Državni pedagoški inštitut iz Budimpešte. Prilagoditve načrta so začele veljati leta 1990. Gre za prevod okvirnega načrta za pouk madžarskega jezika, dodanih je le nekaj slovenskih otroških in ljudskih pesmi ter ljudskih pripovedi. Zahtevan je pouk slovenskega knjižnega jezika, možnost rabe narečja sploh ni omenjena. Za lažje usvajanje knjižne standardne variante jezika, ki je delala težave tudi vzgojiteljicam, je Pedagoški inštitut iz Sombotela leta 1991 izdal še slovarček z naslovom Zbirka

[3] V Porabju imamo 6 t. i. narodnostnih vrtcev: Gornji Senik, Dolnji Senik, Sakalovci, Slovenska ves, Monošter in Števanovci. Obiskuje jih približno 100 otrok.

izrazoslovja za jezikovno vzgojo slovenskega jezika v vrtcih Porabja.[4] Slovarček, ki je vseboval približno 800 besed, nanašajočih se na otrokovo neposredno okolje, je bil zamišljen kot pomoč vzgojiteljicam pri poučevanju slovenskega jezika; besede v njem so bile zapisane po slovenski abecedi, v osnovnih slovarskih oblikah in brez kakršnih koli kvalifikatorjev. Zbrane so bile le knjižnoslovenske besede. Z omenjenimi učnimi jezikovnimi programi se je tudi v vrtce uvedla knjižna standardna varianta jezika, a praksa je pokazala, da je to dejanje bilo zgrešeno.

V drugi polovici 90. let se je vzgojiteljicam spet začelo priporočati, da pri dejavnostih v slovenskem jeziku uporabljajo porabsko slovensko materinščino. Zavest o njeni primernosti za rabo v vrtcu se je okrepila s prihodom murskosoboških vzgojiteljic v porabske vrtce, saj vse tudi govorijo narečje. Prisotnost narečja v vrtcih je izrednega pomena predvsem v vaških okoljih, v katerih se to še govori in dejansko predstavlja t. i. jezik okolja.

3 NAREČJE V UČNEM NAČRTU IN UČBENIKIH ZA SLOVENSKI JEZIK

3.1 Narečje v učnem načrtu

Okvirni učni načrt za pouk slovenskega jezika v narodnostnih šolah v Porabju, ki ga je leta 1996 potrdilo in v posebni publikaciji izdalo madžarsko šolsko ministrstvo, je bil prvi sodobni učni načrt za slovenščino, pisan v slovenskem jeziku. Leta 1998 je delno prilagojen izšel v madžarskem uradnem listu,[5] druga prilagoditev pa je bila opravljena tri leta pozneje. To dokončno verzijo najdemo tudi na spletnem naslovu madžarskega šolskega ministrstva.[6]

Že v uvodu je poudarjeno, da je jezik Porabskih Slovencev domače narečje, ki se sicer nič bolj ne razlikuje od slovenskega knjižnega jezika kot druga obrobna narečja (koroška, beneškoslovenska). Le nekaj odstotkov otrok ob vstopu v šolo narečje delno razume, zato je na tem znanju potrebno graditi, to pomeni, da naj bi bilo narečje močno prisotno pri pouku slovenščine na razredni stopnji, na predmetni pa kontrastivno s knjižnim jezikom, obe jezikovni zvrsti naj bi se prepletali in dopolnjevali ter poučevali kontrastivno z madžarščino.

Nadalje učni načrt predstavi cilje in naloge pouka slovenskega jezika v porabskih narodnostnih šolah. Prva dva izmed sedmih navedenih ciljev se nanašata tudi na vlogo in pomen poučevanja narečja, in sicer:

– učenci pridobivajo, pa tudi ohranjajo in bogatijo znanje jezika svojih staršev in prednikov;

---

[4] V tem času namreč še ni obstajal noben slovensko-madžarski slovar, zato so vzgojiteljice imele težave.

[5] *Magyar Közlöny*, 1998, št. 68, 5029–5041.

[6] Spletni naslov: <www.om.hu>.

– razvijajo jezikovno zmožnost v slovenskem jeziku – spoznavajo glasoslovne, oblikoslovne in skladenjske lastnosti besed, besednih zvez, povedi in besedila, značilnosti sistema slovenskega knjižnega jezika in si uzavestijo, da je narečje, iz katerega izhajajo in ki ga govorijo v njihovem okolju, ena od zanje temeljnih socialnih zvrsti slovenskega jezika, knjižni jezik, ki se ga učijo v šoli, pa je nadgradnja – najvišja oblika jezikovne uresničitve.

V izhodiščih metodičnih navodil je poudarjeno, da je pri pouku slovenščine potrebno upoštevati, da se učenec in učitelj neprestano srečujeta z dvema jezikovnima kodoma: z madžarskim jezikom, ki je večini učencev prvi jezik, obenem pa je to učni jezik pri vsem vzgojno-izobraževalnem procesu, in s slovenskim jezikom, ki ga nekateri učenci poznajo v arhaični narečni varianti iz domačega okolja. Učitelj torej mora izhajati iz tistega, kar je obema jezikoma skupno, obenem pa postopno prikazati tiste strukture, ki so v obeh jezikih različne. Pomembno pa je izhajati iz narečja ter iz narečne glasovne in oblikovne ravnine in preko narečnih prvin prehajati v strukturo knjižnega jezika.

V osrednjem, vsebinskem delu učnega načrta, ki je razdeljen na posamezne razrede, znotraj njih pa na tematske sklope in iz njih izhajajoče sporazumevalne vzorce, se prav tako poudarja vloga narečja. Pri slovničnih kategorijah naj se izhaja iz narečnih oblik, se jih primerja s knjižnimi in išče razlike ali enakosti. Priporoča se, naj učenci spregovorijo tudi v narečju, na primer pri govornih vajah. Narečno pisno podobo naj učenci spoznavajo ob časopisu Porabje, knjižnih izdajah v porabščini (predvsem višji razredi) in ob besedilih v učbenikih. Priporočeno je spoznavanje porabskega ljudskega slovstva v domačem narečju,[7] nekatera narečna ljudska besedila so tudi v učbenikih.

Novi učni načrt torej prinaša dobro osnovo za učenje in upoštevanje porabskega slovenskega narečja pri pouku narodnostne materinščine. Prav tako poudarja privzgajanje pozitivnega odnosa do narečja pri učencih kot tudi pozitivno vrednotenje narečnega sporazumevanja.

3.2 Narečje v učbenikih za slovenski jezik

V 50. in 60. letih preteklega stoletja, ko se je na novo vzpostavljal koncept pouka slovenskega jezika v porabskih osnovnih šolah, je bilo eno temeljnih vprašanj prav vprašanje učbenikov. Z matično Slovenijo še ni bilo globljih stikov, porabski učitelji slovenščine so se izšolali v Peču in v Budimpešti. Prav tako si nihče ni zastavljal

[7] Ker je večina porabskega ljudskega slovstva prestavljena v slovenski knjižni jezik, se s takimi besedili v razredu lahko dela primerjalno.

vprašanja, kakšno vlogo, če sploh kakšno, naj bi imelo v učbenikih narečje, saj je le-to v omenjenem času bilo še skoraj edino sredstvo sporazumevanja med porabskimi Slovenci. Po konceptu takratne šole je bilo otroke potrebno učiti v prvi vrsti madžarski jezik, pri urah slovenščine pa njeno knjižno zvrst. Zato je prvi komplet učbenikov, berila in jezikovne vadnice od 3. do 8. razreda, za slovenski jezik avtorice Gabriele Szép (izhajali so od leta 1952 do 1960) bil v celoti v knjižnem jeziku, prav tako drugi komplet, izdan v 70. letih. Knjige so sestavili pretežno prekmurski avtorji, njihova zanimivost pa je v tem, da so jezikovne vadnice namenjene začetnemu pouku branja in pisanja v slovenskem jeziku, posebna pozornost je posvečena črkam, ki se v slovenščini in madžarščini razlikujejo. Jezikovno gradivo je naslonjeno na kratka, jezikovno in vsebinsko nezahtevna prozna in pesemska umetnostna besedila. Na koncu beril je dvojezični slovarček. V 1. in 2. razredu se je uporabljala slikanica, pripravljena za več manjšin na Madžarskem, ob njej je bil še priročnik za učitelje.

V letih 1983 do 1987 je za potrebe pouka slovenskega jezika izšel tretji komplet učbenikov: *Slovenski jezik 3 – 4, 5 – 6* in *7 – 8*, avtoric Darinke Sivec in Alenke Kozinc. V njih sta se izmenjavali književnost in slovnica, vaje so zelo skromne, ob koncu vsakega razreda je slovensko-madžarski slovarček. Učbeniki so zanimivi z vsebinske plati, saj vsebujejo številna neumetnostna besedila, ki obravnavajo učenčevo neposredno okolje. V nekaterih besedilih pa je nekaj nedoslednosti, saj obravnavajo porabsko stvarnost iz matične slovenske perspektive. Ko se npr. govori o porabskih Slovencih, se uporablja 3. oseba ednine ali množine. Za tedanji odnos do narečja je zelo ilustrativen zaključek besedila *Dragi naš materni jezik* (str.103), ki se glasi: »Prizadevajmo si, da bomo ob svojem lepem narečju obvladali tudi knjižno slovenščino, ki jo bomo uporabljali v javnosti.« Po mnenju neznanega avtorja tega besedila narečje očitno ni primerno za javno rabo. Obravnavani učbeniki tudi ne vsebujejo nobenega narečnega besedila, celo porabske ljudske pripovedi so v knjižnem jeziku. Nekaj narečnih besed se kot ilustrativno gradivo pojavi le v okviru knjižnih besedil. Vodilna misel učbeniških besedil z narodnostno vsebino je stremljenje k usvojitvi knjižne variante slovenščine, saj lahko iz konteksta razberemo, da narečje ni najbolj primerno za javno rabo.

V drugi polovici 80. let so se v porabskih šolah začeli poskusi uvajanja dvojezičnega pouka, kar je pomenilo tudi nov koncept učnega načrta za slovenščino kot materinščino porabskih učencev, popoln izgon narečja iz šole, nadomestitev le-tega s standardom iz matične države in pripravo že 4. »povojnega« kompleta učbenikov. Učni načrt je bil preslikava učnega načrta za madžarščino, učbeniki, ki jih je šolsko ministrstvo naročilo na Visoki učiteljski šoli v Sombotelu (izhajali so do začetka 90. let), pa so bili pretežno modifikacije slovenskih učbenikov, vsebinsko in jezikovno v celoti oddaljeni od učenčevega neposrednega okolja. Njihov cilj je bil pospešeno preraščanje narečne variante jezika v zborni oz. knjižni jezik. A porabski učenci se, zaradi vseh

naštetih objektivnih in subjektivnih okoliščin v zvezi z novim modelom pouka, če parafraziram misel Franceka Mukiča, knjižne slovenščine niso dovolj naučili, narečje pa so opustili. Posledica tega je bila opuščanje porabske materinščine tudi v najbolj intimnih govornih položajih. To je pravzaprav odgovor na tolikokrat zastavljeno vprašanje, zakaj prav generacije Porabcev, ki so obiskovale šolo v osemdesetih letih, več ne govorijo slovensko in materinščine niso naučile svojih otrok. Problem javne rabe narečja se je v tem obdobju velikokrat izpostavljal, tako v zvezi s šolo kot tudi z mediji, iz katerih so nekateri, predvsem razni jezikovni svetovalci iz Slovenije, hoteli narečje kot neprimeren kod popolnoma pregnati.

V zvezi z obravnavanim konceptom učbenikov sem zasledila še eno zanimivo utemeljitev v publikaciji *Dvajset let sodelovanja, O delu Mešane jugoslovansko-madžarske komisije za učbenike* iz leta 1990. Komisija je vključevala predstavnike založb učbenikov iz Budimpešte, Ljubljane, Zagreba, Novega Sada in Beograda. Skrbela je za izdajanje šolskih učbenikov, napisanih za potrebe narodnosti. V publikaciji je zanimiv del zapisa predstavnika komisije iz Ljubljane. Iz zapisa lahko razberemo popolno nepoznavanje porabske stvarnosti in, glede jezikovnega znanja, enačenje južnoslovanskih manjšin na Madžarskem. Med drugim piše:

> Jezik ohranja nacionalno identiteto vsakega naroda, zato je skrb zanj osnovna naloga vsakega šolskega sistema. Zavedali smo se, da se tudi jezik neprestano razvija, zato nam je predstavljala povezava manjšine z matičnim narodom življenjsko nujnost, saj bi kakršna koli jezikovna izoliranost manjšine pomenila zaustavljanje tega razvoja, stagnacijo in postopno izumiranje. Prav pri razvoju jezikovne kulture Porabskih Slovencev so bili v teh dvajsetih letih, predvsem po zaslugi organiziranega jugoslovansko-madžarskega sodelovanja pri učbenikih, doseženi vidni uspehi. To nam dokazuje primerjava tedanjih in sedanjih učbenikov, ki so pravzaprav neprimerljivi, saj so nekdanji učbeniki bolj spominjali na učbenike tujega kot pa maternega jezika.

Prvi del razmišljanja je sprejemljiv, saj gre za univerzalne ugotovitve. Glede drugega pa menim, da nekdo, ki pozna porabsko stvarnost in ob tem bistvo naravne in tudi nasilne asimilacije, ne bi mogel nikoli razmišljati tako romantično naivno. Zaradi skromnega znanja slovenščine pri porabskih učencih so bile take zamisli že v tistem času nerealne.

Najnovejši učni načrt za pouk slovenskega jezika zahteva tudi nove učbenike, tako za pouk slovenščine kot tudi dodatka, imenovanega »spoznavanje slovenstva«. Obsežen učbeniški projekt se je začel uresničevati v letih 1999–2003, v tem času je izšlo 12 učbenikov, od 2004-2008 pa še 5. Vanje se postopno vrača narečje, a ne kot ilustrativno gradivo v knjižnih besedilih, ki govorijo o njem, temveč kot enakovreden pokrajinski knjižni jezik. Razmerje med narečnimi in knjižnimi besedili je sicer močno

v prid slednjim, učiteljem pa se priporoča, naj preizkusijo vsa sredstva za spodbujanje pozitivnega odnosa do slovenske materinščine v šolah. Če učenci govorijo ali razumejo narečje, naj se jih spodbuja k čim pogostejši rabi le-tega.

Razredna stopnja (1. do 4. razred) ima ustrezne učbenike. Prisotnost narečnih besedil v njih je sicer skromna (le kratka narečna pesem na str. 17 v učbeniku za 2. razred), kar pa ne pomeni odsotnosti narečja. V učbeniku za spoznavanje slovenstva od 1. do 4. razreda, ki je pravzaprav trijezični, narečno-knjižnoslovensko-madžarski slovarček, in vsebuje pogoste besede iz učenčevega neposrednega okolja, ima narečje enakovredno vlogo s slovenskim knjižnim in madžarskim jezikom. To je njegova odlika.

Pomanjkanje učbenikov za pouk slovenskega jezika se najbolj čuti na predmetni stopnji osnovnošolskega izobraževanja, saj so doslej izšli le 4; berili z delovnima zvezkoma za 5. in 6. razred imata naslov *Pozdravljena slovenščina!* Prvo ima 9 tematskih sklopov; v njem je 7 narečnih besedil, od tega 2 spisa porabskih učencev. Drugo ima 8 tematskih sklopov, vsebuje 5 narečnih besedil, pretežno pesmi. V navodilih učencem se ves čas priporoča, posebej ob pisanju domačih nalog, naj se vključijo v domače delo za slovenski pouk tudi babice, dedki, mame, očetje, vsi, ki govorijo domače narečje, naj se določeni spisi z njihovo pomočjo pišejo v narečju. Že v uvodu berili nagovarjata prej omenjene, naj s svojimi otroki ali vnuki govorijo v domačem jeziku, naj materinščina staršev in starih staršev postane tudi otrokova materinščina. Beriloma so dodana tudi izčrpna metodična navodila, ki so namenjena predvsem učiteljem.

Zanimiva je točka v metodičnih navodilih, naslovljena *Raba jezika*. Ker so učitelji še vedno včasih v dilemi, koliko narečja naj je pri pouku in na kakšen način naj se odločajo, so navodila v berilih na taka vprašanja konkretno odgovorila, in sicer:

> V berilu je velika večina besedil v slovenskem knjižnem jeziku, le majhen del tudi v narečju. Znanje knjižnega jezika je najvišji cilj, ki si ga zastavljamo pri poučevanju, toda to dosežemo tako, da nadgradimo znanje narečja. Ker pa le redki učenci še govorijo narečje, je tudi to potrebno vaditi v šoli, kot tudi nenehno opozarjati na sorodnost narečja in knjižnega jezika. Vsak učitelj bi se moral zavedati, da je narečje – materinščina tista osnova, na kateri lahko gradimo. Vsi smo vrojeni v narečje, le-to govorimo od prvih trenutkov svojega jezikovnega zavedanja. Zato – učenje slovenskega jezika gradimo na narečju in postopno prehajajmo h knjižnemu jeziku! (Perger 2003: 143)

Postopnost prehajanja od narečja h knjižnemu jeziku je stvar učitelja, njegovega natančnega opazovanja in presojanja jezikovne situacije v razredu, njegove ustvarjalnosti, zmožnosti prilagajanja in sposobnosti vztrajanja. Omeniti pa velja, da mnogi znanstveniki opozarjajo na številne probleme, ki jih pedagoškemu procesu zastavljajo nenormirani in neinstitucionalizirani jeziki, in zato menijo, da utegnejo standardni

jeziki kljub vsemu prispevati k ustreznejšemu uzaveščanju same krajevne govorice ter celo k njenemu oživljanju. Glede na dejstvo, da je porabsko slovensko narečje delno normirana in institucionalizirana zvrst slovenskega jezika, in upoštevaje porabsko mikrosociolingvistično stvarnost, lahko ostanemo pri tezi o učenju slovenskega jezika s pomočjo narečne podstave.

4 SKLEP

Vloga porabskega narečja je v življenju in ohranjanju slovenske skupnosti izjemnega pomena. Porabščina je pokrajinski, »domači« knjižni jezik in kot taka ima vso legitimno pravico biti prisotna tudi v javnem življenju skupnosti, v vrtcih, v šoli, v kulturi in narodnostnih medijih. Porabsko narečje je spet vrnjeno v šole, prisotno v kulturnih skupinah, govori se ga na radiu, televiziji, piše v časopisu in v umetnostnih besedilih.

Novi učbeniki za pouk slovenščine dajejo narečju v porabskih šolah enakovreden položaj s knjižnim jezikom, učiteljem in tudi staršem pa spodbudo, naj domačo govorico ohranjajo in uporabljajo v komunikaciji z učenci. In prav preproste, vsakdanje komunikacije v slovenski materinščini v neformalnih govornih položajih je v porabskih šolah premalo. Učbeniki, ki nagovarjajo učence, učitelje in starše, poleg ustreznih metod učenja slovenščine prinašajo tudi številna priporočila za slovensko sporazumevanje v formalnih in neformalnih govornih položajih in tako vsaj delno skušajo blažiti jezikovne primanjkljaje iz okolja.

LITERATURA

BUGARSKI, Ranko, 2002: *Nova lica jezika*. Sociolingvističke teme. Biblioteka XX vek. Beograd: Čigoja štampa.

BEŠTER, Marja, 1997: Področji predmeta. V: *Pouk slovenščine v 1. triletju osnovne šole (Delovno gradivo za učitelje)*. Projekt za prenovo pouka slovenščine. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

JUST, Franci, 2003: *Besede iz Porabja, besede za Porabje*. *Pregled slovstva pri Porabskih Slovencih*. Murska Sobota: Založba Franc-Franc.

KAUČIČ-BAŠA, Majda, 2004: Ohranjanje slovenščine pri Slovencih na Tržaškem in Goriškem. Nekaj elementov za tezo o vzrokih opuščanja manjšinskih jezikov. *Slovenščina v šoli* 9/3, 12–29.

LOGAR, Tine, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

MUKIČ, Francek, 2000: Narečje smo opustili, knjižne slovenščine se nismo naučili. *Narodne manjšine 4*: *Živeti z mejo. Z*bornik referatov, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 244–257.

NAT – Nemzeti alaptanterv. 1995. Budimpešta: Müvelödési és Közoktatási Minisztérium.

OŠLAK, Vinko, 2002: Šolanje za asimilacijo. *Delo*, 29. 4.

PERGER, Valerija, 2003: *Pozdravljena, slovenščina!* Berilo za 6. razred narodnostnih osnovnih šol v Porabju. Budimpešta: Croatica.

– – 2005: *Narodnostno šolstvo v Porabju na Madžarskem: Sociolingvistična presoja modela porabskega izobraževanja*. Magistrsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta.

RIGLER, Jakob, 1986: *Razprave o slovenskem jeziku.* Ljubljana: Slovenska matica.

SZILÁGYI, Imre, 2003: A magyarországi szlovénokról, avagy régebbi magyar nevükön a vendus-tótokról. Limes. 3. *Nemzet, etnikum, szórvány*. Tatabánya: Tudományos szemle. 83–97.

ZORKO, Zinka, 2000: Ali naj pouk slovenščine v porabskih osnovnih šolah temelji tudi na narečni podstavi? *Narodne manjšine 4: Živeti z mejo.* Zbornik referatov, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem, 181–193.

– – 2003: Prekmursko narečje v Porabju na Madžarskem. V: *Družbenogeografska in narodnostna problematika slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem.* Ur. L. Lorber. Maribor: Znanstveni inštitut za regionalni razvoj pri Univerzi v Mariboru, 17–34.

Poklon Danetu Zajcu in Svetlani Makarovič

Hana Mžourková
Filozofska fakulteta Karlove Univerze, Praga

Poezija Daneta Zajca in slovenska ekspresionistična poezija

Poezija tako imenovanih alienativnih pesnikov je ozko povezana s tradicijo slovenskega pesništva, posebno s slovensko romantiko, avantgardo in ekspresionizmom. V prispevku se bom osredotočila na povezavo Zajčeve poezije s pesmimi slovenskega ekspresionizma in avantgarde: v primerjalnem vidiku me bo zanimala predvsem poezija Srečka Kosovela in Boža Voduška. Vsi trije pesniki obravnavajo motive smrti in groze. Postavlja se vprašanje, kakšna izhodišča jemljejo za lirski subjekt svoje poezije.

1 UVOD

Pesniško delo Daneta Zajca je ponavadi umeščano med tako imenovano alienativno pesništvo, pesništvo, ki mu je lastno »odtujevalno razmerje« (Pogačnik 2001: 33) subjekta do zunanjega sveta, resničnosti, oziroma je Dane Zajc omenjan predvsem kot vodilni predstavnik alienativnega toka slovenske poezije. Njegova prva zbirka *Požgana trava* je leta 1958 odprla pot v novo pesniško razumevanje stvarnosti, lirski subjekt pa je bil iz varnega zavetja nature in intime, ki so ga zanj v prejšnjem desetletju zgradili intimistični pesniki, vržen v odprto puščavo brez pribežališč. Pred njim so se odkrila nova vprašanja, povezana z eksistencialno tematiko. Čeprav Zajčeva poetika kaže nove močne poteze nasprotovanja tradiciji slovenske romantike, se je vsaj v prvi zbirki še ni popolnoma znebil,[1] hkrati pa je dobro vidna linija, ki Zajčevo poezijo povezuje s slovenskim pesništvom pred drugo svetovno vojno, posebno z ekspresionistično poetiko.

Moj namen je predvsem, pokazati na zvezo med prvimi zbirkami Daneta Zajca in pesmimi Srečka Kosovela ter Boža Voduška, včasih bom omenila tudi poznejše delo

[1] Taras Kermanuner o drugi zbirki Daneta Zajca zapiše: »Romantičnega subjekta, ki je še prevladoval v prvi polovici Požgane trave, pesnik sicer ne bo do kraja premagal in se ga ne bo osvobodil do svoje zadnje objavljene pesmi [...], vendar mu je zdaj zadal odločni udarec.« (Kermauner 1965: 1454)

Edvarda Kocbeka. Da bi zožila območje, v katerem se bom v svoji študiji gibala, sem izbrala samo nekatere pesniških zbirke, zato bo pri Zajcu govora le o njegovih prvih dveh zbirkah (*Požgana trava,* 1958; *Jezik iz zemlje,* 1961), iz dela Srečka Kosovela nas zanimajo predvsem njegove ekspresionistične pesmi, pri Božu Vodušku zbirka *Odčarani svet* (1939) z dopolnilom njegovih pesmi, objavljenih v revijah v drugi polovici 20. stoletja, ponekod pa bomo upoštevali zbirko *Groza* (1963) Edvarda Kocbeka.

Za osnovo našega razmišljanja o Zajčevi poeziji in poeziji njegovih prej rojenih »pesniških sorodnikov« smo izbrali nekaj ključnih besed, ki so hkrati skupne teme, oziroma pomenska jedra njihove poezije. Pomenska jedra (tudi medsebojno povezana), ki nas bodo zanimala, so: groza, vojna, lov, bog, srce, smrt, dvojnik, jezik.

2 GROZA SAMOTE, KAOSA IN VOJNE

Franc Zadravec[2] vidi kot centralno osebnost slovenske ekspresionistične poezije Srečka Kosovela in kot središčno besedo ekspresionistične lirike pojem groza. Groza v poeziji samega Kosovela ima svoj izvir predvsem v občutku kaosa: »biti sredi kaosa, sredi noči« (Zadravec 1984: 11). Trenutke strahu ali močne utrujenosti lirski subjekt ravno tako doživlja, ko se znajde izgubljen v množici: »Da bi z ulice mogel oditi, / pijan tega šuma, hitenja pijan« (*Krik po samoti*). Subjekt ljudjem noče verjeti, kajti oni le »hočejo v tebi odkriti greh« (*Ne veruj*). Kaže pa se ambivalentnost tega občutja: na eni strani je subjekta strah množice, na drugi strani se boji osamljenosti. Izhode iz razčlovečene družbe išče v naravi, samem sebi in krščanskem mitu (Zadravec 1993: 53).

O, zakričal bi, da bi odmevalo
vse od gora, od gozdov, od dolin,
pa se bojim, da sam bi ostal
s potisočerjeno praznoto.
(Sam)

Te in podobne pesmi izražajo žalost ali bojazen subjekta ne pa čisto grozo. Prizori groze se močneje kažejo v pesmih *Ekstaza smrti* in *Tragedija na oceanu*.

Prva pesem s prizori množičnega umiranja in formalnimi postopki (ritmom in ponavljanjem) lahko spominja na srednjeveške prizore mrtvaškega plesa:

---

[2] Kot je opozoril France Zadravec, nihče od slovenskih literatov ni bil »čist ekspresionist« – v ekspresionistično poezijo je mogoče šteti deset pesnikov s stopetdesetimi pesmimi.« (Zadravec 1984: 9) Tudi v naši študiji jemljemo slovenski ekspresionizem oz. ekspresionistično liriko bolj kot liriko s potezami ekspresionizma kot pa izraz enovitega lierarnega programa ali gibanja.

dokler ne padeva jaz in ti,
dokler ne pademo jaz in vsi,
dokler ne umremo pod težo krvi
[...]
Z zlatimi žarki sijalo bo sonce
na nas, evropske mrliče.

Druga pesem s prizori, spomnjajočimi na sodni dan, upodablja strašno uničujočo moč temnega groba – oceana:

Nad zemljo sinje sinje nebo,
kot da vse oči vanj sijó,
in z roko v roki nevidni vsi,
v živem koraku mrtvi zveni ...

Subjekt je »sam v vesolju« in ga je strah kaosa »socialno, duhovno in moralno razdrte družbe« (Zadravec 1984: 11). Vendar je nujen vesoljni potop, ritualna smrt na oceanu, da bi se novi človek očistil, je neizogiben »strašen pogin za novo rast« (*Tragedija na oceanu VIII*).

Rešitve in izhodi za Kosovelov subjekt so dveh vrst, ki se medsebojno še ne izločata: prva rešilna pot se kaže pri bogu, čeprav se mora subjekt v trenutkih mučne osamljenosti boriti za svojo vero: »na mojih ustnih ni več molitve« (*Truden, ubit*). Drugi izhod se kaže v družbeni preobrazbi: »[...] nova sila, / ki svet bo zrušila in dogradila.« (*Rdeči atom*) Subjekt na tej poti ali potrpežljivo trpi (»Trpiš krivico? Trpi jo pogumno!«, *Ne toži, drug*) ali izraža bojevit navdih (»Mrtvi velijo mi: Pojdi! Maščuj!«). Boris Paternu (1999: 19) je k temu napisal:

> Prvo in najmočnejšo vizijo izhoda iz novodobe krize je Kosovel uzrl v revoluciji. [...] Seveda je to revolucija »optimalne projekcije«, je socialna, kulturna in etična prenovitev človeštva, tudi duhovna odrešitev iz nihilizma. »Skozi ničišče v rdeči kaos!« [pesem *Jesen*] postane geslo in ena izmed bistvenih smeri Kosovelove poezije.

Ekspresionisti so v svojih pesmih izražali nezadovoljnost s stanjem sveta (Evrope) po prvi svetovni vojni. Druga svetovna vojna pa je pokazala, da je človek sposoben še hujših okrutnosti in je postala ena izmed podob groze. Groza je ključna beseda istoimenske zbirke Edvarda Kocbeka in tudi tu je trdno povezana s temo vojne. Prvi cikel Kocbekove zbirke opisuje »tišino pred nevihto«, pred začetkom vojnega besnenja in uporablja prispodobe apokaliptičnih vizij (Mžourková 2007: 47):

Že pokajo koruzni lati,
to se odpirajo pečati
na starih listinah.
[...]
Nebo se tiho približuje,
odpira se prepad.
(Jesen 1940)

Naposled čujem trube tujih trum
in Jeriho sesuje večni hrum.
(Znamenje).

Čeprav je bila zbirka *Odčarani svet* Boža Voduška izdana že leta 1939, se lirski subjekt tudi tu zaveda prihajajoče groze:

in že se je pošastni bakhanal
demonov razprostrl čez ves obod.
[...]
milijon studencev bruha rdeči sok
(Uvodne koračnice)

Ravno tako močno je vplivala vojna izkušnja na poezijo Daneta Zajca. Intimisti v petdesetih letih so našli svoja zatočišča pred vojno travmo v naravi, ljubezni ali otroštvu, za Zajca pa je otroštvo čas, ko so se rodile travme (Mžourková: 2009) in *Pesem o mladosti* iz zbirke *Požgana trava* ne poje o brezskrbnem času nedolžnosti, ampak o času vešal, grobov in krvi:

V duši nosim vozel
krvave vrvi
[...]
razkopane grobove
in lobanjo, ki leži
na mokri prsti.
[...]
V duši nosim vešala svojih sanj.

Nedolžnost se je izgubila oziroma nikdar ni obstajala, ostala je le krivda, tudi krivda za lastno smrt, o kateri govorita pesmi *Jalova setev* in *Sama boš*:

In nobena od plešočih senc
se ne bo upala takrat zajokati
v svetišče tvoje ljubezni:
Oprosti, mama.
(Sama boš)

Zajc ne občuti strahu zaradi socialno nepravične družbe, kot ga je občutil Kosovel. V Zajčevi poeziji ni niti prave človeške družbe niti množice, so le posamezniki. Množico, ki je pogosto subjektu nevarna ali je svojevrstna temna stran lirskega subjekta, tvorijo »vrane«, »hijene«, »levi«. Zveze, ki bi omogočala skupno bivanje subjektov[3] (npr. sanje o boljši bodočnosti), med subjekti ni, zveza ni možna, ker ni skupnega jezika.

Z grozo je povezan tudi motiv preganjanja in lova »na subjekt«. Veliko primerov bi našli pri Zajcu (lov je tu pogosto povezan z obredjem in žrtvovanjem), toda ta motiv se je pojavil tudi v poeziji Boža Voduška, v pesmi *Lov:*

Bral sem, da sem si zaman lagal,
ko sem na bežečo žrtev stavil
in si rekel, da sem le gledalec:

že je neutrudni preganjalec
mene samega na begu gnal
k njenim nogam, da me bo zadavil.

Ponuja se torej primerjava med Voduškovo in Zajčevimi pesmimi, posebno z *Beži, človek* pa tudi *Ujeti volk* ali *Visoki rdeči mesec*.

Beži, ubogi,
preganjeni človek.
In zagrizi se v jeklene stene
nesmisla,
zagrizi se za brezupno življenje,
ko nimaš nikamor več bežati.
(Beži, človek)

Ker se ni mogoče zateči niti v subjektovo preteklost niti v naravo,[4] mora iskati druge izhode iz eksistencialne stiske.

---

[3] V bratovščino ljudi je dvomil že Božo Vodušek: »le norec trdi, da je zemlja mati, / ljudje pa bratje, in potem kriči, / ker se je lastni želji dal speljati.« (Očitek bedaku)

[4] V poeziji Daneta Zajca so subjektu neprijazne predvsem brezmejne pokrajine, njihova narava je tuja in nevarna – reka je mrzla in polna modrasov (Reka), pokrajina je »siva kamnita ravnina« (Počitek).

3 TEMNI BOG IN ŽRTEV SRCA

Zajčev subjekt se ne more obrniti h krščanskemu bogu, ker takšnega boga ni več. Bog in Beseda sta mrtva (Novak, 2007: 233) ali pa ju je nadomestila tuja, nečloveška moč, temni ukazujoči ritem (*Bobni*), temni glas:

Vse je uničeno.
Sam bežim skoz močvirje.
Utapljam se v črni vodi,
glas iz višav.
Ubij me, temni glas iz višav.
(Upor)

V tem svetu je subjekt hkrati krvnik in žrtev (Kermanuer 1960–61), obredja, pri katerih subjekt sodeluje, so obredja uničevanja – za »velikega črnega bika« sonce brusi »bleščečo mesarsko sekiro« (*Veliki črni bik*), gazele ne morejo ubežati svoji usodi:

Levi rjovejo v noč.
Kako smo klali bojazlive gazele.
Kako smo klali drgetajoče gazele.
Kako smo trgali njihovo meso,
njihovo meso na črnem prtu noči.
[...]
Pazi na roke.
Sonce bo našlo tvoje kosti,
razsejane v visoki travi.
(Nevidne oči)

Ekspresionistična lirika je v pesništvo prinesla motiv borbe z bogom, ki je ozko povezana z motivom rojstva novega človeka in novega sistema vrednot. Kot pri mnogih drugih avtorjih se je v Kosovelovi poeziji zrušila meja med vero v boga in vero v revolucijo.[5] Prihaja odrešitelj v »krvavi perjanici« (*Gloria in excelsis*).

Drugi primer prevrednotenja boga je Božo Vodušek, ki je v *Odčaranem svetu* odčaral tudi onstranstvo. V pesmi *Onstranski obup* je zavrnjeno vse upanje v mir po smrti človeka, kajti:

---

[5] Tako Kosovel nadaljuje tradicijo socialno usmerjenih, krščansko-spiritualnih črtic Ivana Cankara ter se postavlja ob bok Aleksandra Bloka ali Jaroslava Seiferta. V Kosovelovi poeziji ni samo bog v tradicionalnem pomenu besede. »Ponavadi prevzame njegovo mesto 'Duh' ali 'Kozmos' ali 'veliki prostor', ki predstavljajo neko ne čisto določljivo vrsto modernega panteizma.« (Paternu 1999: 20–21.)

Vsi tvoji obupi bodo šli s teboj,
in tam jih boš čutil prav tako grenko,
in se ne bo odprlo nobeno novo nebo,
tam boš ležal in vsi stari glasovi ti bodo udarjali na uho.

Onstranstva ni niti ni boga. »Bog naših dni [...] skril se je v papir in rdečkasto kovino« (*Skriti bog*). Potemtakem lirski subjekt lahko cinično hvali vrvarsko obrt, »da bi žive in Boga podražil.« (*Žalostinka za obešencem*)

Zanimivo je primerjati različna mnenja o razmerju lirskega subjekta do boga v poeziji Boža Voduška. Boris Paternu v njej vidi skrajnost v sesutju vere, kakršnega dotlej slovenska poezija ni poznala (Paternu 1999: 32), Fran Zadravec trdi, da Voduškova poezija niha med odtujenostjo med bogom in lirskim subjektom ter voljo po združitvi z bogom (Zadravec 1993: 60). Tine Hribar piše, da je »horizont Voduškove predvojne poezije [...] horizont sveta brez Boga« (Hribar 1984: 175), v poznejšem delu, v pesmi *Bleščeča tihota visokega dne* (1955), pa vidi spremembe:

> Svet je brez Boga in ljudje niso (kot) bogovi, toda spodaj ali na dnu sveta obstaja dom TEMNIH BOGOV. Transcendenca je tisto nemogoče, rescendenca je radostni privid z grozljivimi posledicami, resnica pa je resnica o subscendenci [...] nad človekom kot popotnikom (sužnjem poti) [gospoduje] neizprosna in neogibna usoda: vzeti v svoje dlani lastno srce in ga darovati na oltarju temnih bogov. (Hribar 1984: 178 –179)

Z obredi darovanja temnemu bogu je povezan motiv pesnikovega srca. Srce je »izredni zastopnik liričnega subjekta« (Hribar 1984: 181). Za Franceta Prešerena je to bilo »neiztrohnjeno srce«, ki je zaradi čutov in pesniške imaginacije zmagalo tudi nad smrtjo. Zajčev lirski subjekt pa svoje srce ponudi kot žrtev »lačnim kačjim zobem«, da bi se znebil vsega v sebi, kar je sposobno čutiti. Kajti hrepenenje onemogoča bivanje na »pusti obali«, kjer je »vse dovoljeno«:

Rekel sem modrasom
lačnim toplote:
Pijte kri.
[...]
Požrite srce.
In zvijte se v mrzel klobčič
v votlini mojih prsi [...]
(Modrasi)

Srce je ritualno ubijano (žtvovano) tudi v Voduškovi pesmi *Smrtni bič*. Lirski subjekt je tu postal »rabelj lastnega srca«, a hkrati svoje srce rešuje, čeprav s svojim dvojnikom uničuje tudi samega sebe:

O jaz te bom udaril privid
v tvoj stekleni gnjijoči obraz,
a ko bom vedel, da si ubit,
bom obenem s teboj prestal tudi jaz.

Lik dvojnika se je v literaturi pojavljal že od romantike naprej (Hodrová 2001: 684) in se kaže tudi v poeziji Daneta Zajca. Njegov lirski subjekt ima v zbirki *Jezik iz zemlje* svetlega in temnega dvojnika.[6] Temna stran pesniškega subjekta je Kralj, »kronan s krono temnih misli«, z »[r]oko, ki je ubila. Vse, kar je imela rada.« (*Kralj*), svetla stran pa je Črni deček z »naročjem polnim ptic«, ki jih večno ubija »zlobno sonce« (*Črni deček*). Ptice, ki so (ne)hote žrtvovane zlobnemu soncu in vranam z rumenimi očmi, so krhko upanje, ne zato, ker je nevarnost večna, ampak zato, da upanje sploh obstaja. To je močna povezava z linijo slovenske poezije, ki se niti v Zajčevem delu, vsaj v prvih zbirkah, še ni odrekla dediščine romantike.

4 ISKANJE JEZIKA KOT PESNIŠKEGA ORODJA, ISKANJE IZHODA

Samorefleksija pesnika, subjekta dela, je motiv, ki se je v poeziji pokazal najprej v romantiki in odtlej v liriki ostal. Lik pesnika je dobil značajske pomene voditelja ali preroka. Kot je opozoril Fran Zadravec, je v tem smislu ekspresionizem nadajlevanje simbolizma in romantike:

> Glede na vse svoje duhovne komponente je slovenska ekspresionistična lirika romantično revolucionarni utopični tok oz. kot pravi že publicistika, ki jo je tedaj spremljala, je stopnjevanje simbolizma in romantike. [...] neskladje, ko je pesem le zavetišče pesniku in tedaj, kadar se iz nje oglaša kot oznanjevalec, klicar, pridigar novega človeka. Ta lirika je romantična, ker rešitve večinoma ne išče v svetu samem, ampak v nadomestkih sveta, zdaj v čistem, počlovečenem subjektu, drugič v bogu, tretjič v idealni skupnosti. [...] Slovenska ekspresionistična lirika je romantična tudi zaradi premika pesniškega subjekta: ta se namreč večkrat skriva v himničnem pluralu, ki naj bi bil še posebno ekstatično zanikanje individualističnega jaza. (Zadravec 1984: 14–15)

Vloga pesnika je ozko povezana z jezikom, ki tu ne pomeni samo »pesniško orodje«, ampak gre za živo entiteto eksistencialnega pomena. Vsi tu obravnavani pesniki ubesedujejo temo jezika, pesniškega jezika, več ali manj pa čutijo potrebo nadomestiti stari, nezadostni jezik z novim.

---

[6] Zanimiva je v tem kontekstu tudi poznejša pesem *Isti* (*Rožengruntar*, 1974), ki še bolj kakor *Kralj* in *Črni deček* poudarja brezsmiselnost, še več – smešnost in absurd – eksistence. V zbirki *Jezik iz zemlje* sta njeni predhodnici osma pesem cikla *Gotska okna* (»Boril se bom sam s sabo«) in *Počitek* (»Tuj človek v tebi spregovori s tujim glasom«).

Beležke Srečka Kosovela kažejo (Zadravec 1993: 112), da je pesnik veliko premišljeval o jeziku in se zavedal, da mora pravi pesnik iskati »nikoli sluteno Besedo« (*Opuščene*). Beseda dobi v Kosovelovih pesmih bivanjsko razsežnost, tudi ko jo pesnik pusti krvaveti: »vsaka moja beseda krvavi« (*Eno besedo*).

Pozneje postane beseda v poeziji Daneta Zajca pomemben pogoj za človeško eksistenco. Pesem *Kepa pepela* razumemo kot svojevrstno upesnitev filozofije eksistencializma,[7] saj v njej pesnik navaja nekatere glavne misli te filozofske smeri, povezane s komunikacijo, predvsem to, da ni možno skupno dojemanje zunanjega sveta, ker ni skupnega jezika. Jezik kot nezadostno orodje medsebojne komunikacije je glavni motiv pesmi *Kepa pepela*.[8] Zavedanje te nezadostosti povzroča pri subjektu občutke osamljenosti in strahu pred izobčenjem iz skupnosti.

Veš, da ne sme nobeden zavohati
dima iz tvojih ust.
Spominjaš se, da vrane ubijejo belo vrano.
zato zakleneš usta.
in skriješ ključ.

Komunikacija z drugimi s pomočjo besed ni možna, ker se besede kažejo kot nenatančne, neadekvatne.[9] Po Sartrovem mnenju vsak človek z vsakim svojim dejanjem oblikuje novo podobo samega sebe, toda obenem tudi novo podobo vseh ljudi (Sartre 1992: 213). Tudi pesnik z vsako novo pesmijo, z vsakim verzom znova oblikuje poetiko svojega časa in celo poezijo sploh. Njegovo orodje je nepopolno, ker je nepopoln on sam, zato je treba vreči proč stare ključe in iskati nove. »Jezik iz zemlje« bi lahko postal to pravo orodje, ker je potrebna snov, ki je prvinska, arhetipska in hkrati preprosta: »Zato odvržeš zarjaveli ključ. // Potem si narediš nov jezik iz zemlje. / Jezik, ki govori besede iz prsti.«

Tudi subjekt poezije Boža Voduška čuti pomanjkljivost »starega« jezika oziroma njegovo lažnivo podobo. Njegove pesmi so delovale na demitizacijo romantične in simbolistične poezije (Paternu, 1999: 26), visoki stil in leksikalna sredstva je Vodušek nadomestil z nizkimi besedami:

---

[7] Dejstvo, da se pesem *Kepa pepela* ujema z mislimi drugih eksitencialistično usmerjenih del, npr. z deli J. P. Sartra, A. Camusa ali S. Kierkegaarda, sem pokazala v študiji Poezie Daneho Zajce a filozofie existence (2008).

[8] Kajti stari Bog in stara Beseda sta mrtva.

[9] Kakor je zapisal Kierkegaard: »Jakmile promluvím, vyjadřuji se obecně, a nemluvím-li, zas mi nikdo není s to porozumět.« (Kierkegaard 1993: 52).

O strahotno brezno gnoja,
kamor curljajo toki vseh nečistih ran,
o gnusni, žalostni kup gnoja,
koder rastejo najčudovitejše rože.
(Pangerik poeziji)

Čeprav je za Voduška poet »nezadovoljni Narcis« in je večkrat v svoji zbirki poudaril podobe »odčaranega sveta«, v katerem pogosto prevladuje ironični ali zgolj cinični pogled na tradicionalne teme slovenske poezije (ljubezenske teme ali samorefleksivne pesmi), pa najdemo v njegovem *Odčaranem svetu* več kot šestdeset sonetov. Boris Paternu v tem vidi svojevrstno vključevanje klasike, tudi romantike, v Voduškovo posebno, individualno poetiko.

> Voduška je treba gledati z obeh strani. Ne gre za modernista ali avantgardista, ki bi bil samo to, temveč za pesnika, ki ima v svojem podtalju klasiko v najširšem pomenu besede in navsezadnje tudi njeno romantiko, čeprav oboje v gibljivi in osebni recepciji. (Paternu, 1999: 28)

V zbirki *Groza* Edvarda Kocbeka je beseda (tudi »skrivnostni obrazec«, *Čarovnik*) ena izmed najpomembnejših abstraktnih vrednot (Mžourková 2007: 49). Po mnenju Franceta Zadravca v moderni slovenski poeziji le redko kdo »tako roti besedo, žeja po njeni polnosti, kot Kocbek« (Zadravec 1966: 180).

Zavrgel sem obrabljena imena
[...]
besedam sem odvzel zapeljivi zven
in glasove izpostavil začetku
[...]
vračam jih v začetna stanja
(Prošnja)

Kot prispodoba »temne strani« pesniškega subjekta je v *Grozi* zanimiv lik čarovnika (Mžourková 2007: 50). Čarovnik je zvit sovražnik, ki živi na tuji zemlji, zapredeni s pajčevino.[10] Lirski subjekt je sposoben nad čarovnikom zmagati, ker zna izreči prave čarovne besede:

pridržim dih in srce,
le v globini svojega uma
izgovorim skrivnostni obrazec
in smešni čarovnik odide dalje.
(Čarovnik).

---

[10] Lik čarovnika je bil razumljen na več načinov – kot groteskna podoba Evrope 30. let (Zadravec 1966: 178), ali kot »antibog«, »ki nastopi v hipu, ko se Bog umakne v tisti onkraj.« (Kermauner 1970: 33)

Lik čarovnika dojemamo torej kot temno stran pesniškega subjekta, tudi kot njegovega dvojnika. Svojevrstni čarovnik je ravno tako pesniški subjekt, ki človeka rešuje iz sveta pošasti.[11] S strahovi modernega sveta se Kocbek bori v pesmi *Kino Tivoli:*

Prišla je moje ura: poklical sem
na pomoč zakljinjevalne obrazce,
prerokbe, čare in svete rise.

5 MOŽNOSTI ZA NADALJNJE PRIMERJAVE

Vse teme in motivi, ki povezujejo poezijo Daneta Zajca s slovensko ekspresionistično poezijo, še zdaleč niso izčrpani. Veliko možnosti ponuja tema ljubezni in podobe ženske pri omenjenih pesnikih. Motivi, ki so povezani s temo smrti, so bili v naši študiji le delno obdelani. V tem primeru so zanimive podobe drevesa pri Kosovelu, Vodušku in Zajcu. Brez dvoma bi bilo zelo koristno (tudi z vidika položaja lirskega subjekta) primerjati na primer cikel *Drevo* iz Zajčeve zbirke *Požgana trava* in Voduškove pesmi, povezane z umorom ali samomorom, predvsem pesmi *Balada o pijancu, Samomorilec in vrane* ali *Umorjenec.*

VIRI

KIERKEGAARD, Soren, 1993: *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti.* Praha: Svoboda – Libertas.

KOCKBEK, Edvard, 1993: Groza. *Zbrano delo, druga knjiga, pesmi*. Ljubljana: DZS.

KOSOVEL, Srečko, 1964: *Zbrano delo, prva knjiga, pesmi.* Ljubljana: DZS.

KOSOVEL, Srečko, 1974: *Zbrano delo, druga knjiga. Integrali, pesmi v prozi, črtice, dodatek.* Ljubljana: DZS.

SARTRE, Jean-Paul, 1992: *Slova*. Praha : Nakladatelství Svoboda.

VODUŠEK, Božo, 1939: *Odčarani svet*. Ljubljana: Modra ptica.

VODUŠEK, Božo, 1990: Bleščeča tihota visokega dne. V: Janko Kos: *Moderna slovenska lirika 1940–1990.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 34–36.

ZAJC, Dane, 2008. *Požgana trava*. *Jezik iz zemlje*. V: Dane Zajc: *V belo.* Ljubljana: Študentska založba.

[11] »Ker se človek čuti ujetnika v svetu videzov, ki se povprečnež z njimi zadovoljuje, ga pesnik s čarobno pesmijo osvobaja tesnobe [...] dosega z njo absolutnost in pravo resničnost.« (Zadravec 1966: 178).

LITERATURA

HODROVÁ, Daniela, 2001: Poetika postavy. *V: ... a na okraj chaosu.* Praha: Torst, 512–717.

HRIBAR, Tine, 1984: Dom temnih bogov (stiska jezika). V: *Sodobna slovenska poezija.* Maribor: Obzorja, 173–228.

KERMAUNER, Taras, 1960–61: Svet krvnikov in žrtev. *Perspektive* 1/4, 385–403, 532–543, 688–703.

– – 1965: Svet žive smrti. *Problemi* 3, 1452–1490.

– – 1970: *Izročilo in razkroj.* Ljubljana: DZS.

MŽURKOVÁ, Hana, 2007: Zaklínání slov (Básnická sbírka *Groza* Edvarda Kocbeka). V: *Edvard Kocbek (1904–1981).* Ur. Honzak Jahič Jasna, Jensterle-Doležalová Alenka. Praha: Národní knihovna, 45–56.

– – 2008: Poezie Daneho Zajce a filozofie existence. V: *Slavistika dnes: vlivy a kontexty (Konference mladých slavistů II – říjen 2006).* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 491–502.

– – 2009: Přehodnocování národních mýtů ve slovinské alienativní lyrice. V: *Konference mladých slavistů IV – říjen 2008. (V tisku)*

NOVAK, Boris A., 2007: Pesem in človek. V: *Kepa pepela.* Ljubljana: Mladinska knjiga. 231–253.

PATERNU, Boris, 1967: Lirika. V: *Slovenska književnost 1945–1965.* Ljubljana: Slovenska Matica. 9–228.

– – 1999: *Od ekspresionizma do postmoderne.* Ljubljana: Slovenska matica.

ZADRAVEC, Franc, 1966: Edvard Kocbek. V: *Panonski zbornik.* Ur. Božidar Borko, Franc Zadravec. Murska sobota: Pomurska založba, 167–183.

– – 1984: Slovenska ekspresionistična literatura. V: *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi.* Ljubljana: Univerziteta Edvarda Kardelja, 9–40.

– – 1993: *Slovenska ekspresionistična literatura.* Murska Sobota: Pomurska založba, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Petra Ražem
Diplomantka Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Vzporednice med poezijo Daneta Zajca in likovno umetnostjo Janeza Bernika

Prozna dela Daneta Zajca vzpostavljajo zanimive povezave s slovensko likovno umetnostjo; med njimi je najbolj plodovita in vzajemna s slikarjem Janezom Bernikom. Ikonografska in kronološka analiza Zajčevega in Bernikovega dela razkriva skupne motive, ki opusa obeh umetnikov strnejo v pripoved o eksistencialno ogroženem posamezniku, ki se spopada s svetom in predvsem samim sabo.

1 UVOD

Dane Zajc je v slovenski književnosti pustil sledi predvsem s svojim pesniškim delom, v katerem že od prve zbirke (*Požgana trava*, 1958) upesnjuje brezizhodni položaj sodobnega človeka v zanj nerazumljivem in pogosto absurdnem ter groteskнem svetu. V njegovih pesniških pokrajinah se kot tematska obsesija pojavljajo predvsem živali (med njimi še posebej krokar), ki jih spremljamo do zadnje zbirke (*Dol dol*, 1998). Zajčevo poezijo zaznamujeta tudi hipnotični ritem in izvirna metaforika, ki je kljub prvotnim izrazitim družbenopolitičnim podtonom aktualna tudi za današnjega bralca.

Zajčeva prozna zapuščina (eseji) pa vzpostavlja ustvarjalno vez tudi s slovensko likovno umetnostjo – predvsem s pisanjem o slovenskih slikarjih (France Mihelič, Gabrijel Stupica, Marij Pregelj, Jože Ciuha, Zdenko Huzjan). K vsakemu izmed njih Zajc pristopa z neizmernim spoštovanjem in občudovanjem ter pesniško občutljivostjo ob interpretiranju njihovih slik. Iz vseh teh razmišljanj o umetnosti, slikarjih in govorici podob se pravzaprav srečujemo z Zajčevim avtobiografskim podtekstom; v fantastični ekspresivnosti podob in upodabljanju grozot vojne so mu sorodne grafike Franceta Miheliča, v uprizarjanju deformiranih podob življenja se približuje slikarstvu Marija Preglja, v samoti in odtujenosti od sveta mu je podoben Gabrijel Stupica, v sarkastičnih in ironičnih komentarjih družbenega dogajanja pa si je blizu z opičjimi podobami Jožeta Ciuhe.

»Tandemsko« sodelovanje in duhovne bližine s slikarji se odražajo v skupnih projektih: katalogom *Krokar* (1997), v katerem je Jože Tisnikar za vsako Zajčevo pesem ustvaril po eno kolorirano risbo, nekatere podobe (npr. škorpijona) pa je ustvaril celo prvič; vzporednicami med Zajčevo poezijo in umetnostjo Janeza Bernika (kronološka, ikonografska ujemanja, Bernikove ilustracije Zajčevih zbirk, Zajčevi prispevki ob Bernikovih razstavah itn.) ter skupni fotografski projekt *V belino bi zaplaval* (2001) s Hermanom Pivkom, na katerega fotografije (oz. fotografske kolaže) je Zajc lastnoročno vpisal (večinoma) nove verze.

Najzanimivejše in najintenzivnejše je sodelovanje z Janezom Bernikom, ki je likovno opremil več Zajčevih zbirk in je pesniku v temeljnih umetniških sporočilih in občutjih zelo soroden. Tako lahko opazujemo vzporednice med Zajčevo in Bernikovo umetnostjo, ki so si velikokrat tako blizu, da se prekrivajo v tesno vez – »črto vseh črt« – ki oba umetnika povezuje v izjemno ikonografsko in kronološko sorodnost ter osebno duhovno bližino.

2 SOVPADANJE PODOB IN POMENOV

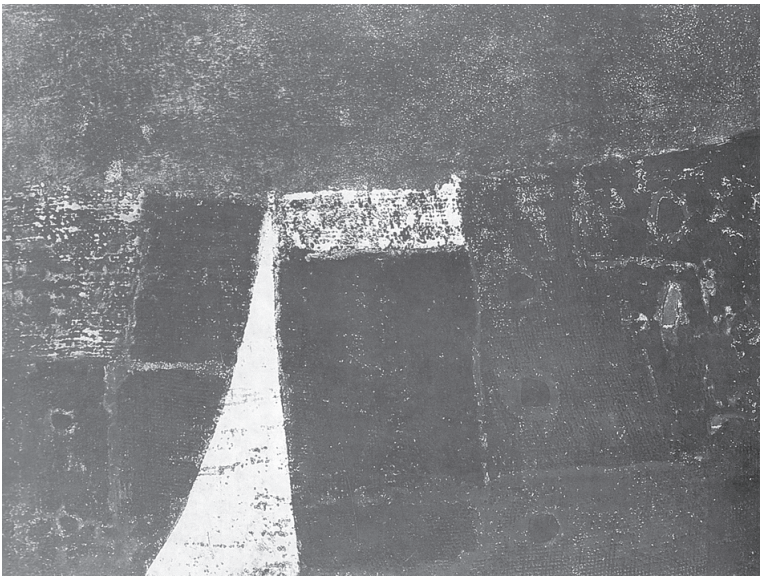
Prvi izpričani dialog med Danetom Zajcem in Janezom Bernikom je bil objavljen v Novi reviji leta 1983 pod naslovom *Legende o Thori so v nas vžgane z belim ognjem*. Pesnik Zajc v njem slikarja Bernika sprašuje o času, v katerem slika jé, o razliki v načrtovanju pesmi in slike (Janez Bernik je namreč tudi pesnik), kako se slikarju prikazujejo barve, o samocenzuri, Bogu itn. Vendar imamo pred seboj prav poseben intervju, v katerem se vlogi intervjuvanca in spraševalca ves čas zamenjujeta, kot bi se v sproščenem pogovoru pogovarjala dva prijatelja. In prav tako prijateljstvo, bolje rečeno – duhovna bližina – druži tudi njuno ustvarjalnost.

Primerjava Bernikovega in Zajčevega dela odkriva zanimive vzporednice, ki zaokrožujejo njuno delo v pripoved o srečevanju človeka s samim sabo, svetom in lastno minljivostjo. Sorodna govorica sega že v čas njunih umetniških začetkov. Okrog leta 1954, ko je Zajc revijalno objavljal prve pesmi, ki so s svojo »raskavostjo« že začele obračun z razpadom družbenih simbolnih vezi in izvrženostjo iz smiselno preglednega sveta, formalno pa so bile oblikovane v načinu tradicionalnega pesništva, so se na Bernikovih grafikah pojavile arhaično razpotegnjene podobe vojščakov in dolgobradih starcev, ki se s temnim obličjem nostalgično ozirajo v gledalca. Bernik jih upodobi kot sence izgubljenega časa (mitološke) preteklosti, ki spremlja sodobnega človeka, vendar je zanj nedosegljiva (tudi formalno – figure imajo namreč zabrisane obrazne poteze). Temne silhuete vzbujajo asociativno povezavo z antičnim vaznim slikarstvom, hkrati pa so obdane z značilnimi romantičnimi simboli: nočjo, luninim krajcem, dekletom, ki sloni na oknu, svečami, glasbilom, pokopališčem itn. Interpre-

tiramo jih lahko kot nekakšen povzetek vsega dotedanjega umetnostnozgodovinskega ustvarjanja, ki je obstalo v trenutku avtorjeve refleksije o usodi človeka in sveta, predvsem pa o nadaljevanju njegove lastne umetniške poti. Po drugi strani pa se omenjene grafike – predvsem z risbo – že zgledujejo po modernejši umetnosti, kar nas spomni na Zajčevo slovo od starejše poezije in iskanje drugačnih izraznih možnosti, ki se je začelo v pesmi *Črni možje* (Beseda, 1955). V njej se Zajc poslavlja od svojih otroških spominov, slogovno uvaja z obrednim ritmom narekovano ponavljanje, njegov verz pa se deloma že osvobaja rime.

Duhovna in izrazna bližina Bernikovih in Zajčevih del je po obdobju slovesa od preteklih umetniških tradicij še posebno izrazita konec 50. let, ko sta oba iskala nov izrazni jezik in ga našla v jeziku materialov (predvsem zemeljskih). S *Požgano travo* je Zajc že leta 1958 simbolično napravil prostor novemu, (lastnemu) jeziku poezije, ki je v vsej svoji moči zaživel v drugi pesniški zbirki *Jezik iz zemlje* (1961): »Potem si narediš nov jezik iz zemlje. / Jezik, ki govori besede iz prsti.« Prav tako je Bernik v duhu informela našel nov umetniški izraz v svetu materialov, predmetov in slikovitih – ponekod zemeljsko reliefnih – slikarskih platnih in grafikah. V tem času so nastajala dela, ki jih umetnostna zgodovina pozna kot Bernikove *Magme.* To so slikovita neantropocentrična platna (npr. *Moja prijateljica zemlja*, 1958), ki govorijo z govorico materiala (vulkanske snovi, zemlja, kamen).

Grafika iz tega obdobja *Ožgana zemlja* (1960) je nekakšna likovno-duhovna spremljevalka Zajčeve *Požgane trave* (1958). Na njej je Bernik upodobil tesnobno pogorišče z vtisnjenim ostrim svetlim trikotnikom – ostro zarezo in rano sveta, ki je nastala kot

Ožgana zemlja (1960)

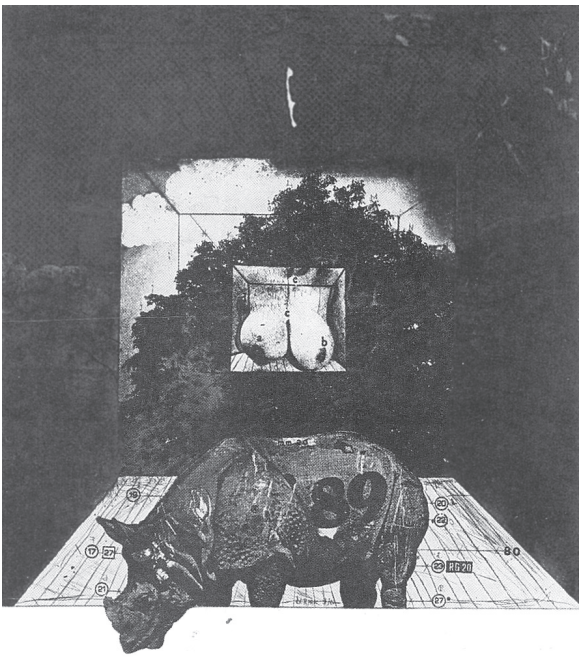
občutje duhovnega stanja na Slovenskem po drugi svetovni vojni. *Ožgana zemlja* je prizorišče razpadanja, jalove smrti, neskončne izpraznjenosti sveta in človekove samote v njem – vse to pa so tematska izhodišča Zajčeve prve zbirke.

Iskanje novega umetniškega izraza se je iz požganih zemeljskih pokrajin usmerilo v iskanje človeških sledi; pri Zajcu, kot že rečeno, v nov jezik, ki je predvsem z ritmom in ponavljanjem ustvaril močno vez s prvobitnim v človeku in svetu, zato je ta jezik »iz zemlje« – to je za modernega človeka pozabljeni naravni jezik, ki temelji na notranjem ritmu in izvira iz kozmično skladnega sveta preteklosti, ritualov in arhetipskih izvorov človekovega obstoja – v Bernikovi umetnosti pa je to čas *Pismenk* in *Znakov*. Čas, ko je Bernik v magmo vpisoval pismenke, sovpada tudi s časom nastanka Zajčeve prve drame *Otroka reke* (1963), negativne apoteoze sveta kot narave, ki jo nekaj neznanega spreminja v kamnito knjigo sledov, v knjigo, kjer ni več človeške pisave, temveč je samo še tenka pisava ptičjih nog: »Gledal sem kamnito knjigo sledov. / Na sivih razpokanih straneh ni bilo tvoje pisave, človek. / Bila je samo tenka pisava ptičjih nog.«

S *Pismenkami* se je v Bernikovo umetnost začel vračati človek, čeprav sprva samo kot sled človeškosti, znak oz. neberljivi dokument. *Pismenke* so grafološko nerazložljive (čeprav spominjajo na glagolico, jih ne moremo prevesti v noben jezik), velikokrat so upodobljene kot diptihi (npr. *Plošča IV*, 1964; *Delitev V*, 1963), ki spominjajo na Mojzesovi tabli z desetimi božjimi zapovedmi. Ta svetopisemska asociacija je morda avtorjev (ne)zavedni namig na smer razvoja nadaljnje umetniške ustvarjalnosti (*Sence na duši*, *Anagoge*), sama pa v njej prepoznavam predvsem elemente magičnega: s svojo neberljivostjo in obnemelostjo ti teksti vzbujajo občutek nečesa pradavnega, obrednega, zagonetnega, svečano skrivnostnega, predvsem pa za vedno izgubljenega. Prav »latovski« značaj teh Bernikovih grafik še dodatno poudarja povezavo z Zajčevo poezijo – predvsem z zbirko *Jezik iz zemlje* (1961), v kateri je beseda kot tipično znamenje človeškosti začela izgubljati identiteto: »Potem iščeš jezik. / Ampak jezika ni. / Potem hočeš izreči besedo. / Ampak usta so polna pepela.«

Z *Ubijavci kač* (1968) je Zajc upesnil neujemanje človeka in sveta, kar se slogovno kaže tudi kot igranje z besedami – povezovanjem v nekakšne asociativne »grozde« (npr. *Angorski človek*, *Tihi škrebetavec*), Bernikovo umetnost pa je zaznamovala (vsaj fragmentarno) t. i. ekspresivna figuralika, »ki angažirano izgovarja odtujenost med ljudmi in odsotnost metafizike predvsem skozi nemi svet življenje obvladujočih predmetov.« (Komelj 1993: 28) »Popartistična« izraba (potrošniških) predmetov v umetniške namene se ujema z Zajčevim eksistencialističnim sporočilom o človekovem tujstvu v svetu, pri Berniku pa se kaže z grafikami, v katerih prevladujejo reducirane geometrijske forme (krog, trikotnik, kvadrat) z dodanimi figuralnimi elementi (npr.

1971/90; *RG-20*, 1970) ali napisi (*Harakiri*, 1972/82; *Angeli*, 1971/89).[1] Kljub visoki estetski vrednosti teh grafik je mogoče v nenaravni združitvi abstraktnega s konkretnim občutiti nekakšno groteskno, ki jo je Zajčeva poezija ustoličila že v *Smehu hijen* (*Požgana trava*).

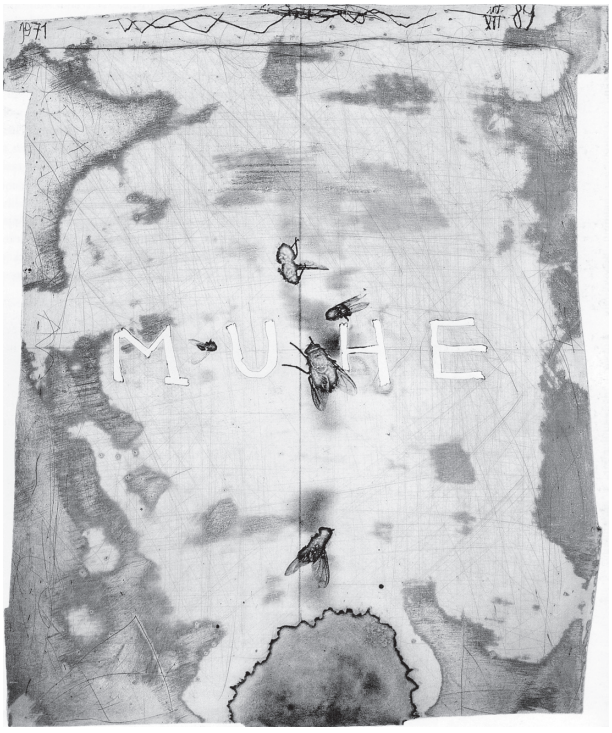

RG-20 (1970)

Pri iskanju vzporednic z Zajčevo poezijo me je pritegnila predvsem grafika z naslovom *Muhe* (1971, 9. XII. 89). Na njej vidimo na razjedeni, umazani oz. na robovih že gnijoči površini naturalistično upodobljene muhe.

Povzdigovanje podobe mrčesa v umetnino daje najmanj dve interpretativni možnosti: »umetnikovo komentiranje naturalizma, kot lepo bitje s srebrnimi krili, torej kot lepota spregledanega, obskurnega sveta, ki se je tu in tam naselila po robovih še drugih njegovih grafik« (Komelj 1993: 34) in umetnikov cinični pogled na srhljivi položaj človeka, ki kot nadležni mrčes gomazi po zemlji (madeži na površini spominjajo na razgrnjen zemljevid). Z »zajčevskimi« očmi lahko v Bernikovem delu

[1] Tako je predmetnost (npr. roke, križ, črte) v svojo poezijo vključeval tudi pesnik Tomaž Šalamun, pa tudi Bernik je Šalamunove verze vključeval v svoje delo. Poleg vzporednic z Zajcem in Šalamunom bi lahko v povezavi z Bernikovo ustvarjalnostjo omenili tudi Nika Grafenauerja, čigar Štukature so po pesnikovem pričevanju Bernika zelo prevzele in so poleg racionalnega pojmovanja in vsebinske problematike tudi vzporednica Bernikovih arabesknih, a z globinskimi pomeni povezanih abstraktnih grafičnih struktur. (Prim. Komelj 1993: 54)

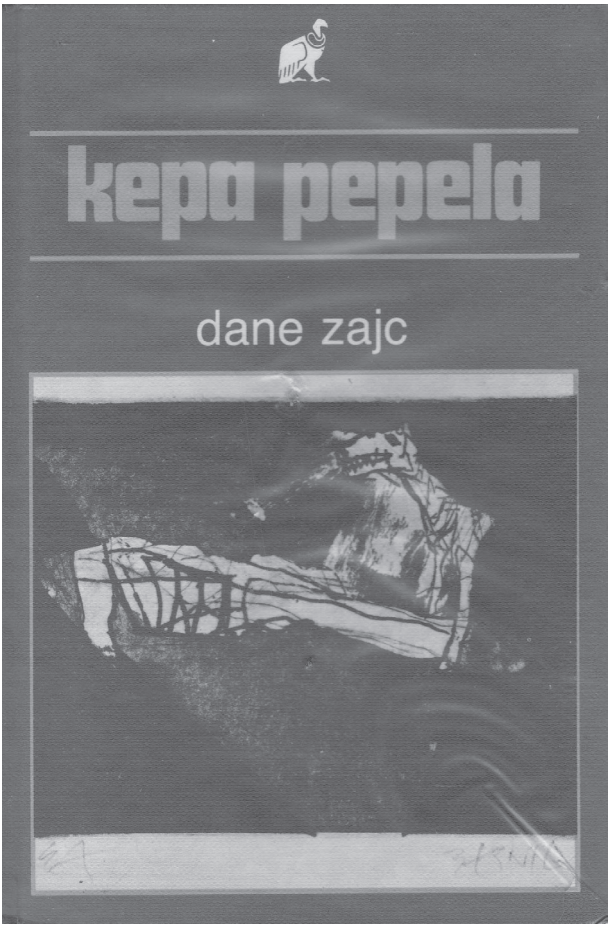
Muhe (1971), 9. XI. 89

uzremo tudi hiperbolično muho, ki leze umirajočemu subjektu iz pesmi *Temna žena* (*Beseda*, 1954) čez priprte veke: »Za hip spregledajo oči, / za hip in nad seboj zazro / orjaško muho: čez oko / priprto je počasi šla.« Roj muh, ki brenči okrog mrtvaškega obličja (na grafiki ga lahko zaslutimo pod prtom), v Zajčevi pesmi evocira nekaj zunajčloveškega, demoničnega in izrazito grotesknega. Skrajni sarkazem, ki pri Zajcu tudi brenčanje spremeni v najslajšo godbo (»Za hip. In potlej le tema / Morda je slišalo uho / brenčanje njeno skoz temo. / Morda. Tedaj to godba je bila, / najslajša, kar nam svet jih da.«), je na Bernikovi grafiki omehčan z napisom »Muhe«, ki upodobljeno na skorajda igriv način približa otroškim živalskim slikanicam.

Tovrstno sovpadanje podob in pomenov lahko najdemo tudi v zbirki *Rožengruntar* (1975), kjer »računar strašni na nepredstavljivih strojih« ustvarja človeštvo, ne da bi v resnici pogledal, kaj je ustvaril. Nepremostljivi prepad med strašnim demiurgom in krhkim ter pokvarljivim človekom (»In krhek je in hitro se kvari. / Hitreje, kot ga žanješ, gospod.«) lahko primerjamo z Bernikovo grafiko *Roka III* (1974). Roka z obvezanimi prsti se steguje nad božji trikotnik, ki ga je Bernik demistificiral v navaden geometrijski lik na matematični kvadratni mreži. Poškodovani prsti stvarnika vzbujajo pomisleke o resnični usposobljenosti oz. motivih »računarja strašnega«, ki je svojo nalogo opravil malomarno (»Iz časa svojega, si blisnil kdaj z očesom na svoja

polja?«) in brez načrta (»čemu vse to ustvarjanje, / ki se ti najbrž ni posrečilo?«). Podoben izdelek Zajčevega »računarja strašnega« bi lahko bila Bernikova grafika *»1971«* (1971/90) – babilonski stolp iz trapezoidnih teras oz. zigurat zmešnjav kot pomenljiv komentar človekove stvarnosti, ob vznožju katerega je stvarnik pozabil oz. zapustil svoj pripomoček – ravnilo oz. trikotnik kot simbol merilnega, izmerjenega in izmerjujočega civilizacijskega sveta.

Zbirka *Si videl* (1979), v kateri se Zajc skorajda na otroški način čudi vsakdanjim stvarem okoli sebe (pesmi se značilno začenjajo z vprašalnico »*Si videl*« ptiče, veščo oz. »*Si slišal*« …), ponuja nov pogled na banalno realnost v materialnost usmerjenega sveta, ki je zaznamovala tudi Bernikovo umetnost vse do 80. let. V tem času se v slikarjevo ustvarjanje vrne (prej se je pojavljala zgolj posamično – kot oblika v duhu poparta) oz. na novo zaživi človeška figura. Oblikovno se vrača v preteklost, saj se s svojo ekspresivnostjo, grotesknostjo in deformacijo realnosti navdihuje

Bernik: Kepa pepela, naslovnica

v poznosrednjeveških podobah in ekspresionizmu, tematsko pa aktualizira motiv človeške eksistence, predvsem z motivom Kristusa na križu.

V tem času umetnika tudi neposredno sodelujeta: leta 1971 Bernik opremi naslovnico Zajčeve *Glave sejavke*,[2] leta 1984 pa je za likovno opremo izbora Zajčevih pesmi *Kepa pepela* ponovno odgovoren prav Janez Bernik.[3]

Že na naslovnici zbirke lahko vidimo podobo ekspresivno deformirane živali, ki bi lahko bila tako pes kot hijena. Upodobljena je ob nogah brezglavega in pohabljenega trupla kot ena izmed »zajčevskih« hijen, ki med svojim »sitim smehom« razkosa-

Bernik: Kepa pepela

[2] V intervjuju Smrt nas zori (Novak (ur.) 1990: 103) Zajc v zvezi z objavo Glave sejavke omenja precej hud nesporazum: »[S]porazumeli smo se, da bo Janez Bernik naredil štiri ilustracije za knjigo. Ilustracije so bile narejene, vendar jih v knjigi ni, pač pa visijo tukaj pred mano v stanovanju.«

[3] Po pripovedovanju prof. dr. Milčka Komelja (24. 4. 2008) je Zajc sam naredil izbor Bernikovih platen za *Kepo pepela*.

vajo subjekt v pesmi *Smeh hijen*. Zanimiva je primerjava ilustracij z vsebino pesmi, saj se Bernikova podoba največkrat ujema s tematiko pesmi oz. jo kot likovni medij dodatno ustvarjalno dopolnjuje.

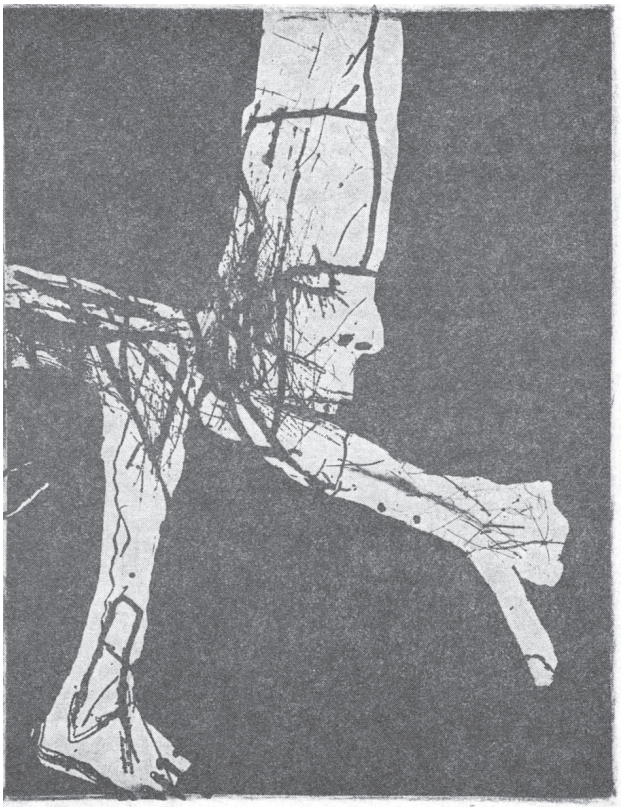
Takšna je npr. že prva podoba, ki je postavljena med pesmi *Smeh hijen* in *Ribe*. Bernikov groteskni moški lik se v svoji zgrbljeni drži spreminja v skalno gmoto, slikovito naravno obliko, prav kakor si Zajčev subjekt želi zlitja z naravo in (domnevno) odrešitve iz eksistencialno grozljivega položaja v smrti: »Hotel sem, da bojo spomladi pognale / zelene rastline skoz moja ušesa / in usta.« (*Ribe*) Po drugi strani pa lahko podobo povežemo z epilogom *Smeha hijen*; pred nami je ostanek groteskno razpadlega subjekta, z obrazom spominjajočim na mrtvaško lobanjo.

Ekspresivna režeča usta in izstopajoče ličinice poudarjajo vtis živega mrtveca, ki skupaj z diagonalo ob liku aludira na Bernikova vitalna trupla iz cikla *Sence na duši*. V upodobljencu lahko zaznamo tudi stisko človeka v medijsko zmanipuliranem prostoru, ki jo je umetnik simbolično nakazal s časopisnim papirjem (natančneje: s stranmi iz malih oglasov), s katerim je potiskana figura.

Ob ciklu *Dva*, v katerem Zajc upesnjuje tematiko erosa kot prostora združitve dveh samot in poti k Drugemu, sta postavljeni dve Bernikovi grafiki: vrnitev izgubljenega sina in polaganje v grob. Na prvi je kompozicija tipično »bernikovska«, s čimer mislim predvsem na diagonalno črno-belo razdelitev polja, ki pa jo lik sina ruši s svojim temnim pokrivalom, ki povzroči prevlado črne barve tudi v spodnjem delu slike. Obličje starejše figure (očeta) spominja na zgoraj obravnavano figuro, na upodobitvi pa je zanimiva tudi invalidska simbolika rok. Ekspresivno veliki roki obeh figur s pahljačasto razprtimi prsti oblikujeta nenavaden križ (nekakšen »X« oz. Andrejev križ), ki se oblikovno ponovi tudi na zadnji upodobitvi (na zadnji platnici zbirke). Sinove roke so vidno pohabljene, kar bi lahko namigovalo na mutilacijo kot iniciacijski obred pokore oz. ranljivost izgubljenega sina, ki se je vrnil k očetu. Kot alternativa motivu izgubljenega sina je v zbirki na isto stran postavljena grafika, na kateri lahko razberemo prizor polaganja v grob. Alternativa zato, ker se na zgornji grafiki svetopisemska motivika dveh, ki postaneta eno (oče sprejme izgubljenega sina) razreši pozitivno, na spodnji pa se motiv »dveh« (Križani in Marija Magdalena) zaključi z »malrauxjevskim« individualnim doživetjem smrti. To je samotno truplo, ki ga v pogrebnem obredju spremlja samo skrivnostni Bernikov mag z visokim pokrivalom kot usmiljeni polagalec rok, duhoven, ki opravlja poslednje maziljenje, oz. srhljivi pogrebnik brezglavega trupla. Slednjega prepoznamo v zadnjih verzih V. pesmi iz cikla *Dva:* »Noč ga straži. / Noč z obrazom jeznega angela.« Podobna kompozicija in tematika se pojavi tudi pri upodobitvi ob pesmi *Si videl*, le da je tu pogrebnik oz. navzoča figura ob truplu manj groteskna in brez svečeniškega pokrivala. Ponovno pa preplet udov tvori geometrijsko razdelitev v več trikotnih polj in spet se

pojavi stičišče diagonal v značilni »x« formi. Deformirana ekspresivna telesa, med njimi najbolj značilno vitalno truplo, ki samo sebe podpira, poudarjajo razsežnost nepremagljive in usodne samote, ki jo tako Bernikov kot Zajčev subjekt vedno znova doživlja v bližini smrti.

Na koncu *Gotskih oken*, pomembnega cikla o razpadu vere v transcendenco (»Padli so bogovi«), je Bernikova upodobitev groteskнega stvora z antropološkimi določili: glava z visokim čarovniškim pokrivalom, slepo oko, roka s poudarjenim palcem in noga z odsekanimi konicami prstov. Glede na postavitev v zbirki bi lahko v grafiki prepoznali uresničitev Zajčeve napovedi apokalipse: »Tvoje telo bojo raztrgali. […] Velik bog te bo gledal. / Velik in zloben« in »Človeka ni nikjer«, po kateri se po svetu sprehajajo le še fantastični stvori, kot so npr. *Angorski človek*, *Tihi škrebetavec* in *Rožengruntar*. Ob branju verzov: »Boril se bo sam s sabo. / Roka bo iztrgala roko. / Noga se bo zapletla z nogo. / Glas bo vstal proti glasu. / Glas bo požiral glas« in »Tisoč njegovih delov bo vstalo. […] Zgrabili se bojo. / Borili se bojo« prepoznamo v Bernikovi podobi tudi spomin na Dalijevo *Mehko konstrukcijo s kuhanim fižolom* (1936), v kateri se telesna gmota v aktu samodestrukcije (slutnja

Bernik: Kepa pepela

španske državljanske vojne) groteskno razkosava. V tem kontekstu je pomenljiv navzdol obrnjeni palec, spominjajoč na rimske cesarje, ki so s podobno gesto zapečatili usodo gladiatorjev, in v njem lahko razumemo umetnikov cinični komentar na usodo človeka. Struktura nenavadnega stvora se hiperbolično poveča v monumentalen križ oz. simbolno večpomensko znamenje »x«, ki predstavlja mučeništvo Kristusa (gr. Xristos), posredništvo med nebom in zemljo, ki ga v kasnejšem Bernikovem opusu prevzame človek, ter skrivnost središča, okrog katerega potekajo procesi zbiranja in ponavljanja. »X« je Bernikova oznaka *Kepe pepela* (1984), v kateri je bil objavljen izbor dotedanjih Zajčevih pesmi; je znamenje ponavljanja, zbiranja pesmi in pesnikovega »mučeništva« pri opravljanju svojega poslanstva.

Pesem *Gledal sem kamnito knjigo sledov* se sporočilno-izrazno ujema z obdobjem Bernikovih *Magem*, v *Kepi pepela* pa jo spremlja značilna Bernikova ekspresivna figura, ki se hkrati simbolično pojavlja pred pesmijo *Ni te*. Čeprav Zajc v obeh pesmih tematizira svet, v katerem ni prostora za človeka, nam Bernikov človek v poziciji med obema pesmima vendarle dopušča upanje, da so mogoči tudi drugačni svetovi. Zanimivi sta tudi ilustraciji (grafiki) ob *Ubijavcih kač*: oslepljeni oz. po »zajčevsko« zaslepljeni lik, ki z dramatično povečano roko zastira eno od sveč na prizorišču, in kača z zadnjim delom telesa prepletenim v simbolično osmico, ki jo kasneje srečamo na začetku Bernikovega trnovskega križevega pota.

Bernikov likovni prispevek h *Kepi pepela* predstavlja neposreden dokaz umetniške in duhovne bližine obeh avtorjev, ki se kontinuirano nadaljuje tudi po letu 1984. V nadaljnjem iskanju sobivanja likovne ustvarjalnosti s poezijo so zanimive *Anagoge* in *Sence na duši*, cikla upodobitev, v katerih se pojavljajo dialoške dvojice: človek in bog, moški in ženska, življenje in smrt, belo in črno, vzpon in padec, človek v dialogu z grozo ter umetnik v dialogu s sabo in svetom. Upodobitve časovno in deloma tematsko sovpadajo z *Zarotitvami* (1985), zbirko, kjer je upesnjen misterij človeške ljubezni v senci tematike smrti. *Zarotitve* je ponovno likovno opremil Bernik, ki je prispeval naslovno grafiko (*17. III. 1985*).

3 ZAJČEV POGLED NA BERNIKOVEGA KRIŽANEGA: BOLEČINA IN EROTIKA PRED OBLIČJEM SMRTI

Med Bernikovimi prizori smrti, križanja, polaganja v grob največjo izrazno moč v omenjenih ciklih izžarevajo upodobitve Križanega in Marije Magdalene (gl. grafiki *3. III. 1985* in *4. III. 1985*) v nemem dialogu med moškim in žensko, obupom in upanjem, življenjem in smrtjo. Prav te so pritegnile Zajca k pisanju o Bernikovi umetnosti ob slikarjevi razstavi iz leta 1985, kjer pesnik razmišlja o ranljivosti na križu razpetega telesa.

Podoba golega trupla in razgaljene žalujoče žene, ki skuša svojega mrtvega obuditi z erotično energijo (na Bernikovi grafiki »*1983*« vidimo Marijo Magdaleno, ko se k svojemu mrtvemu moškemu sklanja z razgaljenem oprsjem kot v nekakšnem poskusu podojitve), vzbuja intenzivno povezavo s tematiko Pregljeve novele *Thabiti Kumi* (1933).

1983 [brez naslova]

Ta tematika se pojavlja tudi pri Zajcu v *Zarotitvah*, kjer lahko v pesmi *thabiti kumi* beremo naslednje verze: »a že je pristopil ženin […] tako povsod naenkrat je bil da je / jairova hči začutila kako se ji polni / velika praznina v telesu z enim samim / glasom ki je prihajal iz njenega mesa […] je vstala in šla s trdimi koraki / so jairovi hčeri spod nog / iz njenega telesa špricali živi curki strahu.« Prav v teh verzih lahko zaznamo tudi temeljno razliko med Bernikom in Zajcem. Sicer se tako Bernikove grafike kot Zajčeva *thabiti kumi* navezujejo na svetopisemsko predlogo, vendar Zajc ubeseduje grozo in srh ob motivu obuditve mrliča v življenje (»kosti oči iz ust in popka tenek glas / kot bi cvililo ščene«) − biblični prizor groteskno spreobrne v nekrofilični akt − pri Berniku pa kljub bližini ljubezni in smrti prevladuje občutje nekakšne pretresljive eksistencialne lepote in miline. Bernikova upodobitev osvetljuje skrivnost življenja in skrivnost smrti, v intimno izpovednem duhu govori o pravi vsebini življenja – ljubezni, ki je tudi smrt ne more uničiti.

Po *Zarotitvah* (1985) je Zajc kot pesnik umolknil skoraj do konca 90. let, Bernikova umetnost pa je v tem času kontinuirano poglabljala in raziskovala vprašanja, ki jih je načela v 80. letih. Njuni umetniški govorici se mogoče znova zbližati v primerjavi zadnje Zajčeve zbirke (*Dol dol*, 1998) in Bernikovih dnevniških risb, zbranih v monografiji *Samote* (2002). Poezija zbirke *Dol dol* govori o minljivosti in samoti ob sestopanju z »gore življenja« (torej v smeri: dol, dol);[4] tematika eksistencialne samote in srečevanja s samim sabo kot končnim bitjem pa je rdeča nit Bernikovih *Samot*. Sorodnost v občutju samote med slikarjem in pesnikom je izpostavil Milček Komelj v spremni besedi k omenjeni monografiji: »V tej duhovni samoti je [Bernik] s svojo eksistencialno razsežnostjo bližje dojemljivosti pesnikov, kakršna sta Dane Zajc ali Niko Grafenauer, kakor večini današnjih slikarjev.« (Komelj 2002: 29)

Ob koncu 90. let Bernikovo umetnost zaznamujejo predvsem protagonisti – osamosvojeni nasledniki razpel iz 80. let – iskalci resnice, popolnosti in skrivnosti, največkrat na temnem ozadju dialoga s smrtjo. V iskanju končnega spoznanja je v ospredju človek, ki na novo spoznava svet, bodisi tako da premetava pitagorejske pralike (krog, kvadrat-platno, trikotnik) bodisi tako da se na različne načine spopada s »črto vseh črt« − kačo. Prav prizori soočanja s kačo vzbujajo močno asociacijo na Zajčevo zbirko *Ubijavci kač* (1968) in dopuščajo interpretativne povezave s svetom arhetipov in primarnih stanj (kača simbolizira temen, podzavesten, čutom neznani svet), ki je v veliki meri zaznamoval tudi Zajčevo živalsko metaforiko.

4 SOOČANJE S KAČAMI V SLIKARSTVU JANEZA BERNIKA

Bernikov človek je na svojevrsten način doživel Zajčeve verze: »Tisti, ki se nimajo radi, / grejo v samoto, da bi tam srečali svojo kačo. / Da bi se z njo spogledali. / Da bi vzdržali njen pogled.« Soočenje s kačo se v Bernikovi umetnosti pojavi časovno kar nekaj let po *Ubijavcih kač* (1968), in sicer na grafikah ok. leta 1985. Na teh so upodobljeni protagonisti v nemem dvogovoru s svojo kačo (»Vsakdo ima svojo kačo in svojo zvezdo«, prav tam), velikokrat oslepljeni od kačinega odgovora. Eden redkih, ki si upa kači vrniti pogled, je starec z visokim pokrivalom (*21. III. 1985*). Skrivnostni mag se je v samoti soočil s svojo kačo, sprejel je sebe kot bitje nasprotij. Bernikov starec s pokrivalom je namreč tako demiurg kot demon; na nekaterih grafikah ga vidimo kot v zarotitveni obred sklonjenega svečenika, ki šepeta kači, na drugih pa s srhljivo grimaso na obrazu zabada kopje v Križanega. Prav z notranjo ambivalentnostjo je zelo blizu Zajčevim živalskim podobam, ki so v večini pesmi zaznamovane z metaforično dvojnostjo.

---

[4] Ta tematika je najbolj občutljivo upesnjena v zadnji pesmi omenjene zbirke *Krokar*.

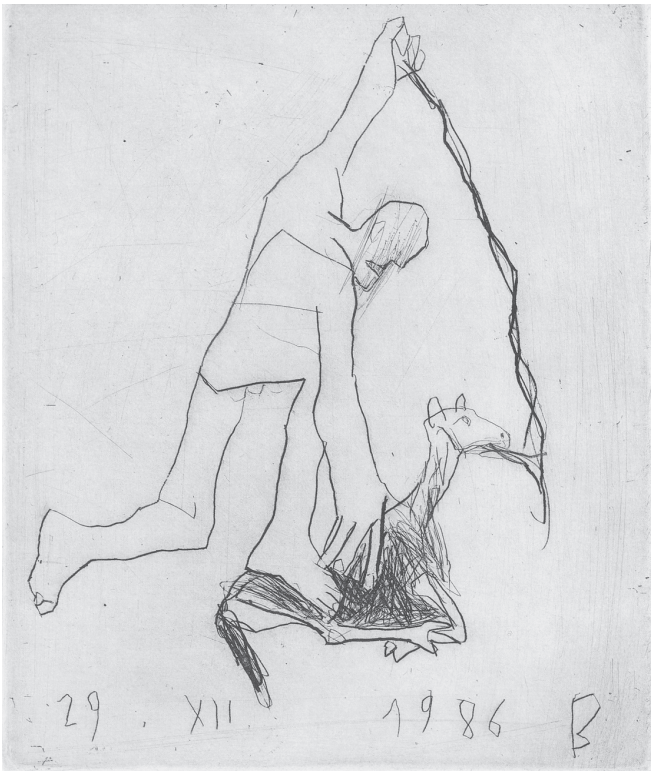
Bernikova figura poznih 90. let se z živaljo druži na drugačen način. Nasploh se s svetom sooča drugače: ni namreč več ujetnica simbolov, marveč se sama aktivno vključuje v »igro, ki jo ima v rokah človek sam, in igro, v rokah katere je.« (Hribar 2002: 43) Igra, ki povezuje oboje, je »paglavsko« igranje s kačo, ki se ob natančnejšem pogledu spremeni v previdno dotikanje v popolnosti sklenjenega *uroborosa.* Ta se v razvoju motiva nadgradi v spiralo in končno v razklenjeno črto, s katero Bernikov človek teatralično oznani končno dojeto resnico o svetu in sebi.

28. 8. 97

V Bernikovi umetnosti tega obdobja zasledimo tudi podobe druženja z drugimi živalmi (tako kot se v Zajčevo poezijo na koncu spet vrne krokar). Takšna podoba je človek s kozo (*12. 2. 98*), (dobri) pastir z ovco na ramenih (*5. 6. 99*) ipd. Na prvi podobi vidimo spečega pastirja (morda popotnika), ki je odvrgel popotno palico in se z glavo naslonil na kozo. Avtoportretno razsežnost podobe razberemo v rombu desno zgoraj, ki poleg drugih simbolnih pomenov predstavlja okvir slikarskega platna. Na koncu svoje

poti je utrujen iskalec/popotnik našel kraj miru in počitka v živalski družbi. Novost je nekakšna razbremenitev, ki pa je le začasna, o čemer priča strahotni prizor z odrezano kozjo glavo na risbi *13. 12. 97*. To nas vrača v krvave »zajčevske« pokrajine, kjer mladi kozli v belini odmetavajo »mlade kozlovske glave« (*Kozli v* ciklu *Belo*, 1984), ki jih »poleti pridejo gorjanci / nabirat« in »jih tlačijo /…/ v svoje globoke bisage.« Ne vemo, ali je tu mišljena živalska daritev ali je iz popotnika planil zli dvojnik, ki tiči globoko v vsakem posamezniku. »Strahote, ki jim je bil priča Bernik kot otrok, se travmatično vračajo. Kljub katarzi jih ni bilo moč povsem izbrisati. Tudi zaradi tega ne, ker se grozodejstva še zmerom dogajajo, iz dneva v dan.« (Hribar 2002: 57) Motiv žrtvovanja se pri Berniku sicer pojavi že na grafikah iz 80. let, kjer je človek upodobljen v boju z živaljo (*1979*) oz. jo celo ubija (*29. XII. 1986*).

9. XII. 1986

5 BERNIKOV IN ZAJČEV *KRIŽEV POT*

Poslednjo ikonografsko in kronološko vzporednico med Zajčevo in Bernikovo ustvarjalnostjo predstavlja motivika križevega pota. Tega je Bernik ustvaril za prenovljeno Trnovsko cerkev leta 1999, Zajc pa ga je upesnil v svojem zadnjem dokončanem

pesniškem dejanju *Križev pot,* ki je prvič objavljen v *Novi reviji* leta 2001.[5] Obe deli sledita ikonografiji sakralnega motiva s štirinajstimi postajami in predpisanemu dogajanju, vendar sta hkrati zaznamovani z osebno avtorjevo vizijo človekove (Kristusove) hoje proti smrti.

Ob tematiki križevega pota se torej Bernikova likovna govorica poslednjič sreča z Zajčevo poezijo; obe deli – reprodukcije Bernikovega in tekst Zajčevega *Križevega pota* – sta v monografiji *Trnovski krogi* (2003) objavljeni drugo ob drugem. Bernikove upodobitve spremljajo Zajčevi verzi, ki križev pot spreminjajo v »govorečo sliko«, nekakšno celostno umetnino, svečan prostor srečanja slike z besedo v skupni zgodbi o drami človeškega življenja.

6 SKLEP

Vzporednice med Zajčevo in Bernikovo umetnostjo so si velikokrat tako blizu, da se prekrivajo v tesno vez – »črto vseh črt« – ki oba umetnika povezuje v izjemno ikonografsko in kronološko sorodnost ter v osebno duhovno bližino. Ta se ne kaže le v izbiri izraza, ki je pri obeh zaznamovan predvsem s prvinskostjo (Zajčev pradavni ritem in raskavost besede, Bernikova arhaičnost in neposrednost risbe/črte), temveč tudi s postavljanjem človeka v temeljnih duhovnih in življenjskih položajih v središče zanimanja njune ustvarjalnosti. Resnica o človeškem nezavidljivem smrtnem položaju se vedno prikazuje v strahotnih potezah – pri Berniku z ekspresivnimi kontrasti, grobo črto, karikiranjem figur, pohabljenimi udi in slepimi očmi, v Zajčevi poeziji pa z zloveščimi metaforičnimi dvojnostmi, konstrukti fantastičnih bitij in stalno prisotnim hipnotičnim ritmom.

Za tematiziranje človekove eksistence se v ustvarjalnem opusu obeh pojavljajo številni skupni motivi: Križani in Magdalena (thabiti kumi), kača, človek, ki je hkrati rabelj in žrtev, križev pot ipd. Pri tem moramo upoštevati, da arhetipski vzorci in miti, ki jih oba izrabljata kot vir umetniških podob, zahtevajo palimpsestno branje in interpretacijo, ki črpa tudi iz širšega družbenozgodovinskega in biografskega konteksta.

VIRI

ZAJC, Dane, 1961: *Jezik iz zemlje*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
– – 1968: *Ubijavci kač*. Maribor: Obzorja.
– – 1971: *Glava sejavka*. Maribor: Obzorja..

[5] Aleš Šteger v spremni besedi k najnovejšemu doslej objavljenemu izboru Zajčevih pesmi (V belo, 2008) zapiše, da je tekst Križev pot, kljub temu da je izšel v skromni izdaji, Zajcu veliko pomenil. V knjižni obliki je izšel leta 2004: Ecce homo/Križev pot. Doberdob: Župnija sv. Martina.

– –1984: *Kepa pepela*. Ljubljana: Mladinska knjig

– – 1985: *Zarotitve*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1990: *Požgana trava* (ponatis iz leta 1958). Ljubljana: Emonica.

– – 1998: *Si videl*. Ljubljana: Založniška hiša Dolenc.

– – 1998: *Dol dol*. Ljubljana: Nova revija.

– – 2004: *Dva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 2004: *Ecce homo/Križev pot. Doberdob*: Župnija sv. Martina.

BERNIK, Janez, 1985: *Razstava 1985*. Ljubljana: Moderna galerija.

– – 1993: *Jedkanice in akvatinte 1952-1992*. Ljubljana: EWO.

– – 2002: *Samote*. Ljubljana: Nova revija.

– – 2005: *Velika pregledna razstava: Moderna galerija, 2. december 2005 – 8. februar 2006.* Ljubljana: Moderna galerija.

LITERATURA

BREJC, Tomaž, 1991: *Temni modernizem*. Slike, teorije, interpretacije. Ljubljana: Cankarjeva založba.

HRIBAR, Tine, 1985: Ecce homo. V: BERNIK, Janez: *Razstava 1985*. Ljubljana: Moderna galerija.

– – 2002: Prijateljstvo s samoto. V: BERNIK, Janez: *Samote*. Ljubljana: Nova revija.

– –1984: *Sodobna slovenska poezija*. Maribor: Založba Obzorja.

KOMELJ, Milček, 1993: Bernikovo romanje za človekom. V: BERNIK, Janez: *Jedkanice in akvatinte 1952-1992*, Ljubljana: EWO.

– – 1997: Smrtna bolečina živega. V: ZAJC, Dane, TISNIKAR, Jože*: Krokar*. Ljubljana: Edina.

– – 2003: Stopnice k vstajenju. V: POGAČNIK, Janez (ur.): *Trnovski krogi*. Ljubljana: Družina.

– – 2005: Bernikov večni romar in podzemeljsko nebo. V: BERNIK, Janez: *Velika pregledna razstava: Moderna galerija, 2. december 2005 – 8. februar 2006.* Ljubljana: Moderna galerija.

NOVAK, Boris A. (ur.), 1990: *Dane Zajc: Eseji, spomini in polemike*. Ljubljana: Emonica.

– – 1990: *Dane Zajc: Intervjuji.* Ljubljana: Emonica.

– – 1997: Pesnik groze in temnega smeha. V: ZAJC, Dane, TISNIKAR, Jože*: Krokar*. Ljubljana: Edina.

PIVK, Herman, ZAJC, Dane, 2001: *V belino bi zaplaval*. Ajdovščina: Pilonova galerija, Cerknica: Občina.

POGAČNIK, Janez (ur.), 2003: *Trnovski krogi*. Ljubljana: Družina.

POGAČNIK, Marko, 1985: Estetika strašnega. V: BERNIK, Janez: *Razstava 1985*. Ljubljana: Moderna galerija.

TRŠAR, Marjan, 1985: Kontinuiranost v ponotranjanju vsebine in izraznih sredstev. V: BERNIK, Janez: *Razstava 1985*. Ljubljana: Moderna galerija.

ZAJC, Dane, TISNIKAR, Jože, 1997*: Krokar*. Ljubljana: Edina.

ZAJC, Dane, 1983: Pogovor med Danetom Zajcem in Janezom Bernikom. *Nova revija* 2/15–16.

– – 2001: Križev pot, »Ecce homo«. *Nova revija* 20/228–229.

Dragica Haramija
Pedagoška fakulteta in Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Pravljični svet Svetlane Makarovič

Svetlana Makarovič (1939) je med leti 1972 (izid zbirke pravljic Miška spi) do konca leta 2008 (izid zbirke Svetlanine pravljice) objavila sto pet izvirnih pravljic, vse so izhajale v zbirkah pravljic, izdala pa je tudi preko trideset slikanic. V članku so predstavljena vsa pravljična besedila, pravljice so obravnavane glede na glavni literarni lik, in sicer večina pravljic sodi med živalske pravljice, v nekaterih je glavni lik človek/otrok, redkeje so glavni liki mitološka bitja, oživljeni predmeti in nebesna telesa. Ob analizi pravljic se je pokazalo, da gre večinoma za formo klasične umetne pravljice.

1 UVOD

Med proznimi deli Svetlane Makarovič je najti največ pravljic, veliko jih je izšlo v eni izmed zbirk pravljic, nato pa še v slikaniški obliki. Že v prvi fazi avtoričinega ustvarjanja za otroke je izšla zbirka pravljic *Miška spi* (1972), nadalje je avtorica izdala še *Take živalske* (1973), *Vrček se razbije* (1975), *Glavni petelinček* (1976), *Vrtirepov koledar* 1977 (1976), *Pravljice iz mačje preje* (1980), *Mačja preja* (1992), *Smetiščni muc in druge zgodbe* (1999) in *Svetlanine pravljice* (2008). Avtorica je izdala tudi več kot trideset naslovov pravljic v slikaniški obliki, ki so jih ilustrirali različni avtorji. V članku predstavljamo vse doslej izdane pravljice Svetlane Makarovič (upoštevane so knjige, ne pa tudi revijalni tisk), le-te pa so umeščene glede na glavni literarni lik: živalske pravljice, nebesna telesa, pravljice z otroškim (človeškim) glavnim likom, pravljice z mitološkim likom, pravljice z oživljenim predmetom ali rastlino. Delitev pravljic glede na glavni literarni lik je prevzet po študiji Marjane Kobe *Sodobna pravljica*, delno je delitev prilagojena opusu ustvarjalke.[1]

V pravljičnih delih Svetlane Makarovič je opaziti dva pravljična vzorca, in sicer vzorec klasične umetne pravljice in vzorec sodobne umetne pravljice, oba pa avtorica

[1] Marjana Kobe je v študiji *Sodobna pravljica*, ki je izhajala v reviji Otrok in knjiga 47, 48, 49 in 50, predlagala delitev pravljic glede na glavni literarni lik, kjer navaja šest različic (več o tem Kobe 1999a: 6).

nadgrajuje s samosvojo poetiko. Klasična pravljica je enodimenzionalna, pomeni pa (Kobe 1999: 5) »vzorec avtorske pravljice, ki se bodisi neposredno naslanja na model ljudske pravljice bodisi vztraja v tradiciji izvornega vzorca avtorske pravljice iz 19. stol., predvsem tistih različic, ki se bolj ali manj odmikajo od modela ljudske pravljice«. Marjana Kobe navaja motivno-tematske in morfološko-strukturne značilnosti sodobne umetne pravljice, kjer kot temeljno temo izpostavlja otroški doživljajski svet in igro, najpomembnejša lastnost sodobne pravljice pa je, da »dogajanje poteka na dveh ravneh: realni in irealni; značilna stalnica je vdor irealnih/iracionalnih/fantastičnih prvin v realni vsakdanjik glavnega otroškega literarnega lika«. (Kobe 1999: 7) Dvodimenzionalnost sodobne pravljice izpostavlja tudi Igor Saksida, ki v preglednici podaja naslednje značilnosti sodobne pravljice (Saksida 2001: 427): »besedilna stvarnost: dvodimenzionalna: resničnostna in fantastična plast stvarnosti; čas in kraj: sodobnost; osebe: sodobna otroška književna oseba, lahko tudi v povezavi s predmetom, živaljo, rastlino ipd.; obseg: kratke in daljše vrste«. Iz navedenih citatov je razvidno, da Marjana Kobe in Igor Saksida sodobne pravljice ne pojmujeta povsem identično, zato v njunih študijah prihaja tudi do razlik v umeščanju pravljic Svetlane Makarovič med klasična in sodobna pravljična besedila. Ne glede na to, katero od razprav o sodobni pravljici bi upoštevali, je vendarle dejstvo, da večina pravljic Svetlane Makarovič po svojih motivno-tematskih in strukturnih značilnostih ter po izbiri glavnega literarnega lika, književnega prostora, književnega časa, pripovedovalca in zgradbe vsekakor sodi med klasične umetne pravljice.

Svetlana Makarovič se v mladinski književnosti pogosto naslanja na folklorne teme, motive in strukturo. V pravljičnem svetu avtorica ubesedi in problematizira temeljne bivanjske teme in odnose, ki jih sicer slika na podobo arhaizirane družbe, tipična veduta njenega pravljičnega sveta je namreč vaška pokrajina, v živalski pravljici pogosto tudi naravno okolje živali, gozd, gozdne jase, njeni liki se večinoma ne srečujejo z urbanim načinom življenja, čeprav govorijo ravno o njem. Večplastnost besedil Svetlane Makarovič bralec prepoznava pri vseh sestavinah literarnega dela, najopaznejša je morebiti na jezikovni plasti (izrazita inovativnost, poigravanje z večpomenskostjo besede ipd.). Avtorica je doslej izdala skoraj petdeset naslovov mladinskih proznih knjig pravljic (izbori in samostojne slikanice), deset pesniških zbirk oz. pesnitev za otroke, dva mladinska romana in dve fantastični pripovedi. Svetlana Makarovič je od leta 1972 (izid zbirke *Miška spi*) do konca leta 2008 (izid zbirke *Svetlanine pravljice*) v devetih zbirkah objavila sto pet izvirnih pravljic, pri čemer različice niso štete, in sicer kar enainsedemdeset živalskih pravljic, pri šestnajstih je glavni lik človek/otrok, pri devetih gre za mitološka bitja, pri devetih za oživljene predmete in pri dveh pravljicah je glavni lik nebesno telo.

2 PRAVLJIČNI SVET SVETLANE MAKAROVIČ

2.1 Predstavitev pravljic po zbirkah

Prva zbirka pravljic Svetlane Makarovič, *Miška spi* (1972), ilustriral jo je Milan Bizovičar, vsebuje dvaindvajset zgodb, prolog in epilog. V uvodnem delu pisateljica zapiše, da pestrna pripoveduje mišji princesi pravljice, v sklepu pa je opozorilo, da mora bralec tiho zapreti knjigo, saj miška že spi, kar je tudi naslov literarnega dela. Najbolj znane pravljice iz zbirke so *Smetiščni muc*, *Sovica Oka* in *Pod medvedovim dežnikom*, vse tri so živalske pravljice in so bile večkrat ponatisnjene tudi v slikaniški obliki.

Zbirka *Take živalske* (1973), z ilustracijami Marjance Jemec-Božič ima namesto uvoda pesem, ki jo učiteljica lisica govori/piše otrokom, potencialnim bralcem, ker da je knjiga namenjena le tistim, ki ne ubogajo, ne pišejo domačih nalog, ki druge zmerjajo, ne pospravljajo igrač … Za vse poredne otroke torej. Večinoma gre za živalske pravljice, med njimi so najbolj znane *Replja*, *Mucek se umije* in *Kuna pospravlja*.

Zbirka *Vrček se razbije* (1975), ilustrirala jo je Marija Lucija Stupica, je posebnost v pravljičnem svetu Svetlane Makarovič, saj v sedemnajstih objavljenih pravljicah, tudi te večinoma sodijo med živalske pravljice, avtorica izhaja iz znanega pregovora, ki ga glavni literarni lik razume dobesedno, zato pride do zapleta zgodbe. Morebiti na prvi pogled delujejo zbrane pravljice kot basni, a nauk ni posledica, temveč vzrok v razvoju zgodbe. Najbolj znane pravljice iz zbirke so *Miška si kuje srečo*, *Pujsek sklati jabolko* in naslovna pravljica *Vrček se razbije*.

Zbirka *Glavni petelinček* (1976) z ilustracijami Marije Lucije Stupica vsebuje devet pravljic, gre za prelomno zbirko v avtoričinem ustvarjanju, saj so bile v njej prvič objavljene tri pravljice, ki predstavljajo temelj pravljičnega opusa Svetlane Makarovič: *Sapramiška*, *Pekarna Mišmaš* in *Škrat Kuzma dobi nagrado*.

Vrtirepov koledar 1977 (1976) je zbirka dvanajstih pravljic, zanimiva je oblika publikacije, saj ne moremo govoriti o knjigi v najožjem pomenu, ker gre namreč za koledar, vsaka stran je posvečena enemu mesecu (ime meseca, datumi, ilustracije) in objavljena je pravljica meseca. Koncept poglavij, v katerih avtorica združuje pravljice glede na glavni literarni lik (npr. Take mačje, Take pasje, Take vsakršne …), je uporabljen v naslednjih dveh zbirkah, in sicer *Pravljice iz mačje preje* (1980) in *Mačja preja* (1992), v prvi je avtorica objavila devetinštirideset pravljic, v drugi pa kar petinpetdeset.

Avtoričin izbor pravljic je izšel tudi v zbirki Svetlanovčki pod naslovom *Smetiščni muc in druge zgodbe* (1999), v katerega so uvrščene že prej objavljene pravljice.

Doslej zadnji izbor je naslovljen *Svetlanine pravljice* (2008),[2] posebnost tega izbora je, da je vseh šestdeset izbranih pravljic prevedenih tudi v angleščino, zbirko je ilustrirala Alenka Sottler. Devetinpetdeset pravljic je bilo že objavljenih, nekatere zgolj kot slikanice in so v tovrstne izbore prvič umeščene (*Veveriček posebne sorte*, *Medena pravljica*, *Mali parkelj Malič*, *Šuško in gozdni dan*, *Kokoška Emilija*, *Ščeper in mba*, *Sapramišja sreča*, *Korenčkov palček*, *Zajčkovo leto*), pravljica *Mesečinska struna* pa je objavljena prvič. Zbirka nima poglavij, a so pravljice večinoma uvrščene po tipu literarnega lika (miši, mitološka bitja, mačke, psi, pernate živali, veverice, gozdne živali, oživljeni predmeti ali rastline, človeški liki). Zbirka Svetlanine pravljice odstopa od drugih izdaj izborov tudi zaradi drugačne oblikovne estetike. Svetlana Makarovič je leta 1978 v intervjuju z Brankom Hofmanom, objavljenim v knjigi *Pogovori s slovenskimi pisatelji*, svoje ustvarjanje pravljic komentirala takole: »V resnici ne priznavam oznak kot so »otroška« ali »mladinska« literatura. Zgodbo napišem, ker se mi zdi ljubka, ker me veseli, potem pa jo naj bere, kdor hoče.« (Hofman 1978: 269).[3] Avtorica s knjigo *Svetlanine pravljice* močno potrjuje trditev izpred tridesetih let. *Mesečinska struna*, prvič objavljena v tej zbirki, je tenkočuten opis magičnosti, ki izgine, kadar vanjo ne verjamemo več ali pa je ne negujemo dovolj. Za pravljice je milenarizem ena od stalnic, ohranjena »iz prastare strukture, je vera v tisočletno kraljestvo, v odrešitev na zemlji.« (Goljevšček 1991: 77). Tako kot je struna pomagala Tiborju, je tudi izginila: v hipu; v enem samem trenutku, ko je izgubil zavedanje o njeni dragocenosti.

---

[2] Svetlanine pravljice vsebujejo šestdeset pravljic, in sicer: Pekarna Mišmaš, Sapramiška, Sapramišja sreča, Miška nese v mlin, Se me kaj bojite?, Korenčkov palček, Ščeper in mba, Šuško in gozdni dan, Škrat Kuzma dobi nagrado, Kuzma in mravlje, Vila in malina, Katalenca iz studenca, Bonboni vile Mucinde, O tacamuci, Smetiščni muc, Človek, ne jezi se!, Mucek se umije, Pasji in mačji, Kam se je kužku mudilo, Psiček Piki išče zlato, Kužek išče dom, Pesjanar in bolhe, Sita in lačna vrana, Papagaj in sir, Razvajeni vrabček, Kokoška Emilija, Sovica Oka, Netopir Kazimir, Glavni petelinček, Veveriček posebne sorte, Replja, Hrčkova hruška, Hrčkova pogača, Breskova koščica, Kuna pospravlja, Jazbec skoplje jamo, Polh si sposodi hruško, Medena pravljica, Pijani trot, Zajčkovo leto, Volk v ovčji koži, Strašni volk, O strašni lisički, Lisjaček v Luninem gozdu, Lisinski se zaljubi, Lisičji nasvet, Kako se je opica spremenila,Nori veter, Učena buča, Ena o stonogi, Vrček se razbije, Desna in leva roka, Ognjiček vražiček, Mali parkelj Malič, Povodni mož in žabe, Nekaj prav posebnega, Bolje nekaj kot nič, Prašičkov koncert, Potepuh in nočna lučka, Mesečinska struna.

[3] Svetlana Makarovič v istem intervjuju razlaga svoje razumevanje otroka in otroškega branja takole: »Mislim, da ne znam pisati samo za otroke; pišem za otroke in odrasle hkrati. Otroci ljubijo situacijsko komiko, pretiravanje, vnanje učinke, nimajo pa niansiranega odnosa do humorja; pri branju se vživljajo v zgodbo in se poistijo z junaki, zanje je vse resnično.« (Hofman 1978: 268-269). To je najbrž eden od vzrokov, da avtorica ves čas svojega ustvarjanja pravljic zatrjuje, da njene pravljice niso (le) mladinska književnost.

2.2 Pravljični liki

Pri pravljicah z oživljenim predmetom ali rastlino kot glavnim literarnim likom se vsak literarni lik pojavlja le enkrat: ledena sveča, luč, ogenj, roka, veter, vrč, buča, teloh, zelenjava. Med mitološkimi bitji se po dvakrat pojavijo palček ali palčica, škrat in vila, druga mitološka bitja so glavni liki enkrat, in sicer čarovnica, parkelj in povodni mož. Med nebesnimi telesi je enkrat glavni literarni lik sonce, enkrat pa zodiakalna znamenja. V pravljicah, kjer je glavni literarni lik človek, se petkrat pojavi deček ali mladenič, štirikrat deklica, dvakrat pek, gospa, lovec na pse, violinist in župan pa enkrat.

Največ pravljic Svetlane Makarovič sodi med živalske pravljice, v njih pa se kot glavni liki pojavljajo naslednje živali: enkrat čuk, komar, kuna, labod, netopir, osel, papiga, petelin, sova, sraka, stonoga, stržek, ščeper, šoja, tror, vrabec, vrana in živali; dvakrat so glavni liki jazbec, jež, opica, polh, prašič, volk, zajec; trikrat hrček, medved in veverica; štirikrat kokoš in pes; petkrat lisica ali lisjak; šestkrat miš in kar enajstkrat maček. Avtorica mačjim likom pripisuje tipične mačje lastnosti, npr. zelo strnjeno jih povzema v delu *Simbolika živali* Tine Germ (2006: 125): »Umetniki so v duhu novega časa postali posebej pozorni na edinstveno značajsko potezo mačk: kljub temu da jih obsipamo z ljubeznijo in jih poskušamo na najrazličnejše načine navezati nase, si zagotoviti njihovo privrženost in zvestobo, ostajajo samosvoje, nedostopne in neodvisne.« Druga najpogosteje obravnavana žival je miš, o kateri Germ zapiše, da skozi zgodovino ni bila pozitivna žival, obstaja pa izjema (Germ 2006: 137): »Bolj prijazni so basnopisci in pravljičarji, ki govorijo o pridnosti, skromnosti in prisrčnosti mišk, s čimer so počasi izoblikovali novo ikonografijo, ki so se je sprva najbolj razveselili otroci.« Tej ikonografiji ljubkosti ustreza tudi *Sapramiška*, ki je največkrat izdana pravljica Svetlane Makarovič, doživela je tudi največ likovnih upodobitev. Miš Sapra je tudi najpogostejši lik v pravljičnem svetu, ki ga je ustvarila pisateljica: Sapramiška namreč nastopa v istoimenski pravljici in še v delih *Korenčkov palček*, *Šuško in gozdni dan*, *Sapramišja sreča*. Prav tako v štirih delih najdemo literarni lik škrata Kuzmo, in sicer v pravljicah *Škrat Kuzma dobi nagrado*, *Kuzma in mravlje*, *Šuško in gozdni dan* ter v fantastični pripovedi *Kam pa kam, kosovirja?* Po dvakrat se pojavijo: Ščeper (v delih *Korenčkov palček* in *Ščeper in mba*), Mišmaš (*Pekarna Mišmaš* in *Pek Mišmaš iz Kamne vasi*) ter čarovnica Zofka (*Coprnica Zofka*, *Kam pa kam, kosovirja?*).

2.3 Lastnosti literarnih likov, tematologija

Najobsežnejši del pravljičnega opusa Svetlane Makarovič sodi med klasične živalske pravljice. Za živalsko pravljico je značilno, da je nosilec dogajanja žival, ki pa – za razliko od basni – nima vnaprej dane vloge, torej karakterne lastnosti živali

niso tipizirane. Pogosto imajo njeni živalski liki antropomorfne lastnosti, vključno s personifikacijo. Nekatere živali kot glavni literarni liki so skoraj vedno prijazne in dobrodušne, npr. prašiči (*Prašičkov koncert*, *Pujsek sklati jabolko*), medvedi (*Breskova koščica*, *Pod medvedovim dežnikom*), miši (*Sapramiška*, *Miška si kuje srečo*, *Sapramišja sreča*), veverice (*Veveriček posebne sorte*, *Replja*), kadar so te živali stranski literarni liki pa ni nujno, da imajo dobre lastnosti (npr. veverica iz pravljice *Sapramiška* je prav zadirčna in neprijazna, mama Puhanka v *Veveričku posebne sorte* se vede prav nespametno, ko opazi sinovo drugačnost). Pri nekaterih pravljičnih likih avtorica ohranja tipizirano vlogo, ki jo ima žival že v folklornem slovstvu: kokoši so skrajno nespametne (izjema je edino *Kokokoška Emilija*, ta je zelo pametna), srake so kradljivke (*Sraka pevka*), šoje klepetulje in opravljivke (*Šoja trguje z medvedovo kožo*, šoja v pravljici *Veveriček posebne sorte*), lisice hudobne in zvite (*Lisica ošabnica*, *Shujševalna kura*), deloma pa od tega vzorca odstopajo (*O strašni lisički*, *Lisjaček v Luninem gozdu*), psi so zvesti in prijazni (*Kužek išče dom*, *Psiček Piki išče zlato*), opice samovšečne (*Kako se je opica spremenila*), mačke pa samosvoje (*Konec sveta*, *Mačje leto*, *Smetiščni muc*; izjema je pravljica *Mačja predilnica*, v kateri mačke predivo delijo vsem naokoli). Saksida poudarja: »Ker so prevladujoče književne osebe v njenem opusu živali, je mogoče zapisati, da velja avtorica za najpomembnejšo ustvarjalko živalske pravljice, pa čeprav so – tako kot v ljudskem slovstvu – v nekaterih primerih ob živalih književne osebe tudi ljudje.« (Saksida 2001: 431).

Skozi živalsko pravljico avtorica pripoveduje o življenju in o etičnih resnicah, kar je včasih najbrž laže ali vsaj manj boleče kot predstavitev problema skozi človeški literarni lik: npr. hendikepiranost malega Čopka ni manj pomembna, je pa omiljena tema drugačnosti, ker je glavni lik veverica in ne otrok. Smešenje žensk je predstavljeno skozi opičjo ali kokošjo perspektivo, moških samovšečnežev pa skozi perspektivo glavnega petelinčka. Največkrat imajo živali lastnosti otrok: so trmaste (*Mucek se umije*), razvajene (*Razvajeni vrabček*), radovedne (*Sovica oka*). Samo dve pravljici imata glavni lik nebesna telesa (*Premraženo sonce*, *Zvezdne živali*), ideja prve je visoko etična: nikoli naj se nihče ne počuti ponižanega, ker mu drugi govorijo, da je slab. Med pravljicami z otroškim ali človeškim glavnim literarnim likom sta dva privlačna lika, pek Mišmaš (*Pekarna Mišmaš*, *Pek Mišmaš iz Kamne vasi*) in deček Šuško iz sodobne pravljice *Šuško in gozdni dan*. Zanimivo je, da so tudi v pravljicah z glavnim človeškim likom pogosto stranski liki živali (miške, ki pečejo kruh, maček, Sapramiška, gozdne živali). Svetlana Makarovič v intervjuju pravi, da je *Pekarna Mišmaš* pravljica, v katero je vpletla največ lastnih lastnosti, saj na vprašanje, kateremu pravljičnemu junaku je najbolj podobna, odgovarja: »Mišmašu. Ali pa mačku. Ideja te pravljice je: dajaj najboljše, kar imaš, pričakuj pa nehvaležnost.« (Jaklič, Makarovič 2009: 31)

Mitološka bitja, ki jih avtorica uporabi v pravljičnem svetu, imajo precej tradicijskih lastnosti – še najbolj odstopata čarovnica Zofka, ki ima ohranjeno temeljno magično lastnost, čaranje, njen značaj pa je pri Makarovičevi prijaznejši kot v folklornem slovstvu, in vila, ta pa v pravljicah *Bonboni vile Mucinde* in *Vila Malina* (*Vila in malina*) nima tipičnih vilinjskih lastnosti (npr. dobrota, obdarovanje, preizkušnja ljudi). Palčica Katalenca in Korenčkov palček sta dobra in potrpežljiva, rada pomagata literarnim likom iz svoje okolice: »Tako majhni kot palčki pa bodo nekoč ljudje, kot napovedujejo ljudske prerokbe, da naj bi za nami prišli ljudje, ki bodo tako veliki kot naš palec, medtem ko so bili naši predniki velikani oz. ajdi.« (Kropej 2008: 325). Parkelj Malič ima ohranjene negativne lastnosti, kot jih najdemo zapisane npr. pri Damjanu J. Ovscu, zanimivo pa je, da poimenovanje malič najdemo v delu Monike Kropej kot možno poimenovanje za palčka (Kropej 2008: 325). Povodni mož ima v pravljici Svetlane Makarovič dvojno naravo: poskuša biti pomemben, a je hkrati tudi dober. Škrat Kuzma, ki nastopa v različnih avtoričinih pravljicah, ima v vseh pravljicah ohranjeno ime, njegove lastnosti pa se spreminjajo: največjo škratovščino naredi v pravljicah *Škrat Kuzma dobi nagrado* in *Šuško in gozdi dan*, v zgodbah, v katerih nastopa kot stranski lik, je bolj poudarjena njegova pozitivna narava, saj je pripravljen pomagati (npr. kosovirjema v delu *Kam pa kam, kosovirja?*).

Med pravljicami z oživljenim predmetom ali rastlino kot glavnim literarnim likom gotovo izstopa delo *Potepuh in nočna lučka*, to je pravljica, v kateri nočna lučka ponoči oživi in potepuhu pripoveduje pravljice. Njena oživitev je končna, saj zjutraj ne kaže nobenih znakov antropomorfnosti. Postopek, ko nočna lučka nenehno menjuje pravljice in nobene ne pove do konca, je posebej zanimiv, saj spominja na metanarativnost ali intertekstualnost v postmodernističnih postopkih nemladinske književnosti.

SKLEP

Svetlana Makarovič je v zadnjem času že večkrat napovedala, da pravljic za otroke ne bo več pisala, odmik od otroškega pravljičnega sveta je zaznati že v *Mesečinski struni*, še bolj pa s pravljico *Rdeče jabolko* (2008), ki jo je avtorica izdala v soavtorstvu s Kajo Kosmač. Makarovič v intervjuju izjavlja, da jo zanimajo »baladne pravljice. To niso več igračkasta besedila za otroke […]« (Jaklič, Makarovič 2009: 30), čeprav hkrati med tovrstnimi besedili omeni tudi *Pekarno Mišmaš*. V intervjuju, objavljenem v Literaturi, med drugim pravi: »Naveličala sem se pravljic za otroke, zato sedaj pišem take, ki so namenjene odraslim, pri tem je drugačna vsebina in pa seveda ilustracije.« (Pišek, Makarovič 2009: 85) Ne glede na avtoričin odmik od otroške pravljice, je (bil) v njeni umetniški ustvarjalni poti pomemben segment ustvarjanja pravljic. Animalistika je izstopajoč temelj njenega pravljičnega sveta, saj večina pravljic sodi med klasične

živalske pravljice, z glavnim likom iz živalskega sveta, v pravljicah, ki se uvrščajo glede na glavni literarni lik v druge skupine, pa so živali pogosto stranski literarni liki. Pravljice Svetlane Makarovič ne sodijo dejanj, še manj da bi jih kakorkoli obsojale, poudarjajo pa etičnost slehernika: umetnica je vedno na strani dobrega.

VIRI IN LITERATURA

MAKAROVIČ, Svetlana, 1972: *Miška spi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1973: *Take živalske*. Ljubljana: Borec.

– – 1975: *Vrček se razbije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1976. *Glavni petelinček*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1976: *Vrtirepov koledar 1977*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

– – 1980: *Pravljice iz mačje preje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1992: *Mačja preja*. Ljubljana: Mladika.

– – 1999: *Smetiščni muc in druge zgodbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 2008: *Svetlanine pravljice. Svetlana's Fairytailes*. Dob pri Domžalah: Miš.

GERM, Tine, 2006: *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan.

GOLJEVŠČEK, Alenka, 1991: *Pravljice, kaj ste?*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

HARAMIJA, Dragica, 2009: *Sedem pisav: opusi sedmih sodobnih slovenskih mladinskih pisateljev*. Maribor: Mariborska knjižnica, Pedagoška fakulteta.

HOFMAN, Branko, 1978: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

JAKLIČ, Tanja, Svetlana Makarovič, 2009: Nikoli ne pozabim zadnjega čokoladnega bonbona. *Delo*, 9. 5., 30–31.

KOBE, Marjana, 1999: Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga* 47, 5–11.

KROPEJ, Monika, 2008: *Od ajda do Zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec: Mohorjeva.

NOVAK, Boris A., 2008: Mrtvaški ples: balade Svetlane Makarovič (spremna beseda). *Svetlana Makarovič Samost (izbor)*. Ljubljana: Slovene Writers' Association (*Litterae slovenicae* 2008, 1–2), 131–145.

OVSEC, Damjan J., 1991: *Slovanska mitologija in verovanja*. Ljubljana: Domus (Zbirka *Sopotja*).

PIŠEK, Mojca, Svetlana Makarovič, 2009: Intervju. *Literatura*, april, št. 75–77.

SAKSIDA, Igor, 2001: Mladinska književnost: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS. 405–468.

ŠMITEK, Zmago, 2004: *Mitološko izročilo Slovencev*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka *Posebne izdaje*).

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

Intertekstualnost v mladinskih besedilih Svetlane Makarovič

Ko teorijo intertekstualnosti apliciramo na mladinska besedila Svetlane Makarovič, najdemo v številne medbesedilne povezave. Avtorica uporablja folklorno stilizacijo, kjer na stilizacijsko besedilo aplicira tuj vzorec (Biblija, Ezop, model ljudske pravljice, J. in W. Grimm, A. A. Milne, W. de la Mare, A. Lindgren idr.), ga posnema ali reproducira, na drugi strani pa z njim interferira, saj stiliziranemu besedilu daje nove pomene in estetske učinke, ki se s prvotnimi ne ujemajo. Z medbesednimi postopki – opis, prenos in posnetek – vpisuje citatne figure in zvrsti: na ravni jezikovnih izrazov, besedilnega sveta ali obojega, npr. parafraza, pregovor, reklo, frazem ipd. Makarovičeva stilizira žanre ljudskega izročila, predvsem model ljudske pravljice. Prek moderne perspektive kompleksno poustvari leksiko, metaforiko, skladenjske figure in ritmiko, predvsem pa motivno-tematski repertoar in funkcije ljudskega slovstva. Vse te prvine tudi avtorsko nadgradi v t. i. matrico – pravljico, ki ne funkcionira samo kot kratka sodobna pravljica, ampak je sestavljena iz delcev, zaznamovanih s citati, parafrazami, imitacijo, reminiscenco, in tako tvori izvirno celoto. Tudi naslovi besedil so genološk ali pa so v naslovih omenjeni pravljični junaki. Značilnost Makarovičeve so tudi postmodernistične, npr. navezovanje na izročilo, motive in teme, vendar po načelih dvojnega kodiranja – za mlade in odrasle bralce, kot renoviranje tradicije in inoviranje avtorskih pristopov. Z individualizacijo perspektive Makarovičeva rehabilitira čustvenost, vendar ne patetično, ampak z ironično distanco. Težnja po avtonomiji mladinske književnosti, čeprav imajo posamezna besedila ideološke prvine, je v tem, da vsebuje elemente fantastike, tehnike samonanašanja, odprto razmerje do sveta, odgovoren odnos do okolja, neantropocentričnost bivajočega. V ospredje prihaja zoocentrizem, nagovarjanje bralca in zbujanje zanimanja za nove motive.

Pri sodobni slovenski mladinski pisateljici Svetlani Makarovič se intertekstualnost iz t. i. medbesedilne enciklopedije (Juvan 2000: 239) pojavlja na treh ravneh:

1. Obča intertekstualnost je lastnost besedil Svetlane Makarovič oz. večine mladinskih besedil, kjer je izrazito navezovanje na izročilo slovenske in evropske ljudske pravljice, hkrati pa avtorska nadgradnja le-tega, npr. *Ognjiček vražiček,* ki se na

obči ravni navezuje na slovensko ljudsko pravljico *Ogenjček, bobek in slamica* in s tem tudi na kulturni spomin, je avtorska nadgrajena z diskretno rabo motiva striptiza, ki je redek v mladinski književnosti.

2. Posebna intertekstualnost: avtorica je oblikovala način citiranja, aludiranja, imitiranja, ki ga mladi bralci prepoznajo. Med besedilom *Strašni volk* in Grimmovo različico *Rdeče kapice* je slogovna, pomenska in vrednostna distanca in vzajemna interpretacija. Leta 2008 je objavila kratko sodobno pravljico *Rdeče jabolko*, ki se navezuje na Perraultovo različico *Rdeče kapice*, torej na francosko ne pa na znano nemško varianto motiva.
3. Posebna medbesedilnost ali citatnost, ki označuje zaznamovano vnašanje tujih izjav v besedilo, njihovo navzočnost in drugačnost, npr. *Leva in desna roka*.

Na Svetlano Makarovič je formalno (zgradba) in vsebinsko (motivi) vplival predvsem model ljudske pravljice – slovenske in svetovne, poleg tega je opaziti vpliv motivov iz Biblije (*Leva in desna roka, Mali parkelj Malič*), Ezopovih basni (*Bolha in človek, Lisica in grozdje, Mačka in miši, Netopir in podlasica, Poljska in mestna miš, Sonce in veter, Volk in jagnje idr.*), sodobne svetovne mladinske književnosti (L. Carroll: *Alice v deželi zrcal*, A. A. Milne: *Medvedek Pu*, W. de la Mare: *Tri kraljeve opice*, A. Lindgren: *Pika Nogavička, Erazem in potepuh* idr.). Makarovičeva je tvorno ali transformativno ozavestila interakcijo med literarnim diskurzom in družbenim kontekstom in tako kot v književnosti za odrasle tudi v mladinski književnosti odprla pot postmodernemu konceptu heterogenosti (*Leva in desna roka*), marginalnosti (*katehet, potepuh, striptizeta*), različnosti (*hroma sestrica, veveriček posebne sorte, zajček brez repa* ipd.).

NAČINI MEDBESEDILNEGA PREDSTAVLJANJA IN SKLICEVANJA

V kratkih sodobnih pravljicah Makarovičeve je pogost **prenos** oz. **transpozicija**. Lahko najdemo precej citatov – dobesednih ali pretvorjenih, npr. ko personificirana književna oseba Repelj bere odtrgan kos časopisnega papirja, kjer piše: »svetovni dogodki, kritičen položaj, ... situacija na bliž ... Ravno tam je časopis odtrgan in tako veveriček Repelj ne ve, kaj se je še zgodilo na bliž ... oh, ta politika ... sama politika pa poročila o nesrečah« (Makarovič 2008: 162)

V naslovih besedil je zaslediti **moto,** v katerem avtorica prenese ali si izposodi (odlomek) iz drugega besedila, ki ima komentatorsko in napovedno funkcijo, napoveduje temo besedila, npr. *Bolje nekaj kot nič; Človek, ne jezi se.*

Najdemo tudi **parafraze:** Moj rep ni občinski; kokošje opazke; ta tvoj 'ponavadi' zame ni noben dokaz; »Ej, stari, mu je rekla, kar nehalo me je trgati v križu!« (Makarovič 2008: 144)

Makarovičeva črpa iz ljudskega izročila in ustvarja novo sintezo, zato je v njenih besedilih možno najti številne **sentence** (*Lisjaček v Luninem gozdu:* »Če hočeš imeti prijatelje, moraš biti najprej nekaj časa čisto sam. Zato, ker ti postane prijetno okoli srca, če vidiš kaj lepega, ne?« (Makarovič 2008: 132), predvsem pa **pregovore** in **rekla**. To so oblike dobesednih ali variiranih ponovitev izjav, katerih besedilni viri so povečini že pozabljeni. S pogosto rabo se v mladinskem literarnem izročilu spodbuja k tvorni rabi in ohranjanju kulturnega spomina: npr. pregovor »jabolko ne pade daleč od drevesa« avtorica prebesedi in zapiše, da je včasih to drevo sliva; pregovor »ne prodajaj kože, dokler medved v brlogu tiščí«, se pojavi ob glavnem književnem liku šoji, ki trguje z medvedovo kožo. Primeri drugih besedil s pregovori so naslednji:

Ni vse zlato kar se sveti – *Psiček Piki išče zlato* (Makarovič 2008: 68)

Pijanec se spreobrne, ko se v jarek zvrne (Makarovič 2008: 110)

Sita in lačna vrana – ter avtorska nadgradnja pregovora Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima, in sicer tako, da se glasi: »Ta zgodba se tako konča, da je bil jastreb sit.« (Makarovič 2008: 74)

Vrč gre tolikokrat po vodo, dokler se ne razbije (Makarovič 2008: 140), ob katerem se avtorica dobesedno in metaforično poigrava s pomeni v *Vrček se razbije*.

Vsak je svoje sreče kovač (Makarovič 2008: 16) je glavni moto glavne književne osebe miške z naslovom *Sapramišja sreča*.

Avtorica inventivno uporablja tudi **frazeme**, ki jih nadgrajuje ali transformira, dostikrat tudi ironizira z dobesednim in metaforičnim pojmovanjem**:** biti pijan kot trot; levica ne ve, kaj dela desnica; izpustiti (žabjo) dušo ipd.

Kot **emblem** ali **simbol**, bi lahko razumeli avtoričino motivno stalnico – to je luna ali mesec – ter motivne povezave kot so lunin gozd, lunin žarek, lunino darilo, »V Luninem gozdu nihče ne sme jokati« (Makarovič 2008: 128). Zanimiva je kombinacija luninega žarka in otrokove solze, ki ima čarobno moč oz. postane simbol čarobnega rekvizita.

Parodija nastopa kot dvoumnost oz. nasprotje med predlogo, tj. molitvijo očenaš in komičnim kontrastom, ko jo govori jecljavec in jo tudi vsebinsko spreminja, kar zbuja neskladje med predmetom in načinom posnemanja – molitev oz. odlomek iz molitve prenaša iz vzvišenega, resnega ali patetičnega konteksta ter ga postavi v komičen vsakdan, znižan kontekst ga banalizira in familiarizira **:**

Oče naš,
Miklavž je naš!
Ga spravim v skušnjavo
in zmešam mu glavo!

Kar z mano bo šel –
v žareči pekel!
Zdravamarija,
po zemlji se zvija,
Miklavža bom zgrabil,
v skušnjavo ga zvabil!

Znaš moliti, hudoba? Zzznam, je potuhnjeno rekel mali hudobec, ampak nnne mmmorem, kkker jecljam.

Amen,
ggglavo pod kkkamen!
Pppeklenskega vvvina
ttti bbom nnalil,
na zdddravje hhhudiča
ga s ttabo bbbom pppil! (Makarovič 2008: 147–148)

Pri Makarovičevi je precej inventivnih **variacij** na temo, motivov z novimi poantami, ki ustvarjajo tudi komične učinke, in sicer v kratkih sodobnih pravljicah:
– motiv Ariadnine niti v besedilu *Replja* – Ariadnina nit, rdeča nit; rdeča gugalnica;
– motiv gugalnice iz slovenske *Pripovedke o Soncu in Nasti*; oz. modifikacija biblijskega motiva imenovanega Jakobova lestev*;*
– motiv gugalnice v kratki sodobni pravljici *Pisano okno;*
– motiv prstana v vodi – *Povodni mož in žabe;*
– motiv zrcala, motivno-tematska prvina mita o Narcisu in motiv L. Carroll *Alice v deželi ogledal* v pravljici *Ogledalo.*

V kratkih sodobnih pravljicah Makarovičeve je pogost **posnetek** ali **imitacija** kot način medbesedilnega predstavljanja, ki pove nekaj različnega na podoben način.

Makarovičeva prek besedilotvornega vzorca ali besedotvorne matrice imitira **stileme**: veverice se veverič̆ijo, lisice se lisič̆ijo, zajci se zajč̆ijo, srne se srnijo (besedotvorne izpeljanke). Tudi imena oz. poimenovanja imajo vlogo stilemov s funkcijo karakterizacije, npr**.** *Kokokoška, Krekulja, Mišislava, Urhica, Zelenela, lovca Cuzelj in Guzelj, prašič Adolf.*

Avtorica uporablja tudi **izrazno reminiscenco** (zvočno, oblikovno, besedno, skladenjsko), npr. »Sestrična mi je povedala, da je Mišislava povedala Repkiču, da sem jaz rekla, da je Brkica rekla, da je Krempuljka« (Makarovič 2008: 20). Našteva tudi več več pomenskih izrazov za škrate v dobesednem in metaforičnem pomenu in jih nadgradi z novimi pomeni iz družbenega življenja. Vrste škratov so*:* bančni, frizerski, kuhinjski, radijski, rezbarski, slikarski, šiviljski, tiskarski, zidarski itn.

Pri Makarovičevi najdemo tudi **stilizacijo**, najpogostejša je folklorna stilizacija,[1] ki na eni ravni vzorec posnema, ga reproducira, na drugi strani pa z njim interferira, saj izhodiščnemu besedilu dodaja pomene in estetske učinke, ki jih prvotno besedilo nima, npr. elemente subverzivnosti v kratki sodobni pravljici *Strašni volk,* ki interferira z likom volka v Grimmovi ljudski pravljici *Rdeča kapica.* Poenostavljena stilizacija za mlade bralce in uporaba števila tristo v pomenu veliko ali zelo v smislu kletvice je: tristo kostanjevih ježic, tristo praprotnih semen, tisto mladih lisičk, tristo sapramišjih vragov, tristo darvinov ipd.

Pogoste so **motivno-tematske reminiscence**, ki so sinteza ljudskega in avtorskega, nacionalnega in medkulturnosti, s čemer avtorica ustvarja inovativna besedila. V kratki sodobni pravljici *Učena buča* je motivno tematska reminiscenca na A. Lindgren *Pika Nogavička,* predvsem poglavje *Pika v šoli* kot anekdotična situacija. Znotraj besedila *Učena buča* je tudi lik prašiča Adolfa, ki je obenem aluzija na Hitlerja, ki jo ima tudi Lindgrenova, saj je leta 1944 direktorja cirkusa pogumno poimenovala Adolf. Motivno tematsko se besedilo *Jazbec skoplje jamo* sklicuje na A. A. Milneja *Medved Pu* v poglavju, ki govori o kopanju jame za slona. Makarovičeva je antijunaka volka v J. in W. Grimmovi *Rdeči kapici* spremenila v junaka v svojem besedilu *Strašni volk*, Ezopovega *Volka v ovčji koži* pa je motivno-tematsko nadgradila v izviren literarni lik. Veliko javnih polemik je izzvala avtoričina motivno-tematska reminiscenca na striptiz v kratki sodobni pravljici *Ognjiček vražiček,* ki se tudi navezuje na slovensko ljudsko pravljico *Fižolček, ogelček in slamica* oz. znani motiv tudi v Grimmovi *Oglje, bobek in slamica*.

> BAR – IN RES JE LEPOTICA PRAV GRDO GLEDALA. POTEM JE SEDLA NA STOL IN SE ZAČELA SLAČITI. [...] Lepotica je slekla vse, kar je imela na sebi, in kose obleke jezno razmetala okoli sebe. Ogenjček je pomislil: Kar vidi se, kako ji gre ta obleka na živce. Pomagal ji bom, da se bo teh cunj za zmeraj znebila. [...] Polomil sem ga, je pomislil ogenjček. [...] Moram jo pogreti .[...] tedaj je pritekel požiralec ognja, odprl je velika usta, rekel ham! in požrl ogenjček. (Makarovič 2008: 146)

V besedilu je motivno-tematska reminiscenca avtoričine stalnice – Lunin gozd, ki je najboljši gozd na svetu – podoba Arkadije, utopije. Več kot očitno je avtorica črpala iz enciklopedije ne le folklornih motivov, ampak tudi avtorskih. Taka je npr. aluzija na F. L. Bauma: *Čarovnik iz Oza*, ko ptičje strašilo reče: »Saj vidiš, da imam slamnato srce, ki se takoj vname.« (Makarovič 2008: 144)

---

[1] Folklorna stilizacija oz. vpliv modela ljudske pravljice na sodobne pravljice Svetlane Makarovič je obsežna tematika, ki bo predmet druge razprave na mednarodnem simpoziju Kam bi s to folkloro?, septembra 2009 na ZRC SAZU z naslovom Motivno-tematske prvine slovenskega ljudskega izročila v kratkih sodobnih pravljicah Svetlane Makarovič.

Avtorica uporablja tudi **oblikovno-zgradbene citate,** predvsem v etioloških oz. razlagalnih pravljicah, ki vsebujejo tudi motivno-tematske reminiscence:

Kako je zelenjava dobila barvo in značaj *(Zelenjavna zgodba za zaljubljeno zelenjavo in sploh za vse); Zajčkovo leto* in številne različice motiva v ljudskem izročilu, npr. *Zakaj ima zajec kratek rep? Od kdaj ima zajec kratek rep, Zajčkov rep,* ter v fantastični pripovedi A. A. Milne *Medvedek Pu* z iskanjem Sivčkovega repa;

Verižna zgodba (angl. formula story)*: Pod medvedovim dežnikom – Mojca Pokrajculja, Deklica veka* ipd.

Se me kaj bojite – Ezop*: Severni veter in sonce.*

Smetiščni muc – Ezop: *Mestna in poljska miš;* J. de la Fontaine*: Poljska in mestna miš.*

Netopir Kazimir – Ezop: *Netopir in podlasica*

Šoja trguje z medvedovo kožo – Ezop: *Mlekarica in vedro*

Pasji in mačji – Ezop*: Mačka in miš*

Osel se drsa – Ezop: *Osel gre enkrat na led*

Papagaj in sir – Ezop*: Lisica in grozdje*

Mesečinska struna tematizira motiv prevaranta, znanega v pravljicah z naslovom *Vražji godec, Godec v peklu,* ki temelji v motivu prevaranta oz. skušnjavca (Mefistov motiv prodaje duše hudiču/prevarantu/skušnjavcu za denar ali druge domnevne ugodnosti).

Makarovičeva ubeseduje tudi **arhetipske situacije** ali **like** kot posnemovalske citatne figure**,** preko katerih besedilo dobi novo vsebino. Osebo, motiv ali situacijo *(Lisica in grozdje, Volk in jagnje)* – volk v *Rdeči kapici*, antijunak iz Grimmove pravljice postane pri Makarovičevi junak; Šeherezada v *Tisoč in eni noči* oz. lučka v pravljici *Potepuh in nočna lučka*; kopanje jame za slona (oz. kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade) v *Medvedku Pu*-ju; lik *Pike Nogavičke*, posebej epizoda *Pika v šoli*, ter pravljica *Nori veter* – postavi kot ekvivalentno oz. podobno pravljici in pravljičnemu junaku, vendar to avtorsko nadgradi, najpogosteje subverzivno ali parodično. Besedilo *Sapramiška* (potovanje junakinje) je napisano po načelih J. Campbella oz. C. G. Junga, kjer junakinja, od separacije, prek iniciacije in vmesnih faz, doseže individuacijo.

Avtorica **stilizira žanr** ljudske pravljice, pripovedke ali **literarno smer**. V stilizaciji ali imitaciji žanra prek sodobne perspektive kompleksno poustvarja leksiko (*Rdeče jabolko*), metaforiko (*Volk v ovčji koži*), skladenjske figure (*Katalena*) in ritmiko (*Potepuh in nočna lučka*), kakor tudi motivno-tematski repertoar (pravljice, pripovedke) in funkcije ljudskega izročila. Večina njenih kratkih sodobnih pravljic se dogaja na ravni enodimenzionalnosti, tako kot ljudske pravljice, le nekatere imajo dvodimenzionalno zgradbo, ki je tipična za avtorske oz. sodobne pravljice (*Mesečinska struna, Nekaj prav posebnega*, *Šuško in gozdni dan, Župan in sraka*).

Atipična za avtorico je kratka sodobna pravljica, nadvse zanimiva zaradi slikovitih nadrealističnih prvin Dalijevega tipa, ki se obenem nanaša na motivno-zgradbeno analogijo (pripovedno aluzijo) zbirke arabskih pravljic z naslovom *Tisoč in ena noč.* Zaradi nadrealističnih prvih je podobna fantastični pripovedi *Tri kraljeve opice* W. de la Mara.

> »Pridi no, da ti povem na uho nekaj zelo zanimivega!« In tako je tudi njim požrla ušesa. In tako, vidiš, so bili na tistem otoku vsi brez ušes, drugače pa se jim ni godilo slabo. Jedli so banane in kokosove orehe in pili bistro vodo in sadne sokove. Nekoč pa dolgo ni hotelo biti nobene ladje mimo, kaj šele, da bi se katera potopila – in pošast je bila lačna in žalostna. Sedela je pod palmo in vzdihovala. Prebivalci otoka so se bili navadili nanjo in niso bili več užaljeni zaradi uhljev; spekli so ji celo torto, da bi jo malo razveselili, in torta je bila okrašena s samimi piškoti v obliki uhljev. Toda pošast je le otožno zmajala z glavo, ker ni mogla jesti prav ničesar drugega razen pravih ušes. (Makarovič 2008: 164)

Motivno-zgradbeno se tudi avtorica razkrije v **samonašanju** oz. avtoreferencah: »Ampak sedaj je imela naša opica kodrčke po vsem telesu« (Makarovič 2008: 36)

»Tedaj pa se je naša buča prikotalila iz klopi in zaklicala« (Makarovič 2008: 138)

[…] »se druge stonoge ... kaj, naša pa se je zdela vedno bolj nerodna.« (Makarovič 2008: 138)

»Mi za Lunin gozd vemo, zdaj ko smo pravljico prebrali – pa kaj, ko ne bi našli poti tja. In mogoče je bolje tako.« (Makarovič 2008: 130)

»Lisička pa ni bila navadna lisička. Čas je, da to zveste, čeprav se vam je najbrž že zdelo.« (Makarovič 2008: 130)

V kratkih sodobnih pravljicah Makarovičeve je pogost **opis** oz. **deskripcija** kot medbesedilni način. Pogoste so kratke pojmovne oznake t. i. orfejske tematike z izrazi kot so: mlad umetnik, prašiček umetnik, pravi umetnik, velik umetnik (*Nori veter, Prašičkov koncert),* »Igraj naprej, umetnik! Vrni se, igraj!« Občasno je tudi **samonanašanje**: »To zgodbo mi je namreč pripovedovala neka opica, ki si zmeraj domišlja, da vse najbolje ve« in **metafikcijska digresija:** »Kdo pa še verjame v povodne može, lepo vas prosim!« – »Jaz verjamem vase,« je dostojanstveno rekel povodni mož, »in to je glavno.« – »Ampak to je neumnost,« je zaklicala Kreklja. »Povodni možje sodijo kvečjemu v pravljice, nikakor pa ne na pošten lokvanjev list v poštenem jezeru!«; »Ta zgodba se konča tako, da je bil jastreb sit.« (Makarovič 2008: 74)

> Tako je naš potepuh [...]. Povedala ti bom pravljico za lahko noč. ... Pa pravljica? Je vprašal potepuh. »Čakaj no! Ne vem še, katero bi ti povedala. Ali naj ti povem tisto o domišljavem regratu ali o treh vevericah?«[2] [...]. »Ne verjamem, da sem pripovedovala

[2] Povest o jari kači in steklem polžu oz. povest, ki je ni.

kaj tako strašnega in neokusnega. Sicer pa – kdo pripoveduje pravljice za lahko noč – ti ali jaz? Zato poslušaj!« [...] »Ta pravljica je trapasta. Ne morem trpeti pravljic o bedastih princeskah z zlatimi lasmi, ki nimajo drugega dela, ko da po ves dan srebajo jajca kitajskih kokoši. Povedala ti bom pravljico o plešočih škarjah. [...] ampak povej, kako je bilo potem.« (*Potepuh in nočna lučka*, Makarovič 2008: 166)

Obenem je zgradba besedila *Potepuh in nočna lučka* imitacija okvirne zgodbe in vloženih zgodb oz. podobna arabskim pravljicam *Tisoč in ena noč*, kajti nočna lučka pripoveduje zgodbe, ki jih ni.

Kako moreš biti zaspan, ko ti pripovedujem pravljice za lahko noč? Le čakaj, zdaj ti za kazen povem tako grozno pravljico, da sploh ne boš mogel spati. Nekoč je živela pošast. Da boš vedel. Grozna pošast. Živela je na samotnem otoku in prežala na ladje, ki so plule mimo. Včasih se je kakšna potopila in preživeli so priplavali na otok, kjer je živela strašna pošast. Pošast se je delala zelo prijazno in se je smehljala, veš, zraven pa se je oblizovala. Migala je brodolomcem s prstom, takole, in govorila: »Pridi sem, ti tamle, nekaj zelo zanimivega ti bom povedala na uho.« »Povej kar naglas,« so ji odgovarjali. Ona pa se je še bolj smehljala in govorila: »Tak pridi no, povedala ti bom na uho, kaj.« In potem je tisti, ki je bil najbolj radoveden, prišel k njej. Pošast se je vzpela do njegovega ušesa in – hrst! mu je odgriznila uho. (Makarovič 2008: 164)

V kratkih sodobnih pravljicah je najti številne **kratke oznake** pisateljskega poklica, njegovega dela, stila, lit. zvrsti (pesmi, pravljica, zgodba) – prvine kratke oznake pesnika, njegovega dela, stila, literarne zvrsti najdemo v kratki sodobni pravljici *Nori veter*:

Po vsem mestu so letale in se v vetru vrtinčile izgubljene črtke. Tedaj je po ulici prišel mlad pesnik z brado. Nekaj črk se mu je zapletlo v brado, tako da je moral nekajkrat močno kihniti. Ko pa je videl črke, ki so plesale okoli njega, jih je polovil in spravil v žep. Doma jih je dodobra pomešal in iz njih napravil moderno pesem, ki je bila tako nerazumljiva, da je čez noč zaslovel kot velik umetnik. (Makarovič 2008: 137)

Ker avtorica obravnava tudi poetološko tematiko, je pogosto najti **kratke kritike** in **interpretacij**e poleg omemb literarne vrste: *Medena pravljica,* veveričja pravljica, žabja pravljica ipd.*:* »Zakukala je samo dvakrat in spet so čakali in čakali in poslušali žabičine pravljice, (ki) niso bile za nikamor.« (Makarovič 2008: 12); »Mama vrabčevka je začela pripovedovati pravljico o vrabčku-junaku, ki je odšel po svetu, da bi našel ptičji zaklad, toda vrabček jo je prekinil.» (Makarovič 2008: 76); »Vrabčevka je začela pripovedovati drugo pravljico o vrabčku-muzikantu, ki je tako lepo godel na citre, da so ga hodili poslušat ptiči iz daljne Afrike, pa tudi ta pravljica ni bila vrabčku všeč.« (Makarovič 2008: 76); »Sicer pa ta pravljica sploh ni zanimiva. Meni se je zdela

zanimiva, je pripomnil potepuh. Že mogoče, da se ti je zdela, ampak v resnici ni. Povedala ti bom rajši drugo. Ta je pa zares zanimiva, boš videl. Hej, nikar ne zaspi!« (Makarovič 2008: 164)

V kratki sodobni pravljici z naslovom *Prašičkov koncert* avtorica na način, primeren mladinski književnosti, **analizira** položaj umetnika. Zanimivost je tudi ta, da Makarovičeva kot **avtoreference** ali **samonanašanje** znotraj književnih besedil vnaša na videz marginalne opombe, dejansko so digresije, ki označujejo motivno-tematske prvine oz. t. i. Orfejevo tematiko: »To zgodbo mi je namreč pripovedovala neka opica, ki si zmeraj domišlja, da vse najbolje ve.« (Makarovič 2008: 136); »Doma jih je dodobra pomešal in iz njih napravil moderno pesem, ki je bila tako nerazumljiva, da je čez noč zaslovel kot velik umetnik. **[…]**. Prašič je bil že pravi umetnik.« (Makarovič 2008: 160); »Prašiček si je pomel parkeljce, se nagnil naprej, potem nazaj – in začel igrati in igral je tako lepo, ampak tako lepo, da je bil ravnatelj ves osupel, strmel je v mladega umetnika in ganjeno požiral sline.« (Makarovič 2008: 160) V kratki sodobni pravljici z naslovom *Prašičkov koncert* na celotni ravni tematizira umetnika, umetnost, sodobno umetnost, videz umetnika, obnašanje občinstva ipd. »Miška je potrpežljivo čakala z odprtimi gobčkom, detel je zehal, žabica pa je omemba, malo pa tudi sebi, pripovedovala pravljice.« (Makarovič 2008: 12) »Nikoli več ji ni bilo treba stradati, kajti vsi so radi poslušali njeno pripovedovanje, čeprav so vedeli, da si včasih tudi kaj izmisli, zato, da bi bilo bolj zanimivo. S pripovedovanjem si je zaslužila toliko mačjih tolarjev.« (Makarovič 2008: 58)

Kratka sodobna pravljica *Tacamuca* obravnava proces separacije, iniciacije in individuacije. Glavna književna oseba išče identiteto, po nizu napačnih odločitev ali zaposlitev (npr. čohanje zajca) odkrije, da je nadarjena za pripovedovanje zgodb, s čemer tudi obogati (*Mačja čevapčičarnica*). »Začel je pripovedovati pravo pravcato veveričjo pravljico, ki si jo je sam izmislil. Vsi so napeto poslušali in uživali. Veveriček pa je pripovedoval prelepo zgodbo, ki se je začela takole: 'Tih aprilski dežek je rosil na smrekovje Veveričjega gaja ...'« (Makarovič 2008: 88)

Tudi pravljica z naslovom *Veveriček posebne sorte* obravnava sodoben motiv drugačnosti oz. pojav osebe s posebnimi potrebami: veveriček je rojen z eno tačko krajšo od druge, zato ne more skakati po vejah, odkrije pa svoj talent pripovedovanja pravljic. »Toda Uhko že ni več poslušal zvončničinega pripovedovanja [...].« (Makarovič 2008: 114)

Intertekstualnost v mladinskih besedilih Makarovičeve se vidi tudi v črpanju iz Ezopovih, La Fontenovih in basni I. Krilova, iz aluzij na Biblijo, ljudske (J. in W. Grimma), avtorske (H. C. Andersen) pravljice in fantastične pripovedi (A A. Milne, W. de la Mare, A. Lindgren).

SKLEP

Intertekstualnost kratkih sodobnih pravljic Makarovičeve temelji na dveh ravneh 1) formalno-vsebinski, kjer se približuje modelu ljudske pravljice in 2) zavestni uporabi prvin iz modela slovenske/evropske ljudske pravljice in njihovi transformaciji, ki model presega z izrazito avtorsko poetiko dodajanja novih pomenov, motivov in subverzivnih elementov.

V besedilih Makarovičeve je poleg intertekstulanosti možno najti avtorsko medbesedilnost, npr. glavna književna oseba iz naslova kratke sodobne pravljice *Coprnica Zofka* je stranska oseba v *Kam pa kam, kosovirja;* skoraj ponarodela *Sapramiška* se pojavlja še v besedilih *Korenčkov palček, Šuško in gozdni dan* ter *Sapramišja sreča; Ščeper in Mba* nastopata še v *Korenčkovem palčku;* naslovni junak pek Mišmaš iz *Pekarne Mišmaš* nastopa v *Pek Mišmaš iz Kamne vasi*.

Ustvarjanje reprezentativne sodobne slovenske mladinske pisateljice Svetlane Makarovič je odprto interdisciplinarnem preučevanju, folkloristiki, literarni vedi, intertekstualnosti in drugim metodološkim modelom. Makarovičeva nadgrajujejo model ljudske pravljice s preseganjem tradicionalnega znanja in vrednot, ki jih obenem nadgrajuje s sodobnim znanjem in vrednotami. Gre za tvorni odnos, ki oplemeniti tradicijo, torej nekaj novega najde v že znanem in v novem oz. v sodobnosti najde že znane formalno-vsebinske prvine (Golež Kaučič 2003). Način medbesedilnega predstavljanja oz. sklicevanja Makarovičeve na model ljudske pravljice – slovenske in evropske – je 1) prenos (transpozicija), predvsem 2) posnetek (imitacija) in delno 3) opis (deskripcija).

Prenos ali **transpozicijo** je zaslediti na ravni jezikovnega izraza (predvsem pregovora, rekla, frazema, citata in parafraze). Na ravni besedilnega sveta si izposoja osebe, motive, dogajalni prostor, mitske like, zgodbo in situacijo. Na ravni jezikovnega izraza in besedilnega sveta pa tvori avtorske variacije na temo in motiv. Redek, vendar dragocen primer prenosa na ravni jezikovnega izraza in besedilnega sveta je primer **montaže,** modernistično-avantgardističnega združevanja različnih ravnin resničnosti ali raznorodnih besednih, miselnih in stavčnih odlomkov (*Potepuh in nočna lučka)*, ki je atipično avtoričino besedilo, vendar nadvse inventivno in imaginativno, celo nadrealistično.

Posnetek ali **imitacija** na ravni jezikovnega izraza redkeje uporablja izrazno reminiscenco (zvočno, oblikovno, besedno, skladenjsko), na ravni besedilnega sveta pa pogosto motivno-tematsko reminiscenco, oblikovno-zgradbeni citat (model ljudske pravljice), arhetipsko situacijo ali lik, na ravni jezikovnega izraza in besedilne vrste pa stilizira žanr ljudske pravljice – slovenske in evropske ter uporablja motivno-zgradbeno analogijo. **Imitacija** dovoljuje, da se prepesnjevalec drži le nekaterih

splošnih namigov originala, mu kaj doda ali pa ga s svojo invencijo presega, kot v *Volk v ovčji koži.*

Opis ali **deskripcija** na ravni jezikovnega izraza uporablja kratke oznake za umetnike/umetnost, pisatelje/pesnike, dela, pravljice oz. na ravni jezikovnega izraza in besedilnega sveta prvine z zvezi s t.i. orfejsko tematiko (umetnik, umetnost, pesnik, pisatelj, pesmi, pravljice, pripovedovanje ...); zaslediti je prvine kritike oz. interpretacije, vendar v kontekstu dvojnega kodiranja – odkrito za mladega in prikrito za odraslega naslovnika.

Sodobna slovenska mladinska pisateljica Svetlana Makarovič je inventivno nadgradila slovensko in svetovno ljudsko pravljico. Prvine tradicije je tvorno vključila v model kratke sodobne pravljice in ustvarila izviren model kratke sodobne pravljice z živaljo kot glavno književno osebo. Glavne književne osebe (*Škrat Kuzma, Šuško, Vila Malina*) se upirajo tradicionalnim vrednotam s stališča odraslih (varčnost, disciplina, delo) ter vzpostavljajo novo sodobno etiko, ki pravice otrok postavlja nad pravice odraslih.

LITERATURA

MAKAROVIČ, Svetlana, 2008: *Svetlanine pravljice.* Dob pri Domžalah: Založba Miš.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2003: *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnost*i. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

JUVAN, Marko, 2000; *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS. Literarni leksikon.

GENETTE, Gérard, 2000: *Palimpsests*: *Literature in the Second Degree.* Lincoln, London: University of Nebraska Press.

GENETTE, Gérard, 2001–2003: *Cultos Glossary of Ontology*. http://www.cultos.org/results/cultos_glossary_of_ontology.pdf (25. 05. 2009)

Silvija Borovnik
Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

Elementi pravljičnega v poeziji slovenske pesnice Svetlane Makarovič

Mimo literarnega dela pesnice Svetlane Makarovič ne more nihče, ki se ukvarja s sodobno slovensko književnostjo, še zlasti ne, kadar jemlje pod drobnogled literaturo slovenskih književnic. Makarovičeva je izvirna in izjemna vsaj v evropskem, če ne tudi v širšem kulturnem prostoru. Malo je narodov, ki bi v eni, zlasti ženski osebi, premogli tako vsestransko umetnico, pesnico, pisateljico za odrasle in otroke, igralko, kabaretistko, šansonjerko, pevko, v vsakršnem pogledu pa zelo pogumno literarno ustvarjalko, ki si je upala načeti marsikatero tabu temo. Makarovičeva se je s svojim literarnim delom borila tudi za nevmešavanje politike v literaturo, kar se je v socialističnih časih naše bivše skupne države Jugoslavije pogosto dogajalo, kot svobodna književnica pa je večino svojega življenja preživela izključno od svojega zapisanega, zapetega ali odigranega dela. Leta 1981 je bila sopodpisnica pri ustanovitvi Nove revije, pozneje pa v njej ni sodelovala, češ da ta revija ni postala predvsem literarna, objavljala pa ni niti v nobeni drugi. Vse od izida pesniške zbirke Sosed gora (1980) pa do zbirke Tisti čas (1993) je objavljala v samozaložbi z imenom Svetlana. Kar pa se tiče spoštljivega mesta v slovenski literarni zgodovini, se pesnica ne more pritoževati, da bi bila prezrta literarna ustvarjalka, kar se je sicer dogajalo mnogim, ki so ustvarjale ne le v zgodnjem devetnajstem ali v prvi polovici dvajsetega stoletja, temveč tudi pozneje. V pesniške antologije jo uvrščajo vsi sestavljalci, pa čeprav morajo namesto njenih pesmi, ki naj bi bile vzor kakovostne »ženske poezije«, natisniti le z belino opremljene liste z opombo, da je pesnica odklonila sodelovanje v njihovi knjigi.

Slovenska literarna zgodovina je že zelo zgodaj opazila, da je Svetlana Makarovič, opiraje se na mit in slovensko ljudsko pesem, svoji liriki poiskala zelo poseben obraz (Paternu 1980: 206). Prav tako so mnogi zapisali, da sodi njena poezija v sam vrh sodobne slovenske besedne umetnosti. Večina literarnih kritikov, ki so bili sicer pri upoštevanju literarnega dela slovenskih avtoric nadvse varčni, je pesnici priznavala eno vodilnih, če že ne kar prvo mesto v slovenski »ženski poeziji« in neredko so jo imenovali tudi »prvo damo slovenske poezije«. Obe oznaki pesnice same nista

navduševali, zlasti jezno pa se je pogosto odzivala na umeščanje v t.i. žensko poezijo, češ da je poezija ena sama in da je razvrščanje po spolni kategoriji podobno, kot če bi pisali o kakovostni »poeziji rdečelascev«. V nekem intervjuju je izjavila naslednje:

> Status ženske umetnice se ni niti takrat (t.j. v preteklosti, opomba S.B.) niti zdaj postavil na pravo mesto. Mislim, da predvsem zato, ker se moški umetniki vedno počutijo užaljene, če jih ženska na njihovem področju dohiti, kaj šele, če jih prehiti. V poplavi babje poezije skoraj izključno moških pesnikov, ki je preplavljala slovenski kulturni prostor takrat in ga še zdaj, je moja poezija izpadla nekako moško. Do takrat se je ženska poezija obravnavala v smislu nežnih pesnic, ki pišejo izpovedno poezijo o svojih erotičnih doživetjih, o svojih družinskih odnosih, spominih na mladost in tako naprej. Jaz sem to pač presegla […]. (Intervju z Nelo Malečkar za Novo revijo 1991: 116)

Vsekakor je Svetlana Makarovič, hote ali nehote, ne le kot pesnica, temveč predvsem kot neizprosno odkrita in nekonvencionalna osebnost tako s svojo literaturo kot s svojimi javnimi nastopi vplivala na odnos javnosti do t.i. ženskega literarnega ustvarjanja. Z lastnim zgledom izvirne, samozavestne, provokativne in nikomur pokorne ustvarjalke pa je sooblikovala tudi slovensko književnost, ki jo pišejo ženske. Njen vpliv po našem mnenju ni omejen samo na področje literarne zgodovine, temveč ima širšo kulturološko vrednost.

V slovensko-nemški pesniški antologiji *Na zeleni strehi vetra* / *Auf dem grunen Dach des Windes* je Boris Paternu o pesništvu Svetlane Makarovič zapisal naslednje:

> Posebnemu smislu za kombinacijo poetične in grozljive fantastike je naposled poiskala vzorec v starejšem ljudskem pesništvu in ga aktivirala na nov, čisto njen način. Opravila je ostro inverzijo tradicije tako, da je folklorni topos in melos napolnila z novodobno eksistencialno vsebino in ljudsko dogovorno simboliko podaljšala v sodobno nadrealistično imaginacijo. Iz globokega nasprotja med naivno folklorno »obliko« in docela nenaivno sodobno »vsebino« nastaja napetost posebne vrste, primerna do kraja nenavadnim motivom rojstva, ljubezni in smrti, s katerimi začenja Makarovičeva novo poglavje slovenske ženske lirike. (Paternu 1980: 206)

V poeziji Svetlane Makarovič so podobne elemente opažali tudi drugi. Njene pesmi so primerjali s Strniševimi in Zajčevimi, navajali pa so zlasti Strnišev vpliv na področju zanikanja romantične subjektivitete kakor tudi pesnjenja na osnovi mitskih in pravljičnih motivov. Uvrščali so jo med prve pojave slovenskega postmodernega pesnjenja.

V vsem pesniškem opusu Svetlane Makarovič je opaziti poseben odnos do pravljičnega in mitskega. V njenih prvih pesniških zbirkah *Somrak* (1964) in *Kresna*

noč (1968) je sicer še bolj malo tistih lastnosti, ki jih je poznejša literarna zgodovina označevala kot značilne za njeno pesništvo. Prvi zbirki dajeta navezanost na pravljičnost, ljudsko pesništvo in mitologijo le slutiti, najdemo pa nekaj, kar bi lahko imenovali »pretvarjanje ustaljenega«, »nagnjenje do drugačnega« ali celo »ljubezen do grdega in zavrženega«. V *Kresni noči* že nastopa tudi krhka, občutljiva ženska-posebnica, ki jo navdaja strah pred okoljem, v katerem živi – za svojimi vrati čuti »stopinje sovražnih tujcev« (Makarovič 1968: 5). Pesem, napisana v prvoosebni obliki, je izpovedna v tolikšni meri, kakor so njene pesmi v poznejših zbirkah le redko. Razen naslova Kresna noč v zbirki ni veliko mest, ki bi namigovala na ljudsko tvornost, pač pa najdemo *Trnjulčico* kot pretvorjeni, spremenjeni, nekako »razpravljičeni« oz. nepravljični ženski lik. Svetlanina Trnjulčica ne spi v zakletem gradu, kjer bi čakala na princa, ki bi jo poljubil in tako odrešil, temveč se »s porezanimi lasmi« potika po svetu. Makarovičeva tako že zelo zgodaj pokaže, v katero smer se bo razvijala njena poezija, oz. kakšno izpovednost bodo zarisovali predvsem njeni ženski liki. Do pravljic, še zlasti do pravljičnih ženskih likov, je kritična in jih odklanja, v poznejših zbirkah in šansonskih besedilih to počne vedno bolj ironično napadalno. Obenem pa je njena nepravljična Trnjulčica predhodnica tistih ženskih likov, eden najpogostejših je na primer desetnica, ki v njeni poeziji zapuščajo vsaj navidez varna družinska, družbena in družabna ognjišča in se – tudi zaradi lastne neprilagodljivosti – podajajo v neznano, postajajo vedno bolj izobčeni, osamljeni, a tudi svobodnejši.

Danes, po izidu glavnine pesniških zbirk Svetlane Makarovič, je jasno, da je njena poezija, pa naj je še tako ponotranjena in hermetična, tudi izjemno družbeno kritična, čeprav se pesnica razen v nekaterih priložnostnih šansonih nikdar ni spozabila v tolikšni meri, da bi postala dnevno aktualna ali celo aktivistična. Tudi v obdobju najmočnejšega slovenskega modernizma je ostala zvesta zgodbi, čeprav drobceni in nasnuti le v obrisih, in – čeprav z averzijo – tudi pravljici. Razlago za tak navidezni paradoks lahko poiščemo v knjigi Alenke Goljevšček *Pravljice, kaj ste?*(1991), na mestu, kjer piše, da imajo navadno vsi družbeno kritični avtorji odklonilno stališče do pravljic, saj te prinašajo podobe sveta, ki je zgodovinsko presežen, vsiljujejo zastarele družbene strukture, spodbujajo pasivnost, sanjarjenje in ustvarjajo iluzije (Goljevšček 1991: 31). Zato je Makarovičeva pravljičnim podobam žensk in ženskega izrazito nenaklonjena. Pravljica namreč ignorira njihovo individualnost, poudarja in poveličuje t.i. tipične ženske lastnosti, kot so bogaboječnost, prijaznost, uklonljivost, pa tudi neizobraženost in topoumnost, skratka časti žensko, kakršno je Makarovičeva poimenovala s »kokošjo« ali z »mravljo«. Mravlja tako na primer v njeni poeziji ni simbol pridnosti in delavnosti (v slovenščini namreč obstaja zveza kot »biti priden kot mravlja«), temveč nevarne, zadušljive težnje po enakosti in uniformiranosti:

Vse enake. Jaz enaka.
Ti enaka. Ona. Vse. (Mravljišče)

Njene mravlje niso pridne, temveč omejene in pogoltne v svoji praktičnosti, predvsem pa sovražne do vsakršne drugačnosti:

Ne maramo tujcev.
Drugačnih. Ne. (Mravljišče)

Njihovo bitje je posvečeno enemu samemu cilju, to je imeti, »luči v kuhinjah« pa se bojijo. Makarovičeva tako ne posega le v pravljico, temveč tudi v ljudski jezikovni pomnilnik, ki je postavil mravljo v izrazito pozitivno sobesedilo. Njena poezija ne razgrajuje le ustaljene slike, temveč tudi okostenelo besedno zvezo. Pri njej se »biti priden kot mravlja« sesuje v »biti neumen, pogolten, omejen« kot mravlja. In taka je tudi z mravljo poimenovana ženska.

Podobno detronizacijo pravljične zgodbe najdemo v *Romanci o žabah* (Makarovič 1990: 47), ki je pesniška pretvorba pravljice Žabji kralj. (V pravljici pade princeski na sprehodu v vodnjak zlata krogla, le-to pobere žaba in princeska mora v zameno za kroglo z žabo potem jesti za isto mizo, spati z njo v isti postelji in jo poljubiti, dokler se v veselje vseh ne izkaže, da je žaba v resnici kraljevič, začaran v krastačo, s katerim se princeska na koncu poroči). Pri Makarovičevi se sporočilo o princeskah, ki poljubljajo žabje spake, sprevrže v kritiko ženske težnje po poroki, češ da sanjskih princev ni več, princeske pa so tudi iz mode.

Vsa poezija Svetlane Makarovič izraža silovit odpor zoper vsakršno vajenost, vsiljeno zakonitost ali t. i. red. Običajne človeške navade so zanjo mučilnica, zapor, ubijanje ustvarjalnega potenciala, posledica vsega tega pa sta nesvoboda ali celo smrt (kot v pesmi *Preštevanje*). Zlasti kritična je do institucionalizirane zveze med moških in žensko. Iz slovenskih ljudskih običajev poznano, hrustljivo zapečeno, ljubezensko rdeče in dišeče lectovo srce, ki si ga podarjajo zaljubljenci, je v pesmi *Poroka* naselila s črnikastimi mišmi:

Srce je iz kruha, prelepo srce.
Po kotih črnikaste miši žive.

Tako pravljica, Grimmova ali katera druga, ki vzgaja k napačnim vrednotam, zanjo ni le goljufiva zgodba, temveč je tak ves model človeškega življenja. Posameznik, zlasti ženska, se mora zamisliti nad običaji, navadami in vsem, kar »velja za dobro«.

Razgrajevanje pravljičnih motivov v poeziji Svetlane Makarovič služi kritiki meščanske zadovoljnosti. V pesmi *Mravljišče III* je pravljični začetek zgodbe nemudoma posmehljivo razbit:

V veliki hiši živijo ljudje.
Okrogle otroke, zadovoljnost kotijo.

V pesmi s pravljičnim naslovom *Porcelansko mesto* pa se mlinarju, ki pride po belo nevesto, le-ta sesuje v dlaneh. Namesto nje mu ostane njena sestra, ki pa ni iz porcelana, zaradi česar zavlada v mestu »porcelanski strah«. Preko pravljičnih motivov v poeziji Makarovičeve tako v njeno izpoved vdira lik posebne, **drugačne ženske** od običajnih, krhkih in nesamostojnih. Motiv ženske, izstopajoče iz okolja in bežeče v drugačen svet, postaja vedno bolj izrazit, obenem pa tudi to, da mora vsaka posebnica čez številne ovire in da pogosto žalostno konča: v pesmi *Sončnice* (zbirka *Pelin žena:* 56) ji ptice izkljujejo oči.

Pravljice, piše Goljevščkova (1991: 127-128), pošiljajo mlade ženske skozi vrsto preizkušenj, v katerih naj bi dozorele v odrasle osebe. In čeprav morajo skozi take preizkušnje pogosto tudi mladeniči, so v primerjavi z njimi ženske oblike potrjevanja bolj trpne narave. Pravljice poudarjajo žensko vztrajnost, požrtvovalnost, stanovitnost in ljubeznivost. Makarovičeva pa nastopa zoper tako privzgojeno sliko ženskega. Ženska je v pravljicah pogosto žrtev, Svetlanine ženske pa so akterke, poganjalke svojstvenega, svojeglavega dogajanja. Pri tem ne gre prezreti, da pravljice, ki so svojo današnjo podobo izoblikovale že v času razvitega patriarhata in katerih ženski liki se ujemajo z zahtevami tradicionalne družbe, poznajo dva tipa ženske: trpno dekle, ki zvesto čaka na svojega rešitelja, in aktivno, ponosno in maščevalno žensko, ki svojega zaročenca muči, kaže odpor do možitve itd. (Goljevšček 1991: 128) Makarovičeva se je naslonila predvsem na ta drugi, samostojnejši ženski lik, ki je v primerjavi s prvim preveč skrit in odrinjen.

Če ob navezanosti Svetlane Makarovič na pravljice preverimo še njeno navezanost na ljudsko pesem, so naše ugotovitve dokaj primerljive. In če je pesnica ob pravljici v slogu zrcala resnice pokazala predvsem na njene prikrite in prikrivane elemente, kakršne predstavlja na primer v pravljicah zelo izražena izjemna krutost – ubijanje, težke in okrutne kazni tudi za otroke, ostanki kanibalizma, ignoriranje individualnosti (Goljevšček 1991: 43-53), konkurenčni boj med družinskimi člani – ter izpostavila tisto, o čemer v zvezi z navidezno pravično zgradbo pravljičnega sveta ne bi smelo biti nobenega dvoma, je ob upesnjevanju motivov iz slovenskih ljudskih pesmi ravnala podobno. Večina dosedanjih raziskovalcev pesničinega dela je opozarjala na to, da so prvine ljudskega pesništva pri Makarovičevi izrazito ambivalentne in da se pri njej, kakor navaja Marko Juvan, »izgublja distanca do stiliziranega vzorca in se navajajoči jezik skoraj povsem zlije z njim« (Juvan 1987: 99). Juvan nadalje poudarja, da je Makarovičeva oživila predvsem arhaične in disonantne prvine ljudskega slovstva in da so jo privlačevale zlasti tiste, ki so bile izrinjene iz meščanske percepcije folklore (Juvan, prav tam).

Veliki zbiralec Karel Štrekelj je imel pri izdajanju slovenskih ljudskih pesmi precejšnje težave, ker v njegovo zbirko ni smelo nič, kar bi kompromitiralo podobo idealnega slovenstva in se je moral po tem tudi ravnati (Goljevšček 1991: 54). Makarovičeva pa se je podobno kot v svojem razmerju do pravljice temu uprla. Ljudsko pesem je uporabila tako, da je poudarila njeno navidezno veselost in razbarvala ustaljeno skladno sliko. Čeprav je posegala tudi po drugih motivih (npr. jurjevanje, kresovanje), je najbolj radikalno razgradila običajno razširjeno, splošno predstavo o ženski in ženskem.

Najbolj razbita, v ljudski pesmi, večkrat pa tudi v pravljici večinoma izključno pozitivno predstavljena vloga ženske, je pri Makarovičevi podoba matere in materinstva. Že v *Pelin ženi* je materi v pesmi *Mati* žal, da je rodila otroka, da ga je »vrgla v svet«, v pesmi *Kolovrat* pa se skozi predelan motiv ljudske pesmi *Le predi, dekle, predi* zaslišijo takole premetani verzi:

Je sineka povila,
v tolmunu utopila.

Makarovičeva je v svojo pesem namesto nežno ljubeče matere postavila lik matere (deto)morilke, s tem pa spregovorila o zamolčani pravljični in/ali ljudski temi.

Mati v pesmi Svetlane Makarovič je tudi izrazito posedovalno bitje (v pesmi *Zibelka*). Motiv trdosrčne, ozkoglede, ne le rojevajoče, temveč tudi ubijajoče matere nastopa kot eden najmočnejših v zbirki *Sosed gora* (1980). V pesmi *Kamen* »mati kamen« prekolne svoje otroke in jih zasleduje, detomorilko najdemo v pesmih *Kolo* in *Nerojen*, pesmi *Grob* in *Roža* pa tematizirata zapleteno razmerje med materjo in hčerjo. V njih mati hčer uničuje in ji ne dovoli, da bi se samostojno razvijala. Odnos med njima je patološki, npr. v pesmi *Oltarna slika.* Podoba matere je v poeziji Svetlane Makarovič padla s piedistala nedotakljivosti, pogosto je prav mati povzročiteljica in nosilka zla. V pesmi *Uspavanka detetu* npr. mati prigovarja otroku, naj le mirno zaspi, češ da ni zunaj nič drugega kot veter, ki prinaša smrt.

Hkrati z motivi, ki izražajo pesničin odpor do institucij, kakršni sta zanjo tako zakonska zveza kot družina, je motiv hladne matere najpogostejši. Enako pogosto srečujemo še pravljično-ljudski motiv od doma pregnane desete hčere, ki se je rodila namesto pričakovanega sina. Pri Makarovičevi je to posebna ženska, drugačna od devetih »lepih, debelih hčera«. Predvsem zato je obsojena na samost in grenko tavanje:

Lastno senco je pojedla,
jo poplaknila s solzami grenkimi.
(Desetnica III)

Lik desetnice se pojavlja kot vodilni, smerni lik v več pesniških zbirkah kot metafora za človeško posebnost, ki je množica ne sprejema, jo izloči in/ali jo začne preganjati. Desetnica v zbirki *Pelin žena* se od prestanega gorja in osamljenosti spremeni v polžival, v »polvolka«. Ker v svetu ljudi ne najde sogovornikov, prične jokati po volčje in se poslavljati od kamna. V pesniški zbirki *Sosed gora* se motiv preganjane ženske (»desetnice«) razrase v osrednjo temo, ki govori o preganjanju posebnežev nasploh. Tako na primer konja z zlatimi podkvami v pesmi *Sosed gora* preganja čreda hlapcev, ki ga ujame in pretepa. Lik ženske-popotnice pa je še vedno zelo pogost (v pesmih *Robida* in *Zvonovi*).

Motiv ženske, ki se ne more uklanjati volji čredaste skupnosti, je upesnjen večkratno. Zdaj je desetnica, zdaj popotnica in nato zapuščena ženska, ki jo je razočaral ljubimec (pesmi *Mračnina*, *Veščа)*. Pogost je motiv ženske, ki »ljubi tujega moža«; ta pomeni prav tako novost v slovenski poeziji. Taka ženska je ostro preganjana in kot čarovnica obsojena na grmado. Po smrti se neredko spremeni v žalik ženo, ki predstavlja pretečo grožnjo za žene »v varnih hišah« predvsem zato, ker zahteva njihove može. Žalik žena predstavlja značilno nenavadno in uporno žensko v poeziji Svetlane Makarovič, ki razdira navidezno varnost, zanikrno udobje in življenjski red »kokošnjakov«. V pesniški zbirki *Izštevanja* je motiv ženske bodisi kot strašila, prevarane ljubimke, za kazen utopljene prešuštnice, uporne žalik žene ali tavajoče izgubljenke prav gotovo osrednji, o čemer pričajo tudi naslovi: *Mlinska vešča*, *Mlinarica, Utopljenka*, *Žalik žena*, *Zeliščarka.*

Ženska kot osrednja tema zajema domala vso zbirko *Tisti čas* (1993). V njej je motiv desetnice najmočneje izražen, predstavlja celo osrednjo sporočilno os. Desetnico na njenem potovanju nezaželene in odgnane skušajo »drugi ljudje« celo ubiti, toda spremenila se je v nematerialno, zato ne more umreti. Čeprav vsega oropana, išče dalje:

Ožgana, stara, slepa, mutasta
tipaje išče stezo prek sveta.

Toda pri razvijanju motiva desetnice pride v pesniški zbirki *Tisti čas* do pomenljivega premika, namreč v pesmi *Ogledalo* pride do izenačitve motiva desete, posebne in preganjane hčere z jazom lirske izpovedovalke same:

To noč se je zatekla v mojo sobo,
kjer s svečami preganjam hudi mraz.
Pa to ni maska, to je živa koža.
Iz ogledal me gleda njen obraz.

Sporočilo o nenavadnem, posebnem in zato samotnem pesniškem svetu Svetlane Makarovič je tako zaokroženo v njenem pesniškem vrhu, v zbirki Tisti čas, ki jo je pesnica razglasila za svojo zadnjo.

Navezanost Svetlane Makarovič na pravljico se je izkazala kot razgrajevanje le-te, njena povezava z ljudskim pa kot ironizacija in detronizacija, kot parodija in travestija.

V njeni poeziji opažamo še povezanost z mitskimi elemeneti, kot navezo s preteklostjo, ki ni pretekla. Obenem je mit za razliko od pravljice brezmejno raznolik in komunikativen, svet v mitu pa je razdeljen med fascinantnost in demonskost. V prvi projekciji nastopa kot urejen in prijazen vrt, v drugi pa se spremeni v svet jalovega truda, v katerem je človek le žrtev (Goljevšček 1988: 7). Poezija Svetlane Makarovič izraža to drugo, negativno, demonsko plat mitske podobe sveta. V njej je človeški svet družba, ki zatira posameznika. Ljubezen je uničujoča strast, večina odnosov pa posedovalnih.

Tudi na področju oblikovanja ženskih likov ostaja Makarovičeva zvesta mitološki osnovi. Iz nje izvirajo »kresnice« ki po mitološkem izročilu s pesmijo preganjajo zlo, »pehtre babe«, ki so odsev starodavnega trojnega ženskega božanstva, združujoče dobroto in hudičevstvo, krivopete »torklje«, ki ne spoštujejo nobene prepovedi, »sojenice« ali »rojenice« kot odrazi trojne mesečeve boginje oz. kot sence dobre in strašne matere, pa tudi vilinska bitja kot večne nagajivke s posebnim, zdaj zlobnim, zdaj dobrosrčnim smislom za humor, kot maščevalke in zapeljivke, udarjene na mlade in lepe moške, in kot njihove sestre, bele ali črne, pelin ali žalik žene. Mitski »sveti čas«, pri Makarovičevi »tisti čas«, ki razume osebo kot odprt prostor, v katerega se lahko naseljujejo tako živali kot izročilo prednikov, in kot čas, ki opozarja na večno vračanje enakega, tudi na videz že zdavnaj preseženega zla, ostaja grozeč, saj dopoveduje, da sta mir in sreča zgolj varljiva močvirska luč in da je idila tem bolj izmuzljiva, čim bolj popolna je videti.

VIRI IN LITERATURA

MAKAROVIČ**,** Svetlana, 1968: *Kresna noč*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
– – 1972: *Volčje jagode*. Maribor: Založba Obzorja.
– – 1973: *Srčevec*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
– – 1974: *Pelin žena*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
– – 1977: *Izštevanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
– – 1980: *Sosed gora*. Maribor: Obzorja.
– – 1984: *Pesmi o Sloveniji za tuje in domače goste*. Ljubljana: Lutkovno gledališče.

– – 1990: *Krizantema na klavirju*. Šansonska besedila Svetlane Makarovič. Ljubljana: Printing.

– – 1993: *Tisti čas*. Ljubljana: Mladika.

BOROVNIK, Silvija, 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.

GOLJEVŠČEK, Alenka, 1982: *Mit in slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica.

– – 1988: *Med bogovi in demoni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1991: *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga.

JUVAN, Marko, 1987: Dialog literature z literaturo ali kaj so literarne reference. *Problemi. Literatura* 25/1, 99–111.

MALEČKAR, Nela, 1991: Pogovor s Svetlano Makarovič. *Nova revija*, 116, 1501–1510.

PATERNU, Boris, 1980 (ur.): *Na zeleni strehi vetra/ Auf dem grunen Dach des Windes*. Sodobna slovenska lirika. Slowenische Lyrik der Gegenwart. Klagenfurt: Heyn.

Alenka Jensterle Doležal
Filozofska fakulteta Karlove univerze v Pragi

Lirski subjekt pri Svetlani Makarovič – lik čarovnice

V prispevku se ukvarjam z lirskim subjektom v poeziji Svetlane Makarovič v določenem obdobju njenega ustvarjanja. Raziskujem persono čarovnice, žalik žene – pelin žene kot eno izmed najbolj izrazitih podob lirskega subjekta. Persona izhaja iz ljudske mitologije in se pojavlja v baladni zgodbi: v kontekstu tragične erotike in izdajstva. V zbirki Pelin žena dobi splošno človeške poteze in postane arhetip modernega človeka, izraz njegove osamljenosti in izgubljenosti.

1 Semantika lirskega subjekta ima v poetiki Svetlane Makarovič posebno mesto. V določenem obdobju pesniškega razvoja je pesnica ustvarila poseben tip lirskega subjekta: persono[1] nore ženske, čarovnico, žalik – pelin ženo, ki se povezuje in stapl-ja z ostalimi osebami, z mlinarico in utopljenko, in skupaj z desetnico naseljuje fantastični prostor predvsem prvih štirih zbirk. V stiliziranem fiktivnem svetu obstaja čarovnica kot preverjen kulturni model, s katerim pesnica tudi intenzivno izkorišča bralčevo pričakovanje. Ženski tipi se v najbolj izrazitem obdobju *Srčevca* in *Pelin žene* začnejo pokrivati, se stapljati, postajajo ena sama, izrazita arhetipska persona moderne čarovnice, znana iz evropske kulturne podzavesti. Čarovnica[2] je zelo sugestiv-na pesniška podoba, s katero začenja Shakespeare svojega Macbetha – tri čarovnice simbolizirajo začetek zla, usodo, ki na koncu uniči Macbetha in njegovo ženo. Tudi pri

---

[1] Miroslav Červenka razlaga persono kot najbolj navaden način obstajanja lirskega subjekta in tudi drugih tipov subjekta, ki so postavljeni v središče dela in se izražajo navadno v 1. osebi (Červenka 2003, 55).

[2] Svetlana Makarovič uporablja za čarovnico različne izraze, ki jih lahko najdemo tudi v slovenskem etnološkem leksikonu: čarovnica je tudi veša ali vešča, vrčnica, vesna, štrija, striga, bajanica, bajan-ca, klekarca, kvatrna baba, sveta baba, bosaruna, baba vida, švila prerokvila, lámia, furija . V Ziljski dolini so zločin ženske, ki so jo obsodili čarovništva, imenovali zločin Pehtre babe. Označujeta jo dva pomena: to je ali demonično bitje z magičnimi močmi, npr. duh, vila, mora, ali ženska, ki zna čarati bodisi pridobljeno ali prirojeno (*Slovenski etnološki slovar* 2004: 61).

Svetlani Makarovič čarovnica pomeni drugačnost in usodnost, resnico iracionalnega sveta, ki se zoperstavlja navadni, meščanski, preveč vsakdanji realnosti.[3]

Zastavlja se vprašanje povezave med avtorjem in lirskim subjektom, ki je pogosto tudi v praški poststrukturalistični teoriji. Najbolj navadna situacija naj bi bila po Červenki polje neistosti, čeprav moramo tukaj upoštevati pragmatični kontekst: kontekst razvejene avtorjeve osebnosti, ki se je oblikovala v procesu integracije semiotičnih ekvivalentov raznih javnih akcij in tudi ostalih govornih manifestacij biografsko označenega avtorja (Červenka 2003: 52, 53). V poeziji Svetlane Makarovič določena mera identifikacije ostaja. Čarovnica je njena najbolj avtobiografska persona tudi kasneje, ko se lirski subjekt začne spreminjati. Tu lahko govorimo celo o avtostilizaciji, čeprav njen lik ne izhaja samo iz avtoričinih avtobiografskih izkušenj, ampak izvira iz slovenske in evropske kulturne tradicije. Že od vsega začetka je čarovnica predvsem ženska, ki je drugačna, v konfliktu z ostalim svetom, ki jo omejuje, uničuje, tako da tudi ona postaja hudobna.

Čarovnica se v kulturnem kontekstu povezuje tudi z razumevanjem ljubezni, saj se s čarovništvom označujejo odnosi med spoloma: ženska naj bi moškega ne samo očarala, ampak tudi začarala. Obsodba čarovništva je bila v zgodovini vedno znamenje družbene zaznamovanosti in zavrženosti. Čarovniški procesi so bili izraz patriarhalne dominacije (sežigale so se ženske), hkrati pa je bila to tudi svojevrstna obsodba verskega odpadništva, saj jih je na slovenskem ozemlju vodila prav katoliška cerkev. Sežiganje žensk večinoma brez razloga je izražalo nakopičeno sovraštvo proti ženski tudi v kontekstu seksualnosti (čarovnice naj bi občevale s satanom!): »čarovnice so sodno obdolževali, da so odpadnice od krščanstva, da so podpisovale pogodbo s hudičem, z njim spolno občevale in povzročale škodo tudi na gmotnih dobrinah. Obsojene so sežigali.« (*Slovenski etnološki leksikon* 2004: 61) Čarovniški procesi so se na Slovenskem dogajali konec srednjega veka in v mračni novoveški rekatolizaciji slovenskega ozemlja med leti 1546 in 1712. Ponekod so tudi kmetje sežgali nekaj žensk.

Pesniški imaginarij Svetlane Makarovič se navezuje na mitologijo ljudskega slovstva (in tudi na Trdinove čarovnice),[4] podobno kot se je njena generacija na splošno navezovala na mit. Motiv čarovnice je v literaturi znan tudi prej: Agatha Schwarzkobler mora v *Visoški kroniki* (1919) prestati preizkušnjo čarovništva z vodo. Leta 1964 je

---

[3] Dualizem sveta je bilo tipično razumevanje v tem obdobju, ki ga je Jože Koruza v dramatiki poimenoval obdobje ontološkega nadrealizma. Pri Svetlani Makarovič je to razkol med meščansko družbo in drugačnim, bolj senzibilnim človekom, ki sluti druge dimenzije sveta; norost je v tem primeru sinonim za drugačnost.

[4] Janez Trdina je v *Bajkah in povestih o Gorjancih* (1882-1888) razvil svojo domišljijo prav v pravljici o čarovnicah *Kresna noč*.

v Strniševi drami *Samorog* (Oder 57, februar 1964, režiser M. Janžekovič) Svetlana Makarovič igrala lik nore Uršule, ki vidi z videnji in sluti tudi druge ravnine sveta. Sestra Margareta jo izda, Uršula namesto Margarete zgori kot čarovnica na gradu v nekem imaginarnem srednjeveškem mestu.[5] Prav obrise zgodbe o čarovnicah in sežiganju čarovnic, podobne temu iz Strniševe drame, lahko zaslutimo tudi v pesmih Svetlane Makarovič.

2 Vprvi pesniški zbirki ***Somrak*** (1963) je Svetlana Makarovič še klasična postromantična pesnica: lirski subjekt je ponavadi tradicionalno izpovedni jaz. Tu se v pesniškem svetu že pojavljajo mračni toni, vendar je bolj pomembno zelo doživeto občutenje narave, ki se antropomorfizira in so v njej izpostavljeni določeni detajli. Avtorica tematizira prepad med drugačnostjo subjekta in sivo stvarnostjo: svet je dolgočasna sedanjost, diktatura samo pričakovanega: »čas, ko se ljudje zapirajo/ v svoje varne kokošnjake.« (*Noč bo*)

V drugi zbirki ***Kresna noč*** (1968),[6] ki je arhitekturno zgradjena z nizanjem ciklov treh pesmi, se izpovednost že barva z motivi iz ljudskega slovarja mitologije. Pesnica že v naslovu izpostavi tipični motiv kresne noči, noči fantastičnih sprememb, ki se veže na ljudski folklorni krogotok.[7] Doživljanje fantastične spremembe človeka in sveta kot avantgardna izkušnja kasneje dobi pomembno mesto v njeni poetiki.

Avtorica zbirko začanja v prvoosebni izpovedni obliki. V bipolarni strukturi sveta se napetosti med jazom in svetom še bolj zaostrujejo, konture prostora so mračnejše. S subtilnimi metaforami se atributi sovražnosti in odtujenosti, ki jih je pesnica že prej zaznavala v svetu, še stopnjujejo. Pojavljajo se ženske osebe, ki so podvržene groteskním spremembam. V njen pesniški prostor se naselijo motivi živali s simbolično vrednostjo (sicer ne tako intenzivno kot pri Danetu Zajcu). V njenem živalskem imaginariju se pojavi motiv kače (*Kača)*, ki se spreminja v metaforo za žensko, saj prav ta motiv sugerira povezavo s strupom in zastrupljenostjo.[8] V pesmi *Mesečnica* se ženska oseba spremeni v lisico: »Njej iz prstov izrasejo dolgi nohti, med nogami se ji

---

[5] V tej generaciji so ženske pozitivne postave bile tudi »nore«. Tudi Antigona v Smoletovi drami (1959/ 1960) je bila s svojim idealizmom drugačna in za to za družbo nora, o nori starogrški čarovnici je napisal Dane Zajc kasneje tudi dramo *Medeja* (1988).

[6] Kresna noč – noč pred godom sv. Janeza Krstnika (24. junij). Po splošnem ljudskem verovanju naj bi imela posebno moč, ko se lahko sliši pogovarjanje živali, vidi čarovnice, kliče vrag, najde zaklad, vedežuje s posebnimi dejanji. Tudi rastline (kresne rože, praprot), nabrane v kresni noči, rosa in voda, s katero se umiješ, imajo zdravilno in čudežno moč (*Slovenski etnološki slovar* 2004: 253).

[7] Motiv kresne noči je uporabil Trdina v svoji najbolj znani pripovedki.

[8] Kača kot nosilka strupa na primer igra svojo zastrupljevalsko vlogo v ljudski baladi *Žlahtna gospa zavda ljubici svojega moža*.

vije lisičji rep.« Tukaj se tudi prvič in zadnjič pojavi motiv Trnuljčice iz pravljičnega sveta, ženske, ki ima predvsem drugačno percepcijo: »Sredi jame sedi dekle s čudnimi očmi, / z očmi, ki vidijo drugače, / z očmi, ki gledajo drugam«. Trnuljčico kasneje zamenja Desetnica.

V tretji zbirki ***Volčje jagode*** (1972) Svetlana Makarovič še ohranja formalno trikitično strukturo ciklov iz prejšnje pesniške zbirke, čeprav se melodičnost in ritmičnost pesniške govorice stopnjujeta, svet pa barvajo baladni, temni akordi. Po besedah Irene Novak Popov ji je prav vzorec balade omogočil distancirano in neosebno pripovedovanje o tragičnih človeških usodah, situacijah in razmerjih, kar se sklada z mračnim tonom moderne poezije absurda (Novak Popov 2003: 266). Motiv volčjih jagod[9] sugerira strup, v ljudskih zgodbah je povezan tako s čarovništvom kot z motivom splava nerojenega otroka in prav novi motiv detemora postane eden od najpretresljivejših v njeni poeziji. V svetu se poudarja začaranost, ljudje se zastrupljajo (pesnica za to uporablja tipičen ljudski glagol zavdati), zaradi volčjih jagod se ljudje groteskno spreminjajo.

V pesniškem svetu dokončno zavladata zlo in negativiteta. Avtorica se nasloni na mit, njeno poetiko lahko označimo z besedami Silvije Borovnik: »Poezija […] projicira to drugo, negativno, demonsko plat mitske podobe sveta.« (Borovnik 1994: 542) Doživetje zla je bilo tipično za njeno generacijo. Jože Pogačnik tako meni, da je za Zajčevo poezijo značilno pesnikovo doživetje sveta kot pogorišča in praznote ter človeškega življenja, ki ima izključno smisel v tem, da ga pogoltne smrt (Pogačnik 2001: 87). Zlo je v svetu, a seli se tudi v notranjost subjektivitete. V lirskem prostoru se oblikujejo tipični arhetipi za moškega in žensko: ženska postane izobčenka, čarovnica, norica – žalik žena. Že vprvem pesniškem ciklusu *Senc*a se pojavi nora ženska, ki je iz družbe izobčena, eno z naravo in uničuje svoje seme – človeško seme, iz katerega se oblikujejo otroci (kot nadaljevanje človeškega rodu). To podobo v dveh izrazih spet povezuje s kačo:

Ona je, ki v slepečem ognju
sežiga svoja semena.
Ona je, ki tepta mravljišča,
ki se privija k deblom namesto k nam,
s slakom si lase spenja in vetru daje telo.
Navadno je bosa in kot kača molči.
Ona je tista, gospe,
ki vidimo zmeraj le njen hrbet. (Makarovič 1972: 8.)

---

[9] Volčje jagode imajo dvojen pomen: so strupene, a uporabljajo se tudi v zdravilstvu (v ljudskem zdravilstvu se je uporabljajo kot splavilo). Zaužitje plodu naj bi povzročalo tudi blaznost. (*Slovenski etnološki leksikon* 2004: 683).

Kači kot metafori za ta tip ženske se pridruži vešča (*Vešča*), ki je ranjena in tudi sama seje hudo, na koncu pa se zažge v ognju: »Pridi, storila ti bom hudo.«

V pesmi *Žalik žena*[10] se prvič pojavi avtoričina najbolj tipična persona čarovnica, ki jo lahko identificiramo z avtorico in njenim dojemanjem drugačnosti. Žena se mora v igri spolov gibati tudi po polju zla. Kot njen protipol se pojavi moški – mlinar. To je čarovnica, ki uroči, začara, zapeljuje poročene moške v pogubo. Grenki sarkazem že skriva obup kot posebno doživljajsko močno kategorijo v izgubljenem svetu. Ženska je prekleta, izobčena iz navadnega sveta, celo živali se je izogibajo. Poguben vpliv žalik žene na moškega tematizira v prvi in tretji kitici pesmi, medtem ko je v izpostavljeni drugi kitici čarovnica kot podoba iz kolektivnih predstav izpostavljena predvsem v negativnem razmerju do družbe.

I
Kdor je poklical žalik ženo,
temu ne gre več iz srca.
V avgustu ga brezasta noč ulovi,
tare se obenj, v lase mu sega.
Naenkrat pozabi veliko besed,
črn mlaj mu grlo zapira.
In ve, četudi je ne sreča:
žalik žena je bila, je bila.
Zaradi tega sveta. Zaradi njega samega.

II
Pride žalik žena do človeških bivališč.
Nikjer ne potrka, v zastrta okna strmi:
Daj mi, žena, toplo telo tvojega moža.
Čez čas neslišno odide k svojim studencem,
za njo stezo požira črni les.
Zdaj je živali ne poznajo več,
v ostrih skokih bežijo od nje.
V daljnem studencu kdaj zaječi,
ženam v varnih hišah srce zledeni.

[10] V slovenskem etnološkem slovarju je žalik žena, žal–žena, žalka, zala žena, žar žena, jebek žena, zavdana žena, bajno bitje. Predvsem na slovenskem Koroškem so razmeroma pogoste povedke o žalik ženah, ki so hodile ležat h kmetom in prinašale domačiji blaginjo (*Slovenski etnološki leksikon* 2004: 715).

III.
Žalost ga najde, slepa tiplje po njem.
Vzpne se kot žival in se ji vda.
To so dnevi velike bridkosti,
ki z njegovim srcem utripa,
njegove blede dneve živi.
Pod žalik vrbo lisica zvarek kuha.
Dala ga bo mlinarju, ki bolan leži.
Na šentjanženvo bo odšel ob potoku.
Nič več ga ne bodo videli. (Žalik žena)

Moška oseba, ljubimec, ki podleže čarom žalik žene, postane bolni mlinar, čaka ga samo še smrt, žena (lisica) mu kuha strup.

Tudi v pesmi *Desetnica* na osnovi znane ljudske pesmi je ženska izgnana in prekleta kot deseta – kot drugačna. Groteskne spremembe so kot čarovni uroki. V pesmi *Oklepnik* hrošč tako spremeni človeka, da ima od takrat »eno samo, široko odprto sivo oko.« Najbolj značilen motiv spremembe je zastrupitev, npr. v pesmi *Volčje jagode*, ko morajo ljudje moliti rožni venec iz volčjih jagod in ko jagodo zmolijo, jo pojejo.

Motiv norosti in čarovništva je izrazit tudi v pesmi *Sojenice*.[11] Tri so priletele nad ženskim otrokom, ker ob rojstvu niso zasadili noža vprag. Sojenice prinašajo lirskemu subjektu ontološko negotovost in prevlado groze, iracionalno prekletstvo je usoda ženske osebe:

I.
[...] Sodile so te v prežečo samoto,
storile so ti same predsmrtne dni.

III
Padla bo noč sredi živega dne,
vrisnil bo glas tretje sojenice.
V temi te vihti gugalnica groze,
Ne moreš zamižati.Vidiš [...] (Makarovič 1972: 43, 45.)

Kot protipol tej ženski postavi se še enkrat izpostavi lik mlinarja, znanega že iz *Žalik žene.* V *Porcelanstem mestu* mlinar ubije svojo nevesto.

[11] Žalik žena je tudi lahko rojenica (sojenica) ali vila.

Prišel je izza daljne gore
mlinar iz črne sanjske more.
Prišel je v porcelanasto mesto.
Ukradel je nemo, belo nevesto,
pa se je s krikom sesula predenj.
Začuden gleda okrvavljeno dlan:
Kako oster je razbit porcelan. (Makarovič 1972: 46.)

Četrta pesniška zbirka ***Srčevec*** iz leta 1973 pomeni nadaljevanje poetike in hkrati tudi bistveni prelom, saj je prav s to zbirko pesnica ustvarila avtohton, zaprt pesniški svet s tipično prepoznavno poetiko. Bogat fantastičen pesniški svet je prostor modernistične formalne dognanosti: v tej pesniški konstalaciji je pretrgala s tridelnimi cikli in ga nadomestlila s kratkimi štirivrstičnicami, izraz omejila in osredinila v kratkih, zamolklih baladnih izpovedih. Baladne pesmi je inspiriral slog ljudske pesmi. Avtorica pesniške podobe in zasnutke zgodb podkrepi s ponavljanji, stalnimi pridevki in mističnimi števili. V sanjskem prostoru prevladujejo makabrični, pokopališki motivi, povezani s smrtjo, med katerimi se izpostavlja motiv mrtveca, ki pride po ljubico (ali mrtve, ki se vrača po izvoljenca). S temo posmrtne ljubezni Svetlana Makarovič nadaljuje tematiko iz začetkov slovenske lirike, Jenkovih *Obujenk*. Tudi Lenorin motivje bil značilen za slovensko poezijo vse od Zoisovega prevoda Bürgerjeve balade dalje pa do Prešernove umetniške upodododobitve, hkrati pa je ohranjenih več ljudskih balad s tem motivom (v Štrekljevi zbirki).

Sama pesniška zbirka v obliki nadrealističnega srca se odpira s pesniškimi listi. Srce je v slikarski izpovedi Tomaža Kržišnika prepredano s številnimi motivi, tudi z motivom ženske – srce se zliva v žensko podobo. Posamezne pesmi razkrivajo srčne skrivnosti, s tem ko odpirajo srčne prekate, vene in aorte (zato je izpostavljena podoba ključa), vendar pa so daleč od tipičnih ljubezenskih izpovedi. Srce kot stereotipni simbol ljubezenskih čustev že v ljudski poeziji in tudi kot metafora za čustva ter pesniški svet pri Francetu Prešernu ni enako naslovnemu srčevcu. Srce je preperel, mrtev prostor intime: pot, ki vodi od od srca k srčevcu je kruta besedna igra in pelje od ljubezni k smrti. *Srčevec* iz istoimenske pesmi je fantastično, groteskno bitje, ki je zrastlo iz korenine odpadlega cveta, ta pa iz človeškega semena, hodi po svetu in mori dekleta: »Srčevec razkoplje rušo, / prvič beli dan uzre. / Gre po svetu, v vsakem kraju / svoje umori dekle.«[12]

Persone – tako ženske kot moški – postanejo nemočne lutke v dramatičnem, epskem vzdušju, napolnjenem z mračnimi, gotskimi motivi, izmenjujejo si vloge žrtev

[12] Strani v Srčevcu niso označene, s čimer je poudarjena celota in ista usmerjenost doživljanja v pesniški zbirki.

in krvnikov, zlo je povsod. Tematiziran je motiv umora ljubice in ljubimca, prvič se pojavi tudi motiv umora komaj rojenega (*Zibelka*) in nerojenega otroka. Mlinar v pesmi *Zazibalka* izgublja svojo identiteto: »Ne ve več, kdo je in ne ve, kdo je bil.« Mlinar je izdal ljubico, zato mora izginiti iz sveta, umreti:

V tihem mlinu luč gori.
Ura bije polnoči.
Nož je zasajen vprag,
v postelji leži mrtvak.

Žalik ženo je izdal,
vešči je ime prodal.
Plačal je, ko je bil živ.
Mrtevni ničesar kriv.

Žalik žena mimo gre,
proti mlinu se ozre.
Nežno z vrat preklete hiše
mlinarjevo ime izbriše.

V pesmi *Mlinska vešča* se pojavi motiv čarovnice, ki zajaha mlinarja, v pesmi *Mlinarica* spet ženska zavede moškega: erotika je smrtonosna, strup, mlinarica umori mlinarja, po dogodku pere mrtvaško srajco: »Dala mu je črno vino, / bleda usta mu je dala, / z vinom ga je napojila, / z ustnami mu je zavdala.« V pesmi *Utopljenka* mrtva ljubica pride po mlinarja, nakazuje se makabrična združitev, ki že meji na nekrofilske scene: »S kostmi te bom objemala, / z zobmi te bom poljubljala. / Kar ješ, ni riba. Je srce / tvoje utopljene ljubice.«

Tudi v pesmi *Glejte vodico* je mrtva žena utopljenka čarovnica in žalik žena. Tu je v nasprotju z erotično izkušnjo poudarjena eksistencialna situacija. Dojemanje istosti in drugosti – naravnanost lirskega subjekta proti svetu – se spreminja: v tej pesmi smo mi tisti, ki smo storili zločin in na drugi strani je žalik žena kot žrtev: »Že ko smo davili žalik telo, / ko smo iztikali žalik oči, / vedeli smo, da vrnila se bo. /Glejte vodico, kako se blešči.«

Ena sama pesem je posvečena personi žalik žene, ki jo tudi lahko identificiramo z moralnim in filozofskim stališčem avtorice, in je napisana v prvi osebi:

Če bom še kdaj, kot sem bila,
bom novo platno tkala,
strohnelo lectovo srce
bom vzela in sežgala.

Ta mrliška srajčica
je zame narejena.
Nič več ne bom, kot sem bila –
odslej bom žalik žena.

Srce razpada v črn prah
na platno preperelo.
Kako je čudna moja pot
v to jutro neveselo. (Žalik žena II)

Žalik žena se veže z atributi iz ljudskega sveta, vaškega prostora, ki v prostoru modernistične izkušnje razpadajo, se uničujejo, so podvrženi koncu – žalik žena tke platno, ki je v zadnji kitici preperelo, lectarjevo srce, ki ga je dajal fant dekletu kot znak ljubezni, je strohnelo, in najmočnejša metafora, srce razpada v črn prah. Svet je že po smrti, po zločinu, groteskna sprememba se je že zgodila.

Žalik žena kot lik ostaja, a se v naslednji pesniški zbirki preimenuje v pelin ženo. V pesmi *Pelin žena* pesnica izpostavi zdravilno rožo pelin kot tisto, ki spreminja in se veže z bolečino: »Okrog mene vrt pelina /in kamnita bolečina. /Pelin bolj in bolj diši, /jaz ne vidim več ljudi«

V ***Pelin ženi*** (1974) je arhetipska oseba čarovnice v središču trpkih baladnih izpovedi, polnih obupa. Žena, ki zastruplja s pelinom, je poudarjena že v naslovu. Sugerirana je tudi grenkoba, ki se veže s pelinom (pelin in izdelki iznjega so grenki), kar naznačuje tudi osnovno občutje v svetu. Čarovnica ni prikazana samo v tragični igri med moškim in žensko, ki se razplete v ločitev, tragičen konec, ampak kot samostojna postava v svetu. Nora ženska–čarovnica postane samosvoja entiteta v pesniškem svetu, ki je edini možen in je izraz njenih čustvenih in ontoloških spoznanj. Sklenjeni pokopališki prostor zločinov in mrtvecev, umeten prostor ljubezenskih umorov se izgubi, svet naseljujejo nove fantastične osebe, kamenjarji, ki gradijo nikoli dokončani most, ali bramor, ki pogubi vse. Tu najdemo tudi že tretjo, najbolj groteskno variacijo desetnice – izobčenke, na pol volkodlaka, napol človeškega bitja. Spet se pojavi metafora ženske – kače, ki zastruplja. Dvakrat je upodobljen motiv sežiganja čarovnic. V pesmi *Vešča* je dekle izdal njen fant: »Oj kaj si storil fantič ti, / da si se ustrašil moje moči, / si šel in me grajskemu izdal, / da mi bo kožo s telesa žgal«. V pesmi *Grmada* se čarovnica pripravlja na sežig in tudi tu jo je izdal mlinar. »Vame gleda veliko oči, / le mlinarjevih med njimi ni – / vse uroke nad naše otroke.« V zbirki se ponovi umor nezakonskega otroka (*Kolovrat*, *Zibelka*), dekle pa se spremeni v torkljo in tudi naredi samomor.

V skopi štirivrstičnici je podana najbolj ekspresivna pesem o čarovnici *Pelin žena*, ki zastruplja svet s pelinovim vinom. Tu se igriva stereotipna podoba srednjeveške

hudobne ženske, ki v čarovniškem kotlu meša strup, spreminja v mračno podobo moderne človeške ekistence, obsojene na popolno osamljenost in zlo.

Žalik žena pelin bere,
komu ga bo dala,
grenko sivo vino vari,
komu bo zavdala?

Žalik žena pelin bere
s hladnimi dlanmi,
pelin bere, lepo poje
za umrlimi.

Vkačjem polju žalik žena
z ozkimi očmi.
Vrč pelinovega vina
nese med ljudi.

Žalik žena pelin žena.
Vsak bo sam na svetu,
vsak na svojem kačjem polju
v pelinovem letu. (Makarovič 1974:11.)

Lirski subjekt je tretjeoseben: z oddaljevanjem slovnične osebe doseže tudi stopnjevanje grenkega spoznanja. To je ženska, ki v svetu čara usojenost, obsojenost na samoto in grenkobo človeške eksistence. Ekspresivna podoba čarovnice spominja na srednjeveški svet, hkrati pa je zrasla iz modernega absurda. Pesem se ne veže niti na konkreten čas[13] niti na atribute iz vaškega sveta, temveč izpostavlja tipične eksistencialne teme. Čarovnica zastruplja vse in ne le svojega ljubimca. Pesnica tu tudi združuje vse motive, ki so se že prej razdrobljeno, sporadično pojavljali v drugih pesmih, čarovnica pa je spet ženska s kačjo naravo.

V pesmi *Glejte vodico* žalik žene ne umori ljubimec, ampak »mi«. Mi je nedoločena skupina ljudi, kolektivni subjekt, ki predpostavlja tudi identifikacijo z bralcem. Situacija ubijanja drugega je poudarjena kot tipično razmerje v svetu, podobno kot je to upodobil Dane Zajc v *Rožengruntarju* (1974):

[...] z rečnega dna pramen las valovi,
žalik strašilo se vrača med nas.

[13] Tu lahko poudarimo tezo Mukařovskega, da lirika v nasprotju z pripovednostjo teži k oslabljeni časovnosti ali celo njenemu izničenju (Mukařovsky 1935, 1982, 55).

Že ko smo davili žalik telo,
ko smo iztikali žalik oči,
vedeli smo, da vrnila se bo.
Glejte vodico, kako se blešči. (Makarovič 1974: 43.)

Podobno tudi pehtra (*Pasla je pehtra*) kuha strup za vse: dodaja tri strupene gadje kaplje za vse ljudi. S simboliko števila tri zarisuje magičnost, začaranost sveta.

Žalik žena se postara v žalik starko, še vedno eno z naravo: »Žalik žena starka ob reki temni, / kite se venča s travami.« (Makarovič 1974: 41) Pesem je igriva, sarkastična, tipične osebe pomeša v satanističnem ritmu. Mlinar je že mrtev, njegova duša je netopir in mlinarica se igra z njim.

V naslednji pesniški zbirki ***Sosed gora*** (1980) koncentracija na ljudsko mitologijo in tudi na persono čarovnice popušča. Pesmi se razpršujejo na fragmente, imamo samo izseke, ki spominjajo na ljudske pesmi (»jaz pa pojdem po stezici, / po stezici, po ravnici, / po ravnici v ravno polje.« (Makarovič 1980: 5). Iz posameznih verzov samo slutimo nekdanjo noro čarovnico, ob kateri se avtorica poigrava s podobo utopljene Ofelije: taka je npr. ženska z vencem iz robidja v pesmi *Robida*. V raztrganinah sveta, za katerimi slutimo celoto, se tudi lirski subjekt razkraja, spreminja, spreminja se njegova usmerjenost. Slovničnih oblik lirskega subjekta je v okviru ene pesmi več in tudi jaz-oblika dobiva neooseben pridih, saj ne dopušča identifikacije niti z avtorico niti z bralcem. Ljubezenska razmerja niso več v ospredju. Ritual sežiganja čarovnice na ognju se še enkrat kaže v pesmi *Vešča*. Vešča je čarovnica v neki imaginarni sceni na grmadi kot posledici izdajstva. Ljubezensko razmerje spet dobiva groteskne dimenzije dantejevskega pekla, kjer je ljubimec krvnik, ki jé meso in kosti svoje ljubice: »Prižgal sem baklo tvojih las, / v mehur napihnil tvoj obraz, // pojedel lica in oči, / izžgal ti mozeg iz kosti« (Makarovič 1980: 9, 10). Prav pesem *Vešča* začne nedoločna tretja oseba »kdor«, ki ponavlja splošne rečenice, potem jo zamenja »ona«, njen protiigralec ljubimec se izrazi v prvi osebi in se v »ti« obliki obrača na čarovnico, na koncu se lirski subjekt spet končuje v neosebnem kdor. Razdalja med lirskim subjektom in avtorico se še poveča, kar nam razkriva tudi dejstvo, da je mučitelj, izdajalec–ljubimec izražen tudi v prvoosebnem jazu. Tudi v pesmi *Grob* imamo identifikacijo z drugačno – nečloveško žensko, »rojeno iz robidovja« –, ki nosi vse gramatične forme in je eno s kačo, in tudi tu lirski subjekt preskakuje med vsemi možnimi gramatičnimi maskami.

V zadnji zbirki ***Tisti čas*** (1993), najbolj sarkastično grenki, avtorica v modernem izrazu ubeseduje konec iluzij. V pesniškem govornem izrazu je to čas Zajčevih zaklinjanj in zarotitev.[14] »Tisti čas« je čas nesreče v svetu, ki se pesniško zoži na vas, polno nasilja, kjer desetnici raztrgajo obleko in jo potem umorijo. »Tisti čas« je še vedno

[14] Dane Zajc je v pesniški zbirki *Zarotitve* (1985) s svojevrstno magijo jezika snoval pesem kot zarotitev.

čas spremememmbe – nočni čas, kresni, kvatrni čas. Tu avtorica poudari desetništvo ženskega lika kot metaforo za popolno prekletost, izgubljenost in samoto v sodobnem svetu (*Kresnik*, *Deseta*, *Ogledalo* in *Pot)*. Lirski subjekt se spet drobi in spreminja. Od čarovnice so ostala samo zaklinjanja (*Obisk*). Nizajo se posamezni fragmenti makarovičevskih motivov: ženska se še vedno povezuje s podobo kače in vešče.

3 V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja je Svetlana Makarovič v tako imenovani nadliterarni model (Červenka 2003: 57) iz imaginarija ljudske mitologije postopno oblikovala persono čarovnice kot najbolj izazito žensko postavo grotesknega lirskega prostora. To postavo lahko najbolj poistovetimo z avtoričino moralno in filozofsko perspektivo. V ostankih zgodb in podob njena čarovnica s tisoč obrazi in številnimi imeni, med katerimi na koncu dominira avtorsko ime pelin žena, nosi zlo, zastruplja, zavdaja svetu, a je tudi sama žrtev v prostoru zla. Postava čarovnice se veže na ljudski imaginarij in prav z njo je pesnica lahko podala splošno človeško izkušnjo sveta, podobno kot T. S. Eliot to ugotavlja za Yeatsovo uporabo lirskih legend.[15] Čarovnica si nadeva razne podobe in govori skozi različne slovnične maske.

Tu lahko razmišljamo o neestetski (zunajestetski) funkciji pesništva, njegovi družbeni in kulturni funkciji (Mukařovsky, 1982: 240, 242, 243). Razumevanje sveta je za pesnico tudi vrednotenje sveta, kar je bilo spet značilno za njeno generacijo.

V *Srčevcu* se vdramatični baladični formi in v ritmu ljudskega izraza tematizirajo sprevržena ljubezenska razmerja v svetu, nato pa krivulja vodi v razosebljanje, kar pomeni tudi v pozabljanje spolne identitete, posebno v zbirki *Pelin žena*. Zgodovina žensko-moških odnosov je upodobljena kot mračna in demonska, pelin žena je v najbolj izraziti zbirki s istim naslovom metafora za odtujenost in iracionalno usodnost zla, ki je namenjen prav ženski osebi, a tudi kateremu koli bitju na svetu. Simbolika zla se podobno kot pri drugih predstavnikih druge povojne pesniške generacije povezuje z mitom, poveličuje se pesimistično doživljanje, zapisujejo se temne strani sveta. V kasnejših zbirkah se lirski subjekt še bolj oddalji od avtorice in se razprši v tisoče gramatičnih mask in možnosti, postane shizofrena množica različnih naravnanosti s spominom na dve tipični osebi – noro, drugačno žensko in moškega izdajalca. Prav v tem lahko vidimo eliotovski proces depersonalizacije, žrtvovanja samega sebe, proces izginjanja osebnosti. (Eliot 1975: 40.)

Svetlana Makarovič je na osnovi ljudskega imaginarija z avtentično poetiko ustvarila tipičen lirski subjekt – persono čarovnice in v njej prepričljivo predstavila filozofsko naravnanost svoje pesniške osebnosti. Lik čarovnice je tudi demitologizirala: v zgodovini slovenske književnosti tako lahko zaznamo lok od Trdinovih čarovnic kot

---

[15] »The myth is not presented for its own sake, but as a vehicle for a situation of universal meaning.« (T. S. Eliot 1975: 256)

ekspresivnih, vendar zelo stereotipnih – grdih, umazanih, ostudnih, pijanih babnic v raztrganih oblekah, katerih podobe so se navezovale na čisto določen socialni kontekst – do čarovnice Makaravičeve kot občutljive, z naravo povezane umetnice (drugačne), ki sluti in ubeseduje druge dimenzije sveta. Obstaja pa še en lok: na začetku slovenske lirike je Prešeren uvedel Prometeja kot metaforo za obupano, a tudi uporniško človeško ekistenco, podobno je v sodobno liriko Svetlana Makarovič v pesniškem procesu, ki je dokumentacija zla, uvedla čarovnico kot metaforo za osamljeno, negotovo in tudi uporniško eksistenco.

VIRI IN LITERATURA

MAKAROVIČ, Svetlana, 1964: *Somrak*. Ljubljana : Cankarjeva založba.

– – 1968: *Kresna noč*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– –1972: *Volčje jagode*. Maribor: Obzorja.

– – 1973: *Srčevec*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– – 1974: *Pelin žena*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1980: *Sosed gora*. Maribor: Obzorja.

– – 1993: *Tisti čas*. Ljubljana: Mladika.

BAŠ, Angelos (ur.), 2004: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BOROVNIK, Silvija, 1994: »Rdeče češnje rada jem, črne pa še rajši.« *Slavistična rev*ija 42/4, 529–544.

ČERVENKA, Miroslav, 2003: *Fikční svět lyriky*. Praha – Litomyšl: Paseka.

ČERVENKA, Miroslav, 1991: *Význam a styl*. Praha: Československy spisovatel.

ELIOT, Thomas Stearns, 1975: *Selected Prose*. London: Faber and Faber.

MUKAŘOVSKY, Jan, 1982: *Studie s poetiky*. Praha: Odeon.

NOVAK POPOV, Irena, 2003: *Sprehodi po slovenski poeziji*. Maribor: Litera.

POGAČNIK, Jože, 2001: Lrika.V: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.

PONIŽ, Denis, 2002: *Beseda se vzdiguje v dim: stoletje slovenske lirike 1900–2000*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ŠTREKELJ, Karel, 1895–1923: *Slovenske narodne pesm I–IV*. Ljubljana: Slovenska Matica.

Olga Tratar
Diplomantka Filozofske fakultete v Ljubljani

Ljudski lik desetnice v poeziji Svetlane Makarovič

Svetlana Makarovič (1939) v svoji poeziji za odrasle razkriva zlo, kot da upa, da mu bo s tem odvzela moč. Zlo, ki ga čuti kot skrivnostno, neuničljivo silo, se kaže kot stopljenost posameznika z množico, kot polaščevalna sla družbe, družine, zakonca, ljubimca in matere, pa tudi kot brezbrižnost do trpljenja soljudi ter kot človekovo izkoriščanje narave. Številne pesmi govorijo o sporu med gospodovalno družbo in posameznikom, ki ga med drugimi reprezentira ljudski lik desetnice. Ta v pesmih Svetlane Makarovič preraste v simbol izobčenca, čigar usoda je biti na poti; a pot je brez cilja, dom, po katerem hrepeni, se izkaže za utvaro. Kljub brezupnosti svojega položaja se človek na poti življenja ne sme nikoli ustaviti. Nenehno mora reflektirati zlo v samem sebi in svetu ter skušati živeti tako, da ne bi bil niti lovec niti plen.

1 UVOD

Poezija Svetlane Makarovič (1939) za odrasle je temna in grozljiva, večina pesmi je prežeta z zlom, zato bom v prvem delu prispevka opisala, kako se zlo kaže v glavnih temah njenih pesniških besedil. Narediti zlo prepoznavno in ga tako poskusiti zaustaviti je najbrž ena izmed bistvenih značilnosti pesniškega projekta Svetlane Makarovič. Najhujše družbene anomalije, ki jih slika, so nasprotje sveta, kakršen bi moral biti, da bi bil človeku dom in bi bil človek res človek. Kot lahko razberemo iz njene poezije, so glavni izvor zla ljudje, še posebej, kadar delujejo v skupini. Pogost motiv njenih pesmi je konfliktno razmerje med družbo in duhovno razvitim posameznikom. Tega v številnih besedilih reprezentirajo ljudski liki zelenega Jurija, vešče, žalik žene in drugi. Verjetno najbolj prepoznaven med njimi je lik desetnice, zato ga bom predstavila v drugem delu prispevka.

2 VSENAVZOČNOST ZLA V POEZIJI SVETLANE MAKAROVIČ

Zlo prežema vse glavne teme poezije Svetlane Makarovič, tj. teme življenja, smrti, ljubezni, družbe in sveta ter materinstva. Redke pesmi pa le nakazujejo nekakšno pribežališče, kjer si lahko lirska oseba vsaj za trenutek oddahne od hromečega zla. Ta zatočišča so umetnost, lepota, domišljija, narava.

V prvih pesmih izpovedovalka kot najhujšo grožnjo čuti smrt. Ta preti, da bo izničila vse njene sanje in pričakovanja, zato vitalistično zavrača možnost lastnega konca. V ciklu **Senca** (*Volčje jagode*) se avtorica s smrtjo v podobi ženske, ki sežiga svoja semena, navezuje na poganska verovanja, po katerih sta življenje in smrt komplementarna dela iste celote in sta v domeni boginje ciklične obnove oz. Velike/Strašne matere.[1] Pesem **Praprot** (*Sosed gora*) napoveduje kataklizmo; svet, ki si ga nezasluženo lasti človek, bo prerastlo rastlinje. Narava je generator življenja; a življenje ne le daje, temveč tudi jemlje, zato je najbolje, da se človek sprijazni s smrtjo, tako kot dekle v pesmi **Sončnice** (*Pelin žena*), ki se s trpko zavestjo postavi na polje in čaka, da jo pokonča »smrtnik«. Ta ji bo zapičil kljun v glavo, kar bo le epilog nenehno kljuvajoče misli na smrt, ki človeka spremlja na vsakem koraku.

Pesmi, ki govorijo o skrivnostni nedoumljivosti onstranstva z elementi panteističnega in poganskega dojemanja sveta, so nabite z arhetipskimi simboli, ki ponazarjajo lunarni princip. V pesmi **Grob** (*Sosed gora*) so lunine mene prispodoba za nenehno porajanje in umiranje vsega živega: »/L/una se mi pomlajuje, / pomlajuje, postaruje, / in je luč in je tema, / svet je grob in zibelka.« V zadnji izvirni zbirki *Tisti čas* se lirska oseba prepusti občutku, da drsi v lijak, ki jo počasi, a nezadržno vleče vase. Človek se zaman trudi, da bi smrt doumel, kajti smrt je nedoživljiva in zato nepojmljiva (**Bliže**). Naslovna oseba v pesmi **Nevesta** jo čuti kot nemenje in zlivanje z naravo. Najprej se misli na smrt krčevito upira, potem se zave, da je narava močnejša od človeka, in tako kot njen pravkar umrli mož je vsakdo »na smrt bolan«.

V nasprotju s smrtjo je življenje v pesmih Svetlane Makarovič pozitiviteta, hkrati pa pesnica ogorčeno protestira proti družbenim anomalijam, človeški sprevrženosti in smrti, zaradi katerih je življenje tragično. Avtorica se veliko ukvarja s fenomenom časa; čuti ga kot sovražnika, saj je z njim povezano minevanje (**Minevanje** je naslov štirih pesmi v zbirki *Somrak*). Neizmerno ceni zdajšnjost; preteklost je namreč že porabljen čas, prihodnost je grožnja (**Danes**). A čeprav je življenje pot v smrt, to čakanje na smrt ni trpno; izpovedovalka hoče življenje izživeti do konca, noče biti mrtva že zaživa.

V številnih pesniških besedilih je opaziti odmeve eksistencialistične filozofije. Človek je z rojstvom vržen v svet in obsojen na življenje, s tem pa na svobodo. Zato

[1] Izraz Velika/Strašna mati povzemam po: Goljevšček 1981: 104–121.

je odgovoren za vse, kar naredi ali opusti, in to ga – poleg zavesti o lastni končnosti – navdaja s tesnobo. Če želi živeti avtentično, se ne sme nikoli ustaviti na poti življenja kot mlinar v pesmi **Mlin** (*Kresna noč*), ampak mora nenehno iti naprej, v neznano. Prispodoba za človeka, ki je vržen v svet in zato tuj sebi in drugim, je desetnica, večna brezdomka.

Pesničin pogled na erotiko se skozi zbirke spreminja. V prvih pesmih ima izpovedovalka do nje ambivalenten odnos: hrepeni po ljubljeni osebi, a se ljubezni boji in se ji upira, ljubljena oseba pa ji pomeni tudi navdih za ustvarjanje (**Junij**, *Somrak*). Ljubezen dojema kot čudež, ki pa ne more trajati večno (**Srečanje**, *Somrak*). Že v prvi zbirki *Somrak* se pokaže odpor do ljubezni (**Umakni se mi**), ki se v naslednjih zbirkah zaostri v brezkompromisno odklanjanje življenja v paru. Lirska oseba ljubezen pogosto čuti kot skrivnostno in nevarno silo, ki se polasti človeka, da ne more več odločati o sebi (**Umakni se mi**, *Somrak*; **Kvatrna noč**, **Vrv**, *Sosed gora*). Vse tesnejše povezovanje z ljubimcem (**Igla**, *Tisti čas*) čuti kot nedopustno omejevanje svobode. Zakon je kletka, v katero se par prostovoljno zapre (**Poroka**, *Pelin žena*). Posledica je psihična pohabljenost, zakonca nista ne eden ne dva, sta necela, razbita kot črepinje (**Vrč, Črepinjek**, *Tisti čas*).

Več pesmi problematizira možnost pristne komunikacije med ljubimcema, saj drugega človeka ni mogoče spoznati, ob zaljubljenosti v drugo osebo le projiciramo svoje ideale (**Vprašanje**, *Somrak*). Razmerje med dvema človekoma je že družbeni odnos, družba pa je sprijena in tudi ljubezensko razmerje se prej ali slej izrodi. Najhujše od vsega pa je, da je par za pesnico že začetek množice (**Kača**, *Tisti čas*) in se lahko tako izogne osebni odgovornosti, saj so dejanja skupna. Zato je po mnenju avtorice edini avtentičen način življenja samost (**Igla**, *Tisti čas*).

Do družbe ima Svetlana Makarovič zelo odklonilno stališče. Vsaka skupnost je zanjo vir zla, saj se morajo njeni pripadniki brezpogojno podrediti slepi sili množice in večinskemu mnenju, ki je zvedeno na najnižji skupni imenovalec. Ljudje, zliti v množico, počnejo le to kot vsi drugi, zato je intelektualno in etično razvit posameznik, ki ljubi svobodo, a priori izobčenec. Družba na drugačne nenehno izvaja pritisk in če se ji nočejo prilagoditi, jim odreče celo temeljne pravice. A po drugi strani vsaka skupnost marginalce nujno potrebuje, saj je izgon grešnega kozla nenadomestljiv ritual, ki skupnost utrdi in simbolno očisti.

Avtorica v številnih pesmih kritizira patriarhalno družbo. Patriarhalni vzorci vedênja in mišljenja so globoko vtisnjeni v vse družbene odnose, v kolektivno in posameznikovo nezavedno. V takem svetu je odločilna moč, zato je zanj značilno gospodovanje močnejših nad vsemi in vsem, kar je ali se zdi šibkejše, tudi naravo. Skorajda popolno uničenje planeta je nujna posledica ponižanja narave v skladišče surovin. A narava je, kot lahko razberemo iz pesmi Svetlane Makarovič, v resnici

veliko mogočnejša kot človek, le da ta tega ne uvidi, ker ničesar (več) ne spoštuje (**Urok**, *Pelin žena*). Narava je še vedno tudi del nas samih, čeprav smo jo potlačili v najtemnejši kot nezavednega, zato jo čutimo kot tujo in celo sovražno silo, ki prinaša le smrt. Pesem **Praprot** (*Sosed gora*) napoveduje zmago narave nad civilizacijo (**Praprot**, *Sosed gora*), saj svet drvi v brezno ekološke katastrofe (**Kolo**, *Sosed gora*). V patriarhalni družbi je vojna normalno stanje (**Vojskin čas**, *Vojskin čas*; **Sejalec**, *Sosed gora*), življenje pa boj vseh proti vsem. Posameznika najbolj ogrožajo drugi ljudje, ki si ga hočejo podrediti. Udoben nadomestek za avtentično življenje je kopičenje premoženja, moči in ugleda, s čimer postane veliko ljudi zasvojenih (**Mravljišče**, **Melišče**, *Volčje jagode*).

Tudi pojem materinstva, ki »je bilo vseskozi obsijano z največ idealizacijske avre« (Novak Popov 2008: 122), je Svetlana Makarovič obrnila v popolno negativiteto. Vendar družba materam ni tako zelo naklonjena, kot se zdi na prvi pogled, sprejemljivo je le materinstvo, ki je skladno z družbenimi pravili in pričakovanji. Prvi motiv pesmi o materinstvu je detomor oziroma splav. Besedila s tem motivom se pomembno razlikujejo od ljudskih balad, v katerih je detomorilka strogo kaznovana, v pesmih Svetlane Makarovič pa ni (**Rožmarin**, **Zibelka**, *Srčevec*) oz. se kaznuje sama (**Kolovrat**, *Pelin žena*). Toda ta zločin je manjše zlo kot roditi otroka v svet, ki mu vlada zlo, zato ženska v pesmi **Nerojen** (*Sosed gora*) noče poslati otroka v družbo, kjer bi mu bilo usojeno, da bi bil rabelj ali žrtev. Drugi motiv je materino zatiranje otroka (**Zibelka***, Pelin žena*; **Roža**, *Sosed gora*). Avtorica ugovarja mitu o žrtvujoči se (cankarjanski) materi, ki živi le za otroke. Pod krinko nesebične ljubezni se namreč dostikrat skriva težnja matere, da bi živela otrokovo življenje, zato si otroka preprosto prilasti, ga priklene nase in zavre njegov osebnostni razvoj. Posledice so uničujoče: nekateri se temu prilagodijo in so vse življenje materin privesek (**Primož**, *Krizantema na klavirju*), drugi so samodestruktivni (**Zibelka**, *Pelin žena*), tretji so nasilni do drugih (**Balada o T.**, *Krizantema na klavirju*), spet drugi se materinega tesnega objema osvobodijo tako, da potrgajo vse vezi z njo (**Dolg**, *Tisti čas*).

Pesmi Svetlane Makarovič sugerirajo, da je zlo vsenavzoče, da je s sovraštvom in hudobijo prežeto celotno človekovo bivanje. Povzročeno zlo se kaže kot sila, ki terja zadoščenje. Tudi če človek umre, húdo, ki mu je bilo prizadejano, ne izgine (**Črni mlinar**, *Volčje jagode*). Za zločine, ki se dogajajo na svetu, smo odgovorni vsi, ker jih nismo preprečili. Zla je že sama človekova narava, izvor hudobije je tudi pomanjkanje samorefleksije in refleksije zla (**Volčje jagode**, *Volčje jagode*) ter nezmožnost empatije, egocentričnost in antropocentričnost (**Porcelansko mesto**, *Volčje jagode*; **Piščal**, *Pelin žena*). Zlo ne more izginiti, lahko se samo pritaji ali spremeni obliko (**Srčevec**, *Srčevec*), je skrivnosten, nedoumljiv princip (**Mračnina**, *Sosed gora*).

V nekaterih pesmih lirska oseba zavetje pred sovražno stvarnostjo išče v sanjah in domišljiji (**Jutro**, **Mesečnica**, *Somrak*). Svet je namreč bipolaren, sestavljen iz

racionalnega in iracionalnega dela, a slednji je v današnji dobi zapostavljen, zato je človek oropan intuitivne razsežnosti bivanja, dostop do nje ima le še umetnost (**Oddaljevanje**, *Somrak*). Drugo zatočišče lirske osebe je narava, ki je mogočna, dobrotljiva in predvsem lepa (**Junij**, **Trenutki**, *Somrak*).

V **Tujcih** (*Kresna noč*) avtorica napove »prizemljitev« svojega pesniškega jezika. Zlu dovoli, da se naseli v poezijo, a mu vseeno še naprej odločno kljubuje. Zaradi svoje moralne drže in dostojanstva je pesnik obsojen na samoto in nerazumljenost (**Svetilnik**, *Kresna noč*). V **Žalik ženi** (*Srčevec*) in **Kamnarjih** (*Pelin žena*), dokončno pa v **Živi vodi** (*Tisti čas*) se avtorica odpove upanju, da ji bo poezija omogočila osebno odrešitev, a se kljub temu ne odreče pesniškemu poslanstvu posrednice med božanskimi silami in ljudmi ter upanju na končno najdenje prave domovine, ki pomeni avtentično življenje in jo simbolizira »tista zvezda nad goro« (**Zvezda**, *Tisti čas*).

3 LJUDSKI LIK DESETNICE

Tako kot številne druge ljudske in lastne fantazijske like je pesnica tudi desetnico umestila v značilne arhetipske situacije. Večina njenih pesmi (razen v prvi zbirki) je zato na videz pripovednih, vendar je fabula samo oblika, medij za izražanje notranjih stanj in prepričanj. Ljudskemu liku desetnice, ki nastopa v več pesmih, je avtorica dala nove konotacije. Pri tem je izhajala iz temeljnega sporočila ljudskih pesmi o tem liku, tj. sporočila o večnem popotništvu in izgnanstvu.

V ljudskem izročilu je desetnica dekle, ki je moralo po svetu, ker se je rodilo kot deseta hči. Nekoč je bilo treba namreč vse deseto kot presežek svetega števila devet žrtvovati bogovom. Motiv desetnice ima korenine v praslovanski in celo indoevropski dobi, deseta hči je bila namenjena za spravo z boginjo rodovitnosti, ki je skrbela za ciklično obnovo. V slovenskih ljudskih pesmih in pravljicah je desetnica plemiška ali kmečka hči in pripada naslednici te boginje, vilinskemu bitju beli ženi ali krščanski Mariji (Kropej 2001: 151–162, Golež Kaučič 1998: 71; Kumer 2002: 174).

V ljudskih pesmih je desetnica zaradi nekega višjega, božjega reda izvoljena za romanje (ponjo pride Marija, angel ali ptičica z zlatim prstanom), v pesmih Svetlane Makarovič pa deseto hčer navadno kratko malo napodijo od doma. V teh pesmih ni čudežev, v njih ni prostora za nadnaravno, ampak jih obvladuje brutalna, trivialna tostranskost. V eni izmed njih sicer nastopi sveto drevo, a le zato, da dokaže, da svetega v tem od boga pozabljenem svetu ni. Strela udari naravnost vanj, čeprav je »sveti gaber žegnan sedemkrat« in se ti »pod gabrom […] pač ni česa bat« (**Kresnik**, *Tisti čas*). Kljub temu bi tudi pri desetnici Svetlane Makarovič lahko govorili o nekakšni izvoljenosti, saj ima z družbo le malo skupnega in jo daleč presega. Po eni strani je desetnica izgnanka, po drugi strani se od družbe sama distancira, ker se z njo ne čuti povezana.

Avtorica je še zaostrila eksistencialno noto, ki jo opazimo že v ljudski pesmi. Sodobna desetnica je zapuščena od družbe, narave in boga, zato je njena usoda še veliko bolj tragična od usode ljudske desetnice; kajti čeprav je slednja izločena iz družbe, je vendarle trdno zasidrana na njenem robu kot posrednica med tostranstvom in onstranstvom ter med naravo in civilizacijo.

Svetlana Makarovič je motiv desetnice prvič uporabila v zbirki *Volčje jagode*, v kateri je začela pogosteje posegati po ljudskih motivih. V pesmi **Desetnica** je parodirala ljudske pesmi o tem liku. Družinska idila na gradu je samo navidezna in desetnica je nezaželena, kar simbolizira kozarec katrana, ki ji ga je namenila družina. Deseta hči ne popije katrana, raje odide od doma. A tudi v širnem svetu ne najde zavetja, na milost in nemilost je prepuščena kruti usodi, ki jo simbolizira strela. Ko se čez dolga leta vrne domov, nanjo še vedno čaka kozarec katrana. Izpije ga in odide v noč (smrt), kot ji je bilo namenjeno, saj je ugotovila, da za take, kot je ona, ni prostora pod soncem. Ta desetnica je tako že zunaj tistega reda, kjer je vsakomur ob rojstvu določeno mesto v družbi.

V pesmi **Jagoda** v zbirki *Srčevec* je avtorica ljudski motiv zreducirala na izločenost iz družbe in na jasnovidnost. Le da tu ne gre za zmožnost videnja v prihodnost, temveč za uvid v sedanjost, pred katero si večina ljudi zatiska oči. Desetnica ne odide na fizično, ampak duhovno potovanje; jagode, ki jih poje, so nekakšen »sad spoznanja«, a ne dobrega in slabega, saj je slabega toliko, da se dobro kar utopi v njem. Svet je zastrupljen, zato človek v njem ne more biti srečen. Več ko ve, bolj je žalosten. In desetnica, ki ji pade koprena naivnega gledanja z oči, vidi svet preveč jasno; tako jasno, da onemi in ohromi. Spozna namreč, da je vsak upor, vsaka akcija obsojena na propad. Zmožnost jasnega videnja resničnosti se izkaže za prekletstvo, ki človeku preprečuje, da bi se vživel v družbo.

Precej skrivnostna je pesem **Desetnica** v zbirki *Pelin žena*. Prvi verz − »Pojdi spred mene, desetnica« − je citat ljudske pesmi, le da v slednji ta stavek izreče drevo, ker ve, da bo vanj treščilo, in tako desetnico obvaruje smrti, v pesmi Svetlane Makarovič pa jo s temi besedami od doma napodi brezsrčna mati. Kamen, ki ga desetnica pokopava na koncu pesmi, je zelo nedoločen simbol in je morda »prispodoba za okamenele solze ali za veliko, bridko žalost […], ki je ni mogoče izjokati« (Tancer 1981: 25). Lahko pa je kamen njena mati, saj ima kamnito srce.[2] V več različicah ljudske pesmi o desetnici mati čez sedem let, ko se desetnica vrne, umre od bridkosti, ker ni prepoznala lastne hčere in je zato ni sprejela. Desetnica v pesmi Svetlane Makarovič opravi svojo hčerinsko dolžnost in pokoplje mater, čeprav je bila ta mrzla kot kamen. Na koncu vendarle izreče prepričanje, da bo trpljenje poplačano in zlo kaznovano

[2] V eni izmed poznejših pesmi denimo avtorica mater imenuje »kamen mati« (Kamen, Sosed gora).

ter tako izrazi upanje v etično izravnavo: »Oj lahko meni, njim težko, / težko njim, ki so krivi za to.«

Motiv desetnice je najpogostejši v zadnji izvirni zbirki *Tisti čas*. V pesmi **Kukavica** šele zadnja beseda eksplicitno pove, da je govor o desetnici. Kukavica izpovedovalki napove sivo, »prekleto« leto, »za sedem let grenko«. To leto je prispodoba za življenje, polno trpljenja, v katerem ni ničesar presežnega, ničesar lepega. V drugi kitici postane osebek drugoosebni, s čimer avtorica pove, da desetnica ni le ona sama, ampak slehernik, da je desetništvo človekova usoda. Vprašanju, kdaj se bo trpljenje končalo in bo desetnica prišla na cilj, v sklepnem verzu sledi odgovor: »Nikdar nikoli, desetnica.« Življenje je namreč pot brez cilja in smrt človeka vedno ujame nepripravljenega. Usoda vsakogar, ki živi avtentično, je samost in trpljenje.

O desetnici govori tudi pesem **Kresnik**, ki ima popolnoma ljudsko dikcijo. Tako kot v **Desetnici** iz *Volčjih jagod* deseta hči prenočuje pod gabrom, kajti gaber je v slovenski mitologiji sveto drevo in vanj baje nikoli ne trešči. Pripoved se začne in medias res, saj pesnica računa na to, da bralec ljudsko zgodbo o desetnici že pozna: »Na kresno noč pod gaber je prišla, / nocoj bom pa kar tu prenočvala […].« V nasprotju z ljudskim izročilom v gaber trešči strela in drevo pogori do tal, ogenj ožge tudi desetnico. Desetnica je prevarana ne le od narave, temveč jo je razočarala tudi vera – v nadnaravno, ljudi, ideale. **Kresnik** je tako pesem o posamezniku v sodobni družbi, kjer je bog mrtev, družbena pravila razrahljana in vrednote propadle. Na poti življenja ni nobene oporne točke več, človek »tipaje išče stezo prek sveta«; je slep in nem − slepota sugerira odsotnost absolutne resnice, nemost pa nezmožnost resnične komunikacije. Pri tem iskanju poti skozi življenje se lahko zanaša le še na instinkt. Sodobni človek ne more živeti v sožitju s soljudmi in naravo, preveva ga cinizem in njegov »trpki dih vse rože posmodi« – lirska oseba niti v lepoti ne najde več utehe.

Pesem **Škopnik** med drugim govori o izdajstvu v ljubezni. Tako kot v **Kukavici** šele na koncu izvemo, da pesem govori o desetnici, ki pa ima – drugače kot v ljudski pesmi – ljubimca. Avtorica desetnico poistoveti z žalik ženo, vilinskim bitjem iz slovenske mitologije. Desetnica-žalik žena se v obravnavani pesmi pred pretečim zlom, ki ga predstavlja divja jaga oz. bajno bitje škopnik, zateče v objem moškega. A ta je ne zaščiti, pusti jo samo, ko ga najbolj potrebuje. Občutek varnosti v njegovem objemu se izkaže za utvaro, tako kot je v pesmih Svetlane Makarovič utvara kakršen koli občutek varnosti. Vsakdo je na svetu sam, naj si to prizna ali ne.

Desetnica je tudi naslovni lik pesmi **Deseta**. Besedilo se začne s parodijo na Prešernovo *Nezakonsko mater*: »On, ki ptice pod nebom mori, / ji je dal dolge, predolge dni […].«[3] Desetnice, ki se po dolgih letih vrne domov, tako kot v ljudskih pesmih mati ne prepozna in v nasprotju s Prešernovim hvalospevom materinstvu ji

[3] Prešeren: »On, ki ptíce pod nebam živi, / naj ti dá srečne, vesele dni!« (Prešeren 1971: 42).

zagrozi, da bo nanjo spustila »hude pse«.[4] Ko jo spozna, jo prosi, naj se vrne. Hčerin odgovor je skorajda programski: »Zame pa tam prostora ni, / kjer se le svojim streho da, / zame pa tam prostora ni, / kjer se le svojo kri spozna […].« Desetnica ne privoli v moralo, da vsakdo skrbi le zase in svoje bližnje. Hoče nič manj kot družbo, v kateri je altruizem močnejši od sebičnosti, v kateri je usoda drugih tudi naša usoda. Navedeni odlomek je pravzaprav interpretacija ljudske pesmi, v katerih desetnica prav tako brezkompromisno vnovič odide od doma, ker je ne prepoznajo.

V pesmi **Ogledalo** se je avtorica od ljudske predloge zelo oddaljila in od ljudskega motiva je ostalo le popotništvo, brezdomnost. Ogledalo v številnih mitologijah, tudi v slovanski in pozneje slovenski, simbolizira dušo (Goljevšček 1981: 269). Odseva resnico, »vsebino srca in zavesti«, je simbol modrosti in spoznanja, orodje razsvetlitve (Chevalièr 2006: 401). In prav za to gre v pesmi, ki se začne z verzoma: »Odpre oči in v hipu je zbujena. / Iz ogledal skovikne tuj obraz.« Ta obraz, ki se ga lirska oseba prestraši, ker ga ne prepozna, je obraz njene duše, na katero je že davno pozabila. Duša je namreč desetnica, ki se človeku oglasi le občasno, v trenutku intuitivnega uvida, ko se zave, kdo je in kaj mora storiti. Lirska oseba se »spomni, da je v tuji hiši«; zave se, da je njena usoda duhovno popotništvo, nenehno iskanje, spoznavanje. Ta hiša, ta svet, ni njen dom, desetnica je že po definiciji brezdomka, večna popotnica.

V pesmi **Vas**, kjer je vas metonimija za družbo, je desetnica »grešni kozel«, ki so mu ljudje naprtili krivdo za vse svoje grehe in ga linčali. Vas s svojo strogo urejenostjo reprezentira povampirjeno skupnost, kjer je na videz vse lepo in prav, pod površjem pa vse gnije od najbolj zavrženih strasti. Kot piše Irena Novak Popov, je »/a/rhaični ruralni svet […] inverzija idile, saj se v primitivni vaški skupnosti dogajajo najbolj brutalna izobčenja, nasilje nad drugačnim posameznikom in naravo« (Novak Popov 2006: 718). Lirska oseba se odpravlja na kraj, kjer so umorili desetnico, da bi še enkrat videla, »kar se ne sme pozabiti«. Noben zločin namreč ne bi smel utoniti v pozabo, in če ga ni mogoče kaznovati, ga vsaj pozabiti ne smemo, sicer dopuščamo nova in nova grozodejstva. Desetnica v tej pesmi z ljudskim likom na prvi pogled nima prav veliko skupnega, saj desetnico v ljudskem slovstvu povsod lepo sprejmejo, kot božjo izvoljenko, poznavalko usode in Marijino varovanko. V tradicionalnih skupnostih je bila zelo pomembna tudi moralna zapoved, da je treba revežem pomagati. A kot opozarja Alenka Goljevšček, je druga stran bratstva teror, »podreditev posameznika skupnosti, brezpogojen pristanek na norme, posvečene s tradicijo« (Goljevšček 1981: 140).

V predzadnji pesmi zbirke *Tisti čas* z naslovom **Pot** avtorica neusmiljeno obračuna z družbo. Besedilo je nekakšen povzetek vseh njenih pesmi o izobčenem posamezniku.

---

[4] Ravno nasprotno kot v ljudski pesmi, kjer mati tarna, da je deseta hči še premlada, da bi se v tujih vaseh znala obraniti hudih psov.

Pesnica se je vrnila na začetek svoje poezije, kjer je notranjost lirske osebe še čista in neomadeževana, zlo pa grozi le od zunaj. Pesem se medbesedilno ne naslanja toliko na ljudsko slovstvo kot na druga avtoričina dela. Bralec mora tako vedeti, da je vrč, s katerim gre desetnica v svet, »vrč pelinovega vina« iz pesmi **Pelin žena.** Deseta hči ima za pasom devet čaš, ki so namenjene družbenim marginalcem. Z deseto čašo se poistoveti pesnica. Desetnica bo na visoki gori, ki je prispodoba za njeno moralno premoč nad večino, nabrala devet grenkih rož in »si jih prižela na obraz«, deseta bo ona sama, kajti njene trpke pesmi bodo v uteho vsem izobčencem. Vse deseto je moralo biti nekdaj žrtvovano bogovom, vedno in povsod se tudi danes najde deseto, ki ne gre v kalup in je zato moteče.

Med izobčenci, ki lirsko osebo pričakajo na koncu poti, so Zeleni Jurij iz *Volčjih jagod,*[5] »čarovnica«, ki so jo zažgali na grmadi (iz pesmi **Vešča** in **Grmada**, *Pelin žena*), in Kristus. Pot kot metafora za življenje, ki je eno samo trpljenje, je končana. Desetnica najde svoj duhovni dom, uteho v zavesti, da vendarle ni čisto sama na svetu. S to pesmijo je skoraj končana tudi zadnja zbirka. Sledi ji le še pesem **Zvezda**, v kateri se lirska oseba dokončno odreče misli, da bi v svetu, kakršen je, lahko našla dom: »/N/e morem več ostati, / jaz nisem tu doma.«

Svetlana Makarovič se je v pesmih o desetnici naslonila na ljudski lik, vendar ga je preoblikovala, prilagodila svoji izpovedi. Desetništvo tako kot v ljudski pesmi simbolizira brezdomnost in izobčenost, desetničina usoda je, da ne pripada nikomur in je zato svobodna. Ta lik je tako lahko tudi prispodoba za slehernika, kajti človekova usoda je biti na poti, na kateri se ne sme nikoli mentalno in duhovno ustaliti. Desetnica se zaveda, da se ne sme nikjer ustaviti, to pa sporočajo že nekatere različice ljudske pesmi o desetnici: »Oh le naprej, nazaj nkol več!« (*Slovenske ljudske pesmi I*: 298).

4 SKLEP

Poezija Svetlane Makarovič je prežeta z eksistencialno grozo, a avtorica se s svetom, v katerem je zlo vseobsegajoč princip, noče sprijazniti. Čeprav se je upanju na boljši svet odrekla, se z zlom pogumno sooča. Njen pesniški svet je svet rabljev in žrtev in človekova temeljna dilema je žreti ali biti požrt, kakor sporoča naslov izbora pesničine poezije *Bo žrl, bo žrt*. Vsakdo je krvnik in žrtev hkrati, zato je življenje že v temelju tragično.

Svetlana Makarovič je predvsem humanistka, ki v svoji poeziji protestira proti vsem oblikam nasilja in nikakor ne privoli v tehnizacijo, birokratizacijo in hegemo-

---

[5] Tu Svetlana Makarovič razloži, zakaj so ga ljudje oslepili: ker jim je »luč prižgal«, ker jih je skušal razsvetliti, počlovečiti.

nizacijo sveta ter opozarja na katastrofalne posledice človekovega gospodovalnega odnosa do drugega in narave. Njen do skrajnosti zaostreni pesniški svet je tako le obrnjena podoba sveta, v kakršnem bi si želela živeti. In čeprav se pesnica ukvarja z »banalnostjo zla« (Arendt), je njena poezija odprta tudi za presežno, kajti zaveda se, da svet ni le to, kar vidimo, zato že od prve zbirke naprej hrepeni po višji resničnosti, ki jo lahko samo slutimo. Ta resničnost je svet sanj in nezavednega, pa tudi lepote in umetnosti. Simbolizira ga »tista zvezda nad goro« (**Zvezda**, *Tisti čas*).

VIRI

MAKAROVIČ, Svetlana, 1964*: Somrak*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– – 1968*: Kresna noč.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

– – 1972: *Volčje jagode*. Maribor: Obzorja.

– – 1973: *Srčevec*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– – 1974: *Pelin žena*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1980: *Sosed gora.* Maribor: Obzorja.

– – 1990: *Krizantema na klavirju.* Šansonska besedila Svetlane Makarovič. Ljubljana: Printing.

– – 1993: *Tisti čas.* Ljubljana: Založba Mladika.

– – 1998: *Bo žrl, bo žrt.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 2002: *Samost.* Ljubljana: samozaložba.

LITERATURA

CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain 2006: *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

GOLEŽ, Marjetka, 1998: Slovenska ljudska pesem in njeni odsevi v poeziji Svetlane Makarovič. *Traditiones* 27, 61–78.

GOLJEVŠČEK, Alenka, 1981: *Filozofsko umevanje slovenske ljudske pesmi, njenih mitskih elementov in možne estetske funkcije.* (Doktorska disertacija). Ljubljana, Filozofska fakulteta.

KROPEJ, Monika, 2001: Desetništvo v ljudskem izročilu. *Traditiones* 30/1. 151–168.

KUMER, Zmaga, 2002: *Slovenska ljudska pesem: njena vsebinska, oblikovna in glasovna podoba.* Ljubljana: Slovenska matica.

NOVAK POPOV, Irena, 2008: Slovenske pesnice v literarni vedi in izobraževanju. V: Boža Krakar Vogel (ur.): *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Obdobja – Metode in zvrsti* 25. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 113–128.

NOVAK POPOV, Irena, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4, 711–725.

PREŠEREN, France, 1971: *Zbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Slovenske ljudske pesmi I–V, 1970–2007. Ur. Zmaga Kumer idr. Ljubljana: Slovenska matica/ZRC.

TANCER, Darka, 1981: *Literarizacija folklore pri Svetlani Makarovič*. (A-diplomska naloga, mentor Boris Paternu). Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko.

Predstavitve knjig in projektov

HREPENENJE, ŠIBKOST IN SKUŠNJAVA

Irena Avsenik Nabergoj: *Longing, Weakness and Temptation: From Myth to Artistic Creations*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Študija z naslovom *Longing, Weakness and Temptation: From Myth to Artistic Creations*, ali slovensko *Hrepenenje, šibkost in skušnjava: Od mita do umetniških stvaritev*, je prvi poskus, da se bogastvo folklornega izročila in umetniških predelav slovenskega motiva o Lepi Vidi v izčrpnejši obliki predstavi stroki v angleškem jeziku. Spodbudo za to študijo sem dobila po predavanju, ki sem ga imela na mednarodnem kongresu združenja American Association of Teachers of Slavic and Eastern European Languages (AATSEEL), ki je od 27. do 30. decembra 2007 potekal v Chicagu. V predavanju z naslovom »The Psychology of Temptation as the Key to the Darker Side of Human Existence«, ki je bil uvrščen v panel z naslovom »Myths and Mythmaking: From Folklore to Literature,« sem predstavila motive hrepenenja, šibkosti in skušnjave v izbranih besedilih folklornega izročila in literature Bližnjega vzhoda, evropskega Sredozemlja in še posebej slovenskega prostora. Poudarila sem njihovo notranjo povezanost, prepletanje med izročilom in sodobnimi literarnimi interpretacijami ter stičišča in razločke med izročilom in umetniško izvirnostjo posameznih avtorjev.

Študija se osredotoča na bogastvo folklornih zapisov motiva o Lepi Vidi na Slovenskem in podobnih motivov v širšem evrosredozemskem prostoru, hkrati pa se omejuje na pet umetniških predelav folklornega izročila o Lepi Vidi v novejši slovenski književnosti: motiv Lepe Vide pri Francetu Prešernu, Josipu Jurčiču, Josipu Vošnjaku, Ivanu Cankarju in Borisu Pahorju. Potem ko je bil v dosedanjih študijah poudarek na hrepenenju Lepe Vide, je v novi študiji poudarek na skušnjavi Lepe Vide po okušanju svobode v drugačni bivanjski izkušnji, ki pa se konča tragično. Motiv Lepe Vide je v študiji prvič tudi obširneje umeščen v kontekst tematsko podobnih besedil, ki jih najdemo v folklornem izročilu Bližnjega in Daljnega vzhoda ter stare Grčije, pa tudi v izbranih delih slovenske in svetovne književnosti, v katerih je skušnjava ena izmed vodilnih literarnih tem.

Motivi hrepenenja, šibkosti in skušnjave, s katerimi se pogosto povezuje tudi motiv ugrabitve, se pojavljajo na primer v starogrških mitih o ugrabitvi Evrope in o ugrabitvi Helene, v Homerjevem epu *Odiseja*, v motivih Kalipsinega in Navzikainega zapeljevanja junaškega Odiseja, in drugod. Dosedanje raziskave kažejo, da večina motivov hrepenenja, šibkosti in skušnjave iz antike razkriva tip izjemne moške osebe, ki prestane preizkušnjo, in tip ženske v vlogi skušnjavke oziroma demonske sile. Ta tip besedil je v poznejših obdobjih doživel veliko predelav v literaturi, glasbi in likovni umetnosti.

Hrepenenje, šibkost in skušnjava v slovenskem folklornem izročilu. Motiv Lepe Vide je predstavljen tudi v kontekstu drugih besedil iz slovenskega folklornega izročila, ki govorijo o nasilni ugrabitvi žene in o njenem mračnem ujetništvu. Take so na primer slovenska ljudska balada o *Trdoglavu in Marjetic*i; prekmurska pravljica *Lepa Mankica*; slovenska ljudska pesem *Povodnji mož (Kranjska)*, ljudske pesmi o *Kralju Matjažu*, ki iz rok Saracenov reši svojo ugrabljeno nevesto, in druge.

Čeprav med njimi odkrijemo pesmi o ugrabljeni ženi, ki jo rešitelj privede nazaj domov, pa je veliko pogostejši tragični razplet zgodbe, kakršnega vsebuje tudi večina pesmi o Lepi Vidi. Ugrabljena Lepa Vida v nekaterih variantah v zavesti brezizhodnega položaja skoči v morje ter podobno kot v sicilskih in kalabrijskih predhodnicah umre junaške smrti. Podoben motiv junaške smrti ugrabljene žene najdemo tudi v ljudskih pesmih drugih srednje- in vzhodnoevropskih narodov (na Češkem, v Romuniji, na Poljskem in drugod). V drugem

tipu pesmi Lepa Vida ostane v neprostovoljnem ujetništvu, brez vsake možnosti rešitve – ta tip pesmi je za snov svoje balade izbral France Prešeren. S svojo romantično balado *Od Lepe Vide* (1832) je ustvaril prvo umetniško obdelavo te snovi in v njej ob motivu ugrabitve močno poudaril prav teme hrepenenja, šibkosti, skušnjave, pa krivde in kazni Lepe Vide, ki jo doleti zaradi njene napačne odločitve.

Hrepenenje, šibkost in skušnjava v folklornem motivu o Lepi Vidi. Snov Lepe Vide od Prešerna naprej spremlja slovensko književnost skozi vse faze njenega razvoja. Prešernova balada je s svojo izjemno sugestivno in izpovedno močjo postala inspirativna pobuda mnogim slovenskim pesnikom, pisateljem in dramatikom. Ti so iz balade o Lepi Vidi ohranili teme, ki so univerzalne, spreminjale pa so se prvine, ki so bile značilne za posamezne avtorje in njihovo dobo.

Sam motiv Lepe Vide se vsebinsko osredotoča na žensko kot šibkejši, nezaščiteni člen človeške družbe. V eksistencialnem smislu Lepa Vida poosebljа tragične usode nezaščitenih žensk, ki so padle v roke demonskih sil in nasilnih moških oseb. Tema šibkosti se v motivu Lepe Vide kaže v njeni nemoči pred skušnjavcem, ugrabiteljem, navideznim gospodarjem. Takšno eksistencialno ozadje ponuja ustrezen okvir, ki simbolno kaže tudi na položaj človeka v zgodovinskih okoliščinah evropskih narodov sredozemskega območja v obdobjih arabskega plenjenja in turških vpadov. Karakterizacija šibkosti človeške narave, kot je utelešena v Lepi Vidi, v nekaterih literarnih obdelavah dobi tudi pomen prispodobe za trpljenje naroda in ljudi kot celote.

Hrepenenje, šibkost in skušnjava v izbranih literarnih obdelavah motiva Lepe Vide. V študiji so predstavljena tudi nekatera klasična dela evropske književnosti, ki so z motivom skušnjave vplivala na svetovno literaturo, na primer tragična zgodba o zapeljanem dekletu, vsebovana v prvem delu *Faustu* Johanna Wolfganga Goetheja. Zanimivo je, da tako v številnih delih svetovne literature kot tudi v zgodbah o Lepi Vidi skušnjavec navadno ostane nekaznovan, večinoma pa tudi ne nastopa toliko kot resnična oseba, veliko bolj nastopa kot simbolni element preizkušnje za glavno junakinjo. Avtorji se o njegovi usodi ne sprašujejo toliko, kot se sprašujejo o usodi prevarane in zapeljane žene in o njenem ravnanju, ko se znajde v skušnjavi, ter o posledicah njene odločitve, ki so navadno tragične.

V študiji so prav tako predstavljene nekatere druge slovenske pesmi z motivom skušnjave, kot sta denimo Prešernovi pesmi *Ribič* in *Povodni mož*; Jenkova balada *Morski duhovi* idr.

Knjiga motive in simbole o človeškem hrepenenju, skušnjavah in preizkušnjah predstavlja tako, kot se utelešajo v folklornem in mitičnem izročilu ter v umetni literaturi v intertekstualnih razmerjih na sinhroni in diahroni ravni. Pomembna je še posebej zato, ker je prvi obsežnejši poskus, da se slovenski motiv Lepe Vide obširneje umesti v širši kulturni, jezikovni in umetniški kontekst. Glede na ta namen predstavlja intertekstualna razmerja in tipološke vzporednice med besedili različnih jezikov in kultur, tudi tistih, ki niso v medsebojnem razmerju, ter s tem poudari obsežnost pomenskih vidikov v izrabi podobnih motivov in metafor hrepenenja, šibkosti in skušnjave. Gre za poskus, da slovenski motiv Lepe Vide dobi pomembno mesto in pomen ne le v slovenskem kulturnem in zgodovinskem prostoru, temveč v posameznih primerih, še posebej v vrhunskih Prešernovi in Cankarjevi umetniški predelavi, postane ekvivalenten reprezentativnim klasičnim besedilom in umetninam svetovne književnosti, ki so nastali na podlagi folklorne in mitične tradicije.

Irena Avsenik Nabergoj

PRIMOŽ TRUBAR: *ABECEDNIK*

Primož Trubar: Abecednik (1550): Znotrajjezikovni prevod v sodobni knjižni jezik. Ureditev, kritični prevod, opombe in spremna študija: Kozma Ahačič. Slovenj Gradec: Združenje Trubarjev forum (Trubar v sodobnem jeziku 1), 2008.

Ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva se je Združenje Trubarjev forum (*www.trubarforum.si*) odločilo, da začne z izdajanjem Trubarjevih del, ki bi bila prevedena v sodobni knjižni jezik, za neposreden stik z izvirnikom pa bi jim bil dodan diplomatični prepis. Takšna izdaja Trubarjevih del želi nagovoriti najširši krog naslovnikov, med njimi še posebej nestrokovnega bralca, ki mu je

izvirni Trubarjev jezik tuj in težko razumljiv. Namen zbirke »Trubar v sodobnem jeziku« je tako približati misel Primoža Trubarja vsem »mladim inu starim« Slovencem.

Tokratna izdaja Abecednika ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva na prvem mestu prinaša diplomatični prepis Trubarjevega besedila, kjer je gotica nadomeščena z latinico. Diplomatičnemu prepisu sledi prevod slovenskega besedila ter nemških in latinskih delov v sodobno slovenščino. Dodana spremna študija povzema dosedanja dognanja o Abecedniku ter prinaša tudi nekatera nova opažanja (npr. o naslovnikih Abecednika ter o razmerju Trubarjevega besedila do predloge Johanna Brenza). Za boljši vtis o izvirnem natisu Trubarjevega *Abecednika* so na koncu knjižice dodani posnetki posameznih strani *Abecednika*.

Abecednik je sestavljen iz petih delov: predgovor (str. A 2a–A 3a), abecednik (str. A 3b–A 4b), katekizem s kratkim uvodom (str. A 5a–B 3b), molitve pred jedjo in po jedi ter zjutraj in zvečer (B 4a–B 6a), rimske in arabske številke (B 6b). Za črkopis prvih dveh slovenskih knjig, torej tudi za Abecednik, je Trubar izbral gotico, medtem ko je v vseh nadaljnjih knjigah rabil latinsko pisavo. Glavni razširjevalci in neposredni uporabniki vsebine Abecednika so bili po Trubarjevih besedah starši, gospodarji in gospodinje ter predvsem učitelji in pridigarji. Ker osnovnih šol v današnjem pomenu tedaj tako rekoč ni bilo, predvsem pa se v njih ni rabil slovenski jezik, so bili z oznako učitelji mišljeni predvsem duhovniki, ki so bili predvsem v vaškem okolju večinoma edini izobraženci. Tu se je Trubar gotovo lahko oprl tudi na lastno izkušnjo, saj je prva znanja dobival prav na ta način. Trubarjev Abecednik tako ni bil samo prva slovenska čitanka – mnogim nepismenim Slovencem je pomenil tudi prvi stik s slovenskim knjižnim jezikom, ki so ga lahko poslušali in se iz njega učili osnovnih verskih resnic, tudi če jih niso znali prebrati. Abecednik je služil predvsem pouku verskih resnic, prek njega pa seveda tudi bralnim vajam (kdor je znal brati, ni znal nujno tudi pisati).

Osnovna predloga za Trubarjev Abecednik je bil nedvomno mali katekizem nemškega protestantskega teologa Johanna Brenza (1499–1570), najverjetneje njegova nemška in ne latinska verzija. Glede na število izvodov preostalih Trubarjevih knjig lahko rečemo, da se je naklada gibala med 400 in 1000 izvodi. Poleg tega da so Abecednik prodajali, so ga verjetno tudi delili zastonj, saj večina tistih, ki jim je bil namenjen, ni imela neposredne motivacije, da bi ga kupili.

Pri pripravi in izvedbi projekta so poleg prevajalca – urednika sodelovali tudi drugi strokovnjaki z različnih področij: Vinko Ošlak, Matjaž Črnivec, dr. Mihael Glavan, mag. Geza Filo, Nenad Vitorović, Benjamin Hlastan, Todd Hunnicutt in Drago Sukič.

Kozma Ahačič

RAZBIRANJA ŽARIŠČA

David Bandelj: *Razbiranja žarišča. Razmišljanja o meji in literaturi*. Trst: ZTT, 2008 (zbirka esejev *Smeri*).

Pri založbi ZTT je v Trstu konec leta 2008 izšla knjiga razmišljanj oz. krajših esejev o literaturi in meji z naslovom *Razbiranja žarišča*. Knjigo sestavljajo zapisi in članki, ki so izhajali v triletju 2004 – 2007 pri dveh manjšinskih časnikih: *Primorskem dnevniku* in tedniku *Novi glas*, od koder si izposoja naslov, saj so zapisi oblikovali dve rubriki, *Žarišče* v *Primorskem dnevniku* in *Razbiranja* v *Novem glasu*.

Publikacija prinaša razmišljanja, ki jih avtor deli na štiri sklope. Po ironično nastavljenem »kulinaričnem uvodu« o bivanju med slovensko skupnostjo v Italiji, sledi sklop *Na meji literature*, ki se dotika družbenopolitične in bivanjske situacije Slovencev v Italiji, s posebnim poudarkom na pojmu meje in njegovem razumevanju. Nekaj zapisov je izrecno posvečenih krajšim razbiranjem o tem, kaj je literatura Slovencev v Italiji, drugi se bolj prosto gibljejo v conah književnosti, jezika in njunih uporab v vsakdanjosti.

Drugi sklop, z naslovom *Literatura pred mejo*, začenja serijo literarnih razbiranj ali interpretacij ali kritik različnih del iz poezije, esejistike in proze, ki so izhajala po širšem slovenskem kulturnem prostoru. V tem sklopu se pojavljajo avtorji in dela ter njihove interpretacije, ki so povezani s kulturnim prostorom Slovencev v Italiji (Rebula, Sosič, Carli, Umek, Čuk, Mermolja, idr.).

Tretji sklop, z naslovom *Literatura na meji*, je posvečen literarnim delom, ki so izhajala z namenom, da bi povezovala skupni prostor ob meji in ga bogatila. Avtor se tu ukvarja predvsem s prevodno literaturo, esejistiko in deli tistih avtorjev, ki delujejo in živijo na območju »meje« ali to območje prehajajo.

Zadnji sklop *Literatura »za« mejo* obravnava pa nekatere novitete v centralnem slovenskem literarnem prostoru iz let 2004–2007 (Jakob, Kocijančič, Svetek, Podlogar, Šteger, Glavan, idr.) in podaja njihove interpretacije, poglede in novosti, s katerimi vstopajo v literarni prostor.

Knjiga se zaključuje s »skoraj pesniškim sklepom«, ki ponovno opozarja bralca, naj v vsakdanjosti najde razlog za poezijo, ki ni več metafizična in ezoterična 'veda', temveč se vse bolj približuje masovnemu konceptu in tako lahko nagovori vsakega izmed nas.

Delo se ukvarja zelo široko s pojmi meje, obmejnosti in njihovem prehajanju, predvsem na področju literature. Kot bo bralec opazil so pa izzivalni naslovi sklopov predani relativiziranju koncepta »zamejstvo«, saj je gledišče-izhodišče 'esejčkov' prostor Slovencev v Italiji, ki ga avtor pojmuje kot prostor »pred« mejo, centralno Slovenijo pa ironično označi «za« mejo. Toliko samo kot opozorilo, da je meja izmuzljiva, izbrisljiva in na srečo prehodljiva, kar je glavno sporočilo knjige.

Eseji sicer niso in nočejo biti učbeniški pripomoček ali literarno-teoretski material, temveč le poskusi opredeljevanja usode literature in njenega smisla pred izzivom bivanja na meji dveh (in več) kultur.

David Bandelj

SLOVARSKI PRISPEVEK K POZNAVANJU OBLAČILNE KULTURE V KANALSKI DOLINI

Shranli smo jih v bančah: slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale. Ukve: S.K.S. Planika Kanalska dolina – Slori – ATS Od me-je, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2007.

Slovar prinaša izsledke raziskave slovenskega narečnega oblačilnega izrazja v Kanalski dolini. Ta poteka že od leta 2003, ko se je na raziskovalnem taboru pod okriljem SKS Planika Kanalska dolina skupina raziskovalcev iz različnih raziskovalnih ustanov[1] začela ukvarjati z razčlembo oblačilne kulture ob pripravljanju razstave *Oblačila naših dedkov in babic* (Naborjet, 2003).[2] Pobudo zanjo je dala Maria Moschitz, ki je prispevala glavnino razstavljenih oblačil in bila ves čas tudi glavna informantka. Od začetka pa vse do julija 2006, ko je bila na novo postavljena in dopolnjena zbirka oblačil predstavljena na Trbižu,[3] je pri delu sodelovala vrsta domačink: Elisabetta Sima in Maria Moschitz iz Žabnic, Rosalia Zelloth, Stefania Wedam, Natalina Degli Uomini in Tecla Wedam iz Ovčje vasi, Lucia Mischkot iz Ukev ter Giuseppina Prescheren iz Naborjeta. Posodile so oblačila in druge razstavne predmete, sodelovale kot informantke ali pomagale pri prevajanju izrazja

[1] Filozofska fakulteta v Ljubljani (Oddelek za splošno in primerjalno jezikoslovje: Nataša Komac, zdaj asistentka na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani; Oddelek za slovenistiko: Vera Smole; Oddelek za slavistiko – Matej Šekli); Znanstvenoraziskovalni center SAZU (Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša) – Karmen Kenda-Jež, Vera Smole; ZRS Koper (Inštitut za jezikoslovne študije) – Karin Marc Bratina; podiplomska študentka dialektologije in lektorica za slovenski jezik na Filozofski fakulteti v Bratislavi na Slovaškem Saša Poklač; absolventa Peter Jurgec (zdaj raziskovalec na Univerzi v Tromsøju na Norveškem) in Andrejka Žejn (zdaj sodelavka projekta Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem v avstrijskem Gradcu) ter študentka razrednega pouka Tanja Šturm.

[2] Razstava je bila odprta 5. julija 2003, jeseni istega leta je potovala v Špeter, od 28. februarja do 30. aprila 2004 pa je bila del razstave *Čarobna nit: Ljudska noša Slovencev od Trsta do Kanalske doline* v Trbižu.

[3] Razstava z naslovom *Shranli smo jih v bančah* na srečanju *La nostra terra diversa – Naša drugačna zemlja*, posvečenemu slovenskemu jeziku in kulturi. Ta zbirka je trenutno postavljena v prostorih SKS Planika na železniški postaji Boscoverde pri Trbižu.

v jezike Kanalske doline. Po njihovi zaslugi smo lahko zastavljeno tudi uresničili.

Naše slovaropisno delo se je torej začelo s popisovanjem izrazja za posamezne kose ohranjenih oblačil. Nastal je pretežno imenski, s slikovnim in zvočnim gradivom[4] opremljen seznam, ki smo ga uporabili pri izdelavi štirijezičnih (narečnih in knjižnih slovenskih, italijanskih, nemških in furlanskih) napisov za razstavo. Izhodiščno zbirko smo potem na vsakoletnih taborih, pa tudi z vmesnim individualnim terenskim delom, dopolnjevali do današnje oblike z vodenimi pogovori o oblačilih, njihovi izdelavi ter o načinu oblačenja nekdaj in danes.

Zgradba izrazijskega slovarja še danes odraža prvotno neposredno povezavo med popisanim besedjem in ohranjeno predmetnostjo; tako je npr. nabor izrazja za ženska oblačila in njihove dele veliko bogatejši kot za moška. Tudi v Kanalski dolini namreč tako kot v bližnji Zilji in Ratečah (Makarovič 1991: 54) med ohranjenimi oblačili prevladujejo ženska. Najstarejša, v glavnem so izvirala iz Žabnic in Ovčje vasi (podrobnejše raziskave oblačilnega izrazja v Ukvah so predvidene za naslednja leta), so bila last generacije, rojene sredi 19. stoletja. Večinoma so se ohranila pražnja oblačila, informantke pa navajajo, da so imeli v prvi polovici 20. stoletja moški eno pražnjo obleko za poroko, večje praznike in pogreb, otroci pa nedeljsko obleko za k maši (in za večje praznike) ter popoldansko nedeljsko obleko. Raznovrstnost ohranjenih oblačil in poimenovanj zanje – od delov ljudske noše do meščanskih klobučkov – priča o razpetosti med zavezanostjo izročilu[5] in odprtostjo za novo, ki je bila posledica neprestanih medkulturnih stikov na tem območju, med ljudsko obrtjo in načrtnim izobraževanjem na tečajih krojenja in šivanja, med vaškim in mestnim. Ohranilo se je tudi nekaj temeljnega izrazja s področja pridelave lanu in izdelave volne, saj je Kanalska dolina spadala med glavna območja lanarstva in ovčereje (prim. SEL: 277, GDZS 1970: 390) na slovenskem etničnem ozemlju. Zaenkrat pa še nismo naleteli na ostanke tkalskega izrazja, čeprav se je tkalstvo po pričevanjih na tem področju ohranilo do srede 20. stoletja (Domenig 2004: 23).

Slovar je nastal na podlagi približno 1400 zvočnih izsečkov, ki smo jih izrezali iz približno 16 ur posnetkov vodenih pogovorov z informantkami *Mario Moschitz* (r. 1956), tabor 2003, 2004, 2006, terensko delo 25. 3. 2004, 8. 9. 2007, 22. 9. 2007), *Elisabetto Sima* (tabor 2003, terensko delo 25. 3. 2004), *Stefanio Wedam* (terensko delo 25. 3. 2004), *Teclo Wedam* (tabor 2003) in *Mario Moschitz* (r. 1934, terensko delo 22. 9. 2007).[6] Izsečki zajemajo vse pojavitve v slovar zajetih besed skupaj z morebitnim sobesedilom. V geslovnik, ki obsega 568 iztočnic, so bile poleg izrazja pritegnjene tudi sopojavnice, besede, ki se najpogosteje pojavljajo v sobesedilu (prim. **advent**, **cmiken**, **pogreb**).

Geslo je sestavljeno iz geselske glave ter oblikovnega, razlagalno-ponazarjalnega in dokumentarnega razdelka. Nekatera gesla so opremljena s komentarji (prim. **dendelj**) in vodilkami (prim. **jakna**, **janka**, **jopa**). Meje med sestavnimi deli gesla so tudi grafično označene (gl. seznam znakov in simbolov). Slovar je trijezičen,[7] z ustreznicami v knjižnem slovenskem, italijanskem in nemškem jeziku. Dodani so še obrnjeni knjižnoslovensko-, nemško- in italijansko-slovenskonarečni seznam besed, ki omogočajo iskanje izrazja v katerem koli izmed treh jezikov.

Dokumentarni razdelek prinaša podatke o tem, ali so geselske besede izpričane v Pleteršnikovem slovarju, vsezvrstnem slovarju slovenskega jezika s konca 19. stoletja, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika iz druge polovice 20. stoletja in v Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem (Thesaurus 1982–). Podobo dopolnjujejo izpisi iz etnološke literature, in sicer za Ziljo in Rateče (Makarovič 1988, 1991) ter za sámo Kanalsko

---

[4] Sprva je bilo zvočno gradivo izpisano samo iz posnetkov pogovorov z Mario Moschitz, zato ni opremljeno s podatki o viru.

[5] Kanalska dolina je del nekoč enovitega področja, ki ga je med drugim povezovalo skupno ziljsko narečje in na katerem se je ljudska noša izredno dolgo ohranila. Tako Marija Makarovič (1991: 137) pravi, da »je Zilja oziroma nekatere vasi pri Zilji poleg Rateč v Zgornji savski dolini [...] eno redkih območij, kjer se je predvsem starejša ženska noša ohranila nepretrgoma, vse do danes«.

[6] Informantkam se zahvaljujemo za potrpežljivost pri podrobnem pretresanju besed in njihovih pomenov ter za ves čas, ki so nam ga naklonile. Dragocenosti njihovega pričevanja se zavedamo že danes, sčasoma pa se bo samo večala.

[7] Žal je slovar ostal brez prevedkov v furlanščino. Načrtujemo jih za razširjeno elektronsko obliko slovarja.

dolino (Domenig 2004). Besede iz glosarja v Domenigovi knjigi so bile upoštevane samo, kadar imajo zvrstni označevalnik (dt: nemški govor iz Naborjeta ⇨ nem. nar.; ds: slovensko narečno ⇨ sln. nar.; dsC: slovenski žabniški govor ⇨ **Ž**; dsU: slovenski ukovški govor ⇨ **U**, Domenig 2004: 159).

Označevalniki so zaradi omejenega obsega gradiva začasni tako po številu kot po popolnosti označevanih kategorij. Zaradi zapletene večjezičnosti govorcev ziljskega narečja v Kanalski dolini, pa tudi zaradi tesne prepletenosti jezikov, ki se govorijo na tem območju, ter medjezikovne in medzvrstne izposoje, je včasih brez podatka o pogostnosti rabe oz. na podlagi enkratne pojavitve besede težko zanesljivo trditi, da ta pripada nekemu jeziku ali njegovemu različku in ni rezultat enkratne govorčeve izbire iz večjezičnega repertoarja.

Slovarska struktura je zasnovana tako, da omogoča nadaljnje dopolnjevanje in širjenje slovarja, in sicer tako v okviru slovarskega gesla kot pri prehajanju na druga pomenska področja do splošnega slovarja ziljskega narečja v Kanalski dolini.

Karmen Kenda-Jež

MEDKULTURNI DIALOG

Vesna Mikolič in Krištof Jacek Kozak (ur.): *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU/Intercultural Dialogue as the Fundamental Value of the EU*. Koper: Založba Annales, 2008.

Zbornik *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU* prinaša prispevke z dvodnevne mednarodne konference z istoimenskim naslovom, ki je potekala 7. in 8. januarja 2008 v Ljubljani ob začetku *Evropskega leta medkulturnega dialoga* in hkrati slovenskega predsedovanja Evropski uniji. Slovenija je ob tej priložnosti pripravila inavguracijski dogodek, ki sta ga sestavljala uradna slovesnost in mednarodna konferenca kot njegov vsebinski del. Medtem ko je za slovesnost poskrbela država v sodelovanju s Cankarjevim domom, je bila organizacija konference pod pokroviteljstvom Evropske komisije in Ministrstva za kulturo Republike Slovenije poverjena Fakulteti za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem.

Konferenco smo si organizatorji zamislili v obliki štirih obsežnih področij, znotraj katerih naj bi govorci predstavili problematiko medkulturnega dialoga, in sicer na kulturno-umetniškem, izobraževalno-znanstvenem, medijskem področju ter na področju trajnostnega gospodarskega razvoja. Konference se je udeležilo preko 300 udeležencev z vse Evrope. Poleg strokovnega dela programa velja omeniti tudi živahno spremljevalno dejavnost. Konferenco je otvorila razstava RTV projektov *Medkulturni dialog v sosedstvu*. V govornem delu, ki ji je sledil, so bile na začetku predstavljene študije o medkulturnem dialogu: *Študija o nacionalnih pristopih in praksah, povezanih z medkulturnim dialogom* (Odile Quintin, Generalna direktorica Direktorata za izobraževanje in kulturo, in dr. Andreas Wiesand, ERICarts), *Bela knjiga o medkulturnem dialogu* (Gabriella Battaini-Dragoni, Svet Evrope) ter *Mavrični dokument o medkulturnem dialogu* (Sabine Frank in dr. Michael Privot, Civilna platforma za medkulturni dialog), medtem ko med preostalimi ključnimi spremljevalnimi dogodki lahko naštejemo še projekcijo kratkih filmov o medkulturnem dialogu *Od meje do brezmejnosti*, ki ji je sledil tudi pogovor z ustvarjalci, poleg tega pa še podpis *Skupne izjave o pomenu javnih servisov na področju medkulturnega dialoga* nacionalnih televizijskih in radijskih hiš Avstrije, Italije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, podelitev nagrade *Liberty* Mednarodnega mirovnega centra iz Sarajeva evropskemu komisarju Jánu Figelu ter podpis *Deklaracije o medkulturnem dialogu Evropskega združenja festivalov*.

Gotovo pa je največjo težo, zaradi svoje raznovrstnosti, hkrati pa tudi temeljnosti, nosil strokovni del konference. V pričujočem zborniku zdaj predstavljamo vse uvode, predavanja in poročila, ki so jih na konferenci predstavili moderatorji, govorci in poročevalci, vendar so prispevki za to publikacijo predelani in nekateri tudi razširjeni. V vsaki od skupin so bili k sodelovanju povabljeni mednarodno priznani strokovnjaki: znanstveniki in univerzitetni predavatelji, uredniki in kustosi, politiki, gospodarstveniki ter javni intelektualci. Vsi so se problematike medkulturnega dialoga in z njim povezanih vprašanj lotevali s svojega specifičnega izhodišča ter na svojstven način obogatili razpravo. Tako se je oblikovala izjemno zanimiva pahljača različnih pogledov, ki si je bila pa enotna v enem:

v zavesti o nujnosti medkulturnega dialoga za sodobno Evropsko unijo, še več, za dostojen in človeka vreden obstoj demokratičnega sveta.

Če je konferenca želela, kakor je programski odbor zapisal v programskem zvezku konference, »opozoriti na soobstoj različnih kulturnih identitet in prepričanj v kompleksnem okolju,« so prispevki pokazali, da se tega vsi prav dobro zavedamo, da si pa nismo vselej v svesti načinov, na katere bi bilo mogoče ta, kakor je EU opisalo kar nekaj prelegentov, Babilonski stolp, učinkovito povezati. Prav predstavitvi pogledov na smiselnost in hkrati uporabnost medkulturnega dialoga z ozirom na posamična vsebinska in družbena področja, hkrati pa tudi osvetlitvi primerov dobrih praks, je namenjen tudi pričujoči zbornik, ki predstavlja drugi »vogelni kamen« za diskusijo, ki se je začela s konferenco ob začetku Evropskega leta medkulturnega dialoga.

Seveda se organizatorji konference in urednika pričujočega zbornika zavedamo, da predstavljajo naši napori zgolj dva kamenčka v mozaiku medkulturnosti današnje Evrope in sveta. Pozornost, ki je bila v minevajočem letu posvečena osnovni predpostavki medkulturnosti, in sicer dialogu, ne sme pojenjati. Prepričani smo, da je to leto dokazalo, da je dialog najpomembnejše sredstvo za medkulturnost, ta pa je predpogoj za oblikovanje in vzdrževanje raznolike, obenem pa strpne in sprejemajoče družbe, ki svoje bogastvo raznovrstnosti kultur izkorišča za oblikovanje demokratične, za vse svoje državljane prijazne, hkrati pa energične – in to kljub sedanji zelo resni ekonomski krizi – ter dinamične Evropske unije, kakor je zapisano v 6. členu Pogodbe EU in v Listini o temeljnih pravicah EU.

Prav prispevki, zbrani v zborniku, dokazujejo, da je vse našteto mogoče. Jasno pa razkrivajo tudi neizogibno dejstvo, da so, ne glede na to, kako ločeno obravnavamo področja človekovega delovanja, vsa ta polja med seboj ključno povezana, povezovalni votek pa je ravno medkulturni dialog. In ker je slednji sploh temelj naše civilizacije, v zvezi z usodo medkulturnega dialoga ne bi smelo biti pogojev za zaskrbljenost. Lahko da bodo obdobja, politike in ljudje, ki bodo tovrstnemu dialogu manj naklonjena – tak je danes posebej pojav terorizma, na katerega, se zdi, še ni pravega in zares učinkovitega odgovora – vendar bo tudi v prihodnosti, kakor že vselej, prevladala potreba po združevanju, z njo pa njen pogoj, medkulturni dialog. In ta je, tako je videti, pravzaprav obsojen, da kot ptič feniks vselej vstane iz pepela občasne človeške omejenosti. In prav to v najinem prepričanju dokazuje tudi zbornik, ki je pred vami.

Vesna Mikolič in ***Krištof Jacek Kozak***

SEDEM PISAV SEDMIH SODOBNIH SLOVENSKIH PISATELJSKIH OSEBNOSTI

Dragica Haramija: *Sedem pisav: opusi sedmih sodobnih mladinskih pisateljev*. Maribor: Mariborska knjižnica, revija *Otrok in knjiga* ter Pedagoška fakulteta Maribor, 2009.

Dragica Haramija obravnava dosedanjo mladinsko prozo sedmih reprezentativnih slovenskih pisateljskih osebnosti in na ta način razkriva nekatere poglavitne poudarke v razgibani panorami sodobne slovenske proze za mladino.

Izbor piscev, ki upošteva osrednjo Slovenijo in zamejstvo, uvajata nesporna sodobna »klasika«, Svetlana Makarovič in Slavko Pregl; oba sta v slovensko mladinsko prozo z nagrajenima knjižnima prvencema zmagovito stopila že v 70tih letih prejšnjega stoletja in odtlej – to potrjujeta pričujoči analizi njunih del – vitalno soustvarjata barvito fresko sodobne pravljično-fantastične in realistične/resničnostne proze za mladino. Ob njiju avtorica razvršča peterico, ki v knjižni obliki objavlja od 90tih let in si ustvarjalsko prepoznavnost in specifičen pisateljski status utrjuje in preverja doma in v tujini s prevodi, s slovenskimi in z mednarodnimi nagradami oz. nominacijami zanje: Lila Prap kot izstopajoča ustvarjalka avtorskih slikanic, Aksinija Kermauner kot avtorica prve slovenske tipne slikanice za slepe otroke in kot upovedovlka tematike slabovidnih/slepih otrok v sodobni slovenski mladinski prozi; Desa Muck kot žanrska inovatorka in petkrat zapovrstjo dobitnica nagrade Moja najljubša knjiga po izboru mladih bralcev; Janja Vidmar kot najradikalnejša literarna provokatorica z drznim upovedovanjem t.i. »tabu«

tem; Marko Kravos kot najmarkantnejši prozaist za mladino iz zamejstva.

Temeljni izhodišči obravnave pri vsakem izmed izbranih besednih ustvarjalcev sta *vrstno-žanrski* in *motivno-tematski* vidik. Ob pretresanju upovedovalnih postopkov in pisateljskih strategij pa avtorica opozarja tudi na *jezikovno-slogovno* plast proznih tekstov oz. na tovrstno specifiko posameznih avtorskih pisav. Tudi se opciji obravnave ne izmakne sporočilna plat besedil oz. etična drža piscev; in tudi ne ciljna skupina: mladi bralec v komunikaciji z alternativnimi besedili, njegova recepcijska sposobnost v posameznih razvojnih/starostnih obdobjih; pri tem ni spregledano pomenljivo vprašanje o »prehodu« mladinskih proznih tekstov(in mladostniških bralcev) v literaturo za odrasle.

Izsledki obravnave z *vrstno-žanrskega* vidika, ki jih vsled reprezentativnosti empiričnega gradiva smemo razumevati kot glavne tozadevne poudarke v sodobni slovenski prozi za mladino, razkrivajo pahljačo raznolikih vzorcev pravljično-fantastične in realistične/resničnostne proze; izkaže se, da nekateri žanrski vzorci sploh prvič vstopajo v polje slovenske sodobne mladinske proze, drugi spet se na novo členijo v specifične različice prvotnih žanrskih matric; izkaže se tudi, da se močno udejanja žanrski sinkretizem. Ti avtoričini izsledki ozaveščajo, da se sodobna slovenska mladinska proza tvorno odziva na aktualne formalne trende v svetu; in to v najširšem razponu od slikanic za najmlajše do romaneskne proze, ki nagovarja odraščajoče mladostnike.

Na analogno vključenost v mednarodni literarni prostor opozarjajo tudi izsledki avtoričine obravnave reprezentativnega empiričnega gradiva z *motivno-tematskega* vidika: kot tozadevne temeljne poudarke v sodobni slovenski mladinski prozi je mogoče razbirati problematiziranje t.i. »tabu« tem, se pravi vsebin, ki so se dotlej pojavljale zelo poredko, plaho, stilizirano, zastrto. Avtoričine analize pokažejo, da v reprezentativni sodobni slovenski prozi za mladino skoraj ni več t.i. »tabu« tem, ki – po vzoru mednarodnega trenda – ne bi bile »detabuizirane«; pa naj gre za tematiziranje pojma/pojava smrti, za mladostniško delikvenco, vrstniško nasilje, droge, alkohol, bulimijo/anoreksijo, otroško invalidnost, odtujenost v družini, razslojenost družbe, rasizem in nestrpnost do »drugačnih«, najstniško spolnost, homoseksualnost, versko nestrpnost ipd.

Specifika »detabuiziranih« tem in motivov izziva ustrezne *jezikovno-slogovne* strategije: po avtoričinih ugotovitvah se v upovedovalnih postopkih – skladno s poetikami ustvarjalcev – uveljavlja suvereno menjavanje zvrsti jezika od knjižnega, prek pogovornega do rabe slengizmov in vulgarizmov; vse to v prizadevanjih piscev, da bi se socialna zvrst jezika prilagajala govornim položajem literarnih likov. Tako je na podlagi avtoričinih izsledkov mogoče ugotoviti, da sodobna slovenska mladinska proza tudi v jezikovno-slogovnem pogledu stopa v korak s sočasno besedno produkcijo za mladino v mednarodnem literarnem prostoru.

Knjiga Dragice Haramija razkriva in dokazuje raznoliko žanrsko razčlenjenost ter upovedovalno vitalnost reprezentativne sodobne slovenske proze za mladino. V teh pogledih pomeni tehten prispevek k že uveljavljenim izsledkom o sodobni slovenski mladinski književnosti. Delo bodo s pridom uporabljali učitelji, knjižničarji, študenti in raziskovalci mladinske književnosti.

Marjana Kobe

O JUNIJU PALMOTIĆU

Fedora Ferluga-Petronio: *Grčki, latinski, talijanski i hrvatski izvori u djelima Junija Palmotića*. Reka: Maveda i HFDR, 2008.

O največjem baročnem dubrovniškem dramatiku Juniju Palmotiću (1607–1657) je Fedora Ferluga-Petronio, redna profesorica za hrvaško književnost na Univerzi v Vidmu, napisala štiri knjige. L. 1990 je objavila na Univerzi v Padovi knjigo o klasičnih virih v dramah Junija Palmotića (*Fonti greco-latine nel teatro di Junije Palmotić,* Centro Studi Europa Orientale, Padova 1990), l. 1992 pa knjigo o italijanskih in slovanskih virih v delih istega avtorja na Univerzi v Vidmu (*Fonti italiane e slave nel teatro di Junije Palmotić*, Istituto di Lingue e Letterature dell'Europa orientale, Udine 1992). L.1999 je v izdanju Hrvaškega filološkega društva na Reki izšel prevod v hrvaščino prve Palmotićeve knjige

(*Grčko-latinski izvori u Junija Palmotića*, HFD, Rijeka 1999), za katero sta avtorici Hrvaško ministrstvo za kulturo in Društvo hrvaških pisateljev dodelili mednarodno nagrado *Davidias* za najboljšo knjigo tujega kroatista v l.1999. Za štiristoletnico Palmotićevega rojstva in tristopetdeseto obletnico njegove smrti pa je prof. dr. Milan Nosić z Reške univerze in glavni urednik založbe Maveda avtorici predlagal, naj prevede tudi drugo Palmotićevo knjigo in jo spoji s prvo v monografsko celoto. Tako je prišlo do izida najnovejše knjige o Palmotiću *Grčki, latinski, talijanski i hrvatski izvori u dramskim djelima Junija Palmotića*, Maveda i HFDR, Rijeka 2008.

Palmotić je bil svojčas zelo priljubljen avtor. Ohranilo se nam je namreč kar štirinajst njegovih dram klasično-mitološke, viteške in domoljubne vsebine. Od teh se danes izvaja samo še *Pavlimir*, ker nam prikazuje na slikovit način ustanovitev Dubrovnika iz starogrškega mesta Epidavra. Ohranil se nam je tudi verski ep *Kristijada*, prevod v hrvaščino latinske epske pesnitve *Christias* Gerolama Vide v 17.340 osmercih in 24 spevih. Celotni Palmotićev ohranjeni opus obsega kar 50.000 verzov!

Palmotić se je rodil v plemiški družini v Dubrovniku l.1607 in je v Dubrovniku tudi umrl l. 1657. Nikoli se ni premaknil iz svojega rodnega mesta. Tudi šolal se je pri domačih jezuitih, kar je imelo precejšen vpliv na njegovo delo. Vzgojen je bil namreč v duhu protireformacije, zato prevladuje v njegovih dramah moralizatorska nota in črno-bela tehnika. Toda glavna negativna plat v njegovem opusu je pomanjkanje izvirnosti, kar ga bistveno loči od sorojaka Držića. Palmotić ni sposoben napisati samostojno dramo, vedno se naslanja na neko književno predlogo, v večini primerov na latinske epske pesnike, npr. na Vergilija, Ovidija, Stacija, ali pa na grške aleksandrinske epike, npr. na Apolonija z Rodosa, med italijanskimi epskimi avtorji pa sta mu še posebej priljubljena Tasso in Ariosto. Med slovanskimi, oz. hrvaškimi viri je omeniti le *Ljetopis popa Dukljanina*, ki mu je služil kot osnova za domoljubno dramo *Pavlimir*. Omenjene avtorje postavlja na oder, jih dramatizira in dobesedno prevaja.

Odlikujejo pa se Palmotićeva dela po izredno melodioznem, čistem in izkristaliziranem jeziku. V nasprotju z Držićem, ki je pisal svoje komedije v prozi (razen burke *Novela od Stanca*) in v pristnem dubrovniškem narečju, piše Palmotić svoje drame izključno v verzih in prilagaja svoj jezik visokemu stilu avtorjev, ki jih prevaja. Zaradi spevnosti njegovega jezika večina hrvaških slovstvenih zgodovinarjev označuje Palmotićeva dela kot melodrame, ali z drugimi besedami kot libretistične drame, saj tudi iz didaskalij izhaja, da sta dogajanje na odru spremljala petje in ples.

Predvsem pa se Palmotić odlikuje kot baročni avtor po bogati scenografiji, zlasti v dramah, v katerih mu je bil vzor Ariosto. Pred gledalci se odpirajo gore, iz katerih se vijejo vile in palčki, po nebu letijo bajeslovna bitja, pošasti, plameneči vozovi. Scenografija, ki je bolj primerna filmu, ne pa skromnim tehničnim odrskim sredstvom, s katerimi je razpolagal takratni Dubrovnik. Vprašljivo je, ali so bile nekatere drame sploh izvedene zaradi prezahtevne scenografije. Palmotićeva dela so bila bolj prikladna filološkemu branju v krogu njegovih prijateljev eruditov, ki so skupaj z avtorjem uživali ob odrski priredbi Vergilijeve *Eneide*, Ovidijevih *Metamorfoz*, Apolonijevih *Argonavtik* in Ariostovega *Besnečega Orlanda*. Vsekakor elitni teater, ki ga je v nasprotju z Držićem le v redkih primerih razumelo preprosto občinstvo.

Palmotić se v hrvaško književnost ni mogel zapisati kot genialen avtor, kot je to storil Držić, pač pa kot izredno izobražen literat, neprekosljiv poznavalec klasičnih avtorjev in Ariosta, kot živa priča bogatega kulturnega življenja, ki je prevevalo Dubrovnik v obdobju baroka.

Pred nami je zdaj knjiga, ki prikazuje v celoti njegov bogati dramatski opus.

Fedora Ferluga-Petronio

ALOJZ GRADNIK, PESNIK GORIŠKIH BRD

Fedora Ferluga-Petronio (ur.): *Alojz Gradnik – pesnik Goriških brd.* Trst: ZTT–EST, 2008.

Fedora Ferluga-Petronio, redna profesorica za južnoslovanske jezike in književnosti na Univerzi v Vidmu, je 19. in 20. aprila 2007 organizirala na Videmski univerzi mednarodni simpozij *Alojz Gradnik (1882-1967) – pesnik Goriških brd* ob 125. obletnici rojstva in 40. obletnici pesnikove smrti

pod pokroviteljstvom Veleposlaništva Republike Slovenije v Rimu in Občine Brda ter v sodelovanju s Furlanskim filološkim društvom.

O simpoziju sta bila obljavljena dva zbornika v slovenščini in italijanščini. Namen simpozija je bil namreč ovrednotiti pesnika Alojza Gradnika v italijanskem kulturnem prostoru in ga čim bolj ustrezno predstaviti italijanskemu občinstvu, obenem pa soočiti tudi slovensko občinstvo z marsikatero tematiko, ki bi pojasnila kulturni molk, ki je visel nad Gradnikom po drugi svetovni vojni in preprečil, da bi se njegova poezija zakoreninila v srce slovenskega naroda kot poezija enega izmed največjih slovenskih pesnikov, ali bolje, kot je o tem že pisal Josip Vidmar l. 1932 v uvodu k *Svetlim samotam*, največjega pesnika po Prešernu. Taisti Vidmar ga je v kasnejših *Obrazih* l. 1979 obravnaval povsem drugače, kot da bi mu bilo žal, da je za pesnikovo petdesetlenico izrekel tako pohvalno sodbo o njegovem pesništvu. Iz njegove ocene veje predvsem politični moment.

Vsa Gradnikova zapostavljenost v slovenskem literarnem prostoru se vrti namreč okrog ključnega momenta, ko je l. 1929 sprejel mesto sodnika na Vrhovnem sodišču za zaščito države v Beogradu. Po vojni je bil zaradi tega prisilno upokojen in ne samo na njegovo pesništvo, temveč tudi na njegov bogati prevajalski opus je padla temna senca. Kulturni molk je pretrgala l. 1954 literarna zgodovinarka Marja Boršnik s knjigo v obliki intervjuja *Pogovori s pesnikom Gradnikom* (Založba Obzorja, Maribor), v kateri pogumno odkriva pesnika, ki takratnemu režimu ni bil priljubljen, in ga uokvirja na mesto, ki mu po pravici pripada v slovenski literaturi.

Na simpoziju je sodelovalo dvanajst strokovnjakov z Univerz v Ljubljani, Vidmu, Novi Gorici,Trstu, Neaplju ter s Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Zbornik uvaja Giovanni Frau, redni profesor furlanskega jezika na Univerzi v Vidmu, sicer pa predsednik Furlanskega univerzitetnega konzorcija, enega izmed glavnih sponzorjev, ki je omogočil izid obeh zbornikov. Frau se zaustavlja pri furlanskih koreninah briškega pesnika. Gradnikova mati, Lucija Godeas, je bila namreč Furlanka. Pri tem Frau ugotavlja, da je prav Videmska univerza idealno mesto za simpozij, ki ob Gradnikovem pesniškem in prevajalskem opusu spaja romansko (furlansko) in slovansko (slovensko) kulturo.

Sledi spremna beseda urednice zbornika Fedore Ferluga Petronio, ki navaja vzroke, ki so jo privedli do organizacije simpozija, podaja glavno problematiko člankov in se zahvaljuje vsem ustanovam, ki so pripomogle k nelahkemu podvigu objave slovenskega in italijanskega zbornika. Sledita pozdrava veleposlanika Republike Slovenije v Rimu Andreja Capudra, po katerem se je Alojz Gradnik, eden izmed največjih slovenskih pesnikov, rodil na eni izmed najbolj dramatičnih mej slovenskega ozemlja, na meji, ki nas danes s sosednim narodom povezuje in nič več razdvaja, in podžupana Občine Brda, Enca Vižintina, ki prav tako poudarja posebnost rodu pesnika Gradnika, ki se je rodil očetu Slovencu, Jožefu Gradniku, in materi Furlanki, Luciji Godeas, pa tudi njegovo globoko navezanost na rojstni kraj Medano in na Brda, ki jih je opisal v občutenih in navdihnjenih pesniških ciklih.

In prav tematiki *Zemlje – matere – domovine* je posvečen prvi članek izpod peresa akademika Franca Zadravca, ki je avtor dveh monografij o Gradniku. Ni dvoma, da je ena od osrednjih tem Gradnikove poezije zemlja, nekakšna stalnica v celotnem njegovem opusu, včasih le kot impresija različnih pokrajin, spet drugič kot odsev zgodovinske preteklosti, nato kot glavna tema v podoživljanju kmečkega in kmetovega življenja.

Dva članka sta posvečena erotičnemu aspektu Gradnikove poezije. Urednica zbornika Fedora Ferluga-Petronio obravnava čutnost in duhovnost v Gradnikovem pesništvu. Prek kronološke analize Gradnikovih pesniških zbirk prikazuje ob nerazdružljivosti sintagme ljubezen-smrt nerazdružljivost pesnikove zgodnje erotične in kasnejše metafizične poezije, ki se na koncu Gradnikove pesniške poti prevesita v popolno skladnost. Gradnikovo strastno erotično poezijo primerja z nekaterimi največjimi pesniki iz antike kot npr. z grško pesnico Sapfo, z latinskima pesnikoma Katulom in Propercijem, pa tudi z avtorji, ki jih je v tistem času prevajal in jih ni le slučajno izbiral (kot npr. kitajske lirike). O tesni povezanosti ljubezni in smrti v Gradnikovi poeziji piše tudi Katja Mihurko Poniž z Univerze v Novi Gorici.

Kar šest avtorjev obravnava Gradnikov prevajalski opus ali pa prevode njegovih pesmi v tuje jezike, predvsem v italijanščino in furlanščino. Celotni Gradnikov prevajalski opus prikazuje Ana Toroš z Univerze v Novi Gorici. Članek vsebuje opis prevodov knjižnih izdaj, prevodov v periodiki

in prevodov v rokopisu iz italijanske, španske, francoske, nemške in slovanskih književnosti. Poleg tega je Gradnik prevajal tudi iz orientalskih jezikov: kitajske lirike in indijskega (bengalskega) pesnika-filozofa Rabindranatha Tagoreja. Seveda da pri tako ogromnem prevajalskem opusu naletimo na kak manj posrečen stih, vendar je pesniški navdih tako močan, da prekrije kako stilno nerodnost. Isto velja tudi za Gradnikov izvirni pesniški opus. Gradnikov jezik je včasih težak in okoren, vendar je že Vidmar pesnika v omenjenem uvodu k *Svetlim samotam* uvrstil med umetnike-izpovedovalce, katerih izraz je včasih neokreten, brez igrivosti, skop, vendar zveni v melodiji čustva, ki ga hoče izraziti. Tak pesnik ne samo, da bralca očara, temveč ga tudi prevzame in pretrese, ker se razkrije kot človek.

Da so Gradnika kot prevajalca kritično ocenjevali nam dokazuje tudi članek Vladimirja Osolnika z Univerze v Ljubljani, ki vzporeja Gradnikov in Peruškov prevod Njegoševega *Gorskega venca* iz l. 1947 oz 1907 in pri tem ugotavlja, da so v primerjavi s sicer zvestim Peruškovim prevodom Gradnikovi stihi tekoči in ubrani, obenem pa se presenetljivo tenkočutno ujemajo s smislom stihov v izvirniku. Prav tako tudi Francka Premk z Inštituta za historične slovarje SAZU v svojem prispevku o Gradnikovi soustvarjalnosti pri upesnitvi 23., 46., in 137. psalma dokazuje, kako se je pesnik tudi v tem primeru približal biblijskemu izvirniku.

Sledijo prispevki o prevodih Alojza Gradnika v tuje jezike. O italijanskih prevodih piše Miran Košuta s Tržaške univerze, ki paradoksalno ugotavlja, da gre italijanski recepcijski višek Gradnikove lirike umestiti prav v burna trideseta in štirideseta leta prejšnjega stoletja, ko je začela kopica slavistov – od Umberta Urbanija. Luigija Salvinija do Enrica Damianija in Bartolomea Calvija – širiti v Italiji kritiško in literarnozgodovinsko vednost pred in med italijansko okupacijo Ljubljanske pokrajine. Tudi Aleksandra Žabjek z Univerze v Neaplju obravnava prevode Gradnikovih pesmi v italijanščino, predvsem prevode Luigija Salvinija, ki je ob koncu tridesetih let predaval v Neaplju slavistiko in ki se je l.1951 proslavil z objavo slovenske antologije *Sempreverde e rosmarino*. O furlanskih prevodih Gradnikovih pesmi nas seznanja Roberto Dapit z Videmske univerze, ki se zaustavlja pri furlanskem prevodu Giorgia Faggina *Poesìis* (2005).

V zadnjem delu zbornika se bralec lahko seznani še s prispevkom pesnika Janeza Premka iz Ljubljane, ki prikazuje Gradnika kot človeka, pesnika in sodnika ter poudarja njegov visoki etični čut, s člankom Darje Frelih o pesmih Alojza Gradnika v uglasbitvah slovenskih skladateljev (seznam Gradnikovih uglasbenih pesmi obsega 140 skladb, ki jih je uglasbilo več kot 60 komponistov, kar priča o pesnikovi priljubljenosti med skladatelji, predvsem kar se tiče ljubezenske in domovinske tematike), ter na koncu še s člankom Mirana Hladnika z Ljubljanske univerze, urednika med drugim Gradnikovih zbranih del, ki nam prikazuje Gradnikov odnos do slikarjev, ki so ilustrirali pesnikove zbirke in ustvarili bibliofilske izdaje in najlepše opremljene pesniške zbirke v celotni slovenski knjižni produkciji.

Čisto na koncu sledi še izbor najpomembnejših, časovno razporejenih Gradnikovih pesmi s komentarjem pod naslovom *Gradnikova pesniška pot*. Zbornik skuša torej v zaključeni celoti prikazati najvažnejše teme Gradnikove poezije ter Gradnika kot pesnika in človeka.

Fedora Ferluga-Petronio

ALOJZ GRADNIK, »*POETA DEL COLLIO GORIZIANO*«

Fedora Ferluga-Petronio: *Alojz Gradnik – poeta del Collio Goriziano*. Trst: ZTT–EST, 2008.

Knjiga je italijanska varianta zbornika o mednarodnem Gradnikovem simpoziju, ki ga je organizirala Fedora Ferluga-Petronio na Videmski univerzi 19.–20. aprila 2007 pod pokroviteljstvom Ambasade Republike Slovenije v Rimu in Občine Brda. Spremna beseda urednice je nekoliko obsežnejša, ker želi italijanskemu bralcu podrobneje prikazati Gradnikovo življenje in delo in obenem tudi namen simpozija. Bistvena razlika je opazna v dodatku, ki obsega izbor pomembnejših Gradnikovih pesmi, razvrščenih v časovnem zaporedju ob komentarju, v italijanskem in furlanskem prevodu, medtem ko se iste pesmi pojavljajo v slovenskem zborniku v izvirniku.

Prevedene so bile naslednje pesmi: *Jesen v Medani (Autunno a Medana / La sierade a Me-*

dane), *Eros – Tanatos (Eros – Thanatos / Eros Thanatos)*, *V omami (Nell'estasi / Sturniment)*, *Pesem vdove (Il canto della vedova / Il vaî de vedue)*, *De profundis (VIII, IX, X)*, *Črv (Il verme / Il vier)*, *Vodnjak (Il pozzo / Il poç)*, *Kmet govori pokojni ženi (Il contadino parla alla moglie morta /Il paur fevele a la soo femine muarte)*, *Kmet govori Bogu (Il contadino parla a Dio / Il paur cjacare a Diu / Il contadin al fevele a Diu)*, *Harfa v vetru (L'arpa nel vento / L'arpe intal vint)*, *Zlate lestve (Scale d'oro / Lis scialis d'aur)*.

V italijanščino sta pesmi prevedla Fedora Ferluga-Petronio *(Jesen v Medani*, *Eros – Tanatos*, *V omami*, *Pesem vdove*, *De profundis VIII, IX, X*, *Vodnjak*, *Kmet govori pokojni ženi*, *Harfa v vetru)* in Luigi Salvini *(Črv, Kmet govori Bogu, Zlate lestve)*, v furlanščino pa Massimiliano Verdini *(Jesen v Medani, Eros – Tanatos, Pesem vdove, De profundis VIII, IX, X, Vodnjak, Kmet govori pokojni ženi, Kmet govori Bogu)* in Roberto Dapit *(V omami, Črv, Kmet govori Bogu, Harfa v vetru, Zlate lestve)*. Pesem *Kmet govori Bogu* je celo dvakrat prevedena v furlanščino. Oba prevajalca sta se preizkusila v prevodu te enkratne Gradnikove pesmi, vsak s svojim osebnim jezikovnim pristopom.

Na splošno je simpozij, pa tudi italijanski zbornik doživel kar lep uspeh v furlanskih kulturnih krogih, pa tudi na veliko odprtost pri dojemanju Gradnikove poezije, ki je v svojih pejsažnih motivih in tematiki, ki je vezana na briškega kmeta in briško zemljo, zelo blizu furlanskemu svetu. Temu botruje tudi dejstvo, da se čutijo Furlani jezikovno in narodnostno ogroženi in so zato še posebej dovzetni za poezijo svojih najbližjih sosedov.

Pa tudi v italijanskih krogih je Gradnikova poezija vzbudila zanimanje, predvsem kar se tiče erotičnih in metafizičnih aspektov njegove poetike. Pričakovati je, da bi v bljižni bodočnosti izšlo čim več Gradnikovih prevodov v italijanščino, pa tudi v furlanščino. Zdi se kar precej absurdno – kot poudarja Miran Košuta v svojem prispevku o Gradnikovi recepciji pri Italijanih – , da je izšlo največ prevodov v italijanščino v času fašističnega režima, v tridesetih in štiridesetih letih prejšnjega stoletja izpod peresa Umberta Urbanija, Enrica Damianija, Bartolomea Calvija, predvsem pa Luigija Salvinija, vendar so ti prevodi v primerjavi z bogatim pesnikovim opusom po kvantiteti zelo skromni, pa tudi iste pesmi se prevečkrat ponavljajo. Vprašanje kritiške, predvsem pa prevodne recepcije Alojza Gradnika ostaja torej v Italiji odprto. Vprašanje je, ali bo znala Slovenija v tem modernem času, ki je tako malo dovzeten za poezijo, predvsem za poezijo velikih klasikov, kot je Alojz Gradnik, zapolniti to vrzel?

Fedora Ferluga-Petronio

STOPINJICE V SVET KNJIŽEVNOSTI

Vladimira Korošec in Danica Rangus: *Stopinjice v svet književnosti: delovni zvezek za pouk književnosti v sedmem, osmem in devetem razredu osnovne šole z dodatkom literarne zgodovine in literarne teorije*. Ilustracije Primož Rok Korošec. Dol. Počehova: Garb, 2009.

V delovnem zvezku z naslovom *Stopinjice v svet književnosti* sva avtorici strnili svoje bogate izkušnje na področju poučevanja ter skušali poiskati nekoliko drugačno pot do književnega znanja osnovnošolcev, pri čemer sva sledili željam in potrebam tako učiteljev kot učencev.

Delovni zvezek je namenjen pouku književnosti **v tretjem triletju osnovne šole,** torej v 7., 8. in 9. razredu, in je zasnovan nekoliko drugače. Konceptualno bistvo delovnega zvezka je namreč kombinacija vprašanj, nalog in miselnih vzorcev, ki s ključnimi besedami povzemajo besedila, odlomke besedil, literarnozgodovinska obdobja, smeri in literarno teorijo. Po najinem mnenju ima tak način v času hiperprodukcije veliko uporabno vrednost, saj nadomešča mukotrpno zapisovanje in izgubo energije, omogoča večjo sistematičnost, preglednost, s tem pa tudi boljše pomnjenje snovi.

Vsebinsko je delovni zvezek razdeljen na tri dele in zajema obvezna in izbirna besedila za 7., 8. in 9. razred, literarno zgodovino v miselnih vzorcih, literarno teorijo (temeljne pojme po UN), preglednico in zemljevid.

Besedila sestavljajo obvezna besedila po učnem načrtu (kanon), to je 9 besedil. Tem besedilom sva dodali MV, ki jih bodo učenci sproti dopolnjevali z odgovori o prebranem besedilu. Obveznim besedilom sva dodali neobvezna besedila, predlagana v UN, skupaj 27. To pa ne pomeni, da jih učitelj pri pouku ne bi dopolnjeval še z drugimi besedili po

lastni presoji. Poglavjem so namreč dodane prazne strani za analizo besedil po učiteljevem izboru in zapiske. Pri izbirnih besedilih učenci sami oblikujejo MV. Pri sestavi vprašanj pa sva upoštevali, da so zajeti vsi funkcionalni in izobraževalni cilji, ki jih predvideva tudi prenovljeni učni načrt in medpredmetno povezovanje z zgodovino, glasbo, likovno vzgojo, literarnim klubom, s šolskim novinarstvom, gledališčem, retoriko …

Vprašanj pri obveznih besedilih je veliko, saj sva upoštevali tudi diferenciacijo in nivojski pouk (splošna in posebna znanja), torej vsa vprašanja niso namenjena vsem učencem, prav pa je, da imajo sposobnejši učenci večjo možnost izbire, sicer pa ni nujno, da rešijo vse naloge.

Marsikdo bo menil, da so v učbenikih dovolj kvalitetna vprašanja, da učenci ne potrebujejo dodatnih vprašanj v delovnem zvezku, a vsi se bomo verjetno strinjali, da učenci učbenike ob koncu šolskega leta vrnejo v učbeniški sklad in jih nikoli več ne vidijo. Tako sproti pozabljajo, kaj so se že naučili. Problem se pojavi v devetem razredu, ko morajo sistematizirati znanje in povzeti bistvene značilnosti posameznih zgodovinskih obdobij in ob besedilih pokazati znanje iz literarne teorije. Če imajo vse analize obveznih besedil, ki pokrivajo literarno zgodovino, v enem zvezku, je veliko bolj smiselno povzemanje literarnih obdobij in smeri kot učenje na pamet. Tako bi tudi učitelji pri pouku bolj racionalno izkoristili čas, saj bi se lahko bolj posvetili diskusiji o besedilu, sporočilnosti besedila, igri vlog in aktualizaciji. Izognili pa bi se tudi neprestanemu pisanju in kopiranju učnih listov.

Drugi del delovnega zvezka zajema povzetke literarnozgodovinskih obdobij in smeri, in sicer v obliki MV, ki so obogateni s fotografijami tistih avtorjev in njihovih rojstnih krajev, ki se omenjajo v osnovni šoli. Literarnozgodovinska obdobja res povzamejo šele v 9. razredu, a če imajo pregled že od 7. razreda v zvezku, jim to omogoča sprotno umeščanje avtorjev in njihovih del v literarnozgodovinski okvir. Ob učiteljevi pomoči si v posameznem razredu postopoma ustvarjajo svojo predstavo in dobivajo pregled nad obravnavano snovjo v vseh treh letih, saj jim MV v vsakem trenutku omogočajo, da osvežijo svoje znanje.

V tretjem delu sledi poglavje iz literarne teorije v MV. Pregledno in sistematično zajema literarno teoretske pojme, ki naj bi jih učenci postopoma spoznali v osnovni šoli ob prebiranju literarnih besedil. Sistematičen pristop k literarni teoriji omogoča učencu boljše pomnjenje in tudi neprestano utrjevanje literarno teoretskih pojmov, ki so jih v posameznem razredu že osvojili.

Na koncu sva dodali še preglednico in zemljevid. V preglednico učenci sproti vpisujejo avtorja, obravnavano delo pa umestijo v literarnozgodovinsko obdobje, smer. Na zemljevidu so označeni le rojstni kraji književnih ustvarjalcev, učenci pa pripišejo pisatelja, ki je bil tam rojen.

Sestavni del delovnega zvezka pa so izvirne, bogate ilustracije ob besedilih, literarnih vrstah, tudi literarni zgodovini. Ilustracije še dodatno spodbujajo učenčevo domišljijo, ga silijo k lastni ustvarjalnosti in prispevajo k boljšemu pomnjenju.

V čem so prednosti delovnega zvezka?

- Delovni zvezek prinaša drugačen pristop k pouku književnosti z metodo MV, kar omogoča večjo preglednost in sistematičnost.
- Omogoča individualno in timsko delo, je usklajen z UN in se lahko uporablja ob katerem koli učbeniku, saj zajema vsa obvezna besedila in v veliki meri izbirna besedila, ki so v učbenikih.
- Vsebuje dodatek literarne zgodovine in teorije v MV in tako zapolnjuje primanjkljaj v dosedanji praksi.
- Ponuja več možnosti primerjave med besedili, medpredmetno povezovanje.
- Vprašanja so zasnovana nivojsko, upoštevana je tudi diferenciacija.
- Delovni zvezek je obogaten z izvirnimi ilustracijami, ki so mladim privlačne, zato ga ne bodo odvračale od delovnega zvezka, pač pa spodbujale njihovo domišljijo in ustvarjalnost.
- MV in naloge bodo učenci lahko uporabljali pri pouku, samostojnem učenju in ponavljanju, ko bodo pomnjenje MV pretvarjali v nove celovite razlage in nenazadnje razbremenili učitelje pri sestavljanju učnih lističev in neprestanem kopiranju le-teh.
- Prednost delovnega zvezka je tudi v tem, da ga bodo učenci uporabljali tri leta po zelo dostopni ceni, saj bodo, preračunano na leto, za zvezek plačali le 6,6 EUR.

Vladimira Korošec in ***Danica Rangus***

VZGOJA ZA KREPITEV ZAVESTI O NARODNI PRIPADNOSTI

Petra Kodre: *Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti pri pouku književnosti v 20. stoletju*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 14), 2008.

Vzgoja za krepitev zavesti o narodni pripadnosti je ena temeljnih nalog pouka književnosti. V tej raziskavi je prikazano njeno uresničevanje v osmem letu šolanja v 20. stoletju. Raziskava zaradi svoje kronološkosti temelji na natančni analizi učnih načrtov ter beril, ki so se v 20. stoletju uporabljali v osmem letu šolanja. V času Avstro-Ogrske so v naših šolah veljali dvojezični učni načrti, ki so učno snov določali zelo ohlapno, zato so učitelji pogosto sami odločali, koliko pozornosti bodo posvetili domovinoljubju. Pri tem jih je omejeval le izbor besedil v šolskih čitankah, za katerega je mogoče sklepati, da so mu skušali slediti. Učni načrti, ki so se uporabljali po letu 1918, do leta 1983 kažejo močno centralizacijo iz Beograda, v letih 1945–1948 pa tudi politični vpliv Sovjetske zveze. V dopolnitvah učnega načrta iz leta 1983, ki so bile sprejete leta 1990, je že opaziti spremembe v sistemu vrednot, h katerim vzgaja naša šola.

Delo prinaša odgovore na vprašanje, kako so v učnih načrtih za slovenščino, veljavnih v 20. stoletju, opredeljeni cilji, ki vzpodbujajo krepitev zavesti o narodni pripadnosti, ter kako se tem ciljem prilagajajo vsebine v berilih. Raziskava je tako pokazala, da največ priložnosti za vzgojo za razvoj zavesti o narodni pripadnosti daje motivno-tematska analiza besedil, sprejetih v različna berila. Omogočajo jo vsa domovinoljubna besedila, znotraj katerih najdemo posebno skupino domoljubnih besedil, sestavljeno iz deset ključnih motivov. Leti ponazarjajo ljubezen do domačije in življenja v domačem okolju, ljubezen do slovenskega jezika, slovenskega slovstva, spoštovanje do (pri)znanih Slovencev, slovenskih značajskih lastnosti, narodne zgodovine, skrb za urejanje problema izseljenstva in zamejstva, prizadevanje za ohranjanje slovenskih etnoloških zanimivosti ter zanos, ki vre iz narodnega prebujenja. Kot pomembni dejavniki pri vzgoji za krepitev zavesti o narodni pripadnosti so se pokazali še izvor besedila, narodnost njegovega avtorja in včasih tudi jezik, v katerem je besedilo napisano.

Ker je knjiga izšla v času, ko se v osnovni šoli pripravlja vzgojni načrt, gre za pomembno spodbudo k ponovnemu premisleku o vzgojnih ciljih pri pouku književnosti.

Petra Kodre

V KROGU MITOV

Alenka Jensterle Doležal: *V krogu mitov: o ženski in smrti v slovenski književnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 13), 2008.

Alenka Jensterle Doležal se v svoji monografiji V krogu mitov posveča za slovensko književnost pomembnim in pogosto prisotnim mitskim sklopom ter jih »demitizira« glede na različne kulturne kontekste. Znanstvena monografija je prvo delo s celovitim pogledom na problematiko mitov v slovenski književnosti, napisano v slovenskem jeziku. Pred nami so študije, ki se tematike lotevajo z doslej neraziskanih izhodišč ter ponujajo novo in nemalokrat zelo vznemirljivo podobo sicer po večini že kanoniziranih avtorjev in njihovih del. Avtorica že nekaj let predava slovensko književnost na Oddelku za slavistične in vzhodnoevropske študije Filozofske fakultete Karlove Univerze v Pragi, glavna področja njenega raziskovanja pa so primerjalne literarne študije, češko-slovenski stiki in podoba ženske v slovenski in slovanskih literaturah.

Monografija je razdeljena na dva dela. V prvem delu osredotoča na podobo ženske v slovenski prozi od Trdine do Gruma – od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne, v drugem pa se tematizira krščanski imaginarij podob v semantiki smrti in umiranja. Monografija tematizira vprašanje spreminjanja podobe ženske in smrti v slovenski prozi in posredno tudi v slovenski kulturi. Delo s komparativno metodo začenja novo problematiko v slovenski literarni zgodovini in skuša odgovoriti na vprašanje, kateri miti so bili posebno konstututivni in produktivni za slovensko književnost in kateri so se povezali z nacionalno in politično ideologijo.

Alenka Jensterle Doležal

IZKUŠNJA IN PRIPOVED

Irena Novak Popov: *Izkušnja in pripoved: razprave o slovenski prozi*. Ljubljana: LUD Literatura (zbirka Novi pristopi), 2008.

Knjiga prinaša sedem razprav o slovenski avtobiografski in fikcijski prozi 20. stoletja. Med avtorji so kanonizirana pisateljska imena in manj znani ali pozabljeni pisci dnevnikov, spominov in avtobiografij. Avtobiografski žanri so dolgo ostajali na obrobju literarnozgodovinske pozornosti, saj naj bi bila njihova »delna« literarnost že vnaprej določena z nefikcijsko naravo, dokumentiranjem zgolj resničnosti. Kot preveč subjektivni, parcialni dokumenti doživetij in spoznanj so izpadli tudi iz historiografske konstrukcije preteklosti. Toda tudi dokumentiranje osebne izkušnje se dogaja kot oblikovanje samorefleksivnega subjekta skozi proces pisanja, utemeljuje vso književnost. Hkrati pa je oblikovanje avtobiografskega govora konstrukcija, podvržena postopkom literarnega oblikovanja in preoblikovanja življenjske zgodbe. Drugi del naslova knjige pokriva razpravljanje o slovenski kratki pripovedni prozi in romanu. Kratka proza sodobnih slovenskih avtorjev se tudi skozi zoženi fokus pomenljivosti prostora in stereotipnega mišljenja/ravnanje literarnih likov kaže kot inovativno in na vse duhovno-estetske spremembe odzivajoče se področje književnosti. V romau je eden izmed načinov osvobajanja od konvencij realističnega pripovedovanja lirizacija. Posledica pridušitve narativnih prvin je drugačno strukturiranje pripovedovalca in fiktivnega sveta: prednost daje gibljivemu zaznavnju, nihajočim emocijam, umetniškim doživetjem, sanjskemu preoblikovanju, s tem pa tudi stapljanju ravnin, prelamljanju temeljnih časovno-prostorskih kategorij in potenciranemu literarnemu samozavedanju.

Irena Novak Popov

LIRSKI CIKEL V SLOVENSKI POEZIJI

Vita Žerjal Pavlin: *Lirski cikel v slovenski poeziji 19. in 20. stoletja.* Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Založba ZRC (zbirka Studia litteraria), 2008.

Monografija *Lirski cikel v slovenski poeziji 19. in 20. stoletja* je prvi poskus celovite obravnave slovenskih lirskih ciklov, in sicer s teoretskih in lingvističnih ter delno tudi literarnozgodovinskih vidikov. Uporabljeno je obsežno gradivo slovenskih pesniških ciklov od prve polovice 19. stoletja do konca 20. stoletja, predvsem znana dela kanoniziranih pesnikov, nekaj ciklov umetniško manj pomembnih avtorjev in stvaritve več pesnic. Posebno poglavje je namenjeno sonetnim ciklom in sonetnemu vencu.

Cikel opredeljujem tradicionalno, in sicer kot zaokroženo, sklenjeno skupino besedil, ki s semantičnimi povezavami tvorijo novo celoto, a ohranjajo svojo samostojnost. Cikel je torej drugotno, intencionalno sestavljeno »besedilo besedil« ali besedila višjega reda. Zato sem cikel obravnavala v glavnem z vidika jezikoslovnega besediloslovja po Beaugrandeju in Dresslerju in Schmidtove sistemske teorije. Upoštevala sem predvsem besedilna kriterija kohezije in koherence, ki se vzpostavljata v lirskem ciklu. Ker pa to nista absolutni kategoriji, saj izhajata iz komunikacijskega razmerja (kohezija je sicer objektivnejša), učinek besedilne celovitosti tako posamezne pesmi kot cikla ni odvisen le od avtorjevega namena, ampak tudi ali predvsem od bralca. Zato npr. ne preseneča, da se za nekatera besedila v slovenski literarni zgodovini uporablja tako izraz cikel kot izraz pesnitev, čeprav naj bi bila pesnitev prvotno in ne drugotno besedilo, ali pa se uporablja kombinirana oznaka ciklična pesnitev.

S sistemske perspektive sem preučevala tiste strategije literarnega proizvajanja in posredovanja, ki prispevajo k formiranju ciklov ali k razpadanju že oblikovanih ciklov glede na medije posredovanja (od revije do pesniške zbirke) oziroma glede na različne interese akterjev literarnega sistema (avtorjev in urednikov literarne zapuščine, kot se je pokazalo že ob primeru Prešerna).

Cikel pesnikom omogoča, da s spajanjem besedil v višjo pomensko in kompozicijsko enoto

razvijejo večjo pomensko kompleksnost in dinamiko. Pri opazovanju ciklične kompozicije sem sprejela in dopolnila tipologijo lirskih ciklov, ki jo je oblikoval nemški slavist Reinhard Ibler leta 1990, in sicer delitev na paradigmatske in sintagmatske cikle.

Vita Žerjal Pavlin

PONOVNE OBJAVE ČLANKOV S KARTAMI ZA *SLOVENSKI LINGVISTIČNI ATLAS* (DO LETA 2008) NA ZGOŠČENKI IN SPLETU

Zbrane objavljene obravnave narečnega gradiva iz arhiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA), ki nastaja v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, kažejo na kontinuirano skrb za čim bolj strokovno objavo tega pomembnega dela slovenske jezikovne in kulturne dediščine, pa tudi na strokovno rast raziskovalcev, ki v projektu sodelujejo, in na razvoj stroke same, tj. slovenske dialektologije in geolingvistike.

Ob projektu SLA so se razvijale različne **metode kartiranja** – od prvih osnutkov za napisne karte in simbolnih rokopisnih lingvističnih kart, nastalih v petdesetih letih 20. stoletja, do sodobnih prostorskih vizualizacij narečnih pojavov, ki temeljijo na uporabi računalniških orodij za urejanje ustreznih podatkovnih baz ter avtomatizirano kartiranje in interaktivni prikaz jezikovnega gradiva.

Skupaj s kartografskimi metodami so se v člankih oblikovali tudi različni **tipi komentarjev**: od zelo enostavnih, ki so le osnovno etimološko pojasnili in prostorsko umestili kartirane lekseme z navajanjem točk iz SLA, do bolj razširjenih, ki so zbrane narečne lekseme primerjali z ustreznim besedjem oz. njegovo predstavitvijo v različnih slovarskih, dialektoloških in geolingvističnih delih, ali komentarjev, ki so izbrano pomensko oz. besedno polje obravnavali tudi interdisciplinarno (npr. z etnološkega, naravoslovnega, geoinformacijskega, družbenozgodovinskega vidika).

Ponatis napoveduje skorajšnji izid 1. zvezka v strokovni in laični javnosti tako težko pričakovanega Slovenskega lingvističnega atlasa (z besedjem iz pomenskega polja *človek*).

Jožica Škofic

SLOVENISTIKA V KOPRU

Slovenistika v Kopru: mnogo več kot le pravopis in postavljanje vejic [Elektronski vir]. Uredila: Jonatan Vinkler in Igor Ž. Žagar. Sodelovale: Valentina Parovel, Vladka Tucovič, Janja Žmavc. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za slovenistiko, 2008.

Da bi bodočim študentom podrobneje in na inovativen način prikazali študij na koprski slovenistiki, smo na Oddelku za slovenistiko Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (FHŠ UP) v študijskem letu 2007/08 izdali t. i. »predstavitveno zgoščeno«. Le-ta ni namenjena zgolj srednješolcem, temveč še zlasti njihovim profesorjem slovenščine, ravnateljem, šolskim svetovalnim delavcem in vsem slovenistom in slavistom ter drugim, ki bi se radi seznanili s strukturo koprskih slovenističnih študijskih programov na vseh treh bolonjskih stopnjah, z izkušnjami sedanjih študentov – bodočih diplomiranih slovenistov – in s splošnim študijskim utripom na FHŠ, ki ga z drugimi študenti in izvajalci pedagoškega procesa sooblikujemo študentje in člani Oddelka za slovenistiko.

Zgoščenko sestavljajo trije vsebinski sklopi. Uvodnemu nagovoru dekanje FHŠ in članice Oddelka za slovenistiko, doc. dr. Vesne Mikolič, sledi osrednji, najobsežnejši del, predstavitev Oddelka za slovenistiko in študijskih programov, ki se nadaljuje v predstavitev strukture, zgodovine ustanovitve in izobraževalno-raziskovalno-razvojnih in drugih dejavnosti FHŠ, obe pa obrobljajo fotografije, študentske izjave (Zakaj na slovenistiko v Koper?, Toplo študijsko ozračje, Iz zamejstva v Koper, Študij na koprski slovenistiki – izpolnitev pričakovanj, Osebe namesto številk, Širjenje obzorij, Lektorica študentske revije Kažin se predstavi …) in poročila z oddelčnih strokovnih ekskurzij (Na obisku pri slovenski skupnosti na Hrvaškem, Z Vergerijem in Trubarjem iz Kopra v Ljubljano

in na Raščico) ter literarnih večerov (z Borisom A. Novakom, Suzano Tratnik, Marjanom Tomšičem …), sklepata pa seznama habilitiranih učiteljev in asistentov Oddelka za slovenistiko FHŠ.

FHŠ, katere poslanstvo je izobraževati in se znanstveno ter strokovno udejstvovati na družboslovnem in humanističnem področju, usmerjenem še zlasti v severnojadranski del Sredozemlja s specifičnimi naravnimi in kulturnimi značilnostmi, je bila ustanovljena leta 2000. Članica UP je postala leta 2003, poleg Oddelka za slovenistiko, ki je prvo generacijo študentov vpisal v študijskem letu 2004/05, pa združuje še devet oddelkov (Oddelek za antropologijo, Oddelek za dediščino, Oddelek za filozofijo, Oddelek za geografijo, Oddelek za italijanistiko, Oddelek za kulturne študije, Oddelek za medijske študije, Oddelek za uporabno jezikoslovje in Oddelek za zgodovino), Inštitut za medkulturne študije in pet centrov (Center za vseživljenjsko učenje, Center za slovenski jezik in kulturo, Center za slovanske jezike in kulture, Center za vizualno etnografijo in Center za jezike in medkulturno komunikacijo). Od začetka poletnega semestra 2006/07 deluje v prenovljenih prostorih renesančne palače Foresterija in njenega prizidka v najožjem mestnem središču, na osrednjem koprskem Titovem trgu.

Oddelek za slovenistiko UP FHŠ se povezuje z Inštitutom za jezikoslovne študije Znanstvenoraziskovalnega središča (ZRS) UP na področju jezikoslovnih raziskav (projekti splošnega, družbenega in kognitivnega jezikoslovja ter jezikovne didaktike, in sicer s področij jezikov in dialektov v stiku, analize diskurza, frazeologije in fonologije, medkulturne komunikacije in korpusnega jezikoslovja) in raziskav s področja literarne vede (tako sodobne kot starejše književnosti), na področju založništva (v zbirkah Knjižnica Annales in Annales majora so izšla posamezna slovenistična jezikoslovna ali literarnozgodovinska monografska dela, v znanstveni reviji *Annales* pa več slovenističnih prispevkov) in pri organizaciji tradicionalnih znanstvenih konferenc Slovenski jezik v stiku in Dialekti v stiku.

Že v študijskem letu 2007/08 so se študentje lahko vpisali v prvi letnik slovenističnega programa 1. bolonjske stopnje, v študijskem letu 2009/10 je mogoč vpis v program 3. stopnje (doktorat). V študijskem letu 2007/08 je na Oddelku za slovenistiko FHŠ UP študiralo 100 študentov. Študijski program koprske slovenistike je zasnovan tako, da se študentje najprej seznanijo s temeljnimi razsežnostmi slovenske jezikovne situacije, usvojijo literarnovedni instrumentarij za branje in preučevanje literature in se tako usposobijo za poznejši poglobljen, odprt in kritičen študij slovenističnih področij, ki jih znajo umestiti v okvir humanističnih pa tudi družboslovnih študijev. Bodoči diplomantje pridobijo splošno slovenistično izobrazbo s posebnim poudarkom na prostoru kulturnega in jezikovnega stika med Alpami in Jadranom in specialna znanja z nekaterih področij uporabnega in pragmatičnega jezikoslovja, retorike in argumentacije, poglobljeni vpogled v različne tipe diskurza in diskurzivne analize z jezikovnega in književnega gledišča ter znanja s področja drugih humanističnih in družboslovnih ved. Študijski program jim omogoča pridobivanje splošne slovenistične izobrazbe, ki temelji na strokovnem in poglobljenem znanju o razvoju in sedanjem stanju slovenskega jezika, književnosti, kulture ter jezikoslovja in jezikoslovnih disciplin nasploh v temeljnih predmetih (Slovenski jezik v družbi, Uvod v jezikoslovje, Retorika in argumentacija, Jezik znanstvenih besedil, Temelji študija književnosti, Od prvih zapisov do konca stoletja luči in razuma – starejša slovenska književnost, Pomenoslovje in skladnja, Besedilo in diskurz, Slovenska književnost med romantiko in novo romantiko, Literarna teorija, Svetovna književnost od začetkov do renesanse, Oblikoslovje in glasoslovje, Sociolingvistika in pragmatika, Zgodovina slovenskega jezika, Slovenska književnost od ekspresionizma do sodobnosti, Svetovna književnost od renesanse do sodobnosti) in notranjeizbirnih predmetih (Dialektologija, Frazeologija, Korpusno jezikoslovje, Oglaševalski diskurz, Turistični diskurz, Filozofija jezika, Jezikoslovni vidiki prevajanja, Lektoriranje, Literarna pragmatika, Lingvistična geografija, Kognitivno jezikoslovje, Psiho-, sociolingvistični in didaktični vidiki slovenščine kot J2 in TJ, Književni stiki med Alpami in Jadranom, Žanrskost slovenske književnosti, Književnost v medkulturnem položaju, Komunikacijski pristop h književnosti, Mladinska književnost, Slovstvena folklora kot umetnost govorjenega jezika, Digitalna besedila, Fenomenologija branja, Ženske v literaturi, Etnične in manjšinske pisave, Sodobna dramatika in gledališče, Kreativno pisanje, Hrvaški jezik, Ruski jezik, Poljski jezik) ter zunanjeizbirnih predmetih na ostalih oddelkih FHŠ. Slovenski

jezik spoznavajo na podlagi jezikoslovnih teorij 20. stoletja in ga soočajo s slovanskimi, romanskimi in germanskimi jezikovnimi pojavi. Podrobno se seznanijo z razvojem slovenske književnosti od začetkov do sodobnosti, pri čemer usvojijo tudi primerjalno poznavanje svetovne književnosti in literarne teorije pa tudi osnove slovanske filologije in kulturne zgodovine.

Slovenistični študijski program se vključuje v že uveljavljen sistem študija na FHŠ, usklajen z bolonjskimi smernicami: interdisciplinarnost pogojujejo zunanjeizbirni predmeti z možnostjo prilagajanja določenega dela študijskega programa lastnim potrebam študenta, tutorski sistem poudarja neposreden stik tutorjev s študenti, seminarske naloge in vodene vaje pri vseh predmetih z manjšim številom sodelujočih v skupini pa omogočajo večjo učinkovitost študijskega usposabljanja.

Po opravljenih študijskih obveznostih 1. stopnje se študent usposobi za samostojen študij, kritično presojo ter razlaganje in vrednotenje sodobnih slovenskih jezikovnih in literarnih pojavov ter jezikoslovnih in literarnih tokov v evropskem in svetovnem družbenem kontekstu, zna samostojno uporabljati slovenistične in druge vire ter literaturo za teoretično in praktično delo na področju slovenistike ter širše, je zmožen kritične presoje virov in informacij oziroma jezikovnih in literarnih pojavov in v tem smislu sposoben oblikovati samostojno pisno besedilo (strokovni oziroma poljudni članek, referat, razpravo itd.), obvlada osnovno filozofijo, dileme in perspektive slovenistične stroke ter slovenistične raziskovalne in interpretativne metode, se usposobi za spoznavanje in interdisciplinarno uporabo slovenistiki sorodnih ved in študijskih področij in za kritično presojo in reševanje strokovnih in praktičnih vprašanj s področja slovenske jezikovne in kulturne politike v sodobni slovenski družbi in tudi širše. Izbira slovenistike kot študijske poti odpira diplomantom odlične osnove za delo v kulturnih in javnih ustanovah, v aplikativnih projektih ter tudi gospodarskih ustanovah, še posebej turizmu. Diplomantje slovenistike se bodo lahko zaposlili kot raziskovalci, lektorji, prevajalci, v medijih, založništvu, oglaševalskih agencijah in v vseh gospodarskih, družbenih in državnih ustanovah, ki potrebujejo tovrstni profil. Ker slovenistična izobrazba prispeva k diplomantovemu poglobljenemu poznavanju slovenskega jezika, književnosti in kulture, obenem pa z interdisciplinarnostjo programa omogoča usposobljenost tudi na širšem področju jezikovnega in literarnega diskurza, se študentom slovenistike odpirajo možnosti tudi za zaposlitev v širšem prostoru Evropske unije.

Študentje in sodelavci koprske slovenistike sopoganjamo tudi fakultetni kulturni utrip, in sicer v združenju Colegium artium, ki koordinira literarne večere, predstavitve knjig, okrogle mize, razstave in filmske večere v Foresteriji (zgoščenka vsebuje poročilo o prireditvah), v primorski študentski brezplačni reviji Kažin, za katera besedila prispevajo tudi naše študentje in jo lektorirajo, na vsakoletnih Dnevih humanistike in Humanističnem maratonu – prireditvah, ki skupaj s Colegiumom Artiumom univerzitetni prostor povezujejo z mestom Koprom in prispevajo k njegovi kulturni podobi, in na že tradicionalnih poletnih tečajih slovenskega jezika Halo, tukaj slovenski Mediteran, ki so leta 2009 potekali že 17. leto zapored in v Koper pripeljali množico tujih študentov in ostalih, ki se z veseljem učijo slovenščino in spoznavajo slovensko kulturo.

S predstavitveno zgoščenko Oddelka za slovenistiko FHŠ UP vsem zainteresiranim poskušamo ponuditi vpogled v bogato študijsko in obštudijsko dogajanje na koprski slovenistiki, bodočim študentom pa olajšati zbiranje informacij pri izbiri študijske poti. Moto FHŠ UP je »Odpiramo prostore misli«, absolventka slovenistike in predsednica Študentskega sveta FHŠ UP, Sabina Žigon, pa je v svojem besedilu na zgoščenki dobrodošlico svojim bodočim kolegom zapisala s parafrazo iz Dantejeve Božanske komedije: »Odprta so vrata vam, ki vstopate …«

Vladka Tucovič

PROJEKT ZNANSTVENIH ENCIKLOPEDIJ O MANJŠINSKI TEMATIKI

Projekt FWF 19 519 – G03 »Enzyklopädie der slowenischen Sprache und Literatur in Kärnten. Teil I. von den Anfängen bis 1938« (Enciklopedija slovenskega jezika in literature na Koroškem) je nastanjen pri Avstrijski akademiji znanosti (Österreichische Akademie der Wissenschaften). Zastavljen je bil z vizijo, da se informira večinski in istočasno sosedni narod in seveda tudi širša

evropska javnost o zgodovinskih in kulturnih zbivanjih znotraj manjšinskega naroda, ki je v toku zgodovine imel različne pravne položaje in s tem tudi različne možnosti razvoja. S tako širšo informacijo naj bi se odpravili razni sterotipi, ki so nastali zaradi nerazumevanja ali ignoriranja dognanj slovenskih znastvenikov v slovenskem jeziku. Seveda pa naj bi bila istočasno upoštevana tudi dognanja s strani nemških in drugih znanstvenikov, bodisi pozitivna ali negativna. Zato je bilo potrebno vključiti tako slovenske, kot tudi avstrijske in še mednarodne znanstvenike. To je uspelo, kajti lepo število znanstvenikov iz cele Evrope se je vabilu odzvalo. Ob redakcijskem delu, namreč harmonizaciji gesel se pokaže kako goboko so nekateri sterotipi vkoreninjeni, s kakšno nezavedno ali zavestno lahkoto pripadnik večinskega naroda spregleda prisotnost manjšinskega naroda in njegov kulturni doprinos. Pri razčiščevanju te problematike bo potrebno, da se dosledno zadosti današnjim evropskim normam in konvencijam.

Katja Sturm-Schnabl

MED DIALEKTOM IN IDIOLEKTOM: K RAZISKAVAM ZILJSKEGA NAREČJA V LIPALJI VASI

Lipalja vas spada med tista naselja v Kanalski dolini, ki so se od Rapalske pogodbe do danes po svoji etnični strukturi najbolj spremenila. Vas z avtohtono slovensko poselitvijo (prva omemba v 12. st.), v kateri je bilo po popisih še na začetku 20. st. kljub germanizacijskim pritiskom čez 90 % slovenskega prebivalstva, ima danes – po postopnem priseljevanju romanskega prebivalstva, še posebej med 2. svetovno vojno in po potresu leta 1976 – pretežno furlansko prebivalstvo. V zadnjih desetletjih lahko govorimo o počasnem zatonu slovenske govorice.

Če so raziskovalci na mladinskem raziskovalnem taboru Kanalska dolina 86 v vasi lahko opravili pogovore z enajstimi informanti, smo dialektologi in sociolingvisti leta 2005 na taboru, posvečenem jezikovnim razmeram v Lipalji vasi, iskali zadnje govorce. Rezultat skupinskega raziskovalnega dela je približno 8 ur posnetkov vodenih pogovorov s tremi informanti iz dveh družin. Prispevek temelji na razčlembi besedilnega gradiva ter njegovi primerjavi z izsledki prejšnjih raziskav tega govora (gradivo iz leta 1986 je žal izgubljeno) in sočasnih raziskav govorov v Ukvah, Žabnicah in Ovčji vasi. Osredotoča se na popis uporabljenih jezikov in jezikovnih različkov (narečne in nadnarečne prvine), načinov prehajanja iz koda v kod ter variabilnih prvin v govoru posameznih informantov. Pri tem poskuša odgovoriti na nekaj odprtih vprašanj: (1) Je na podlagi izsledkov mogoče kaj povedati o sistemskih značilnostih krajevnega govora? (2) Katere jezikovnostrukturne premike je mogoče pripisati zmanjševanju obsega rabe jezika? (3) Kakšne so slabosti klasičnih (dialektoloških) terenskih raziskovalnih postopkov pri raziskavah izginjajočih/ogroženih narečij? (4) Je raziskovalec samo popisovalec izgubljajoče se kulturne dediščine?

Carmen Kenda-Jež

SLOVENSKA KRŠČANSKA TERMINOLOGIJA

Andreja Legan Ravnikar: *Slovenska krščanska terminologija*: *od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC (Zbirka Lingua Slovenica 4), ZRC SAZU, 2008, 229 str.

Znanstvena monografija *Slovenska krščanska terminologija*: *od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja* predstavlja izsledke jezikoslovne raziskave o razvoju najstarejšega slovenskega strokovnega izrazja, ki je bilo preneseno v pisni jezik. Slovenska krščanska terminologija, predvsem osnovno izrazje, povezano z liturgijo in verskim poukom, namreč obstaja in se razvija že polnih tisoč let. V smislu privzdignjenosti nad vsakdanjim sporočanjem krščansko terminologijo uvrščamo med prvo knjižno besedje.

Prikaz razvoja slovenske krščanske terminologije je oprt na trdne gradivske temelje, ki jih zagotavljajo izpisi terminov iz več kot 40 premišljeno izbranih, vzorčnih prevodov in priredb osnovnih verskih besedil, (predvsem) katekizmov od srede

16. do srede 19. stoletja. Poglavja v monografiji se razvrščajo v dva tematska sklopa: *Krščanska terminologija po jezikovnozgodovinskih obdobjih od srede 16. do srede 19. stoletja* in *Poglavja iz zgodovinskega besedotvorja*: *krščanska terminologija*. Prvi sklop zajema diahroni pregled krščanske terminologije v različnih obdobjih knjižnega jezika: nastanek slovenske protestantske terminologije v drugi polovici 16. stoletja na temelju večstoletne srednjeveške katoliške tradicije, obnova katoliške terminologije znotraj prenovljene katoliške cerkve v 17. in prvi polovici 18. stoletja, razlikovalna krščanska terminologija v pokrajinskih knjižnih različicah 18. in prve polovice 19. stoletja ter proces prevrednotenja in poenotenja krščanske terminologije (pod avstrijskim delom Habsburške monarhije) v prvi polovici 19. stoletja. Pregled krščanske leksike po slovarskih sestavkih iz Pleteršnikovega *Nemško-slovenskega slovarja*, ki je izšel ob koncu 19. stoletja, nakazuje, kako se je z novimi prevodi raznovrstnih verskih besedil in razvojem teološke stroke oblikovala novejša krščanska terminologija. Oblikovanje krščanskih terminov z večpomenskostjo in po pomenskih prenosih (metafora, metonimija), prevajanje in kalkiranje ter prevzemanje tujih, po večini latinskih izrazov avtorica navaja sproti po obdobjih in v posebnem poglavju z vzorčnimi zgledi zamenjav krščanskih terminov od srede 16. do srede 19. stoletja. Eno poglavje namenjeno tvorbi večbesednih terminov oz. terminoloških besednih zvez. To je bil v zgodovini zelo pogost postopek poimenovanja verskih pojmov, ker je enostaven, termini so bili lahko razumljivi in so se pregledno hierarhično razvrščali v terminološki sistem. Drugi tematski sklop predstavlja besedotvorne postopke tvorbe zgodovinskega terminološkega besedja. Analiza samostalniških krščanskih terminov iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave izkazuje zakonitosti razvoja knjižne terminološke tvorbe. Avtorica odgovarja na vprašanja, katere besedotvorne vrste se pojavljajo v določenem obdobju, ugotavlja besedotvornopomenske kategorije, kamor se razvrščajo krščanske tvorjenke in pripadajoče obrazilne morfeme, kakšno je razmerje med produktivnostjo tvorbe in pogostnostjo rabe (frekvenco) posameznih tvorjenk itd. Posebno poglavje je namenjeno tudi konverziji, ki je bila posebej v verskih besedilih (protestantskih piscev) pogost postopek oblikovanja krščanskih izrazov.

Sestavni del monografije sta tudi imensko kazalo in kazalo približno 1000 obravnavanih enobesednih krščanskih terminov, ki ustvarjata pregled nad predhodnimi dosežki strokovne literature in nad uporabljenim gradivom.

Delo je namenjeno strokovni javnosti: jezikoslovcem, posebej jezikovnim zgodovinarjem in študentom slovenistike, teologom, zgodovinarjem. Zanimivo je tudi za terminologe in terminografe različnih strokovnih področij. Izkušnje iz preteklosti so namreč lahko izhodišče in napotek za oblikovanje slovenskih terminov na novejših strokovnih področjih, kar je za današnji čas še kako aktualno.

Andreja Legan Ravnikar

ZRCOLA – VNAŠALNI SISTEM ZA ZAPLETENA JEZIKOSLOVNA BESEDILA

Predvsem dialektologi in zgodovinarji jezika ali jezikov, pa tudi drugi jezikoslovci in drugi sodelujoči pri objavljanju tipografsko zapletenih jezikoslovnih besedil (uredništva, tiskarne) smo imeli v zadnjih dveh desetletjih ob prehajanju na računalniško vnašanje besedil precejšnje težave. Teh niso povzročala toliko nova in spreminjajoča se strojna in programska orodja, ampak v posameznih programih predvsem pisave, ki jih ni bilo, če pa so obstajale, so bile nepopolne, grde in težko obvladljive. Pri prehajanju datotek, napisanih z njimi, iz računalnika v računalnik so se zato dogajale komedije, ob katerih je šlo na jok, marsikdaj pa prave tragedije. Najvarneje je bilo ne pisati, kar pa ni ravno tvorno.

Ko smo v dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani kmalu po letu 2000 dobili nalogo, naj pripravimo zvezek Slovanskega lingvističnega atlasa, v katerega bodo vključeni številni in raznovrstni narečni zapisi s celotnega slovanskega področja, smo se vprašali, s čim in predvsem v kateri pisavi bomo vnesli gradivo, ga uredili in potem natisnili. Pot k udobnemu vnašanju je lahko dolga in naporna:

tedaj je že bilo jasno, da je – kljub nedonošenim profesionalnim namiznozaložniškim programom, kakršen je bil tedanji *pagemaker* – treba razviti eno samo pisavo, ki mora temeljiti na unikodnem standardu. Na inštitutu za slovenski jezik smo tedaj uporabljali pisave *brane*, ki jih je razvil Brane Vidmar v Založbi ZRC, neugodno pa je bilo, ker jih je bilo kar kmalu pet, s tem da so v Zagrebu za nemoteno delo razvili še eno, znaki pa so bili navsezadnje še slabo dokumentirani. Lotil sem se torej oblikovanja znakov in nabor čedalje bolj širil z do tedaj manjkajočimi znaki.

Tako nastala pisava *00 ZRCola* je močno razširjena pisava *Times New Roman*, vsebuje pa trenutno okoli 6000 znakov. Večina jih je na razpolago tudi v ležečem slogu (izdelali so jih na Inštitutu za hrvaški jezik in jezikoslovje v Zagrebu), mnogi pa tudi v polkrepkem in polkrepkem ležečem slogu. Podprte so vse latinične, cirilične, grške, hebrejske in arabske črke in mnogi posebni znaki, ki so že upoštevani v unikodu, obveznem standardu za črke in znake, vsi še nestandardizirani posebni znaki pa so v pisavi *00 ZRCola* uvrščeni na področje zasebne rabe v okviru unikodnega standarda. Tu so dosegljivi tudi metrični simboli in vsi znani znaki iz slovenskih knjižnih zgodovinskih pisav (bohoričica in inovacije v njej, Popovičevi znaki, dajnčica, metelčica, Pleteršnikov polglasnik).

Hkrati je bilo treba zasnovati in računalniško izvesti nov način vnašanja. Če delamo samo s kakima dvema ducatoma posebnih znakov, še nekako gre, pri nekaj sto ali celo tisoč posebnih znakih pa je vse pri vnašanju komajda mogoče obvladati. Pogledati je bilo treba torej, na katere sestavine se da razstaviti sestavljene znake, kot so npr. Č (← C◌̌), ç (← c◌̧), é (← e◌́), ệ (← e◌̂◌̣ ali e◌̣◌̂), Ű (← U◌̋ ali U◌́◌̈◌̋) ali ǟ́ (← a◌̈◌̄◌́). Sestavin je sorazmerno malo: iz sestavljenega znaka ǟ́, ki ga lahko dobimo iz niza ǟ́, je črka a (ali pa ä) že na tipkovnici, znake za preglas, vodoravno črto in ostrivec pa je bilo treba v vnašalnem sistemu ZRCola narediti na tipkovnici čim lažje dosegljive, le v določenem zaporedju jih moramo vnesti. Za sestavitev ustreznega niza (ali v drugo smer: za razstavitev sestavljenega znaka) v latinični, cirilični in grški pisavi v ZRColi poskrbi računalnik.

Programski dodatek *ZRCola* deluje v Microsoftovem programu Word, ki je v naših krajih najbolj razširjen urejevalnik besedil. Po namestitvi vnašalnega sistema se v wordu pojavi orodna vrstica, ki omogoča največ uporabljano sestavljanje nizov znakov in razstavljanje sestavljenih znakov in nekatere druge priboljške, namesti se pisava *00 ZRCola* in poveča se število bližnjic na tipkovnici: s kombinacijo tipk lahko dobimo veliko število dodatnih znakov – poleg nadpisanih in podpisanih ločeval npr. še polglasnik, narekovaje, opuščaje, črke iz mednarodne fonetične abecede in nekatere grške črke, nekaj mest pa je še prostih in si jih uporabnik po potrebi lahko priredi. Razstavljeno lahko vnašamo vse, kar se da razstaviti, le v shematičnem opisu moramo vedno znova povedati, kaj želimo dobiti: č npr. lahko vnesemo kot c in kljukico (c◌̌ → č), nekatere znake lahko obrnemo za 180 stopinj in tako iz črke e ali E dobimo mali ali veliki polglasnik (e → ə, E → Ǝ), latinično črko g lahko računalnik pretvori v grško črko gama (g → γ, G → Γ) ali pa latinično črko j v srbsko cirilično črko j (j → j) ali v rusko cirilično črko й (z izbiro v spustnem meniju (latinični) j → й).

Če pri pisanju zapletenega jezikoslovnega besedila znakov ni treba sestavljati sproti, zadošča, da uporabnik to stori le vsake toliko časa, in če opazi, da se kak niz ne sestavi v želeni sestavljeni znak, lahko sestavljenega pred dokončno sestavitvijo naroči, tako da sestavine novega znaka in želeno obliko sporoči razvijalcu pisave *00 ZRCola* (*Peter.Weiss@guest.arnes.si*); novi znak bo potem vključen v nove različice vnašalnega sistema. Tako se lahko dolgotrajnejše vnašanje nemoteno nadaljuje, kaka zasilna rešitev (recimo sestavitev nizov znakov za diplomsko nalogo, ki jo je treba oddati jutri) pa se najde v dokumentaciji k ZRColi. Pisava *00 ZRCola* velja za standardno pri delu za *Slovanski lingvistični atlas* v 13 nacionalnih središčih držav s slovanskim prebivalstvom, pri delu za *Slovenski lingvistični atlas*, za *Hrvaški jezikovni atlas*, za srbski narečni atlas, od 6. zvezka Tezavra slovenskega ljudskega jezika na (avstrijskem) Koroškem dalje in pri mnogih drugih delih, kot edina pa je priporočena tudi za delo pri *Evropskem lingvističnem atlasu* (ALE). Sama pisava *00 ZRCola* omogoča in lajša komunikacijo med jezikoslovci, uredništvi in tiskarnami.

Cirilični znaki iz starocerkvenoslovanske cirilice so na razpolago na ustreznih ciriličnih mestih, vendar pa moramo ustrezne znake iz pisave *00 ZRCola* nadomestiti s tistimi iz pisave *01 CERKola*. – Manjši nabor posebnih znakov, ki pa so

vsi na istih mestih kot v pisavi *00 ZRCola* in vsi izdelani v vseh štirih slogih (torej navadno, ležeče, polkrepko in polkrepko ležeče), je mogoče najti v zelo lepi pisavi, imenovani *dinamlex*, ki nastaja na Inštitutu za avstrijske narečne slovarje in slovarje lastnih imen pri Avstrijski akademiji znanosti na Dunaju (*http://www.wboe.at/de/font.aspx*) in je prosto dostopna.

Vnašalni sistem ZRCola je zastonj in ga je mogoče dobiti (z obsežno dokumentacijo vred) na spletni strani *http://ZRCola.zrc-sazu.si*. Od poletja 2009 je na razpolago obširnejša, dobro dokumentirana in zelo hitra različica, ki jo je programsko podprl Tomaž Seliškar.

Peter Weiss

Podporniki XX. Slovenskega slavističnega kongresa Monošter 2009:

Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu
Zveza Slovencev na Madžarskem
Generalni konzulat Republike Slovenije v Monoštru
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Odbor za mednarodno dejavnost Občine Gornja Radgona
Mesto Monošter

Izid kongresnega zbornika *Slovenski mikrozmosi – medetnični in medkulturni odnosi* je podprla
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Organizatorji XX. Slovenskega slavističnega kongresa Monošter 2009:

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

SDPPP
SLAVISTIČNO DRUŠTVO PREKMURJA, PRLEKIJE IN PORABJA

Slavistično društvo Prekmurja, Prlekije in Porabja

Zveza Slovencev na Madžarskem
Magyarországi Szlovének Szövetsége

Zveza Slovencev na Madžarskem Magyarországi Szlovének Szövetsége

Organizacijski odbor XX. Slovenskega slavističnega kongresa Monošter 2009:

Franci Just
Miran Korošec
Marijana Sukič

***

Irena Novak Popov
Matjaž Zaplotnik